

A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei 8.

KAPOSVÁR
2022

A kiadvány megjelenését támogatta – *Sponsored by:*

Nemzeti Kulturális Alap

The National Cultural Fund (of Hungary)

Kaposvár Megyei Jogú Város Önkormányzata – *Municipality of Kaposvár*

Szerkesztő – *Editor:*
HORVÁTH SZILVIA

Szerkesztőbizottság – *Editorial Board:*
ÁBRAHÁM LEVENTE, HORVÁTH SZILVIA, NÉMETH PÉTER GERGELY,
PÁL-SIMON KORNÉLIA, PISZTORA ZSÓFIA

Technikai szerkesztő és borítótér – *Technical Editor and Cover Designer:*
MATUCZA FERENC

A tanulmányokat lektorálták – *Lectors:*
ÁBRAHÁM LEVENTE, HORVÁTH SZILVIA

Minden jog fenntartva. A mű egyetlen részlete sem használható fel,
nem sokszorosítható és nem tárolható adathordozó rendszerben
a kiadó írásos engedélye nélkül!

*Neither this publication nor any part of it may be reproduced in any form or distributed
without the prior written permission of publisher!*

ISSN 2064-1966 (Print)
ISSN 2631-0376 (Online)

Kiadó – *Published by:*
RIPPL-RÓNAI MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM, KAPOSVÁR

Felelős kiadó – *Responsible Publisher:*
DR. ÁBRAHÁM LEVENTE múzeumigazgató

Nyomdai munkák – *Printed by:*
Pethő Nyomda Kft., Kaposvár

A borítón – *Front cover:*
Rippl-Rónai József: Hirsch Adolf portréja, 1918 – József Rippl-Rónai: Portrait of Hirsch Adolf, 1918

A megjelent kötetek pdf-ben is elérhetők – *Published volumes are available online in pdf format:*
<http://www.smmi.hu/kiadvanyok/KRRMK.htm>

Jelen kiadvány a Somogyi Múzeumok Közleményei című sorozat jogutódja,
kötetei elérhetők pdf-ben: <http://www.smmi.hu/publikaciok/smk.html>

Tartalom / Contents

KEVEY BALÁZS: A Kerka-vidék tölgy-kőris-szil ligetei (Carici brizoidis-Ulmetum KEVEY 2022) <i>Hardwood gallery forests along the Kerka stream (Carici brizoidis-Ulmetum Kevey 2022)</i>	5
JUHÁSZ MAGDOLNA és BOTTA-DUKÁT ZOLTÁN: Kékperjés cseres-tölgyesek a belső-somogyi homokvidék déli részén <i>Molinio litoralis – Quercetum cerris forests on sand in SW Hungary</i>	31
SCHMIDT PÉTER: Sebők Ferenc lepkegyűjteménye a kaposvári Rippl-Rónai Múzeumban – adatok a Keleti-Bakony nagylepke faunájához (<i>Lepidoptera</i>) <i>The Lepidoptera-collection of Sebők Ferenc in the Rippl-Rónai Museum of Kaposvár</i> – contribution to the Macrolepidoptera-fauna of the Eastern-Bakony Mountains	43
HARIS ATTILA: Second contribution to the knowledge of sawflies of the Zselic Hills (Hymenoptera: Symphyta)	65
RÓZSÁS MÁRTON: A folyami kavics felhasználása barcsi és Barcs környéki őskori telepeken <i>Use of river gravel in prehistoric settlements around Barcs</i>	81
GÁL ERIKA és BONDÁR MÁRIA: Kutyaszemfog-díszek egy különleges késő rézkori sírból <i>Drilled dog canine ornaments from a special Late Copper Age grave</i>	87
SZABÓ GÉZA és BOZI RÓBERT: Etnológiai adatok Vörs-Papkert B koraközépkori temető sírjaiban talált állatcsontmellékletek régészeti és archaeozoológiai értékeléséhez <i>Ethnological data for the archaeological and archaeozoological evaluation of the animal bones found in the graves of the early medieval cemetery Vörs-Papkert B.</i>	99
NÉMETH PÉTER GERGELY: Kelta telep Vörsről <i>Celtic settlement from Vörs</i>	111
HARAG MÁTYÁS: Zselickislaki övgarnitúrák? Adatok egy ritka avar kori emberábrázolás-típushoz <i>Belt sets from Zselickislak? New datas for a rare human depiction-type in the Avar Age</i>	127
ARADI CSILLA: A Berzencei vár ásatása során előkerült Árpád-kori oszlopfő és a fedlapjára bekarcolt táblajáték értelmezése és párhuzamai <i>Parallels of the Arpad period capital and the table game scratched into its top discovered during the excavations of Berzence castle</i>	161
LIBOR CSILLA és MATEOVICS-LÁSZLÓ ORSOLYA: Balatonszárszó – Kis-erdei-dűlő középkori népességének „paleodemográfiai” elemzése <i>„Paleodemography” of the medieval population of Balatonszárszó – Kis-erdei-dűlő</i>	169

GYULAI FERENC, GRYNAEUS ANDRÁS, MOLNÁR ISTVÁN és SZABÓ DOMÁN: A somogybabodi középkori kút interdiszciplináris vizsgálata <i>The interdisciplinary study of the medieval well from Somogybabod, Somogy County, Hungary</i>	179
HONTI SZILVIA, BALOGH CSILLA, DÁVID ÁRON, GALLINA ZSOLT, GULYÁS GYÖNGYI, MOLNÁR ISTVÁN, SOMOGYI KRISZTINA és TÓTH J. ATTILA: Régészeti kutatások Somogy megyében 2020–2021-ben <i>Archaeological research in Somogy County in 2020–2021</i>	203
VARGA ÉVA: Teátrumok és teátristák. Epizódok a kaposvári színháztörténelemből (az 1860-as évektől 1911-ig) <i>Theaters and theatrical artists. Episodes from the history of theatre in Kaposvár (from the 1860s to 1911)</i>	233
LANSZKI-SZÉLES GABRIELLA: Elsőszobák Kisgyalánban <i>First rooms in Kisgyalán</i>	245
GÁSPÁR FERENC: Egy képcsere hozadéka – A Hirschek <i>The result of a painting exchange – The Hirsches</i>	267
LENKEY TIBOR: Iványi-Grünwald Béla festőművész élete és munkássága <i>Life and work of painter Béla Iványi-Grünwald</i>	275
GYENES ZSOLT: Valóság és virtualitás határán – Az elektrográfia kaposvári szálai <i>On the Border of Reality and Virtuality – Electrography in Kaposvár</i>	287

A Kerka-vidék tölgy-kőris-szil ligetei (*Carici brizoidis-Ulmetum* KEVEY 2022)

KEVEY BALÁZS

Pécsi Tudományegyetem, Ökológiai Tanszék,
7624 Pécs, Ifjúság u. 6., e-mail: keveyb@gamma.ttk.pte.hu

KEVEY, B.: *Hardwood gallery forests along the Kerka stream (Carici brizoidis-Ulmetum KEVEY 2022).*

Abstract: This paper presents the phytosociological characteristics of hardwood gallery forests along the Kerka stream in southwestern Hungary. These forests grow on the alluvial plain of the stream, where their habitat is moderately influenced by the relatively high level of groundwater. These forests are particularly rich in sub-montane plant species, such as *Adoxa moschatellina*, *Anemone nemorosa*, *Anemone ranunculoides*, *Asarum europaeum*, *Corydalis cava*, *Corydalis solida*, *Gagea lutea*, *Gagea spathacea*, *Galanthus nivalis*, *Galeobdolon luteum*, *Hedera helix*, *Isopyrum thalictroides*, *Scilla drunensis* etc. Some of these species are recent arrivals from the nearby mountains, whereas some others are relics of a former cooler and more humid climatic period. The presence of some sub-Mediterranean elements (*Carex strigosa*, *Helleborus dumetorum*, *Knautia drymeia*) suggests a weak relationship to the oak-hornbeam woods (*Helleborum dumetorum-Carpinetum*) growing in the vicinity, in the Zala Hills. The high frequency of the meadow fritillary (*Fritillaria meleagris*) in this area is particularly noteworthy.

The studied forest stands sharply differ from the oak-ash-elm woods in the Szigetköz, but show a greater degree of similarity to hardwood gallery forests (*Carici brizoidis-Ulmetum*) that grow in the floodplains of the Mura and Drava rivers. As a result, they are identified with the latter association.

Keywords: phytosociology, oak-adh-elm gallery forests, multivariate analyses, Southwestern Hungary

Bevezetés

A Kerka-völgy erdőtársulásairól a régebbi szakirodalom csak érintőlegesen tesz említést (vö. KÁROLYI – PÓCS 1954, 1957, 1964, 1968, 1969; KÁROLYI – PÓCS – BALOGH 1970, 1971, 1972, 1974, BALOGH et al. 1975; Kovács 2005). Magam 2008-ban jártam először a területen, s természetserű állapotuk és faji összetételük nagyon lenyűgözött. E tölgy-kőris-szil ligetektől 2009 és 2011 között 55 cönológiai felvételt készítettem, amelyekből jelen dolgozatban 50 felvételt használtam fel. Jelen tanulmányban szeretném tisztázni, hogy a kutatót Kerka-völgy erdei milyen kapcsolatban állnak a környékbeli tájak tölgy-kőris-szil ligeterdeivel.

Anyag és módszer

Kutatási terület jellemzése

A Kerka-völgy Kerkabarabás és Kerkaszentkirály között húzódik. Magyarország florisztikai besorolása szerint (vö. Soó 1960; KÁROLYI – PÓCS 1969) ugyan már nem tartozik az Alföld (*Eupannonicum*) flóraidékéhez, de a Kerkát kísérő tölgy-kőris-szil ligetek faji

összetétele hasonlóan síkvidéki jellegű, mint a közeli Mura-vidéken, a Somogyi-Dráva-síkon, a vasi Rába-völgyben és a Rába-közben. Megjegyzendő azonban, hogy KÁROLYI – PÓCS (1954, 1968, 1969) ezt az észak-dél irányú ártéri tájat egy északi és egy déli részre osztja, ezért bizonytalannak tűnik, hogy florisztikai-növényföldrajzi szempontból a Kerka-vidéket a göcseji (*Petovicum*), vagy a zalai (*Saladiense*) flórajárásba sorolhatjuk. A terepen látottak alapján ezt a határvonalat a Kerka-vidék északi határáig, Kerkabarabásig áthelyezném. Ezek szerint a Kerka-vidék a Dél-Zala, azaz a *Saladiense* flórajárás részét képezi.

Alkalmazott módszerek

A cönológiai felvételeket a Zürich-Montpellier növénycönológiai iskola (BECKING 1957; BRAUN-BLANQUET 1964) hagyományos kvadrát-módszerével készítettem. A felvételek táblázatos összeállítását, valamint a karakterfajok csoportrészesedését és csoporttömegét az „NS” számítógépes programcsomag (KEVEY – HIRSMANN 2002) segítségével végeztem. A felvételkészítés és a hagyományos statisztikai számítások – kis-sé módosított – módszerét korábban részletesen közöltem (KEVEY 2008). A SYN-TAX 2000 program (PODANI 2001) segítségével bináris cluster analízist (fúziós algoritmus: csoportátlag; hasonlósági index: Baroni-Urbani et Buser) és ordinációt végeztem (fúziós algoritmus: főkoordináta-analízis; hasonlósági index: Baroni-Urbani et Buser).

A fajok esetében HORVÁTH et al. (1995), a társulásoknál pedig az újabb hazai nomenklatúrát (BORHIDI – KEVEY 1996; KEVEY 2008; BORHIDI et al. 2012) követtem. A társulástani és a karakterfaj-statisztikai táblázatok felépítése az újabb eredményekkel (OBERDORFER 1992; MUCINA et al. 1993; KEVEY 2008; BORHIDI et al. 2012) módosított Soó (1980) féle cönológiai rendszerre épül. A növények cönoszisztematikai besorolásánál is elsősorban Soó (1964, 1966, 1968, 1970, 1973, 1980) Synopsis-ára támaszkodtam, de figyelembe vettem az újabb kutatási eredményeket is (vö. BORHIDI 1993, 1995; HORVÁTH et al. 1995; KEVEY 2008).

Eredmények

Termőhelyi viszonyok, zonalitás

BORHIDI (1961) klímazonális térképe szerint a Kerka-völgy a szubmontán bükkös zónába tartozik. A táj nagy részét azonális tölgy-kőris-szil ligeterdők borítják. A felmért állományok 158 és 163 m tengerszint feletti

magasság között található. Sík terület lévén az égtáji kitettség és a lejtőszög e társulás kialakulásában nem játszik szerepet.

A területen löszös ártéri hordalék képezi az alapkőzetet, amelyen barna erdőtalajok jöttek létre. A tájat át-szelő vízfolyások (Kerka, Cserta) viszonylag magasabb talajvízszintet, valamint üde, párás és hűvös mikroklímát biztosítanak. A vizsgált tölgy-kőris-szil ligetek talajai a félnedves vízgazdálkodási fokozatba sorolhatók.

Fiziognómia

A vizsgált tölgy-kőris-szil ligetek az állomány korától függően 22–35 m magasak, felső lombkoronaszintjük közepesen vagy jól záródó (60–85 %). Állandó fajai (K: IV-V) a *Quercus robur* és a *Fraxinus angustifolia*. Nagyobb tömegben (A-D: 3-5) a *Fraxinus angustifolia* és a *Quercus robur*, ritkábban az *Acer campestre* és az *Ulmus laevis* is előfordulhat. Az alsó lombkoronaszint változóan fejlett. Magassága 12-25 m, borítása pedig 10-60%. Főleg alászorult fák alkotják. Állandó fajaja (K: IV-V) az *Acer campestre*, a *Carpinus betulus*, a *Fraxinus angustifolia* és az *Ulmus minor*. Közülük az *Acer campestre*, a *Fraxinus angustifolia*, az *Ulmus laevis* és az *Ulmus minor* szokott nagyobb tömegben (A-D: 3) előfordulni.

A cserjeszint ugyancsak változóan fejlett, amely elsősorban erdészeti beavatkozásokkal kapcsolatos. Magassága 1,5-4 m, borítása pedig 10-60%. Állandó elemei (K: V) a következők: *Acer campestre*, *Cornus sanguinea*, *Crataegus laevigata*, *Ulmus minor*. Közülük nagyobb tömeget (A-D: 3-4) csak a *Sambucus nigra* és az *Ulmus minor* ér el. Az alsó cserjeszint (újulat) borítása 1-30%. Állandó fajai (K: IV-V) az alábbiak: *Acer campestre*, *Cornus sanguinea*, *Crataegus laevigata*, *Euonymus europaea*, *Fraxinus angustifolia*, *Hedera helix*, *Quercus robur*, *Rubus caesius*, *Sambucus nigra*, *Ulmus minor*. Nagyobb tömeget (A-D: 3-5) e szintben egyetlen faj sem ér el.

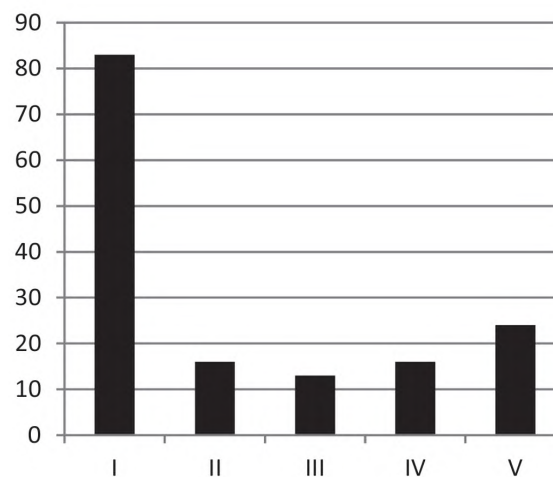
A gyepszint fejlett, borítása 60-100%. Benne számos növény magas állandóságot (K: IV-V) mutat: *Adoxa moschatellina*, *Aegopodium podagraria*, *Ajuga reptans*, *Alliaria petiolata*, *Anemone nemorosa*, *Asarum europaeum*, *Brachypodium sylvaticum*, *Carex brizoides*, *Carex remota*, *Carex sylvatica*, *Circaea lutetiana*, *Corydalis solidus*, *Fritillaria meleagris*, *Gagea lutea*, *Gagea spathacea*, *Galanthus nivalis*, *Galeobdolon luteum*, *Galeopsis pubescens*, *Galium aparine*, *Geum urbanum*, *Glechoma hederacea*, *Lamium maculatum*, *Leucium vernum*, *Poa trivialis*, *Ranunculus auricomus*, *Ranunculus ficaria*, *Rumex sanguineus*, *Stellaria holostea*, *Urtica dioica*, *Veronica sublobata*, *Viola reichenbachiana*. A fációs képző fajok (A-D: 3-5) száma ennél jóval kevesebb: *Aegopodium podagraria*, *Anemone nemorosa*, *Carex brizoides*, *Corydalis cava*, *Corydalis solidus*, *Galeobdolon luteum*, *Glechoma hederacea*, *Leucium vernum*, *Ranunculus ficaria*, *Stellaria holostea*, *Vinca minor*.

Fajkombináció

Állandósági osztályok

Az 50 cönológiai felvételtől 24 konstans (K V) és 16 szubkonstans (K IV) 24 faj került elő az alábbiak szerint: K V: *Acer campestre*, *Adoxa moschatellina*, *Alliaria petiolata*, *Anemone nemorosa*, *Carex brizoides*, *Carex remota*, *Cornus sanguinea*, *Corydalis solidus*, *Crataegus laevigata*, *Euonymus europaeus*, *Fraxinus angustifolia*, *Gagea lutea*, *Gagea spathacea*, *Galium aparine*, *Geum urbanum*, *Glechoma hederacea*, *Quercus robur*, *Ranunculus ficaria*, *Rubus caesius*, *Stellaria holostea*, *Ulmus minor*, *Urtica dioica*, *Veronica sublobata*, *Viola reichenbachiana*; K IV: *Aegopodium podagraria*, *Ajuga reptans*, *Asarum europaeum*, *Brachypodium sylvaticum*, *Carex sylvatica*, *Carpinus betulus*, *Circaea lutetiana*, *Fritillaria meleagris*, *Galanthus nivalis*, *Galeopsis pubescens*, *Lamium maculatum*, *Leucium vernum*, *Poa trivialis*, *Ranunculus auricomus* agg., *Rumex sanguineus*, *Sambucus nigra*. A felvételi anyagban ezen kívül 13 akcesszórius (K III), 16 szubakcesszórius (K II) és 83 akcicens (K I) elem található.

Az állandósági osztályok terén tehát a legkisebb fajszám az akcicens (K I) elemeknél van, míg a konstans (K V) fajoknál jelentkezik egy második maximum (vö. 1. ábra; 1. táblázat).

1. ábra. Állandósági osztályok eloszlása

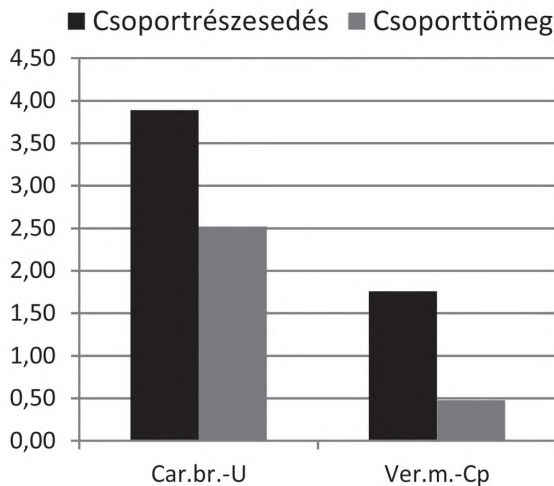
Karakterfajok aránya

A Kerka-völgytölgy-kőris-szil ligetei sokszubmontán elem számára nyújtanak menedéket. Ilyen *Fagetalia* jellegű fajok a következők:

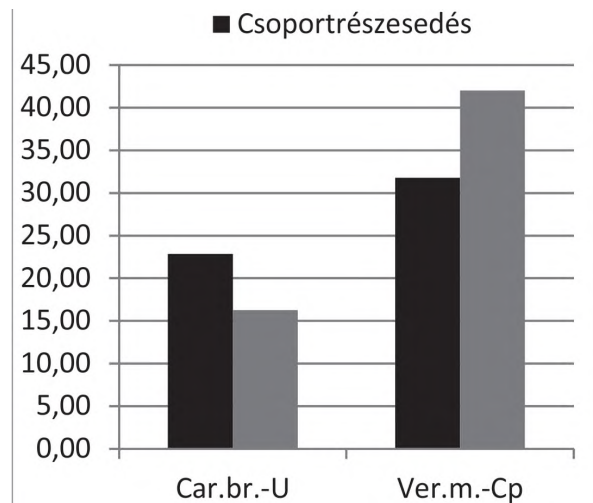
K V: *Adoxa moschatellina*, *Anemone nemorosa*, *Corydalis solidus*, *Gagea lutea*, *Gagea spathacea*, *Hedera helix*, *Stellaria holostea*, *Viola reichenbachiana*.
 – K IV: *Aegopodium podagraria*, *Asarum europaeum*, *Carpinus betulus*, *Carex sylvatica*, *Circaea lutetiana*, *Galanthus nivalis*.
 – K III: *Galeobdolon luteum*, *Mohringia trinervia*.
 – K II: *Anemone ranunculoides*, *Corydalis cava*, *Dryopteris filix-mas*, *Isopyrum thalictroides*, *Milium effusum*, *Pulmonaria officinalis*.
 – K I: *Acer pseudo-platanus*, *Aconitum vulparia*,

Arum maculatum, *Athyrium filix-femina*, *Cerastium sylvaticum*, *Cardamine bulbifera*, *Cardamine impatiens*, *Cerasus avium*, *Fagus sylvatica*, *Galium odoratum*, *Geranium phaeum*, *Lathyrus vernus*, *Knautia drymeia*, *Omphalodes scorpioides*, *Paris quadrifolia*, *Polygonatum multiflorum*, *Scilla drunensis*, *Stachys sylvatica*, *Veronica montana*, *Vinca minor*. E *Fagetalia* fajok 22,87% csoportrészesedést és 16,28% csoporttömeget mutatnak (4-5. táblázat, 3. ábra).

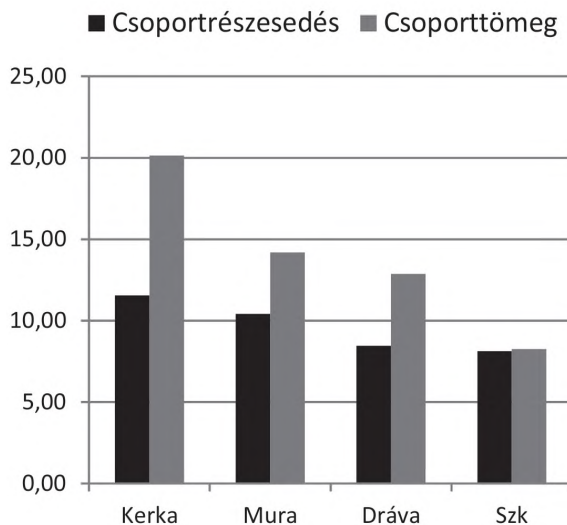
Jelentős szerepet játszanak az *Alnion incanae* elemek is. – K V: *Fraxinus angustifolia*, *Carex brizoides*, *Carex remota*. – K IV: *Leucojum vernum*, *Rumex sanguineus*. – K III: *Festuca gigantea*, *Ulmus laevis*. K II: *Carex strigosa*, *Impatiens noli-tangere*. – K I: *Chrysosplenium alternifolium*, *Elymus caninus*, *Frangula alnus*, *Malus sylvestris*, *Padus avium*, *Ribes rubrum*, *Viburnum opulus*. Csoportrészesedésük 13,74%, csoporttömegük pedig 23,36% (4-5. táblázat, 4. ábra).

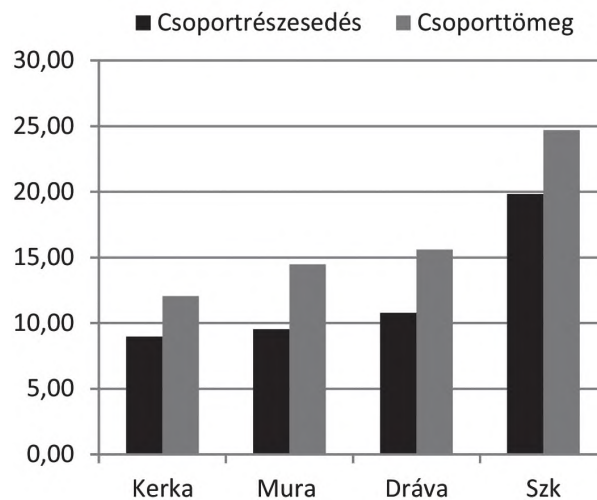
2. ábra. *Salicetalia purpureae* s.l. fajok aránya
Car.br.-U: *Carici brizoidis-Ulmetum*, Kerka-völgye (KEVEY ined.: 50 felv.)
Ver.m.-Cp: *Veronico montanae-Carpinetum*, Kerka-völgye (KEVEY ined.: 50 felv.)

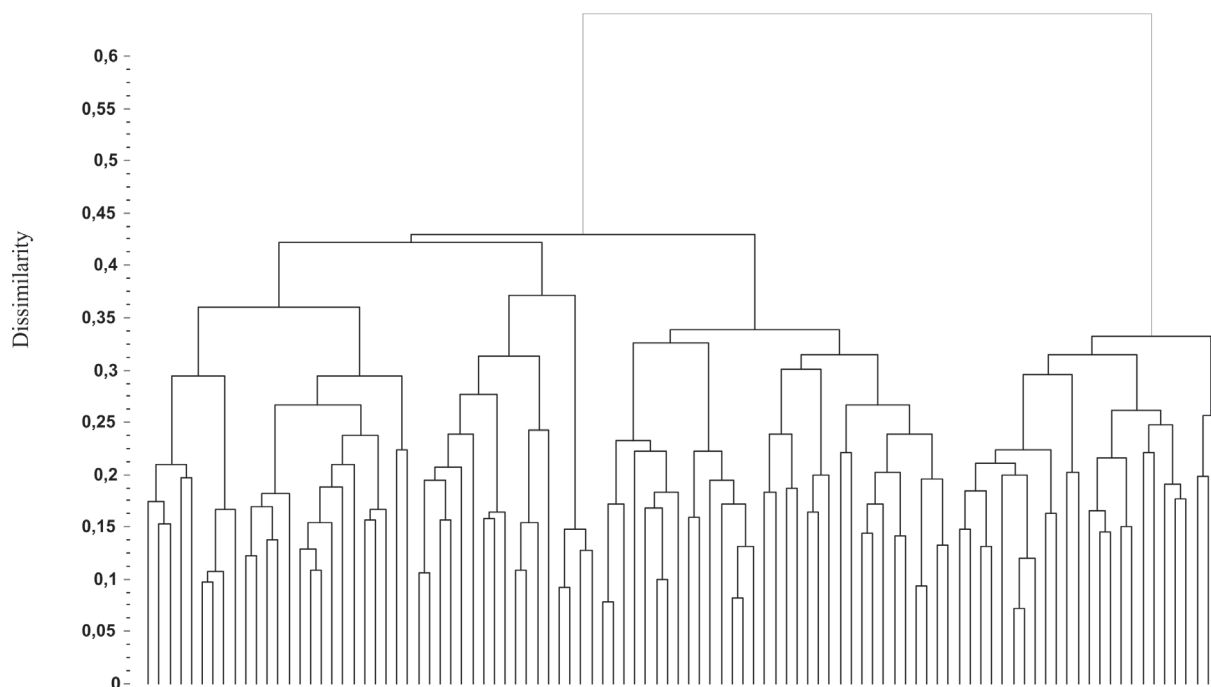
3. ábra. *Fagetalia* fajok aránya
Car.br.-U: *Carici brizoidis-Ulmetum*, Kerka-völgye (KEVEY ined.: 50 felv.)
Ver.m.-Cp: *Veronico montanae-Carpinetum*, Kerka-völgye (KEVEY ined.: 50 felv.)

4. ábra. *Alnion incanae* fajok aránya
Kerka: *Carici brizoidis-Ulmetum*, Kerka-völgye (KEVEY ined.: 50 felv.)
Mura: *Carici brizoidis-Ulmetum*, Mura-vidék (KEVEY 2010: 50 felv.);
Dráva: *Carici brizoidis-Ulmetum*, Somogyi-Dráva-sík (KEVEY 2007: 50 felv.);
Szk: *Pimpinello majoris-Ulmetum*, Szigetköz (KEVEY 2008: 50 felv.)

5. ábra. *Quercetea pubescentis-petraeae* fajok aránya
Kerka: *Carici brizoidis-Ulmetum*, Kerka-völgye (KEVEY ined.: 50 felv.)
Mura: *Carici brizoidis-Ulmetum*, Mura-vidék (KEVEY 2010: 50 felv.);
Dráva: *Carici brizoidis-Ulmetum*, Somogyi-Dráva-sík (KEVEY 2007: 50 felv.);
Szk: *Pimpinello majoris-Ulmetum*, Szigetköz (KEVEY 2008: 50 felv.)

6. ábra. Tölgy-kőris-szil ligetek bináris dendrogramja I.
(hasonlósági index: Baroni-Urbani-Buser; osztályozó módszer: teljes lánc.)
1/1-25: Carici brizoidis-Ulmetum, Kerka-völgye (KEVEY ined.)
2/1-25: Carici brizoidis-Ulmetum, Mura-vidék (KEVEY 2010)
3/1-25: Carici brizoidis-Ulmetum, Somogyi-Dráva-sík (KEVEY 2007)
4/1-25: Pimpinello majoris-Ulmetum, Szigetköz (KEVEY 2008: 25 felv.)

Figyelmet érdemelnek továbbá a *Salicetalia* (2. ábra), valamint a *Quercetea pubescentis-petraeae* (5. ábra) elemek aránya is. Előbbiek a tölgy-kőris-szil ligetekenél, utóbbiak pedig a szigetközi tölgy-kőris-szil ligetekenél jelentenek viszonylag nagyobb arányt.

Sokváltozós elemzések eredményei

Ha bináris cluster-analízissel (6. ábra) és ordinációval (7. ábra) megvizsgáltuk a Kerka-völgy, a Mura-vidék, a Somogyi-Dráva-sík és a Szigetköz tölgy-kőris-szil ligeteinek egymáshoz való viszonyát, s a következőket tapasztaltuk. A Szigetköz tölgy-kőris-szil ligetei egy önálló csoportot képeznek, egyértelműen elkülönülnek a másik három felmérési anyagtól. A Kerka-völgy, a Mura-vidék és a Dráva-sík felvételei egy másik csoportba tömörülnek, bár ezen belül alcsoportok is megfigyelhetők.

Természetvédelmi vonatkozások

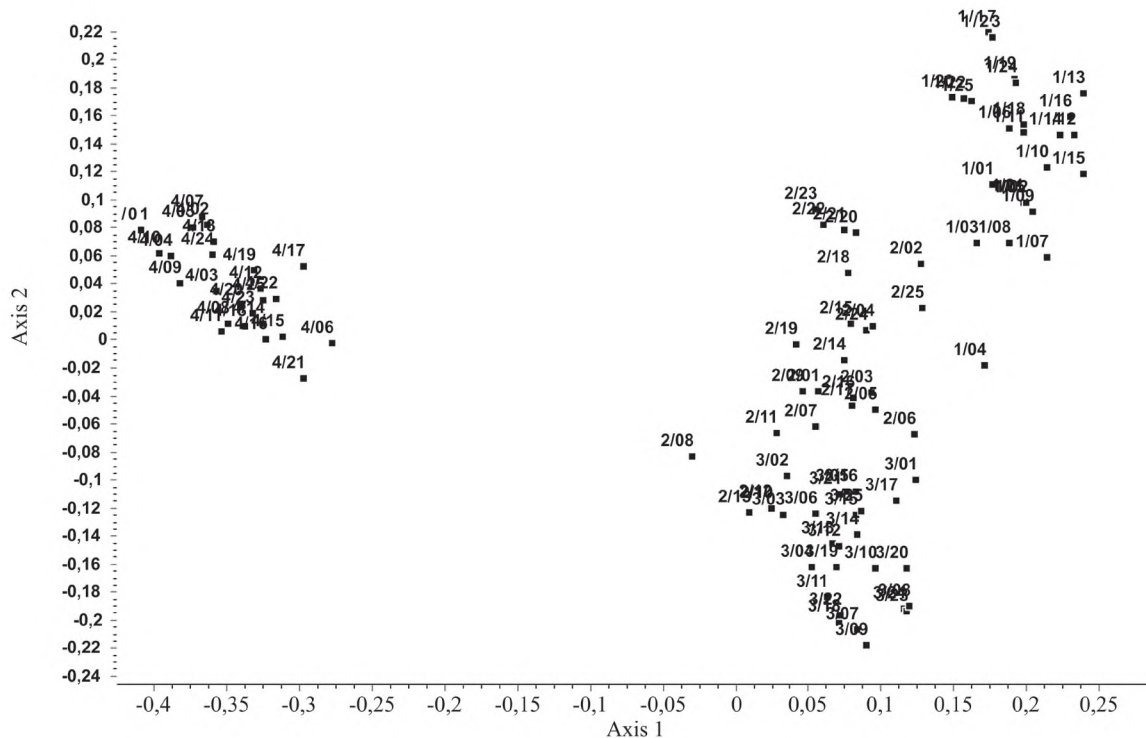
A Kerka-völgy tölgy-kőris-szil ligeteiben sok hegyvidéki növényfaj talál menedéket. Mivel a síkvidéki tölgy-kőris-szil ligetek-tölgyesek igen megfogyatkoztak, öröndetes, hogy e tájon még mindig vannak terjedelmesebb állományok. Szubmontán fajai (pl. *Adoxa moschatellina*, *Anemone nemorosa*, *Anemone ranunculoides*, *Asarum europaeum*, *Corydalis cava*, *Corydalis solida*, *Gagea*

lutea, *Gagea spathacea*, *Galanthus nivalis*, *Galeobdolon luteum*, *Hedera helix*, *Isopyrum thalictroides*, *Scilla drunensis* stb.) részben folyó hozta demontán adventív elem, részben pedig az i.e. 2500-tól i.e. 800-ig tartó Bükki I. kor maradványfajai (vö. ZÓLYOMI 1936, 1952; JÁRAI-KOMLÓDI, M. 1966a, 1966b, 1968). E tölgy-kőris-szil ligetek így flóra- és vegetációtörténeti szempontból is jelentősek.

A Kerka-vidék erdei a Natura 2000 hálózat részét képezik, bár ez a laza védelem nem sokat ér. Helyenként hatalmas területre kiterjedt tarvágásokat láttam. Már évek óta tervezik egy Kerka-menti tájvédelmi körzet létrehozását, de ez a folyamat különböző érdek-egyeztető tárgyalásokon elakadt. A táj tölgy-kőris-szil ligeteinek sajátos arculata (*Fritillaria meleagris*, *Gagea spathacea*, *Helleborus dumetorum*, *Leucojum vernum*, *Scilla drunensis* helyenkénti tömeges előfordulása) azonban egyértelműen sürgeti e védelem létrehozását.

A vizsgált állományokból 12 védett növényfaj került elő, amelyek tovább növelik a társulás természetvédelmi értékét: K V: *Gagea spathacea*. – K IV: *Fritillaria meleagris*, *Galanthus nivalis*, *Leucojum vernum*. – K II: *Carex strigosa*. – K I: *Aconitum vulparia*, *Dryopteris carthusiana*, *Dryopteris dilatata*, *Helleborus dumetorum*, *Omphalodes scorpioides*, *Scilla drunensis*.

A tájidegen elemek közül a *Fraxinus pennsylvanica* a leggyakoribb (K II), a többi idegenhonos faj csak akcicens (K I) elemként került a felvételekbe: *Acer*

7. ábra. Tölgy-kőris-szil ligetek bináris dendrogramja II.
(hasonlósági index: Baroni-Urbani-Buser; ordinációs módszer: főkoordináta-analízis).
1/1-25: *Carici brizoidis-Ulmetum*, Kerka-völgye (KEVEY ined.)
2/1-25: *Carici brizoidis-Ulmetum*, Mura-vidék (KEVEY 2010)
3/1-25: *Carici brizoidis-Ulmetum*, Somogyi-Dráva-sík (KEVEY 2007)
4/1-25: *Pimpinello majoris-Ulmetum*, Szigetköz (KEVEY 2008: 25 felv.)

sacharinum, *Echinocystis lobata*, *Juglans regia*, *Oxalis fontana*, *Quercus palustris*, *Quercus rubra*, *Solidago gigantea*. Szerencsére egyelőre komolyabb zavaró hatást nem fejtenek ki.

Megvitatás

Annak ellenére, hogy a Kerka-völgyet nem sorolják az alföldi tájak körébe, a vizsgált erdők szerkezete és faji összetétele nagyon hasonlít az alföldi tájak egyéb tölgy-kőris-szil ligeterdeire. Ezért végeztem összehasonlítást a Mura-vidék (KEVEY – Kovács J. A. 2011), a Dráva-sík (KEVEY 2007) és a Szigetköz (KEVEY 2008) tölgy-kőris-szil ligeterdei között. Jelen tanulmányból kiderült, hogy az ország nyugati peremén levő tölgy-kőris-szil ligetek közül a szigetközi felvételi anyag élesen elkülönül a Kerka-völgy, a Mura-vidék és a Dráva-sík tölgy-kőris-szil ligeteitől. Ugyanakkor utóbbi három táj ligeterdei között nagyfokú rokonság tételezhető fel. Ezt bizonyítja a *Fagetalia* (2. ábra) fajok közel azonos aránya. Mindezt megerősítik a sokváltozós analízisek eredményei is. A dendrogramon (6. ábra) és az ordinációs diagramon (7. ábra) a Szigetközben készült felvételek külön csoportot képeznek, míg a Kerka, a Mura és a Dráva melletti felvételek egy másik csoportban tömörülnek. A két asszociáció helye a szüntaxonómiai rendszerben az alábbi módon vázolható:

Divisio: **QUERCO - FAGEA** JAKUCS 1967
Classis: **QUERCO-FAGETEA** BR.-BL. et VLIEGER in VLIEGER 1937 em. BORHIDI in BORHIDI et KEVEY 1996

Ordo: **FAGETALIA SYLVATICAE** PAWŁOWSKI in PAWŁOWSKI et al. 1928

Alliance: **Alnion incanae** 1926 PAWŁOWSKI in PAWŁOWSKI et al. 1928

Suballiance: Ulmenion: **Oberdorfer** 1953

1. Associatio: *Carici brizoidis-Ulmetum* KEVEY ass. nova. Kerka-völgye, Rába-völgye.

2. Associatio: *Pimpinello majoris-Ulmetum* KEVEY in BORHIDI-KEVEY 1996, Szigetköz.

Összefoglalás

Jelen tanulmány Magyarország délnyugati részén, a Kerka-völgy tölgy-kőris-szil ligeteinek társulási viszonyait mutatja be 50 cönológiai felvétel alapján. Ártéri, mérsékelt talajvíz által befolyásolt, azonális asszociációval állunk szemben. Különösen a szubmontán elemek gyakorisága jellemző: *Adoxa moschatellina*, *Aegopodium podagraria*, *Anemone nemorosa*, *Anemone ranunculoides*, *Asarum europaeum*, *Corydalis cava*, *Corydalis solida*, *Gagea lutea*, *Gagea*

spathacea, *Galanthus nivalis*, *Galeobdolon luteum*, *Stellaria holostea*, *Isopyrum thalictroides*, *Milium effusum*, *Omphalodes scorpioides*, *Paris quadrifolia*, *Polygonatum multiflorum*, *Pulmonaria officinalis*, *Scilla drunensis*, *Stachys sylvatica*, *Veronica montana*, *Vinca minor*. E *Fagetalia* fajok valószínűleg az egykori hűvösebb, csapadékosabb és kiegyenlítettebb klímájú „Bükk I. kor” maradványfajai. Néhány szubmediterrán jellegű faj előfordulása a szomszédos Zalai-dombság tölgy-kőris-szil ligeteivel (*Knautia drymeiae-Ulmetum*) való némi rokonságra utal: *Carex strigosa*, *Helleborus dumetorum*, *Knautia drymeia*. Különösen feltűnő a területen a *Fritillaria meleagris* gyakorisága. A vizsgált állományok élesen elkülönülnek a Szigetköz tölgy-kőris-szil ligeteitől (*Pimpinello majoris-Ulmetum*) és viszonylag közelebbi rokonságot mutatnak Kerka, a Mura-ártér és a Dráva-sík tölgy-kőris-szil ligeteivel (*Carici brizoidis-Ulmetum*).

Köszönetnyilvánítás

Köszönetem illeti Lelkes András természetvédelmi őrt, aki terepismeretével segítette munkámat.

Rövidítések

A1: felső lombkoronaszint; A2: alsó lombkoronaszint; Adv: Adventiva; AF: Aremonio-Fagion; Agi: Alnenion glutinosae-incanae; Ai: Alnion incanae; **Alo**; Ara: Arrhenatheretalia; Arc: Arction lappae; **Arn**; Ata: Alnetalia glutinosae; B1: cserjeszint; B2: újulat; Ber: Berberidion; Bia: Bidentetalia; **Bon**; C: gypeszint; Cgr: Caricion gracilis; Che: Chenopodietea; ChS: Chenopodio-Scleranthea; **Cia**; Cn: Calystegion sepium; Cp: Carpinenion betuli; **Cro**; Des: Deschampsion caespitosae; Epa: Epilobietalia; Epn: Epilobion angustifolii; EuF: Eu-Fagenion; F: Fagetalia sylvaticae; **FPI**; Fru: Festucion rupicolae; GA: Galio-Alliarion; I: Indifferens; ined.: ineditum (kiadatlan közlés); Mag: Magnocaricion; MoA: Molinio-Arrhenathera; Moa: Molinio-Juncetea; **Ncn**; Pla: Plantaginetalia majoris; Pna: Populenion nigro-albae; Prf: Prunion fruticosae; Pru: Prunetalia spinosae; Pte: Phragmitetea; QFt: Querco-Fagetea; Qpp: Quercetea pubescentis-petraeae; **Qc**; Qr: Quercetalia roboris; S: summa (összeg); Sal: Salicion albae; SaS: Sambuco-Salicion capreae; Sea: Secalietea; s.l.: sensu lato (tágabb értelemben); Spu: Salicetalia purpureae; TA: Tilio platyphyllae-Acerenion pseudoplatani; Ulm: Ulmenion; VP: Vaccinio-Piceetea.

A KERKA-VIDÉK TÖLGY-KŐRIS-SZIL LIGETEI
(CARICI BRIZOIDIS-ULMETUM KEVEY 2022)

1/5. táblázat		A	D	K	K%
Veronica montana (Ai)	C	+	-	-	-
Vincetoxicum nigrum (Cp)	C	4	-	-	-
1.3.1.1. Alnion incanae					
Fraxinus angustifolia ssp. danubialis (Ata)	A1	1-4	V	100	
	A2	+3	IV	64	
	B1	+1	II	38	
	B2	+4	IV	68	
Carex brizoides (Ata)	S	1-5	V	100	
Carex remota	C	+4	V	92	
Rumex sanguineus (Epa, Pna)	C	+1	V	82	
Leucocjum vernum (Cp)	C	+4	IV	76	
Festuca gigantea (Cn, Epa)	C	+4	IV	72	
Ulmus laevis (Sal, Ulm)	A1	+3	II	22	
	A2	+3	II	36	
	B1	+2	I	18	
	B2	+1	I	10	
Carex strigosa (AF)	S	+4	III	44	
Impatiens noli-tangere (Sal)	C	+1	II	36	
Padus avium	A2	+1	II	22	
	B1	+2	I	16	
	B2	+2	I	18	
	S	+3	I	18	
Viburnum opulus (Ata)	B1	+1	I	4	
	B2	+1	I	16	
	S	+1	I	18	
Chrysosplenium alternifolium (TA)	C	+1	I	14	
Malus sylvestris (Qpp)	A2	+1	I	6	
Ribes rubrum	B1	+1	I	6	
	B2	+1	I	4	
	S	+1	I	6	
Elymus caninus (Pna, Qpp)	C	+1	I	2	
Frangula alnus (Ata, Or, PQ)	B1	+1	I	2	

1/6. táblázat		A	D	K	K%
1.3.1.2. Aecemonio-Fagion		0	0	0	0
Helieborus dumetorum (Cp, Qpp)		1	2	3	4
1.1. Quercetea pubescens-petraea		0	0	0	0
Prunus spinosa (Pru, Pfr)		1	1	1	1
Pyrus pyraster (Cp)		1	1	1	1
Rosa canina agg. (Pru, Pfr)		1	1	1	1
2. Cypero-Phragmitetea		1	1	1	1
2.1. Phragmitetea		1	1	1	1
Phalaris arundinacea (Des)		1	1	1	1
Carex nipaia (Mag, Cgr, Moa, Sal, Ata)		1	1	1	1
Irís pseudacorus (Sal, Ata, Ai)		1	1	1	1
Carex acutiformis (Mag, Cgr, Moa, Sal, Ata)		1	1	1	1
Poa pilustris (Moa, Des, Spu, Ata, Ai)		1	1	1	1
Spizanium dulcamara (Cn, Bla, Spu)		1	1	1	1
Stachys palustris (Moa, Cn, Bur, Spu, Ata)		1	1	1	1
Eupatorium cannabinum (Epa, Sal, Ata, Ai)		1	1	1	1
Galium palustre (Mag, Moa, Fp, Spu, Ata)		1	1	1	1
Lycopus europaeus (Moa, Cn, Bla, Spu, Ata)		1	1	1	1
3. Molinio-Arrhenathera		1	1	1	1
Poa trivialis (Pte, Spu, Ata, Ai)		1	1	1	1
Cardamine pratensis (Mag, Des, Sal, Ata, Ai)		1	1	1	1
Colchicum autumnale (Moa)		1	1	1	1
Lycchnis fls-cucull (Mag, Ata)		1	1	1	1
3.1. Molinio-Juncetea		1	1	1	1
Deschampsia caespitosa (Des, Sal, Ata, Ai)		1	1	1	1
Valeriana dioica (Mag, Moa, Ata, Ai)		1	1	1	1

A KERKA-VIDÉK TÖLGY-KÓRIS-SZIL LIGETEI
(CARICI BRIZOIDIS-ULMETUM KEVEY 2022)

1/7. táblázat		A-D	K	K%
3.1.1.1. Molinietalia coeruleae				
3.1.1.1. Deschampsion caespitosae				
Fritillaria meleagris (Ulm)	C	-	-	+1 IV 74
3.1.1.2. Filipendulo-Cirsion oleracei				
Filipendula ulmaria (Moa, Sal, Ata, Ai)	C	-	-	+1 I 18
3.2. Arrhenatheretea				
3.2.1. Arrhenatheretalia				
Anthriscus sylvestris (Arc, GA, Spu, Ai)	C	+	+	+ I 16
4. Chenopodio-Scleranthea				
4.1. Secalietea				
Lamium purpureum (Che)	C	-	-	+ I 4
4.2. Chenopodietea				
Arctium minus (Arc, Bia, Pla)	C	-	-	+ I 14
Arctium lappa (Arc, Pla, Spu)	C	-	-	+ I 2
4.3. Galio-Urticetea				
4.3.1. Calystegietalia sepium				
4.3.1.1. Galio-Alliarion				
Alliaria petiolata (Epa)	C	+	+	+1 V 92
Chaerophyllum temulum	C	+	+	+ II 38
Aethusa cynapium (Che)	C	-	-	+ I 2
4.3.1.2. Calystegion sepium				
Lamium maculatum (Pna, Agf, TA)	C	1	1	+2 IV 76
4.4. Bidentetea				
4.4.1. Bidentetalia				
Persicaria dubia (Alo, Bon, Spu, Ai)	C	-	-	+ I 8
Persicaria hydropiper (Ncn, Bon, Spu, Ata, Ai)	C	-	-	+ I 6
5. Indifferens				
Rubus caesius (Spu)	B2	+	+	+2 V 98
Urtica dioica (Arc, GA, Epa, Spu)	C	1	1	+2 V 98
Galium aparine (Sea, Epa, QFt)	C	1	1	+2 V 94
Glechoma hederacea (MoA, QFt, Sal, Ai)	C	1	1	+3 V 86
Sambucus nigra (Epa, SaS, QFt)	B1	+	+	+3 III 54
	B2	+	+	+1 IV 70
	S	+	+	+3 IV 78

3. táblázat. Felvételi adatok II.

Sorszám	Település	Dűlő	Alapközet	Talajtípus	Szerző	
1	17.487	Iklódbördöce	Cserta-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
2	17.488	Iklódbördöce	Cserta-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
3	17.489	Iklódbördöce	Cserta-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
4	17.450	Iklódbördöce	Cserta-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
5	17.451	Iklódbördöce	Cserta-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
6	17.452	Iklódbördöce	Cserta-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
7	17.453	Iklódbördöce	Cserta-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
8	17.454	Iklódbördöce	Cserta-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
9	17.455	Iklódbördöce	Cserta-torkolat	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
10	17.456	Iklódbördöce	Cserta-torkolat	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
11	17.457	Iklódbördöce	Cserta-torkolat	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
12	17.458	Iklódbördöce	Cserta-torkolat	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
13	17.459	Iklódbördöce	Cserta-torkolat	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
14	17.460	Iklódbördöce	Cserta-torkolat	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
15	17.461	Iklódbördöce	Cserta-torkolat	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
16	17.462	Iklódbördöce	Cserta-torkolat	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
17	17.463	Iklódbördöce	Cserta-torkolat	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
18	17.464	Iklódbördöce	Kerka-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
19	17.465	Iklódbördöce	Kerka-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
20	17.466	Iklódbördöce	Kerka-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
21	17.467	Iklódbördöce	Kerka-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
22	17.468	Iklódbördöce	Kerka-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
23	17.469	Iklódbördöce	Kerka-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
24	17.470	Iklódbördöce	Kerka-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
25	17.471	Kerkateskánd	Nagyszigeti-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
26	17.472	Kerkateskánd	Nagyszigeti-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
27	17.473	Kerkateskánd	Nagyszigeti-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
28	17.474	Kerkateskánd	Nagyszigeti-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
29	17.475	Kerkateskánd	Nagyszigeti-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
30	17.476	Kerkateskánd	Nagyszigeti-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
31	17.477	Kerkateskánd	Nagyszigeti-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
32	17.478	Kerkateskánd	Berek-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
33	17.479	Kerkateskánd	Berek-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
34	17.480	Kerkateskánd	Berek-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
35	17.481	Kerkateskánd	Berek-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
36	17.482	Kerkateskánd	Berek-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
37	17.483	Kerkateskánd	Berek-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
38	17.484	Kerkateskánd	Berek-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
39	17.485	Kerkateskánd	Berek-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
40	17.486	Kerkateskánd	Berek-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
41	17.487	Kerkateskánd	Berek-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
42	17.488	Lenti	Alsó-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
43	17.489	Lenti	Alsó-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
44	17.490	Lenti	Alsó-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
45	17.491	Lenti	Alsó-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
46	17.492	Lenti	Alsó-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
47	17.493	Lenti	Alsó-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
48	17.494	Lenti	Alsó-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
49	17.495	Lenti	Alsó-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.
50	17.496	Lenti	Alsó-erdő	löszös öntésföld	barna erdőtalaj	Kevey ined.

4. táblázat. Karakterfajok aránya I.

4/1. táblázat	Csoportrészesedés		Csoporttömeg	
	U	Cp	U	Cp
Querco-Fagea	0,00	0,00	0,00	0,00
Salicetea purpureae	0,00	0,00	0,00	0,00
Salicetalia purpureae	1,62	0,53	1,05	0,05
Salicion albae	1,40	0,65	1,22	0,18
Populenion nigro-albae	0,87	0,58	0,25	0,25
Salicion albae s.l.	2,27	1,23	1,47	0,43
Salicetalia purpureae s.l.	3,89	1,76	2,52	0,48
Salicetea purpureae s.l.	3,89	1,76	2,52	0,48
Alnetea glutinosae	0,00	0,00	0,00	0,00
Alnetalia glutinosae	3,16	2,31	12,26	3,02
Alnion glutinosae	0,08	0,00	0,01	0,00
Alnetalia glutinosae s.l.	3,24	2,31	12,27	3,02
Alnetea glutinosae s.l.	3,24	2,31	12,27	3,02
Querco-Fagetea	16,41	16,86	20,77	13,42
Fagetalia sylvaticae	22,87	31,78	16,28	42,00
Alnion incanae	11,52	10,72	20,17	11,39
Alnenion glutinosae-incanae	0,71	0,83	0,36	0,27
Ulmenion	1,51	1,33	2,83	0,31
Alnion incanae s.l.	13,74	12,88	23,36	11,97
Fagion sylvaticae	0,00	0,00	0,00	0,00
Eu-Fagenion	0,06	0,20	0,01	0,04
Carpinenion betuli	6,58	7,86	5,38	16,36
Tilio-Acerenion	0,54	0,56	0,22	0,24
Fagion sylvaticae s.l.	7,18	8,62	5,61	16,64
Aremonio-Fagion	0,41	0,51	0,04	0,13
Fagetalia sylvaticae s.l.	44,20	53,79	45,29	70,74
Quercetalia roboris	0,23	0,86	0,02	0,07
Querco-Fagetea s.l.	60,84	71,51	66,08	84,23
Quercetea pubescentis-petraeae	8,07	8,10	11,90	9,57
Quercetalia cerridis	0,01	0,01	0,00	0,00
Prunetalia spinosae	0,48	0,20	0,09	0,02
Berberidion	0,01	0,01	0,00	0,00
Prunion fruticosae	0,44	0,15	0,08	0,01
Prunetalia spinosae s.l.	0,93	0,36	0,17	0,03
Quercetea pubescentis-petraeae s.l.	9,01	8,47	12,07	9,60
Querco-Fagea s.l.	76,98	84,05	92,94	97,33
Abieti-Picea	0,00	0,00	0,00	0,00
Vaccinio-Piceetea	0,13	0,57	0,01	0,06
Pino-Quercetalia	0,00	0,00	0,00	0,00
Pino-Quercion	0,01	0,03	0,00	0,00
Pino-Quercetalia s.l.	0,01	0,03	0,00	0,00
Vaccinio-Piceetea s.l.	0,14	0,60	0,01	0,06
Abieti-Picea s.l.	0,14	0,60	0,01	0,06

4/2. táblázat	Csoportrészesedés		Csoporttömeg	
	U	Cp	U	Cp
Cypero-Phragmitetea	0,00	0,00	0,00	0,00
Phragmitetea	1,46	0,11	0,20	0,01
Magnocaricetalia	0,00	0,00	0,00	0,00
Magnocaricion	0,25	0,02	0,03	0,00
Caricenion rostratae	0,08	0,00	0,01	0,00
Caricenion gracilis	0,20	0,01	0,03	0,00
Magnocaricion s.l.	0,53	0,03	0,07	0,00
Magnocaricetalia s.l.	0,53	0,03	0,07	0,00
Phragmitetea s.l.	1,99	0,14	0,27	0,01
Isoëto-Nanojuncetea	0,00	0,00	0,00	0,00
Nanocyperetalia	0,00	0,00	0,00	0,00
Nanocyperion flavescens	0,02	0,00	0,00	0,00
Nanocyperetalia s.l.	0,02	0,00	0,00	0,00
Isoëto-Nanojuncetea s.l.	0,02	0,00	0,00	0,00
Cypero-Phragmitetea s.l.	2,01	0,14	0,27	0,01
Molinio-Arrhenathera	1,94	1,69	0,53	0,23
Molinio-Juncetea	0,57	0,08	0,06	0,01
Molinetalia coeruleae	0,12	0,00	0,01	0,00
Deschampsion caespitosae	1,46	0,74	0,19	0,07
Filipendulo-Cirsion oleracei	0,07	0,02	0,01	0,00
Alopecurion pratensis	0,03	0,00	0,00	0,00
Molinetalia coeruleae s.l.	1,68	0,76	0,21	0,07
Molinio-Juncetea s.l.	2,25	0,84	0,27	0,08
Arrhenatheretea	0,00	0,00	0,00	0,00
Arrhenatheretalia	0,13	0,08	0,01	0,01
Arrhenatherion elatioris	0,02	0,00	0,00	0,00
Arrhenatheretalia s.l.	0,15	0,08	0,01	0,01
Arrhenatheretea s.l.	0,15	0,08	0,01	0,01
Nardo-Callunetea	0,00	0,00	0,00	0,00
Nardetalia	0,00	0,00	0,00	0,00
Nardo-Agrostion tenuis	0,00	0,01	0,00	0,00
Nardetalia s.l.	0,00	0,01	0,00	0,00
Nardo-Callunetea s.l.	0,00	0,01	0,00	0,00
Molinio-Arrhenathera s.l.	4,34	2,62	0,81	0,32
Puccinellio-Salicornea	0,00	0,00	0,00	0,00
Festuco-Puccinellietea	0,00	0,00	0,00	0,00
Festuco-Puccinellietalia	0,01	0,00	0,00	0,00
Festuco-Puccinellietea s.l.	0,01	0,00	0,00	0,00
Puccinellio-Salicornea s.l.	0,01	0,00	0,00	0,00

4/3. táblázat	Csoportrészesedés		Csoporttömeg	
	U	Cp	U	Cp
Festuco-Bromea	0,00	0,00	0,00	0,00
Festuco-Brometea	0,00	0,00	0,00	0,00
Festucetalia valesiacaе	0,00	0,00	0,00	0,00
Festucion rupicolae	0,02	0,04	0,00	0,00
Festucetalia valesiacaе s.l.	0,02	0,04	0,00	0,00
Festuco-Brometea s.l.	0,02	0,04	0,00	0,00
Festuco-Bromea s.l.	0,02	0,04	0,00	0,00
Chenopodio-Sclerantha	0,30	0,13	0,07	0,01
Secalietea	0,49	0,44	0,10	0,06
Chenopodieta	0,15	0,03	0,01	0,00
Artemisietea	0,00	0,00	0,00	0,00
Artemisietalia	0,00	0,00	0,00	0,00
Arction lappae	0,61	0,37	0,24	0,03
Artemisietalia s.l.	0,61	0,37	0,24	0,03
Artemisietea s.l.	0,61	0,37	0,24	0,03
Galio-Urticetea	0,00	0,00	0,00	0,00
Calystegietalia sepium	0,00	0,00	0,00	0,00
Galio-Alliarion	2,30	1,67	0,41	0,14
Calystegion sepium	0,82	0,67	0,26	0,25
Calystegietalia sepium s.l.	3,12	2,34	0,67	0,39
Galio-Urticetea s.l.	3,12	2,34	0,67	0,39
Bidentetea	0,00	0,00	0,00	0,00
Bidentetalia	0,31	0,04	0,03	0,00
Bidention tripartiti	0,06	0,00	0,01	0,00
Bidentetalia s.l.	0,37	0,04	0,04	0,00
Bidentetea s.l.	0,37	0,04	0,04	0,00
Plantaginetea	0,00	0,00	0,00	0,00
Plantaginetalia majoris	0,08	0,02	0,01	0,00
Plantaginetea s.l.	0,08	0,02	0,01	0,00
Epilobietea angustifolii	0,00	0,00	0,00	0,00
Epilobietalia	4,37	4,41	1,09	0,57
Epilobion angustifolii	0,03	0,05	0,00	0,00
Epilobietalia s.l.	4,40	4,46	1,09	0,57
Epilobietea angustifolii s.l.	4,40	4,46	1,09	0,57
Urtico-Sambucetea	0,00	0,00	0,00	0,00
Sambucetalia	0,00	0,00	0,00	0,00
Sambuco-Salicion capreae	0,44	0,59	0,41	0,19
Sambucetalia s.l.	0,44	0,59	0,41	0,19
Urtico-Sambucetea s.l.	0,44	0,59	0,41	0,19
Chenopodio-Sclerantha s.l.	9,96	8,42	2,64	1,25
Indifferens	3,11	2,12	2,13	0,41
Adventiva	1,23	1,08	0,43	0,43

5. táblázat. Karakterfajok aránya II.

5/1. táblázat	Csoportrészesedés				Csoporttömeg			
	Kerka	Mura	Dráva	Szk	Kerka	Mura	Dráva	Szk
Querco-Fagea	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Salicetea purpureae	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Salicetalia purpureae	1,63	1,36	1,19	1,27	1,06	0,46	0,55	0,74
Salicion albae	1,41	1,23	1,89	2,30	1,22	0,94	1,63	1,69
Populenion nigro-albae	0,87	0,73	0,63	0,11	0,25	0,43	0,56	0,01
Salicion albae s.l.	2,28	1,96	2,52	2,41	1,47	1,37	2,19	1,70
Salicetalia purpureae s.l.	3,91	3,32	3,71	3,68	2,53	1,83	2,74	2,44
Salicetea purpureae s.l.	3,91	3,32	3,71	3,68	2,53	1,83	2,74	2,44
Alnetea glutinosae	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Alnetalia glutinosae	3,16	2,76	2,49	1,78	12,25	3,46	4,42	0,19
Alnion glutinosae	0,08	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00
Alnetalia glutinosae s.l.	3,24	2,76	2,49	1,78	12,26	3,46	4,42	0,19
Alnetea glutinosae s.l.	3,24	2,76	2,49	1,78	12,26	3,46	4,42	0,19
Querco-Fagetea	16,34	16,64	16,17	18,47	20,81	22,84	21,25	22,29
Fagetalia sylvaticae	22,89	27,92	26,47	20,80	16,27	27,90	27,34	25,03
Alnion incanae	11,56	10,41	8,45	8,13	20,14	14,19	12,87	8,25
Alnenion glutinosae-incanae	0,71	0,90	0,69	0,18	0,36	0,53	0,61	0,04
Ulmenion	1,51	0,89	1,47	1,63	2,83	1,35	2,22	0,76
Alnion incanae s.l.	13,78	12,20	10,61	9,94	23,33	16,07	15,70	9,05
Fagion sylvaticae	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Eu-Fagenion	0,06	0,16	0,06	0,01	0,01	0,01	0,01	0,00
Carpinenion betuli	6,57	5,45	4,62	4,23	5,37	6,33	6,02	3,51
Tilio-Acerenion	0,54	0,97	1,11	2,06	0,23	0,47	0,81	8,57
Cephalanthero-Fagenion	0,00	0,00	0,00	0,03	0,00	0,00	0,00	0,00
Fagion sylvaticae s.l.	7,17	6,58	5,79	6,33	5,61	6,81	6,84	12,08
Aremonio-Fagion	0,43	0,34	0,85	0,08	0,04	0,03	0,12	0,01
Fagetalia sylvaticae s.l.	44,27	47,04	43,72	37,15	45,25	50,81	50,00	46,17
Quercetalia roboris	0,23	0,54	0,65	0,36	0,02	0,05	0,12	0,04
Quercion robori-petraeae	0,00	0,00	0,01	0,33	0,00	0,00	0,00	0,03
Quercetalia roboris s.l.	0,23	0,54	0,66	0,69	0,02	0,05	0,12	0,07
Querco-Fagetea s.l.	60,84	64,22	60,55	56,31	66,08	73,70	71,37	68,53
Quercetea pubescentis-petraeae	8,05	8,60	9,44	16,86	11,88	14,33	15,08	22,06
Orno-Cotinetalia	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Orno-Cotinion	0,00	0,00	0,00	0,67	0,00	0,00	0,00	0,61
Orno-Cotinetalia s.l.	0,00	0,00	0,00	0,67	0,00	0,00	0,00	0,61
Quercetalia cerridis	0,01	0,01	0,02	0,32	0,00	0,00	0,03	0,34
Quercion farnetto	0,00	0,09	0,40	0,00	0,00	0,01	0,05	0,00
Aceri tatarici-Quercion	0,00	0,05	0,31	0,73	0,00	0,04	0,35	1,57
Quercetalia cerridis s.l.	0,01	0,15	0,73	1,05	0,00	0,05	0,43	1,91
Prunetalia spinosae	0,47	0,44	0,33	1,04	0,09	0,05	0,04	0,10
Berberidion	0,01	0,01	0,02	0,00	0,00	0,00	0,03	0,00
Prunion fruticosae	0,43	0,35	0,26	0,20	0,08	0,05	0,03	0,02
Prunetalia spinosae s.l.	0,91	0,80	0,61	1,24	0,17	0,10	0,10	0,12
Quercetea pubescentis-petraeae s.l.	8,97	9,55	10,78	19,82	12,05	14,48	15,61	24,70
Querco-Fagea s.l.	76,96	79,85	77,53	81,59	92,92	93,47	94,14	95,86

A KERKA-VIDÉK TÖLGY-KÓRIS-SZIL LIGETEI
(CARICI BRIZOIDIS-ULMETUM KEVEY 2022)

5/2. táblázat	Csoportrészesedés				Csoporttömeg			
	Kerka	Mura	Dráva	Szk	Kerka	Mura	Dráva	Szk
Abieti-Piceea	0,00	0,00	0,02	0,05	0,00	0,00	0,00	0,00
Vaccinio-Piceetea	0,13	0,27	0,26	0,01	0,01	0,03	0,03	0,00
Pino-Quercetalia	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Pino-Quercion	0,01	0,06	0,15	0,12	0,00	0,01	0,03	0,01
Pino-Quercetalia s.l.	0,01	0,06	0,15	0,12	0,00	0,01	0,03	0,01
Vaccinio-Piceetea s.l.	0,14	0,33	0,41	0,13	0,01	0,04	0,06	0,01
Abieti-Piceea s.l.	0,14	0,33	0,43	0,18	0,01	0,04	0,06	0,01
Cypero-Phragmittea	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Phragmitetea	1,46	0,51	0,64	0,18	0,20	0,04	0,07	0,02
Nasturtio-Glycerietalia	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Glycerio-Sparganion	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Nasturtio-Glycerietalia s.l.	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Magnocaricetalia	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Magnocaricion	0,25	0,11	0,12	0,10	0,03	0,01	0,01	0,01
Caricion rostratae	0,08	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00
Caricion gracilis	0,20	0,06	0,08	0,01	0,03	0,00	0,01	0,00
Magnocaricion s.l.	0,53	0,17	0,20	0,11	0,07	0,01	0,02	0,01
Magnocaricetalia s.l.	0,53	0,17	0,20	0,11	0,07	0,01	0,02	0,01
Phragmitetea s.l.	1,99	0,68	0,85	0,29	0,27	0,05	0,09	0,03
Isoëto-Nanojuncetea	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Nanocyperetalia	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Nanocyperion flavescens	0,02	0,00	0,03	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Nanocyperetalia s.l.	0,02	0,00	0,03	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Isoëto-Nanojuncetea s.l.	0,02	0,00	0,03	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Montio-Cardaminetea	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Montio-Cardaminetalia	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Cardamini-Montion	0,00	0,00	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Montio-Cardaminetalia s.l.	0,00	0,00	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Montio-Cardaminetea s.l.	0,00	0,00	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Cypero-Phragmittea s.l.	2,01	0,68	0,90	0,29	0,27	0,05	0,09	0,03
Oxycocco-Caricea nigrae	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Scheuchzerio-Caricetea nigrae	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Scheuchzerio-Caricetalia nigrae	0,00	0,00	0,04	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00
Caricion canescenti-nigrae	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Scheuchzerio-Caricetalia nigrae s.l.	0,00	0,00	0,05	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00
Scheuchzerio-Caricetea nigrae s.l.	0,00	0,00	0,05	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00
Oxycocco-Caricea nigrae s.l.	0,00	0,00	0,05	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00
Molinio-Arrhenathera	1,96	1,30	1,53	1,05	0,53	0,45	0,35	0,11
Molinio-Juncetea	0,57	0,29	0,42	0,08	0,06	0,02	0,05	0,01
Molinietalia coeruleae	0,11	0,06	0,12	0,43	0,01	0,01	0,01	0,05
Deschampsion caespitosae	1,47	0,15	0,22	0,03	0,19	0,01	0,02	0,00
Filipendulo-Cirsion oleracei	0,07	0,02	0,02	0,01	0,01	0,00	0,00	0,00
Alopecurion pratensis	0,03	0,01	0,04	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00
Molinietalia coeruleae s.l.	1,68	0,24	0,40	0,49	0,21	0,02	0,03	0,05
Molinio-Juncetea s.l.	2,25	0,53	0,82	0,57	0,27	0,04	0,08	0,06
Arrhenatheretea	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Arrhenatheretalia	0,12	0,12	0,29	0,37	0,01	0,01	0,03	0,03
Arrhenatherion elatioris	0,02	0,00	0,04	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00
Arrhenatheretalia s.l.	0,14	0,12	0,33	0,38	0,00	0,00	0,00	0,00
Arrhenatheretea s.l.	0,14	0,12	0,33	0,38	0,01	0,01	0,03	0,03

5/3. táblázat	Csoportrészesedés				Csoporttömeg			
	Kerka	Mura	Dráva	Szk	Kerka	Mura	Dráva	Szk
Nardo-Callunetea	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Nardetalia	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Nardo-Agrostion tenuis	0,00	0,00	0,01	0,03	0,00	0,00	0,00	0,00
Nardetalia s.l.	0,00	0,00	0,01	0,03	0,00	0,00	0,00	0,00
Nardo-Callunetea s.l.	0,00	0,00	0,01	0,03	0,00	0,00	0,00	0,00
Calluno-Ulicetea	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Vaccinio-Genistetalia	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Calluno-Genistion	0,00	0,00	0,02	0,05	0,00	0,00	0,00	0,00
Vaccinio-Genistetalia s.l.	0,00	0,00	0,02	0,05	0,00	0,00	0,00	0,00
Calluno-Ulicetea s.l.	0,00	0,00	0,02	0,05	0,00	0,00	0,00	0,00
Molinio-Arrhenathera s.l.	4,35	1,95	2,71	2,08	0,81	0,50	0,46	0,20
Puccinellio-Salicornea	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Festuco-Puccinellietea	0,00	0,01	0,00	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00
Festuco-Puccinellietalia	0,01	0,01	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Festuco-Puccinellietea s.l.	0,01	0,02	0,01	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00
Puccinellio-Salicornea s.l.	0,01	0,02	0,01	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00
Festuco-Bromea	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Festuco-Brometea	0,00	0,04	0,08	0,14	0,00	0,00	0,01	0,01
Festucetalia valesiaca	0,00	0,00	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Asplenio-Festucion pallentis	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Festucion rupicola	0,02	0,01	0,06	0,02	0,00	0,00	0,01	0,00
Festucetalia valesiaca s.l.	0,02	0,02	0,08	0,02	0,00	0,00	0,01	0,00
Festuco-Brometea s.l.	0,02	0,06	0,16	0,16	0,00	0,00	0,02	0,01
Festuco-Bromea s.l.	0,02	0,06	0,16	0,16	0,00	0,00	0,02	0,01
Chenopodio-Scleranthea	0,30	0,24	0,15	0,00	0,07	0,02	0,02	0,00
Secalietea	0,50	0,49	0,53	0,38	0,10	0,23	0,09	0,04
Chenopodietea	0,15	0,38	0,46	0,37	0,01	0,03	0,05	0,03
Artemisietea	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Artemisietalia	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Arction lappae	0,60	0,57	0,59	0,44	0,24	0,10	0,14	0,04
Artemisietalia s.l.	0,60	0,57	0,59	0,44	0,24	0,10	0,14	0,04
Artemisietea s.l.	0,60	0,57	0,59	0,44	0,24	0,10	0,14	0,04
Galio-Urticetea	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Calystegietalia sepium	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Galio-Alliarion	2,30	2,12	3,13	0,88	0,42	0,25	0,61	0,19
Calystegion sepium	0,82	1,08	1,41	1,66	0,26	0,48	0,72	0,26
Calystegietalia sepium s.l.	3,12	3,20	4,54	2,54	0,68	0,73	1,33	0,45
Galio-Urticetea s.l.	3,12	3,20	4,54	2,54	0,68	0,73	1,33	0,45
Bidentetea	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Bidentetalia	0,30	0,18	0,32	0,30	0,03	0,02	0,03	0,03
Bidenton tripartiti	0,06	0,01	0,06	0,00	0,01	0,00	0,01	0,00
Bidentetalia s.l.	0,36	0,19	0,38	0,30	0,04	0,02	0,04	0,03
Bidentetea s.l.	0,36	0,19	0,38	0,30	0,04	0,02	0,04	0,03
Plantaginetea	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Plantaginetalia majoris	0,08	0,07	0,12	0,28	0,01	0,01	0,01	0,03
Plantaginetea s.l.	0,08	0,07	0,12	0,28	0,01	0,01	0,01	0,03

A KERKA-VIDÉK TÖLGY-KŐRIS-SZIL LIGETEI
(CARICI BRIZOIDIS-ULMETUM KEVEY 2022)

5/4. táblázat	Csoportrészesedés				Csoporttömeg			
	Kerka	Mura	Dráva	Szk	Kerka	Mura	Dráva	Szk
Epilobietea angustifolii	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Epilobietalia	4,37	4,55	4,67	2,99	1,09	1,37	1,09	0,73
Epilobion angustifolii	0,03	0,30	0,28	0,15	0,00	0,03	0,04	0,01
Epilobietalia s.l.	4,40	4,85	4,95	3,14	1,09	1,40	1,13	0,74
Epilobietea angustifolii s.l.	4,40	4,85	4,95	3,14	1,09	1,40	1,13	0,74
Urtico-Sambucetea	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Sambucetalia	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Sambuco-Salicion capreae	0,44	0,56	0,46	0,32	0,41	0,66	0,37	0,36
Sambucetalia s.l.	0,44	0,56	0,46	0,32	0,41	0,66	0,37	0,36
Urtico-Sambucetea s.l.	0,44	0,56	0,46	0,32	0,41	0,66	0,37	0,36
Chenopodio-Scleranthea s.l.	9,95	10,55	12,18	7,77	2,65	3,20	3,18	1,72
Indifferens	3,12	2,85	2,68	1,69	2,14	1,73	1,23	0,83
Adventiva	1,22	2,40	1,56	5,39	0,43	0,52	0,34	1,23

Kerka: Carici brizoidis-Ulmetum, Kerka-ártér (Kevey ined. 50 felv.)

Mura: Carici brizoidis-Ulmetum, Mura-ártér (Kevey - Kovács J. A. 2011: 50 felv.)

Dráva: Carici brizoidis-Ulmetum, somogyi Dráva-ártér (Kevey 2007: 50 felv.)

Szk: Pimpinello majoris-Ulmetum, Szigetköz (Kevey 2008: 25 felv., Kevey ined.: 25 felv.)

Irodalom

- BALOGH M. – KÁROLYI Á. – PÓCS T. 1975: Délnyugat-Dunántúl flórája VII. – Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series 7: 329-377.
- BECKING, R. W. 1957: The Zürich-Montpellier School of phytosociology. – Botanical Review 23: 411-488.
- BORHIDI, A. 1961: Klimadiagramme und klimazonale Karte Ungarns. – Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis, Sectio Biologica 4: 21-250.
- BORHIDI A. 1993: A magyar flóra szociális magatartás típusai, természetességi és relatív ökológiai értékszámai. – Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs, 95. pp.
- BORHIDI, A. 1995: Social behaviour types, the naturalness and relative ecological indicator values of the higher plants in the Hungarian flora. – Acta Botanica Academiae Scientiarum Hungaricae 39: 97-181.
- BORHIDI, A. – KEVEY, B. 1996: An annotated checklist of the Hungarian plant communities II. – In: BORHIDI, A. (szerk.): Critical revision of the Hungarian plant communities. Janus Pannonius University, Pécs, pp. 95-138.
- BORHIDI, A. – KEVEY, B. – LENDVAI, G. 2012: Plant communities of Hungary. – Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 544.
- BRAUN-BLANQUET, J. 1964: Pflanzensoziologie (ed. 3.). – Springer Verlag, Wien–New York, pp. 865
- HORVÁTH F. – DOBOLYI Z. K. – MORSCHHAUSER T. – LÖKÖS L. – KARAS, L. – SZERDAHELYI, T. 1995: Flóra adatbázis 1.2. – MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete, Vácrátót, pp. 267.
- JAKUCS, P. 1967: Gedanken zur höheren Systematik der europäischen Laubwälder. – Contribuții Botanice, Cluj 1967: 159-166.
- JÁRAI-KOMLÓDI M. 1966a: Palinológia vizsgálatok a Magyar Alföldön a Würm glaciális és a holocén klíma- és vegetációtörténetére vonatkozóan. – Kandidátusi értekezés (Kézirat).
- JÁRAI-KOMLÓDI M. 1966b: Adatok az Alföld negyedkori klíma- és vegetációtörténetéhez I. – Botanikai Közlemények 53: 191-201.
- JÁRAI-KOMLÓDI, M. 1968: The late glacial and holocene flora of the Hungarian great plain. – Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis, Sectio Biologica 9-10: 199-225.
- KÁROLYI Á. – PÓCS T. 1954: Adatok Délnyugat-Dunántúl növényföldrajzához. Botanikai Közlemények 45 (1948-1954): 257-267.
- KÁROLYI Á. – PÓCS T. 1957: Újabb adatok Délnyugat-Dunántúl flórájához. – Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici, Series nova 8: 197-204.
- KÁROLYI Á. – PÓCS T. 1964: Újabb adatok Délnyugat-Dunántúl flórájához III. – Savaria Vas Megyei Múzeumok Értesítője 2: 43-54.
- KÁROLYI Á. – PÓCS T. 1968: Délnyugat-Dunántúl flórája I. – Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series 6: 329-390.
- KÁROLYI Á. – PÓCS T. 1969: Délnyugat-Dunántúl flórája II. – Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series 7: 329-377.
- KÁROLYI Á. – PÓCS T. – BALOGH M. 1970: Délnyugat-Dunántúl flórája III. – Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series 8: 469-495.
- KÁROLYI Á. – PÓCS T. – BALOGH M. 1971: Délnyugat-Dunántúl flórája IV. – Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series 9: 387-409.
- KÁROLYI Á. – PÓCS T. – BALOGH M. 1972: Délnyugat-Dunántúl flórája V. – Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series 10: 373-400.
- KÁROLYI Á. – PÓCS T. – BALOGH M. 1974: Délnyugat-Dunántúl flórája VI. – Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series 12: 451-463.
- KEVEY B. 2007: A Somogyi-Dráva-ártér tölgy-köris-szil ligetei (*Fraxino pannonicae-Ulmetum* Soó in Aszód 1935 corr. Soó 1963). – Somogyi Múzeumok Közleményei 17 (2006): 103
- KEVEY B. 2008: Magyarország erdőársulásai (Forest associations of Hungary). Die Wälder von Ungarn. – Tilia 14: 1-488. + CD-adatbázis (230 táblázat + 244 ábra).
- KEVEY B. – HIRMAN A. 2002: „NS” számítógépes cönológiai programcsomag. – In: HORVÁTH, A. (szerk.): Aktuális flóra- és vegetációkutatások a Kárpát-medencében V. Pécs, 2002. március 8-10. (Összefoglalók), Pécsi Tudományegyetem Növényzeti Tanszék, Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatósága, Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kosbor Természetvédelmi Egyesület, Pécs, pp. 74.
- KEVEY B. – KOVÁCS J. A. 2011: A Mura-vidék tölgy-köris-szil ligetei (*Carici brizoidis-Ulmetum* Kevey 2008). – Kanitzia 18: 195-238.
- KOVÁCS J. A. 2005: Délnyugat-Dunántúl flórája VIII. – Kanitzia 13: 125-275.
- MUCINA, L. – GRABHERR, G. – WALLNÖFER, S. 1993: Die Pflanzengesellschaften Österreichs III. Wälder und Gebüsche. – Gustav Fischer, Jena – Stuttgart – New York, pp. 353.
- OBERDORFER, E. 1953: Der europäische Auenwald. – Beiträge zur naturkundlichen Forschung in Südwestdeutschland 12: 23–70.
- OBERDORFER, E. 1992: Süddeutsche Pflanzengesellschaften IV. A. Textband. – Gustav Fischer Verlag, Jena – Stuttgart. New York, pp. 282.
- PAWŁOWSKI, B. – SOKOŁOWSKI, M. – WALLISCH, K. 1928: Die Pflanzenassoziationen des Tatra-Gebirges VII. Die Pflanzenassoziationen und die Flora des Morskie Oko-Tales. – Bulletin International de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres, Classe des Sciences Mathématiques et Naturelles; Série B: Sciences Naturelles, Cracovie, Suppl. 1927: 205-272.
- PODANI, J. 2001: SYN-TAX 2000 Computer Programs for Data Analysis in Ecology and Systematics. – Scientia, Budapest, pp. 53.
- Soó R. 1960: Magyarország új florisztikai-növényföldrajzi felosztása. – Magyar Tudományos Akadémia Biológiai Csoportjának Közleményei 4: 43–70.
- Soó R. 1964, 1966, 1968, 1970, 1973, 1980: A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve I-VI. – Akadémiai kiadó, Budapest.
- VLIEGER, J. 1937: Aperçu sur les unités phytosociologiques supérieures des Pays-Bas. – Nederlandse Kruidkundig Archief 47: 335.
- ZÓLYOMI B. 1936: Tízezer év története virágporsemekben. – Természettudományi Közlemények 68: 504-516.
- ZÓLYOMI B. 1952: Magyarország növénytakarójának fejlődéstörténete az utolsó jégkorszaktól. – Magyar Tudományos Akadémia Biológiai Osztályának Közleményei 1: 491-530.

Kékperjés cseres-tölgyesek a belső-somogyi homokvidék déli részén

¹ JUHÁSZ MAGDOLNA és ² BOTTA-DUKÁT ZOLTÁN

¹ Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, H-7401 Kaposvár, Fő u. 10., e-mail: juhasz@smmi.hu

² Ökológiai Kutatóközpont Ökológiai és Botanikai Intézet, H-2163 Vácrátót, Alkotmány u. 2-4,
e-mail: botta-dukatzoltan@ecolres.hu

JUHÁSZ, M. & BOTTA-DUKÁT, Z.: *Molinio litoralis - Quercetum cerris* forests on sand in SW Hungary.

Abstract: Oak woods were investigated, formed on aeolian sandy soil, in a mesophilic deciduous forest zone. These forests are dominated by *Quercus robur*. Forty phytosociological relevés were analysed examining similarities with each other and with *Quercus cerris-Quercus robur* associations earlier described in Carpathian Basin. According to the results, all samples belong to *Molinio litoralis - Quercetum cerris* Szodfridt et Tallós ex Borhidi 1996. The phytosociological characteristics of these oak forests are summarized using the 40 new phytosociological relevés.

Keywords: oak woods, coenological studies, *Molinio litoralis - Quercetum cerris*, sandy soils

Bevezetés

A Kárpát-medencében található kékperjés cseres-tölgyes (*Molinio litoralis - Quercetum cerris* Szodfridt et Tallós ex Borhidi 1996) társulásról eddig egy részletes cönológiai feldolgozás készült (SZODFRIDT & TALLÓS 1962). Ebben a Bakony-hegység hegylábi területén, kavicsos alapkőzeten lévő állományok kerültek leírásra. Az általunk vizsgált tölgyes állományok futóhomok alapkőzeten találhatóak, a belső-somogyi futóhomok déli részén. Ebben a tájban egy cönológiai vizsgálat korábban (BORHIDI 1959) a genyőtés cseres-tölgyes (*Asphodelo-Quercetum roboris* Borhidi et Járai-Komlódi 1959) erdőtársulás jelenlétét mutatta ki. Az általunk vizsgált tölgyesek ettől jelentősen különböznek, elsősorban a vizes élőhelyekhez kötődő fajok számottevő aránya és a száraz tölgyes fajok csekélyebb részvétele miatt. Azonban egyes állományok cönológiai hovatartozása nem volt könnyen megállapítható, mivel a több évszázados tájhasználat (legeltetés, lecsapolás, nagyüzemi erdőművelés) az erdők fajösszetételére jelentős hatással volt.

A szubkontinentális száraz tölgyesek csoportjába sorolt cseres - kocsányos tölgyes erdőknek három társulása ismert a Kárpát-medencében. A cématíppanos cseres-tölgyes (*Agrostio tenuis-Quercetum cerris*) a Kisalföldön és a Nyugat-Dunántúlon, a genyőtés cseres-tölgyes (*Asphodelo-Quercetum roboris*) és a kékperjés cseres-tölgyes (*Molinio litoralis-Quercetum cerris*) pedig a Nyugat- és Dél-Dunántúlon fordul elő (BORHIDI 2003). A Kárpát-medencén kívüli legközelebbi rokon társulás a Cseh-medencében leírt *Molinio arundinaceae-Quercetum* NEUHÄUSL et NEUHÄUSLOVÁ-NOVOTNÁ 1967 (NEUHÄUSL & NEUHÄUSLOVÁ 1967), amely azonban dús mohaszintje és a légyszárú szint fajösszetétele alapján lényegesen különbözik.

Jelen tanulmány keretében célunk a vizsgált tölgyes állományok cönológiai helyzetének tisztázása, a terepen felvett negyven cönológiai felvétel alapján a Darány környéki tölgyesek jellemzése. Ezzel összefüggésben elvégezzük a Kárpát-medence cseres - kocsányos tölgyes erdőtársulásainak összehasonlító vizsgálatát, valamint következtetéseket teszünk a termőhelyi jellemzők vonatkozásában.

Anyag és módszer

Kutatási terület jellemzése

A vizsgált tölgyes állományok a belső-somogyi homokvidék déli részén találhatóak, Darány, Istvándi és Barcs települések határában. A táj síksági jellegű, a futóhomok területekre jellemzően hullámos, tengerszint feletti magassága 108 és 147 méter között váltakozik. Alapkőzete savanyú homok, a felszint magasabb bukkás területek és kiterjedt deflációs mélyedések jellemzik. Az éves csapadékmennyiség sokévi átlaga 700 és 800 milliméter között változik, a terület a mezofil lomb-erdőzónához tartozik. Legtöbb csapadék nyár elején hullik, de van egy mediterrán klímahatást jelző, kisebb őszi csapadékmaximum is. A vizsgált terület túlnyomó része időszakosan lefolyástalan, csak nagy mennyiségű csapadék vagy hóolvadás után van vízfolyás a területről. Deflációs mélyedésekben számos kisebb-nagyobb láptó is található.

Korábban ez a vidék évszázadokon át fás legelőként került hasznosításra, a legeltetés megszűnése fokozatosan történt az utóbbi kétszáz év során. A terület egy része spontán erdősült, más része beültetésre került őshonos vagy tájidegen fafajokkal. Az általunk vizsgált kocsányos tölgyes erdők faállományának kora 70–90 évre tehető.

Alkalmazott módszerek

A növényzet cönológiai felvételezése a BRAUN-BLANQUET (1928, 1964) által leírt módszerrel történt, a mintaegységek mérete 400 m² volt. A borítási értékeket az 5-ös A-D skála szerint vettük fel, a számítógépes adatfeldolgozás során ezt százalékra számoltuk át. Az A-D skálának megfelelő százalékos értékek TÜXEN és ELLENBERG javaslatához hasonlóan a következők: +=0,1; +-1=1; 1=3; 1-2=5; 2=15; 2-3=25; 3=38; 3-4=50; 4=63; 4-5=75; 5=88 (TÜXEN & ELLENBERG 1937). A cönológiai tabella összeállításához és kiértékeléséhez a Microsoft EXCEL programot használtuk. A korábban leírt cseres - kocsányos tölgyes erdőtársu-

lások felvételeit és az új felvételeinket külön elemeztük sokváltozós ordinációs és klasszifikációs módszerekkel (PODANI 1997), a SYN-TAX programcsomagot használva (PODANI 1993, 2001). Elsőként mind az új felvételek, mind a leírt társulások felvételei esetében zajsűrés céljából metrikus sokdimenziós skálázást végeztünk a hasonlósági arány (Similarity ratio) komplementerét használva távolságfüggvénynek. Ezután a tengelyek fontosságát a „törötpálca” modellel összehasonlítva megállapítottuk a fontos tengelyek számát (JACKSON 1993), és a további klasszifikációban már csak ezen tengelyek menti koordinátákat használtuk. Az új felvételek esetében „c-means” fuzzy klasszifikációt készítettünk, amelynél az optimális csoportszámot a normalizált partíciós koefficiens és a normalizált entropia alapján állapítottuk meg. Az eredmények ábrázolásához minden felvételt abba a csoportba soroltunk, amelynek legnagyobb volt a fuzzy-súlya.

A leírt társulások közti kapcsolatok szemléltetése céljából az irodalmi felvételek esetén a fontos ordinációs tengelyek menti koordináták alapján hierarchikus klasszifikációt végeztünk Ward-módszerrel. A saját új felvételek cönológiai hovatartozásának megállapításához a TICHY (2002) által ajánlott módszert alkalmaztuk, azaz minden új felvételre és minden korábbi csoportra kiszámoltuk a „matching” indexet. Ennek az indexnek azt a változatát alkalmaztuk, amely a konstans fajokat is és a fidelis (karakter) fajokat is figyelembe veszi.

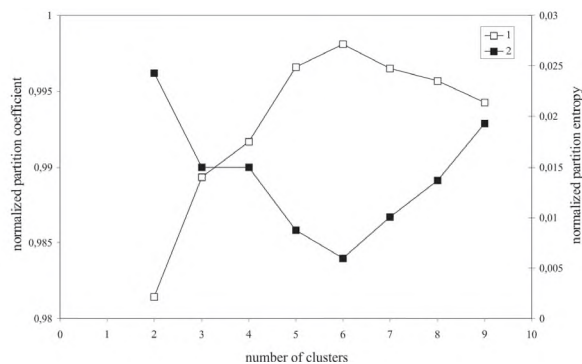
A cönológiai helyzet tisztázása és a tabella elkészítése után jellemeztük az általunk vizsgált tölgyes társulást. Elemeztük a fajok flóraelem, életforma (Soó 1964-1980 in HORVÁTH et al. 1995), cönológiai kategóriák és szociális magatartástípusok (BORHIDI 1993, 1995) szerinti megoszlását. Az elemzéseket jelenlét-hiány alapján (csoportreszesedés szerint) végeztük. Csak az aljnövényzetre vonatkozó adatokat vontuk be az elemzésekbe, mivel a lombkorona- és cserjeszint fajösszetételét és borítását jelentős mértékben direkt emberi beavatkozások határozzák meg.

Eredmények

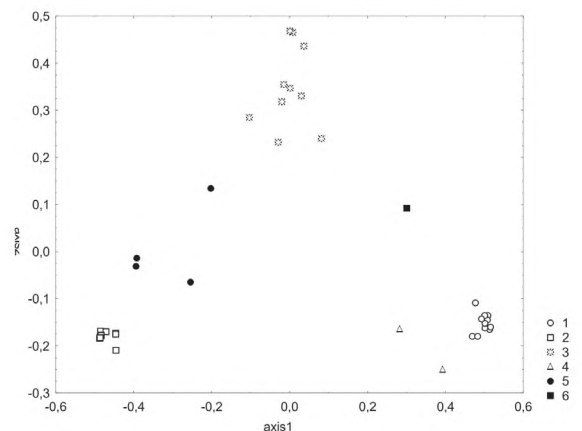
A vizsgált állományok cönológiai helyzete

Belső-Somogyban található cseres - kocsányos tölgyes erdőkről korábban egy részletes cönológiai feldolgozás készült (BORHIDI 1959). Az abban leírt genyötés cseres-tölgyes (*Asphodelo-Quercetum roboris* BORHIDI et JÁRAI-KOMLÓDI 1959) erdő-társulás bucketetők és enyhe lejtők szárazabb talaján, talajvíztől kevésbé befolyásolt termőhelyeken fordul elő, Belső-Somogy nyugati részén. Hasonló adottságú termőhelyeken az általunk vizsgált területen mindenütt tájidegen fafajú ültetvények (erdeifenyő, akác) vannak, a tölgyes állományok teljesen síknak látszó területeken találhatóak. Termőhelyük helyenként száraznak, másból nedvesnek vagy vizesnek látszik. Lágyszárú növényzetük több helyen a Bakonyaljáról leírt kékperjés cseres-tölgyesekkel (SZODFRIDT & TALLÓS 1964) mutat közeli rokonságot, másból száraz tölgyes fajok dominanciája jellemző és gyakoriak a jellegtelen, zavart

aljnövényzetű állományok. Ezért az itteni tölgyesek cönológiai helyzetének tisztázása céljából törekedtünk az állományok minél teljesebb megmintázására, majd az elkészült felvételek egymáshoz viszonyított helyzetét és cönológiai hovatartozását sokváltozós módszerek segítségével elemeztük.

1. ábra. Optimális cluster-szám a vizsgált területen készített negyven cönológiai felvétel alapján.

2. ábra. Ordináció főkoordináta-elemzéssel „Similarity ratio” hasonlóságfüggvény alapján (ld. 1. táblázat).

Az idősebb, mintegy 70–90 éves tölgyes állományokban negyven cönológiai felvételt készítettünk (1. melléklet). A felvételek ordinációjában csak az első két tengely bizonyult fontosnak. A fuzzy-osztályozás alapján (1. ábra) az optimális cluster-szám mindkét mérőszám alapján 6, azaz a vizsgálatba vont 40 felvétel három nagyobb és három kisebb csoportra különült (2. ábra, 1. táblázat). Ezeket a csoportokat részletesen megvizsgálva kiderült, hogy az 1. csoportba a *Holcus mollis* előfordulásával jellemezhető felvételek, a 2. csoportba pedig a *Molinia litoralis* előfordulásával jellemezhető felvételek tartoznak. A harmadik nagy csoportba az ezektől eltérő, főként zavarástűrő és gyomfajok (*Calamagrostis epigeios*, *Poa trivialis*, *Pteridium aquilinum*, stb.) tömeges előfordulásával jellemezhető felvételek kerültek. A további három csoportot az átmeneti helyzetű felvételek alkották.

Ezután megvizsgáltuk a hazai cseres - kocsányos tölgyesekkel kapcsolatban korábban készített részletes cönológiai feldolgozások eredményeit és a leírt asszoci-

1. táblázat. A cönológiai felvételek csoportosítása a fuzzy-klasszifikáció alapján (a felvételeket a legnagyobb fuzzy-súlyú csoportba sorolva).

Csoport	Cönológiai felvétel száma	Cönológiai felvétel jellemzői
CLUSTER 1	2 3 4 7 8 23 26 29 31 35 38	<i>Holcus</i> -típus
CLUSTER 2	5 13 16 18 21 22 25 27 33 36 40	<i>Molinia</i> -típus
CLUSTER 3	1 6 9 10 11 12 14 15 19 32 37	gyomos, bolygatott
CLUSTER 4	24 28	átmeneti helyzetű felvételek (<i>Holcus</i> - és <i>Molinia</i> -típusok között)
CLUSTER 5	17 20 30 39	gyomos <i>Molinia</i> -típus
CLUSTER 6	34	gyomos <i>Holcus</i> -típus

2. táblázat. A Kárpát-medencében leírt cseres - kocsányos tölgyes társulások dendrogramon (3. ábra) szereplő sorszáma és vizsgált felvételeinek száma.

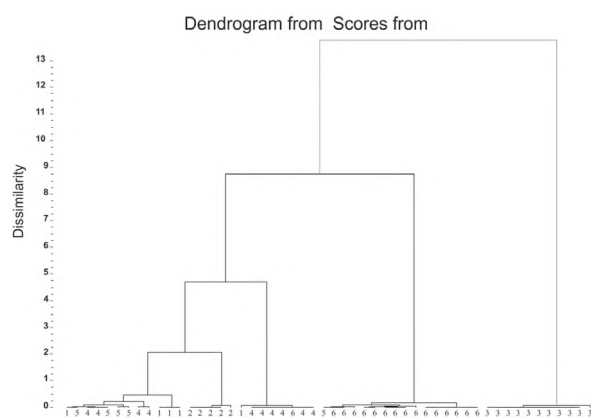
Sorszám	Asszociáció v. szubasszociáció megnevezése	Felvételek száma
1	Asphodelo-Quercetum asphodeletosum	5
2	Asphodelo-Quercetum pteridietosum	5
3	Molinio-Quercetum molinosum	11
4	Molinio-Quercetum poosum	10
5	Potentillo-Quercetum deschampsietosum	5
6	Agrostio-Quercetum	16

3. táblázat. A vizsgált területen készített cönológiai felvételek illeszkedése a korábban leírt társulásokhoz és szubasszociációkhoz.

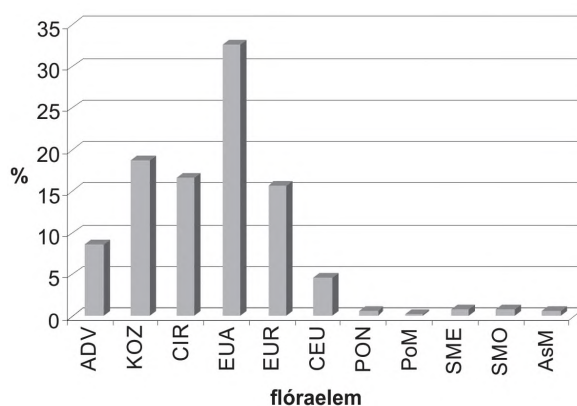
Csoport	Asszociáció v. szubasszociáció megnevezése	Felvétel sorszáma
1.	Asphodelo-Quercetum asphodeletosum Potentillo-Quercetum deschampsietosum	-
2.	Asphodelo-Quercetum pteridietosum	4, 14
3.	Molinio-Quercetum poosum	1, 2, 5, 7, 9, 12, 37
4.	Agrostio-Quercetum	-
5.	Molinio-Quercetum molinosum	3, 6, 8, 10, 11, 13, 15-36, 38-40

ációk és szubasszociációk egymáshoz viszonyított helyzetét. A vizsgálatba a Bakonyalján (SZODFRIDT & TALLÓS 1964), az Őrségben (Pócs et al. 1958), a Kisalföldön (CSAPODY 1974) és Belső-Somogyban (BORHIDI 1959) készített minden cönológiai felvételt bevontunk. Ilyen módon összesen 52 felvétel szerepelt a vizsgálatban, a szubasszociációk dendrogramon szereplő sorszáma és vizsgált felvételeinek számát a 2. táblázat tartalmazza. A hierarchikus klasszifikáció eredményét a 3. ábra mutatja be. A kapott dendrogram alapján a vizsgált 52 cönológiai felvétel öt csoportra különült: 1. *Asphodelo-Quercetum asphodeletosum* és *Potentillo-Quercetum deschampsietosum*; 2. *Asphodelo-Quercetum pteridietosum*; 3. *Molinio-Quercetum poosum*; 4. *Agrostio-Quercetum*; 5. *Molinio-Quercetum molinosum*. Mivel a vizsgált társulások és szubasszociációk igen közeli rokonságban vannak egymással, nem tekinthető meglepőnek, hogy az egyes szubasszociációk nem minden felvételükkel különülnek el egymástól. Határozottan homogén és különálló csoportot csak a *Molinio-Quercetum molinosum* felvételei alkotnak. Szintén jól elkülönültek

az *Agrostio-Quercetum* felvételei, csupán egy felvétel került a 3. (*Molinio-Quercetum poosum*) csoportba, ami egyébként a két társulástani egység nagyon hasonló termőhelyi viszonyai alapján jól érthető. Az 1. csoportba került két szubasszociáció öt-öt felvétellel szerepelt a vizsgálatban. Talán az Őrségben és Belső-Somogyban készült felvételek jobban elkülönültek volna egymástól, ha több felvétel állt volna rendelkezésre. A kapott eredmény azt mutatja, hogy az *Asphodelo-Quercetum asphodeletosum* és a *Potentillo-Quercetum deschampsietosum* nem különül el egymástól. Korábban BARTHA et al. (1995) is megkérdőjelezte ezeknek a társulásoknak a különállóságát, mivel fajösszetételük hasonlósága mellett elterjedési területük is átfedi egymást. A 3. csoportba a Bakonyalján leírt kékperjés cseres-tölgyes száraz szubasszociációjának (*Molinio-Quercetum poosum*) hat felvétele került, mellette szerepel az *Asphodelo-Quercetum* és az *Agrostio-Quercetum* egy-egy felvétellel. A Bakonyalján leírt kékperjés cseres-tölgyes *poosum* szubasszociációjának másik négy felvétele az *Asphodelo-Quercetum asphodeletosum*

3. ábra. A Kárpát-medence cseres - kocsányos tölgyes erdőtürsulásainak hierarchikus klasszifikációja Ward-módszerrel (ld. 4. táblázat).

4. ábra. A fajok flóraelem-csoportok szerinti százalékos megoszlása (ld. 4. táblázat).

4. táblázat. A fajok flóraelem-csoportok szerinti százalékos megoszlása (ld. 4. ábra).

Flóraelem-csoport	Rövidítés	%
Adventív elemek	ADV	8,69
Kozmopolita elemek	KOZ	18,75
Cirkumpoláris elemek	CIR	16,62
Eurázsiai elemek	EUA	32,62
Európai elemek	EUR	15,7
Közép-európai elemek	CEU	4,57
Pontusi elemek	PON	0,61
Pontus-szubmediterrán elemek	PoM	0,3
Szubmediterrán elemek	SME	0,76
Keleti-szubmediterrán elemek	SMO	0,76
Szubatlanti-szubmediterrán elemek	AsM	0,61
Összesen:		100,00

mellé (1. csoport) került, ami ezeknek a száraz tölgyes szubasszociációknak közeli rokonságát húzza alá. A *Molinio-Quercetum poosum* dendrogramon látható helyzete azt mutatja, hogy florisztikai összetétele közelebb áll a száraz tölgyes szubasszociációkhoz, mint a vizes *Molinio-Quercetum*-hoz, amely társulásnak valójában szubasszociációját képezi. A 2. csoportban elkülönült *Asphodelo-Quercetum pteridietosum*-ról későbbi terepi vizsgálatok során megállapításra került, hogy valójában síksági gyertyános-tölgyesek erdészetiileg kezelt állományai voltak (BORHIDI et al. 1993).

A Darány környékén készített saját felvételeink cönológiai hovatartozásának eldöntéséhez egy cseh botanikusok által leírt módszert (TICHÝ 2003) alkalmaztunk, melyet éppen a hasonló problémák megoldására fejlesztettek ki. Minden új felvétellel és minden korábbi csoportra (asszociációra, szubasszociációra) kiszámoltuk a „matching” (illeszkedés) indexet. Ennek az indexnek azt a változatát alkalmaztuk, amely a konstans fajokat és a fidelis (karakter) fajokat is figyelembe veszi, a kapott eredményt a 3. táblázat tartalmazza. A vizsgált terület cseres-tölgyes állományaiában készített 40 cönológiai felvételtől 38 felvételt a kékperjés cseres-tölgyesekhez (*Molinio-Quercetum*) tartozónak bizonyult. Ezen belül 31 felvétel a *molinosum*

szubasszociációhoz, 7 felvétel pedig a *poosum* szubasszociációhoz áll közelebb. A 2. csoporthoz (*Asphodelo-Quercetum pteridietosum*) került két felvétellel a zavarástűrő fajok tömeges jelenléte miatt kerülhetett ebbe a csoportba, ugyanis viszonylag kis fajszám mellett zavarásjelző fajok (*Rubus caesius*, *Prunus serotina*) igen nagy aránya jellemzi. A fenti elemzések alapján bizonyos, hogy a vizsgált terület cseres-tölgyes erdei a kékperjés cseres-tölgyesekhez (*Molinio litoralis-Quercetum cerris* SZODFRIDT et TALLÓS ex BORHIDI 1996) tartozónak tekintendők.

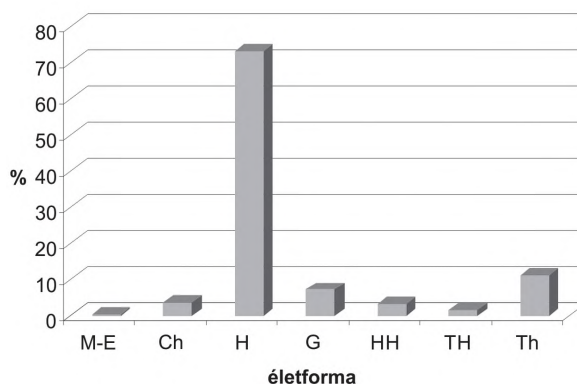
A kékperjés cseres-tölgyes cönológiai jellemzése

A vizsgált terület cseres-tölgyes erdeinek jellemzését a terepen készített 40 cönológiai felvétel alapján ismertetjük. A cönológiai tabella (1. melléklet) elemzése során megállapítható, hogy a lombkoronaszintbe a kocsányos tölgy (*Quercus robur*) mellé helyenként elegyednek a nyír (*Betula pendula*), a cser (*Quercus cerris*) és az enyves éger (*Alnus glutinosa*). Több helyen előfordul elegyfaként az erdeifenyő (*Pinus sylvestris*), amely nem őshonos a területen (BARTHA & MÁTYÁS 1995). A cserjeszint általában gyér vagy hiányzik, gyakoribb természetes fajai a kutyabenge (*Frangula alnus*), a boróka (*Juniperus*

communis), a galagonya (*Crataegus monogyna*), a mogyoró (*Corylus avellana*). Helyenként számottevő borítással van jelen a neofita akác (*Robinia pseudo-acacia*) és kései meggy (*Prunus serotina*). Az aljnövényzetben alacsony borításértékekkel (+1) konstans faj a kakicsvirág (*Mycelis muralis*); szubkonstans fajok az ernyős hölgyfű (*Hieracium umbellatum*), a lágy selyemperje (*Holcus mollis*) és a kékperje (*Molinia litoralis*), a zavarást jelző fajok közül pedig a siskanádtippán (*Calamagrostis epigeios*) és a szeder (*Rubus caesius*). A felvételi adatokat a 2. melléklet tartalmazza.

Az ordináció során a felvételek két határozott csoportra különültek, egyik csoportban a *Molinia litoralis*, másik csoportban a *Holcus mollis* az aljnövényzet meghatározó faja. A felvételek többi része átmeneti vagy pedig zavart állományokban készült. Az említett két típus között több differenciális faj segítségével tehetünk különbséget. A *Molinia litoralis* típusban a karakterfajok térhódítása jóval gyengébb, mint a *Holcus mollis* típusban. Olyan száraz tölgyesekre jellemző fajok, mint a *Lychnis coronaria* és a *Peucedanum oreoselinum* csak a *Holcus*-típusban találhatók. A mézskerülő lomboserdők (*Quercetea robori-petraeae*) fajai közül a *Holcus mollis*, *Veronica officinalis*, *Pteridium aquilinum*, *Hypericum maculatum*, *Melampyrum pratense* súlypontosan a *Holcus*-típusban fordulnak elő. Viszont a mocsári és lápi fajok térfoglalása a *Molinia*-típusban sokkal jelentősebb, egyes fajok (*Scutellaria galericulata*, *Rorippa amphibia*, *Calystegia sepium*) csak a *Molinia*-típusban fordulnak elő.

A cönológiai tabella elkészítése után elemeztük a fajok flóraelem, életforma (Soó 1964-1980), cönológiai kategóriák és szociális magatartási típusok (BORHIDI 1993) szerinti megoszlását. Az elemzéseket jelenlét-hiány alapján (csoportrészesedés szerint) végeztük. A flórában az eurázsiai elemek részvétele a legnagyobb (33%) (4. ábra, 4. táblázat), ezt követi a kozmopolita, cirkumpoláris és európai elemek részvételi aránya (18-15%). A vizsgált terület földrajzi fekvéséből adódóan jelen vannak a délies elterjedésű, szubmediterrán, keleti-szubmediterrán, szubatlati-szubmediterrán és pontus-szubmediterrán flóraelemek (összesen 2,4%). Az erőteljes tájhasználat következtében igen magas az adventív elemek részesedése (8,69%). A kékperjés cseres-tölgyes aljnövényzetében a fajok nagy része a hemikryptophyta életforma-kategóriába tartozik (73%) (5. ábra, 5. táblázat). Mellette a therophyta (11,3%) és a geophyta (7,2%) csoport részesedése számottevő még.

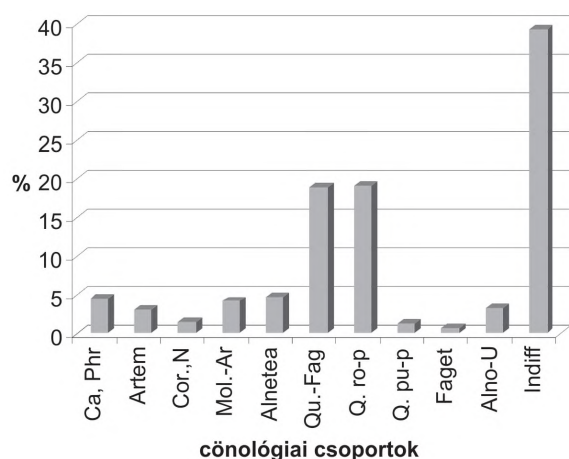
5. ábra. A fajok életforma-kategóriák szerinti százalékos megoszlása (ld. 5. táblázat).

Mivel a vizsgált társulás a száraz tölgyesek csoportjába tartozik, fontos kiemelni a hydato-helophyta fajok jelenlétét (3,1%), mint a termőhely jellegére utaló tényezőt. A cönológiai csoportok megoszlását vizsgálva (6. ábra, 6. táblázat) szembevetendő, hogy a mézskerülő lomboserdők fajainak részesedése (*Quercetea robori-petraeae* 19,0%) meghaladja a – vizsgált területen egyébként klimazonális – mezofil lombos erdők fajainak részvételi arányát (*Querceto-Fagetea* 18,8%). Cseres-tölgyes társulásról lévén szó, figyelemre méltó a láperdők (*Alnetea glutinosae* 4,6%), ligeterdők (*Alno-Ulmion* 3,3%), mocsári növényzet (*Calystegietalia*, *Phragmitetalia* 4,5%) és magasfüvű rétek (*Molinio-Arrhenatheretea* 4,2%) fajainak számottevő jelenléte. A száraz tölgyesek fajainak részesedése ugyanakkor meglepően alacsony (*Quercetalia pubescentis-petraeae* 1,2%). A cönológiai csoportok közül egyébként az indifferens fajoknak a részvételi aránya a legmagasabb (39,2%). A szociális magatartási típusok tekintetében (7. ábra, 7. táblázat) a legnagyobb arányban a természetes növénytársulások széles ökológiai tűrőképességű fajai vannak jelen (G: generalisták 36,5%). Ezt követi a zavarástűrő természetes növényfajok részesedése (DT: 34,2%), majd a természetes kompetitor fajoké (C: 10,5%). A szűk ökológiai tűrőképességű specialisták 4,5%-os arányban vannak jelen. A honos és adventív gyomok, ruderalis kompetitorok részesedése a társulás aljnövényzetében 2,3–4,1% között van, az inváziós fajok aránya 3,5%.

A kékperjés cseres-tölgyes erdőtársulás „vizes” és „száraz” típusa között termőhelyi jellemzők vonatkozásában nincs lényeges különbség. A hosszú időtávon törté-

5. táblázat. A fajok életforma-kategóriák szerinti százalékos megoszlása (ld. 5. ábra).

Életforma	Rövidítés	%
Microphanerophyta-epiphyta	M-E	0,33
Chamaephyta	Ch	3,60
Hemikryptophyta	H	73,00
Geophyta	G	7,20
Hydato-helophyta	HH	3,11
Hemitherophyta	TH	1,47
Therophyta	Th	11,29
Összesen:		100,00

6. ábra. A fajok cönológiai karakter szerinti százalékos megoszlása (ld. 6. táblázat).

nő talajvízjárásnak megfelelően a két típus elterjedésének határvonala változik, csapadékosabb időszakokban a *Molinia*-típus területe növekszik, szárazabb periódusokban pedig a *Holcus*-típus területe nő meg. Az egykori természetes vegetációban a *Holcus*-típusnak a genyőtés cseres-tölgyesek felé, a *Molinia*-típusnak pedig az ége-res láperdők felé lehetett természetes átmenete.

Termőhelyi jellemzők

A szubkontinentális száraz tölgyesek csoportjába sorolt cseres - kocsányos tölgyesek a Dunántúl mezofil lombdöznájában fordulnak elő, ahol ezek jelenlétét edafikus hatás, az alapkőzet tulajdonságai teszik lehetővé. A kékperjés cseres-tölgyes (*Molinia litoralis-Quercetum cerris*) és a cérnatíppanos cseres-tölgyes (*Agrostio tenuis - Quercetum cerris*) termőhelye időszakosan akár felszíni vízzel is borított lehet, a genyőtés cseres-tölgyes (*Asphodelo - Quercetum roboris*) esetében talajvízhatás csak mélyebb talajrétegekben mutatkozik. Az *Asphodelo - Quercetum roboris* társulás a belső-somogyi homokvidéken buckatető és enyhe lejtők száraz talaján fordul elő, olyan termőhelyeken, amely a homok vízgazdálkodási tulajdonságai miatt hamar kiszárad. Az alapkőzet nagy vízáteresztő és gyenge víz-

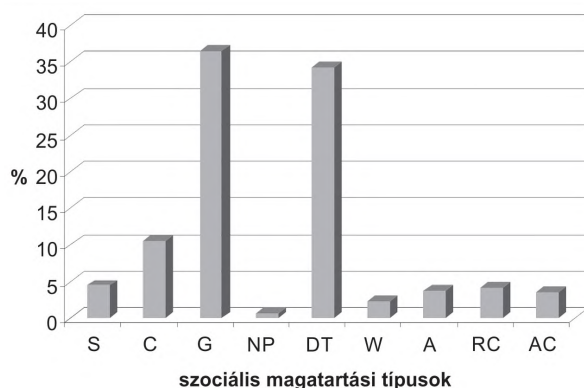
megtartó képessége, rossz kapilláris vízelmelése miatt ezeken a termőhelyeken a 700 mm körüli évi csapadékmennyiség ellenére sem tud mezofil erdő kialakulni.

Számos hasonlóság van a *Molinia litoralis - Quercetum cerris* társulás korábban leírt termőhelye és az általunk vizsgált belső-somogyi előfordulási hely között, azonban több különbözőség is megállapítható. Korábban a Bakonyalján (SZODFRIDT & TALLÓS 1964) található állományok esetében a szerzők megállapították, hogy a társulás kialakításában alapvető szerepet játszó tényező a termőhely változó vízellátottsága, amely a felszín közelében található agyagos vízzáró rétegek hatására alakul ki. A vízzáró réteg feletti talajszintek csapadékos időszakban vagy felolvadás idején telítődnek vízzel és időszakos pangóvíz keletkezik. Mivel a felső rétegek sekélyek és rossz a vízmegtartó képességük, néhány hét múlva ugyanazon a helyen szárazság jelentkezik. Ez a változó vízellátottság, időszakos vízpangás a Belső-Somogy déli részén található állományok termőhelyére is jellemző. Azonban a Bakonyalján az alapkőzet harmadkori és pleisztocén kavicsos folyóvízi hordalék, melyen pseudoglejes és agyagbemosódásos barna erdőtalajok alakultak ki. Belső-Somogy déli részén az alapkőzet futóhomok, a rajta kialakult talaj pedig humuszos homoktalaj. Az általunk vizsgált területen lévő kékperjés cseres-tölgyes állományok nagy kiterjedésű, lapos deflációs mélyedésekben fordulnak elő. A szélsőséges talajvízjárás a homok alapkőzet vízgazdálkodási tulajdonságai és a terület geomorfológiai helyzete következtében alakul ki. Helyenként felszínközeli részleges vízzáró rétegek jelenléte is megállapítható volt, de az időnkénti magas talajvízállásnak ez nem feltétele, a geomorfológiai helyzetből adódóan telítődhetnek vízzel a felsőbb rétegek mélyebben fekvő vízzáró réteg esetén is. A Bakonyalján felvételezett állományok szinte teljesen sík területen helyezkednek el, mindössze 0,5-1,0 méterrel kiemelkedő széles hátságok, valamint kisebb lápos mélyedések teszik a terepet változatosabbá. A Belső-Somogy déli részén felvételezett állományok is sík területen, kitérség nélküli helyzetben találhatóak.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a síksági cseres-tölgyesek talajvízjárás által jelentősen meghatározott állományainak közös termőhelyi jellemzői

6. táblázat. A fajok cönológiai karakter szerinti százalékos megoszlása (ld. 6. ábra).

Cönológiai csoport	Rövidítés	%
Calystegietalia, Phragmitetalia - mocsári gyomnövényzet, nádasok	C., Ph.	4,48
Artemisietea - ruderális növényzet	A.	3,09
Corynephorretalia, Nardetalia - homoki legelők	C., N.	1,39
Molinio-Arrhenatheretea - magasfűvű rétek	M.-A.	4,17
Alnetea glutinosae - láperdők	A. g.	4,64
Querco-Fagetea - mezofil lombos erdők	Q.-F.	18,86
Quercetea robori-petraeae - mészkerülő lomboserdők	Q. r-p.	19,01
Quercetalia pubescentis-petraeae (Q. -etalia cerris) - száraz tölgyesek	Q. p-p.	1,24
Fagetalia - bükkösök és egyes mezofil erdők	F.	0,62
Alno-Ulmion - ligeterdők	A.-U.	3,25
Indifferens	Indiff.	39,26
Összesen:		100,00

7. ábra. A fajok szociális magatartási típusok szerinti százalékos megoszlása (ld. 7. táblázat).

7. táblázat. A fajok szociális magatartási típusok szerinti százalékos megoszlása (ld. 7. ábra).

Szociális magatartás-típus	Rövidítés	%
Specialista	S	4,47
Természetes kompetitor	C	10,48
Generalista	G	36,52
Természetes pionír	NP	0,62
Zavarástűrő	DT	34,21
Honos gyom	W	2,31
Adventív gyom	A	3,70
Ruderális kompetitor	RC	4,16
Agresszív kompetitor, tájidegen	AC	3,54
Összesen:		100,00

a következők: időszakosan lefolyástalan területeken található (csak nagy mennyiségű csapadék vagy hóolvadás után van felszíni vízfolyás a területről); az alapkőzet viszonylag nagy szemcseméretű, egykori folyóvíz vagy szél által szállított hordalék, amelynek vízgazdálkodási tulajdonságai rosszak.

Összefoglalás

Korábbi cönológiai vizsgálatok során a Kárpát-medencében három olyan szubkontinentális jellegű száraz tölgyes erdőtársulás került leírásra, melynek lombkoronaszintjében a kocsányos tölgy (*Quercus robur*) dominál. Ezek BORHIDI (2003) szerint a következők: *Asphodelo - Quercetum roboris* (Borhidi et Járai-Komlódi 1959) Borhidi 1996, *Agrostio tenuis - Quercetum cerris* Csapody (1974) ex Borhidi et Kevey 1996 és *Molinio litoralis - Quercetum cerris* Szodfridt et Tallós ex Borhidi 1996. Mind a három társulás alacsony tengerszint feletti magasságban fordul elő a Kárpát-medence nyugati részén.

Felvételeztük a vizsgált terület cseres-kocsányos tölgyes erdeit és megállapítottuk, hogy azoknak minden állománya a kékperjés cseres-tölgyes (*Molinio litoralis-Quercetum cerris*) társuláshoz tartozik. A tölgyesek lombkoronaszintjében a *Quercus robur* uralkodik, mellé helyenként *Betula pendula*, *Quercus cerris*, *Alnus glutinosa*

elegyedik. A cserjeszint gyér vagy hiányzik, gyakoribb természetes fajai a *Frangula alnus*, *Juniperus communis*. Az aljnövényzet alapján a tölgyeseknek két típusát különítettük el: a *Molinia litoralis* és a *Holcus mollis* típust. A két típus között több differenciális faj segítségével tehetünk különbséget. A *Molinia litoralis* típusban a száraz tölgyes karakterfajok térhódítása jóval gyengébb, mint a *Holcus mollis* típusban. Olyan száraz tölgyesekre jellemző fajok, mint a *Lychnis coronaria* és a *Peucedanum oreoselinum* csak a *Holcus*-típusban találhatók. A mészerülő lomboserdők fajai közül a *Holcus mollis*, *Veronica officinalis*, *Pteridium aquilinum*, *Hypericum maculatum*, *Melampyrum pratense* súlypontosan a *Holcus*-típusban fordulnak elő. Viszont a mocsári és lápi fajok térfoglalása a *Molinia*-típusban sokkal jelentősebb, egyes fajok, mint a *Scutellaria galericulata*, *Rorippa amphibia*, *Calystegia sepium* csak a *Molinia*-típusban fordulnak elő.

Megvizsgáltuk a Kárpát-medencében található cseres - kocsányos tölgyes erdőkben korábban készített részletes cönológiai feldolgozások eredményeit és a leírt asszociációk és szubasszociációk egymáshoz viszonyított helyzetét. A vizsgálatba a Bakonyalján, az Őrségben, a Kisalföldön és Belső-Somogyban készített minden cönológiai felvételt bevontunk, így összesen 52 felvétel szerepelt a vizsgálatban. A kapott eredmény szerint a Bakonyalján és a Kisalföldön felvételezett állományok határozottan különálló csoportokat alkotnak, míg a Belső-Somogyban és az Őrségben készült felvételek egymáshoz igen hasonlóknak bizonyultak.

Termőhelyi vizsgálatokat végeztünk és megállapítottuk, hogy a területen lévő kékperjés cseres-tölgyes erdők alatt „nem karbonátos humuszos homoktalaj” található. Saját eredményeink és az irodalom áttekintése alapján megállapítottuk, hogy a Kárpát-medence cseres-kocsányos tölgyes erdei a Dunántúl mezofil lombdőlőzónájában fordulnak elő, ahol ezeknek a társulásoknak a jelenlétét edafikus hatás, az alapkőzet tulajdonságai teszik lehetővé. A kékperjés cseres-tölgyes (*Molinio litoralis-Quercetum cerris*) és a cématippanos cseres-tölgyes (*Agrostio tenuis-Quercetum cerris*) termőhelye időszakosan akár felszíni vízzel is borított, a genyötés cseres-tölgyes (*Asphodelo - Quercetum roboris*) esetében talajvízhatás csak mélyebb talajrétegekben mutatkozik. Megállapítottuk a síksági cseres-tölgyesek talajvízjárás által jelentősen meghatározott társulásainak (*Agrostio tenuis-Quercetum cerris*, *Molinio litoralis-Quercetum cerris*) közös termőhelyi jellemzőit. Ezek a társulások olyan termőhelyeken fordulnak elő, ahol az alapkőzet viszonylag nagy szemcseméretű, egykori folyóvíz vagy szél által szállított hordalék, amelynek vízgazdálkodási tulajdonságai rosszak. Állományaik időszakosan lefolyástalan - síksági vízvászáló jellegű - területeken találhatók.

Köszönetnyilvánítás

A talajvizsgálatok elvégzését dr. Markó András talajvédelmi szakmérnök közreműködése tette lehetővé, hála-lásan köszönjük segítségét. Továbbá köszönjük Pintér András természetvédelmi őr sokoldalú terepi támogatását.

	szint	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	K	A-D								
<i>Stenactis annua</i>	C	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-					
<i>Veronica chamaedrys</i>	C	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-				
egyéb																																																			
<i>Phytolacca americana</i>	C	+	-	+	-	-	-	-	+	2	+	+	+	-	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
<i>Solidago gigantea</i>	C	+	+	-	-	-	-	-	+	-	+	+	-	-	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
<i>Chaerophyllum temulum</i>	C	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
<i>Chelidonium majus</i>	C	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
<i>Erechtites hieracifolia</i>	C	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
<i>Geranium robertianum</i>	C	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
<i>Prunus serotina</i>	B	-	+	+	+	-	+	+	3	+	2	+	+	+	+	2	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
<i>Prunus serotina</i>	C	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
<i>Quercus rubra</i>	B	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

2. melléklet. A kékperjés cseres-tölgyes (*Molinio litoralis-Quercetum cerris*) cönológiai felvételek adatai. A felvételek helye: 1,9: Istvándi, Baráti-erdő; 2-4, 14-20: Barcs, Kigyóstói-erdő; 5-8, 21-27, 29-36: Barcs, Magyorós-erdő; 10-13, 28, 37-38: Darány, Szállástói-erdő; 39-40: Darány, Nagyberek.

Sorszám	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
Felvételi évszám	1985	1985	1985	1985	1985	1985	1985	1985	1985	1985	1985	1985	1985	1985	1985	1985	1985	1985	1985	1985	1985
Felvételi időpont	0620	0622	0622	0622	0628	0628	0628	0628	0523	0523	0523	0523	0524	0613	0613	0613	0613	0613	0613	0613	0614
Tengerszint feletti magasság (m)	144	124	124	124	120	120	120	117	144	132	132	132	132	123	123	123	122	124	124	124	120
Lejtőszög (fok)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Felvételi terület nagysága (m ²)	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400
Lombkoronaszint borítása (%)	60	75	70	70	75	65	65	70	65	70	70	65	65	60	75	75	60	65	60	70	70
Cserjeszint borítása (%)	0	20	5	40	20	5	5	5	0	0	10	0	1	90	10	10	60	10	60	25	25
Gyepszint borítása (%)	90	70	65	90	80	95	100	90	90	90	95	85	95	10	50	60	70	95	80	85	85
Lombkoronaszint magassága (m)	22	25	26	25	22	23	21	20	23	24	23	23	23	25	22	26	21	20	24	25	25
Cserjeszint magassága (cm)	-	800	120	300	200	150	200	250	-	-	200	-	150	250	120	600	800	150	500	350	350
Gyepszint magassága (cm)	60	100	60	80	100	100	120	100	80	100	110	90	120	60	110	120	120	120	130	130	130
Átlagos törzsátmérő (cm)	25	25	35	35	20	30	30	25	30	45	30	30	30	28	30	35	25	25	40	35	40

Sorszám	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
Felvételi évszám	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995
Felvételi időpont	0614	0614	0615	0615	0615	0615	0615	0620	0620	0620	0620	0620	0621	0621	0621	0621	0622	0622	0622	0617
Tengerszint feletti magasság (m)	124	121	120	120	119	118	118	128	119	119	118	117	115	114	118	120	133	132	124	125
Lejtőszög (fok)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Felvételi terület nagysága (m ²)	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400
Lombkoronaszint borítása (%)	65	70	65	70	75	75	70	80	70	65	65	70	65	70	70	75	60	75	80	50
Cserjeszint borítása (%)	10	20	10	5	3	5	10	1	10	5	20	15	5	1	10	5	30	5	15	40
Gyepszint borítása (%)	90	95	90	95	90	90	70	95	95	80	95	90	80	95	80	90	80	90	90	65
Lombkoronaszint magassága (m)	26	26	24	25	26	25	24	20	22	22	20	23	18	22	22	23	23	25	26	20
Cserjeszint magassága (cm)	250	450	200	110	150	150	150	200	450	800	800	300	150	200	250	200	990	250	800	600
Gyepszint magassága (cm)	120	120	80	100	120	125	110	100	120	120	110	110	120	100	100	120	120	100	120	120
Átlagos törzsátmérő (cm)	40	45	35	40	40	50	55	35	55	45	25	60	30	30	35	35	35	40	45	20

Irodalom

- BORHIDI, A., JÁRAI-KOMLÓDI, M. 1959: Die Vegetation des Naturschutzgebietes des Baláta-Sees. – *Acta Botanica Hungarica* 5: 259-320.
- BORHIDI, A. 1995: Social behaviour types, their naturalness and relative ecological indicator values of the higher plants of the Hungarian Flora. – *Acta Botanica Hungarica* 39: 97-182.
- BORHIDI, A., KEVEY, B. 1996: An annotated checklist of the Hungarian plant communities II. The forest communities. – In: *Critical revision of the Hungarian plant communities* (Ed.: Borhidi, A.), 95–138. Janus Pannonius University, Pécs.
- BORHIDI A. 2003: Magyarország növénytársulásai. – Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BRAUN-BLANQUET, J. 1928: Pflanzensoziologie, Grundzüge der Vegetationskunde. – Julius Springer Verlag, Berlin, 330 pp.
- BRAUN-BLANQUET, J. 1964: Pflanzensoziologie, 3. Auflage. – Springer Verlag, Wien-New York, 845 pp.
- CSAPODY, I. 1974: Die Agrostio-Quercetum roboris-cerris Wälder der Kleinen Ungarischen Tiefebene. – *Acta Botanica Hungarica* 20: 23-30.
- HORVÁTH, F., DOBOLYI Z. K., MORSCHHAUSER, T., LŐKÖS, L., KARAS, L. and SZERDAHELYI, T. 1995: Flóra adatbázis 1.2. Taxon-lista és attributum állomány. [Hungarian Flora Database 1.2. Taxon list and attributum stands]. – Vácrátót, 267 pp.
- JACKSON, D. A. (1993). Stopping rules in principal components analysis: a comparison of heuristical and statistical approaches. – *Ecology* 74, 2204–2214.
- JUHÁSZ, M. 1996: Actual vegetation map of the Barcs Nature Reserve in 1985 (Hungary). – *Proceedings of the „Research, conservation, management” Conference*, Volume I. 323-328.
- LÓKI, J. 1981: Belső-Somogy futóhomok területeinek kialakulása és formái. – *Acta Geographica Debrecina* 18-19: 81-111.
- LÓKI, J. 2000: The development of the Hungarian blown-sand areas and the main periods of the formation of blown-sand. Aeolian processes in different landscape zones. – University of Silesia Faculty of Earth Sciences (Sosnowietz), pp. 163-179.
- NEUHÄUSL R., NEUHÄUSLOVÁ-NOVOTNÁ Z. (1967): Syntaxonomische Revision der azidophilen Eichen- und Eichenmischwälder im westlichen Teile der Tschechoslowakei. – *Folia Geobot. Phytotax.*, Praha 2: 1-42.
- PODANI, J. 1993: SYN-TAX 5.0: Computer programs for multivariate data analysis in ecology and systematics. – *Abstracta Botanica* 17:289-309.
- PODANI, J. 1997: Bevezetés a sokváltozós biológiai adatfeldtárás rejtelmeibe. Scientia, Budapest.
- PODANI, J. 2001: SYN-TAX 2000. User's manual. – Scientia, Budapest.
- PÓCS, T. et al. 1958: Vegetationsstudien im Örség. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 124 pp.
- Soó, R. 1964-1980: A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve I-VI. – Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZODFRIDT I., TALLÓS P. 1964: A felsőnyíradi erdő cseres-tölgyesei. – *Veszprém megyei Múzeumok Közleményei* 2:423-435.
- SZODFRIDT, I. 1978: Standortstypen und Waldgesellschaften in Ungarn. – *Acta Botanica Hungarica* 24: 139-165.
- TICHY, L. 2002: Similarity indices as an extension of vegetation classification. – *Journal of Vegetation Sciences* 13: 451-453.
- TICHY, L. 2003: Similarity indices as an extension of vegetation classification. – 46th IAVS Symposium, Naples, Italy, 8-14 June 2003.
- TÜXEN, R., ELLENBERG, H. 1937: Der systematische und der ökologische Gruppenwert. – *Mitteilungen der floristisch-soziologischen Arbeitsgemeinschaft in Niedersachsen* 3: 171-184.

Sebők Ferenc lepkegyűjteménye a kaposvári Rippl-Rónai Múzeumban – adatok a Keleti-Bakony nagylepke faunájához (Lepidoptera)

SCHMIDT PÉTER

Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum
7400 Kaposvár Fő utca 10., e-mail: peter.schmidt.smmi@gmail.com

SCHMIDT, P.: *The Lepidoptera-collection of Sebők Ferenc in the Rippl-Rónai Museum of Kaposvár – contribution to the Macrolepidoptera-fauna of the Eastern-Bakony Mountains.*

Abstract: The Sebők-collection contains the voucher specimens of the almost life-long Lepidopteran-enthusiasm of Sebők Ferenc, amateur lepidopterologist from Várpalota, Hungary. He collected 90% of his insects from the close vicinity of Várpalota and the Eastern-Bakony Mountains. Altogether the 4000 specimens – belonging to 648 species – contains nationally rare and valuable ones, that are facing extinction nowadays. The Rippl-Rónai Museum of Kaposvár purchased this well-preserved Lepidoptera collection in 2022, and the faunistic data and evaluation of the collection are given in the current paper.

Keywords: Lepidoptera, Sebők, collection, Eastern-Bakony, faunistic data

Bevezetés

Sebők Ferenc Budapesten született 1953. szeptember 30.-án. Még fiatalon, az 1960-as évek közepén, családjával együtt Várpalotára költöztek. Hobbijai és szenvedélyei közül kiemelkedett a rovarászat: ezen belül is a lepkék iránti érdeklődése fejlődött közel professzionális, szakmai szintre. Fiatalon, a Bordán István Rovargyűjtő Szakkör keretei között ismerkedett meg a lepkékkel és velük kapcsolatos tudását évtizedeken keresztül fejlesztette. Ezzel párhuzamosan már korán lerakta saját lepkegyűjteményének alapjait, amelyet szintén hosszú időn át, egészen haláláig, kimagasló szinten és minőségben gyarapított. Elsősorban lakhelyének környékén gyűjtött, amelyet kiválóan megismert és hatalmas terepi tapasztalattal járt (1. ábra). Ennek köszönhetően gyűjteményének 90%-a Várpalotáról és a Keleti-Bakonyból származik (SZEŐKE 2019).

A Keleti-Bakony területének lepkefaunájáról, bár már igen régi szórványadatokkal is rendelkezünk, ezek majdnem mindegyike az itt gyűjtő kutató gyűjteményének fennmaradt egyedei alapján ismertek (pl.: Bordán István, Schmidt Antal, Jablonkay József). Ezek egy részét elsősorban a zirci Bakony Természettudományi Múzeum nagylepkegyűjteményének 1969 előtti adatai és egyéb gyűjtemények publikált adatai jelentik (BORDÁN 1930, RÉZBÁNYAI 1979b). Az 1950-es években születettek olyan munkák, amelyek országos szinten sorolnak fel lelőhelyi adatokat. Ezek között szerepelnek olyanok, amelyek a Bakonyra vonatkoznak (KOVÁCS 1953, 1956). Az 1960-as években elinduló, terv- és szakszerű Bakony-kutatássorozat nyitotta meg a hegység lepkevilágának az alapos feltárását és publikálását (PAPP 1966). A Bakony részei közül érdekes módon éppen

a Keleti-Bakony kutatása haladt a leglassabban – az északi, a központi és a déli részről szóló publikációk és faunafelmérések is hamarabb elkészültek, míg a keleti részről kevesebb szakkikk született. Ennek az okai nem ismertek, de feltételezhető, hogy úgy gondolták, hogy a hegység hűvösebb részein több értékes és egyedi faj fordulhat elő, mint keleten. Pedig BORDÁN már a '30-as években megtalált jó pár olyan melegkedvelő fajt, amelyek a Bakony egyéb részein nem, vagy jóval gyérebb egyedszámban fordulnak csak elő (*Saturnia spini*, *Arctia festiva*, *Setina irrorella*, *Colias chrysotheme*, *Chazara briseis*...). Ezek többsége a Keleti-Bakonyban maig viszonylag nagy kiterjedésben és jó természetességi állapotban fennmaradt árvalányhajas lejtősztyepekhez, sztyeprétekhez, zárt dolomitsziklagyeppekhez kötődik, és amely fajok nagy része mára szinte (vagy legalábbis legélelképesebb állományaik) csak itt (vagy sajnos már itt sem) tudtak fennmaradni.

1. ábra. Sebők Ferenc terepi gyűjtés közben
(Fotó: Tóth Mária)

Egészen az 1980-as évekig kellett várni, hogy alapos faunakutatások lassan napvilágot a terület nagylepkéiről. Többek között ÁRBAHÁM (1987, 1991, 1993, 2000, ÁBRAHÁM-UHERKOVICH 1986), DIETZEL (1997), FAZEKAS (1980, 2014), HERCZIG (1989), SZEŐKE et al. (1987, 1988, 2006) kutatásai és publikációi járultak hozzá ahhoz, hogy a Keleti-Bakony mára meglehetősen jól feltárt faunájú területnek számít. Bár a Sebők-gyűjteménynek csak kis része (145 egyed, 17 faj) tartozik a Microlepidoptera közé (ezek is a jól ismert családok egyedei főként – Cossidae, Hepialidae, Zygaenidae), érdemes megjegyezni, hogy a Bakony molylepkéfaunáját elsősorban SZABÓKY munkái által ismerjük (SZABÓKY 1982, 2006). Utóbbi publikációja a Keleti-Bakony nagylepke-faunájának ismeretét is bővíti. Ezekhez az adatokhoz és ismeretekhez járul hozzá a jelen cikk is.

Anyag és módszer

A 2018-ban elhunyt Sebők Ferenc családja 2021-ben vette fel a kapcsolatot a kaposvári Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeummal, a lepkegyűjtemény átvételének/megvásárlásának ügyében. 2022 első felében sikerült elnyerni a szükséges anyagi forrást a Nemzeti Kulturális Alap pályázatán, így, miután a gyűjteményt már 2021-ben megtekintettük és felmértük állapotát Várpalotán, 2022. nyár elején átszállításra került az a múzeum gyűjteményébe.

Sebők Ferenc lepkegyűjteménye egy 30 év alatt létrehozott, kiemelkedő értékű magángyűjtemény. Az egyedek a szabvány rovardobozoknál nagyobb (55×70 cm) fadobozokban, valamint 25×30 cm-es, saját készítésű, üveglappal fedett, hungarocell dobozokban voltak (2. ábra). Bár múzeumbogár-károsítást nem tapasztaltunk, a bekerülés és a mélyhűtéses fertőtlenítés utáni revízió során átrakásra kerültek szabvány (40×50 cm) rovardobozokba (3. ábra). A gyűjtemény értékét növeli, hogy minden példány egyedi kóddal rendelkezett, amely kódok és a hozzájuk tartozó lelőhelyadatok a revízió során digitalizálva lettek (Excel-fájlba), így minden információ gyorsan visszakereshető az adatbázisból, a dobozok átnézése és kinyitása nélkül. Az összes preparátum faji szinten határozott volt, közel hibátlanul. Az átrakás során ezeket ellenőriztem, és esetlegesen javítottam. Az egyedek kiváló állapotúak és dekoratívan, szakszerűen preparáltak. Múzeumbogár vagy egyéb kártevő által károsított (megrágott, beszennyezett, széttört) példányt szinte egyáltalán nem tartalmazott. A Sebők-gyűjtemény egyedei szinte kivétel nélkül gyönyörű példányok: nem kopottak, rojtosak, hiányosak vagy elmosódottak. Ez arra utal, hogy a begyűjtés során a lepkész kizárólag a friss, hibátlan állapotú egyedeket rakta el, valamint, hogy hernyóneveléssel is foglalkozott. Sebők Ferenc gyűjtőútjai során lakhelyének tágabb környékén gyűjtött, ezáltal az egyedek igen magas hányada Várpalota környékéről és a Keleti-Bakony–Balaton-felvidék területéről származik.

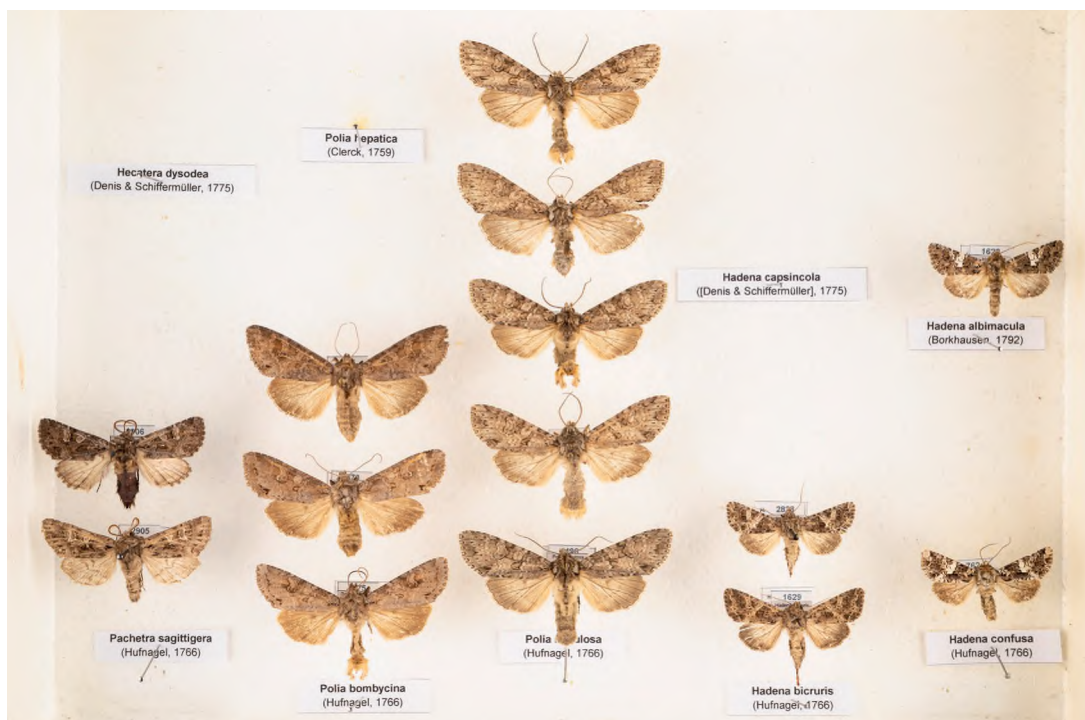
Eredmények

4000 db, kiváló állapotú, szakértelemmel és gyönyörűen preparált egyedből áll a gyűjtemény, ezek közel teljesen lefedik a kelet-közép-dunántúli nagylepkefaunát (csak a kuriózumnak számító ritkaságok és olyan fajok hiányoznak, amelyek élőhely-specialisták és egyáltalán nem fordulnak elő a Keleti-Bakonyban). Ezeket kiegészíti néhány olyan faj egyede, amely hazánkban nem fordul elő – ezekhez csere útján jutott egykor a gyűjtő. A gyakoribb fajokból általában több (10-15 példány), a ritkábbakból kevesebb egyedet tartalmaz, de az értékesebb fajokból is vannak jelentősebb sorozatok, amelyek növelik a gyűjtemény tudományos értékét. A gyűjtemény 648 fajt tartalmaz: 112 nappali és 519 éjszakai nagylepke, valamint 17 molylepke faj alkotja.

A fajok latin neveit és a rendszertani sorrendet a Varga-féle fajjegyzék alapján adtam meg (VARGA 2010). A lelőhelyi adatok többször csak részlegesen szerepeltek a cédulákon, ezért ezeket kiegészítettem (Dr. Szeőke Kálmán segítségével), ahol kellett/tudtam. Minden, az eredetihez képest kiegészített adatot szögletes zárójellel [] jelöltem. A gyakoribb lelőhelyeket rövidítem, ahonnan kevés példány volt, ott teljesen kiírtam a faunisztikai adatokat a listában. A legtöbb példánynál Sebők Ferenc a gyűjtő, néhány kivétel esetében külön kiírtam a gyűjtő nevét.

A lelőhelyek rövidítései:

7H: Hétházpuszta, CS: [Várpalota]-Csikóállás, FF: Fenyőfő, I: Inota, IB: Inota – Baglyas-hegy, JG: Jásd – Gaja-völgy, IKS: [Inota-Nádasdladány] – Kissárrét, KB: Kincsesbánya, KTH: Kőszeg – Tábor-hegy, M: Márkó; OE: [Hajmáskér] – Olaszerőd, ÖM: Öskü-Murva[bánya], SZSZ: [Székesfehérvár] – Szárazrét, TB: [Tés]-Bér-hegy, TCS: Tés – Csengő-hegy, TM: [Várpalota] – Tábor-mező, VEB: Veszprém-Bakony-művek, VP: Várpalota, VPB: [Várpalota] – Badacsony, VPBS: [Várpalota] – Badacsony-Szőlőhegy, VPBP: Várpalota-Bántapuszta, VPC: Várpalota – Cseri-erdő, VPFH: [Várpalota] – Fajdas-hegy; VPFK: [Várpalota] – Fajdas-kilátó, VPH: [Várpalota]-Hideg-völgy, VPÓ: [Várpalota]-Óstölgyes, VPV: [Várpalota]-Várberek, VV: [Várpalota]-Várvölgy

2. ábra. Bagolylepkek az eredeti dobozukban (Fotó: Csernák Bálint)

3. ábra. Nappali lepkék revízió után, az új dobozukban (Fotó: Csernák Bálint)

A fajok jegyzéke

MACROLEPIDOPTERA

LASIOCAMPIDAE

Malacosoma castrensis (Linnaeus, 1758): ÖM: 2 pl. 1987.07.16; VPFH: 1 pl. 1985.06.28, 5 pl. 1986.07.05, 14, 1987.07.17.

Malacosoma neustria (Linnaeus, 1758): 1 pl. nincs adat.

Poecilocampa populi (Linnaeus, 1758): CS: 1 pl. 1985.11.29; Vasegerszeg: 1 pl. 1983.10.28.

Eriogaster catax (Linnaeus, 1758): 9 pl. Ex Larva 2010.10.03; VPFH: 1 pl. 2005.10.07; VP-Tábormező: 1 pl. 2005.10.25.

Eutrix potatoria (Linnaeus, 1758): KTH: 2 pl. 2010.08.12; Velem: 1982.08.04.

Odonestris pruni (Linnaeus, 1758): 1 pl. nincs adat; Sárhida-Pudihegy: 2 pl. 2016.07.13; Sh.bánya: 1 pl. 2009.08.31; Úrhida: 1 pl. 2003.08.05; Vértes, Horog: 2 pl. 2011.05.14; VPFK: 1 pl. 2013.06.16.

Lasiocampa quercus (Linnaeus, 1758): VPC: 1 pl. 2013.06.08.

Lasiocampa trifolii (Denis & Schiffermüller, 1775): VPB: 1 pl. 2003.08.09, 4 pl. 2003.08.18; VPFH: 4 pl. 1984.09.01, 1 pl. 1984.09.04; VPFK: 3 pl. 2005.08.14.

Macrothylacia rubi (Linnaeus, 1758): TM: 1 pl. 1990.05.01; VEB: 1 pl. 1983.06.26; VPBS: 1 pl. 1985.05.26; VPFH: 1 pl. 1985.05.12, 4 pl. 1986.05.04, 2 pl. 1986.05.11, 2 pl. 1986.05.19, 1 pl. 1986.05.29; VPFK: 1 pl. 2012.04.27; VV: 1 pl. 2013.04.30.

Dendolimus pini (Linnaeus, 1758): 1 pl. nincs adat; KTH: 1 pl. 2010.08.12; Velem, Órház: 1 pl. 2012.05.16, 1 pl. 2012.06.20; Vértes, Horog: 2011.05.14; VPFH: 3 pl. 1986.07.05, 1 pl. 2004.08.05; VPFK: 1 pl. 2010.07.14.

Gastropacha quercifolia (Linnaeus, 1758): VEB: 1 pl. 1983.06.26; VPBS: 1 pl. 2003.08.07; VPFH: 1 pl. 1987.07.17.

Phyllodesma tremulifolia (Hübner, 1810): VPBS: 1 pl. 1996.06.20; VPBP: 1 pl. 2000.04.18, 1 pl. 2000.04.24; [Királyszállás]-Gombásrét: 2005.04.01; VPFH: 1 pl. 1985.05.11, 1 pl. 1995.03.15, 1 pl. 1997.05.05, 1 pl. 2004.04.21; VPFK: 1 pl. 2005.05.04, 1 pl. 2012.04.27; VV: 2013.04.30.

LEMONIIDAE

Lemonia taraxaci (Denis & Schiffermüller, 1775): 1 pl. nincs adat.

SPHINGIDAE

Acherontia atropos (Linnaeus, 1758): 1 pl. nincs adat

Agrilus convulvuli (Linnaeus, 1758): 2 pl. nincs adat

Sphinx ligustri (Linnaeus, 1758): ÖM: 1 pl. 1987.07.16; VPBS: 2 pl. 1985.05.26, 1 pl. 1985.06.27; VPFH: 1 pl. 1987.07.17.

Hyloicus pinastri (Linnaeus, 1758): KTH: 2 pl. 2010.08.12; VPBP: 1 pl. 1987.06.30; VPBS: 1 pl. 2002.05.08; VPFH: 1 pl. 2004.06.08; VPFK: 1 pl. 2010.07.14.

Laothoe populi (Linnaeus, 1758): VEB: 1 pl. 1983.05.16, 1 pl. 1983.05.27; VPÖ: 2 pl. 1987.07.09.

Marumba quercus (Denis & Schiffermüller, 1775): VPB: 3 pl. 2005.05.26; VPFH: 1 pl. 1987.06.27.

Mimas tiliae (Linnaeus, 1758): VPFH: 1 pl. 1985.08.11, 6 pl. 1986.05.11, 1 pl. 1986.05.14, 1 pl. 1986.05.19, 1 pl. 2004.06.04, 1 pl. 2004.06.08; VPÖ: 1 pl. 1986.05.31.

Smerinthus ocellata (Linnaeus, 1758): VEB: 2 pl. 1983.05.16; VPFH: 1 pl. 1987.06.27; [VP], Városgazd.: 1 pl. 1988.05.05.

Hemaris tityus (Linnaeus, 1758): VP: 2 pl. 1988.06.02; VV: 7 pl. 1988.05.02.

Macroglossum stellatarum (Linnaeus, 1758): 1 pl. nincs adat; I: 3 pl. 1987.08.10.

Proserpinus proserpina (Pallas, 1772): 2 pl. kapott anyag, Vers Tamás (?)

Deilephila elpenor (Linnaeus, 1758): 1 pl. nincs adat; Bonnyafalu: 2 pl. 2009.05.19; IB: 1 pl. 2004.06.16; VPBP: 1 pl. 2000.05.04; VPFH: 1 pl. 1986.07.05, 2 pl. 1987.06.27, 1 pl. 2004.08.05; VPFK: 3 pl. 2010.07.14.

Deilephila porcellus (Linnaeus, 1758): VEB: 2 pl. 1983.05.11; VPFH: 7 pl. 1985.05.11, 1 pl. 1985.05.15.

Hyles euphorbiae (Linnaeus, 1758): Bonnyafalu: 1 pl. 2009.05.19; VPB: 1 pl. 1986.06.20; VPBP: 1987.06.30; VPFH: 1 pl. 1984.09.03, 1 pl. 1986.08.11, 3 pl. 1987.06.27, 1 pl. 1987.07.17.

Hyles gallii (Rottemburg, 1775): Balázskert (?): 1 pl. 1970.08.10; VPFH: 2 pl. 1987.07.16.

Hyles livornica (Esper, 1780): 2 pl. lelőhely nélkül, 2002.10.10.

SATURNIIDAE

Antherea yamamai (Guérin-Méneville, 1861): KTH: 6 pl. 2010.08.12; Szalafő: 1 pl. 1986.08.10.

Saturnia pavoniella (Scopoli, 1763): 2 pl. saját kelt.: 2005.01.21; PF: 1 pl. 1973.05.09; TB: 1 pl. 2013.04.21; Vasegerszeg: 1 pl. 1976.05.28; VPBS: 1 pl. 1985.04.30, 1 pl. 2003.04.21; VPC: 2012.04.20; VPFH: 1 pl. 1985.05.10, 4 pl. 2009.04.14.

Saturnia pyri (Denis & Schiffermüller, 1775): 4 pl. inspekt. (saját kelt.): 2014.04.13; Ősi: 2 pl. 1983.05.10; VPFH: 1 pl. 1988.05.31.

Aglia tau (Linnaeus, 1758): VV: 3 pl. 1983.04.21, 1 pl. 1983.04.30; 2 pl. 1986.04.25, 2 pl. 2013.04.30.

DREPANIDAE

Cilix glaucata (Scopoli, 1763): VPC: 1 pl. 2012.04.20; VPFK: 4 pl. 2005.05.02, 1 pl. 2012.04.27.

Drepana curvatula (Borkhausen, 1790): [Hegyhátszentjakab] Vadása-tó: 1 pl. 2008.08.20; VPV: 1 pl. 1983.08.16.

Drepana falcataria (Linnaeus, 1758): [Hegyhátszentjakab] Vadása-tó: 2 pl. 2008.08.20; Vértes, Horog: 1 pl. 2011.05.14; VPFH: 1 pl. 2009.07.29; VPV: 2 pl. 1983.05.20; Zalalövő: 3 pl. 2008.08.20.

Sabra harpagula (Esper, 1786): VPFH: 3 pl. 1986.05.14; VPFK: 2010.07.14; VPÖ: 3 pl. 1985.05.15, 1 pl. 1985.05.30.

Watsonalla binaria (Hufnagel, 1766): IB: 1 pl. 2004.07.17; TB: 8 pl. 2012.04.29, 1 pl. 2013.08.18; VPB: 2 pl. 2002.05.08; VPBS: 1 pl. 2005.08.07; VPC: 3 pl. 1986.05.18, 3 pl. 2012.04.20; VPFH: 1 pl. 2004.05.20, 1 pl. 2012.04.10; VPFK: 2 pl. 2005.05.02, 2 pl. 2012.04.27; VPÖ: 2 pl. 1985.05.12, 3 pl. 1985.05.15; VV: 1 pl. 2013.04.30.

Watsonalla cultraria (Fabricius, 1775): TB: 1 pl. 2012.04.29; Tés-Bükkös: 1 pl. 2010.07.09; VPBS: 2 pl. 2003.08.06; VPFK: 3 pl. 2005.05.02, 3 pl. 2012.04.27; VPÖ: 2 pl. 1985.05.15.

THYATIRIDAE

Thyatira batis (Linnaeus, 1758): CS: 1 pl. 1985.09.26; IB: 1 pl. 2004.08.19; TB: 1 pl. 2005.05.29; VPBS: 2 pl. 1997.05.05, 1 pl. 2003.08.06; VPFH: 1 pl. 1985.05.13, 1 pl. 1986.05.14.

Tethea ocularis (Linnaeus, 1758): 1 pl. nincs adat

Tethea or (Denis & Schiffermüller, 1775): VPFH: 1 pl. 1985.05.13.

Habrosyne pyritoides (Hufnagel, 1766): Kisgyón-B[ánya]: 3 pl. 2009.07.26; VPFH: 1 pl. 1986.07.05, 2 pl. 1987.07.17.

Polyploca ridens (Fabricius, 1787): 7H: 2 pl. 1985.04.21; VPBS: 1 pl. 1997.04.27; VPÖ: 1 pl. 2005.04.06.

Cymatophorima diluta (Denis & Schiffermüller, 1775): 1 pl. nincs adat; TB: 1 pl. 2011.10.03; VPC: 1 pl. 2011.10.05, 8 pl. 2012.10.22; VPFH: 2 pl. 2005.09.09, 2 pl. 2005.10.07.

Asphalia ruficollis (Denis & Schiffermüller, 1775): VPÖ: 1 pl. 2005.04.06.

GEOMETRIDAE

- Archiearis puella* (Esper, 1787): Nádasdladány: 1 pl. 1984.03.10.
- Alsophila aescularia* (Denis & Schiffermüller, 1775): TB: 4 pl. 2010.03.21.
- Pseudoterpna pruinata* (Hufnagel, 1767): 1 pl. nincs adat
- Comibaena bajularia* (Denis & Schiffermüller, 1775): IB: 1 pl. 2004.06.15; TB: 1 pl. 2013.06.19; VPFK: 3 pl. 2005.06.03.
- Hemistola chrysoprasaria* (Esper, 1795): Sárhida-Pudihegy: 1 pl. 2016.07.12; Tés-Bükkös: 1 pl. 2010.07.09; Velem, Őrház, Pákó: 1 pl. 2012.06.15, 1 pl. 2012.06.20; VPBP: 1 pl. 2015.06.06; VPFH: 2005.06.23; VPFK: 1 pl. 2005.08.14.
- Antonechloris [Thetidia] smaragdaria* (Fabricius, 1787): I: 1984.09.03; VPFH: 1 pl. 2004.06.08.
- Hemithea aestivaria* (Hübner, 1789): VPFK: 2 pl. 2013.06.16.
- Thalera fimbrialis* (Scopoli, 1763): TB: 2 pl. 2013.06.19; VPFH: 3 pl. 1987.07.11.
- Jodis lactearia* (Linnaeus, 1758): VPFH: 1 pl. 2012.04.10.
- Chlorissa viridata* (Linnaeus, 1758): VPFH: 6 pl. 2009.07.29.
- Chlorissa cloraria* (Hübner, 1813): VPFK: 1 pl. 2010.04.07, 1 pl. 2013.06.16.
- Phaiogramma etruscaria* (Zeller, 1849): TB: 2 pl. 2013.06.19, 1 pl. 2013.08.18.
- Idaea aureolaria* (Denis & Schiffermüller, 1775): TB: 2 pl. 2009.05.22, 2 pl. 2016.06.09.
- Idaea deversaria* (Herrich-Schaffer, 1847): TB: 2 pl. 2013.06.19.
- Idaea ochrata* (Scopoli, 1763): TB: 1 pl. 2005.07.03.
- Idaea humiliata* (Hufnagel, 1767): TB: 1 pl. 2005.07.09.
- Idaea aversata* (Linnaeus, 1758): ÖM: 1 pl. 1987.07.16; TB: 1 pl. 2005.07.03, 1 pl. 2013.06.19; VPFH: 1 pl. 2008.09.09, 1 pl. 2010.04.07, 2 pl. 2010.07.14.
- Idaea degeneraria* (Hübner, 1799): VPFH: 1 pl. 2012.04.10.
- Idaea straminata* (Borkhausen, 1794): VPFH: 1 pl. 2012.04.10.
- Scopula immorata* (Linnaeus, 1758): TB: 1 pl. 2003.09.08, 1 pl. 2005.09.08.
- Scopula rubiginata* (Hufnagel, 1767): TB: 3 pl. 2005.07.03, 1 pl. 2005.09.08, 1 pl. 2013.06.19.
- Scopula ornata* (Scopoli, 1763): TB: 6 pl. 2005.09.08; VPFH: 1 pl. 2008.06.01.
- Scopula decorata* (Denis & Schiffermüller, 1775): Nyúlárók: 1 pl. 1984.08.29; TB: 1 pl. 2005.05.29, 1 pl. 2005.09.08; VPFH: 2 pl. 2008.06.01; VPFK: 1 pl. 2006.06.03.
- Scopula incanata* (Linnaeus, 1758): VPFH: 1 pl. 2012.04.10, 1 pl. 2012.05.20.
- Cyclophora annularia* (Fabricius, 1775): Fehérvársurgó: 5 pl. 2012.04.18; VPC: 1 pl. 2012.04.20; VPFK: 1 pl. 2012.04.27.
- Cyclophora ruficiliaria* (Herrich-Schaffer, 1847): VPFH: 3 pl. 2012.04.10; VPFK: 4 pl. 2012.04.27.
- Cyclophora punctaria* (Linnaeus, 1758): VPBP: 1 pl. 2000.04.27; VPFK: 1 pl. 2010.07.14.
- Cyclophora linearia* (Hübner, 1799): VPFH: 1 pl. 2012.05.20.
- Rhodostrophia vibicaria* (Clerck, 1759): Bonnyafalu: 3 pl. 2009.05.19; CS: 2 pl. 1984.06.13; TB: 1 pl. 2005.09.08, 3 pl. 2009.05.22, 4 pl. 2013.06.19, 1 pl. 2013.08.18; VPBP: 2 pl. 2015.06.06; VPFH: 1 pl. 1990.06.27, 3 pl. 2012.04.10, 6 pl. 2012.05.20; VPFK: 1 pl. 2005.08.14, 5 pl. 2010.04.07.
- Timandra comae* Schmidt, 1931: Pét-Szőlőhegy: 4 pl. 1990.06.30; IKS: 3 pl. 2003.07.03; TB: 2 pl. 2005.05.29, 1 pl. 2005.07.03, 1 pl. 2005.09.08, 1 pl. 2013.08.18; Veszprém: 1 pl. 1983.05.12; VPFH: 1 pl. 2009.07.29.
- Lythria cruentaria* (Hufnagel, 1767): Sárret: 3 pl. 2003.07.03; VPBS: 1 pl. 2003.08.05.
- Cataclysmes riguada* (Hübner, 1813): TB: 1 pl. 2013.06.19; VPFH: 1 pl. 1985.05.12, 1 pl. 2008.06.01, 2 pl. 2012.05.20; VPFK: 1 pl. 2005.08.14; VV: 2 pl. 2013.04.30.
- Phibalapteryx virgata* (Hufnagel, 1767): IKS: 1 pl. 1984.04.14; VPFH: 1 pl. 2005.06.23; VV: 1 pl. 1984.04.16, 1 pl. 1984.05.07, 2 pl. 2013.04.30.
- Scotopteryx moeniata* (Scopoli, 1763): VPB: 1 pl. 2003.08.09; VPFK: 1 pl. 2005.09.09.
- Scotopteryx chenopodiata* (Linnaeus, 1758): VPFH: 1 pl. 2003.08.07.
- Scotopteryx luridata* (Hufnagel, 1767): Bonnyafalu: 1 pl. 2009.05.19.
- Xanthorhoe designata* (Hufnagel, 1767): VPFK: 1 pl. 2010.07.02.
- Xanthorhoe spadicearia* (Denis & Schiffermüller, 1775): Bonnyafalu: 1 pl. 2009.05.19; VPFK: 1 pl. 2010.07.02; VPÓ: 2 pl. 1985.05.12.
- Xanthorhoe ferrugata* (Clerck, 1759): VPÓ: 1 pl. 1985.05.12.
- Xanthorhoe fluctuata* (Linnaeus, 1758): VPFH: 2 pl. 1985.05.12; VPFK: 1 pl. 2012.04.27; VPÓ: 2 pl. 1985.05.12.
- Catarhoe rubidata* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPBS: 1 pl. 2003.05.26; VPFH: 1 pl. 2012.05.20.
- Catarhoe cuculata* (Hufnagel, 1767): TB: 2 pl. 2009.05.22, 1 pl. 2013.06.19; VPFH: 2 pl. 2005.06.23.
- Epirrhoe hastulata* (Hübner, 1790): VP-lépcsőház: 1 pl. 2009.08.03.
- Epirrhoe alternata* (Müller, 1764): TB: 2 pl. 2005.07.03; TM: 1 pl. 1990.05.01; VPC: 1 pl. 2012.04.20; VPFK: 2 pl. 2005.05.30, 1 pl. 2005.08.14, 1 pl. 2010.07.02; VPÓ: 1 pl. 1985.05.15.
- Epirrhoe rivata* (Hübner, 1813): VPFH: 1 pl. 2012.04.10.
- Epirrhoe galiata* (Denis & Schiffermüller, 1775): TB: 1 pl. 2005.09.08, 1 pl. 2013.08.18; VPBS: 3 pl. 1985.06.27; VPFH: 1 pl. 1990.06.27; VPFK: 1 pl. 2005.08.14.
- Costaconvexa polygrammata* (Borkhausen, 1794): Sárret II.: 1 pl. 1984.04.10; TB: 1 pl. 2015.03.27.
- Camptogramma bilineata* (Linnaeus, 1758): Pét-Szőlőhegy: 1 pl. 1990.06.30; VPFK: 4 pl. 2005.06.03.
- Anticlea badiata* (Denis & Schiffermüller, 1775): TM: 2 pl. 2014.03.11; VPC: 3 pl. 2012.03.18, 1 pl. 2012.04.20; VPFK: 2 pl. 2010.04.07, 1 pl. 2013.04.19; VPÓ: 5 pl. 2005.04.06; VV: 1 pl. 2013.04.30.
- Anticlea derivata* (Denis & Schiffermüller, 1775): TB: 1 pl. 2012.04.29; VPÓ: 1 pl. 2005.04.06.
- Mesoleuca albicillata* (Linnaeus, 1758): VPFH: 1 pl. 2012.04.10.
- Pelurga comitata* (Linnaeus, 1758): Nyúlárók: 1 pl. 1984.08.29.
- Lampropteryx suffumata* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPFK: 1 pl. 2013.04.19.
- Cosmorhoe ocellata* (Linnaeus, 1758): VPFK: 1 pl. 2005.09.09.
- Eulithis pyraliata* (Denis & Schiffermüller, 1775): Velem, Pákó: 2 pl. 2012.06.15; VPBS: 1 pl. 1986.06.27.
- Ecliptopera silaceata* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPFK: 1 pl. 2010.07.02.
- Chloroclysta siterata* (Hufnagel, 1767): VV: 1 pl. 2013.04.30; Zalalövő: 1 pl. 2008.08.20.
- Cidaria fulvata* (Forster, 1771): VPBS: 4 pl. 1985.06.27.
- Colostygia pectinataria* (Knoch, 1781): Bonnyafalu: 5 pl. 2009.05.19; VPFK: 1 pl. 2005.05.30.
- Hydriomena impluviata* (Denis & Schiffermüller, 1775): Bonnyafalu: 1 pl. 2009.05.15.
- Horisme vitalbata* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPBS: 1 pl. 2003.05.26; VPFK: 1 pl. 2005.08.14.
- Horisme corticata* (Treitschke, 1835): TB: 1 pl. 2012.04.29.
- Horisme tersata* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPFK: 1 pl. 2005.08.14.

- Melanthia procellata* (Denis & Schiffermüller, 1775):
Bonnyafalu: 1 pl. 2009.05.19; VPBS: 1 pl. 2003.05.26;
VPFH: 1 pl. 2008.06.01, 7 pl. 2009.07.29; VPFK: 1 pl.
2005.08.13.
- Pareulype berberata* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPC:
2 pl. 2003.05.18; VPFK: 1 pl. 2005.08.14; VPÓ: 1 pl.
1985.05.31.
- Rheumaptera cervinalis* (Scopoli, 1763): VPC: 2 pl.
2012.03.18, 7 pl. 2012.04.20, 1 pl. 2019.02.20; VPFK: 7
pl. 2010.04.07, 5 pl. 2013.04.19; VPÓ: 4 pl. 2005.04.06.
- Euphyia biangulata* (Haworth, 1809): KTH: 2 pl. 2010.08.12.
- Euphyia frustata* (Treitschke, 1828): Nyúlárok: 1 pl. 1984.08.29;
VPFH: 3 pl. 2008.06.01; VPÓ: 1 pl. 1985.05.12; VV: 1 pl.
2013.04.30.
- Epirrita dilutata* (Denis & Schiffermüller, 1775): Királyszállás:
6 pl. 2012.10.19.
- Perizoma alchemillata* (Linnaeus, 1758): KTH: 3 pl.
2010.08.12.
- Chloroclystis v-ata* (Haworth, 1809): VPFK: 2 pl. 2005.08.14.
- Aplocera plagiata* (Linnaeus, 1758): CS: 1 pl. 1984.06.13;
I-malom: 1 pl. 2013.05.09; TB: 1 pl. 2013.06.19; TCS:
1 pl. 1999.05.29; VPBS: 1 pl. 2003.05.26; VPFH: 2 pl.
1990.06.27; VPÓ: 1 pl. 1985.05.30.
- Aplocera efformata* (Guenée, 1857): TB: 1 pl. 2005.09.08;
VP-Temető tető: 1 pl. 1984.06.30.
- Lithostege griseata* (Denis & Schiffermüller, 1775): Veszprém:
1 pl. 1983.04.19.
- Asthena albulata* (Hufnagel, 1767): VPFH: 2 pl. 2012.04.10.
- Hydrelia flammeolaria* (Hufnagel, 1767): VPFH: 1 pl.
2005.06.23.
- Trichopteryx polycommata* (Denis & Schiffermüller, 1775):
Gánt, meleg.[Meleges]: 1 pl. 2010.03.21.
- Abraxas grossulariata* (Linnaeus, 1758): ÓM: 1 pl. 1987.07.16;
VPBS: 3 pl. 1985.06.27.
- Lomaspilis marginata* (Linnaeus, 1758): Bonnyafalu: 1 pl.
2009.05.19; KTH: 1 pl. 2010.08.12; TB: 1 pl. 2013.06.19;
VPFH: 1 pl. 2012.04.10; VPFK: 1 pl. 2005.06.03, 1 pl.
2010.07.02.
- Ligdia adustata* (Denis & Schiffermüller, 1775): TB: 1 pl.
2005.05.03; VPC: 1 pl. 2003.05.18, 2 pl. 2012.04.20;
VPFH: 1 pl. 1985.05.11, 1 pl. 2012.04.10, 1 pl. 2012.05.20;
VV: 1 pl. 1984.04.23, 3 pl. 1984.05.07.
- Heliomata glarearia* (Denis & Schiffermüller, 1775): TB:
1 pl. 2005.05.29, 2 pl. 2005.07.03, 1 pl. 2013.06.19,
1 pl. 2016.06.09; VPFH: 1 pl. 2012.04.10; BPÓ: 1 pl.
1985.05.31.
- Macaria notata* (Linnaeus, 1758): KTH: 3 pl. 2010.08.12; TB:
1 pl. 2012.04.29; VPFK: 1 pl. 2012.04.27.
- Macaria alternata* (Denis & Schiffermüller, 1775): KTH: 1
pl. 2010.08.12; VPFH: 1 pl. 2012.05.20; VPFK: 1 pl.
2005.05.02.
- Macaria liturata* (Clerck, 1759): KTH: 1 pl. 2010.08.12.
- Chiasmia clathrata* (Linnaeus, 1758): Pét-szőlőhegy: 3
pl. 1990.06.30; VPFH: 1 pl. 2009.07.29; VPFK: 1 pl.
2018.04.27; VPÓ: 1 pl. 1985.05.31; VV: 1 pl. 1999.05.19.
- Phyllometra culminaria* Eversmann, 1843: VP-Csörgetvölgy:
1 pl. 2005.05.13.
- Tephрина murinaria* (Denis & Schiffermüller, 1775): TB: 1 pl.
2012.04.29, 8 pl. 2013.06.19, 7 pl. 2014.05.20; VPFH: 1
pl. 2012.04.10, 1 pl. 2012.05.20; VPFK: 1 pl. 2005.05.02.
1 pl. 2012.04.27; VPÓ: 1 pl. 1985.05.31.
- Tephрина arenacearia* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPBS:
1 pl. 2003.06.05; VPFH: 2 pl. 1998.05.17.
- Lignyoptera fumidaria* (Hübner, 1825): Gánt-Rókahegy: 1 pl.
2003.11.05, leg: Szeőke K.
- Plagodis pulveraria* (Linnaeus, 1758): TB: 1 pl. 2005.08.13, 5
pl. 2012.04.29; VPFK: 1 pl. 2005.08.14, 1 pl. 2010.07.14, 1
pl. 2012.04.27; VPÓ: 1 pl. 1985.05.12, 1 pl. 1985.05.15.
- Plagodis dolabraria* (Linnaeus, 1758): VPFK: 6 pl. 2005.05.02;
VPÓ: 1 pl. 1985.05.12, 1 pl. 1985.05.15.
- Opisthograptis luteolata* (Linnaeus, 1758): TM: 1 pl.
1990.05.01; VPFH: 10 pl. 1985.05.12.
- Therapis flavicaria* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPC: 1 pl.
2003.05.18.
- Pseudopanthera macularia* (Linnaeus, 1758): KB: 1 pl.
1983.05.07; Pét-Murwabánya: 7 pl. 1984.05.15, 1 pl.
1984.05.18; VV: 1 pl. 1984.05.07.
- Eilicrinia trinotata* Metzner, 1845: VPC: 1 pl. 2012.04.20;
VPFH: 1 pl. 2005.05.02.
- Hyboxystis pluviaria* (Fabricius, 1787): VPBP: 1 pl. 2000.04.18;
VPFH: 1 pl. 2010.07.14.
- Apeira syringaria* (Linnaeus, 1758): VPFK: 1 pl. 2005.08.14.
- Ennomos autumnaria* (Werneburg, 1859): TB: 1 pl.
2005.09.08.
- Ennomos erosaria* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPBS: 1
pl. 2003.08.09.
- Selenia lunularia* (Hübner, 1788): Tés-bükkös: 1 pl.
2010.07.09; Vasegerszeg: 1 pl. 1971.05.10; VPBS: 3 pl.
1997.04.27, 2 pl. 1997.05.05; VPFH: 2 pl. 1986.05.14.
- Selenia tetralunaria* (Hufnagel, 1767): VPFK: 1 pl. 2012.04.27;
VPÓ: 3 pl. 1985.05.15.
- Crocallis elinguaris* (Linnaeus, 1758): TB: 1 pl. 2005.09.08;
VPB: 1 pl. 2003.08.09, 1 pl. 2003.08.18.
- Ourapteryx sambucaria* (Linnaeus, 1758): VPFH: 4 pl.
1987.06.27.
- Colotois pennaria* (Linnaeus, 1758): 1 pl. kapott anyag
(nincs adat); Királyszállás: 5 pl. 2012.10.19; TB: 3 pl.
2011.10.03, 3 pl. 2013.10.29; TM: 1 pl. 2005.10.25; VPC:
6 pl. 2011.10.12, 1 pl. 2013.11.01, 3 pl. 2013.11.18.
- Angerona prunaria* (Linnaeus, 1758): Bonnyafalu: 1 pl.
2009.05.19; Tés-Bükkös: 6 pl. 2010.07.09; VPBP: 2
pl. 2015.06.06; VPFH: 5 pl. 2009.07.29; VPÓ: 1 pl.
1985.05.30.
- Lycia zonaria* (Denis & Schiffermüller, 1775): Öskü: 3 pl.
2000.04.13, Veszprém: 2 pl. 1983.03.31; VPÓ: 4 pl.
2005.04.06.
- Lycia hirtaria* (Clerck, 1759): Veszprém: 1 pl. 1983.04.10;
VPBS: 1 pl. 1985.05.07, 1 pl. 1997.04.27.
- Apocheima pilosaria* (Denis & Schiffermüller, 1775): Veszprém:
1 pl. 1983.03.11.
- Apocheima hispidaria* (Denis & Schiffermüller, 1775): Hamu-
ház: 1 pl. 1984.04.08; TB: 7 pl. 2010.03.21; VPC: 4 pl.
2012.03.18; VPÓ: 2 pl. 2005.04.06.
- Biston strataria* (Hufnagel, 1767): Hamuház: 2 pl. 1984.04.08;
TB: 3 pl. 2010.03.21; Veszprém: 1 pl. 1983.03.11, 1 pl.
1983.10.11 (elírt dátum?); VPC: 6 pl. 2012.03.18.
- Biston betularia* (Linnaeus, 1758): Velem, Órház: 1 pl.
2012.06.20; VPB: 1 pl. 2003.08.07; VPBS: 1 pl. 1985.06.27;
VPFH: 1 pl. 1987.07.17; VPFK: 1 pl. 2010.07.14.
- Erannis defoliaria* (Clerck, 1759): VPC: 1 pl. 2013.11.01.
- Agriopsis marginaria* (Borkhausen, 1777): Gánt, meleg.[Mele-
ges]: 3 pl. 2010.03.25; TB: 3 pl. 2015.03.27; VPC: 5 pl.
2012.03.18.
- Agriopsis aurantiaria* (Hübner, 1799): VPC: 1 pl. 2013.11.01.
- Agriopsis leucophaearia* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPC:
2 pl. 2012.03.18.
- Agriopsis bajaria* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPC: 5 pl.
2012.10.22, 7 pl. 2013.11.08.
- Peribatodes rhomboidaria* (Denis & Schiffermüller, 1775): I: 1
pl. 1984.09.03; Kislőd-Csónakosvölgy: 1 pl. 2004.05.30;
TB: 1 pl. 2005.09.08.
- Cleora cinctaria* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPBS: 2 pl.
1985.04.20; VPC: 3 pl. 2012.04.20; VPÓ: 2 pl. 1985.05.12,
1 pl. 1985.05.15.
- Selidosema plumaria* (Denis & Schiffermüller, 1775): CS: 1 pl.
1984.08.30; TB: 1 pl. 2005.09.08.

- Deileptenia ribeata* (Clerck, 1759): Velem, Pákó: 1 pl. 2012.06.15.
- Alcis repandata* (Linnaeus, 1758): KTH: 1 pl. 2010.08.12.
- Ascotis selenaria* (Denis & Schiffermüller, 1775): Veszprém: 1 pl. 1983.05.12; VPBP: 3 pl. 2015.06.06; VPFH: 1 pl. 1986.05.11; VPFK: 2 pl. 1998.07.10, 1 pl. 2005.06.03, 2 pl. 2013.06.16.
- Hypomecis roboraria* (Denis & Schiffermüller, 1775): I-Malom: 1 pl. 2013.05.09; VPFK: 1 pl. 2010.07.14.
- Hypomecis punctinalis* (Scopoli, 1763): VV: 2 pl. 2013.04.30.
- Fagivorina arenaria* (Hufnagel, 1767): VPFH: 1 pl. 2012.04.10; VPFK: 1 pl. 2012.04.27; VPÖ: 1 pl. 1985.05.12.
- Ectropis crepuscularia* (Denis & Schiffermüller, 1775): Hamuház: 1 pl. 1984.04.08; Pét-szőlőhegy: 2 pl. 1990.06.30; Velem, Pákó: 1 pl. 2012.06.15; VPC: 1 pl. 2012.03.18; VPÖ: 1 pl. 1985.05.12; VPV: 1 pl. 1984.05.07; VV: 2 pl. 1984.04.23.
- Parectropis similaria* (Hufnagel, 1767): Velem, Pákó: 3 pl. 2012.06.15; Velem, Órház: 3 pl. 2012.06.20.
- Ematurga atomaria* (Linnaeus, 1758): CS: 1 pl. 1984.08.01; Pét-szőlőhegy: 2 pl. 1990.04.30, 3 pl. 1990.06.30; Pét-Murva[bánya]: 1 pl. 1984.05.18; VPFK: 2 pl. 2005.08.14; VV: 1 pl. 1984.04.16, 1 pl. 1984.05.07.
- Bupalus piniaria* (Linnaeus, 1758): Velem-Órház: 10 pl. 2012.05.20; VPBS: 1 pl. 2003.05.26; VPFH: 2 pl. 2004.06.08.
- Cabera pusaria* (Linnaeus, 1758): KTH: 1 pl. 2010.08.12.
- Lomographa bimaculata* (Fabricius, 1775): VPFK: 1 pl. 2005.04.26, 1 pl. 2012.04.27.
- Lomographa temerata* (Denis & Schiffermüller, 1775): TB: 2 pl. 2012.04.29; VPFH: 1 pl. 2005.06.23; VPFK: 3 pl. 2005.05.30, 1 pl. 2005.08.14; VPÖ: 4 pl. 1985.05.15.
- Hylaea fasciaria* (Linnaeus, 1758): Velem, Órház: 1 pl. 2012.06.20.
- Campaea margaritata* (Linnaeus, 1758): TB: 1 pl. 2005.05.29; Velem, Órház: 1 pl. 2012.06.20; VPBS: 1 pl. 2003.05.26; VPC: 6 pl. 2003.05.18; VPFH: 1 pl. 1985.06.23, 1 pl. 2004.06.08.
- Aspitates gilvaria* (Denis & Schiffermüller, 1775): I: 1 pl. 1984.09.03; TB: 1 pl. 2005.09.08.
- Siona lineata* (Scopoli, 1763): TCS: 6 pl. 1999.05.29; VPB: 2 pl. 2002.05.09.
- Gnophos furvata* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPFH: 1 pl. 2004.08.05, 1 pl. 2004.08.13.
- Dyscia conspersaria* (Denis & Schiffermüller, 1775): TB: 2 pl. 2005.05.29; VPBS: 1 pl. 1985.06.27, VPFH: 1 pl. 1990.06.27, 1 pl. 2004.06.08; 1 pl. 2008.06.01.
- NOTODONTIDAE**
- Cerura vinula* (Linnaeus, 1758): 2 pl. kapott anyag (nincs adat).
- Furcula bifida* (Brahm, 1787): VPBP: 1 pl. 2000.04.23.
- Furcula furcula* (Clerck, 1759): VPFH: 1 pl. 1985.05.12, 1 pl. 1986.05.14.
- Harpyia milhauseri* (Fabricius, 1775): VPFH: 1 pl. 1985.05.04, 1 pl. 1986.05.04, 1 pl. 2004.08.13; VPFK: 1 pl. 2005.05.03; TM: 1 pl. 1990.05.01; VPÖ: 1 pl. 1985.05.15.
- Stauropus fagi* (Linnaeus, 1758): VPBS: 1 pl. 1985.06.27; VPFH: 4 pl. 1987.06.27, 2 pl. 1990.06.27; VPÖ: 1 pl. 1985.05.15.
- Dicranura ulmi* (Denis & Schiffermüller, 1775): IB: 7 pl. 2005.04.15; TB: 1 pl. 2012.04.29; VPBS: 1 pl. 1997.04.27, 1 pl. 1997.05.05, 1 pl. 2003.04.21; VPC: 4 pl. 2012.04.20; VPFH: 3 pl. 2004.04.21; VPFK: 1 pl. 2012.04.27.
- Drymonia oblitterata* Esper, 1785: VPFH: 1 pl. 1987.07.17; VPÖ: 1 pl. 1985.05.31.
- Drymonia dodonea* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPFH: 1 pl. 1986.05.14; VPÖ: 1 pl. 1985.05.31.
- Drymonia ruficornis* (Hufnagel, 1766): VEB: 1 pl. 1983.05.12; VPBS: 1 pl. 1997.05.05; VPBP: 2 pl. 2000.04.27; VPC: 4 pl. 2012.04.20; VPFH: 2 pl. 2004.04.21.
- Drymonia querna* (Denis & Schiffermüller, 1775): ÖM: 1 pl. 1987.07.15; 5 pl. 1987.08.02; TB: 1 pl. 2005.07.05; VPBS: 4 pl. 2003.08.05, 1 pl. 2009.06.19; VPFH: 1 pl. 1987.07.09, 1 pl. 2004.08.05; VPFK: 1 pl. 2013.06.16; VPÖ: 1 pl. 1987.07.09.
- Gluphisia crenata* (Esper, 1785): VPFH: 1 pl. 2009.07.29.
- Notodonta dromedarius* (Linnaeus, 1758): Umgebung Dresdena, Wachwitz: 1 pl. 1997. leg.:M. Koch.
- Notodonta tritophus* (Denis & Schiffermüller, 1775): 1 pl. kapott anyag (nincs adat); VPFH: 1 pl. 1987.07.17.
- Notodonta ziczac* (Linnaeus, 1758): ÖM: 1 pl. 1987.07.15; Sárhida, Pudihegy: 4 pl. 2016.07.12; VPBP: 4 pl. 2000.04.23; VPFH: 1 pl. 1986.05.14, 1 pl. 1987.06.28.
- Peridea anceps* Goeze, 1781: VPCS: 1 pl. 1986.05.18, 5 pl. 2012.04.20; VPFH: 1 pl. 1986.05.04, 1 pl. 1986.05.14.
- Pheosia tremula* (Clerck, 1759): 1 pl. kapott anyag (nincs adat); VEB: 1 pl. 1983.05.14; VPFH: 1 pl. 1987.07.11.
- Pterostoma palpina* (Clerck, 1759): PF: 1 pl. 1990.06.30; VPBP: 1 pl. 2000.04.18, 5 pl. 2000.04.23.
- Spatalia argentina* (Denis & Schiffermüller, 1775): IB: 1 pl. 2004.07.21; ÖM: 1 pl. 1987.07.16, 2 pl. 1987.08.02; VPC: 1 pl. 1986.05.18; VPFH: 3 pl. 1986.05.11, 2 pl. 1987.07.08.
- Ptilodon capucina* (Linnaeus, 1758): KTH: 1 pl. 2010.08.12; Tés-Bükkös: 1 pl. 2010.07.09; VPFH: 1 pl. 1986.05.14; VPFK: 1 pl. 2010.07.14; VPÖ: 2 pl. 1985.05.15.
- Ptilodon cucullina* (Denis & Schiffermüller): ÖM: 1 pl. 1987.07.16; VPFH: 1 pl. 1986.05.14, 1 pl. 1987.06.28, 2 pl. 1987.07.17.
- Ptilophora plumigera* (Denis & Schiffermüller, 1775): CS: 8 pl. 1985.09.26; VPC: 1 pl. 2013.10.25, 2 pl. 2013.11.01, 5 pl. 2013.11.18.
- Phalera bucephala* (Linnaeus, 1758): IB: 1 pl. 2004.07.07; TB: 1 pl. 2005.05.29; VPFK: 1 pl. 2012.04.27.
- Phalera bucephaloides* (Ochsenheimer, 1810): IB: 1 pl. 2004.07.07; ÖM: 2 pl. 1987.07.16; TB: 3 pl. 2013.06.19; VPBS: 3 pl. 2003.06.19; VPÖ: 1 pl. 1987.07.09.
- Clostera anachoreta* (Denis & Schiffermüller, 1775): 1 pl. kapott anyag.
- Clostera curtula* (Linnaeus, 1758): VEB: 1 pl. 1983.04.19.
- Clostera pigra* (Hufnagel, 1766): VPBS: 1 pl. 1997.05.05.
- Thaumetopoea processionea* (Linnaeus, 1758): VPB: 1 pl. 2003.08.18; VPBS: 1 pl. 2009.08.09.
- LYMANTRIDAE**
- Lymantria dispar* Linnaeus, 1758: 5 pl. saját kelt. 1983.06.03; ÖM: 1 pl. 1983.08.02, 6 pl. 1987.08.02.
- Lymantria monacha* Linnaeus, 1758: KTH: 1 pl. 2010.08.12; Velem: 1 pl. 1984.08.25.
- Ocneria rubea* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPFK: 1 pl. 2010.07.14.
- Euproctis chrysorrhoea* (Linnaeus, 1758): saját kelt.: 4 pl. 1983.06.10, 7 pl. 1983.06.11.
- Orgyia antiqua* (Linnaeus, 1758): TB: 1 pl. 2013.09.19.
- Pentopthera morio* (Linnaeus, 1758): KB: 1 pl. 1983.05.13; M: 7 pl. 1986.06.14; Pét Murva[bánya]: 1 pl. 1984.05.18; VPFH: 1 pl. 1983.05.13.
- Calliteara pudibunda* (Linnaeus, 1758): VPC: 1 pl. 1986.05.18; VPFH: 3 pl. 1986.05.15, 4 pl. 1986.05.19, 2 pl. 1997.05.06; VPFK: 1 pl. 2012.04.27.
- Arctornis l-nigrum* (Müller, 1764): T[és]-Bükkös: 2 pl. 2010.07.09; VPBP: 2 pl. 2015.06.06; VPÖ: 5 pl. 1987.07.09.
- ARCTIIDAE**
- Spilarctia lutea* (Hufnagel, 1766): 1 pl. kapott anyag; ÖM: 1 pl. 1987.06.16, 3 pl. 1987.07.16; TB: 2 pl. 2005.05.29; VEB: 3 pl. 1983.05.10; VPB: 1 pl. 2003.08.07; VPBS: 1 pl. 1985.06.27; VPC: 2 pl. 2011.10.27.

- Spilosoma lubricipedum* (Linnaeus, 1758): 1 pl. nincs adat; I-Malom: 1 pl. 2013.05.09; VPBP: 1 pl. 2000.06.05; VPFH: 1 pl. 2004.08.13, 1 pl. 2009.07.29.
- Spilosoma urticae* (Esper, 1789): VEB: 1 pl. 1983.05.12; [Várpalota]-Hornyas-völgy: 1 pl. 1983.05.14.
- Ocnogyna parasita* (Hübner, 1790): 1 pl. kapott anyag; Nadap: 1 pl. 1975.03.11. leg: Szeőke K.; Velence, fénycsapda: 1 pl. 1968.03.02. leg:?
- Watsonarctia deserta* (Bartel, 1902): 1 pl. kapott anyag; Nadap, fénycsapda: 1 pl. 1976.05.24. leg: Szeőke K., 1 pl. 1977.05.12. leg: Szeőke K.; Veszprém: 1 pl. 1999.05.15; Várpalota: 1 pl. 1968.06.03. leg: Szeőke K.
- Diaphora mendica* (Clerck, 1759): TB: 1 pl. 1999.05.01, 1 pl. 2000.04.24; Pét-Murva[bánya]: 1 pl. 1984.05.18; VPBP: 1 pl. 2000.04.23, 1 pl. 2000.04.27, 3 pl. 2000.05.04.
- Phragmatobia fuliginosa* (Linnaeus, 1758): Pét-Szőlőh[egy]: 5 pl. 1990.07.01; VPBS: 2 pl. 1985.06.02, 1 pl. 1986.05.02; VPFH: 1 pl. 1985.05.13, 3 pl. 1987.07.17, 1 pl. 1990.06.27; VPÓ: 1 pl. 1985.05.15.
- Epatolmis luctifera* (Denis & Schiffermüller, 1775): Székesfehérvár: 4 pl. 1988.05.20. [leg.: Szeőke K. ??]
- Arctia festiva* (Hufnagel, 1766): I: 7 pl. 1984.05.04.
- Arctia caja* (Linnaeus, 1758): 1 pl. nincs adat; saját kelt.: 2 pl. 1985.08.07, 1 pl. 1988.08.10; KTB: 2 pl. 2010.08.12.
- Arctia villica* (Linnaeus, 1758): 1 pl. nincs adat; I: 2 pl. 1985.06.08, 2 pl. 1985.06.13, 2 pl. 1988.06.13.
- Rhyparia purpurata* (Linnaeus, 1758): Bükk[-hegység]: 1 pl. 1984.07.31; Velem: 1 pl. 1983.04.15; Vértes: 1 pl. 1985.04.20; Vérteskozma: 1 pl. 1984.07.23; VPBS: 3 pl. 2003.06.19; VPFK: 1 pl. 1986.07.05.
- Parasemia plantaginis* (Linnaeus, 1758): 1 pl. kapott anyag; 1988.08.29; Magas-Tátra: 1 pl. 1972.07.19.
- Hyporaha aulica* (Linnaeus, 1758): Budapest, Hüvös-völgy: 2 pl. 1911.06.15 (a felirat egyértelmű, de nyilván nem Sebők F: gyűjtötte, de nincs külön megjelölve a gyűjtő); VPBS: 1 pl. 1968.05.20.
- Diacrisia sannio* (Linnaeus, 1758): 4 pl. kapott anyag (nincs adat); [Várpalota]-Hornyas-völgy: 1 pl. 1983.05.14; M: 1 pl. 1986.06.14; VPBS: 1 pl. 2003.05.26, 1 pl. 2003.08.05, 1 pl. 2003.08.09, 1 pl. 2003.08.18, 1 pl. 2003.08.26; VPC: 1 pl. 1984.08.02; VPV: 1 pl. 1985.06.02.
- Chelis maculosa* (Gerning, 1780): Halászi-erdő: 2 pl. 1911 (a felirat egyértelmű, de nyilván nem Sebők F: gyűjtötte, de nincs külön megjelölve a gyűjtő); Kelebia: 1 pl. 1982.08.15; VPBP: 1 pl. 2000.06.05; VPC: 1 pl. 2011.10.05.
- Callimorpha dominula* (Linnaeus, 1758): Románia: 2 pl. 2005.08.19; Velem: 1 pl. 1991.07.10.
- Euplagia quadripunctaria* (Poda, 1761): 1 pl. nincs adat; VPB: 1 pl. 2002.08.05, 1 pl. 2003.08.05, 3 pl. 2003.08.09; VP-Bögreszőlő: 1 pl. 1984.08.16; VPC: 1 pl. 1984.08.02.
- Tyria jacobaeae* (Linnaeus, 1758): 2 pl. kapott anyag; FF: 1 pl. 1983.06.13; M: 1 pl. 1986.06.14.
- Spiris striata* (Linnaeus, 1758): 2 pl. kapott anyag; TB: 1 pl. 2005.05.29.
- Coscinia cribraria* (Linnaeus, 1758): 1 pl. kapott anyag.
- Mitochrista miniata* (Forster, 1771): VPFK: 1 pl. 2005.08.14, 9 pl. 2010.07.02.
- Cybosia mesomella* (Linnaeus, 1758): 1 pl. kapott anyag (nincs adat); CS: 1 pl. 1998.05.11; M: 1 pl. 1986.06.14.
- Lithosia quadra* (Linnaeus, 1758): 3 pl. kapott anyag (nincs adat); VPBP: 1 pl. 2015.06.06; VPFK: 2 pl. 2005.06.29, 2 pl. 2005.09.09, 1 pl. 2013.06.16; VPFH: 1 pl. 1987.07.17.
- Atolmis rubricollis* (Bartel, 1902): 1 pl. kapott anyag (nincs adat); Bodrogszeg, fénycsapda: 1 pl. 1976.07.[?]; Románia, Bihar-hg., Pádis, Köves-Körös-völgy: 1 pl. 2005.07.24.-31. leg: Szeőke K.; Tiszapart: 1 pl. 1977.06.20 leg: Fedor.
- Eilema lutarella* (Linnaeus, 1758): VPBS: 1 pl. 2003.08.07, 3 pl. 2003.08.09; VPFK: 2 pl. 2005.08.14.
- Eilema lurideola* (Zincken, 1817): ÖM: 1 pl. 1987.07.16; Pét, szőlőhegy: 3 pl. 1990.06.30; VPFK: 4 pl. 2010.07.02.
- Eilema complana* (Linnaeus, 1758): VPBS: 1 pl. 2003.06.19, 2 pl. 2003.08.09.
- Eilema sororcula* (Hufnagel, 1766): VPC: 1 pl. 2012.04.20.
- Setina roscida* (Denis & Schiffermüller, 1775): VP-Csörgetvölgy: 1 pl. 2005.05.13; VP-Koldustelek: 1 pl. 2013.05.07; VP-Temetőtető: 5 pl. 1984.06.03.
- Endrosa [Setina] aurita* (Esper, 1787): 2 pl. kapott anyag (nincs adat).
- Dysauxes ancilla* (Linnaeus, 1767): TB: 2 pl. 2005.07.03; VPBS: 3 pl. 1985.06.27; VPFH: 7 pl. 1987.07.11.
- Amata phegea* (Linnaeus, 1758): Bakonyháza: 5 pl. 2010.06.25; Tés-Bükkös: 18 pl. 2013.06.05; VPFH: 2 pl. 1984.08.01; VP-Szárzrét: 4 pl. 1999.06.20.
- NOCTUIDAE**
- Trisateles emortualis* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPFK: 1 pl. 2010.04.07.
- Idia calvaria* (Denis & Schiffermüller, 1775): TB: 1 pl. 2010.07.09; VPFH: 1 pl. 2012.04.10.
- Paracolax tristalis* (Fabricius, 1794): Pét, Szőlőhegy: 8 pl. 1990.06.30; VPFK: 1 pl. 2010.04.07, 4 pl. 2010.07.02.
- Herminea grisealis* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPFK: 1 pl. 2005.08.14.
- Polypogon tentacularia* (Linnaeus, 1758): TB: 1 pl. 2005.09.08; VPBS: 1 pl. 2003.08.07.
- Hypena proboscidalis* (Linnaeus, 1758): [Hegyhátszentjakab] Vadása-tó: 1 pl. 2008.08.20; VPFK: 1 pl. 2005.06.03, 2 pl. 2005.08.14, 2 pl. 2005.09.09; Zalalövő: 1 pl. 2008.08.20.
- Hypena rostralis* (Linnaeus, 1758): Gánt, meleg [Meleges]: 2 pl. 2010.03.25; I: 1 pl. 2005.04.14; VPC: 1 pl. 2013.11.08; VPFH: 1 pl. 2004.04.20, 1 pl. 2004.08.05; VPFK: 1 pl. 2013.04.19; VP, lépcsőház: 1 pl. 2013.01.02.
- Calymma communimacula* (Denis & Schiffermüller, 1775): ÖM: 1 pl. 1987.07.16; VPBS: 3 pl. 2003.08.05, 2 pl. 2003.08.06, 1 pl. 2003.08.07, 2 pl. 2003.08.09.
- Odice arcuina* (Hübner, 1790): TB: 3 pl. 2005.07.06, 1 pl. 2005.08.13.
- Eublemma purpurina* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPBS: 2 pl. 2003.08.05.
- Phytometra viridaria* (Clerck, 1759): VPFK: 1 pl. 2010.07.14.
- Calyptra thalictri* (Borkhausen, 1790): ÖM: 2 pl. 1987.07.16; Sárhida, banya: 1 pl. 2009.08.31.
- Scoliopteryx libatrix* (Linnaeus, 1758): ÖM: 1 pl. 1987.07.16; Tés-Bükkös: 2 pl. 2010.07.09; VPBP: 1 pl. 2000.04.27; VPFH: 1 pl. 1995.05.13; VV: 1 pl. 1984.04.23.
- Lygephila lusoria* (Linnaeus, 1758): IB: 2004.07.19.
- Lygephila viciae* (Hübner, 1822): ÖM: 1 pl. 1987.07.15; VPBS: 1 pl. 2008.06.19; VPFH: 3 pl. 1986.06.23, 2 pl. 1986.05.20, 1 pl. 1986.07.05, 1 pl. 1987.08.07.
- Lygephila cracca* (Denis & Schiffermüller, 1775): IB: 1 pl. 2004.09.13; TB: 2 pl. 2005.09.08; Vértes, Gánt: 1 pl. 2016.06.18; VPFH: 1 pl. 2004.08.06.
- Lygephila procax* (Hübner, 1813): IB: 1 pl. 2004.08.15.
- Euclidia glyphica* (Linnaeus, 1758): CS: 1 pl. 1984.06.13; KB: 2 pl. 1983.05.07; Pét, murva[bánya]: 1 pl. 1984.05.18; TB: 1 pl. 1999.05.01; VPFK: 2 pl. 2010.07.14; VV: 1 pl. 1984.05.07.
- Gonospiella [Euclidia] triquetra* (Denis & Schiffermüller, 1775): 1 pl. kapott anyag (nincs adat).
- Catephia alchymista* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPBS: 1 pl. 2003.06.07.
- Minucia lunaris* (Denis & Schiffermüller, 1775): 2 pl. nincs adat; VPBS: 1 pl. 1997.05.05.
- Dysgonia algira* (Linnaeus, 1758): IB: 1 pl. 2004.08.16, 1 pl. 2004.09.13; TB: 1 pl. 2013.08.18.
- Prodotis stolidia* (Fabricius, 1775): IB: 1 pl. 2004.08.09; VPBS: 1 pl. 2003.08.05.

- Catocala fulminea* (Scopoli, 1763): Pét, Szőlőhegy: 3 pl. 1990.06.30; VPFK: 3 pl. 2010.07.02.
- Catocala nymphagoga* (Esper, 1787): ÖM: 2 pl. 1987.07.15; TB: 1 pl. 2013.06.19; Tés-Bükkös: 1 pl. 2010.07.09; VPBS: 2 pl. 2003.06.07, 4 pl. 2003.06.19; VPFH: 3 pl. 1986.07.05, 1 pl. 1987.07.17.
- Catocala hymenaea* (Denis & Schiffermüller, 1775): ÖM: 4 pl. 1987.08.02; VPFH: 3 pl. 2004.08.05.
- Catocala fraxini* (Linnaeus, 1758): 1 pl. nincs adat.
- Catocala nupta* (Linnaeus, 1758): VPBS: 1 pl. 2003.08.05, 1 pl. 2003.08.07, 1 pl. 2003.08.09; VP, lépcsőház: 1 pl. 2007.07.07.
- Catocala electa* (Vieweg, 1790): I: 1 pl. 1964.09.04 (ha a dátum jó, valószínűleg nem Sebők F. gyűjtötte, de nincs külön gyűjtő megjelölve).
- Catocala puerpera* (Giorna, 1791): 1 pl. nincs adat; IB: 1 pl. 2004.08.15.
- Catocala promissa* (Denis & Schiffermüller, 1775): IB: 1 pl. 2004.07.20; VPBS: 1 pl. 2003.06.08; VPFK: 1 pl. 2010.07.02.
- Eutelia adalatrix* Hübner 1813: VPBS: 2 pl. 1986.05.26, 1 pl. 1986.06.26, 1 pl. 2003.06.19.
- Meganola strigula* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPC: 1986.05.18.
- Meganola albula* (Denis & Schiffermüller, 1775): Bonnyafalu: 1 pl. 2009.05.19; VPBS: 2003.08.09; VPBP: 6 pl. 2015.06.06.
- Nola cicatralis* (Hübner, 1793): IB: 1 pl. 2005.04.14.
- Nola confusalis* (Herrich-Schäffer, 1847): VPFK: 2005.05.02.
- Bena bicolorana* (Fuessly, 1775): inszektárium: 1 pl. 1987.06.16.
- Pseudoips prasinana* (Linnaeus, 1758): TB: 6 pl. 2012.04.29; VPFH: 2 pl. 1985.05.12, 1 pl. 1987.07.09; VPFK: 4 pl. 2005.05.04, 3 pl. 2005.08.14, 1 pl. 2012.04.27; VPÓ: 1 pl. 1985.05.15.
- Earias chlorana* (Linnaeus, 1761): VPBP: 1 pl. 2000.04.27.
- Abrostola triplasia* (Linnaeus, 1758): ÖM: 1 pl. 1987.08.02; VPFH: 2 pl. 1985.05.13, 2 pl. 1986.05.11, 10 pl. 1986.05.14, 4 pl. 1986.06.19, 1 pl. 2004.06.08.
- Abrostola tripartita* (Hufnagel, 1766): [Várpalota-]Hornyas[-völgy]: 1 pl. 1983.05.14.
- Abrostola agnorista* (Dufay, 1956): VPFH: 1 pl. 1986.05.14; VPFK: 1 pl. 2012.04.27.
- Macdunnoughia confusa* (Stephens, 1850): I: 1 pl. 1984.09.03; I-Malom: 1 pl. 2013.05.08; ÖM: 1 pl. 1987.07.16; VPBP: 2 pl. 2000.04.27; VPFH: 2 pl. 1985.05.11, 1 pl. 1987.07.17.
- Diachrysia chryson* (Esper, 1798): Kisgyón B[ánya]: 1 pl. 2009.07.26; Tés-Bükkös, 2 pl. 2010.07.09; VPFK: 1 pl. 2005.08.14.
- Diachrysia chrysitis* (Linnaeus, 1758): IB: 1 pl. 2004.06.16; VEB: 1 pl. 1983.05.17; VPBP: 1 pl. 2000.06.05, 1 pl. 2015.06.06; VPBS: 2 pl. 1985.05.26; VPFH: 1 pl. 1985.06.23, 1 pl. 2012.05.20.
- Diachrysia stenochrysis* (Warren, 1913): VEB: 1 pl. 1983.05.12; VPBS: 4 pl. 1985.05.26.
- Autographa gamma* (Linnaeus, 1758): ÖM: 1 pl. 1987.07.16; VEB: 1 pl. 1983.05.12; VPFH: 1 pl. 1985.05.11, 1 pl. 1985.05.13, 2 pl. 1986.07.05, 3 pl. 1987.07.17; VPFK: 4 pl. 2010.07.14, 1 pl. 2012.07.14, 1 pl. 2013.06.16; VP, lépcsőház: 1 pl. 1984.09.03.
- Autographa jota* (Linnaeus, 1758): Tés-Bükkös: 1 pl. 2010.07.09.
- Autographa pulchrina* (Haworth, 1802): VPFK: 2013.06.16.
- Deltote deceptoría* (Scopoli, 1763): TB: 1 pl. 2013.06.19.
- Deltote bankiana* (Fabricius, 1775): VPBS: 2 pl. 2003.06.02.
- Acontia lucida* (Hufnagel, 1766): 1 pl. nincs adat; IB: 3 pl. 2004.07.21, 1 pl. 2004.08.19; IKS: 1 pl. 1999.06.05; VP, belváros: 1 pl. 2017.07.14; VPFH: 1 pl. 2004.08.05, 1 pl. 2007.07.21.
- Emmelia trabealis* (Scopoli, 1763): VPBS: 1 pl. 2003.06.02, 6 pl. 2003.08.07.
- Aedia funesta* (Esper, 1766): IB: 3 pl. 2004.06.15, 2 pl. 2004.06.16, 1 pl. 2004.07.17; VPBS: 2 pl. 2003.06.05.
- Colocasia coryli* (Linnaeus, 1758): 7H: 1 pl. 1985.07.21; VPBS: 1 pl. 1987.04.27; VPFH: 2 pl. 1986.05.04, 2 pl. 1986.05.11, 1 pl. 1986.05.13; VPFK: 6 pl. 2005.05.04; VPÓ: 1985.05.15.
- Diloba caeruleocephala* (Linnaeus, 1758): VPC: 1 pl. 1999.11.03, 2 pl. 2002.11.01, 1 pl. 2011.10.27; VPFH: 4 pl. 2005.10.07.
- Oxicesta geographica* (Fabricius, 1787): VPFH: 8 pl. 1985.05.11, 1 pl. 1987.08.08.
- Moma alpinum* (Osbeck, 1778): Sárhida-Pudihegy: 3 pl. 2016.07.12.
- Simyra nervosa* (Denis & Schiffermüller, 1775): TB: 1 pl. 2005.07.05; VPBS: 2 pl. 2003.08.05, 2 pl. 2003.08.09; VPFH: 1 pl. 1986.07.05, 2 pl. 1987.08.07.
- Simyra albovenosa* (Goeze, 1781): 1 pl. nincs adat.
- Craniophora ligustri* (Denis & Schiffermüller, 1775): TB: 2 pl. 2012.04.29; VPBS: 1 pl. 1985.05.26, 5 pl. 2003.08.05; VPFH: 3 pl. 1986.05.11, 5 pl. 1986.05.14, 4 pl. 1986.05.19, 4 pl. 1986.05.20, 1 pl. 1987.06.09, 1 pl. 1987.07.09, 1 pl. 204.08.13, 3 pl. 2005.05.04; VPÓ: 1 pl. 1985.05.15; VV: 1 pl. 2013.04.30.
- Acronicta alni* (Linnaeus, 1758): Sárhida-Pudihegy: 2 pl. 2016.06.13, 1 pl. 2016.07.12.
- Acronicta tridens* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPFH: 1 pl. 1986.05.02; VPFK: 1 pl. 2005.05.04.
- Acronicta psi* (Linnaeus, 1758): VPFH: 1 pl. 2004.06.08, 1 pl. 2004.08.05; VPFK: 1 pl. 2013.06.16.
- Acronicta auricoma* (Denis & Schiffermüller, 1775): IB: 1 pl. 2004.08.13; VPBS: 1 pl. 2003.08.04; VPFH: 1 pl. 1990.06.27.
- Acronicta euphorbiae* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPB: 1 pl. 2003.08.18.
- Acronicta rumicis* (Linnaeus, 1758): IB: 1 pl. 2004.07.17; ÖM: 1 pl. 1987.07.16; VPBP: 4 pl. 2000.04.23; VPBS: 1 pl. 1985.05.02, 3 pl. 1986.05.02; VPFH: 1 pl. 1985.05.12, 1 pl. 1986.05.20, 1 pl. 2004.08.05; TM: 3 pl. 1990.05.01.
- Acronicta aceris* (Linnaeus, 1758): Sárhida-Pudihegy: 2 pl. 2016.06.13, 7 pl. 2016.07.12.
- Acronicta megacephala* (Denis & Schiffermüller, 1775): I-Malom: 1 pl. 2013.05.08; Sárhida-Pudihegy: 1 pl. 2016.06.13; VEB: 1 pl. 1983.05.10; VPFH: 2 pl. 2004.08.05.
- Panemeria tenebrata* (Scopoli, 1763): Pét-Doktorszikla: 1 pl. 1984.05.10, 1 pl. 1984.05.18.
- Aegle kaekeritziana* (Hübner, 1799): IB: 2 pl. 2004.06.15, 1 pl. 2004.07.17; VPFH: 2 pl. 2004.06.08, 1 pl. 2008.06.01.
- Tyta luctuosa* (Denis & Schiffermüller, 1775): IKS: 3 pl. 1999.07.19; VPBS: 1 pl. 1985.06.17, 1 pl. 1985.06.27, 1 pl. 2002.05.08.
- Shargacucullia lychnitis* (Rambur, 1833): VPFK: 1 pl. 2005.05.04.
- Shargacucullia gozmanyi* Ronkay & Ronkay, 1994: VPFK: 1 pl. 2012.04.27.
- Shargacucullia scrophulariae* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPFH: 1 pl. 1986.05.04, 1 pl. 1990.06.27.
- Shargacucullia verbasci* (Linnaeus, 1758): VPBS: 1 pl. 1985.04.20.
- Cucullia argentea* (Hufnagel, 1766): VPBS: 1 pl. 2003.08.09.
- A Keleti-Bakonyra új faj!**
- Cucullia umbratica* (Linnaeus, 1758): ÖM: 1 pl. 1987.08.02; VPBS: 2 pl. 1985.06.27; VPFH: 1 pl. 1985.06.23, 1 pl. 1987.07.17.
- Cucullia campanulae* Freyer, 1831: VPFH: 1 pl. 1987.06.28.

- Cucullia chamomillae* (Denis & Schiffermüller, 1775): 1 pl. kaptott anyag (nincs adat).
- Cucullia xeranthemi* Boisduval, 1840: VPFH: 1 pl. 2004.08.05.
- Cucullia tanacetii* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPFH: 1 pl. 1987.06.28.
- Calophasia lunula* (Hufnagel, 1766): 1 pl. nincs adat; IB: 1 pl. 2004.07.17; VPB: 2003.04.26; VPFH: 2 pl. 2004.08.05.
- Calophasia opalina* (Esper, 1794): IB: 1 pl. 2004.05.31; VPFK: 1 pl. 2013.06.16.
- Calophasia platyptera* (Esper, 1788): VPFK: 1 pl. 2010.07.14.
- Amphipyra pyramidea* (Linnaeus, 1758): 1 pl. inszektárium: 1987.06.23; IB: 1 pl. 2004.07.21, 2 pl. 2004.08.19; TB: 1 pl. 2005.08.13; VPBS: 1 pl. 2003.08.05, 1 pl. 2003.08.09; VPFH: 1 pl. 1985.05.20, 1 pl. 2004.08.05; VPFK: 1 pl. 2015.08.13.
- Amphipyra berbera* Rungs, 1949: IB: 1 pl. 2004.08.19; VP: 1 pl. 2013.07.28; VPFH: 1 pl. 1985.08.20, 1 pl. 2004.08.06; VPFK: 1 pl. 2010.07.02.
- Amphipyra livida* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPBS: 1 pl. 2003.07.07, 2 pl. 2003.08.09; VPFK: 1 pl. 2005.09.09, 1 pl. 2015.08.13.
- Asteroscopus sphinx* (Hufnagel, 1766): VPC: 1 pl. 2013.10.25, 3 pl. 2013.11.08.
- Valeria oleagina* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPBS: 3 pl. 1985.04.20, 4 pl. 2013.04.21, 1 pl. 2013.04.26; VPFH: 1 pl. 1984.05.05, 1 pl. 1985.04.05, 3 pl. 1985.04.07.
- Lamprosticta culta* (Denis & Schiffermüller, 1775): IB: 1 pl. 2004.06.16, 1 pl. 2004.07.17, 1 pl. 2004.07.21; I-Malom: 1 pl. 2013.05.08; ÖM: 4 pl. 1987.07.15; VPBS: 1 pl. 1985.06.27; VPFH: 1 pl. 1986.07.05, 1 pl. 1987.07.17; VPFK: 1 pl. 2013.06.16.
- Meganephira bimaculosa* (Linnaeus, 1767): IB: 1 pl. 2004.09.20.
- Allophyles oxyacanthae* (Linnaeus, 1758): CS: 1 pl. 1985.09.26; VEB: 1 pl. 1983.05.12. (félrecédulázott); VPC: 3 pl. 2013.11.01; VPFH: 4 pl. 2005.10.07.
- Eucarta virgo* (Treitschke, 1835): Sárhida-Pudihegy: 1 pl. 2016.07.12; VPBP: 1 pl. 1987.07.01; VPFH: 1 pl. 1983.08.04.
- Pyrria umbra* (Hufnagel, 1766): VPFH: 1 pl. 2004.08.05.
- Pyrria purpura* (Hübner, 1814-1817): IB: 1 pl. 2004.05.17; TB: 6 pl. 2005.05.23; VPFH: 1 pl. 1986.05.14, 2 pl. 2004.05.20.
- Schinia cardui* (Hübner, 1790): CS: 1 pl. 1984.08.01.
- Protoschinia scutosa* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPB: 1 pl. 2003.08.18; VPFH: 1 pl. 2004.08.13.
- Heliothis viriplaca* (Hufnagel, 1766): IB: 3 pl. 2004.07.21, 1 pl. 2004.08.18; I-Malom: 1 pl. 2013.05.08; ÖM: 2 pl. 1987.08.02; VPBP: 1 pl. 1998.05.07; VPBS: 1 pl. 2003.05.26, 1 pl. 2003.08.06, 1 pl. 2013.08.18.
- Heliothis adauca* Butler, 1878: Ősi, lucernás: 1 pl. 1999.08.08; VPFH: 1 pl. 2004.08.13.
- Helicoverpa armigera* (Hübner, 1808): Gánt, meleg... [Meleges]: 8 pl. 2012.08.25; Sh. bánya: 1 pl. 2009.08.31; VPB: 5 pl. 2003.08.05; VPFH: 1 pl. 2004.08.05; VPFK: 1 pl. 2005.09.09, 3 pl. 2015.08.13.
- Cryphia fraudatricula* (Hübner, 1803): VPFH: 1 pl. 2004.06.08.
- Cryphia algae* (Fabricius, 1775): IB: 1 pl. 2004.07.17; VPBS: 10 pl. 2003.08.09; VPFK: 2 pl. 2005.08.14.
- Cryphia [Bryophila] ereprtricula* (Treitschke, 1825): VPFH: 1 pl. 1990.06.27.
- Cryphia [Bryophila] raptricula* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPFH: 1 pl. 2004.08.05; VPFK: 1 pl. 2005.08.14.
- Cryphia [Bryophila] domestica* (Hufnagel, 1766): VPFK: 1 pl. 2005.08.14.
- Cryphia [Nyctobrya] muralis* (Forster, 1771): VPFH: 1 pl. 2004.08.05.
- Spodoptera exigua* (Hübner, 1808): Királyszállás: 1 pl. 2012.10.19.
- Elaphria venustula* (Hübner, 1790): VPFK: 1 pl. 2005.05.30.
- Caradrina morpheus* (Hufnagel, 1766): VPBS: 2003.04.21.
- Hoplodrina octogenaria* (Goeze, 1781): VPFH: 1 pl. 1986.08.06.
- Hoplodrina blanda* (Denis & Schiffermüller, 1775): IB: 1 pl. 2004.07.21.
- Hoplodrina ambigua* (Denis & Schiffermüller, 1775): I: 3 pl. 1984.09.03; IB: 1 pl. 2004.06.01, 1 pl. 2004.06.16, 1 pl. 2004.09.13; Nyúlárok: 1 pl. 1984.08.29; TB: 1 pl. 2005.09.08; VPFH: 1 pl. 2004.06.08.
- Charanyca trigrammica* (Hufnagel, 1766): VPBS: 1 pl. 1985.05.26, 4 pl. 2003.05.26.
- Rusina ferruginea* (Esper, 1785): Velem, Órház: 2 pl. 2012.06.20.
- Dypterygia scabriuscula* (Linnaeus, 1758): IB: 2 pl. 2004.06.01; VPBS: 1 pl. 1985.06.27; VPFH: 1 pl. 1986.07.05.
- Trachea atriplicis* (Linnaeus, 1758): IB: 1 pl. 2004.08.19; VEB: 1 pl. 1983.05.12; VPFH: 1 pl. 2004.08.05.
- Mormo maura* (Linnaeus, 1758): 1 pl. nincs adat.
- Polyphaenis sericata* Esper, 1787: ÖM: 1 pl. 1987.07.15; VPFK: 4 pl. 2010.07.14.
- Thalpophila matura* (Hufnagel, 1766): IB: 2 pl. 2004.08.09; Öskü: 1 pl. 2012.09.10; Sh. Bánya: 7 pl. 2009.08.31; VPBS: 1 pl. 2003.08.06, 1 pl. 2003.08.09, 4 pl. 2013.08.18; VPFH: 3 pl. 1984.09.01, 1 pl. 2004.08.17.
- Actinotia polyodon* (Clerck, 1759): VPFH: 1 pl. 1985.05.11, 1 pl. 1986.05.14.
- Actinotia radiosa* (Esper, 1804): Pét, murva[bánya]: 1 pl. 1984.05.18.
- Chloantha hyperici* (Denis & Schiffermüller, 1775): IB: 1 pl. 2004.08.19; VPBS: 1 pl. 2003.04.26; VP: 1 pl. 1985.04.22; VPFH: 1 pl. 1985.05.13, 1 pl. 2004.04.21.
- Phlogophora meticulosa* (Linnaeus, 1758): I: 1 pl. 1984.09.03; VPBS: 2002.05.08; VPFH: 1 pl. 2005.10.07.
- Euplexia lucipara* (Linnaeus, 1758): VPFK: 1 pl. 2012.04.27.
- Auchmis detersa* (Esper, 1787): ÖM: 2 pl. 1987.08.02; VPB: 2 pl. 2003.08.06; VPFH: 1 pl. 1984.07.17, 1 pl. 1987.06.27, 1 pl. 2004.08.05, 1 pl. 2004.08.13; VPFK: 1 pl. 2013.06.16.
- Calamia tridens* (Hufnagel, 1766): VPBS: 7 pl. 2003.08.06.
- Gortyna flavago* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPFH: 1 pl. 1982.09.01.
- Hydraecia micacea* (Esper, 1789): VPFH: 1 pl. 1980.07.17.
- Amphipoea ocullea* (Linnaeus, 1761): VPFK: 1 pl. 2005.09.09.
- Luperina testacea* (Denis & Schiffermüller, 1775): IB: 1 pl. 2004.09.13.
- Rhizedra lutosa* (Hübner, 1803): VEB: 3 pl. 1983.05.28 (valószínűleg félrecédulázott); VPFH: 1 pl. 2005.10.07.
- Nonagria typhae* (Thunberg, 1784): IKS: 1 pl. 1999.07.19.
- Lenisa geminipuncta* (Haworth, 1809): VPFH: 1 pl. 2004.08.05.
- Photodes extrema* (Hübner, 1809): IB: 1 pl. 2007.05.31.
- Apamea monoglypha* (Hufnagel, 1766): IB: 1 pl. 2004.07.21; Sárhida-Pudihegy: 1 pl. 2016.07.12; TB: 2 pl. 2005.07.05; VPFH: 2 pl. 1985.06.23, 1 pl. 1985.06.27, 3 pl. 1987.06.28, 5 pl. 1987.07.17.
- Apamea syriaca tallosi* Kovács & Varga, 1969: VPFH: 1 pl. 1985.06.23; VPFK: 2 pl. 2012.06.20.
- Apamea lithoxylaea* (Denis & Schiffermüller, 1775): Velem, Órház: 1 pl. 2012.06.30; VPFH: 1 pl. 1987.07.11.
- Apamea sublustris* (Esper, 1788): VPBS: 2 pl. 1985.06.27; VPFH: 7 pl. 1985.06.23, 4 pl. 2005.06.23.
- Apamea sordens* (Hufnagel, 1766): VPBS: 5 pl. 1985.05.26, 1 pl. 1985.08.26; VPC: 1 pl. 1985.09.26.

- Loscopia scolopacina* (Esper, 1788): VPFK: 1 pl. 2010.07.14.
- Mesapamea secalis* (Linnaeus, 1758): Tés-Bükkös: 1 pl. 2010.07.09; VPFH: 1 pl. 1985.07.05, 1 pl. 1987.07.17, 2 pl. 1990.07.05; VPFK: 1 pl. 2005.06.29, 2 pl. 2010.07.14.
- Mesapamea secalella* Remm, 1983 : Sárhida-Pudihegy: 1 pl. 2016.07.12.
- Mesoligia furuncula* (Denis & Schiffermüller, 1775): IB: 4 pl. 2004.08.19, 1 pl. 2004.07.21; VPBS: 4 pl. 2003.08.09; VPFH: 1 pl. 2004.08.05.
- Oligia strigilis* (Linnaeus, 1758): VPBP: 1 pl. 2015.06.06; VPBS: 1 pl. 1985.05.26, 1 pl. 2003.05.01; VPFH: 1 pl. 1990.06.27.
- Oligia latruncula* (Denis & Schiffermüller, 1775): IB: 1 pl. 2004.06.01, 1 pl. 2004.07.17, 1 pl. 2004.07.21; TB: 1 pl. 2016.06.09.VPBP: 1 pl. 2015.06.06; VPBS: 2 pl. 2004.06.08; VPFH: 1 pl. 1986.06.14, 1 pl. 1990.06.27.
- Ipimorpha retusa* (Linnaeus, 1761): IB: 1 pl. 2014.07.17.
- Cosmia diffinis* (Linnaeus, 1767): IB: 6 pl. 2014.07.17, 1 pl. 2014.07.21.
- Cosmia affinis* (Linnaeus, 1767): VPFH: 1 pl. 2004.08.05; VPFK: 1 pl. 2015.08.13.
- Cosmia trapezina* (Linnaeus, 1758): inszektárium: 1 pl. 1987.06.24; IB: 2 pl. 2004.07.17; Pét, Szőlőhegy: 2 pl. 1990.06.30; TB: 1 pl. 2005.08.13; VPFH: 2 pl. 1987.07.17, 1 pl. 1987.08.08; VPFK: 1 pl. 2010.07.14.
- Cosmia pyralina* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPBS: 1 pl. 2003.06.19.
- Dicycla oo* (Linnaeus, 1758): TB: 3 pl. 2016.06.09; VPBS: 2 pl. 2003.05.01, 9 pl. 2003.05.09; VPFH: 1 pl. 1987.07.09; VPFK: 3 pl. 2013.06.16.
- Atethmia ambusta* (Denis & Schiffermüller, 1775): TB: 1 pl. 2005.09.08.
- Atethmia centrargo* (Haworth, 1809): Öskü, Rek.[ultivált ter.?): 1 pl. 2012.09.10; VPFK: 1 pl. 2005.09.09.
- Tiliacea aurago* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPFH: 2 pl. 2005.10.07.
- Tiliacea sulphurago* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPFH: 2 pl. 2005.10.07.
- Lithophane ornitopus* (Hufnagel, 1766): VPC: 1 pl. 2013.11.08; [Várpalota]-Gombásrét: 2 pl. 2005.04.01; VPFH: 1 pl. 1985.04.05, 1 pl. 1985.05.07; VPÓ: 2 pl. 2005.04.06.
- Xylena exsoleta* (Linnaeus, 1758): VPÓ: 1 pl. 2005.04.06, 2 pl. 2005.10.28.
- Eupsilia transversa* (Hufnagel, 1766): Hamuház: 1 pl. 1984.04.08; [Várpalota]-Gombásrét: 1 pl. 2005.04.01; VPC: 5 pl. 2012.03.18, 1 pl. 2013.10.25, 1 pl. 2013.11.08; VPFH: 2 pl. 1985.04.07; VPÓ: 2 pl. 2005.04.06.
- Conistra vaccinii* (Linnaeus, 1758): 7H: 2 pl. 1985.04.21; Királyszállás-Gombás-rét: 1 pl. 2005.04.01; TB: 1 pl. 2011.10.03; VPBP: 2 pl. 2000.04.17; VPC: 2 pl. 2012.03.18, 1 pl. 2012.10.22, 3 pl. 2013.10.25, 1 pl. 2013.11.01; VPFH: 1 pl. 2005.10.07; VPÓ: 1 pl. 1985.05.15; VV: 1 pl. 1984.04.23.
- Conistra ligula* (Esper, 1791): VPFH: 1 pl. 2005.10.07.
- Conistra rubiginosa* (Scopoli, 1763): Királyszállás: 1 pl. 2012.10.19; VPC: 1 pl. 2012.10.22, 1 pl. 2013.11.08; VPFK: 1 pl. 2010.07.02 (félrecédulázott); VPÓ: 3 pl. 2005.10.28; VV: 1 pl. 1985.04.22.
- Conistra veronicae* (Hübner, 1813): VPC: 3 pl. 2012.03.18, 1 pl. 2013.10.24.
- Conistra rubiginea* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPBS: 2 pl. 1985.04.20, 1 pl. 1997.05.05; VPFH: 5 pl. 1985.04.07, 1 pl. 1985.05.04, 1 pl. 1985.05.07, 1 pl. 2004.04.21, 4 pl. 2005.10.07.
- Conistra erythrocephala* (Denis & Schiffermüller, 1775): TB: 10 pl. 2011.10.03, 1 pl. 2012.03.22; VPBS: 2 pl. 2003.04.21; VPC: 2 pl. 2011.10.05, 2 pl. 2012.03.18, 2 pl. 2013.10.24, 4 pl. 2013.10.25, 3 pl. 2013.11.01, 2 pl. 2013.11.08; VPFK: 1 pl. 2013.04.19; VPÓ: 1 pl. 2005.04.06, 1 pl. 2005.10.28.
- Agrochola lychnidis* (Denis & Schiffermüller, 1775): IB: 1 pl. 2013.11.01; VPC: 1 pl. 2012.10.02; VPFH: 1 pl. 2005.10.07.
- Agrochola nitida* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPFH: 1 pl. 2003.09.15.
- Agrochola humilis* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPFH: 1 pl. 2005.10.07.
- Agrochola helvola* (Linnaeus, 1758): TB: 2 pl. 2011.10.03; VPFH: 8 pl. 2005.10.07.
- Agrochola macilenta* (Hübner, 1809): TB: 1 pl. 2011.10.03.
- Agrochola laevis* (Hübner, 1803): IB: 1 pl. 2004.09.13; TB: 4 pl. 2011.10.03; VPC: 1 pl. 2011.10.05.
- Cirrhia ocellaris* (Borkhausen, 1792): VPFH: 1 pl. 2005.10.07.
- Rileyiana fovea* (Treitschke, 1825): VPC: 1 pl. 2011.10.05, 1 pl. 2011.10.12, 13 pl. 2013.10.24, 2 pl. 2012.10.25, 2 pl. 2013.11.01; VPÓ: 1 pl. 2005.10.28.
- Dichonia [Griposia] aprilina* (Linnaeus, 1758): Köveskút: 1 pl. 2002.11.01; TB: 1 pl. 2011.10.03; VPC: 2 pl. 2013.10.26.
- Dryodotodes eremita* (Fabricius, 1775): Királyszállás: 1 pl. 2012.10.19; TB: 2 pl. 2011.10.03; VPC: 2 pl. 2012.10.22; VPFH: 4 pl. 2005.10.07.
- Ammoconia caecimacula* (Denis & Schiffermüller, 1775): TB: 1 pl. 2011.10.03; VPC: 3 pl. 2011.10.12; VPFH: 9 pl. 2005.10.07.
- Aporophyla lutulenta* (Denis & Schiffermüller, 1775): IB: 1 pl. 2003.10.01; TB: 1 pl. 2011.10.03.
- Polymixis polymita* (Linnaeus, 1761): IB: 1 pl. 2004.08.19; VPBS: 6 pl. 2003.08.09; VPFH: 2 pl. 2004.08.06.
- Mesogona acetosellae* (Denis & Schiffermüller, 1775): IB: 1 pl. 2004.09.13; TB: 1 pl. 2011.10.03; VPFH: 1 pl. 2005.10.07, 1 pl. 2009.09.10.
- Mythimna turca* (Linnaeus, 1761): KTH: 1 pl. 2010.08.12; VPBP: 1 pl. 2000.06.05.
- Mythimna conigera* (Denis & Schiffermüller, 1775): ÖM: 1 pl. 1987.07.16, 1 pl. 1987.08.02; VPFH: 6 pl. 1987.07.17.
- Mythimna pallens* (Linnaeus, 1758): I: 1 pl. 1984.09.03; IB: 1 pl. 2004.08.19; VPBS: 1 pl. 1985.05.26, 2 pl. 1985.06.27, 1 pl. 2002.05.08; VPBP: 1 pl. 2000.06.05.
- Mythimna straminea* (Treitschke, 1825): IKS: 1 pl. 1999.07.19.
- Mythimna vitellina* (Hübner, 1808): VPBS: 1 pl. 2003.08.05; VPFK: 1 pl. 2005.09.09.
- Mythimna albipuncta* (Denis & Schiffermüller, 1775): I: 1 pl. 1984.09.03; IB: 2 pl. 2004.06.01; VPFH: 1 pl. 1986.06.28, 1 pl. 2004.08.05; VPFK: 1 pl. 2005.08.14.
- Mythimna ferrago* (Fabricius, 1787): IB: 3 pl. 2004.08.19; TB: 1 pl. 2005.08.13; VPFH: 8 pl. 1987.08.08, 3 pl. 2004.08.05, 2 pl. 2004.08.13; VPFK: 1 pl. 2015.08.13.
- Mythimna l-album* (Linnaeus, 1767): I: 1 pl. 1984.09.03; IB: 1 pl. 2004.08.19, 1 pl. 2004.09.13; VP: 1 pl. 1986.06.14; VPBS: 1 pl. 1985.06.27.
- Senta flammea* (Curtis, 1828): VPFK: 1 pl. 2012.04.27.
- Hadula trifolii* (Hufnagel, 1766): I: 3 pl. 1984.09.03; IB: 1 pl. 2004.07.17, 1 pl. 2004.07.21, 3 pl. 2004.08.19; ÖM: 3 pl. 1987.07.16; VPBS: 1 pl. 1985.05.26, 1 pl. 2003.08.18; VPFH: 2 pl. 1987.07.17, 2 pl. 2004.08.05, 1 pl. 2004.08.13, 1 pl. 2009.09.10; VPFK: 1 pl. 2005.08.14, 1 pl. 2015.08.13.
- Sideridis lampra* (Schawerda, 1913): VPBS: 1 pl. 1985.05.26; VPFH: 1 pl. 1985.05.13, 2 pl. 1985.06.23, 1 pl. 1986.05.20, 1 pl. 1986.07.05; VPFK: 1 pl. 2006.06.22, 5 pl. 2012.04.27.
- Sideridis rivularis* (Fabricius, 1775): Sárhida-Pudihegy: 1 pl. 2016.07.12; VPBP: 1 pl. 2000.05.04.
- Sideridis turbida* (Esper, 1790): VPBS: 1 pl. 1985.05.26; VPFH: 1 pl. 1986.05.14, 2 pl. 2004.05.20; VPFK: 1 pl. 2012.04.27.

- Heliphobus reticulata* (Goeze, 1781): Vértes, Horog[-völgy]: 1 pl. 2011.05.14; VPBS: 6 pl. 1985.06.27; VPFH: 1 pl. 1987.07.11.
- Conisania luteago* (Denis & Schiffermüller, 1775): ÖM: 1 pl. 1987.07.16; VPBS: 8 pl. 1985.06.27; VPFH: 2 pl. 2004.05.20.
- Polia bombycina* (Hufnagel, 1766): ÖM: 1 pl. 1987.07.16; VPFH: 1 pl. 1985.06.23, 1 pl. 1987.07.11.
- Polia nebulosa* (Hufnagel, 1766): VPFH: 4 pl. 1987.06.27, 1 pl. 2005.06.23.
- Pachetra sagittigera* (Hufnagel, 1766): VPFH: 2 pl. 2004.05.20.
- Mamestra brassicae* (Linnaeus, 1758): CS: 1 pl. 1985.09.26; VPB: 1 pl. 2003.08.06, 1 pl. 2003.08.09; VPBS: 1 pl. 1985.05.26; VPFH: 1 pl. 2004.08.13, 1 pl. 2009.09.10; VPFK: 1 pl. 2005.08.14.
- Lacanobia w-latinum* (Hufnagel, 1766): I-Malom: 1 pl. 2013.05.09; VPBS: 13 pl. 1985.05.26, 1 pl. 1985.06.27; VPFH: 1 pl. 1986.05.19, 2 pl. 1990.06.27, 1 pl. 1996.06.20; VPFK: 1 pl. 2012.04.27.
- Lacanobia thalassina* (Hufnagel, 1766): VPBS: 1 pl. 2008.08.07.
- Lacanobia contigua* (Denis & Schiffermüller, 1775): TM: 1 pl. 1990.05.01; VPFH: 1 pl. 1986.05.04, 1 pl. 1986.05.11, 2 pl. 1986.05.14, 6 pl. 1986.05.19.
- Lacanobia suasa* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPB: 1 pl. 1997.05.05; VPFH: 1 pl. 1985.05.11, 1 pl. 1985.05.13, 1 pl. 1986.05.14; VPÖ: 2 pl. 1985.05.15.
- Lacanobia oleracea* (Linnaeus, 1758): saját kelt.: 1 pl. 1985.01.17, 1 pl. 1985.04.22; VPBS: 2 pl. 1985.05.26, 1 pl. 2003.05.26; VPFK: 1 pl. 2012.04.27.
- Hecatera bicolorata* (Hufnagel, 1766): IB: 1 pl. 2004.07.17; VPFH: 2 pl. 1986.07.05.
- Hadena bicruris* [=capsincola (Denis & Schiffermüller, 1775)]: TB: 1 pl. 2005.08.13; VPFH: 1 pl. 2004.08.05.
- Hadena confusa* (Hufnagel, 1766): VPFH: 1 pl. 1987.06.28.
- Hadena albimacula* (Borkhausen, 1792): TB: 1 pl. 2005.08.13.
- Hadena perplexa* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPFH: 1 pl. 2004.08.05.
- Hadena irregularis* (Hufnagel, 1766): VPBS: 1 pl. 1985.06.29; VPFH: 1 pl. 1975.06.25.
- Eriopygodes imbecilla* (Fabricius, 1794): VPFH: 1 pl. 1990.06.27.
- Panolis flammea* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPBS: 1 pl. 1997.05.05, 7 pl. 2003.04.21.
- Orthosia incerta* (Hufnagel, 1766): 7H: 1 pl. 1985.04.25; [Várpalota-]Gombásrét: 11 pl. 2005.04.01; Hamuház: 1 pl. 1984.04.08; IB: 1 pl. 2005.04.16; TB: 1 pl. 2012.03.22, 1 pl. 2015.03.27; VPBS: 1 pl. 1985.04.20; VPBP: 2 pl. 2000.04.23; VPC: 1 pl. 2012.03.13, 2 pl. 2013.03.18; VPFH: 2 pl. 1985.04.04, 2 pl. 1985.04.07; VPFK: 1 pl. 2013.04.19.
- Orthosia miniosa* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPFH: 1 pl. 2004.04.21.
- Orthosia cerasi* (Fabricius, 1775): 7H: 1 pl. 1985.04.21; [Várpalota-]Gombásrét: 6 pl. 2005.04.01; Hamuház: 1 pl. 1984.04.08; IB: 3 pl. 2005.04.16; TB: 2 pl. 2015.03.27; VPH: 1 pl. 1985.04.05; VPFH: 5 pl. 1985.04.07, 1 pl. 1985.05.04, 1 pl. 1985.05.07; VPFK: 2 pl. 2013.04.19; VPÖ: 1 pl. 2005.04.06; VV: 1985.04.22.
- Orthosia cruda* (Denis & Schiffermüller, 1775): [Várpalota-]Gombásrét: 8 pl. 2005.04.01; VPC: 2 pl. 2012.03.18; VPFK: 1 pl. 2013.04.19; VPÖ: 2 pl. 2005.04.06.
- Orthosia gracilis* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPBS: 1 pl. 1997.05.05.
- Orthosia opima* (Hübner, 1809): VPFH: 3 pl. 1985.04.05, 5 pl. 1985.04.07.
- Orthosia gothica* (Linnaeus, 1758): [Várpalota-]Gombásrét: 7 pl. 2005.04.01; TB: 1 pl. 2010.03.21, 1 pl. 2015.03.27; VEB: 1 pl. 1983.04.13; VPC: 1 pl. 2012.03.18; VPH: 1 pl. 1985.04.05; VV: 1 pl. 1985.04.22.
- Anorthoa munda* (Denis & Schiffermüller, 1775): 7H: 1 pl. 1985.04.21; [Várpalota-]Gombásrét: 3 pl. 2005.04.01; TB: 1 pl. 2010.03.21; VPC: 6 pl. 2012.03.18; VPH: 1 pl. 1985.04.05; VPFK: 3 pl. 2013.04.19; VPÖ: 4 pl. 2005.04.06.
- Perigrapha i-cinctum* (Denis & Schiffermüller, 1775): TB: 1 pl. 2012.03.22; VPFH: 10 pl. 1985.04.05; VPÖ: 1 pl. 2005.04.06.
- Egira conspiciilaris* (Linnaeus, 1758): VPFH: 2 pl. 1985.05.04, 2 pl. 1985.05.12, 2 pl. 1985.05.13, 8 pl. 1986.05.04; VPÖ: 1 pl. 1985.05.15; VV: 2 pl. 1985.04.22.
- Tholera cespitis* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPFH: 1 pl. 1984.09.01.
- Tholera decimalis* (Poda, 1761): I: 5 pl. 1984.09.03; VPFH: 1 pl. 1984.09.01, 1 pl. 2009.09.10.
- Dichagyris forcipula* (Denis & Schiffermüller, 1775): IB: 1 pl. 2004.06.16.
- Dichagyris signifera* (Denis & Schiffermüller, 1775): IB: 1 pl. 2004.06.14, 2 pl. 2004.07.14.
- Euxoa distinguenda* (Lederer, 1857): Öskü, rek[ultivált ter?]: 1 pl. 2012.09.10.
- Euxoa vitta* (Esper, 1789): IB: 2 pl. 2004.09.13.
- Euxoa hastifera* (Donzel, 1847): IB: 1 pl. 2004.09.20; VPFH: 1 pl. 2009.09.10; VPFK: 1 pl. 2005.09.09.
- Euxoa obelisca* (Denis & Schiffermüller, 1775): I: 3 pl. 1984.09.03; 1 pl. 1984.09.08; IB: 1 pl. 2004.08.19; VPFH: 1 pl. 2004.08.13.
- Euxoa temera* (Hübner, 1808): IB: 1 pl. 2004.08.19; VPFK: 1 pl. 2005.09.09.
- Agrotis segetum* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPC: 1 pl. 1986.06.18; VPFH: 1 pl. 1984.09.01, 2 pl. 1987.08.07.
- Agrotis ipsilon* (Hufnagel, 1766): VPBS: 2 pl. 2003.08.07.
- Agrotis clavis* (Hufnagel, 1766): VPBP: 1 pl. 2015.06.06.
- Agrotis cinerea* (Denis & Schiffermüller, 1775): IB: 1 pl. 2004.04.01; VPFH: 1 pl. 1986.05.20, 1 pl. 2004.05.20.
- Agrotis exclamationis* (Linnaeus, 1758): ÖM: 1 pl. 1987.07.16; TB: 1 pl. 2005.05.29; VPBP: 2 pl. 2015.06.06; VPFH: 2 pl. 1985.05.26, 2 pl. 1986.05.14; VPFK: 2 pl. 2005.08.14.
- Agrotis bigramma* (Esper, 1790): IB: 9 pl. 2004.08.19; VP: 1 pl. 2009.08.26.
- Axylia putris* (Linnaeus, 1761): ÖM: 2 pl. 1987.08.02.
- Ochroleura plecta* (Linnaeus, 1761): Bonnyafalu: 1 pl. 2009.05.19; IB: 1 pl. 2004.08.19; ÖM: 1 pl. 1987.08.02; VPBP: 2 pl. 2015.06.06.; VPBS: 2 pl. 1997.05.05; VPFK: 1 pl. 2010.07.14.
- Cerastis leucographa* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPFK: 1 pl. 2013.04.19.
- Cerastis rubricosa* (Denis & Schiffermüller, 1775): Hamuház: 1 pl. 1984.04.08; TB: 2 pl. 2015.03.27; VEB: 2 pl. 1983.03.31; VPBS: 4 pl. 1985.04.20; VPH: 1 pl. 1985.04.05; VPFH: 1 pl. 1985.04.05; VPÖ: 1 pl. 2005.04.06.
- Chersotis fimbriola fimbriola* (Esper, 1803): IB: 3 pl. 2004.07.17, 1 pl. 2004.07.21; VPFH: 4 pl. 1997.07.10.
- Chersotis rectangula* (Denis & Schiffermüller, 1775): IKS: 1 pl. 1999.07.19; VPFH: 1 pl. 1987.07.09.
- Chersotis margaritacea* (de Villers, 1789): IB: 2 pl. 2004.09.13.
- Noctua pronuba* (Linnaeus, 1758): VPBP: 2 pl. 2015.06.06; VPBS: 1 pl. 2003.06.19, 1 pl. 2003.08.05; VPC: 1 pl. 2011.10.05; VPFH: 4 pl. 1985.06.23, 2 pl. 1986.06.28, 3 pl. 1987.06.27, 1 pl. 1990.06.27; VPFK: 1 pl. 2010.07.02, 2 pl. 2013.06.17.
- Noctua fimbriata* (Schreber, 1759): VPFH: 3 pl. 1985.06.23, 2 pl. 1986.07.05, 1 pl. 2004.08.12; VPFK: 2 pl. 2010.07.02; VPÖ: 1987.07.09.

- Noctua orbona* (Hufnagel, 1766): TB: 1 pl. 2011.10.03; VPFH: 1 pl. 1987.06.27; VPFK: 1 pl. 2005.08.14.
- Noctua comes* Hübner, 1813: VPC: 1 pl. 2011.10.05; VPFH: 2 pl. 2004.08.05; VPFK: 4 pl. 2010.10.02.
- Noctua interposita* (Hübner, 1790): VPFH: 1 pl. 1984.09.01, 2 pl. 1985.06.23, 2 pl. 1985.06.27, 1 pl. 2005.06.23.
- Noctua janthe* (Borkhausen, 1792): IB: 1 pl. 2004.08.09; Sárhida-Pudihegy: 1 pl. 2016.07.13; VPFK: 1 pl. 2010.07.02; 1 pl. 2010.07.14, 2 pl. 2015.08.13.
- Noctua janthina* (Denis & Schiffermüller, 1775): Pét, Szőlőhegy: 1 pl. 1990.06.13; VPBS: 1 pl. 2013.06.19, 3 pl. 2013.08.06, 1 pl. 2003.08.09; VPFK: 1 pl. 2015.08.13.
- Epilecta linogrisea* (Denis & Schiffermüller, 1775): IB: 3 pl. 2004.08.19; VPBS: 1 pl. 2003.08.07, 1 pl. 2003.08.18; VPFH: 4 pl. 2003.08.13; VPFK: 2 pl. 2015.08.13.
- Opigena polygona* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPFH: 1 pl. 1987.07.09.
- Eurois occulta* (Linnaeus, 1758): VPFH: 1 pl. 1986.07.05.
- Xestia c-nigrum* (Linnaeus, 1758): I: 3 pl. 1984.09.03; ÖM: 1 pl. 1987.08.02; VEB: 1 pl. 1983.04.14, 1 pl. 1983.05.21, 1 pl. 1983.05.28; VPBS: 2 pl. 1985.05.26; VPC: 1 pl. 1986.05.18; VPFH: 1 pl. 1987.08.08.
- Xestia triangulum* (Hufnagel, 1766): Velem, Örház: 1 pl. 2012.06.20; VPBS: 1 pl. 1985.06.27; VPFH: 1 pl. 1985.06.23, 2 pl. 1986.07.05, 1 pl. 1987.07.09; VPFK: 1 pl. 2010.07.02.
- Xestia baja* (Denis & Schiffermüller, 1775): KTH: 2 pl. 2010.08.12.
- Xestia xanthographa* (Denis & Schiffermüller, 1775): IB: 3 pl. 2004.09.13; Sh. banya: 1 pl. 2009.08.31.
- Xestia stigmatica* (Hübner, 1813): Öskü: 1 pl. 2012.09.10; VPBS: 1 pl. 2003.08.09, 2 pl. 2003.08.18; VPFK: 1 pl. 2005.08.14, 3 pl. 2015.08.13.
- Eugraphe sigma* (Denis & Schiffermüller, 1775): Velem: 1 pl. 1982.06.26.
- Metagnorisma depuncta* (Linnaeus, 1761): TB: 1 pl. 2013.10.29; VPFH: 1 pl. 2009.09.10.
- HESPERIIDAE**
- Erynnis tages* (Linnaeus, 1758): CS: 4 pl. 1984.08.01; 1 pl. 1983.05.06, 1 pl. 1983.06.05, 1 pl. 1988.05.13; [VP]-Libástó: 1 pl. 1984.08.21; JG: 1 pl. 1999.07.17; TB: 1 pl. 1999.05.01; VV: 5 pl. 1984.05.07.
- Carcharodus alceae* (Esper [1780]): TM: 1 pl. 1984.08.15.
- Carcharodus floccifera* (Zeller, 1847): IKS: 1 pl. 1999.06.05.
- Spialia orbifer* (Hübner [1823]): [Várpalota]-Libástó: 1 pl. 1984.08.21.
- Pyrgus carthami* (Hübner [1813]): CS: 3 pl. 1984.06.30, 3 pl. 1984.06.13; FF: 1 pl. 1983.06.13; IKS: 1 pl. 2010.06.27; OE: 1 pl. 1987.07.07, 1 pl. 1987.07.09; VV: 1 pl. 1983.06.02.
- Pyrgus armoricanus* (Oberthür, 1910): TM: 1 pl. 1984.06.03.
- Pyrgus malvae* (Linnaeus, 1758): CS: 4 pl. 1986.04.28; PF Murvab[ánya]: 1 pl. 1984.05.15; VV: 2 pl. 1984.05.07, 1 pl. 1986.04.21.
- Carterocephalus palaemon* (Pallas, 1771): KB: 1 pl. 1983.05.07; Kislőd: 1 pl. 2004.05.30; TCS: 2 pl. 1987.05.31; VPV: 5 pl. 1998.05.13; VV: 1 pl. 1999.05.16, 1 pl. 1999.05.19.
- Heteropterus morpheus* (Pallas, 1771): Velem: 1 pl. 1989.07.29.
- Hesperia comma* (Linnaeus, 1758): CS: 1 pl. 1984.08.20, 2 pl. 1984.08.30; [Várpalota]-Libástó: 2 pl. 1984.08.21.
- Ochlodes sylvanus* (Esper [1777]): CS: 1 pl. 1984.08.01; IKS: 2 pl. 1999.06.05; [Várpalota]-Libástó: 1 pl. 1984.08.21; VPFH: 2 pl. 1999.06.27; VPH: 1 pl. 1984.06.04.
- Thymelicus lineola* (Ochsenheimer, 1808): CS: 1 pl. 1984.06.30; [Királyszállás]-Gombásrét: 1 pl. 1984.07.11; M: 3 pl. 1986.06.14; SZSZ: 4 pl. 1999.06.20; VPFH: 2 pl. 1999.06.27.
- Thymelicus sylvestris* (Poda, 1761): CS: 1 pl. 1998.05.11; [Királyszállás]-Gombásrét: 2 pl. 1984.07.11; M: 7 pl. 1986.06.14.
- PAPILIONIDAE**
- Papilio machaon* Linnaeus, 1758: [Várpalota]-Hornyas-v[ölgy]: 2 pl. 1983.04.26; VV: 1 pl. 1983.04.24, 1 pl. 1983.04.26, 1 pl. 1983.05.01.
- Iphiclides podalirius* (Linnaeus, 1758): Ex larva: 3 pl. 1983.04.13; [Várpalota]-Hornyas-v[ölgy]: 2 pl. 1983.04.24; VV: 1 pl. 1983.04.24.
- Zerynthia polyxena* (Denis & Schiff., 1775): SZSZ: 4 pl. 2014.04.08; Vasegerszeg: 6 pl. 1983.03.28, 1 pl. 1983.04.10.
- Parnassius apollo* (Linnaeus, 1758): 1 pl. /lelőhelyadat nélkül/ 1988.05.04.
- Parnassius glacialis* Butler, 1866: Japán: 1 pl. kapott a[nyag], 1989.03.19.
- Parnassius mnemosyne* (Linnaeus, 1758): [Várpalota]-Hornyas-v[ölgy]: 1 pl. 1983.05.21; TCS: 5 pl. 1983.05.23, 5 pl. 1987.06.01; VV: 1 pl. 1998.05.13.
- PIERIDAE**
- Colias alfacariensis* Ribbe, 1905: CS: 1 pl. 1984.08.01; [Királyszállás]-Gombásrét: 1 pl. 1984.07.13; [Várpalota]-Hornyas-v[ölgy]: 2 pl. 1983.05.14; KB: 3 pl. 1983.05.07; [Pét]-Murvabánya: 2 pl. 1985.05.15; [Várpalota]-Vaskapuvölgy: 1 pl. 1998.05.13; VPB: 1 pl. 2013.05.15; VPFH: 1 pl. 1999.07.04; VV: 1 pl. 1984.05.07.
- Colias hyale* (Linnaeus, 1758): CS: 1 pl. 1984.08.01; VPB: 1 pl. 2013.05.15; VP Hideg-hegy: 1 pl. 1984.06.04; VV: 1 pl. 1983.17.21.
- Colias chrysotheme* (Esper, 1781): 1 pl. (lelőhelyadat nélkül) 1989.07.02; CS: 1 pl. 1984.08.30; [Királyszállás]-Gombásrét: 1 pl. 1984.07.11; [Várpalota]-Gombás v[ölgy]: 1 pl. 1988.07.13; PF: 3 pl. 1984.05.16, 1 pl. 2010.07.01; PF-Murvab[ánya]: 3 pl. 1984.05.16; VPB: 1 pl. 2013.05.15; VPFM: 1 pl. 1999.07.04; VV: 1 pl. 1983.09.26, 1 pl. 1988.05.02.
- Colias croceus* (Geoffroy, 1785): [Várpalota]-Gombás v[ölgy]: 1 pl. 1984.07.13; Ősi, lucernás: 1 pl. 1999.08.08; SZ-Fekete m[?]?: 2 pl. 2008.08.30.
- Gonepteryx rhamni* Linnaeus 1758: 1 pl. (nincs adat); [Várpalota]-Hornyas-v[ölgy]: 1 pl. 1983.04.06; IKS: 2 pl. 1999.06.20; VV: 2 pl. 1983.03.10, 1 pl. 1983.03.11, 1 pl. 1983.03.18, 4 pl. 1983.03.21, 1 pl. 1983.03.29, 1 pl. 1998.04.23, 1 pl. 1998.05.13.
- Leptidea sinapis* (Linnaeus, 1758): [Várpalota]-Csörlőház: 2 pl. 1990.04.30; VPBS: 1 pl. 2010.05.27; Velem, Gesztenyész: 1 pl. 2012.06.17; VV: 1 pl. 1983.03.06, 9 pl. 1983.04.09, 1 pl. 1986.04.21, 1 pl. 2004.05.30.
- Pieris brassicae* (Linnaeus 1758): KB: 1 pl. 1983.05.07; Ősi, lucernás: 3 pl. 1999.08.08; Velem, Gesztenyész: 1 pl. 2012.06.17; VPH: 1 pl. 2000.04.18; VV: 1 pl. 1998.04.23.
- Pieris rapae* (Linnaeus, 1758): [Várpalota]-Hornyas-v[ölgy]: 2 pl. 1999.04.06; KB: 1 pl. 1983.05.07; IKS: 3 pl. 1999.06.05; OE: 1 pl. 1987.07.07; SZSZ: 1 pl. 1999.06.20; VV: 4 pl. 1983.04.09, 1 pl. 1983.05.07, 2 pl. 1983.06.13, 3 pl. 1984.04.16, 1 pl. 1986.04.25, 1 pl. 1986.06.29, 2 pl. 1999.04.15, 1 pl. 1999.04.16.
- Pieris ergane* (Geyer, 1828): CS: 1 pl. 1986.04.21; [Várpalota]-Hornyas-v[ölgy]: 1 pl. 1999.04.06; VV: 1 pl. 1983.04.06, 2 pl. 1983.04.08, 1 pl. 1986.04.21, 1 pl. 2004.03.14.
- Pieris napi* (Linnaeus, 1758): [Várpalota]-Csörlőház: 1 pl. 1990.04.30; [Várpalota]-Hornyas-v[ölgy]: 3 pl. 1999.04.06; KB: 2 pl. 1983.05.07; IKS: 1 pl. 1999.06.05; VV: 4 pl. 1983.04.08, 4 pl. 1983.04.09, 1 pl. 1983.04.26, 1 pl. 1986.06.29, 1 pl. 1998.04.24, 1 pl. 1999.04.15, 1 pl. 1999.05.19.
- Pontia daplidice edusa* (Fabricius, 1777): Balatonfüred: 1 pl. 2005.03.29; IKS: 1 pl. 2003.07.08; VPBP: 2 pl. 2013.05.15; VV: 2 pl. 1983.04.06, 2 pl. 1983.04.09, 3 pl. 1984.04.16, 1 pl. 1986.04.16.

- Aporia crataegi* (Linnaeus, 1758): Catalonia, Montanya de Sant Mame Fortionga, 2 pl. 2001.05.27, leg.: Dr. Szeőke K.
- Anthocharis cardamines* (Linnaeus, 1758): CS: 1 pl. 1986.04.21; [Várpalota]-Csőrőlőház: 1 pl. 1990.04.30; [Várpalota]-Hornyas-v[ölgy]: 1 pl. 1999.04.06; KB: 1 pl. 1983.05.07; VV: 2 pl. 1983.04.09, 1 pl. 1983.04.21, 1 pl. 1983.04.26, 3 pl. 1983.04.27, 3 pl. 1986.04.21, 1 pl. 1988.04.23, 1 pl. 1998.04.23, 1 pl. 1998.04.24, 1 pl. 1998.05.13.
- LYCAENIDAE**
- Hamearis lucina* (Linnaeus, 1758): JG: 2 pl. 1984.07.31.
- Lycaena dispar rutilus* (Werneburg, 1864): Bakonyháza: 1 pl. 2010.06.25; JG: 1 pl. 1983.06.27, 1 pl. 1983.07.21; Ősi, lucernás: 2 pl. 1999.08.08.
- Lycaena thersamon* (Esper, 1784): IKS: 2 pl. 2003.07.08.
- Lycaena virgaureae* (Linnaeus, 1758): Bakonybél: 1 pl. 2008.06.28; VV: 1 pl. 1999.06.21.
- Lycaena alciphron* (Rottemburg, 1775): CS: 5 pl. 1984.06.13, 1 pl. 1984.06.17, 1 pl. 1984.06.30, 1 pl. 1998.05.11; VV: 1 pl. 1983.06.02.
- Lycaena tityrus* (Poda, 1761): TCS: 3 pl. 1999.05.29; VPFH: 5 pl. 1983.05.13, 1 pl. 1983.05.17, 1 pl. 2004.05.30.
- Neozephyrus quercus* (Linnaeus, 1758): Pét: 1 pl. Ex Puppe 1987.06.24; Pét-Doktor[szikla]: 8 pl. 1983.07.03, 4 pl. 1983.07.05, 3 pl. 1986.06.29.
- Thecla betulae* (Linnaeus, 1758): CS: 2 pl. 1984.08.30.
- Callophrys rubi* (Linnaeus, 1758): 1 pl. nincs adat; [Várpalota]-Csőrőlőház: 2 pl. 1990.04.30; M: 1 pl. 1986.06.15; VP-Badacsonyvölgy: 1 pl. 1983.04.26; VP-Vaskapuvölgy: 6 pl. 1998.05.10; VV: 1 pl. 1986.04.25.
- Satyrium w-album* (Knoch, 1782): M-Malomvölgy: 1 pl. 1986.06.29.
- Satyrium spini* (Denis & Schiffermüller, 1775): VPFH: 1 pl. 1986.06.29; VP-Fajdas Somos: 2 pl. 1999.06.27, 1 pl. 1999.07.04.
- Celastrina argiolus* (Linnaeus, 1758): FF: 1 pl. 1986.04.27; JG: 2 pl. 1983.07.03, 1 pl. 1984.07.31, 1 pl. 1986.06.22, M: 6 pl. 1986.06.29; Ősi-Buhim[?]: 2 pl. 2000.04.21; VV: 2 pl. 1984.04.16, 1 pl. 1984.05.07, 2 pl. 1986.04.25, 2 pl. 1999.04.15.
- Cupido minimus* (Fuessly, 1775): VPBP: 1 pl. 1998.05.07; VPFH: 1 pl. 1999.05.19; VV: 10 pl. 1984.05.07, 1 pl. 1998.08.13.
- Cupido argiades* (Pallas, 1771): VPFH: 1 pl. 1984.08.15.
- Pseudophilotes schiffermuelleri* (Hemming, 1929): [Várpalota]-Csőrőlőház: 1 pl. 1990.04.30.
- Scollitantides orion* (Pallas, 1771): [Várpalota]-Hornyas-v[ölgy]: 1 pl. 1983.04.23; TCS: 1 pl. 1983.05.23, 2 pl. 1999.05.29; VPFH: 1 pl. 1983.05.13, 1 pl. 1983.05.17, 1 pl. 1999.05.19; VV: 1983.04.27, 1 pl. 1983.05.23, 1 pl. 1984.05.07, 1 pl. 1998.05.13.
- Glaucopsyche alexis* (Poda, 1761): [Várpalota]-Hornyas-v[ölgy]: 1 pl. 1983.06.14; Pét-Murva[bánya]: 1 pl. 1984.05.15; VPB: 1 pl. 1983.05.17.
- Maculinea arion ligurica* (Wagner, 1904): JG: 4 pl. 1999.07.17.
- Plebejus argus* (Linnaeus, 1758): VPH: 1 pl. 1984.06.04; VP-Temetőtető: 14 pl. 1984.06.03, 1 pl. 1984.08.28.
- Plebejus argyrognomon* (Bergstrasser, 1779): CS: 2 pl. 1998.05.11.
- Plebejus idas* (Linnaeus, 1758): SZSZ: 1 pl. 1999.06.20.
- Aricia agestis* (Denis & Schiffermüller, 1775): Pét-Murva[bánya]: 1 pl. 1984.05.18; VPFH: 9 pl. 1984.08.14, 1 pl. 1999.07.04.
- Cynaniris semiargus* (Rottemburg, 1775): CS: 1 pl. 1984.06.14.
- Polyommatus icarus* (Rottemburg, 1775): CS: 6 pl. 1984.06.13, 2 pl. 1984.08.15, 1 pl. 1984.08.30, 1 pl. 1998.05.11; IKS: 4 pl. 1999.06.05; Kislőd: 1 pl. 2004.05.30; Ősi, lucernás: 1 pl. 1999.08.08; TCS: 1 pl. 1999.05.29; TM: 2 pl. 1984.08.28; VPFH: 1 pl. 1983.05.13, 3 pl. 1984.08.15, 4 pl. 1986.05.14, 1 pl. 1998.05.11.
- Polyommatus bellargus* (Rottemburg, 1775): CS: 2 pl. 1984.06.13, 1 pl. 1998.05.11; OE: 1 pl. 1987.07.07; VPB: 1 pl. 1983.05.10; VPBS: 1 pl. 2010.05.27; VPH: 1 pl. 1984.06.04; VPV: 1 pl. 1983.06.02.
- Polyommatus coridon* (Poda, 1761): [Várpalota]-Bögreszlő: 2 pl. 1984.08.16; CS: 3 pl. 1984.08.01, 2 pl. 1984.08.30; [VP]-Somosrét: 7 pl. 1984.08.14; TM: 1 pl. 1984.08.28.
- Polyommatus doryllas* (Denis & Schiffermüller, 1775): 1 pl.: nincs adat; CS: 9 pl. 1984.06.13, 2 pl. 1984.08.30, 1 pl. 1984.09.15, 1 pl. 1998.05.11; VV: 1 pl. 1999.05.19.
- Polyommatus daphnis* (Denis & Schiffermüller, 1775): CS: 3 pl. 1984.08.30; VPFH: 1 pl. 1984.08.01.
- NYMPHALIDAE**
- Libythea celtis* (Laicharting in Fuessly, 1782): TCS: 1 pl. 2010.06.28; VPFH: 1 pl. 1984.03.17, 2 pl. 2004.03.17, 1 pl. 2008.03.13, 1 pl. 2008.04.13; VV: 1 pl. 1983.03.18.
- Limenitis camilla* (Linnaeus, 1758): M: 16 pl. 1986.06.15.
- Neptis rivularis* (Scopoli, 1763): Budapest, Sashegy: 5 pl. 2008.06.19; Velem, Gesztenyész: 2 pl. 2012.06.17.
- Neptis sappho* (Pallas, 1771): FF: 1 pl. 2008.08.02; Kislőd, Csalánosvölgy: 2 pl. 2004.08.11; Sárhida, Szarkád-hegy: 5 pl. 2016.07.13.
- Argynnis paphia* (Linnaeus, 1758): 1 pl. nincs adat; CS: 1 pl. 1984.08.15; M: 2 pl. 1986.06.29; JG: 4 pl. 1983.06.27, 2 pl. 1983.07.04.
- Argynnis pandora* (Denis & Schiffermüller, 1775): VP, Hizlalda: 7 pl. 2004.07.18.
- Argynnis adippe* (Linnaeus, 1758): CS: 1 pl. 1984.06.03, 1 pl. 1984.08.15; M: 2 pl. 1986.06.29; JG: 1 pl. 1983.06.25; VP-Somosrét: 2 pl. 1984.08.14; Velem, Gesztenyész: 1 pl. 2012.06.17.
- Argynnis niobe* (Linnaeus, 1758): CS: 1 pl. 1984.06.30; VV: 5 pl. 1983.06.02.
- Argynnis aglaja* (Linnaeus, 1758): [Királyszállás]-Gombásrét: 3 pl. 1984.07.11; VPFH: 2 pl. 1999.07.04; VP-Százrét: 1 pl. 1999.06.20.
- Issoria lathonia* (Linnaeus, 1758): [Várpalota]-Hornyas-v[ölgy]: 1 pl. 1983.04.24; FF: 3 pl. 1983.06.13; JG: 1 pl. 1983.07.21; VPH: 1 pl. 1984.06.04; VPV: 1 pl. 1983.06.02; VV: 1983.04.26.
- Brenthis daphne* (Denis & Schiffermüller, 1775): Csókakő: 2 pl. 1982.06.03; M: 2 pl. 1986.06.15; TCS: 1 pl. 2010.06.28; Velem, Gesztenyész: 1 pl. 2012.06.17.
- Brenthis hecate* (Denis & Schiffermüller): CS: 1 pl. 1984.06.13, 4 pl. 1984.06.30, 2 pl. 1998.05.11; VPV: 2 pl. 1983.06.02.
- Boloria dia* (Linnaeus, 1758): CS: 1 pl. 1984.06.30; FF: 3 pl. 1983.06.13; [Várpalota]-Hornyas-v[ölgy]: 1 pl. 1983.04.24; Pét-Murva[bánya]: 2 pl. 1984.05.15; VP-Százrét: 1 pl. 1999.06.20; VV: 5 pl. 1983.04.26, 1 pl. 1984.05.07.
- Boloria euphrosyne* (Linnaeus, 1758): TCS: 1 pl. 1983.05.22; VP: 1 pl. 1983.05.12.
- Boloria selene* (Denis & Schiffermüller, 1775): Kislőd: 2 pl. 2004.05.30.
- Apatura ilia* (Denis & Schiffermüller, 1775): IKS: 1 pl. 1999.06.06; JG: 1 pl. 1983.06.26.
- Apatura iris* (Linnaeus, 1758): JG: 1 pl. 1983.06.25.
- Euphydryas maturna* (Linnaeus, 1758): M: 2 pl. 1986.06.15; TCS: 5 pl. 1983.05.22.
- Melitaea cinxia* (Linnaeus, 1758): 1 pl. nincs adat; Pét-Murva[bánya]: 1 pl. 1984.05.16; TCS: 2 pl. 1983.05.22; VPB: 5 pl. 1983.05.14; VPFH: 1 pl. 1998.05.11; VPV: 2 pl. 1983.06.02; VV: 2 pl. 1998.05.13.
- Melitaea didyma* (Esper, 1779): 1 pl. nincs adat; CS: 3 pl. 1984.06.13, 1 pl. 1984.06.17, 1 pl. 1984.08.30; M: 1 pl. 1986.06.29; VPFH: 1 pl. 1984.08.01; VP-Somosrét: 1 pl.

- 1984.07.20; 7 pl. 1984.07.30, 2 pl. 1999.07.04.
Melitaea phoebe (Denis & Schiffermüller, 1775): IKS: 1 pl. 1999.06.06; TCS: 1 pl. 1999.05.29; VPH: 2 pl. 1984.06.04; VPV: 1 pl. 1983.06.02.
Melitaea trivialis (Denis & Schiffermüller, 1775): 1 pl. nincs adat; TCS: 3 pl. 1983.05.23; VP-Badacsonyvölgy: 1 pl. 1983.05.13; VPBS: 1 pl. 2010.05.27; VPBP: 2 pl. 2013.05.15.
Melitaea athalia (Rottemburg, 1775): FF: 2 pl. 1983.06.13; M: 1 pl. 1986.06.29.
Melitaea aurelia Nickerl, 1850: CS: 1 pl. 1987.07.07; FF: 9 pl. 1983.06.13; JG: 1 pl. 1999.07.17; OE: 1 pl. 1998.05.11; VPFH: 1 pl. 1983.06.13; VPV: 1 pl. 1983.06.13.
Melitaea britomartis (Assmann, 1847): FF: 3 pl. 1983.06.13, 1 pl. 1983.07.03; 1 pl. 1984.06.30; JG: 1 pl. 1983.06.02.
Araschnia levana (Linnaeus, 1758): [Várpalota]-Hornyas-v[ölgy]: 1 pl. 1983.04.24; IKS: 1 pl. 1999.06.06, 1 pl. 1999.06.26; FF: 2 pl. 1983.06.11, 7 pl. 1983.06.13, 2 pl. 1986.04.24, 3 pl. 1986.04.27; M: 5 pl. 1986.06.29; VV: 3 pl. 1983.04.21, 2 pl. 1986.04.21.
Nymphalis io (Linnaeus, 1758): 2 pl. lelöhely nélkül, 1983.04.06.
Nymphalis urticae (Linnaeus, 1758): JG: 1 pl. 1986.06.29.
Nymphalis polychloros (Linnaeus, 1758): 2 pl. lelöhely nélkül, 1983.06.27; [Várpalota]-Hornyas-v[ölgy]: 1 pl. 1986.06.29.
Nymphalis c-album (Linnaeus, 1758): M: 1 pl. 2014.03.13; VP: 1 pl. 2014.03.13; VV: 1 pl. 1983.03.14.
Vanessa atalanta (Linnaeus, 1758): [Várpalota]-Hornyas-v[ölgy]: 1 pl. 1984.08.05; JG: 1 pl. 1984.07.31.
Vanessa cardui (Linnaeus, 1758): TM: 1 pl. 1978.08.24.
Pararge aegeria tircis (Godart, 1821): FF: 1 pl. 1986.04.27; VV: 2 pl. 1983.04.21, 2 pl. 1984.05.07, 4 pl. 1998.04.23, 1 pl. 2013.04.24.
Lasiommata megera (Linnaeus, 1758): CS: 1 pl. 1984.08.30; [Várpalota]-Hornyas-v[ölgy]: 1 pl. 1983.05.14; JG: 1 pl. 1983.07.21; VEB: 1 pl. 1983.05.12, 1 pl. 1983.09.24; VPC: 1 pl. 2000.05.07; VP-Bögregszőlő: 5 pl. 1984.08.16; VPH: 1 pl. 1984.06.04; VV: 2 pl. 1998.05.13.
Lasiommata maera (Linnaeus, 1758): M: 1 pl. 1986.06.14; TCS: 7 pl. 1983.05.23; VPC: 1 pl. 2000.05.07.
Coenonympha arcania (Linnaeus, 1758): IKS: 1 pl. 1999.06.05; TCS: 6 pl. 1983.05.23; VPBS: 1 pl. 2010.05.27; VPV: 3 pl. 1983.06.02.
Coenonympha glycerion (Borkhausen, 1788): TCS: 4 pl. 1983.05.23; VPH: 3 pl. 1984.06.04; VV: 1 pl. 1999.05.19.
Coenonympha pamphilus (Linnaeus, 1758): KB: 3 pl. 1983.05.07; Pét-Murwab[ánya]: 1 pl. 1984.05.18; VPH: 4 pl. 1984.06.04; VV: 2 pl. 1984.06.03.
Aphantopus hyperanthus (Linnaeus, 1758): CS: 1 pl. 1984.05.30; JG: 6 pl. 1983.07.03.
Maniola jurtina (Linnaeus, 1758): CS: 1 pl. 1984.08.30; FF: 1 pl. 1983.06.13; M: 4 pl. 1986.06.14; JG: 2 pl. 1983.06.27, 3 pl. 1983.07.04, 1 pl. 1999.07.14, 1 pl. 1999.07.17; VPFH: 1 pl. 1999.07.04; VV: 4 pl. 1983.06.02.
Melanargia galathea (Linnaeus, 1758): I: 4 pl. 1984.07.13; TCS: 3 pl. 2010.06.28; VPFH: 1 pl. 1999.07.04; VP-Gombászölgy: 1 pl. 1984.07.04, 1 pl. 1984.07.10, 4 pl. 1984.07.13; VP-Szárzrét: 2 pl. 1999.06.20; ab. galene: Inota, 1 pl. 1984.07.13; Pét, Doktorszikla: 1 pl. 1983.07.03; var. procida: VP-Gombászölgy: 2 pl. 1987.07.13; [Királyszállás]-Gombásrét: 2 pl. 1987.07.11.
Melanargia larissa (Geyer, 1828): Bulgária, Cresna-szurdok: 2 pl. 1988.06.07, leg: Dr. Szeőke K.
Erebia ligea (Linnaeus, 1758): 1 pl. nincs adat; 2 pl. Rozsnyó, 1999.07.11.
Erebia aethiops Esper, 1777: 1 pl. nincs adat; [Várpalota], Nyíri-erdő: 1 pl.
Erebia euryale Esper, 1805: 1 pl. lelöhely nélkül, 1989.03.19.
Erebia epiphron (Knoch, 1783): 1 pl. lelöhely nélkül, 1989.03.19.
Minois dryas (Scopoli, 1763): Balatonkeresztúr: 1 pl. 1999.08.19; CS: 1 pl. 1984.08.30; VP-Somosrét: 9 pl. 1984.08.14.
Hipparchia fagi (Scopoli, 1763): [Várpalota]-Hornyas-v[ölgy]: 2 pl. 1984.08.05; VPC: 1 pl. 1984.08.02, 5 pl. 2003.07.03.
Hipparchia semele (Linnaeus, 1758): [Várpalota]-Hornyas-v[ölgy]: 5 pl. 1984.08.05; JG: 2 pl. 1983.06.27, 3 pl. 1983.07.04; Pét: 1 pl. 2010.07.01; VPFH: 1 pl. 1999.06.27; [Királyszállás]-Gombásrét: 1 pl. 1984.07.11.
Arenthusana arenthusana (Denis & Schiffermüller, 1775): VP-Bögregszőlő: 5 pl. 1984.08.16.
Brintesia circe (Linnaeus, 1758): JG: 4 pl. 1999.07.14; Pét-Doktorszikla: 2 pl. 1983.07.04; VPC: 1 pl. 1984.08.02; VPFH: 4 pl. 1984.07.30, 1 pl. 1999.07.04; [Királyszállás]-Gombásrét: 1 pl. 1984.07.11; VP-Manóhajlat: 1 pl. 1984.08.01.
Chazara briseis (Linnaeus, 1758): JG: 1 pl. 1983.07.21; VP-Manóhajlat: 3 pl. 1984.08.01.
- MICROLEPIDOPTERA**
COSSIDAE
Dyspessa ulula (Borkhausen, 1790): TB: 2 pl. 2016.06.09; VPFH: 4 pl. 2003.05.26.
Phragmataecia castaneae (Hübner, 1790): 2 pl. kapott anyag (nincs adat); IB: 1 pl. 2004.06.01; VEB: 1 pl. 1983.05.10, 2 pl. 1983.05.14, 1 pl. 1983.05.17.
Zeuzera pyrina (Linnaeus, 1761): Pét, Szőlőhegy: 2 pl. 1990.06.30; VPBS: 1 pl. 2003.08.06.
Cossus cossus (Linnaeus, 1758): 1 pl. nincs adat; I: 1 pl. 1984.07.10; VPBP: 1 pl. 2015.06.06; VPFK: 1 pl. 2010.07.14.
- HEPIALIDAE**
Triodia sylvina (Linnaeus, 1761): 2 pl. kapott anyag 2011.08.10; Sh. Bánya: 6 pl. 2009.08.31; VPBS: 2 pl. 2003.04.21.
- PSYCHIDAE**
Psyche viciella (Denis & Schiffermüller, 1775): VPFH: 4 pl. 1985.06.23, 1 pl. 1985.06.27.
- LIMACODIDAE**
Apoda limacodes (Hufnagel, 1766): 1 pl. nincs adat; Tés-Bükkös: 3 pl. 2010.07.09, 3 pl. 2010.07.29; Pét, Szőlőhegy: 1 pl. 1990.06.30; VPFH: 1 pl. 1987.07.17; VPFK: 1 pl. 2010.07.14.
Thyris fenestrella (Scopoli, 1763): Pét, Doktorszikla: 11 pl. 1996.05.20.
- ZYGAENIDAE**
Jordanita globulariae (Hübner, 1793): IKS: 1 pl. 1999.06.05; TB: 1 pl. 2013.06.19; VPFH: 2 pl. 1990.06.27.
Zygaena purpuralis (Brünnich, 1763): CS: 1 pl. 1984.06.13, 9 pl. 1984.06.30; VPFH: 2 pl. 1998.05.11, 1 pl. 1999.06.27, 1 pl. 1999.07.04, 2 pl. 2005.06.04; VPH: 1 pl. 1984.06.04.
Zygaena loti (Esper, 1780): CS: 4 pl. 1984.08.01, 1 pl. 1984.08.15; JG: 9 pl. 1999.07.14; VPFH: 1 pl. 1998.05.11, 1 pl. 1998.08.11, 2 pl. 1999.06.27.
Zygaena filipendulae (Linnaeus, 1758): CS: 1 pl. 1984.06.30, 1 pl. 1984.08.01; JG: 8 pl. 1999.07.17; VPFH: 7 pl. 1984.07.30, 2 pl. 1999.06.27, 2 pl. 1999.07.04.
Zygaena angelicae Ochsenheimer, 1808: 1 pl. nincs adat; VPH: 1 pl. 1984.06.04.
Zygaena osterodensis Reiss, 1921: M: 1 pl. 1986.06.14.
Zygaena diaphana Staudinger, 1887: VPFH: 7 pl. 1999.06.27.
Zygaena carniolica (Scopoli, 1763): CS: 1 pl. 1984.06.30, 3 pl. 1984.08.01; IKS: 1 pl. 2010.06.27; JG: 6 pl. 1999.07.14; VPFH: 2 pl. 1999.06.27, 2 pl. 1999.07.04.
Zygaena ephialtes (Linnaeus, 1767): JG: 1 pl. 1983.07.31, 1 pl. 1984.07.31; VPFH: 1 pl. 1984.07.20.

Diszkusszió

Sebők Ferenc lepkegyűjteménye jól reprezentálja a Keleti-Bakony és Várpalota környékének nagylepke faunáját. 4000 egyede 648 fajba tartozik: 112 nappali és 519 éjszakai nagylepke-faj, valamint kiegészítésként 17 kislepke-faj alkotja. Érdemes kiemelni bizonyos fajokat: a törvényi oltalom alatt álló, védett (Magyar Közlöny 2015); a természetvédelmi szempontból értékes állománnyal rendelkező (de nem feltétlenül védett), a Keleti-Bakonyra különösen jellemző, vagy másutt sokkal gyérebb egyedszámban előforduló fajokat; valamint azokat, amelyek nem jellemzőek a területre, mégis előkerültek onnan.

A védett nappali fajok (50) mindegyikét nem érdemes felsorolni, mert egy részük igen csekély természetvédelmi vagy faunisztikai értékkel rendelkezik. A következők azonban kiemelkedő fajok (a fajnév után a példányszámot és a fokozott védelmet (FV) is feltüntettem):

Heteropterus morpheus 1, *Spialia orbifer* 1, *Zerynthia polyxena* 11, *Parnassius mnemosyne* 12, *Colias chrysotheme* FV 15, *Pieris ergane* 7, *Lycaena dispar* 5, *Lycaena alciphron* 10, *Satyrium w-album* 1, *Pseudophilotes schiffermülleri* 1, *Scolitantides orion* 11, *Maculinea arion* 4, *Polyommatus dorylas* 14, *Limenitis camilla* 16, *Neptis rivularis* 7, *Apatura iris* 1, *Nymphalis polychloros* 3, *Argynnis niobe* 6, *Brenthis hecate* 9, *Euphydryas maturna* 7, *Melitaea britomartis* 7, *Chazara briseis* 4.

Az éjjeli nagylepkék közül 48 faj védett. Ezek közül azonban 10 olyan faj egyede (aláhúzással jelölve), amelyekhez nem tartozott rovarcímke, vagy kapott (gyakran külföldi) anyag darabja, és nem ismertek a gyűjtési körülmények. A gyűjtő által kinevelt egyedek egy részének sem ismertek a fogási adatai. Ezért az aláhúzott fajoknak nincs tudományos értéke, de a gyűjteményt, mint egészet jól kiegészítik:

Eriogaster catax 11, *Lemonia taraxaci* 1, *Acherontia atropos* 1, *Marumba quercus* 4, *Hemaris tityus* 9, *Hyles gallii* 3, *Proserpinus proserpina* 2, *Saturnia pavoniella* 13, *Saturnia pyri* 11, *Aglia tau* 8, *Dicranura ulmi* 19, *Phalera bucephaloides* 10, *Ocneria rubea* 1, *Ocnogyna parasita* 3, *Epatolmis luctifera* 4, *Arctia festiva* 7, *Parasemia plantaginis* 2, *Euplagia quadripunctaria* 8, *Tyria jacobaeae* 4, *Coscinia cybraria* 1, *Archiearis puella* 1, *Lignoptera fumidaria* FV 1, *Phyllometra culminaria* FV 1, *Dyscia conspersaria* 6, *Idia calvaria* 2, *Odice arcuinna* 4, *Catocala fraxini* 1, *Abrostola agnorista* 2, *Diachrysa chryson* 4, *Autographa jota* 1, *Shargacucullia gozmanyi* 1, *Cucullia argentea* 1, *Cucullia chamomillae* 1, *Cucullia campanulae* 1, *Cucullia xeranthemi* 1, *Cucullia tanacetii* 1, *Pyrrhia purpura* 10, *Schinia cardui* 1, *Mormo maura* 1, *Apamea syriaca tallosi* 3, *Atethmia ambusta* 1, *Rileyiana fovea* 20, *Euxoa distinguenda* 1, *Euxoa vitta* 2, *Euxoa hastifera* 3, *Chersotis fimbriola fimbriola* 8.

A Keleti-Bakony jellemző élőhely-típusait tekintve közelebb áll a Balaton-felvidékhez, mint a Magas-Bakonyhoz. A legértékesebbek ezek közül a gyorsan felmelegedő, déli kitettséű domb- és hegyoldalokon alakultak ki. Ezek megmaradt állományai több, kiemelkedően

jelentős lepkefajnak adnak otthon. Meg kell jegyezni, hogy igen hasonló típusú élőhelyek a Dél-Vértesre is jellemzőek, azonban ott kisebb kiterjedésűek. Az ilyen területek közül a nyílt, gyepes élőhelytípusok (zárt és nyílt dolomitsziklagyeppek, sztyeprétek, árvalányhajas lejtősztyepppek) legértékesebb lepkefajai a következők: *Spialia orbifer*, *Colias chrysotheme*, *Pieris ergane*, *Scolitantides orion*, *Maculinea arion*, *Polyommatus dorylas*, *Brenthis hecate*, *Chazara briseis*, *Arctia festiva*, *Chelis maculosa*, *Scotopteryx moeniata*, *Lignoptera fumidaria*, *Euphyia frustata*, *Phyllometra culminaria*, *Selidosema plumaria*, *Dyscia conspersaria*, *Gnophos furvata*, *Odice arcuinna*, *Oxicesta geographica*, *Cucullia argentea*, *Cucullia campanulae*, *Cucullia xeranthemi*, *Lamprosticta culta*, *Sideridis lampra*, *Euxoa distinguenda*, *E. vitta*, *E. hastifera*, *Chersotis fimbriola fimbriola*.

Ezek a déli kitettséű hegyoldalokon, ahol a korábbi tájhasználat (főként a legeltetés) meghagyta a fászszerű növényzetet, ott a karsztbokorerdők a jellemzőek. Állományalkotó fászszerűik a virágos kőrös (*Fraxinus ornus*) és főként a molyhos tölgy (*Quercus pubescens*). Utóbbi azért is jelentős, mert jó néhány monofág (esetleg oligofág) rovarfaj kötődik kifejezetten ehhez a fajhoz. Ilyen molyhostölgyes (pubescentális), kiemelkedően értékes nagylepkefaj többek között a *Marumba quercus* (8. ábra), *Phalera bucephaloides*, *Ocneria rubea*, *Rileyiana fovea*, *Dicycla oo*, valamint néhány olyan faj, amelynek tápnövénye főként ezekben a karsztbokorerdőkben él (*Dicranura ulmi*, *Eutelia adalatrix*, *Calophasia platyptera*, *Pyrrhia purpura*, *Abrostola agnorista*, *Cosmia diffinis*).

Néhány olyan fajt is tartalmaz a gyűjtemény, ami nem jellemző a Keleti-Bakonyra, mégis innen származnak a példányok. Ezek főként nedvességigényes, magaskórós, nedves réti vagy montán jellegű fajok: pl. *Apatura iris*, *Hyles gallii*, *Lygephila lusoria*, *Catocala puerpera*, *Diachrysa chryson*, *Autographa jota*, *Eucarta virgo*, *Senta flammea*, *Eriopygodes imbecilla*, *Lacanobia contigua*, *Eurois occulta*. A Keleti-Bakony és a kapcsolódó területek északi kitettséű szurdok- és patak völgyeiben azonban előfordulhatnak, és valószínűleg a gyűjtemény egyedei is ezekből az állományokból kóborolhattak el a szárazabb területekre.

Sebők Ferenc gyűjteményének 90%-a Várpalota és a Keleti-Bakony területéről származik. Több alkalommal tett azonban gyűjtőutakat a Dunántúl más részére is, így a gyűjteményét néhány olyan faj is színesíti, amelyet csak ezeken a gyűjtőutakon fogott. Ezek főként erősen nedvességkedvelő (nemorális, arundifil), valamint túlevelű-fogyasztó (pinetális) fajok: *Arctia caja*, *Callimorpha dominula*, *Deileptenia ribeata*, *Perizoma alchemillata*, *Hylaea fasciaria*, *Hydriomena impulviata*, *Acronicta alni*, *Nonagria typhae*.

Végül érdemes szót ejteni arról, hogy a gyűjtemény tartalmaz néhány hazánkban nem honos, vagy rendkívül ritka (főként magashegyi) fajt, amelyek szintén – bár csekély tudományos értékkel rendelkeznek – jól kiegészítik a gyűjteményt. Ilyen fajok például: *Parnassius glacialis* (Japán) (4. ábra), *Erebia*-fajok (7 példány, 4 faj), *Parasemia plantaginis* (Magas-Tátra).

4. ábra. *Parnassius glacialis* Butler,
1866 apollólepke-faj Japánból, amely csere útján
került a gyűjteménybe

5. ábra. Dolomit-kéneslepke – *Colias chrysotheme*
(Esper, 1781)

6. ábra. Rozsdaszínű gyöngyházlepke –
Brenthis hecate (Denis & Schiffermüller, 1775)

7. ábra. Tarka szemeslepke – *Chazara briseis*
(Linnaeus, 1764)

8. ábra. Tölgyfaszender – *Marumba quercus*
(Denis & Schiffermüller, 1775)

9. ábra. Díszes medvelepke – *Arctia festiva*
(Hufnagel, 1766)

10. ábra. Tarka fehéraraszoló – *Scopula decorata*
(Denis & Schiffermüller, 1775)

11. ábra. Fenyőrágó faaraszoló – *Deileptenia ribeata*
(Clerck, 1759)

12. ábra. Ezüstfoltos csuklyásbagoly – *Cucullia argentea*
(Hufnagel, 1766)

13. ábra. Ezerjófűbagoly – *Pyrrhia purpura*
(Hübner, 1817)

14. ábra. Zörgőlepke – *Rileyana fovea*
(Treitschke, 1825)

15. ábra. Fehérsávós földibagoly – *Euxoa hastifera*
(Donzel, 1847) (Fotók: Csernák Bálint)

A gyűjtemény legértékesebb fajainak rövid bemutatása:

Colias chrysotheme (Esper, 1781) – dolomit-kéneslepke (5. ábra): A Kárpát-medence és Burgenland jelenti elterjedési területének nyugati szegélyét. Több közép-európai országban nagyon megritkult vagy már ki is halt. Hazánkban többfelé előfordul, életképes állományai igen nagy természetvédelmi értéket képviselnek. Ezek főként a Dunántúli-középhegységben, ezen belül is a Keleti-Bakonyban tenyésznek (pl. SZABÓKY 2006). Melegebb években akár négy generációja is kifejlődik: áprilistól októberig repül. Hernyóinak tápnövényei csüdfű- (*Astragalus* sp.) és bükköny-fajok (*Vicia* sp.). Tipikus középhegységi élőhelyei a pusztafüves- és sziklafüves lejtősztyepprétek, dolomitgyepek, síkságon lősz- és homokpusztagyeppek. Magyarországon a megfelelően jó állapotú és méretű biotópokban még jelentős populációi élnek, de veszélyeztetett fajnak kell tekinteni, és érdemes pontosan feltérképezni még meglévő állományait. Fokozottan védett.

Pieris ergane (Geyer, [1828]) – sziklai fehérlepke: A Keleti-Bakony egyik legértékesebb nappali lepkéje. Legjelentősebb hazai populációi itt élnek, de előfordul még a Vértesben is (ezek egyben legészakibb előfordulásai). Fennmaradt állományai általában igen kicsik, és erősen elszigeteltek, ahogy a hazai állományok összessége is. Legközelebb Horvátországban tenyészik. Élőhelyei meleg dolomitsziklagyeppek, karsztbokorerdők, nyíltabb lejtősztyepprétek (pl. SZABÓKY 2006). Fő tápnövénye nálunk a sulyoktáska (*Aethionema saxatile*). Védett és aktuálisan veszélyeztetett faj.

Polyommatus dorylas ([Denis & Schiffermüller], 1775) – mezei boglárka: A ritkább boglárkalepkéink közé tartozó faj, amely jó természetességű száraz gyepekben (főként mészkő- és dolomitsziklagyepekben) tenyészik. Legjelentősebb állományai a Dunántúli-középhegységben élnek, de előfordul a Bükkben, a Zempléni-hegységben, és a Mecsekben is. Tápnövényei pillangós lágyszárúak. 3 nemzedéke májustól szeptemberig repül. Védett faj.

Argynnis niobe (Linnaeus, 1758) – ibolya-gyöngyházlepke: Európa nagy részén elterjedt, de számos területről erősen visszaszorult vagy eltűnt. Ez a tendencia hazánkra is érvényes. Korábban jóval gyakoribb és magasabb egyedszámú állományai tenyészték nálunk, mára a legtöbb élőhelyéről eltűnt. Csak a hegyvidékek néhány területén (főként az Északi-középhegységben) maradt fenn, valamint pár alföldi populációja ismert még. Visszaszorulásának oka a hegyi rétek feltörése, becserjésedése, élőhelyeinek degradációja és kiszáradása. A Dunántúlon csak a főváros környékén és a Keleti-Bakonyban tenyészik még. Június-júliusban repülő faj, tápnövényei ibolya-félék (*Viola* sp.). Védett és veszélyeztetett, erősen csökkenő egyed- és populációs számú lepkénk (GERGELY et al. 2018). A gyűjtemény egyedei a várpalotai Csikóál-lásról és a Vár-völgyből valók, 1983-ból. Mára ezek az állományok valószínűleg kipusztultak.

Brenthis hecate ([Denis & Schiffermüller], 1775) – rozsdaszínű gyöngyházlepke (6. ábra): Magyarországi populációi areájának északi határát képezik. Hazánk-

ban főként hegyvidéki faj (a megfelelő élőhelyeken gyakori is lehet), az Alföldön csak néhány helyről ismert. Ideális élőhelyei meleg hegyoldalok, különböző típusú hegy- és dombvidéki száraz gyepek. Előnyben részesíti a cserjékben, erdőfoltokban is gazdag biotópokat. Bár hazánkban nem számít ritka fajnak, állományait jelentősen veszélyeztetik élőhelyeik beépítése, degradációja. Értékes és jó természeti állapotú gyepeket jeleznek előfordulásai. Egyetlen nemzedéke májustól júliusig rajzik. Tápnövénye a koloncos legyezőfű (*Filipendula vulgaris*). Védett.

Limnitis camilla (Linnaeus, 1764) – kis lonclepke: Európai elterjedésének legnagyobb részén erősen megritkult és ez hazánkra is igaz. Egykor a legtöbb hegy- és dombvidékünkön előfordult, mára azonban rendkívül visszaszorult. Jelenleg az ország belső területein szinte alig maradtak állományai: még előfordul a Balaton-felvidék és a Bakonyalja egyes részein. Életképesebb állományai jelenleg csak a Bükkben és az Aggteleki-karszton tenyésznek. Élőhelyei üde, nedves erdei tisztások, nyiladékok, patak völgyek, ahol tápnövényi feltételei adottak (ükörkelonc (*Lonicera xylosteum*)). Visszaszorulásának legfőbb oka a jó természetességi állapotú, üde, nem teljesen zárt lomboserdők szárazodása, a fokozott és intenzív erdőgazdálkodás. Ahogy sok más országban, így nálunk is erősen ritkuló, a kipusztulás felé gyors ütemben sodródó lepkefaj. Egyetlen nemzedéke június és július folyamán rajzik. Védett.

Chazara briseis (Linnaeus, 1764) – tarka szemeslepke (7. ábra): Dél-európai, mediterrán faj. Egykor egész Közép-Európában, és annak északi részén is előfordult, mára azonban ezekről a területekről szinte teljesen eltűnt. Hazánkban is korábban jóval elterjedtebb volt, ma már csak a Balaton-felvidék egyes részein, de inkább a Keleti-Bakonyban maradtak fenn életképes populációi. Élőhelyei rendkívül száraz és meleg dolomitsziklagyeppek, lejtősztyepprétek, de korábban homokpusztákon is élt nálunk. Visszaszorulásának fő oka a természetközeli élőhelyeinek feldarabolódása, beépítése és a természetes szukcesszió is. Egyetlen nemzedéke júliustól szeptemberig repül. Hernyója különféle szárazságtűrő fűféléken él (*Festuca*-, *Sesleria*-, *Stipa*-sp.). Kipusztulás előtt álló, kritikusan veszélyeztetett és védett fajunk. A gyűjtemény 3 egyede a várpalotai Manóhajlat nevű területéről, valamint 1 a jádsi Gaja-völgyből való.

Scopula decorata ([Denis & Schiffermüller], 1775) – tarka fehéraraszoló (10. ábra): Kisméretű, de dekoratív, melegigényes araszolófaj. Hazánkban erősen lokális, de a megfelelő élőhelyeken igen gyakori, nappali is felzavarható. Középhegységeink száraz sziklagyepjeiben, lejtősztyeppréteiben fordul elő. Preferált élőhelyei megegyeznek egyetlen valamennyire hasonló hazai rokonával, a *S. ornata*-val, de utóbbi sokkal gyakoribb faj. Tápnövényei kakukkfűfélék (*Thymus* sp.) és szurokfű (*Origanum vulgare*). A Keleti-Bakonyban számos megfelelő élőhely áll rendelkezésére, így sok publikált adata ismert (pl. FAZEKAS 1980, ÁBRAHÁM 1993, SZEŐKE et al. 1988). Igen hasonló életmódú, de ritkább araszolók az *Euphyia frustata* és a *Selidosema plumaria* is.

Phyllometra culminaria Eversmann, 1843 – csüngőaraszoló: A hazai nagylepke fauna egyik unikális ritkasága, amely Európában szinte csak hazánkban fordul elő, valamint az Urál területén, de megtalálták Törökországban is. Dolomitsziklagyeppek, lejtősztyeprétek faja, amelynek megmaradt és kritikusan veszélyeztetett állományai a Dél-Vértes és a Keleti-Bakony területén tenyésznek. Natura 2000 jelölőfaj, fokozottan védett. A gyűjtemény egyetlen egyede Várpalota mellől, a Csörget-völgyből származik, 2005-ből.

Deileptenia ribeata (Clerck, 1759) – fenyőragó faraszoló (11. ábra): Európa nyugati és déli részén kívül széles körben, egészen Japánig előforduló faj, bár elterjedési területének nagy részén erősen lokális. Pinetális, tűlevelű-fogyasztó, ezért nálunk a montán jellegű fenyvesek, vegyeserdők nagyon ritka faja, amelyet csak a nyugati és az északnyugati határszélen fogtak igen alacsony egyedszámban. A Sebők-gyűjtemény egyetlen egyede Velem mellől származik. Hasonló a helyzet a *Hydriomena impulviata* araszolóval, amelynek egyetlen példánya Bonnyafalu lelőhellyel, 2005-ös dátummal szerepel a gyűjteményben. Ez a faj *Alnus glutinosa*-n fejlődik, de igen szórványos, a Keleti-Bakonyban is igen ritka (SZEŐKE et al. 1988). A *D. ribeata*-hoz hasonló életmódú, de jóval kevésbé ritka faj a *Hylaea fasciolaria*, amelynek szintén csak velemi egyedét tartalmazza a gyűjtemény.

Dyscia conspersaria ([Denis & Schiffermüller], 1775) – sziklaüröm-araszoló: Délkelet-európai, melegkedvelő faj, amely Magyarország xerotherm, gyepek élőhelyein fordul elő szigetszerűen. A Bakonyban a dolomitsziklagyeppek és lejtősztyepppek jellemző, de igen ritka faja (ÁBRAHÁM 1987, 2000, SZABÓKY 2006). Példányai nappal is felriaszthatók. Hazánkban egyetlen elnyúló nemzedéke fejlődik ki. Védett faj.

Arctia festiva (Hufnagel, 1766) – díszes medvelepke (9. ábra): Gyönyörű színezetű és rajzolatú éjjeli lepkénk, amely Dél-Európában még sokfelé előfordul, közép-európai állományainak nagy részén azonban mára kipusztult. Magyarországon legerősebb populációi a Kiskunságban élnek, de maradványpopulációi a Keleti-Bakony és a Vértes sziklagyepjeiből is ismertek, ezek a populációk azonban sokkal kisebbek és sérülékenyebbek (SZABÓKY 2006). Különféle száraz gyepekben, főként homokpusztákon és dolomitsziklagyeppekben található, ahol tápnövényei (elsősorban cickafark- és üröm-fajok) nagy számban teremnek. Egyetlen nemzedéke április-májusban repül. Védett és veszélyeztetett faj.

Odice arcuinna (Hübner, 1790) – íveltsávú bagoly: Európában foltszerűen tenyésző lepke, amely nálunk is kifejezetten lokális és igen ritka (LERAUT 2019). Monofág, erősen kötődik fő tápnövényeihez, a vértőfajokhoz (*Onosma* sp.). Élőhelyein (meszes sziklagyeppek, lejtősztyeprétek) sem gyakori. A Keleti-Bakonyban elterjedt, de ritka (ÁBRAHÁM 1993, SZABÓKY 2006).

Abrostola agnorista Dufay, 1956 – sziklalakó csalánbagoly: Délkelet-európai, mediterrán faj, amely Dél-Franciaországtól kezdve a Balkán nagy részén elterjedt (LERAUT 2019). Hazánkban az *Abrostola*-fajok közül a legritkább, bár nem könnyű megkülönböztetni őket. Melegkedvelő, hegyvidéki faj: élőhelyei jó álla-

potú sziklagyeppek és karsztbokorerdők. Jelentős állományai a Dunántúli-középhegységben élnek, elsőként az Északi-Bakonyból (RÉZBÁNYAI 1979a, 1980) publikálták, majd a keleti részről is (SZEŐKE et al. 1988). Tápnövényei csalán-fajok (*Urtica* sp.) és falgyom (*Parietaria officinalis*). Védett.

Cucullia argentea (Hufnagel, 1766) – ezüstfoltos csuklyásbagoly (12. ábra): Különleges szépségű, értékes csuklyásbaglyunk, amely Európa nyugati részén néhány elszigetelt populációban él csak, valamint nagyobb területen Közép- és Kelet-Európa északi részén. Areája benyúlik Ázsiába, egészen Japánig előfordul (LERAUT 2019). Hazánkban jellemzően alföldi homokpusztákon fordul elő, de kevés egyede ismert meszes sziklagyepkekből is. Keleti-bakonyi publikált adatát nem találtam (aminek oka lehet, hogy a mesterseges fény nem vonzza), de valószínűleg többfelé előfordul. Üröm-félék (*Artemisia* sp.) a tápnövényei, hernyóit sokkal eredményesebben lehet keresni, mint az imágót (hasonlóan más csuklyásbaglyokhoz). Egyetlen nemzedéke a nyár második felében repül. Védett.

Cucullia campanulae Freyer, 1831 – harangvirág-csuklyásbagoly: Ritka és veszélyeztetett csuklyásbaglyunk, amelyet hazánkban csak néhány középhegységi sziklagyepben, sziklaplatón, karsztbokorerdőben találtak meg. Keleti-bakonyi előfordulását FAZEKAS (1980), SZEŐKE (1987) ÉS ÁBRAHÁM (1993) is jelzi. Az Alpok és a Kárpátok területén azonban nem ritka. Hernyói kisméretű, gyepi harangvirágféléken (főként *Campanula rotundifolia*-n) fejlődnek. Kritikusan veszélyeztetett és védett.

Calophasia platyptera (Esper, [1788]) – szürke apróbagoly: Holo-pontomediterrán, melegkedvelő faj, amely a Földközi-tenger környékén széles körben elterjedt a Kaukázusig, észak felé azonban egyre ritkább és areája csak az Alpok vonaláig ér. Hazánkban korábban nagyon ritka volt (meleg sziklagyepkekről, sztyeprétekről ismert), de tápnövényét (oroszlánszáj-fajok, természetes körülmények között gyújtóványfűvek (*Linaria* sp.)) dísznövénnyként ültetik, így települések környékén egyre többfelé megjelenik. Terjedését a klímaváltozás is segíti. A Keleti-Bakonyból csupán két adata ismert (SZEŐKE et al. 1988). A gyűjtemény egyetlen egyede a várpalotai Fajdas-kilátó mellől való, ezért valószínűsíthető, hogy természetes körülmények között tenyészik a területen. 2 nemzedéke júniusban és augusztusban repül.

Pyrrhia purpura (Hübner, 1817) – ezerjófűbagoly (13. ábra): Európában csak a Kárpát-medencében és környékén, valamint a Balkán egyes pontjain élnek erősen elszigetelt populációi, de keleten nagyobb területen egészen Közép-Ázsiáig ismert. Hazánkban nagyon lokális és ritka, a középhegységek nyíltabb sziklagyepjeiben, karsztbokorerdők szegélyében fordul elő, ahol egyetlen tápnövénye a nagyezerjófű (*Dictamnus albus*) is jelentős állománnyal rendelkezik. A Keleti-Bakonyból több helyről ismert, jelentős állományokkal rendelkezik itt (SZABÓKY 2006). Egyetlen nemzedéke májusban rajzik. Kiemelkedően értékes és védett faj.

Apamea syriaca tallosi Kovacs & Varga 1969 – Tallós dudvabagoly: A törzsalak *Apamea syriaca* egy

mediterrán-kis-ázsiai elterjedésű faj, amelynek alfaja (subsp. *tallosi*) él a Kárpát-medencében, valamint azon kívül Horvátország északi részén, és Alsó-Ausztriában is megtalálták. Magyarországon elsősorban több adata ismert, de igen lokális, csak a megfelelő élőhelyeken nem ritka (pl. ÁBRAHÁM 1991, ÁBRAHÁM - UHERKOVICH 1986, SZEŐKE et al. 1988). Két ökotípusát lehet megkülönböztetni (ÁBRAHÁM 2003): egy hegyvidéki írtásréteken előforduló, és egy kifejezetten hűvös, párás mikroklímát kedvelő, amely jellemzően láp- és mocsárréteken, üde erdei völgyekben, ligeterdőkben találja meg életfeltételeit. A nedvességkedvelő állományokat a klímaváltozással járó szárazodás jelentős mértékben veszélyezteti. Egyetlen generációja június folyamán repül. Hernyója különböző Poaceae-fajok (pl. *Calamagrostis* sp.) gyökerében él. Védett.

Rileyiana fovea (Treitschke, 1825) – zörgőlepke (14. ábra): Jellemzően szürkületi faj, mely rövid ideig aktív, csak húsz percen át repül a csalétekre, a mesterséges fény kevésbé vonzza. Pubescentális rovar, tápnövényei tölgy-fajok, különösen a molyhos tölgy (*Quercus pubescens*). Igen lokális, de a megfelelő helyeken nem ritka. Hazánk hegyvidéki, meleg sziklagyepjeiben, karsztbokorerdeiben többfelé előfordul (SZABÓKY 2006). Késő őszi lepke, szeptember végétől november elejéig repül. Védett.

Eriopygodes imbecilla (Fabricius, 1794) – hegyi apróbagoly: Közép- és Észak-Európától Kelet-Ázsiáig elterjedt faj, faunaterületünkön jellemzően a hegyvidékeken előforduló, montán elem. Korábban, az 1980-as évekig tartó hűvösebb periódusban a megfelelő élőhelyeken viszonylag gyakori volt (akár szubdomináns fajjá is válhatott (RÉZBÁNYAI 1979a), számos lelőhelyadata ismert a Bakonyból, a keleti részekről is (FAZEKAS 1980, 2014, HERCZIG 1989, ÁBRAHÁM 1991). Mára jelentősen megritkult. Egyetlen nemzedéke nyáron repül, hernyóinak különféle lágyszárúak (Poaceae, Asteraceae) a tápnövényei. Élőhelyei nedves hegyi rétek, bükkösök, szurdokerdők.

Hadena albimacula (Borkhausen, 1792) – fehérpettyes szegfűbagoly: Igen széles elterjedésű (Észak-Afrikától Európán át Kelet-Ázsiáig), de szinte mindenhol csak szigetszerűen előforduló faj. Hazánkban a hegyvidékek meleg sziklagyepjeiben, lejtősztyepeken fordul elő. A főváros környékén és az Aggteleki-karszton jelentősebb állományai élnek, máshol nagyon ritka és csak néhány egyede került elő. A Keleti-Bakonyból egy publikált adata ismert (SZEŐKE et al. 1988). Június-júliusban repül egyetlen nemzedéke, tápnövénye a kónya habszegfű (*Silene nutans*).

Euxoa hastifera (Donzel, 1847) – fehérsávós földibagoly (15. ábra), *Euxoa vitta* (Esper, 1789) – dolomit-földibagoly, *Euxoa distinguenda* (Lederer, 1857) – keleti földibagoly: Mindhárom pontuszi-mediterrán, szakadozott, déli elterjedésű faj. Nálunk a legforróbb sziklagyepjeiben (főként dolomiton, ritkábban mészkövön), sztyepeken fordulnak elő, ritka, veszélyeztetett és védett fajok. Egyetlen nemzedékük a nyár végén – ősz elején repül, tápnövényeik alacsony fűfélék (Poaceae). Az *E. hastifera* és az *E. vitta* rendelkezik

több publikált adattal a Keleti-Bakonyból (pl. SZABÓKY 2006), de az *E. distinguenda*-t is jelezték már a területről (SZEŐKE et al. 1988). Jelentős kiterjedésű, megfelelőnek tűnő élőhelyek találhatóak itt, ezért valószínűleg népesebb populációi lehetnek mindhárom fajnak.

Chersotis fimbriola fimbriola (Esper, 1803) – kökercsinvirág-földibagoly: A Dunántúli-középhegységben többfelé előforduló nominotipikus alfaj él a Keleti-Bakonyban is, ahol jelentős állományai ismertek (FAZEKAS 1980, SZABÓKY 1987, 2006, SZEŐKE et al. 1988). Rendkívül lokális, de élőhelyein gyakori is lehet. Erősen kötődik a dolomit-sziklagyeppekhez. Tápnövényei különféle szárazságtűrő lágyszárúak.

Chersotis margaritacea (Villers, 1789) – gyöngyös földibagoly: A többi *Chersotis*-fajhoz képest széles elterjedésű: ÉNY-Afrikától Európa Alpoktól délre levő területeinek nagy részén, és a Közel-Keleten át Közép-Ázsiáig előfordul, bár nagyon lokális és erősen kötődik élőhelyeihez. Szárazság és melegkedvelő sztyepp-faj, amely hazánkban mészkő- és dolomitsziklagyepekben, lejtősztyepréteken fordul elő. Csak a középhegység néhány pontján gyűjtötték (ÁBRAHÁM 1993, SZEŐKE et al. 1988). Tápnövényei *Gallium*- és *Asperula*-fajok.

Eurois occulta (Linnaeus, 1758) – óriás hegyibagoly: Holarktikus elterjedésű, északi faj, dél felé haladva (Európában is) egyre inkább a hegyvidékekre szorítkozik. Nálunk erősen montán faj, korábban, az 1980-as évekig tartó hűvösebb periódusban a megfelelő élőhelyeken viszonylag gyakori volt, több lelőhelyadata ismert hegyvidékeinkről, de jól repülő faj révén többfelé felbukkanhatott egy-egy példánya. Azóta sokkal ritkább lett, már csak a leghűvösebb területeken (pl. nyugati és északnyugati határszél) fordul elő, de kóborlása innen is megtörténhet. Tápnövényei különféle kisméretű lágyszárúak és cserjék: főként *Vaccinium*-, *Lonicera*-, *Epilobium*- és *Rubus*-fajok. A Keleti-Bakonyban tipikus élőhelyei egyáltalán nem jellemzőek. Egyedüli publikált adata a várpalotai Fajdas-hegyről származik, ahogy a gyűjtemény egyetlen egyede is, talán ugyanabból a gyűjtésből, sőt akár ugyanarról az egyetlen példányról van szó (SZEŐKE et al. 1988). Hasonló életmódja miatt szintén kiemelendő adatnak számít a *Lacanobia contigua* populációja is, bár több publikált előfordulása ismert (ÁBRAHÁM 1993, 2000, FAZEKAS 1980, 2014, SZABÓKY 2006, SZEŐKE et al. 1988).

Köszönetnyilvánítás

A szerző köszönetét fejezi ki Sebők Ferencnek a hoszszantartó és áldozatos munkájáért, Tóth Máriaának a gyűjtemény átadásának és megvásárlásának lehetőségéért, dr. Szeőke Kálmánnak és dr. Ábrahám Leventének a hasznos kiegészítésekért és korrekciókért, valamint Kelemen Egonnak és Schliitt Bencének a gyűjtemény rendezésében és az adatbázis készítésében nyújtott segítségükért. Köszönet illeti a Nemzeti Kulturális Alap Múzeumok Kollégiumát, amelynek Műtárgy/Gyűjtemény vásárlás témájában kiírt pályázatán (pályázat kódja: 209110/00071) elnyert összeg tette lehetővé a Sebők-gyűjtemény megvásárlását.

Irodalom

- ÁBRAHÁM, L. 1987: Adatok a Bakony keleti része nagylepke-faunájának ismeretéhez – *Folia Musei Historico-Naturalis Bakonyiensis* 6: 117-118.
- ÁBRAHÁM, L. 1991: Bakonyháza és környékének nagylepkefaunája (Lepidoptera) – *Folia Musei Historico-Naturalis Bakonyiensis* 10: 86-105.
- ÁBRAHÁM, L. 1993: A Tési-fennsík nagylepkefaunájáról (Lepidoptera) – *Folia Musei Historico-naturalis Bakonyiensis* 12: 145-172.
- ÁBRAHÁM, L. 2000: A nagylepkefauna vizsgálata a Keleti-Bakonyban – *Folia Musei Historico-Naturalis Bakonyiensis* 19: 101-116.
- ÁBRAHÁM, L. 2003: A Látrányi Puszta Természetvédelmi Terület nagylepke (Lepidoptera) faunájának vizsgálata – *Natura Somogyiensis* 5: 241-254. <https://doi.org/10.24394/NatSom.2003.5.241>
- ÁBRAHÁM, L. – UHERKOVICH, Á. 1986: Dudar környékének nagylepke-faunája – *Folia Musei Historico-Naturalis Bakonyiensis* 5: 57-78.
- BORDÁN, I. 1930: A Várpalota területe határain belül gyűjtött nagylepkek névjegyzéke – *Bakonyi Természettudományi Múzeum Könyvtára (kézirat) könyvtári jelzet: 368*
- DIETZEL, GY. 1997: A Bakony nappali lepkéi – A Bakony természettudományi kutatásának eredményei 21: 1-199. <https://docplayer.hu/108737369-A-bakony-nappali-lepkei.html>
- FAZEKAS, I. 1980: A Keleti-Bakony nagylepkefaunája I., Királyszállás és környékének nagylepkefaunája – *A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei* 15: 111-130.
- FAZEKAS, I. 2014: A Keleti-Bakony nagylepkefaunája III. Alsóperepuszta bagolylepkéi – *e-Acta Naturalia Pannonica* 7: 15-32. http://epa.oszk.hu/01900/01957/00010/pdf/EPA01957_eactanat_2014_7_015-032.pdf
- GERGELY, P. – GÓR, Á. – NESTOR, T. (szerk.) 2018: *Nappali lepkéink*, *Kitaibel Kiadó*, Budaörs. 1-264.
- HERCZIG, B. 1989: További adatok a Bakony nagylepkefaunájának ismeretéhez (Keleti-Bakony: Feketevízpuszta). *Folia Musei Historico-Naturalis Bakonyiensis* 8: 47-56.
- KOVÁCS, L. 1953: A magyarországi nagylepkek és elterjedésük I. – *Folia Entomologica Hungarica* 6: 77-164.
- KOVÁCS, L. 1956: A magyarországi nagylepkek és elterjedésük II. – *Folia Entomologica Hungarica* 9: 89-140.
- LERAUT, P. 2019: *Moths of Europe Noctuids I.*, N.A.P. Editions, France. 1-621.
- MAGYAR KÖZLÖNY, 158. szám, 66/2015 (X. 26) FM rendelet
- PAPP, J. 1966: A Bakony Természeti Képe és a rovarfajta kutatások – *Folia Entomologica Hungarica* 19: 429-440.
- RÉZBÁNYAI, L. 1979a: Kvalitatív és kvantitatív vizsgálatok az Északi-Bakony éjszakai nagylepkefaunáján II. – *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 14: 139-192.
- RÉZBÁNYAI, L. 1979b: Lelőhelyadatok a zirci Bakonyi Természettudományi Múzeum nagylepkegyűjteményéből, 1969-ig – *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 14: 193-199.
- RÉZBÁNYAI, L. 1980: Kvalitatív és kvantitatív vizsgálatok az Északi-Bakony éjszakai nagy lepkefaunáján III. – *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 15: 141-168.
- SZABÓKY, Cs. 1982: A Bakony molylepkéi. – *A Bakony természettudományi kutatásának eredményei* 15: 1-43. <http://real-eod.mtak.hu/10082/>
- SZABÓKY, Cs. – RÁCZ, G. 2006: Bakonykúti lepkéi. – *Folia Musei Historico-Naturalis Bakonyiensis* 23: 113-139.
- SZEŐKE, K. 1987: Lepkészetű kutatások a Keleti-Bakonyban – *Folia Musei Historico-Naturalis Bakonyiensis* 6: 119-122.
- SZEŐKE, K. 2019: Emlékezés Sebők Ferenc (1953–2018) várpalotai lepkegyűjtőre. – *e-Acta Naturalia Pannonica* 19: 83-84. https://epa.oszk.hu/01900/01957/00024/pdf/EPA01957_eacta_19_2019_83-84.pdf
- SZEŐKE, K. – SZEŐKE, L. – NYIRŐ, M. 1988: Result of the investigations on the Lep. fauna of the Eastern Bakony Mts. – *Folia Musei Historico-Naturalis Bakonyiensis* 7: 133-150.
- VARGA, Z. (szerk.) 2010: *Magyarország nagylepkei – Heterocera* Press, Budapest, 1-253.

Second contribution to the knowledge of sawflies of the Zselic Hills (Hymenoptera: Symphyta)

ATTILA HARIS

H-1076 BUDAPEST, Garay utca 19, HUNGARY attilaharis@yahoo.com

HARIS, A.: *Second contribution to the knowledge of sawflies of the Zselic Hills (Hymenoptera: Symphyta)*.

Abstract: 724 specimens of 119 species are recorded mainly from 2022 in the Zselic Hills. With this collecting, the known number of local sawfly fauna increased from 193 to 224 species. *Dolerus uliginosus* (Klug, 1818) is new record for the Hungarian fauna. Rare species are: *Pamphilius kontuniemii* Shinohara, 2003, *Pamphilius marginatus* (Serville, 1823), *Aprosthemata tardum* (Klug, 1814), *Dolerus coracinus* (Klug, 1818), *Dolerus megapterus* Cameron, 1881, *Dolerus subalatus* Kerensky, 1926, *Periclista lineolata* (Klug, 1816), *Parna tenella* (Klug, 1816), *Phyllocolpa oblita* (Serville, 1823), *Craesus latipes* (Villaret, 1832), *Pristiphora abbreviata* (Hartig, 1837), *Pristiphora nigriceps* (Hartig, 1840), *Pristiphora punctifrons* (Thomson, 1871) and *Pristiphora thalictri* (Kriechbaumer, 1884).

Keywords: *Hymenoptera*, *Symphyta*, Hungary, Zselic Hills, new records

Introduction

Zselic Hills (Figs. 6-9) with an area of about 1200 km² takes place in the Southern part of Transdanubia, on the border of Somogy and Baranya counties between Kaposvár and Szigetvár. From this 1 200 sq km, only 400 sq km, the Northern Zselic, was investigated. It is placed between 200–270 meters altitudes above sea level. The highest peak is the Raven's Nest (358 m). Its major natural values are the characteristic forest associations, with sub-Mediterranean flora and associated fauna. Typical forest associations are Alder carr woodland (*Alnion glutinosae-incanae*) in the lower territories; in the higher altitudes, oak-ash-elm mixed forests (*Fraxino pannonicae-Ulmetum*) cover the hills, the fragmented and very local, Illyrian beech forests (*Fagion illyricum*) are the special forest association of this region and finally the slowly expanding Turkey oak – silver lime mixed forests (*Tilio argenteae-Quercetum petraeae-cerris*) take place. Silver lime (*Tilia tomentosa*) gave name to the local nature park called Zselic Hills Silver Lime Nature Park (Zselici Ezüsthársas Natúrpark in Hungarian).

Its climate is cooler and wetter than its surroundings, with mild, sub-Mediterranean character. The shiny hours increase from west to east, from 1950 to 2000 in the west and from 2000 to 2050 in the east. The average annual temperature is between 9.8 and 10.7 °C. The annual temperature reaches its maximum in July, averaging 20-20.5 °C. The temperature distribution is balanced; the summer is evenly warm, as the average temperature in July nowhere rises above 21

°C. The winter is remarkably mild, with the number of frosty days ranging from 80 to 90 a year.

In cultural point of view, 10 neolithic settlements are known including some hill-forts in Szálacska and Visnye. At Lipótfő, Kisasszond and Simonfa, bronze age treasures were unearthed. Hedrehely was inhabited by Celts in the early iron age. From the Roman age, we have only sporadic archaeological findings, mainly from Kaposvár. In the middle age, the secular centres of the region were the Szigetvár castle in the South and the Ropolyútvár castle (predecessor of the present Kaposvár, seat of Somogy County) in the North. The religious centre was the Kaposszentjakab Abbey, after its decline, the Benedictine abbey at Kaposszentbenedek (part of Bárdudvarnok). In the Turkish era, the region nearly abandoned, depopulated and the present forests took place on the former cultivated lands.

Material and methods

We spent 32 days with collecting in 2022: 10 days in April, 8 days in May, 4 days in June, 4 days in July and 6 days in August. Voucher specimens are deposited in the entomological collection of Rippl-Rónai Museum, Kaposvár.

For identification, Zhelochovtsev's work on the sawflies of the European part of the former USSR (Zhelochovtsev, 1988), Lacourt's book on the European sawflies (Lacourt 2020) and the latest Czech and Slovak monograph (Macek et al. 2020) were consulted. We also used some recent revisions and works to make the identifications even more precise (Achterberg and Aartsen 1986, Blank & Ritzau 1998, Haris 2001, 2006, Haris and Gyurkovics 2014, Koch 1988, Prous, 2012, Taeger 1988, 2015 and Taeger et al. 2018). Whenever it was necessary (subfamily Nematinae and genus *Dolerus* and *Allantus*), male genitalia were dissected and studied. For the discussion of distribution of sawflies, we consulted the book of Roller and Haris titled *Sawflies of the Carpathian Basin, History and Current Research* (Roller & Haris 2008) augmented by other faunistic records from the Carpathian Basin (Ambrus 1978, Roller 1999, 2000, Roller et al. 2006, Haris 2001, 2009, 2010, 2011, 2012, 2018a, b, 2019, 2020 Haris and Gyurkovics 2012; Balázs and Haris 2019). For the host plants records, the latest book of Macek et al., 2020 was our source. The higher classification of sawflies applied in this work follows the *Hymenoptera* part of *Fauna Europaea* (Achterberg 2013).

For rare, frequent and sporadic species, we use the following categories:

- „rare species”: less or maximum 10 specimens were captured in Hungary in the last 160 years
- „sporadic species”: 11-30 specimens were captured in the last 160 years
- „frequent species”: more than 30 specimens were captured
- and finally „common species”: the 20 most frequent species, mostly insect pests. They are common everywhere.

We provide data for each species in the following order: place and date of capture, number of males or/and females. The first name of the locations are the name of the village. The second name is the so called toponym (inside the area of the village, where the given specimens were captured, mostly the name of the field, or forest, lake, spring, brook, etc., frequently historical names) to make the place of capture even more precise. We also provide coordinates in the „List of localities” part. Sometimes we provide three names like: Bárdudvarnok: Bányá: Szilosi-földek (Szilosi fields). In these cases, the first name of the present village (Bárdudvarnok), the second (Bányá) is part of the village, which was independent settlement before 1851 but its name is still in common use and the third name: Szilosi-földek (Szilosi fields), is the toponym (name of the meadow inside Bányá). Source of toponyms is the digitalized cadastral map of the Habsburg Empire from 1865 digitalized and published by Timár and Biszak 2010. Finally, since the last investigation, in 2009, outlying rural territories of several villages are changed (like Zselickisfalud: Ropoly Forest Reserve area (in 2009) now is part of Zselicszentpál).

List of collection sites:

Bányá: Lipótfai tározó, between 46°16'10.22"N, 17°40'10.32"E and 46°16'11.68"N, 17°40'2.91"E
 Bányá: Szilosi-földek, between 46°16'3.97"N, 17°39'57.69"E and 46°16'3.17"N, 17°39'49.17"E
 Böszénfa: Dugás-kút, between 46°14'7.27"N, 17°46'37.57"E and 46°14'18.81"N, 17°46'39.00"E
 Böszénfa: Ropolyi-tó, between 46°14'33.49"N, 17°46'28.95"E and 46°14'27.08"N, 17°46'33.18"E.
 Böszénfa: Ropoly: Lovarda, between 46°14'50.44"N, 17°46'35.89"E and 46°19'39.31"N, 17°42'3.17"E.
 Kaposgyarmat: Between 46° 16' 52.35" N, 17° 52' 35.97" E and 46° 17' 11.80" N, 17° 52' 31.89" E.
 Kaposszentbenedek: Petörke-tó (Petörke lake), between 46°19'22.05"N, 17°42'2.83"E and 46°19'39.31"N and
 Lipótfá: Cseberki-erdő: Around 46° 18' 00.33" N, 17° 39' 10.36" E.
 Sántos: Páprágypuszta, between 46° 21' 10.46" N, 17° 53' 16.57" E and 46° 21' 04.00" N, 17° 53' 40.92" E.
 Simonfa: Csurgófi-rét, between 46°16'7.95"N, 17°49'49.94"E and 46°16'8.67"N, 17°50'3.94"E This place is identical with Simonfa: Tótyai dűlő in Haris, 2009, however, this toponym is more precise.

Szena: Denna-rét, between 46°15'21.18"N, 17°41'14.88"E and 46°15'28.36"N, 17°41'6.00"E
 Visnyeszéplak: Vitorág, between 46°13'13.35"N, 17°43'28.69"E and 46°12'59.96"N, 17°43'34.73"E.
 Zselickisfalud: Enyezdi barakk, 46°12'12.18"N, 17°45'36.00"E and 46°12'21.93"N, 17°45'52.73"E.
 Zselickislak: Kender-földek, between 46°18'47.91"N, 17°47'45.00"E and 46°18'35.89"N, 17°47'46.01"E.
 Zselickislak: Markó-rét, between 46°18'50.30"N, 17°47'47.69"E and 46°18'51.06"N, 17°47'51.77"E.
 Zselicszentpál: Ropolyi-erdő Erdőrezervátum (Ropoly Forest Reserve), between 46°15'25.64"N, 17°48'37.82"E and 46°15'49.84"N, 17°48'43.46"E.
 This place is identical with Zselickisfalud: Ropoly in Haris, 2009. In the last years, the status of this area is changed, now it belongs to Zselicszentpál.
 Zselicszentpál. Vízműtelep, 46°18'20.81"N, 17°49'8.39"E and 46°18'12.80"N, 17°49'13.85"E.

Results

List of the species

Pamphiliidae

Neurotoma nemoralis (Linné, 1758): Simonfa: Csurgófi-rét, 26. 04. 2022, 1 male. Frequent. Larva on *Prunus mahaleb*, *P. armeniaca*, *P. spinosa* and *P. cerasus*.

Pamphilius kontunemii Shinohara, 2003: Szena: Denna-rét, 14. 05. 2022, 1 female. Host plant: *Alnus incana*. Rare.

Pamphilius marginatus (Serville, 1823): Szena: Denna-rét, 20. 04. 2022, 1 female; 30. 04. 2022, 1 female, 02. 05. 2022, 1 female. Larva on *Corylus avellana* and on *Carpinus betulus*. Rare.

Pamphilius sylvaticus (Linné, 1758): Kaposgyarmat, 24. 04. 2022, 1 female; Visnyeszéplak, 28. 04. 2022, 1 female. One of the most frequent sawfly species. Host plants: *Sorbus aucupariae*, *Malus* spp., *Prunus* spp. and *Crataegus* spp.

Argidae

Aprosthemella melanurum (Klug, 1814): Zselickislak: Kender-földek, 01. 05. 2022, 1 male. Sporadic. Host plants: *Lathyrus pratensis* and *Vicia cracca*.

Aprosthemella tardum (Klug, 1814): Zselickislak: Kender-földek, 26. 04. 2022, 1 male. Rare. Larva on *Lathyrus latifolius*.

Arge cyanocrocea (Förster, 1771): Zselickisfalud: Enyezdi barakk, 30. 04. 2022, 1 male; Simonfa: Csurgófi-rét, 01. 05. 2022, 1 male, 03. 05. 2022, 2 females, 15. 05. 2022, 2 females; Zselickislak: Kender-földek, 01. 05. 2022, 1 male, 22. 05. 2022, 1 male, 04. 06. 2022, 2 males, 06. 06. 2022, 1 male, 09. 07. 2022, 2 females, 17. 07. 2022, 1 female; Szena: Denna-rét, 14. 05. 2022, 1 female, 05. 06. 2022, 1 female; Kaposszentbenedek: Petörke-tó, 16. 07. 2022, 2 males. Common species. Known host plants: *Rubus idaeus* and *Sanguisorba officinalis*.

Arge enodis (Linné, 1767): Kaposszentbenedek: Petörke-tó, 16. 07. 2022, 1 male; Bárdudvarnok: Bányá: Szilosi-földek, 10. 07. 2022, 1 female, 31. 07. 2022, 3 females, 07. 08. 2022, 3 females, 1 male; Bárdudvarnok: Bányá: Lipótfai tározó, 31. 07. 2022, 1 female, 10. 07. 2022, 1 female, 07. 08. 2022, 1 female; Zselickislak: Kender-földek, 08. 08. 2022, 2 females; Zselickislak: Markó-rét, 17. 07. 2022, 1 male. Frequent. Host plants: *Salix* spp.

Arge melanochra (Gmelin, 1790): Zselickislak: Kender-földek, 04. 06. 2022, 2 females, 2 males, 06. 06. 2022, 3 females, 2 males, 19. 06. 2022, 1 male; Bárdudvarnok: Bányá: Szilosi-földek, 05. 06. 2022, 2 females; Zselickislak: Dugás-Kút: 04. 06. 2022, 4 males; Szenna: Denna-rét, 05. 06. 2022, 1 male; Sántos: Páprágypuszta: 06. 06. 2022, 1 male; Zselickislak: Markó-rét, 09. 07. 2022, 3 females. The most common *Argid* sawfly. Host plant: *Crataegus oxycantha*.

Arge nigripes (Retzius, 1783): Visnyeszéplak, 28. 04. 2022, 1 female. Frequent. Host plants: *Rosa* spp.

Arge ustulata (Linné, 1758): Szenna: Denna-rét, 04. 05. 2022, 1 male. Frequent. Larva on *Betula*, *Salix* and *Crataegus*.

Sterictiphora angelicae (Panzer, 1799): Kaposszentbenedek: Petörke-tó, 31. 07. 2022, 1 female. Frequent species. Larva on *Prunus*.

Diprionidae

Diprion pini (Linné, 1758): Bárdudvarnok: Bányá: Lipótfai tározó, 25. 04. 2022, 1 female. Frequent. Insect pest of *Pinus* spp.

Macrodiplon nemoralis (Enslin, 1917): Visnyeszéplak, 23. 06. 1985, 1 female. Rare. Larva on *Pinus sylvestris*.

Tenthredinidae

Dolerinae

Dolerus (Dolerus) bimaculatus (Geoffroy, 1785): Bárdudvarnok: Bányá: Lipótfai tározó, 30. 04. 2022, 1 male. Sporadic. Larva on *Equisetum* spp.

Dolerus (Poodolerus) brevicornis Zaddach, 1859: Kaposszentbenedek: Petörke-tó, 21. 04. 2022, 1 female. Sporadic. Larva on *Graminae*.

Dolerus (Poodolerus) coracinus (Klug, 1818): Bárdudvarnok: Bányá: Lipótfai tározó, 02. 05. 2022, 1 female. Rare. Host plant is unknown.

Dolerus (Dolerus) etruscus (Klug, 1818): Zselickislak: Kender-földek, 01. 05. 2022, 1 male, 17. 07. 2022, 1 male, 21. 08. 2022, 1 female; Zselickislak: Markó-rét, 09. 07. 2022, 1 female, 17. 07. 2022, 2 females; Bárdudvarnok: Bányá: Lipótfai tározó, 02. 05. 2022, 1 female. Frequent, species with taxonomically uncertain position. According to Lacourt, 2020 it is only pure color variation of *D. germanicus*, according to Taeger et al. 2018, it is distinct species.

Dolerus (Oncodolerus) eversmanni W.F. Kirby, 1882: Zselickislak: Kender-földek, 15. 05. 2022, 1 female. Frequent. Larva on *Equisetum arvense* and *E. palustre*.

Dolerus (Dolerus) germanicus ssp. germanicus (Fabricius, 1775): Bárdudvarnok: Bányá: Lipótfai tározó, 28. 04. 2022, 1 female, 1 male. Common. Larva on *Equisetum arvense* and *E. palustre*.

Dolerus (Poodolerus) gonager (Fabricius, 1781): Zselickislak: Kender-földek, 24. 04. 2022, 1 female, 29. 04. 2022, 1 female; Zselickisfalud: Enyezdí barakk, 30. 04. 2022, 1 female; Szenna: Denna-rét, 25. 04. 2022, 1 female, 30. 04. 2022, 1 female; Simonfa: Csurgófüi-rét, 03. 05. 2022, 3 females. Common. Larva on *Graminae*.

Dolerus (Poodolerus) nigritus (O.F. Müller, 1776): Zselickisfalud: Enyezdí barakk, 20. 04. 2022, 3 females, 3 males; Böszénfa: Ropolyi-tó, 21. 04. 2022, 1 male; Zselickisfalud: Enyezdí barakk, 30. 04. 2022, 2 females; Simonfa: Csurgófüi-rét, 29. 04. 2022, 1 female, 1 male; Visnyeszéplak, 28. 04. 2022, 1 male; Bárdudvarnok: Bányá: Lipótfai tározó, 25. 04. 2022, 1 female; Zselickislak: Kender-földek, 29. 04. 2022, 6 females; Szenna: Denna-rét, 28. 04. 2022, 1 female, 02. 05. 2022, 1 female, 1 male, 04. 05. 2022, 3 females, 3 males; Zselickislak: Kender-földek, 24. 04. 2022, 1 male, 01. 05. 2022, 1 female, Common. Larva on *Gramineae* including cereals.

Dolerus (Poodolerus) nitens Zaddach, 1859: Zselickislak: Kender-földek, 24. 04. 2022, 1 male. Sporadic. Larva on *Cyperaceae* and *Graminae*.

Dolerus (Poodolerus) picipes (Klug, 1818): Simonfa: Csurgófüi-rét, 01. 05. 2022, 1 female. Frequent. Larva on *Graminae*.

Dolerus (Poodolerus) puncticollis C. G. Thomson, 1871: Kaposszentbenedek: Petörke-tó, 18. 04. 2022, 1 female; Bárdudvarnok: Bányá: Szilosi-földek, 21. 04. 2022, 1 female; Simonfa: Csurgófüi-rét, 26. 04. 2022, 2 females; Böszénfa: Ropolyi-tó, 29. 04. 2022, 1 female; Zselickislak: Kender-földek, 01. 05. 2022, 1 male; Szenna: Denna-rét, 04. 05. 2022, 1 female. Common. Larva on *Graminae* including cereals.

Dolerus (Poodolerus) sanguinicollis (Klug, 1818): Szenna: Denna-rét, 28. 04. 2022, 1 female, 21. 05. 2022, 1 female; Bárdudvarnok: Bányá: Lipótfai tározó, 14. 05. 2022, 1 female. Sporadic. Host plant unknown, probably *Poaceae*.

Dolerus (Poodolerus) subalatus Kerensky, 1926: Zselicszentpál: Ropoly Forest Reserve, 26. 04. 2022, 1 male. Rare. Hostplant unknown.

Dolerus (Poodolerus) stygius Förster, 1860: Szenna: Denna-rét, 04. 05. 2022, 2 males. Rare. Larva on different *Carex* spp. like *C. acuta*, *C. cespitosa* or *C. nigra*.

Dolerus (Achaetoprion) triplicatus (Klug, 1818): Visnyeszéplak, 28. 04. 2022, 1 female. Sporadic. Larva on *Juncus filiformis* and *J. effusus*.

Dolerus (Achaetoprion) uliginosus (Klug, 1818): Visnyeszéplak: Vitorág, 30. 04. 2022, 1 female. New record for Hungary. Rare. Larva on *Juncus* spp.

Dolerus (Dicrodolerus) vestigialis (Klug, 1818): Bárdudvarnok: Bányá: Lipótfai tározó, 25. 04. 2022, 1 male, 02. 05. 2022, 1 female; Zselicszentpál: Vízműtelep, 03. 05. 2022, 1 female; Zselickisfalud:

Enyezdi barakk, 20. 04. 2022, 1 female, 1 male, 30. 04. 2022, 1 female, 2 males; Zselickislak: Kender-földek, 29. 04. 2022, 1 male, 03. 05. 2022, 1 female. Common. Host plants: *Equisetum palustre*, *E. sylvaticum*, *E. arvense* and *E. pratense*.

Allantinae

Allantus (*Emphytus*) **calceatus** (Klug, 1818): Szenna: Denna-rét, 04. 05. 2022, 1 female. Sporadic. Host plants: *Rubus*, *Sanguisorba*, *Rosa*, *Filipendula*, *Fragaria* and *Alchemilla* spp.

Allantus (*Emphytus*) **cingulatus** (Scopoli, 1763): Simonfa: Csurgófüi-rét, 26. 04. 2022, 1 male. Frequent. Host plants: *Rosa* and *Fragaria* spp.

Allantus (*Emphytus*) **melanarius** (Klug, 1818): Szenna: Denna-rét, 21. 05. 2022, 1 female. Frequent. Host plant: *Cornus sanguinea*.

Athalia bicolor Serville, 1823: Szenna: Denna-rét, 14. 05. 2022, 1 males, 21. 05. 2022, 2 males; Bárdudvarnok: Bánya: Lipótfai tározó, 14. 05. 2022, 1 male. Frequent. Host plant: *Ranunculus* spp.

Athalia circularis (Klug, 1815): Böszénfa: Ropoly: Lovarda, 21. 08. 2022, 1 female. Frequent. Larva on *Glechoma hederacea*, *Plantago*, *Melampyrum* and *Veronica* spp.

Athalia cordata Serville, 1823: Simonfa: Csurgófüi-rét, 03. 05. 2022, 1 female, 15. 05. 2022, 1 female, 1 male; Szenna: Denna-rét, 20. 04. 2022, 1 male, 21. 04. 2022, 1 male, 25. 04. 2022, 1 female, 2 males, 28. 04. 2022, 2 males, 30. 04. 2022, 1 male, 04. 05. 2022, 2 females, 2 males, 30. 04. 2022, 1 female, 1 male, 21. 05. 2022, 1 male, 20. 08. 2022, 1 male; Bárdudvarnok: Bánya: Lipótfai tározó, 14. 05. 2022, 1 male; Zselickislak: Kender-földek, 29. 04. 2022, 1 female, 2 males, 01. 05. 2022, 1 male. Common. Larva on *Misopates orontinum*, *Antirrhinum majus*, *Ajuga reptans*, *Teucrium scorodonia* and *Plantago* spp.

Athalia liberta (Klug, 1815): Szenna: Denna-rét, 14. 05. 2022, 1 female. Frequent. Feeding on *Alliaria petiolata*, *Arabidopsis thaliana*, *Cardamine hirsuta* and *Sisymbrium officinale*.

Athalia rosae (Linné, 1758): Kaposszentbenedek: Petörke-tó, 14. 05. 2022, 1 female, 06. 07. 2022, 1 female, 06. 07. 2022, 2 females, 2 males, 20. 08. 2022, 1 male; Szenna: Denna-rét, 14. 05. 2022, 1 female, 21. 05. 2022, 1 male; Zselickislak: Kender-földek, 06. 06. 2022, 2 females, 2 males, 07. 07. 2022, 1 female, 08. 08. 2022, 2 females, 1 male, 21. 08. 2022, 2 females; Zselickislak: Markó-rét, 09. 07. 2022, 1 male; Bárdudvarnok: Bánya: Lipótfai tározó, 31. 07. 2022, 1 female, 2 males, 07. 08. 2022, 1 female, 20. 08. 2022, 1 female; Bárdudvarnok: Bánya: Szilosi-földek, 31. 07. 2022, 2 females, 2 males, 07. 08. 2022, 3 males; Böszénfa: Ropoly: Lovarda, 21. 08. 2022, 2 females; Simonfa: Csurgófüi-rét, 27. 08. 2022, 1 female. Common pest. Host plants: *Raphanus sativus*, *R. raphanistrum*, *Sinapis arvensis*, *Sisymbrium officinale*, *Armoracia rusticana*, *Barbarea* sp., *Brassica napus*, *B. juncea*, *B. rapa*, *B. oleracea*, *Tropaeolum majus*, *Sinapis arvensis*, *Alliaria petiolata* and *Cardamine* spp.

Empria liturata (Gmelin, 1790): Zselickisfalud: Enyezdi barakk, 20. 04. 2022, 1 male; Lipótfá: Cseberki-erdő, 25. 04. 2022, 1 female; Bárdudvarnok: Bánya: Lipótfai tározó, 28. 04. 2022, 1 female; Visnyeszéplak, 28. 04. 2022, 1 female; Zselicszentpál: Vízműtelep, 24. 04. 2022, 1 male, 01. 05. 2022, 1 female; Szenna: Denna-rét, 28. 04. 2022, 1 female, 25. 04. 2022, 2 females, 30. 04. 2022, 1 female, 28. 04. 2022, 1 female; Zselicszentpál: Ropoly Forest Reserve, 26. 04. 2022, 1 female, 1 male; Böszénfa: Dugás-kút, 21. 04. 2022, 1 male; Zselickislak: Kender-földek, 03. 05. 2022, 2 females, 01. 05. 2022, 1 female, 26. 04. 2022, 1 female; Simonfa: Csurgófüi-rét, 29. 04. 2022, 1 male, 26. 04. 2022, 3 females, 1 male. Frequent. Host plants: *Fragaria* and *Geum* spp.

Empria sexpunctata (Serville, 1823) (= *Empria klugi* Steph.): Simonfa: Csurgófüi-rét, 29. 04. 2022, 1 male; Zselicszentpál: Ropoly Forest Reserve, 29. 04. 2022, 1 male; Zselickisfalud: Enyezdi barakk, 30. 04. 2022, 1 male. Frequent. Larva on *Geum* spp.

Empria tridens (Konow, 1896): Szenna: Denna-rét, 30. 04. 2022, 2 females; Zselicszentpál: Ropoly Forest Reserve, 29. 04. 2022, 1 female. Frequent. Host plants: *Geum* spp. and *Rubus idaeus*.

Eriocampa ovata (Linné, 1760): Kaposszentbenedek: Petörke-tó, 05. 06. 2022, 4 females. Frequent. Larva on *Alnus*.

Eriocampa umbratica (Klug, 1816): Böszénfa: Ropolyi-tó, 29. 04. 2022, 1 male. Frequent. Larva on *Alnus* spp.

Taxonus agrorum (Fallén, 1808): Zselickislak: Kender-földek, 03. 05. 2022, 1 female. Frequent. Host plants: *Rubus idaeus* and *R. caesius*.

Blennocampinae

Claremontia alternipes (Klug, 1816): Zselicszentpál: Vízműtelep, 24. 04. 2022, 1 male, 01. 05. 2022, 1 male; Zselickislak: Kender-földek, 24. 04. 2022, 1 female; Visnyeszéplak: Vitorág, 30. 04. 2022, 1 female; Zselickisfalud: Enyezdi barakk, 30. 04. 2022, 1 female; Zselicszentpál: Ropoly Forest Reserve, 01. 05. 2022, 1 female; Simonfa: Csurgófüi-rét, 26. 04. 2022, 1 female, 01. 05. 2022, 1 female, 29. 04. 2022, 1 female; Szenna: Denna-rét, 30. 04. 2022, 1 female. Sporadic. Host plant: *Rubus idaeus*.

Claremontia brevicornis (Brischke, 1883): Szenna: Denna-rét, 28. 04. 2022, 1 female. Frequent. Host plants: *Fragaria* spp., *Sanguisorba* spp. and *Potentilla reptans*.

Claremontia waldheimii (Gimmerthal, 1847): Zselicszentpál: Ropoly Forest Reserve, 01. 05. 2022, 1 female; Szenna: Denna-rét, 02. 05. 2022, 1 female. Frequent. Host plant: *Geum urbanum*.

Eutomostethus ephippium (Panzer, 1798): Böszénfa: Ropolyi-tó, 29. 04. 2022, 2 males; Szenna: Denna-rét, 30. 04. 2022, 1 female, 02. 05. 2022, 5 males, 1 female, 04. 05. 2022, 2 females, 4 males, 14. 05. 2022, 1 female, 3 males, 21. 05. 2022, 1 male; Visnyeszéplak, 14. 05. 2022, 1 female; Zselicszentpál: Ropoly Forest Reserve, 01. 05. 2022, 1 male; Zselick-

islak: Kender-földek, 03. 05. 2022, 1 female, 1 male, 04. 06. 2022, 1 male; Kaposszentbenedek: Petörke-tó, 14. 05. 2022, 1 male. Common, larva on *Poaceae*.

Eutomostethus gagathinus (Klug, 1816): Zselickislak: Kender-földek, 24. 04. 2022, 1 male. Sporadic. Host plant: *Carex paniculata*.

Halidamia affinis (Fallén, 1807): Bárdudvarnok: Bánya: Szilosi-földek, 21. 04. 2022, 1 female; Zselickislak: Kender-földek, 01. 05. 2022, 1 female; Zselicszentpál: Ropoly Forest Reserve, 03. 05. 2022, 1 female; Simonfa: Csurgófüi-rét, 03. 05. 2022, 1 female, 15. 05. 2022, 1 female; Szenna: Denna-rét, 30. 04. 2022, 1 female, 14. 05. 2022, 1 female. Frequent. Host plants: *Galium aparine* and *G. mollugo*.

Monophadnoides ruficruris (Brullé, 1832): Kaposszentbenedek: Petörke-tó, 21. 04. 2022, 1 male; Bószénfa: Ropolyi-tó, 21. 04. 2022, 1 male; Bárdudvarnok: Bánya: Lipótfai tározó, 14. 05. 2022, 1 female. Frequent. Host plant: *Rubus fruticosus*.

Monophadnus monticola (Hartig, 1837): Zselicszentpál: Ropoly Forest Reserve, 03. 05. 2022, 1 female; Zselickislak: Kender-földek, 26. 04. 2022, 1 female, 03. 05. 2022, 1 female; Szenna: Denna-rét, 25. 04. 2022, 1 female, 30. 04. 2022 4 females, 04. 05. 2022, 1 female. All other *M. monticola* published by Zombori, 1979 are proved to be *M. pallescens*. Sporadic. Larva on *Helleborus* spp.

Monophadnus pallescens (Gmelin, 1790): Szenna: Denna-rét, 28. 04. 2022, 1 female, 30. 04. 2022, 2 females, 02. 05. 2022, 2 females, 04. 05. 2022, 1 female; Zselickisfalud: Enyezdí barakk, 02. 05. 2022, 1 female; Common. Host plants: *Ranunculus acris*, *R. repens*, *R. lanuginosus* and *Anemone nemorosa*.

Pareophora pruni (Linné, 1758): Szenna: Denna-rét, 20. 04. 2022, 1 male, 28. 04. 2022, 1 female; Simonfa: Csurgófüi-rét, 26. 04. 2022, 1 male; Zselicszentpál: Vízműtelep, 03. 05. 2022, 1 female. Frequent. Larva on *Prunus spinosa*.

Periclista (Periclista) lineolata (Klug, 1816): Simonfa: Csurgófüi-rét, 26. 04. 2022, 1 female; Szenna: Denna-rét, 02. 05. 2022, 1 female. Rare. Larva on *Quercus* spp. like *Quercus rubra*.

Phymatocera aterrima (Klug, 1816): Szenna: Denna-rét, 04. 05. 2022, 1 male. Host plants: *Polygonatum* spp. frequent.

Tomostethus nigrinus (Fabricius, 1804): Zselicszentpál: Vízműtelep, 01. 05. 2022, 1 male. Sporadic. Host plant: *Fraxinus excelsior*.

Heterarthrinae

Fenusa (Fenusa) pumila Leach, 1817: Kaposszentbenedek: Petörke-tó, 05. 06. 2022, 4 mines on 3 *Betula* leaves. Sporadic. Larvae live in mines of leaves of *Betula* spp. and *Alnus alnobetula*.

Metalilus pumilus (Klug, 1816): Bószénfa: Dugás-kút. 21. 04. 2022, 1 male. Frequent. Larva make mines inside the leaves of *Rubus* spp.

Parna tenella (Klug, 1816): Visnyeszéplak, 28. 04. 2022, 1 male. Rare, larvae make mines inside leaves of *Tilia* spp.

Tenthredininae

Aglaostigma (Astochus) aucupariae (Klug, 1817): Zselickisfalud: Enyezdí barakk, 20. 04. 2022, 1 female; Zselicszentpál: Vízműtelep, 24. 04. 2022, 1 female; Szenna: Denna-rét, 20. 04. 2022, 3 males; 21. 04. 2022, 1 male, 25. 04. 2022, 1 female, 28. 04. 2022, 1 female, 30. 04. 2022, 2 males, 02. 05. 2022, 1 female; Zselickislak: Kender-földek, 24. 04. 2022, 3 females, 5 males, 26. 04. 2022, 1 male, 29. 04. 2022, 1 male, 01. 05. 2022, 2 males, 03. 05. 2022, 3 males. Common. Larva on *Galium mollugo* and *G. boreale*.

Aglaostigma (Astochus) fulvipes (Scopoli, 1763): Zselickisfalud: Enyezdí barakk, 20. 04. 2022, 1 male, 30. 04. 2022, 1 male; Zselicszentpál: Vízműtelep, 24. 04. 2022, 1 male; Kaposszentbenedek: Petörke-tó, 25. 04. 2022, 1 female; Lipótfai: Cseberki-erdő, 25. 04. 2022, 1 female, 2 males; Bárdudvarnok: Bánya: Szilosi-földek, 21. 04. 2022, 1 male; Bárdudvarnok: Bánya: Lipótfai tározó, 28. 04. 2022, 1 male, 30. 04. 2022, 3 females, 02. 05. 2022, 1 female; Simonfa: Csurgófüi-rét, 29. 04. 2022, 1 female; Zselicszentpál: Ropoly Forest Reserve, 01. 05. 2022, 1 male, 26. 04. 2022, 1 male; Szenna: Denna-rét, 21. 04. 2022, 1 male, 25. 04. 2022, 3 females, 5 males, 28. 04. 2022, 7 females, 7 males, 30. 04. 2022, 3 females, 9 males, 02. 05. 2022, 2 females, 2 males, 04. 05. 2022, 5 females, 1 male, 14. 05. 2022, 2 females, 1 male; Zselickislak: Kender-földek, 26. 04. 2022, 1 female, 1 male, 29. 04. 2022, 1 male, 01. 05. 2022, 4 females, 03. 05. 2022, 1 female, 1 male. Common. Larva on *Galium mollugo* and *G. verum*.

Macrophya (Macrophya) albicincta (Schrank, 1776): Simonfa: Csurgófüi-rét, 15. 05. 2022, 1 female; Szenna: Denna-rét, 30. 04. 2022, 1 female; Bárdudvarnok: Bánya: Lipótfai tározó, 02. 05. 2022, 1 male. Common. Host plants: *Sambucus ebulus*, *S. nigra*, *S. racemosa*, *Valeriana officinalis* and *Viburnum opalus*.

Macrophya (Macrophya) alboannulata Costa, 1859: Lipótfai: Cseberki-erdő, 25. 04. 2022, 1 female; Zselickisfalud: Enyezdí barakk, 30. 04. 2022, 2 females; Szenna: Denna-rét, 30. 04. 2022, 1 male, 02. 05. 2022, 1 female, 04. 05. 2022, 2 females, 14. 05. 2022, 1 female, 21. 05. 2022, 1 female, 05. 06. 2022, 1 female; Zselickislak: Kender-földek, 24. 04. 2022, 1 male, 29. 04. 2022, 2 males, 15. 05. 2022, 1 female; Zselicszentpál: Vízműtelep, 03. 05. 2022, 1 female, 1 male. Common. Hostplants: *Sambucus nigra*, *S. racemosa* and *S. ebulus*.

Macrophya (Macrophya) annulata (Geoffroy, 1785): Zselicszentpál: Vízműtelep, 15. 05. 2022, 1 male, 22. 05. 2022, 1 male, 04. 06. 2022, 1 male; Zselickislak: Kender-földek, 15. 05. 2022, 1 male, 06. 06. 2022, 1 male. Frequent. Larva on *Potentilla reptans*, *Origanum vulgare*, *Euphorbia*, *Rosa*, *Rubus* and *Sambucus* spp.

Macrophya (Macrophya) blanda (Fabricius, 1775): Szenna: Denna-rét, 21. 05. 2022, 1 female. Frequent. Host plant unknown.

Macrophya (Macrophya) duodecimpunctata (Linné, 1758): Zselickislak: Kender-földek, 15. 05.

2022, 1 male; Szenna: Denna-rét, 21. 05. 2022, 1 female. Common. Host plants: *Graminae*, *Cyperaceae* and *Carex* spp.

Macrophya (Macrophya) montana* ssp. *montana (Scopoli, 1763): Zselickislak: Kender-földek, 04. 06. 2022, 10 females, 12 males, 06. 06. 2022, 7 females, 10 males, 22. 05. 2022, 2 females, 10 males. 19. 06. 2022, 1 female, 5 males; Zselickislak: Dugás-Kút: 04. 06. 2022, 2 females, 2 males; Simonfa: Csurgófüi-rét, 15. 05. 2022, 2 females, 3 males; Sántos: Páprágypuszta: 06. 06. 2022, 4 females, 2 males; Zselicszentpál: Vízműtelep, 22. 05. 2022, 1 female, 3 males; Szenna: Denna-rét, 21. 05. 2022, 1 male, 05. 06. 2022, 1 male. Common. Host plant: *Rubus caesius*.

Macrophya (Macrophya) postica Brullé, 1832: Zselickislak: Kender-földek, 06. 06. 2022, 2 females, 2 males. 19. 06. 2022, 1 male. Frequent. Host plant unknown.

Pachyprotasis rapae (Linné, 1767): Zselickislak: Enyezdí barakk, 30. 04. 2022, 1 male; Bárdudvarnok: Bánya: Lipótfai tározó, 02. 05. 2022, 1 male; Szenna: Denna-rét, 04. 05. 2022, 1 female, 1 male. Frequent. Host plants: *Solanum tuberosum*, *Pedicularis palustris*, *Angelica sylvestris*, *Veronica beccabunga*, *Betonica officinalis*, *Corylus avellana*, *Salix caprea*, *Fraxinus excelsior*, *Tussilago farfara*, *Symphoricarpos albus*, *Scrophularia*, *Solidago*, *Verbascum*, *Origanum*, *Atropa*, *Sarothamnus*, *Senecio*, *Polygonum*, *Aspidium*, *Epilobium*, *Hypericum*, *Galeopsis*, *Mentha*, *Polystichum*, *Plantago*, *Quercus* and *Stachys* spp.

Perineura rubi (Panzer, 1803): Szenna: Denna-rét, 04. 05. 2022, 1 female. Sporadic. Host plant unknown. Adults associated with *Rubus* spp.

Rhogogaster (Rhogogaster) chlorosoma (Benson, 1943): Zselickislak: Kender-földek, 04. 06. 2022, 1 female. Frequent. Host plants: *Pteridium aquilinum*, *Alnus glutinosa*, *Circaea* spp., *Prunus* spp., *Ranunculus* spp., *Rosa* spp., *Salix alba*, *S. purpurea*, *Stellaria* spp., *Filipendula ulmaria*, *Populus tremula*, *Padus* spp., *Betula* spp., *Corylus avellana* and *Sorbus* spp.

Rhogogaster (Rhogogaster) scalaris (Klug, 1817): Zselickislak: Kender-földek, 04. 06. 2022, 1 female, 06. 06. 2022, 1 female. Frequent. *Chamaerion angustifolium*, *Salix* spp., *Populus* spp., *Alnus* spp., *Quercus* spp., *Filipendula* spp., *Stellaria* spp. and *Circaea* spp.

Sciapteryx consobrina (Klug, 1816): Bárdudvarnok: Bánya: Szilosi-földek, 21. 04. 2022, 1 female; Szenna: Denna-rét, 25. 04. 2022, 1 female, 2 males, 28. 04. 2022, 1 female, 30. 04. 2022, 2 females, 2 males, 04. 05. 2022, 2 females. Frequent. Larval hosts: *Adoxa* spp., *Anemone* spp., *Ranunculus acris* and *Ranunculus ficaria*.

Tenthredo (Tenthredella) atra Linné, 1758: Szenna: Denna-rét, 02. 05. 2022, 2 females; Simonfa: Csurgófüi-rét, 15. 05. 2022, 1 female; Zselickislak: Kender-földek, 15. 05. 2022, 1 female. Frequent. Larval hosts: *Lamium*, *Mentha*, *Plantago*, *Vicia*, *Ranunculus*, *Scabiosa*, *Brassica* and *Solanum* spp.

Tenthredo (Cephalredo) bifasciata* ssp. *rossii (Panzer, 1803): Zselickislak: Kender-földek, 19. 06.

2022, 1 female, 3 males. Frequent. Host plants: *Scrophularia* and *Verbascum* spp.

Tenthredo (Cephalredo) bifasciata* ssp. *violacea (Andre, 1881): Zselickislak: Kender-földek, 04. 06. 2022, 3 females, 1 male, 19. 06. 2022, 2 females, 2 males; Sántos: Páprágypuszta: 06. 06. 2022, 1 female. Frequent. Host plant unknown.

Tenthredo (Endotethryx) campestris Linné, 1758: Szenna: Denna-rét, 14. 05. 2022, 1 male; Zselickislak: Kender-földek, 04. 06. 2022, 2 females, 22. 03. 2022, 1 male. Frequent. Host plant: *Aegopodium podagraria*.

Tenthredo (Tenthredo) notha Klug, 1817: Zselickislak: Kender-földek, 21. 08. 2022. Frequent. Host plants: different *Fabaceae*, mainly *Trifolium repens*, *T. pratense*, *Vicia craca* and *Lathyrus pratensis*.

Tenthredo (Tenthredo) scrophulariae Linné, 1758: Bárdudvarnok: Bánya: Lipótfai tározó, 20. 08. 2022. Frequent. Larva on *Scrophularia nodosa*, *S. umbrosa* and *Verbascum nigrum*.

Tenthredo (Temuledo) temula Scopoli, 1763: Szenna: Denna-rét, 02. 05. 2022, 1 female, 21. 05. 2022, 1 female; Zselickislak: Kender-földek, 04. 06. 2022, 4 females, 06. 06. 2022, 1 female. Frequent, locally common. Larva on *Ligustrum* and *Origanum* spp.

Tenthredo (Tenthredo) thompsoni (Curtis, 1839): Bárdudvarnok: Bánya: Szilosi-földek, 07. 08. 2022, 2 females, 20. 08. 2022, 1 female, 28. 08. 2022, 1 female; Bárdudvarnok: Bánya: Lipótfai tározó, 20. 08. 2022, 1 female; Szenna: Denna-rét, 20. 08. 2022, 1 female, 28. 08. 2022, 1 female, 3 males; Bószénfa: Ropoly: Lovarda, 21. 08. 2022, 5 females, 27. 08. 2022, 4 males. Frequent. Host plants: *Mentha longifolia*, *M. aquatica* and *Lycopus europaeus*.

Tenthredo (Tenthredo) vespa Retzius, 1783: Bárdudvarnok: Bánya: Szilosi-földek, 20. 08. 2022, 1 female; Bószénfa: Ropoly: Lovarda, 21. 08. 2022, 1 female, 1 male. Frequent, polyphagous species, known hostplants: *Viburnum*, *Ligustrum*, *Spiraea*, *Lonicera*, *Fraxinus*, *Acer* spp., also known from *Syringa vulgaris*, *Hippophaë rhamnoides* and *Symphoricarpos albus*.

Tenthredo (Tenthredo) zona Klug, 1817: Simonfa: Csurgófüi-rét, 03. 05. 2022, 1 female. Sporadic. Host plant: *Hypericum perforatum*.

Tenthredo (Zonuledo) zonula Klug, 1817: Bárdudvarnok: Bánya: Szilosi-földek, 05. 06. 2022, 1 female. Common. Host plant: *Hypericum perforatum*.

Tenthredopsis litterata (Geoffroy, 1785): Simonfa: Csurgófüi-rét, 22. 05. 2022, 1 male. Frequent. Larva on *Agrostis*, *Dactylis* and *Calamagrostis* spp.

Tenthredopsis sordida (Klug, 1817): Bánya: Szilosi-földek, 21. 04. 2022, 1 male; Bánya: Lipótfai tározó, 14. 05. 2022, 1 male; Simonfa: Csurgófüi-rét, 29. 04. 2022, 2 males, 01. 05. 2022, 1 male, 03. 05. 2022, 1 male, 15. 05. 2022, 3 females, 22. 05. 2022, 2 females; Zselickislak: Kender-földek, 03. 05. 2022, 1 male, 22. 05. 2022, 3 females; Szenna: Denna-rét, 14. 05. 2022, 1 female, 1 male. Frequent. Larva on *Arrhenatherum elatius*, *Lolium perenne*, *Carex* spp., *Calamagrostis* spp. and *Dactylis glomerata*.

Nematinae

Cladius (*Cladius*) **pectinicornis** (Geoffroy, 1785): Zselickislak: Kender-földek, 29. 04. 2022, 1 female; Simonfa: Csurgófüi-rét, 27. 08. 2022, 1 female. Common. Host plant: *Rubus* spp.

Cræsus latipes (Villaret, 1832): Szenna: Denna-rét, 28. 08. 2022, 1 female. Rare. Larva on *Betula* spp. and *Alnus alnobetula*.

Euura myosotidis (Fabricius, 1804) (= *Nematus myosotidis* F.): Zselickislak: Kender-földek, 24. 04. 2022, 1 male, 26. 04. 2022, 1 male, 29. 04. 2022, 2 females, 1 male, 01. 05. 2022, 1 male, 03. 05. 2022, 3 males, 15. 05. 2022, 2 males; Szenna: Denna-rét, 30. 04. 2022, 1 female, 2 males, 04. 05. 2022, 3 females, 2 males, 02. 05. 2022, 3 females, 1 male; Bárdudvarnok: Bánya: Lipótfai-tározó, 31. 07. 2022, 1 male. Common. Larval hosts: *Onobrychis* and *Trifolium* spp.

Euura leucaspis (Tischbein, 1846) (= *Phyllocolpa leucaspis* Tischb.): Szenna: Denna-rét, 30. 04. 2022, 1 male. Frequent. Larval hosts: *Salix phylicifolia*, *S. aurita*, *S. caprea* and *S. cinerea*.

Euura leucosticta (Hartig, 1837) (= *Phyllocolpa leucosticta* Htg.): Szenna: Denna-rét, 30. 04. 2022, 1 male, 04. 05. 2022, 1 female, 14. 05. 2022, 1 female. Frequent. *Salix aurita*, *S. caprea*, *S. atrocinerea* and *S. cinerea*.

Euura proxima (Serville, 1823) (= *Pontania proxima* Serv.): Zselickislak: Kender-földek, 04. 06. 2022, 3 galls, 06. 06. 2022, 3 galls, 09. 06. 2022, 5 galls; Sántos: Páprágypuszta: 06. 06. 2022, 1 gall. Frequent, larva on *Salix fragilis* and *S. alba*.

Hoplocampa crataegi (Klug, 1816): Szenna: Denna-rét, 14. 05. 2022, 1 male. Frequent. Larva on *Crataegus* spp.

Hoplocampa minuta (Christ, 1791 Zselickislak: Kender-földek, 26. 04. 2022, 1 male. Frequent. Larva on *Prunus domestica*, *P. armeniaca*, *P. instita*, *P. avium* and *P. spinosa*.

Nematinus steini Blank, 1998: Szenna: Denna-rét, 30. 04. 2022, 1 female, 02. 05. 2022, 2 males. Frequent. Larva on *Alnus* spp.

Nematus lucidus (Panzer, 1801): Szenna: Denna-rét, 30. 04. 2022, 1 female; Simonfa: Csurgófüi-rét, 01. 05. 2022, 1 female, 1 male; Zselickislak: Kender-földek, 26. 04. 2022, 1 male, 01. 05. 2022, 1 male. Frequent. Larva on *Crataegus* and *Prunus spinosa*.

Nematus vicinus Serville, 1823: Zselickislak: Kender-földek, 15. 05. 2022, 1 male. Sporadic. Host-plant: *Rumex obtusifolius*, *Salix*, *Detula* and *Populus* spp. are also mentioned in literature.

Pachynematus fallax (Serville, 1823): Bánya: Lipótfai tározó, 25. 04. 2022, 1 male. Frequent. Larva on *Poaceae* and *Carex* spp.

Pachynematus (*Pikonema*) **scutellatus** (Hartig, 1837): Zselickislak: Kender-földek, 01. 05. 2022, 2 males. Sporadic, larva on *Picea* spp.: *P. abies* and *P. pungens*.

Phyllocolpa oblita (Serville, 1823): Zselickislak: Kender-földek, 15. 05. 2022, 1 female. Rare. Larvae live inside the leaves of *Salix alba* and *S. fragilis*.

Pristiphora abbreviata (Hartig, 1837): Simonfa: Csurgófüi-rét, 26. 04. 2022, 1 female. Rare. Hostplant: *Pyrus communis*.

Pristiphora abietina (Christ, 1791): Zselickislak: Kender-földek, 26. 04. 2022, 1 female, 1 male, 29. 04. 2022, 1 female, 01. 05. 2022, 2 females, 2 males. Sporadic, larva on *Picea* spp.: *P. abies* and *P. pungens*.

Pristiphora armata (C. G. Thomson, 1863): Szenna: Denna-rét, 21. 04. 2022, 1 male. Frequent. Larva on *Crataegus* spp.

Pristiphora insularis Rohwer, 1910: Zselickislak: Kender-földek, 26. 04. 2022, 1 female, 29. 04. 2022, 1 female, 01. 05. 2022, 1 female; Simonfa: Csurgófüi-rét, 26. 04. 2022, 1 female. Sporadic. Larva on *Amelanchier asiatica*, *Chaenomeles japonica*, *Rosa* spp., *Rosa majalis*, *Rosa pimpinellifolia* and *Rosa obolei*.

Pristiphora monogyniae (Hartig, 1840): Bőszénfa: Dugás-kút. 21. 04. 2022, 1 female. Frequent. Larva on *Prunus spinosa*, occasionally on *P. domestica*.

Pristiphora nigriceps (Hartig, 1840): Zselickislak: Kender-földek, 29. 04. 2022, 1 male. Rare. Larva on *P. abies*.

Pristiphora pallidiventris (Fallén, 1808): Szenna: Denna-rét, 30. 04. 2022, 1 female. Frequent. Larva on *Geum*, *Potentilla*, *Rubus* and *Filipendula* spp. *Filipendula ulmaria*, *Geum urbanum*, *G. rivale*, *Rubus chamaemorus*, *R. idaeus*, *R. fruticosus* and *R. ulmi-folius*.

Pristiphora punctifrons (Thomson, 1871): Simonfa: Csurgófüi-rét, 26. 04. 2022, 1 female. Rare. Larva on *Rosa canina* and *Rosa majalis*.

Pristiphora subbifida (C. G. Thomson, 1871): Szenna: Denna-rét, 04. 05. 2022, 1 female. Sporadic. Host plants: *Acer campestre*, sometimes *A. pseudo-platanus* and *A. orientale*.

Pristiphora thalictri (Kriechbaumer, 1884): Gálosfa: Aranyalma-vadászház, 02. 04. 2011, 1 male. Rare. Larva on *Thalictrum aquilegifolium*.

Cephoidea

Calameuta (*Calameuta*) **haemorrhoidalis** (Fabricius, 1781): Bánya: Lipótfai tározó, 02. 05. 2022, 1 female; Szenna: Denna-rét, 04. 05. 2022, 4 females, 02. 05. 2022, 1 male; Kaposzentbenedek: Petörke-tó, 14. 05. 2022, 1 female; Zselickislak: Kender-földek, 22. 05. 2022, 1 female. Frequent. Host plant unknown.

Calameuta (*Calameuta*) **pallipes** (Klug, 1803): Zselickisfalud: Enyezdí barakk, 30. 04. 2022, 1 female; Simonfa: Csurgófüi-rét, 26. 04. 2022, 1 male, 03. 05. 2022, 1 male; Szenna: Denna-rét, 21. 05. 2022, 1 male. Frequent on diverse *Poaceae*.

Calameuta (*Calameuta*) **punctata** (Klug, 1803): Zselickislak: Kender-földek, 03. 05. 2022, 2 males. Sporadic. Hostplant unknown.

Cephus brachycercus C. G. Thomson, 1871: Zselickislak: Kender-földek, 03. 05. 2022, 1 female. Widely distributed, sporadic species. Host plant unknown.

Cephus nigrinus C. G. Thomson, 1871: Zselicszentpál. Vízműtelep, 15. 05. 2022, 1 female; Szenna: Denna-rét, 20. 04. 2022, 2 males, 02. 05. 2022, 1 male; Bánya: Lipótfai tározó, 30. 04. 2022, 1 male; Zselickislak: Kender-földek, 01. 05. 2022, 1 male; Simonfa: Csurgófi-rét, 26. 04. 2022, 1 male. Frequent species. Host plants: *Milium effusum* and *Poa pratensis*.

Cephus pygmaeus (Linné, 1767): Bánya: Lipótfai tározó, 14. 05. 2022, 1 female. Common. Insect pest of cereals and *Gramineae*.

Cephus spinipes (Panzer, 1800): Visnyeszéplak, 14. 05. 2022, 1 male; Zselicszentpál. Vízműtelep, 15. 05. 2022, 1 male; Szenna: Denna-rét, 21. 05. 2022, 1 female, 1 male; Zselickislak: Kender-földek, 22. 05. 2022, 1 male. Frequent. Host plant: *Phleum pratense*.

Evaluation of the sawfly fauna

The 224 recorded species (Haris, 2009 and the present work) makes the Zselic Hills (Zselicség) one of the richest middle sized landscape area of the Carpathian Basin. In Hungary, the most divers region is the Bükk National Park (Bükk Nemzeti Park) with 231 species published by Zombori (Zombori, 1996).

Dominant species

Macrophya montana (Scopoli, 1763) with 78 collected specimens is the most frequent species (in 2009, 31 exemplars were collected). Other frequent species are *Aglaostigma fulvipes* (Scopoli, 1763) with 73 exemplars (32 in 2009), *Dolerus nigratus* (O. F. Müller, 1776) with 30 specimens (27 in 2009), *Athalia rosae* (Linné, 1758) with 35 specimens (24 in 2009). Only 16 specimens of *Macrophya alboannulata* Costa, 1859 were captured, although in 2009, we collected 50 specimens. (In that time, the 2 closely related species, namely *M. alboannulata* and *M. albicincta* were not separated).

Rare species

Pamphilius kontuniemii Shinohara, 2003: Sporadic in the Carpathian Basin, but rare in Hungary. As *Pamphilius kontuniemii* Shinohara is new record for Hungary, however, its taxonomic position is uncertain. Macek et al. 2020 synonymised it with *Pamphilius vafer* (Linnaeus, 1767) since, there are many intermediate forms occur. In the Czech Republic, only intermediate forms were detected. According to Macek et al. 2020, these forms indicate synonymy rather than species hybrids. As *Pamphilius vafer* (Linnaeus, 1767), it was recorded from Budapest, Bakony: Cuha völgy, Vértes: Kumli vgy., Láz hegy, Szögliget, Látrány and Babócsa.

Pamphilius marginatus (Serville, 1823): Only few specimen are known from the Carpathian Basin, most of them collected in Hungary: we have specimens from Budapest, Aggtelek, Perkupa, Szin, Mecsek hgs.: Takanyó völgy and Szentá: Felső-Gyóta erdő (Felső-Gyóta forest), There are further records from the Carpathian Basin from Devínska Kobyla (Pozsony: Dévény), Resinár (Rasinari) and Rüzdka.

Aprosthemata tardum (Klug, 1814): Besides the specimen collected at Zselickislak: Kender-földek, from Hungary, it is known from Mecsek Mountains and Kóspallag: Nagy Vaskapu-hegy. From the Carpathian Basin, it is recorded from Kolozs (Cluj), Nagyvárad (Oradea), Szováta (Sovata) and we have an indefinite record from Zakarpatskaya obl.

Macrodiprion nemoralis (Enslin, 1917): Extremely rare species. From Hungary, only historical data exists: one male collected in Budapest: Gugger hegy in the 19th century (?). The other records from the Carpathian Basin: Michalovce, Holíč and Hodonín. We also have one indefinite records from Zakarpatskaya oblast. This specimen was erroneously published by Haris 2009, as *Gilpinia laricis* (Jurine 1807) (Fig. 10).

Dolerus (Poodolerus) *coracinus* (Klug, 1818): We have only 2 records from Hungary, the present record from Bánya: Lipótfai tározó and from Nagykovácsi. From the Carpathian Basin, we have record only from Ries (Graz) Pöltinis (Paltinis) and Zakarpatskaya obl.

Dolerus (Poodolerus) *megapterus* Cameron, 1881: Lacourt reestablished the well known name of this species, instead of *Dolerus stygius* Förster, 1860 which were frequently confused with *D. gibbosus* Hartig, 1837. This rare species is known from Rábatamási Dinnyés, Simontornya, Fót, Veresegyháza, Kis Balaton: Zala part, Szigetbecse and Balatonszentgyörgy. Out of Hungary, it is known from Nickelsdorf, Košice (Kassa) and Peér.

Dolerus (Poodolerus) *subalatus* Kerensky, 1926: The Zselickisfalud specimen is the second from the Carpathian Basin. The other specimen is known from Pilisszántó: Hosszúhegy.

Dolerus (Achaetoprion) *uliginosus* (Klug, 1818): The Visnyeszéplak: Vitorág female specimen is new record for the present territory of Hungary. It is also known from Remet'ské Hámre (Remetevasgyár), Betlen (Beclean) and Kelč.

Periclista (Periclista) *lineolata* (Klug, 1816): These two specimens from Simonfa: Csurgófi-rét, and Szenna: Denna-rét is good number, compared to those 4 specimens which were recorded previously from Simontornya, Zirc, Cekeháza and Balk. Other records from the Carpathian Basin are: Čifáre (Csiffár), Ihelník. Ivano-Frankivska obl., Ukrainian Carpaths, Podcetrtek and Bílé Karpaty PLA: NNR Čeretoryje and NR Hutě.

Parna tenella (Klug, 1816): Sporadic in the Carpathian Basin. From Hungary, so far, only 2 specimens has been recorded, from Bátorligeti láp and Kaposmérő.

Phyllocolpa oblita (Serville, 1823): The female from Zselickislak: Kender-földek, is the first imago from Hungary. So far, only its mines has been recorded from Gyebediás and Bakony Mts. Out of Hungary it is known from Belušská Slatina-Rohatín Mt., Púchov-Váh env., Porúbka-Turský potok, Soblahov-Trenčín (Trencsén), Čičov (Csicsó), Demänovská slatina (Deménvölgy). Trojačka, Val. Meziříčí, Csetate Boli and we have indefinite record from the Ukrainian Carpaths.

Craesus latipes (Villaret, 1832): From Hungary, it is recorded from Püspökszentlászló, Debrecen, Buda, Felsőegerszeg and Surd. From the other parts of the Carpathian Basin we have records from Szászrégen, Mraconia, Mehedinc (Mehedinti), Maros (Mures), Szilágy (Salaj), Fenes, Sambor region, Polonina Rovna, Rivna, Peretschinskie raion, Zakarpatska obl., Hisne Sinovidne, Stieskovo raion, Lvivskoi obl., Bienkowice, Jičina, Bardejov (Bártfa), Sekule (Székelyfalva), Mošovce (Mosóc), Zilah (Zalau), Brennberg and Réty (Reci). Additionally, it is recorded from NE Croatia (Fig. 11).

Pristiphora abbreviata (Hartig, 1837): From Hungary, it is known only from 3 localities: Újszentmargita, Nagykovács and Kaszó. From the Carpathian Basin we know this species only from Brebenyeszskul.

Pristiphora nigriceps (Hartig, 1840): rare throughout of the Carpathian Basin, out of the recent Zselickislak record, from Hungary it is known from Nagyvisnyó and Nagyoroszi. Other records from the Carpathian Basin: Kozí chrbát - Poľana Mts (Kecskehát), Mošovce (Mosóc), Bystrá (Szentiván)-sedlo, Javorie (Jávori hágó), Lúčky, Jičina Beskydy: Noříč Mt., Stolárka and Szörényordas (Garana).

Pristiphora punctifrons (Thomson, 1871): Sporadic in the Carpathian Basin, but from Hungary it is known from Bélapátfalva, Nagykovács and Mogyorós.

Pristiphora thalictri (Kriechbaumer, 1884): We have records from Simontornya and also from Várpalota: Várköly. Our recent record: Gálosfa: Aranyalmavádaszház, is the third specimen from Hungary. It is also known from Hainburg, Javorina (Balázsvágás), Munkács (Mukachevo), Klastromalja (Podmonastyr) and we have an indefinite record from Subcarpathia either.

From the total 117 species, collected in 2022, 14 species are rare. It is 12% of the total number of species (two rare species was collected in 2011 and 1985). In 2009, it was 6%.

Changes in the sawfly fauna of Zselic Hills (Zselicség)

Some significant changes were detected compared to our previous results 13 years ago.

The most important, the subfamily Tenthredininae is strongly reduced. It is true for the collected number of specimen and species richness either. The decrease of *Tenthredo* spp. seems countrywide problem (Haris, 2021, 2020, 2019, 2018a, b). Its reason is still unknown, however we experience it year by year. In the Zselic Hills, *Tenthredo temula* Scopoli, 1763 was the most frequent *Tenthredo* L. species with 28 collected specimen. This year we collected only 7 exemplars. The strong reduction of biodiversity of subgenus Tenthredininae is compensated by the higher species richness of Nematinae and Dolerinae.

The distribution of families and subfamilies of Symphyta, see in Table 1.

Table 1. Distribution of families and subfamilies of Symphyta in the Zselic Hills in 2009 and 2022.

	2009	2022
Pamphilidae	3	4
Megalodontesidae	1	0
Argidae	8	8
Diprionidae	1	1
Cepidae	7	7
Dolerinae	10	17
Selandrinae	2	0
Allantinae	18	14
Blennocampinae	11	13
Heterarthrinae	3	2
Tenthredininae	41	27
Nematinae	18	24
Total	123	117

Seasonal dynamics of flight activity and species richness of sawflies (Figs. 12 and 13)

The extreme cold weather during the main flying period of sawflies in 2022 (similarly to that in 2021, see Haris 2021) provided good possibility, to compare the flight activity and dynamics of species richness of sawflies in extreme weather conditions comparing to our previous data from 2009.

Significant shift of the initial part of the curves were detected (Fig. 12): while the flight period started around 4th of April in 2009, the first sawfly was captured on in 18th of April in 2022. Opposite of the late emerge of the flight period, the population peaks were in the same time in 2009 and 2022. The spring eruption has mean value 31.4 and its median value is 33.0 and the maximum is 65. It is similar to the data of 2009 year: mean: 24.7, median: 21.5 and max. 64.0. Summer flight period in 2022: average: 7.7, median: 6.0, maximum: 16.0; in 2009: mean: 11.8, median: 9.0, maximum: 25.0. Due to the previously mentioned cold spring, the flight peak of the dominant species: *Macrophya montana* Scop. formed an extra peak between the spring and summer eruption of sawflies culminated around 4th of June. We consider this only as a special variation of the 2 curves flight dynamics pattern, which is typical for the Pannonian Biogeographic region, as it figured in Haris, 2021. Between the spring and summer peak, there was approximately one month minimal activity of sawflies between the 2nd decade of June and 2nd decade of July in both years of investigation.

Similarly to the flight activity curves, the biodiversity curves (Fig. 13) have also 2 peaks, a larger spring peak and a smaller summer peak. Here, the intermediary curve (mentioned above) is missing, since it was caused only one species. In this year, the summer peak was detected in the 2nd decade of July and in the 3rd decade of August in 2009. The first curve has average value 15.8 and median is 16.0 in 2022 and 13.6 and 13.0 was in 2009. The number of species collected in the summer period (July and August) was 15 (8 was collected exclusively in summer), while in the first wave of activity, 110 species were collected, 7.3x more than in summer.

Endangering factors for the sawfly communities of Zselic Hills

Generally, the 2 most important endangering factors are the improper forest cultivation: clear-cuttings (Fig. 14) and the invasive species. From the invasive species, the most dangerous are the Goldenrod species (*Solidago* spp.) (Fig. 15). *Solidago* shall be controlled by regular cutting of grasses (or grazing). However, if the *Solidago* has already replaced the original vegetation, it is impossible to restore the natural habitats. Probably, the forestation of these fields could be a solution. Goldenrod is dangerous for wet or fresh meadows, without human control, it completely destroy natural habitats. Other significant invasive species: annual fleabane (*Stenactis annua*) (everywhere frequent), common milkweed (*Asclepias syriaca*) (sporadic in spots), common ragweed (*Ambrosia elatior*) (at Lake Petörke in Kaposzentbenedek) and locust tree (*Robinia pseudoacacia*) (forest edges and alongside the roads).

Szenna: Denna meadows (Fig. 1)

It holds the highest diversity, 56 species collected from the total 117 species collected in this year, valuable collecting spot. Regularly cutted meadows, therefore it is in relative good condition. At the sides and along the brook, where the vegetation hasn't been cut, sporadically locust tree groups and *Solidago* covers the abandoned edges of the meadow. In late summer, *Ambrosia elatior* is also frequent.

Zselickislak: Kender-földek („Hemp fields”) (Figs. 2 and 7)

In this spot, the second highest diversity was detected, 53 species were collected. Kender-földek means: hemp-fields (textile hemp, not *Cannabis*). In the 19th century, probably hemp was grown by the local farmers here. This toponym was displayed in the 1865 cadastral map.

Visnyeszéplak: Vitorág (Fig. 5)

Dolerus uliginosus Kl. and *Parna tenella* Kl. was captured here. Oak forest with silver lime. Along the road wet spot occurs covered with *Juncus*. The other side of the sampling place with mesophylous pasture

with *Crataegus* and *Rosa* bushes. On the roadside, there are locust tree spots. Sporadically, *Solidago* occurs. It holds relatively low sawfly biodiversity, 10 species were captured.

Bánya: Lipótfai-tározó (Lipótfá water reservoir) (Fig. 4)

It takes place at Lipótfá water reservoir. Regularly cut, on the uncut sides *Solidago* is frequent and seriously endanger this habitat. Some parts has already completely covered by *Solidago*. From June, annual fleabane moderately covers the drier parts of the collection site. It is the habitat of *Dolerus coracinus* Kl. 25 species were collected here.

Bánya: Szilosi-földek (Szilosi fields) (Fig. 4)

Low population density and low biodiversity, but the best site to capture the 2nd generation of sawfly flies in June-August. The brook-sides are completely covered by *Solidago*, see Fig. 15. *Asclepias* occurs in small spots in dry parts, also locust trees on the sides of the meadow.

Simonfa: Csurgófi-rét (Csurgófi meadow) (Fig. 3)

It holds moderately high biodiversity: 29 species were collected here. However, it is collecting site of several rare species like: *Pristiphora punctifrons* (Thomson, 1871), *Pristiphora abbreviata* (Hartig, 1837) and *Periclista lineolata* (Klug, 1816). Roadside and the edges of this meadow is infected by locust trees. Since it is relatively dry, there is no *Solidago* infection. *Asclepias* occurs sporadically.

Zselicszentpál: Ropolyi Erdőrezervátum (Ropoly Forest Reserve)

Dolerus subalatus Kerensky was captured here. Good condition. On roadside locust trees frequent. Otherwise, low biodiversity and population density of sawflies was detected. The most valuable part of Zselic in nature conservation point of view.

Acknowledgement

Author expresses his grateful thanks to Levente Ábrahám, director of Rippl-Rónai Museum at Kaposvár for his support of this research.

Fig. 1: Map of Szenna: Denna-rét (Szenna: Denna meadow) collection site

Fig. 2: Map of Zselickislak: Kenderföldek (Zselickislak: „Hemp fields”) collection site

Fig. 3: Map of Simonfa: Csurgófi-rét (Csurgófi meadow) collection site

Fig. 4: Map of Bárdudvarnok: Bánya collection sites: Lipótfai tározó (Lipótfai water reservoir) and Szilosi-földek (Szilosi fields)

Fig. 5: Map of Visnyeszéplak: Vitorág collection site

Fig. 6: Zselic landscape from „Csillagpark” observation tower

Fig. 7: Zselickislak: Kenderföldek (Zselickislak: „Hemp fields”) collection site

Fig. 8: Kaposzentbenedek: Petörke-tó (Petörke lake)

Fig. 9: Zselic landscape from Kishárságy

Fig. 10: *Macrodipteron nemoralis* (Enslin, 1917) female (photo: Bálint Csernák)

Fig. 11: *Craesus latipes* (Villaret, 1832) female (photo: Bálint Csernák)

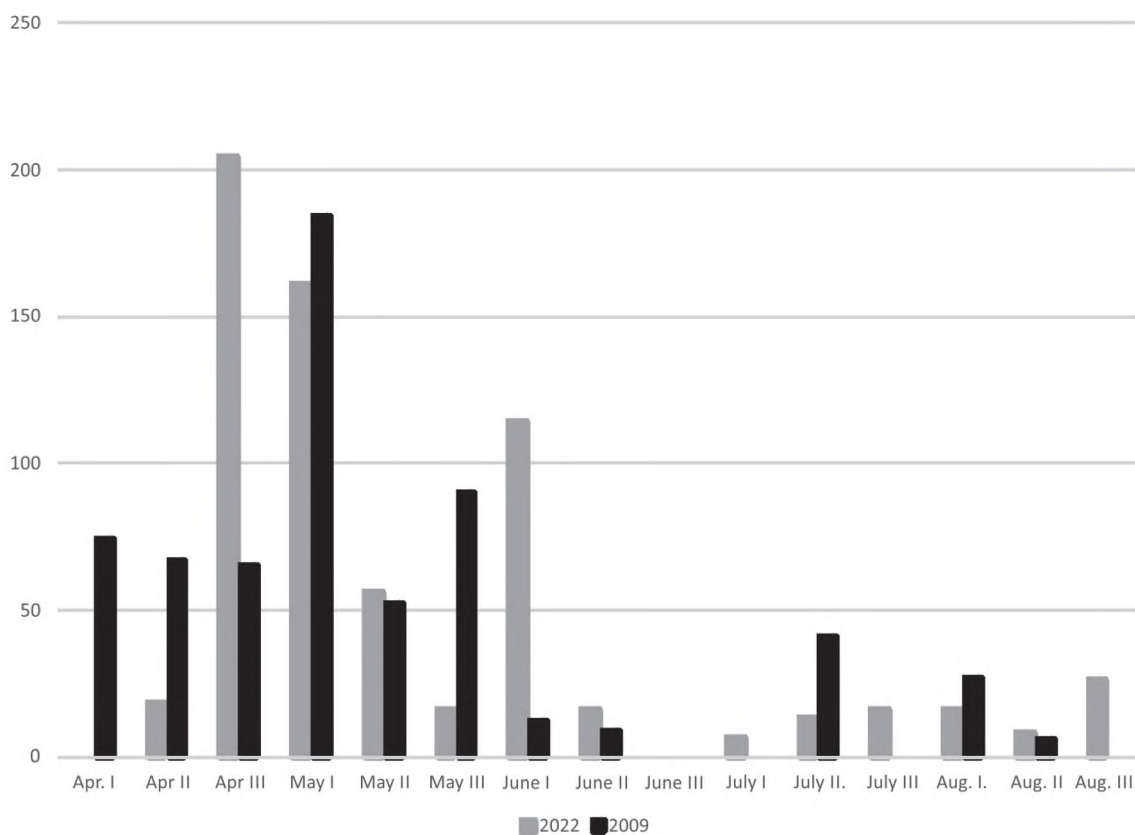

Fig. 12: Dynamics of flight activity of sawflies in 2009 and 2022

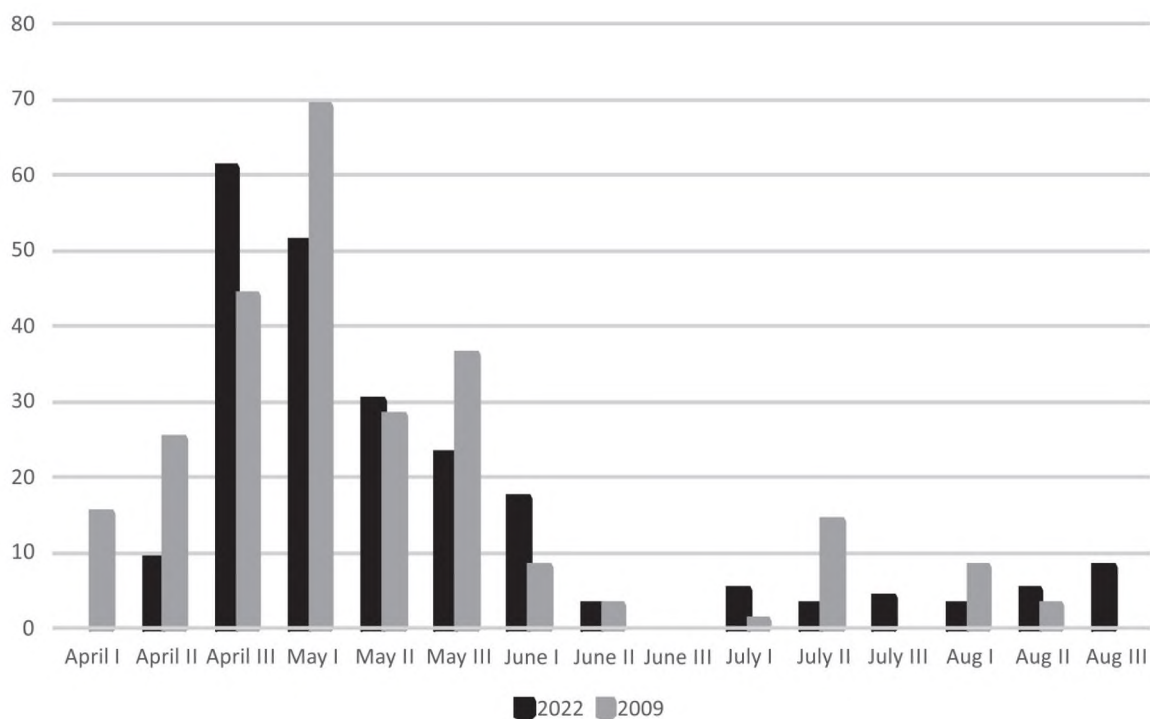

Fig. 13: Dynamics of species richness of sawflies in 2009 and 2022

Fig. 14: Clearcut logging in the Zselicség

*Fig. 15: Invasive species: Goldenrod (*Solidago* sp.)*

References

- ACHTERBERG, C. 2013: Hymenoptera in Fauna Europaea version 2.6.2. – <http://www.faunaeur.org>. last accessed 19th September 2022.
- ACHTERBERG, C. VAN & B. VAN AARTSEN 1986: The European Pamphiliidae (Hymenoptera: Symphyta), with special reference to The Netherlands. – *Zoologische Verhandelingen Leiden* 234: 1-98.
- AMBRUS, B. 1978: Fitocecidiumok a Bakonyból. – *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 13: 25-31.
- BALÁZS, A. AND HARIS, A. 2019: Sawflies (Hymenoptera: Symphyta) of Cerová vrchovina Upland (South Slovakia) – *Natura Somogyiensis* 33: 61-74. <https://doi.org/10.24394/NatSom.2019.33.61>
- BLANK, S. M. AND RITZAU, C. 1998: Die Tenthredopsini Deutschlands (Hymenoptera: Tenthredinidae) p. 227-246. – In: Taeger, A., Blank, S.M. (ed): *Pflanzenwespen Deutschlands (Hymenoptera, Symphyta)*. Kommentierte Bestandsaufnahme. Deutsches Entomologisches Institut, Verlag Goecke & Evers, Keltern.
- HARIS, A. 1998: A Somogy Megyei Múzeum levéldarázsgyűjteménye (Hymenoptera, Symphyta). – *Somogyi Múzeumok Közleményei* 13: 275-285.
- HARIS, A. 2001: Revisional list of the Hungarian Nematinae with the description of three new species (Hymenoptera: Tenthredinidae). – *Folia Entomologica Hungarica* 62: 95-114.
- HARIS, A. 2006: Study on the Palaearctic *Pristiphora* species (Hymenoptera: Tenthredinidae) – *Natura Somogyiensis* 9: 201-277. <https://doi.org/10.24394/NatSom.2006.9.201>
- HARIS, A. 2009: Sawflies of the Zselic Hills, SW Hungary (Hymenoptera: Symphyta). – *Natura Somogyiensis* 15: 127-158.
- HARIS, A. 2010: Sawflies of the Vértes Mountains (Hymenoptera: Symphyta). – *Natura Somogyiensis* 17: 221-250.
- HARIS, A. 2011: Sawflies of the Börzsöny Mountains (North Hungary) (Hymenoptera: Symphyta). – *Natura Somogyiensis* 19: 149-176.
- HARIS, A. 2012: Sawflies of Belső-Somogy (Hymenoptera: Symphyta). – *Natura Somogyiensis* 22: 141-162.
- HARIS, A. 2018a: Second contribution to the sawflies of Belső Somogy (Hymenoptera: Symphyta). – *Natura Somogyiensis* 31: 45-62. DOI:10.24394/NatSom.2018.31.45
- HARIS, A. 2018b: Sawflies from Külső-Somogy, South-West Hungary (Hymenoptera: Symphyta). – *Natura Somogyiensis* 32: 147-164. <https://doi.org/10.24394/NatSom.2018.32.147>
- HARIS, A. 2019: Sawflies of the Keszthely Hills and its surroundings. – *Natura Somogyiensis* 33:107-128. <https://doi.org/10.24394/NatSom.2019.33.107>
- HARIS, A. 2020: Sawflies of Southern part of Somogy county (Hymenoptera: Symphyta). – *Natura Somogyiensis* 35: 51-70. <https://doi.org/10.24394/NatSom.2020.35.51>
- HARIS, A. and GYURKOVICS, H. 2012: Sawflies (Hymenoptera: Symphyta) from Szeged and its surroundings (SE Hungary). – *Natura Somogyiensis* 22: 163-182.
- HARIS, A. and GYURKOVICS, H. 2014: The genus *Tenthredopsis* Costa, 1859 in Hungary (Hymenoptera: Symphyta). – *Natura Somogyiensis* 24: 99-124.
- KOCH, F. 1988b: Die Gattung *Sterictiphora* Billberg (Insecta, Hymenoptera, Symphyta: Argidae). – *Entomologische Abhandlungen. Staatliches Museum für Tierkunde in Dresden, Leipzig* 52(2): 29-61.
- LACOURT, J. 2020: Sawflies of Europe: Hymenoptera of Europe 2 N. A. P. Editions. Verrières-le-Buisson 876 pp.
- MACEK, J., ROLLER, L., BENEŠ, K., HOLÝ, K. and HOLUŠA, J. 2020: Blanokřídli České a Slovenské republiky II. Širopasí. – *Academia Praha*. 669 pp.
- PROUS, M., KRAMP, K., VIKBERG, V. and LISTON, L. 2017: North-Western Palaearctic species of *Pristiphora* (Hymenoptera, Tenthredinidae). – *Journal of Hymenoptera Research* 59: 1-190.
- ROLLER, L. 1999: Check list of the sawflies (Hymenoptera: Symphyta) of Slovakia. – *Entomological Problems* 30(2): 37-48.
- ROLLER, L. 2000 First records of Blasticotomidae, Tenthredinidae, Pamphiliidae (Hymenoptera) from Slovakia. – *Biologia, Bratislava* 55(5): 561-562.
- ROLLER, L. and HARIS, A. 2008: Sawflies of the Carpathian Basin, History and Current Research. – *Natura Somogyiensis* 11. Kaposvár. 261 pp. <https://doi.org/10.24394/NatSom.2008.11.2>
- ROLLER L., BENEŠ K., BLANK S. M., HOLUŠA J., JANSEN E., JÄNICKE M., KALUZA S., KEHL A., KEHR I., KRAUS M., LISTON A. D., NYMAN T., NIE H., SAVINA H., TAEGER A. and WEI M., 2006: Contribution to the knowledge of sawfly fauna (Hymenoptera, Symphyta) of the Low Tatras National Park in Central Slovakia. – *Naturae Tutela* 10: 57-72.
- TAEGER, A. 1988: Dritter Beitrag zur Kenntnis der Blattwespengattung *Tenthredo* L. (Hymenoptera: Symphyta: Tenthredinidae) – *Beiträge zur Entomologie*, Berlin 38(2): 337-359.
- TAEGER, A. 2015: European *Rhogogaster* s. str., with notes on several Asian species (Hymenoptera: Tenthredinidae) – *Zootaxa* 4013(3): 369-398.
- TAEGER, A., LISTON, A. D., PROUS, M., GROLL, E.K., GEHROLDT, T. and BLANK S. M. 2018: ECatSym – Electronic World Catalog of Symphyta (Insecta, Hymenoptera). Program version 5.0 (19 Dec 2018), data version 40 (23 Sep 2018). – Senckenberg Deutsches Entomologisches Institut (SDEI), Münchenberg. <https://sdei.de/ecatsym/> Access: 10 Aug 2022
- TIMÁR, G., BISZAK, S. 2010: Digitizing and georeferencing of the historical cadastral maps (1856-65) of Hungary. – In: Livieratos, E., Gartner, G. (eds.): *Proceedings of the 5th International Workshop on Digital Approaches in Cartographic Heritage*, 559-564. <http://dx.doi.org/10.13140/2.1.3888.8967>
- ZHELOCHOVTSEV, A. N. 1988: Otryad Hymenoptera – Pereponchatokrylye, Podotryad Symphyta – Sidyachebryukhie, 7-234. – In: Medvedev, K.H. (ed.) *Opredelitel nasekomykh evropeiskoi chasti SSSR, Vol. 3 Hymenoptera, Part 6, Nauka, Leningrad*
- ZOMBORI, L. 1996: Symphyta from the Bükk national park (Hymenoptera). 435-452. – In: Mahunka, S. (ed.): *The fauna of the Bükk national park, II. Hungarian Natural History Museum, Budapest*

A folyami kavics felhasználása barcsi és Barcs környéki őskori telepeken

RÓZSÁS MÁRTON

H-7570 Barcs, Krénusz J. u. 16., e-mail: rozsas.barcs@freemail.hu

Rózsás, M.: *Use of river gravel in prehistoric settlements around Barcs.*

Abstract: Due to the lack of natural stone deposits, the prehistoric population of the Drava Basin obtained most of their stone materials from "imports". The only locally available and obtainable stone material was gravel transported by the river Drava. Suitable pebbles were used to make tools that could be used without significant reshaping, or were used in their natural form. Very few researchers have studied the subject, which is why the author has found it useful to publish the results of his observations to date.

Keywords: Drava river, pebble, stone tool

Bevezetés

A régészeti szakirodalomban közismert, sokszor és sok aspektusból feldolgozott téma az őskori kőeszközök tipológiája, anyag- és készítés-technológiai vizsgálata. Jóval kevesebb figyelmet kaptak ugyanakkor azon kőeszköz-csoportok, melyek természetes előfordulási állapotukban, vagy minimális alakítással kerültek be az őskor emberének eszköztárába.¹

A Dráva Közérdekű Muzeális Kiállítóhely (korábban Dráva Múzeum) régészeti gyűjteményében Barcsról és környékéről származó, jelentős számú kőeszköz található, mely teljes egészében feldolgozatlan.² Ebből az anyagból válogattuk ki azokat a tárgycsoportokat, melyek közreadásával – reményeink szerint – közelebb kerülhetünk a Dráva mente őskori kőeszköz-használatának, illetve annak egy speciális csoportja megismeréséhez. Természetesen, az általunk terepbejárások során gyűjtött szórványos leletanyag alapján csak

vázlatos képet alkothatunk, hipotéziseket fogalmazhatunk meg, de ezen kívül még számos más szempont és megközelítés is felmerülhet.³

A gyűjtött anyag keltezését csupán tág intervallumok között tudjuk megkísérelni, ugyanis a cikkünkben hivatkozott 10 lelőhely az ott képviselt korok miatt sok tekintetben hasonló. A lelőhelyek területünkre jellemzően, többnyire együtt tartalmazzák több korszak leletanyagát, azaz a települések kontinuitást mutatnak. Az őskori leletanyag legtöbbször a neolitikummal indul, és a későbronzkorral lezárul, bár mennyiségük eltérő. Ritkábban a késő vaskor (kelták) még megjelenik, de elhanyagolható mennyiségben.⁴ Ebből kiindulva, a kísérő leletanyag jól meghatározható részét – ez főként a kerámia –, annak arányát, és az adott lelőhelyen a kőanyaggal való közös/gyakoribb előfordulását tekintettük a datálás alapjának. Példaként említhetjük Barcs-Vukovári dűlő⁵ és Istvándi-Kenderföld⁶ lelőhelyeket. Előbbinél a későbronzkori (urnamezős kultúra) anyag a domináns, utóbbinál pedig a lelőhely egy jól behatárolható részén, a kőanyag mellett szintén jelentős mennyiségű későbronzkori kerámiát gyűjtöttünk. Mint már utaltunk rá, a szórványos leletanyag datálása természetesen magában hordoz több-kevesebb bizonytalansági tényezőt. Ennek ellenére, a terület relatív kutatatlanságából adódóan, mégis indokoltnak látjuk az eddig összegyűjtött információkat közreadni.

A lelőhelyek⁷

Lelőhely	Elhelyezkedése	Korszak	Kavics leletanyag/db
Barcs-Pusztabarcs	ártéri domb (elpusztult)	neolitikum→kelta	3 – 5
Barcs-Vukovári dűlő	egykori magaspart	rézkor→bronzkor	5 – 10
Drávaszentes-Kenderföld	vízparti dombhajlat	rézkor→bronzkor	2 – 3
Somogytarnóca-Györgyös	vízparti dombhajlat	neolitikum→bronzkor	2 – 3
Komlósd-Rezula	vízparti dombhajlat	neolitikum→rézkor	3 – 5
Komlósd-Kenderföld	vízparti dombhajlat	neolitikum→bronzkor	1 - 2
Komlósd-Zártkert	vízparti domb	neolitikum→rézkor	3 – 5
Csokonyavisonta-Nagypusztá	vízpart	neolitikum→bronzkor	5 – 8
Csokonyavisonta-Márkus malom	vízpart	bronzkor(?)	1
Istvándi-Kenderföld	vízparti magaslat	neolitikum→bronzkor	10 – 15

1 Bácskay-T. Bíró 2003, 118-121.

2 2011-ig Dráva Múzeum néven működött. (továbbiakban: DKMK)
Az anyag részben leltározott.

3 Péterdi 2011.

4 Rózsás 2002, 49-55.

5 DKMK. Ltsz. 89.9.1.-89.59.1., ill. további leltározatlan anyag.

6 DKMK. Ltsz. 98.8.1 - 16., ill. további leltározatlan anyag.

7 Rózsás 1987.

Folyami kavics, mint eszköz nyersanyag

Mivel Baracson és környékén, de Belső-Somogyban sem található természetes, eszközkészítésre alkalmas köelőfordulás, minden itt előkerült kőeszköz más vidékekről származó „import” nyersanyagból készült.⁸ Ezzel is magyarázható, hogy az általunk vizsgált területen előkerült kőeszközök száma relatíve kevés, a gyűjtött anyagban sok a végletekig elhasznált, vagy újrafelhasznált darab. Az is a kőanyaghoz való korlátozott hozzáférést jelzi, hogy csiszolt eszközök készítésére olyan kőtípusokat is felhasználtak, melyek erre nem igazán voltak alkalmasak.⁹ Elfogadott az a terminológia, miszerint ha a nyersanyagok származási helye 25-30 km-en belül található, akkor „helyi”, ha 50-100 km-ről származik, akkor „közeleli vagy regionális”, 200 km-nél távolabbi beszerzési hely esetében pedig „távolsági” lelőhelyről beszélhetünk.¹⁰

Esetünkben – mint potenciális beszerzési helye – elsősorban a mintegy 70 km-re található Mecsek-hegységre gondolhatunk (fonolit, radiolarit, gránit, homokkő), vagy a délre, 70 km-re, a Dráva túloldalán elhelyezkedő Papuk-hegység (mészkő, homokkő, bazalt) jöhet még szóba.¹¹ Ezeket a származási helyeket azonban csak a csiszolt eszközök anyagára nézve lehet elfogadnunk.

A lelőhelyeken előkerült, folyami kavicsból készült eszközökön még nem végeztek petrográfiai vizsgálatot, így származásuk bizonytalan, de logikusnak tűnik, hogy azokat a legközelebbi előfordulási helyeken szerezhették be. Ez esetünkben a Dráva/ős-Dráva, mely helyenként jelentős vastagságú kavicsréteget halmozott fel a földtörténet korábbi korszakaiban, elsősorban a pleisztocén során. A holocénben a kavicsrétegekre vastag iszap, agyag- és homokréteg rakódott. Emiatt a kavics több méteres mélységbe került, ahonnan hozzáférhetően csak néhány helyen bukkan felszínre. Ilyen a Barcstól ÉNy-ra 55 km-re található Gyékényes és Órtilos környéke.¹² (1. ábra)

A kavicsanyag kinyerése az őskorban ezekből a lerakott, felhalmozódott teraszokból vagy torlaszokból, esetleg nagyobb víztömeg (áradások) által a felső folyás heggyvidékeiről lesodort és a zátonyokon összegyűlt hordalékból történhetett. A folyó Barcs felé történő kavics-hordalék szállítása a 18-19. században végrehajtott szabályozási munkák, majd a 20. században épített erőművek visszatartó hatása eredményeként fokozatosan csökkent, napjainkra – utánpótlás hiányában – meg is szűnt. A nagy szemű kavics helyét

az apró szemcsés, homokos sóder foglalta el.¹³

1. ábra. Kavicsos Dráva part

A Dráva által szállított kavics anyagának zömét a kvarcit alkotta. A kvarcit a kemény kvarcsemcséknek köszönhetően különlegesen ellenálló kőzet, ezért gyakran fordul elő folyami üledékekben, kavics formájában.

Az általunk tárgyalt korszakokra (neolitikum-bronzkor) már kevésbé jellemző kavicsok felhasználása pattintott kőeszközök készítésére. Ezt megelőzően a felső paleolitik gravetti kultúra, valamint a középső kőkorszak (mezolitikum) embere használta fel – különböző arányban – pattintott eszközök készítésére a kavics nyersanyagot. Más funkcióban – jellemzően ütőkőként, dörzsölőkőként – való felhasználása viszont folyamatosan és általánosan jelen van a későbbi őskori kultúrákban. A kevésbé ellenálló anyagú kavicsokat (palafélék, homokkő) csiszolókként alkalmazták.¹⁴

A vizsgált leletek jellemzése/értékelése

Vízforraló kavicsok (?)

Bár a terepbejárások során nem találtam egyértelműen ilyen célra szolgáló ép kavicsot, de az etnográfiai és régészeti párhuzamok alapján korai használatuk szinte biztosra vehető.¹⁵ Ez különösen a tűzálló,

8 A Zselicben ismeretes néhány, nagyon gyenge minőségű Pannon-homokkő előfordulás. <https://www.geocaching.hu/caches.geo?id=3655> (letöltés: 2020.03.29.)

9 Puha, vagy palás, lemezesen szétváló kőfélések, melyek nem adnak tartós élt.

10 T. Bíró 1984. 41-52.

11 Úgy tűnik, hogy a kőanyagok beszerzése később is ezekről a helyekről történhetett, mert a barcsi török palánk ásatása során előkerült fenőkövek és kézi malom anyaga is innét származik. Lásd: T. Bíró 2016, 145-151.

12 <http://www.teruletfejlesztes.somogy.hu> Természetföldrajzi jellemzés. T.1. Felszínfejlesztés. (Letöltés: 2020.03.16.)

13 <http://vpf.vizugy.hu/reg/ovf/doc/Drava%20Reszvizgyujto%20JV%20Dél-Dunántúli%20VIZIG>. Jelentős vízgazdálkodási kérdések a Dráva részvízgyűjtő területén. Pécs, 2014. (Letöltés: 2020.03.16.)

14 T. Bíró 2008, 11-37.

15 Mezolitikus lelőhelyen is előkerültek tűzgödör köré rakott, átégett bazaltkavicsok, melyek akár ilyen célra is szolgálhattak. Svoboda 2017, 140.

magasabb hőmérsékletet is elbíró kerámiák készítése előtti korokra lehetett jellemző.¹⁶ Azonosításuk nehéz, mivel egyedüli jellemzőjük a kavics átégett, repedezett, tűzfoltos volta lehetne. Ez azonban a talaj szerkezete és kémiai összetétele, a lelőhelyek és a kőanyag geológiai jellemzői miatt könnyen eltűnhet. Egyes, paticsos-égett közegből előkerült átégett kavicsok pedig valószínűleg inkább az objektumok pusztulásával hozhatók összefüggésbe. A vízforralással járó intenzív igénybevétel (izzítás-hűtés) miatt a kövek kristályszerkezete idővel meggyengül, a kavics szétpattan, darabjai szétszóródnak. Ilyen, átégett kavicsdarabokat sok őskori lelőhelyen találtam, de eredeti funkciójuk a fentebb említett okok miatt azonosíthatatlan.

Ütőkövek/dörzsölőkövek

A legtöbb szóban forgó őskori lelőhelyen jelentős számban fordulnak elő, talán ez lehet a leggyakoribb felhasználási terület.¹⁷ Ezen funkciót betöltő tárgyak egyik jellemzője a kemény, kopásálló kőzet, valamint a kézhez álló forma és a viszonylag kis súly. Méretük a 4–5 cm-től a 9–10 cm-es átmérőig/hosszúságig szóródik, a legtöbb darab 5–7 cm-es. A kavicsokból valószínűleg eleve a leginkább megfelelő darabokat válogatták ki erre a célra. Használatukról a kavics végein vagy a palástja mentén körben látható kopásnyomok/ütésnyomok tanúskodnak. Általában megtartották a kavics természetes alakját, néha csak az egyik, vagy mindkét végével dolgoztak, máskor a teljes felületet igénybe vették. Az eszközök kavics eredetére a munkafelületeken kívül néhol még meglévő eredeti kéreg (kortex) is utal. Több darab alakja a kockához közelít, ezek valószínűleg ütésre, dörzsölésre vagy zúzásra egyaránt szolgálhattak.¹⁸ (2-3-4. ábra) Az is valószínűnek látszik, hogy egy-egy ütőkő hosszabb ideig használatban lehetett – erre az erős kopásnyomok utalnak –, így az alkalmas nyersanyagok beszerzése nagyobb időközönként történhetett. Többfunkciós darabokat is találhatunk, bár ezek aránya jóval kisebb. Az általában lapos, ovális vagy közel korong alakú kavicsok végein, illetve pereme mentén ütésnyomok, lapjaikon csiszolásra utaló használati kopások láthatók.¹⁹ (5. ábra)

Magkövek

Mint már említettük, a természetes köelőfordulások hiánya miatt az eszközkészítésre alkalmas nyersanyagok többségének beszerzése távolabbi vidékekről történt. A csiszolt eszközök esetében ez mindenképpen így lehetett, azonban a mindennapi, tömeges használatú patintott pengék és egyéb eszközök készítése a kavicsból gyűjthető, erre alkalmas kőanyagokból is történhetett.

2. ábra. Ütőkövek

3. ábra. Ütőkövek

4. ábra. Kérges kavics ütőkövek

5. ábra. Többfunkciós kavics ütő / csiszoló kövek

¹⁶ Hála 2016, 88-89.

¹⁷ Mennyiségük lelőhelyenként változó, 1-2 darabtól 10-15 darabig szóródik. Mivel terepbejárásokból származó darabokról van szó, a darabszám folyamatosan változó, függ a bejárások gyakoriságától.

¹⁸ DKMK. Régészeti gyűjtemény. 1. ábra. Ltsz. 10.2.335,336,343,344.1. (Istvándi-Kenderföld); 2. ábra. Ltsz. 89.46.1. (Barcs-Vukovárdi-dűlő), Ltsz. 87.7.67; Ltsz. 87.7.67-69.1. (Barcs-Pusztabarcs); Csokonyavisonta-Nagypusztá (leltározatlan). 3. ábra. Ltsz. 10.2.347 (Istvándi-Kenderföld), 91.51.1. (Istvándi-Kenderföld) 4. ábra. Komlósd-Rezula (leltározatlan)

¹⁹ DKMK. Leltározatlanok. (Komlósd-Kenderföld és Komlósd-Zártkert)

6. ábra. Kavics magkő, hasítási nyomokkal

Erre keménységük és jó hasadásuk miatt elsősorban a kovafélék voltak alkalmasak.²⁰ A kavicsokról általában kagylós törésű darabokat hasítottak/ütötték le, majd azt változatlan formában, vagy további megmunkálás (retusálás) után használták fel. (6-7. ábra) Érdekes az a bemutatott kavics magkő, melyről pengéket hasítottak le, mintegy „meghámozva” azt.²¹ (8. ábra)

Őrlőkő golyók

A lelőhelyeken előkerült őrlőkövek anyaga kivétel nélkül homokkő, a vöröses-barna színű ún. „permi vörös homokkő”.²² Az őrlőkövek leginkább igénybe vett része az őrlő mozgást végző golyó vagy a körszelet keresztmetszetű, cipó alakú felső rész, ez utóbbi gyakran elkopott és eltört.²³ Pótlásuk – vagy eleve készítésük – gyakran keményebb, kopásállóbb kőből, vagy nagyobb méretű kavicsból vagy görgeteg kőből történt.²⁴ Méretük jóval nagyobb, mint az ütőköveké, hiszen az őrlés, a kemény magvak szétzúzása súlyt és erőt kívánt. (9. ábra)

Simítókövek

A kerámiakészítés során használt eszközök közé sorolhatjuk a simítóköveket. Az edénytest felépítése során az edényfal külső-belső elsimítására, egyenletessé tételére, majd a felület polírozására, díszítésére használták őket.²⁵ Jellemzőjük a simára csiszolódott, olykor fényes felület. Ez azonban csak a hosszú ideig használt darabokra jellemző. Amennyiben bemélyített (vonalas) díszítés készítésére is használták őket, a kavicson élt alakították ki. A terepbejárások során mindössze egy ilyen töredéket találtam, a mandula alakú kavics egyik vége tompa elben végződik.²⁶

7. ábra. Kavics magkő, hasítási nyomokkal

8. ábra. „Hámozott” kavics magkő

9. ábra. Őrlőkő golyók

20 Az 6-7. ábrán bemutatott magkővek anyaga barna, illetve szürke kőzet, talán radiolarit.

21 DKMK. 4. ábra. Leltározatlan. (Csokonyavisonta–Márkus malom) 5. ábra. Leltározatlan. (Barcs-Vukovári mező) 6. ábra. Ltsz. 88.76.1. (Somogytarnóca-Györgyös)

22 Ezek származási helye valószínűleg a Mecsek-hegység.

23 Előfordul a lapos, vaskos, korong alakú felső rész is.

24 DKMK. Leltározatlan. (Barcs-Vukovári mező és Drávaszentese-Kenderföld)

25 Magyar Néprajzi Lexikon II. (F-Ka) (főszerk.: Ortutay Gyula), Bp. 1979. 71-83. (Fazekasság címszó)

26 DKMK. Ltsz.87.4.2 (Barcs-Pusztabarcs)

Speciális felhasználás

A különleges formájú vagy szép, nemes anyagú lapos kavicsok ékszerként vagy amulettként történő felhasználása nem szokatlan, és nem is ritka az őskorban.²⁷ A bemutatott darabon mindkét oldalról megkezdett át-

27 Hasonló darabot közöl Regöly-2 mezolitikus lelőhelyről: Eichmann-Kertész –Marton 2010, 211-233.

10. ábra. Félkész kavics csüngő

lyukasztás van, melyet valószínűleg egy hegyes kőeszközzel végeztek.²⁸ (10. ábra)

A barcsi kora neolitikus Starčevo lelőhelyről²⁹ származó kőgolyónak nemcsak funkciója, hanem még eredete is kérdéseket vet fel. A lelőhely homogén, agyagos-lösszös talaja a kerámiatöredékek, kőeszközök és némi paticotörmelék kivételével semmilyen helyi idegen anyagot sem tartalmazott. Kétségtelennek látszik, hogy a golyó ember révén került a településre, származási helye talán a Dráva lehet. Funkciójára nézve figyelemre méltó, hogy alakja szinte tökéletes gömb alakú, felülete teljesen sima, ami a természetes kavicsok között aligha fordulhat elő. Úgy véljük, hogy ebben az esetben a kavicsot csiszolással alakították szabályos gömbbé, funkciója – egyedisége miatt – mindenképpen további kutatást igényel.³⁰ (11. ábra)

Ugyancsak megkezdett fúrás/lyukasztás látható egyik kerek, lapos mészkő kavics mindkét oldalán. A kavics mértani közepét bekarcolással megjelölték, majd egy kis mélyedést véstek az anyagba, ami elősegítette volna a fúró behatolását. Valószínűleg orsókarika vagy kis buzogányfej lett volna, ha elkészül a tárgy.³¹ (12. ábra)

Összegzés

A legtöbb lelőhely szórványos anyagában nem lehet egyértelműen elkülöníteni egy adott korszakhoz tartozó kavics kőanyagot. Ahol erre – legalább részben – mégis lehetőség volt, ott a bronzkori lelőhelyeken találtak a legtöbb darabot. A leletanyag korbeli megoszlásából úgy tűnik, hogy a legintenzívebb felhasználás a bronzkor folyamán történhetett. Ez valószínűleg összefüggésben lehet a Dráva medrének időnkénti áthelyeződésével, az éghajlati tényezőkkel, vagy akár a bronzkori migrációs folyamatokkal is. A kavicsanyag-

11. ábra. Kavics golyó

12. ábra. Kavics fúrásnyommal

hoz való hozzáférés nagyban függött a mindenkori vízállástól, így az befolyásolhatta az egyes lelőhelyeken használt kavicseszközök mennyiségét is. A kavics nyersanyag-lelőhelyek egy régiót is elláthattak, az általuk bejárt területen szinte minden őskori lelőhelyen találtunk felhasznált kavicsot. Nyilvánvaló, hogy a kavicsból nyerhető nyersanyagok nem pótolhatták a minőségi, csiszolt vagy pattintott eszközök készítéséhez használt szerszámköveket, de bizonyos területeken – szükség esetén - részben kiválthatták azokat.³²

Köszönetnyilvánítás

Megköszönöm Kovács Gyöngyi és Marton Tibor (BTK. Rég. Int.) észrevételeit, segítő támogatását, valamint Győri Vilmosnak a kavicsos part fotóját.

28 DKMK. Ltsz.87.4.1.(Barcs-Pusztabarcs)

29 Kalicz 1990, 34.

30 DKMK. Leltározatlan. (Barcs-Dolec) – Rózsás 2010, 40-55. - Hasonló darabokat közül a neolitikumból: ebay.Neolithic Stone Funeral Balls - 6500 to 2000 Before Present-Sahara.(Letöltés: 2012.08.29.)

31 DKMK. Ltsz. 88.13.6.(Somogytarnóca-Györgyös)

32 Ez talán valamennyi, kavicsot szállító folyó v. patak közelében lévő őskori telep esetében így lehetett. Cs. Balogh1992, 201-210.

Irodalom

- CSONGRÁDINÉ BALOGH É. 1992: Szigetszentmiklós-Údülősor korabronzkori telepének kőeszközvizsgálata. – Régészeti kutatások az MO autópálya nyomvonalán I. BTM. Műhely 5: 201-210.
- BÁCSKAY E. – T. BÍRÓ K. 2003: Nyersanyag, bányászat, kereskedelem. – Magyar régészet az ezredfordulón. főszerk. Visy Zsolt. IV. Az újkőkor: 118-121. (további gazdag irodalommal)
- T. BÍRÓ K. 1984: Őskőkori és őskori pattintott kőeszközeink nyersanyagának forrásai / Sources of lithic raw materials for chipped implements in Hungary. – Archaeológiai Értesítő 111: 41-52.
- T. BÍRÓ K. 2008: Kőeszköz nyersanyagok Magyarország területén. – Miskolci Egyetem Közleménye. „A” sorozat (74): 11-37.
- T. BÍRÓ K. 2016: Lithic artifacts from the Ottoman-period site at Barcs castle. – The Medieval and Ottoman Period in Southern Transdanubia, Southwest Hungary-the Contribution of the Natural Sciences: 145-151.
- EICHMANN W. J. – KERTÉSZ R. – MÁRTON T. 2010: Mesolithic in the LBK Hearthland of Transdanubia, Western Hungary. Die Neolithisierung Mitteleuropas: 211-233. Regöly-2 fig.12.
- HÁLA J. 2016: Különös kövek, csodás csontok. Kilenc dolgozat a népi geológia köréből. – Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány. Rudabánya: 88-89.
- KALICZ N. 1990: Frühneolithische Siedlungsfunde aus Südwestungarn. – Inventaria Praehistorica Hungariae (4): 34,142-146. (A barcsi kora neolitikus leleteket Rózsás Mártonnal közösen közli)
- PÉTERDI B. 2011: Szerszámkövek és csiszolt kőeszközök archeometriai vizsgálatának eredményei (Balatonöszöd-Temetői dűlő lelőhely, késő-rézkor, Bádeni kultúra). – Doktori (PhD) értekezés tézisei. Témavezető: Dr. Szakmány György PhD. http://teo.elte.hu/minosites/tezis2011/peterdi_b.pdf (letöltés: 2020.03.29.)
- RÓZSÁS M. 1987: Barcs és környéke régészeti lelőhelyei és leletei. – DKMK. Adattár: 328-87.
- RÓZSÁS M. 2002: Késő vaskori ház Barcs-Pusztabarcsról. – Somogyi Múzeumok Közleményei 15: 49-55.
- RÓZSÁS M. 2010: Plasztikus ábrázolások és kultusztárgyak Barcs és környéke neolitikus és rézkori lelőhelyeiről. – Gyökerek. A Dráva Múzeum tanulmánykötete: 40-55.
- J. A. SVOBODA 2017: The Mesolithic of Northern Bohemia: 140. (fig.4.)

Use of river gravel in prehistoric settlements around Barcs

MÁRTON RÓZSÁS

There is no natural stone occurrence along the Drava river in Somogy county. In different eras of prehistoric times, the people who settled here procured the raw material from more distant lands to make their polished and chipped stone tools. However, they had at their disposal a material that was available locally but could

only be used for a specific purpose, gravel transported by the Drava River. The gravel could be collected directly from the river or from the layers deposited by the river during the ice age and used in their natural state or with minor processing.

Kutyaszemfog-díszek egy különleges késő rézkori sírból

GÁL ERIKA és BONDÁR MÁRIA

Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, MTA Kiváló Kutatóhely
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., e-mail: ¹ gal.erika@abtk.hu; ² bondar.maria@abtk.hu

GÁL, E. & BONDÁR, M.: *Drilled dog canine ornaments from a special Late Copper Age grave.*

Abstract: Grave 367 of the Balatonlelle-Rádpusztza-Templom mellett cemetery dating from the classical period of the Baden culture contained the burial of an adult woman interred according to an unusual rite involving the placement of a child's skull under the head. The sole grave goods from this burial were three and ten fragmented drilled dog canines. Roughly one-half of the canines lay by the feet of the deceased. The worn surface of the canines and the damaged perforations indicate that they had been worn for a long time, while their position in the grave would suggest that some had once adorned the lower part or hemline of a longer garment. The Hungarian and Central European analogies dating from a few centuries later raise the possibility that woman laid to rest at Balatonlelle as well as the dogs providing the canines used for the adornment, a wholly unique practice in the Carpathian Basin during the fourth millennium BC, were not of local, but of eastern origin.

Keywords: drilled dog canines, ornament, grave donation, Baden culture, Carpathian Basin

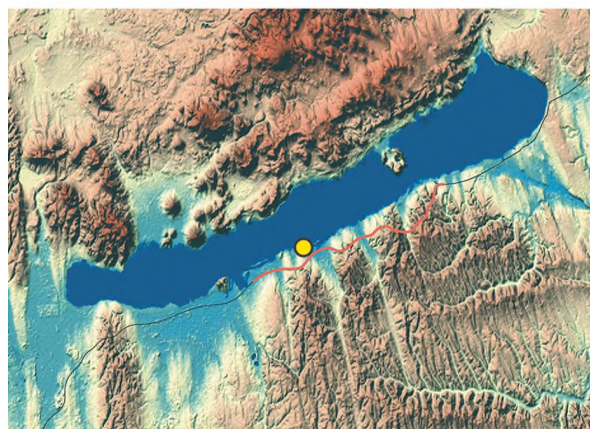
Bevezetés

A Kárpát-medence késő rézkori temetkezéseinek komplex elemzése című NKFI K-128413 program keretében jelenleg a temetkezések stroncium izotóp vizsgálatának mintavételi stratégiáján dolgozunk. A baseline meghatározásához néhány Somogy megyei lelőhelyről különböző objektumokat választottunk ki, amelyekből állatsontanyagot hoztunk fel a kaposvári Rippl-Rónai Múzeumból a Régészeti Intézetbe. Az archaeozoológiai anyagot a projektben résztvevő Gál Erika vizsgálta meg. Az állatsontleletek azonosítása során kiderült, hogy a Balatonlelle-Rádpusztza-Templom mellett (67/5. lh) 367. sírban (1. ábra) talált állatfogak mind átfűrt szemfogak, amelyek több kutyából (*Canis familiaris* Linnaeus, 1758) származnak. Tekintettel a lelet típus és a temetkezés nem hétköznapi voltára, ennek a sírnak és egyedüli mellékletének alapos bemutatására egy külön tanulmányt szentelünk.

Régészeti elemzés

2005-ben Somogy megyében a 67. sz. autót út építését megelőzően a kijelölt nyomvonalon, közel egy hektárnyi területen, 650 objektumot tártak fel a kaposvári múzeum régészei. A feltárási terület északi, középső részén négy zsugorított sírt is kibontott Molnár István, ezekből kettő késő rézkori, a badeni kultúrába keltezhető (367. és 415. sír), a másik két melléklet nél-

küli temetkezés bizonytalan korú.¹

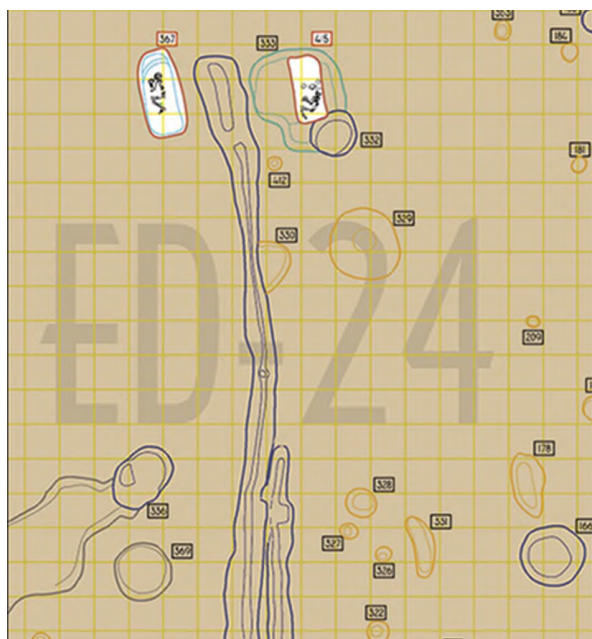

1. ábra. Balatonlelle-Rádpusztza-Templom mellett, 67/5. lelőhely ábrázolása Magyarország térképén

A két késő rézkori sír nagyjából párhuzamosan, egymástól néhány méterre helyezkedett el (2. ábra). Mindkét esetben zsugorítva, jobb oldalukra fektetve, nagyjából É–D-i tájolással temették el az elhunytakat. Mindkét sírban a halott mellett emberi koponyarészek voltak. A 415. számú sír, több szempontból is különleges, komplex vizsgálatát 2016 óta végezzük (régészeti feldolgozás, fizikai antropológia, aDNA, radiokarbon korhatározás, C/N izotóparány, roncsolásmentes vizsgálatok a mellékleteken). Legutóbb az Archeometriai Műhelyben megjelenő cikkben foglalkoztunk ezzel a temetkezéssel, bemutatva a Kárpát-medence jelenlegi ismereteink szerinti legkorábbi gagát gyöngyét és anyag-elemzéseit.² A lelőhelyen előkerült másik sírt (367. sír) is több szempontból elemeztük már: régészeti feldolgo-

¹ Molnár–Sípos 2006, 52. Ezúton is köszönjük Molnár Istvánnak a közlési engedélyt.

² Bondár et al. 2021.

2. ábra. A két badeni sír (367. és 415.) sír egymáshoz viszonyított helyzete a temetőn belül

zás, fizikai antropológia, aDNA³, radiokarbon korhatározás, de ennél több vizsgálatra nem volt módunk, mert az ásatási leírás szerint melléklete nem volt.

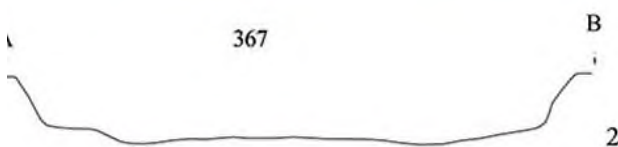
A 367. sír a szelvény É-i részén volt, 3 m-re a 415. sírtól (2. ábra), kb. É–D-i tájolású, lekerekített téglalap alakú (kb. 2,2 m hosszú), a D-i végén kiszélesedő sírgödörben volt, kb. 20–25 cm-re a mai felszíntől. A váz a sírgödör közepén volt, lábától és fejétől 50 cm-re volt a gödör vége (3. ábra 1–3).

A csontváz É–D-i tájolású, zsugorított helyzetű temetkezés volt. A testet gondosan elrendezték a sírgödörben. A koponya jobbra fordítva, Ny-ra nézett. A két kéz szorosan egymás mellett, az állhoz közel, felhúzva feküdt, az ásató szerint összekötözhatték. A halott lábait is felhúzták, a gerincoszlop és a felsőlábszár derékszöveget zárt be. Az alsólábszár kb. 45 fokban kapcsolódott a felsőlábszárhoz. A váz erősen sérült volt, a medence és a bordák hiányoztak. Az egyik felső és az egyik alsó lábszára is töredezett volt. Az alsó lábszár-tól K-re kb. 6 db átfúrt állatfog feküdt, egyéb melléklet nem volt a sírban.

A 367. sírban eltemetett halott szárcapocscsontjából (*fibula*) készült radiokarbon-mérést a Glasgow-i SUERC laboratóriumban végezték el 2021-ben. A kalibrált eredmény szerint az elhunyt halála a legnagyobb valószínűség szerint a Kr. e. 4. évezred közepére, 3508–3429 cal BC naptári korra tehető (4. ábra). A halott koponyája alatt egy kisebb betört koponya feküdt (3. ábra 4). A csontok helyzetéből egyértelmű, hogy előbb ezt a fejrészt helyezték a sírba. Azt nem tudjuk, hogy a koponya és a teljes váz eltemetése egyidejű volt-e vagy hosszabb idő telt el a két elhantolás között.

1

2

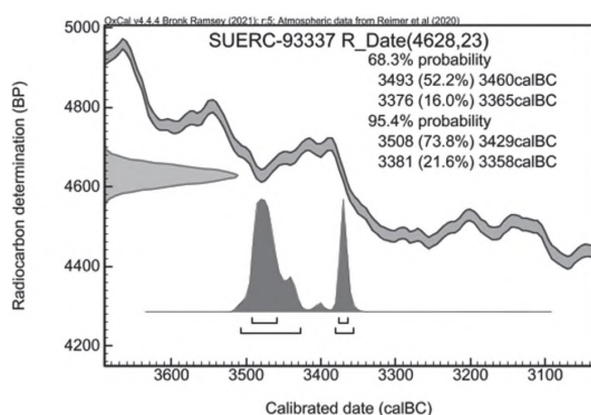
3

4

3. ábra. A 367. sír és részletei

3 Bondár 2020, Köhler 2020, Bondár–Szécsényi-Nagy 2020.

4. ábra. A 367. sírba fektetett halott radiokarbon-kezelésének kalibrált eredménye

Az antropológiai meghatározás szerint az eltemetett halott adultus-maturus korú (35–45 éves) nő volt. A koponyája alatt fekvő összetört koponyatöredék infans I. korú (1–7 éves) gyermeké volt.⁴ A Szécsényi-Nagy Anna által vezetett archaeogenetikai vizsgálatok

mindkét egyénre kiterjedtek. A felnőtt halott jó DNS-megtartással, teljes mitokondriális genom szekvenálásra alkalmasnak bizonyult, és genetikai neme szerint is nő volt. A gyermekkoponya annyira rossz megtartású volt, hogy sem a gyermek nemét, sem kapcsolatát a nővel igazolni vagy cáfolni nem lehetett. A 367. sírban nyugvó nőről továbbá az is kiderült, hogy nem mutatott szoros anyai ági kapcsolatot a 415. gödörbe temetett gyermekekkel.⁵

A sírban talált kutyafogak leírása

Az ásatási leírásban a halott lábszára mellől előkerült „kb. 6 darab állatfog”-gal szemben már a leletek elcsomagolásakor 10 db kutyaszemfogat különítettek el, amiből arra következtethetünk, hogy a számbéli különbözetet képező fogak a váz felszedése közben, azaz a halott más testtájékáról kerültek elő. Ezt a feltevést igazolni látszik, hogy további három fog töredékét utólag találták meg az embercsontok között. A fogakat oldalirányból (*medio-lateralis*) átfúrták a foggyökér felső harmada táján, a gyökércsúcs (*apex*) közelében, hogy felfűzhető vagy felaggatható csüngőkként használhassák őket (5. ábra).

1. táblázat. Összesítő táblázat a 367. sírban talált átfúrt kutyaszemfogakról. Rövidítések: UC – felső szemfog; LC – alsó szemfog; GL – legnagyobb hossz; GB – legnagyobb szélesség; GD – legnagyobb vastagság
Table 1. Summary table of drilled canines found in Grave 367. Abbreviations: UC – upper canine; LC – lower canine; GL – greatest length; GB – greatest breadth; GD – greatest depth

Régészeti azonosító	Állattani azonosító	Fogtípus	Oldal	GL (mm)	GB (mm)	GD (mm)	Furat a foggyökereken	Furat-átmérő (mm)	Fogkorona
13.10/367.1	C1	UC	dex	35,5	6,5	10,5	Jelen és teljes	2,9 x 2,5	Hosszanti repedés
13.10/367.1	C2	UC	sin	35,6	5,6	9,6	Jelen és teljes	2,4 x 2,5	Hosszanti repedés
13.10/367.1	C3	LC	sin	33,5	6,0	9,0	Jelen és teljes	2,1 x 2,3	Caudalis oldalán kopott és rongálódott
13.10/367.1	C4	LC	dex		7,0	10,6	Jelen, de törött	3,1	Hosszanti repedés; caudalis oldalán kopott és rongálódott
13.10/367.1	C5	UC	dex	ap. 31,5	5,7	8,8	Jelen, de törött	1,9	Hosszanti repedés; mediális oldalon a hegy kopott
13.10/367.1	C6	LC	sin		6,8	10,2	Jelen, de törött	2,8	Hosszanti repedés; caudalis oldalán kopott
13.10/367.1	C7	UC	sin		6,3	10,7	Jelen, de törött		Hosszanti törés
13.10/367.1	C8	LC	sin	ap. 32,0	6,2	9,6	Jelen, de törött	2,3	Hosszanti törés
13.10/367.1	C9	LC	sin	ap. 35	5,7	10,2	Jelen, de törött		Hosszanti törés; caudalis és medio-laterális oldalán sérült; Enamel hypoplasia (patológia)
13.10/367.1	C10	LC	sin				Letörött foggyökér		Hosszanti törés; caudalis és medio-laterális oldalán kopott
13.10/367.1	C11	LC	dex				Letörött foggyökér		Hosszanti törés
13.10/367.1	C12	LC	dex				Letörött foggyökér		Hosszanti törés; caudalis oldalán kopott
13.10/367.1	C13	LC	sin				Letörött foggyökér		Hosszanti törés

4 Köhler 2020.

5 Bondár–Szécsényi-Nagy 2020, 95.

5. ábra. Balatonlelle-Rádpusztá-Templom mellett, 367. sír: Átfúrt kutya szemfogakból (*caninus*) készült csüngők

A fogak pontos, végleges azonosítása érdekében kutya-, róka- és farkas-koponyákat, illetve állkapcsokat vizsgáltunk a Magyar Természettudományi Múzeum csontgyűjteményében. A leletegyüttest képező összesen 13 db kutyafogról megállapítható, hogy mind szemfog (agyar, *caninus*), valamint, hogy alsó és felső szemfogakat egyaránt felhasználták. A jobb- és baloldali, valamint az alsó- és felső fogsorhoz való tartozásuk szerint a fogak legkevesebb hat kutyából származnak, ám mind az alakzatuk, mind a méreteik változatossága azt valószínűsíti, hogy ennél több példányból gyűjtötték össze a szemfogakat (1. táblázat). Leggyakoribb a bal-

oldali alsó szemfog volt, de összességében is az alsó fogak (9 db) domináltak a felsőkkel (4 db) szemben. Párt esetleg a C4 és C6 alsó szemfog alkot.

A fogak közepes megtartásúak. Többségük töredékes, de a kevés egészben fennmaradt *caninus* is megrepedt a fog hosszanti tengelye irányában. A kopás- és repedésnyomokon kívül a fogak felületét – a zománcot is beleértve – sűrű növényi gyökérszerű nyomok borítják (6. ábra). A sírba temetett halott vázrészeinél rosszabb állapotra arra utal, hogy nem halotti dísznek készítették, hanem tulajdonosa még az élete során, valószínűleg hosszabb ideig viselte őket.

6. ábra. Nagyítás a C1 és C2 szemfogak furatáról

Épségüket illetően a szemfogakat három csoportba sorolhatjuk. Három példányon (C1, C2 és C3) teljes egészben megmaradt a foggyökér és a korona, így meg lehetett mérni a fogak teljes hosszát, szélességét és vastagságát⁶, valamint a felaggatás céljából fúrt lyukak legkisebb és legnagyobb átmérőjét is (1. táblázat).

Hat szemfogon (C4–C9) a gyökér alapi része letört, így a furat sem látható teljes egészében, de többségük esetében azért még megmérhető a lyuk egyik átmérője. Négy példány (C10–C13) olyan töredékes formában került napvilágra, hogy a gyökérnek és/vagy a koronának csak kisebb darabja van jelen (5. ábra, alsó sor).

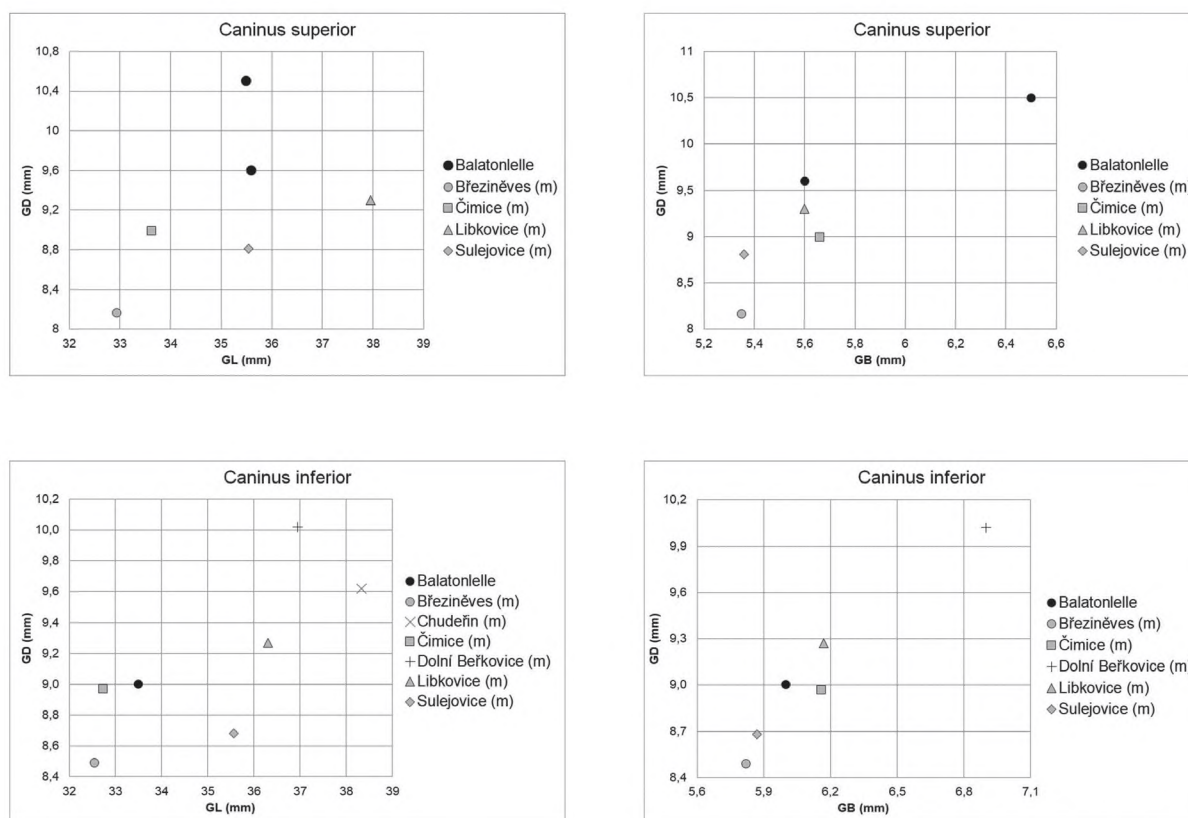
A fogakon a furatokat leszámítva más megmunkálási nyom nem látható. A lyukak pereme éles körvonalú és ép. Némelyiket (pl. C1 és C3) a gyökérre merőlegesen, másikat (pl. C2) a fog hosszanti tengelyéhez képest kissé ferdén fúrták (6. ábra). A furatok belsejét, hasonlóan a repedésekhez és a sérülésnyomokhoz, finom üledék borítja. Tekintettel a fogak összességében

rossznak mondható megtartására és megrongálódott felületére, valószínűnek tartjuk, hogy a sérülésnyomok is a tárgyak használata és/vagy eltemetődése során keletkeztek. Ugyanakkor, mivel a szemfogak a fogsor elülső felében ülnek, a többi fog közül hegyesen kiemelkednek, funkciójuk szerint pedig nagy igénybevételnek vannak kitéve, sérülésük – pl. ütés vagy kemény tárgyra, csontra való ráharapás következtében – a kutya élete során (*intra vitam*) is előfordulhat.⁷

A szemfogak alakja és mérete egyértelműen a kutyára jellemző, a gracilis róka- és a robusztus farkas- és medve-*caninusok* közé esik. A szakirodalomban jellemzően nem találkozunk recens kutyaszemfog-méretekkkel, legalábbis ami a teljes hosszukat illeti, mivel a fogak általában a koponyában maradnak. Különálló, régészeti leletekre vonatkozó adatokat gyakrabban találtunk, ám ebben az esetben a fogak pontos azonosítása (felső vagy alsó fogsorhoz tartozott-e), megtartása és a méretek felvételének metodikája okoz nehézséget az összehasonlításban.

6 Kysely 2021, 4. kép

7 Bellis 2018, 101.; Arcanum Kézikönyvtár

7. ábra. A Balatonlelle-Rádpusztá 67/5. lh. vagy 367. sírból származó felső- (caninus superior) és alsó szemfogak (caninus inferior) méreteinek Zsinórdíszes kultúrához tartozó csehországi leletekkel történő összehasonlítása szórásdiagramokon (GL–legnagyobb hossz; GB–legnagyobb szélesség; GD–legnagyobb vastagság; k.–középtérték).

Mindenesetre a rendelkezésünkre álló adatok alapján elmondható, hogy a balatonlellei egészben fennmaradt és így pontosan megmérhető felső szemfogak (C1 és C2) rövidebbek a szintén a Kr. e. 4. évezred közepén lakott Stare gmajne (Szlovénia) cölöpházás településen talált felső szemfognál (37 mm).⁸ Összehasonlítva őket a mai Csehország területén, a Zsinórdíszes kultúrához (2800–2500 BC) sorolt temetőkből tucatszám napvilágra került szemfogak középtérével⁹, a balatonlellei fogak hossza illeszkedik az utóbbiak méretei közé, ám szélességük és vastagságuk ezeknél kissé robusztusabb formára utal (7. ábra, felső sor). Ezzel ellentétben az egyetlen egészben maradt alsó szemfog (C3) méretei és aránypárjai teljes mértékben illeszkednek a csehországi Zsinórdíszes temetőkből ismert fogak tartományába, sőt ezek között is inkább a kisebb, gracilis fogak csoportjához sorolódik (7. ábra, alsó sor).

Ezek a mai Cseh- és Közép-Németország területén fekvő, a Zsinórdíszes kultúra emlékeit őrző temetőkből százas nagyságrendben előkerült metsző- és szemfogak meglehetősen homogén méreteloszlást mutattak. Statisztikai módszerekkel közepes méretű, 35–50 cm marmagasságú, a mai fajták közül foxterrier-, skye

terrier- és cocker spániel nagyságú kutyáknak feleltették meg őket, ami régészeti viszonylatban az őskorban igencsak elterjedt „tőzegspicc” (*C. f. palustris* Rüttimeyer, 1861) alakköre.¹⁰

A hazai szakirodalomból egyetlen őskori adat áll rendelkezésünkre. A Mernye-Nagyárok középső bronzkori (Mészbetétes kerámia kultúrája) hamvasztásos temetkezésben talált kutyafoglancot két metsző- és egy szemfog alkotta.¹¹ Utóbbiról ugyan nem tudható, hogy a felső vagy az alsó állkapocsból való-e, de a hossza (34,2 mm) nem rí ki a balatonlellei szemfogak mérettartományából (1. táblázat).

Értékelés

A kutya az őskorban

A kutya, mint a legelső háziastított emlőssállat még a letelepedett életmódot megelőző kőkorszakból, Európában kb. 15000 éve, Ázsiában kb. 12000 éve¹², sőt a legújabb leletek és elméletek szerint akár már a késői őskőkorszak (kb. 36000 év) óta¹³ társa az embernek. Legkorábbi szerepe – tekintettel a korabeli ember va-

⁸ Toškan 2009, 306.

⁹ Kysely 2021, 3. táblázat

¹⁰ Kysely 2021.

¹¹ Skřiba et al. 2010, 319 – 321., 27–28. kép

¹² Frantz et al. 2016, 1228.

¹³ Galeta et al. 2020.

dászó-gyűjtőgető életmódjára, valamint a vad ő, a farkas ragadozó életmódjára és farkaszellemére – „vadásztársként”, a vad kiszimatolása és felhajtása lehetővé. ¹⁴ Későbbi, már a letelepedett életmódból adódó, másodlagos hasznosítása rendkívül változatos: őrzés, terelés, kedvtelésből tartott állat, kocsivontatás (Svájc, Belgium), teherhordás (síkvídeki indiánok), szánhúzás (az északi sarkkörön túl), de Hollandiában még a köpülómalmok hajtására is befogták a kutyákat. ¹⁵

A közép-európai és a Kárpát-medence nyugati peremén fekvő őskori településekről és temetkezésekből előkerült kutyaleleteket két típusba sorolják. A már említett, kis-közepes termetű tőzegspicc volt a legelterjedtebb típus. ¹⁶ Balatonőszöd-Temetői-dűlő késő rézkori település badeni korszakából is az ehhez az alakörhöz (45,0 cm átlagos marmagasság) tartozó példányokból került elő több lelet, de mind a Boleráz, mind a Baden kultúra időszakából ismert a közepes termetű (62,1 cm magas, ill. 53, 2 cm átlagos marmagasságú) „ősi juhászkutya” (*C. f. matris optima* Jeitteles, 1877) is ¹⁷, amely vadászkutyának is megfelelt. ¹⁸

A Pécselt feltárt badeni településről szintén a tőzegspicc alakköréhez (50,2 cm marmagasság) tartozó ebeket azonosított Vörös István, aki ugyanakkor az eltérő állkapcsok (*mandibula*) alapján megjegyezte, hogy az egységes termet mellett a kutyák feje különböző alakú és méretű volt. ¹⁹

A Kr. e. 3. évezredből ismert kutyák szerepét illetően a szakemberek egyetértenek abban, hogy ezek a kis és közepes termetű példányok hadászati célokra, nagyvadak vadászatára, valamint a csordák nagytestű ragadozóktól (medve, farkas) való védelmére nem voltak alkalmasak, ölebnek viszont túl nagyok voltak. Ragadozó és dögevő állatként, valamint farkaszellemükből kifolyólag a hulladék eltakarításától a település őrzésén (ugatás) keresztül a háziállatok terelésén és a vadászatok során (kisvad elejtése, nagyvad kiszimatolása és bekerítése) széleskörűen hasznosíthatók voltak. ²⁰

A kutya elsődleges hasznosítására, azaz fogyasztására szintén találunk példát az őskortól napjainkig, Európából és Ázsiából egyaránt. ²¹ Hazánkban azonban – néhány, leginkább bronzkori kivételtől eltekintve – a kutyamaradványok nem gyakori leletek a régészeti ételhulladékokban ²², aminek legvalószínűbb oka az lehet, hogy a termelő-gazdálkodó társadalmakra jellemző szarvasmarha-, juh-, kecske- és sertéstartás biztosította az ember folyamatos és megbízható húsellátását, így az őrzésre, védelemre és terelésre használható kutya étkezési célból történő megölésére általában nem volt szükség. ²³

Annál gyakrabban kerültek viszont napvilágra Magyarország mai területéről is teljes vagy részleges kutyavázak sírokból, bizonyítván, hogy az őskori embert gyakran elkísérte a másvilágra is hűségese négy lábú (vadász) társa. Így számos neolitikus és rézkori kutyás temetkezést ismerünk régebbi és újabb ásatásokból egyaránt, pl. Alsónyék-Bátaszék lengyeli ²⁴, vagy Polgár-Basatanya tiszapolgári ²⁵, de akár a Boleráz és badeni korszakhoz sorolt temetőkből (Pilismarót-Basaharc ²⁶) vagy telepen előkerült temetkezésekből is (Balatonőszöd-Temetői-dűlő ²⁷). A hazai bronzkorban a kutyának, húsa és agyveleje fogyasztása mellett, mint építési áldozatnak is szerepe volt. ²⁸

Az átfűrt fogak, mint dísz tárgyak

A fogakból készült csüngők egyedül és többedmagukkal, homogén leletegyüttesként vagy más dísz tárgyakkal (átfűrt karom vagy más csont, puhatestű héjából készült ékszer, fajanszgyöngy, fémből készült pityke, tekercs stb.) kombinálva, illetve elhelyezésüket illetően is változatosan fordulnak elő régészeti kontextusban.

Európában az őskori ember temetkezésére már a felső paleolitikumtól kezdődően jellemző, hogy a halott mellől egy vagy több átfűrt állatfogdíz is előkerül. Ezek a vadászó-gyűjtőgető társadalmakat körülvevő környezettel összhangban, jellemzően rén- és gím-szarvas-, vaddisznó-, ritkábban ragadozók – róka, farkas, medve stb. – (szem)fogakból készült amulettek, nyakláncok és fejdíszek. ²⁹

A vadállatok fogai, különösen a szemfogak, viszatükrözték viselőjükre az állat által képviselt – vagy épp az elejtését jelképező – erőt és bátorságot. Emellett tartósságuk (a rovarok kitingpáncélja mellett a legkeményebb állati eredetű nyersanyag), kis számuk (a szemfogak száma a szarvasokban kettő és általában csak a bikákban fejlődik ki, a ragadozóknak négy) és beszerzésükért az állat életének kioltása révén jelképeztek mindig is presztízstárgyakat. ³⁰ Díszítő és szimbolikus jelentéssel felruházott szerepük egyaránt növelte a rájuk irányuló keresletet, így – a háziállatok elterjedésével és az egyre inkább helyhez kötött életmóddal is összefüggésben – a vadállatok (szem)fogait részben vagy teljesen kiváltották a mindig kéznél lévő háziállatok fogai, vagy a szarvasszemfogak [red deer canine] imitációi. A csökevényes mivoltuk révén kimondottan gyönyögalakú grandlit az őskori ember már az Aurignacian korszaktól kezdődően hamisította ³¹, így a csontból, agyarból és egyéb nyersanyagból készült utánzatok számos európai ³² és hazai lelőhelyről – pl. Polgár-Csőszhalom (késő újkőkor ³³), Abony 36

14 Bökönyi 1974, 320.; Bartosiewicz 2006, 121.

15 Bartosiewicz 2006.

16 Bökönyi 1974, 320.; Bartosiewicz 2002.; Kysely 2021.

17 Vörös 2013.

18 Bökönyi 1974, 318.

19 Vörös 2011, 417–418.

20 Bartosiewicz 2002.; Kysely 2021.

21 Bartosiewicz 2006, 121.; Bökönyi 1974, 320.

22 Tugya 2010.

23 Bartosiewicz 1994, 62.

24 Zalai-Gaál et al. 2011.

25 Bognár-Kutzián 1963.

26 Gál 2015.

27 Horváth 2013.; Vörös 2013, 324–325., 43–45. táblázat

28 Vörös 1998.

29 May 1986, 2. táblázat; Larsson 2006, 253.

30 Choyke 2001, 251–252.; Bartosiewicz 2006, 170–171.; Kysely et al. 2019, 112.

31 Choyke 2001, 253.

32 Choyke 2001.

33 Choyke 2001, 255.

(középső rézkor³⁴), Bonyhád-Biogáz üzem és Kakucs-Turján (középső bronzkor³⁵) – ismertek.

A Zsinórdíszes kultúra emlékeit őrző temetkezésekben a kutyafogak (különösen a szemfog) voltak a legelterjedtebb díszítőelemek, így a valódi *caninus*ok ezrei mellett szemfogmásolatok százai is előkerültek a mai Közép-Németország és Csehország területén fekvő temetők – főként női – sírjaiból.³⁶ A keleti sztyeppéken feltárt, korábbi kurgántemetkezésekben (Jamnaja kultúra) együttesen előkerült szarvas- és kutyaszemfogak és egyéb analógiák alapján a szerző, nem elsőként és először, felveti a kutyafogak gyöngyként alkalmazásának keleti eredetét.³⁷ Sőt mi több, a statisztikailag is reprezentatív csehországi leletanyagnak köszönhetően még a Zsinórdíszes kultúrában belül is ki lehetett mutatni egy idővel változó tendenciát, ami a valódi kutya(szem) fogak értékének növekedését mutatja.³⁸

A fogak egyéni vagy tömeges díszítőelemként történő használata természetesen a későbbi korszakokból is ismert³⁹, sőt napjainkban is előfordul. A különböző állatfogak viselete, származzanak a fogak akár vad-, akár háziállatból, óvó-védő, bajelhárító és gyógyító jelentéssel bírnak⁴⁰, az állat csodált tulajdonságait (erő, bátorság, gyorsaság) hivatottak megtestésíteni viselője életében.⁴¹

Kutyafogdíszek hazai őskori lelőhelyekről

A magyarországi szakirodalomban meglehetősen ritkán bukkanunk megmunkálás nyomát is viselő kutyafogra, amely az őskor korai időszakára datált régészeti kontextusból származna. Ezidáig a Kottafejes kultúra emlékeit őrző Dunaújváros-Rácdomb 1999. objektumából előkerült kutyafogcsüngő mutatkozik a legidősebb leletnek. Ennek a minden jel szerint amulettest képviselő tárgynak az elkészítéséhez nem is szemfog, hanem egy zápfogat (a felső 4. premoláris vagy az alsó 1. molárist) használtak nyersanyagként.⁴²

Banner János a Péceli kultúráról írt monográfiájában három átfúrt kutyafogat között Ózd-Kőaljatető leletanyagából⁴³, ám ezek késő rézkori eredete – többkorszakos lelőhelyről lévén szó – nem megbízható. Érdemes megjegyezni azonban, hogy mindhárom fog kétséget kizáróan szemfog, és gyökerüket a balatonlellei *caninus*okhoz hasonlóan perforálták.

A kutyafogdíszek a kora bronzkor végi – középső bronzkori lelőhelyeken kezdenek nagyobb számban és változatosságban megjelenni. A hatvani kultúrához sorolt Jászdózsza-Kápolnahalomról ugyan csak egy kutyaszemfogból készült csüngő került elő⁴⁴, ám e tárgy jelenléte különösen figyelemreméltó kontextusból.

1966-ban a 11., leégett települési szint alatt egy fazékban kincsletet találtak, amely az említett amuletten kívül 37 db arany hajfonatkarikából, 30 db apró arany-pitykéből, 1 aranykorongból, bronz peremes vésőből, bronz csákányból, fajsanz gyöngyszemekből, átfúrt madárkaromból és borostyánfüzérből állt.⁴⁵ A Vatyá kultúra emlékeit őrző Százhalombatta-Földvár tell település különböző rétegeiben több átfúrt kutyafogat is találtak, ám ezek mind zápfogak voltak (pl. 1. moláris az alsó fogsorból⁴⁶). A battai tell egyike azon bronzkori lelőhelyeknek is, ahol biztosan ettek kutyahúst.⁴⁷

A Kaposvárt elkerülő, 61-es út területén feltárt 1. lelőhelyen, telepről (mészbetétes kultúra) közölt átfúrt fog egyike sertés metszőfognak mutatkozik, a másik fogpar alakítottak át csüngökké.⁴⁸ A szintén dunántúli és a mészbetétes kultúrához sorolható Mernye szórthamvas temetkezéséből viszont, egy fazék alól, három átfúrt kutyafog (egy szemfog és két felső 3. metszőfog) került napvilágra, amelyeket nyakláncként értelmeztek leíróik.⁴⁹ Egyértelműen nyakfüzér részei azok az átfúrt kutyaszemfogak, amelyek a Maros kultúrához sorolt öszentiváni 12. és 13. sírból kerültek elő. A nyak és mellkas tájékán talált ékszereket a kutyafogakon kívül más állatfogak (sertés?) és gyöngyök alkották.⁵⁰

Szintén melldíszbe foglalva, tekercselt bronz- és dentálium gyöngyök társaságában került napvilágra három átfúrt kutyaszemfog az oroszvári 4. sírből. A Gáta kultúra emlékeit őrző sírba temetett nő melldíszének rekonstrukcióját értékelve Bóna István megjegyezte, hogy „... egy kelet-európai, belső- és észak-ázsiai, eredetileg nyilván rangot, méltóságot, később gazdagságot, hatalmat jelentő melldísz viselet bontakozott ki a bronzkor elejétől...”.⁵¹

Hazánkban a legnagyobb kutyafogdísz-együttes ezidáig a Hódmezővásárhely-Kopáncson feltárt 2. sírből (Perjámos-kultúra) került elő. A 16–18 éves, gazdagon felékszerezett nő teste körül leírt mellékletek között több leletcsoport is tartalmazott átfúrt – többségében kutyából származó – szemfog, ám legnagyobb számban ezek a halott nyaka, jobb válla és a válla közelébe helyezett jobb kézfej körül fordultak elő.⁵² Megjegyzendő azonban, hogy az öt – a nyak és vállak, a fej, a bal könyök, a bal medence és a lábak körül talált – leletcsoport egyike sem csupán kutya szemfogakból vagy csak kutyafogakból állt, hanem kutyametszőfogakat, valamint róka-, farkas- és szarvasmarhafogakat is tartalmazott, továbbá, hogy az első, második és harmadik leletegyütteshez az állatfogakon kívül tengeri csigák, fajsanz gyöngyök, bronz spirálcsovecskék és pitykék is tartoztak. A díszítőelemek kombinálása és rendszertelen helyzete felveti annak lehetőségét, hogy – a Perjámos-kultúrára jellemzően – a felsorolt tárgyak

34 Choyke 2010, 203., 18.6. kép

35 Szabó 2012.; Kiss 2017.; Gál 2018, 124., 8. kép

36 Kysely et al. 2019, 108., Fig. 7f; 124.

37 Kysely et al. 2019, 123.

38 Kysely et al. 2019, 113–114.

39 Pl. Choyke 2010.; Choyke –Bar-Yosef Mayer 2017.; Kysely et al. 2019, 121–123.

40 Ortutay 1979.

41 Choyke 2010, 201.

42 B. Horváth – Keszti 2004, 74., 92. kép

43 Banner 1956, 97., Taf. 68., 8–10

44 Csányi et al. 2000, 156., 5. táblakép 4. kép

45 Csányi et al. 2000.; Tárnoki 2015, 32–33.

46 Vretemark–Sten 2020, 61., 46. kép

47 Vretemark–Sten 2020, 58–61.

48 Kiss–Somogyvári 2004, 105., 4. kép 2–3.

49 Skriba et al. 2010, 28. ábra.

50 Banner 1929, 16., 4. kép

51 Bóna 1960, 203.

52 Szabó 1997, 61–68., 5. és 11. kép

nem a testet, hanem a melléje helyezett ruha vagy főkötő-szerű fejdíszet ékesítették, sőt az sem kizárt, hogy „valójában két viseleti egység – egy dentaliumokból, állatfogakból, réz és fajansz ékszerekből fűzött nyakláng és egy állatfog fűzérékkel, illetve más ékszerekkel kivarrott ruhadarab – rétegződött egymásra”.⁵³

Noha tanulmányunkban az őskori párhuzamokat tartjuk szem előtt, meg kell említeni, hogy a kutyafoogsüngők gyakori leletek a honfoglalás kori sírokban is.⁵⁴

Külföldi párhuzamok

A tőlünk északabbra fekvő régiókban már az újkőkori elejétől (6395±75BP) kezdődően használták átfűrt kutyafofogakat – más fogakkal együtt – a halottak díszítéséhez. A lettországi Zvejnieki temetőben feltárt, átfűrt állatfogak ezreit tartalmazó sírok közül leginkább a női és gyermeksírokból kerültek elő tömegesen kutyafofogak, de néhány férfisírban is előfordulnak. A legtöbb darab (69) a középső neolitikumra keltezett (5345±60BP) 226. gyermeksírből került napvilágra. A lánccsüngő dísz befedte a halott mellkasát és csípőjét, a kutyafofogak pedig legalább tíz állatból származtak.⁵⁵ Szintén a középső újkőkori emlékeket őrzi Nyitrán a Vonaldíszes kerámia kultúrához sorolt temető 19. férfisírja, amelyből egy átfűrt fogakból készült lánccsüngő is előkerült. A halott álla alatt, a nyaka közelében talált gyöngysorban az emberfogakon kívül két kutya- vagy rókafofog is helyet kapott, ám ezek közül egyik sem szemfofog.⁵⁶

A balatonlelleli leletünkhöz térben és időben is legközelebb álló Stare Gmajne (Szlovénia, Ljubljana-i mocsarak) cölöpépítményes településen egyetlen kutyafofogból (felső szemfofog) készült csüngőt találtak. A rajta ejtett, kissé ferde irányú furat hasonló technikával készülhetett, mint a balatonlelleli C2-es fognál látható lyuk (6. ábra).⁵⁷ A lelőhelyen napvilágra került kevés dekoratív viseleti tárgy közé tartozik még egy madár-csont-gyöngy, míg fogból (vadkanagyar) csupán hegyes eszközök készültek.⁵⁸

Ezzel szemben a burgenlandi Karsdorf-i, a Zsinórdíszes kultúra idejére datált temető 59. sírjából (4163±27calBP) kutyafofogak százai (többségükben szemfofogak) kerültek napvilágra. A felnőtt női halott mellett egy tízéves forma gyermek maradványait is tartalmazó kettős sír állattani szempontból legfontosabb leletei a nő gerince mentén és mögött, hátizsák-alakú kupacban talált kagylógyöngy, valamint a bal karja környékén és a medencéje előtt, szintén táskaszerű tömörülésben jelentkező, átfűrt kutya- és/vagy farkas- és rókafofogak.⁵⁹

Ugyancsak tömegével kerültek elő átfűrt állatfoogsüngők (több mint 4000 lelet), zömében kutya metsző- és szemfofogak, más közép-németországi, valamint csehországi, szintén a Zsinórdíszes kultúra (kb.

2900–2300 BC) emlékeit őrző temetőkből (összesen 134 sír). Az állatfofogakon kívül puhatestűek héjából készült gyöngyöket is tartalmazó, nyaklángként és egyéb díszítésként leírt leletek leginkább a női- és gyermeksírokon voltak jellemzők.⁶⁰

Ezek közül is külön figyelmet igényel a Prága (Prague)-Březiněves temető 10. sírja, amelyben a 30–40 éves nő teste mellől több száz kutyafofog került napvilágra. A több tucat kutyafofogból származó fogak három fő leletcsoportot alkottak. (1) Csak szemfofogak helyezkedtek el a halott feje mögött, valamilyen fejdíszre vagy csuklyaszerű viseletre utalva; (2) metsző-, szem- és zápfogakból álló, nyolc sorban elhelyezkedő csoportosulás feküdt a halott nyaka és melle táján, valószínűleg összetett nyaklángot vagy ruhadíszítést alkotva; és (3) néhány zápfog a bal kar mellől került elő.⁶¹ Hazánktól délre, a vajdasági Mokrin bronzkori (Perjámos-kultúra) temető némelyik sírjából került elő – kaolin-, kagylóhéj-, szarvasfog-, csontmedál- stb. által alkotott nyakláng vagy egyéb ékszer részeként több-kevesebb kutya szemfofog. Utóbbiak száma az egy-két darabtól (pl. a 8. és 7. sír) akár a több tucatig (67 db a 104. sírban) változott, és sokkal gyakoribbak a női-, mint a férfi sírokban (59, illetve 19 sír).⁶²

Végül egy szintén bronzkori, Lipcse mellett talált leletegyüttest kell megemlítenünk. A Profen-i szénbánya megnyitásához végzett ásások során talált, 2500–2200 BC időszakra datált sírből több mint 100 db átfűrt kutyafofog került napvilágra. Az összefüggő üledékdarabban rendezetten, egymás fölötti sorokban és azonos irányban elhelyezkedő fogakat egy „táskafedél” dekorációjaként értelmezik.⁶³

A közelebbi és távolabbi párhuzamokból egyaránt kitűnik, hogy a kutyafofogakat egymagukban, amulettként, valamint többbedmagukkal, gyöngyként, díszítéshez egyaránt alkalmazták. Tömeges használata során rendszerint mind a négy fogtípust – metszőfofogak (*incisivus*), szemfofogak (*caninus*), kisörlők (*premolaris*) és nagyörlők (*molaris*) –, valamint fiatal és idősebb példányokból származó fogakat is felhasználták. A kutyafofogok maradandó fogainak [permanent teeth] gyökere 6–7 hónapos korban záródik, azaz a kb. félévesnél idősebb példányok fogai voltak arra alkalmasak, hogy átfűrjék őket. Az ilyen fiatal egyedek jelenléte a kutyafofoggyűjtését is valószínűsítette.⁶⁴

Az átfűrt kutyafofogak között – a díszítés típusától függetlenül – a szemfofogak domináltak, illetve kaptak kiemelkedő szerepet, például lezárják az oroszvári melldíszet⁶⁵ vagy körülveszik nyaklángban a gyakoribb fogtípusból készült szemeket.⁶⁶ Értéküket bizonyítani látszik az a tény is, hogy a Zsinórdíszes kultúrához tartozó, több tucat sírből kutyafofogok másolatainak százai kerültek elő.⁶⁷

53 Szabó 1997, 69.

54 Pl. Kovács 1992, 52–53.; Medgyesi 2016.

55 Larsson 2006.

56 Pavúk 1972, 11. 42., 25. táblakép, 19/12–25 ábra

57 7. kép Toškan 2009, 294–295., 14.22. kép

58 Toškan 2009, 295.

59 Behnke 2014, 132., 6. kép; 184., 37. kép

60 Kysely et al. 2019.

61 Kysely et al. 2019, 90.

62 Girić 1971, 224–226.

63 Curry 2012.

64 Kysely et al. 2019, 93.

65 Bóna 1960, 199., 2. kép

66 Šebela 1999. In Kysely et al. 2019, 126.

67 Kysely et al. 2019.

Következtetések

A balatonlellei 367. női sírból előkerült kutyaszemfog-díszek egyedülálló leletegyüttest képeznek a Kr. e. 4. évezredből. Az Európa-szerte, a halottak felékszerezésére korábban is használt amulettektől és füzérektől megkülönbözteti a fogak száma, valamint azok egyazon fajhoz és fogtípushoz tartozása. A kutya(szem)fogak homogén, kísérő díszítőelemek (egyéb állatfajból vagy emberből származó átfűrt fog, puhatestű héjából készült gyöngy, fajanszgyöngy, nemesfém-ből készült pityke, tekercs stb.) nélküli felfűzése vagy felaggatása elkülöníti a több korszakból ismert, a kutya-fogakat akár nagy számban is felhasználó füzérektől és melldíszektől. A kutya-fogak vagy/és a szemfogak lokalizált csoportosulása az általunk ismert párhuzamok szerint a halotton lévő vagy a testet fedő, esetleg mellé helyezett ruha díszítésével vagy valamilyen kiegészítővel (fejdísz, szütyő, táska) hozható összefüggésbe. A fogak síron belüli helyzetét is figyelembe véve inkább egy hosszabb viseleti darab tűnik valószínűbbnek, amelynek leginkább az alját díszítették a fogak. A *caninus*ok varrás, tűzés általi rögzítését sejtetik a törött furatok is.⁶⁸ Ugyanakkor nem zárhatjuk ki teljesen annak a lehetőségét sem, hogy egy csak kutya-fogakból álló ékszert helyeztek a nő lábaihoz egy táska-szerű tárgyban.

Tekintettel arra, hogy a jól keltezhető párhuzamok is temetkezésekből kerültek elő, nyilvánvaló, hogy a Balatonlelén talált leletegyüttes egyénhez kötődő viselet vagy dísz(ités), esetleg státuszszimbólum volt, amelyet az elhunytal együtt eltemettek, azaz nem öröklődött. A Kr. e. 4. évezred második feléből származó leletünk a későbbi évszázadokban általánosnak mondható, a Kárpát-medencén belül és kívül egyaránt jelentkező mintázatba is illeszkedik, miszerint a kutya-fogdíszek tömeges jelenléte sokkal inkább jellemző a női- és gyermeksírokra, mint a férfi temetkezésekre.

Feltűnő viszont, hogy a sírban semmilyen más mellékletet nem volt, ami a kutya-fogak identitásjelzés-értékét még inkább erősíti. A gondosan elhelyezett tetem feje alatti koponya, mint a tudatos rituálé része, valamint az egyedi kutya-fogdísz jelzi az eltemetett nő különleges helyzetét. Érdekesség továbbá, hogy a tőle pár méterre a 415. sírban fekvő, szintén badeni korú és azonos rítus szerint (koponyával a feje alatt) eltemetett gyermek gazdag sírmellékletei egészen más típusúak (réz karperec és gagátgyöngy).⁶⁹

Figyelembe véve a Kr. e. 3. évezred után elterjedő, legnagyobb sűrűségben a Zsinórdíszes kultúra sírjaiban talált kutya-fogdíszeket, valamint ennek a kultúrának a keleti gyökereit, felmerül annak a lehetősége, hogy a balatonlellei 367. sír sem egy elszigetelt, átfűrt kutya-fogakat véletlenszerűen alkalmazó temetkezés badeni területen, hanem más területről idekerült szokás lenyomata a nő sírjában.

Ennek megfelelően hosszabb távon a Kr. e. 4. évezred-i temetkezések és a velük összefüggésben felszínre került állati eredetű mellékletek további, összetett kutatása, rövidebb távon a projektünkben tervezett izotóp-vizsgálatok deríthetnek fényt az eltemetett nő és a kutyák földrajzi eredetére és esetleges mobilitására, valamint az ebből következő kulturális, társadalmi és szimbolikus jelentéstartalmakra.

Köszönetnyilvánítás

A radiokarbon-mérés kalibrált eredményéért Jakucs János régész kollégánknak, a 367. sírban talált csontokat illető utólagos információkért Rácz Piroska antropológus kolléganőnknek tartozunk köszönettel. Dr. Kiss Viktória régész felhívta a figyelmünket több bronzkori kutya-fogleletre és szakirodalomra. Dr. Gasparik Mihály főmuzeológusnak köszönjük, hogy hozzájárult a Magyar Természettudományi Múzeum Föld- és Őslénytárában található gerinces gyűjteményéhez.

68 Kysely et al. 2019, 126.

69 Bondár et al. 2021.

Irodalom

- ARCANUM KÉZIKÖNYVTÁR: Fogtörés. In: Kutyatár. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Kutyatar-kutyatar-1/a-kutya-betegsegei-1C25/az-emesztorendszer-betegsegei-1DD4/fogbetegsegek-1DEA/fogtores-1DF8/> (2021. július 29.)
- BANNER, J. 1929: Az Őszentiváni bronzkori telep és temető (Die Ausgrabungen bei Őszentiván). – A Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára II. szakosztály közleményei 4:3–32.
- BANNER, J. 1956: Die Pécelér Kultur. *Archaeologia Hungarica*, Series nova 35. Budapest
- BARTOSIEWICZ, L. 1994: Late Neolithic dog exploitation: Chronology and function. – *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 46:59–71.
- BARTOSIEWICZ, L. 2002: Dogs from the Ig pile dwellings in the National Museum of Slovenia. – *Arheološki Vestnik* 53:77–89.
- BARTOSIEWICZ, L. 2006: Régenvolt háziállatok. Budapest
- BEHNKE, H. J. 2014: Ein Gräberfeld der Schnurkeramik und der frühen Bronzezeit in der Karsdorfer Feldflur, Burgenlandkreis. – *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte* 94: 125–218.
- BELLIS, A. 2018: Reviewing the pathology and welfare of dogs in Roman Britain. – In: Bartosiewicz, L. & E. Gál (eds.): Care or neglect? Evidence of animal disease in archaeology. Proceedings of the 6th meeting of ICAZ Animal Palaeopathology Working Group. pp. 97–115. Oxford & Philadelphia
- BOGNÁR-KUTZÁN, I. 1963: The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya. Budapest
- BONDÁR M. 2020: Késő rézkori különleges temetkezések Balatonlelléről (Somogy m.) – Unusual burials of the Late Copper Age at Balatonlelle (County Somogy, Hungary). – *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei* 7: 89–108. <https://doi.org/10.26080/krrmkozi.2020.7.89>
- BONDÁR, M., DEMÉNY, A., NÉMETH, P., KARLIK, M., FINTOR, K., TÓTH, M. 2021: Különleges „gagát” gyöngy egy különleges késő rézkori sírból – Special „jat-like” bead from a special Late Copper Age Grave. – *Archeometriai Műhely* 18(2):143–156.
- BONDÁR, M., SZÉCSÉNYI-NAGY, A. 2020: Skull cult in the Late Copper Age. – *Ziridava* 34:91–104.
- BÓNA, I. 1960: Az oroszvári 4. női sír mellédíszének rekonstrukciója. Adatok a közép-dunamedencei bronzkori viselethez II. – *The Pectoral Ornament of the Female Grave 4 at Oroszvár. Data Illustrating the Costume of the Bronze Age in the Middle Danube Basin. II.* – *Archaeologiai Értesítő* 87:198–205.
- BÖKKÖNYI, S. 1974: History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe. Budapest
- CHOYKE, A. M. 2001: Late Neolithic red deer canine beads and their imitations. – In: Choyke, A. M. & Bartosiewicz, L. (eds.): *Crafting bone – Skeletal technologies through time and space. Proceedings of the 2nd meeting of the (ICAZ) Worked Bone Research Group Budapest.* pp. 251–264. Oxford
- CHOYKE, A. M. 2010: The Bone is the Beast: Animal Amulets and Ornaments in Power and Magic. – In: Choyke, A. M., Campana, D., Crabtree, P., DeFrance, S. D. & Lev-Tov, J. (eds.): *Anthropological Approaches to Zooarchaeology: Colonialism, Complexity, and Animal Transformations.* pp. 197–209. Oxford
- CHOYKE, A. M., BAR-YOSEF MAYER, D. E. 2017: Introduction: The Archaeology of Beads, Beadwork and Personal Ornaments. – In: Bar-Yosef Mayer, D. E., Bonsall, C. & Choyke, A. M. (eds.): *Not just for show. The Archaeology of Beads, Beadwork and Personal Ornaments.* pp. 1–4. Oxford
- CSÁNYI, M., STNACZIK, I., TÁRNOKI, J. 2000: Der bronzzeitliche Schatzfund von Jászódsza-Kápolnahalom. – *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 51:147–167.
- Curry, A. 2012: World's Oldest Purse Found — Studded With a Hundred Dog Teeth? *National Geographic News*, June 27. <https://www.nationalgeographic.com/animals/article/120627-worlds-oldest-purse-dog-teeth-science-handbag-friederich> (2021. július 31.)
- FRANTZ, L. A. F., MULLIN, V. E., PIONNIER-CAPITAN, M., LEBRASSEUR, O., OLLIVIER, M., PERRI, A., LINDERHOLM, A., MATTIANGELI, V., TEASDALE, M. D., DIMOPOULOS, E. A., TRESSET, A., DUFFRAISSE, M., MCCORMICK, F., BARTOSIEWICZ, L., GÁL, E., NYERGES, É. Á., SABLIN, M. V., BRÉHARD, S., MASHKOUR, M., BĂLĂȘESCU, A., GILLET B., HUGHES, S., CHASSAING, O., HITTE, C., VIGNE, J.-D., DOBNEY, K., HÄNNI, K., BRADLEY, D. G., LARSON, G. 2016: Genomic and archaeological evidence suggest a dual origin of domestic dogs. – *Science* 352(6290):1228–1231. <https://doi:10.1126/science.aaf3161>
- GÁL, E. 2015: Animal bone remains from the Late Copper Age cemetery at Pilismarót-Basaharc. – In: Bondár, M. (ed.): *The Late Copper Age cemetery at Pilismarót.* pp. 369–381. Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences. Budapest
- GÁL, E. 2018: Preliminary results concerning the Middle Bronze Age (Vatya culture) bone tools from Kakucs-Turján, Central Hungary. – In: Jaeger, M., Kulcsár, G., Taylor, N. & Staniuk, R. (eds.): *Kakucs-Turján. Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa* 18. pp. 119–136. Bonn
- GALETA, P., LÁZNIČKOVÁ-GALETOVÁ, M., SABLIN, M., GERMONPRÉ, M. 2020: Morphological evidence for early dog domestication in the European Pleistocene: New evidence from a randomization approach to group differences. – *The Anatomical Record: Advances in Integrative Anatomy and Evolutionary Biology* 304(1):42–62. <https://doi: 10.1002/ar.24500>
- GIRIĆ, M. 1971: Mokrin, the Early Bronze Age Necropolis. I. *Dissertationes et Monographiae. Saveza Arheoloskih Društava Jugoslavije* 11. Smithsonian Institution / The Archaeological Society of Yugoslavia. Beograd
- B. HORVÁTH, J., KESZI, T. 2004: Az Intercisa Múzeum Kincsei II. – Die Schätze des Intercisa Museums 11. – *Az Intercisa Múzeum őskori állandó kiállításának katalógusa – Katalog der Urzeitlichen Beständigen Ausstellung des Intercisa Museums.* Intercisa Múzeum. Dunaújváros
- HORVÁTH, T. 2013: Állati csontvázakat tartalmazó objektumok. – In: Horváth, T. (ed.): *Balatonöszöd-Temetői dűlő őskori településrészei. A középső rézkori, késő rézkori és kora bronzkori települések Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Központ Régészeti Intézete.* Budapest. Digitális kiadás – dupla DVD
- Kiss, V. 2017: Hogyan keltezhető a bronzkor változásai? - 3. rész - MTA BTK RI Lendület Mobilitás Kutatócsoport <https://mobilitas.ri.abtk.hu/?media=hogyan-keltezhetok-bronzkor-valtozasai-3-resz&lang=hu> (2021. 08. 09.)
- Kiss, V., SOMOGYVÁRI, K. 2004: Újabb adatok a mészbetétes kerámia kultúrája telepeiről: előzetes jelentés a Kaposvár, 61. út 1. lelőhely középső bronzkori településéről. – In: Nagy, E. Gy., Dani, J., Hajdú, Zs. (eds.): *ΜΩΜΟΣ II. Őskoros Kutatók II. Összejövetelének konferenciakötete.* Debrecen. 2000. november 6–8. pp. 93–112. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága. Debrecen.
- Kovács, L. 1992: A Móra Ferenc Múzeum néhány régi, honfoglalás kori leletanyagáról: Oroszlámos, Horgos, Majdán, Rábé (Csóka). – *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1991/92(1):* 37–74.
- KÖHLER, K. 2020: Balatonlelle-Rádpusztza 67/5. lelőhely embertani leleteinek vizsgálati eredményei. – *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei* 7:106–108. <https://doi.org/10.26080/krrmkozi.2020.7.89>
- KYSÉLY, R., DOBEŠS, M., SVOBODA, K. 2019: Drilled teeth and shell artefacts from a grave at Prague-Březiněves and a review of decorative artefacts made from animal material from Corded Ware culture in the Czech Republic. – *Archaeological and Anthropological Sciences* 11(1): 87–131. <https://doi.org/10.1007/s12520-017-0514-5>
- KYSÉLY, R. 2021: Dog size and variability in the Late Eneolithic: Drilled teeth from Corded Ware graves in Bohemia. – *International Journal of Osteoarchaeology* 31(4): 487–505. <https://doi.org/10.1002/oa.2966>

- LARSSON, L. 2006: A tooth for a tooth. Tooth ornaments from the graves at the cemeteries of Zvejnieki. – In: Larsson, L. & Zagorska, L. (eds.): Back to the origin. New research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki cemetery and environment, northern Latvia. *Acta Archaeologica Lundensia. Lund Series in 80, No. 52.* pp. 253–287. Stockholm
- MAY, F. 1986: Les sépultures préhistoriques. Étude critique. Éditions du C.N.R.S., Paris
- MEDGYESI, P. 2016: Bajelhárító állatsontok egy vésztoi honfoglalás kori sírból. *Mesélő Múzeum* jan. 18. http://www.museum.hu/hir/5228/Meselo_muzeum
- MOLNÁR, I., SÍPOS, C. 2006: Balatonlelle-Rádpusztá, Romtemplom mellett (67/5 lelőhely). In: Honti, Sz., Fábán, Sz., Gallina, Zs., Hajdú, Á. D., Hornok, P., Koós, I., Mersdorf, Zs., Molnár, I., Németh, P. G., Polgár, P., P. Szeőke, J., Serlegi, G., Siklósi, Zs., Sipos, C., Somogyi, K.: Régészeti kutatások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán és a 67-es úton (2004–2005) Előzetes jelentés IV – Archaeological research on the Somogy county section of the M7 highway and on Route No. 67. Preliminary Report IV. – *Somogyi Múzeumok Közleményei* 17: 51–52.
- ORTUTAY, Gy. (ed.). 1979: Magyar Néprajzi Lexikon. II. kötet. <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/2-343.html> (2021. augusztus 1.)
- PAVÚK, J. 1972: Neolithisches Gräberfeld in Nitra. – *Slovenska Archeologia* 20(1): 5–105.
- ŠEBELA, L. 1999: The Corded Ware culture in Moravia and in the adjacent part of Silesia (catalogue). Institute of Archaeology of the Czech Academy of Science. Brno
- SKRIBA, P., NAGY, B., REMÉNYI, L., LÁSZLÓ, O., KREITER, A., TÓTH, M., TUGYA, B., SZILÁGYI-GÁBOR, I. 2010: Késő rézkori település, középső bronzkori hamvasztásos sír és Árpád-kori temetőrészlet a Mernye határában (Late Copper Age settlement, Middle Bronze Age cremation burial and a fragment of an Árpadian Age cemetery on the outskirts of Mernye). – In: Kvassay, J. (Ed.): Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2008. évi feltárásairól (2008 Field Service for Cultural Heritage Yearbook and Review of Archaeological Investigations). pp. 249–342. Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat. Budapest
- SZABÓ, G. 1997: A Perjámos-kultúra leletei Hódmezővásárhely környékén (Adalékok a kora és középső bronzkori női viselethez). – Findings of Perjámos culture in Hódmezővásárhely region (Contribution to female costumes in the Early and Middle Bronze Age). – In: Havassy, P. (Ed.): Látták Trója kapuit. Bronzkori leletek a Közép-Tisza vidékéről (Sie sahen die Tore von Ilion. Funde aus der Bronzezeit vom mittleren Theisgebiet). *Gyulai Katalógusok* 3. pp. 59–84. Erkel Ferenc Múzeum. Gyula
- SZABÓ, G. 2012: *Előmunkálatok Bonyhád, Pannonia Zrt. biogáz-üzem megelőző régészeti feltárás anyaga feldolgozásához I.: sírmel-lékletek, embertan.* DVD. Jazyg Kft., Szekszárd
- TÁRNOKI, J. 2015: Üzenet az idők mélyéről. Bronzkori település Jászdózsza-Kápolnahalmon. Kézirat. http://www.jaszdozsa.hu/e107_files/downloads/ertektar/tarnokijudit.pdf
- TOŠKAN, B. 2009: Bone, antler and teeth artefacts from the Copper Age pile-dwellings Stare Gmajne and Blatna Brezovica. – In: Velušček, A. (ed.): Koliščarska naselbina Stare gmajne in njen čas. Ljubljansko barje v 2. polovici 4. tisočletja pr. Kr. (Stare gmajne Pile-dwelling Settlement and Its Era. The Ljubljansko barje in the 2nd half of the 4th millennium BC). *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 16. pp. 287–327. Institute of Archaeology. Ljubljana <https://doi:10.3986/9789612545611>
- TUGYA, B. 2010: A kutyahús fogyasztásának archaeozoológiai bizonyítékai – The archaeozoological evidences of dog meat consumption. – In: Kvassay, J. (ed.): Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2008. évi feltárásairól – 2008 Field Service for Cultural Heritage Yearbook and Review of Archaeological Investigations. pp. 99–106. Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat. Budapest
- VÖRÖS, I. 1998: Dog as building offering from the Bronze Age Tell at Jászdózsza. – Építési kutyáldozat Jászdózsáról. – *Folia Archaeologica* 45: 69–90.
- VÖRÖS, I. 2011: Késő rézkori település állatsont-leletei Pécssett (Animal bone remains from a Late Copper age settlement at Pécs). – In: Horváth, Sz., Kiss, M. & Rauert, H. M. (eds.). „... eleitől fogva” Régész – Tanár – Ember. A 75 éves Makkay János köszöntése. *Specimina Nova. Supplementum* 11. *Vivarium Fontium*. 6. pp. 411–434. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Pécs.
- VÖRÖS, I. 2013: Balatonöszöd késő rézkori településen feltárt emlős-állatok maradványai. – In: Horváth, T. (ed.): A Balatonöszöd–Temetői dűlő (M7/S-10) lelőhely őskori településrészei. Digitális kiadás – dupla DVD. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Központ Régészeti Intézete. Budapest
- VRETEMARK, M., STEN, S. 2020: Animal bones from the Bronze Age tell settlement of Százhalombatta-Földvár in Hungary. *Százhalombatta Archaeological Expedition Report* 3. *Matrica Múzeum. Százhalombatta*
- ZALAI-GAÁL, I., GÁL, E., KÖHLER, K., OSZTÁS, A. 2011: „Ins Jenseits begleitend”: Hundemitbestattungen der Lengyel-Kultur von Alsónyék-Bátaszék. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 62(1): 29–74. <https://doi.org/10.1556/AArch.62.2011.1.2>

Etnológiai adatok Vörs-Papkert B koraközépkori temető sírjaiban talált állatcsontmellékletek régészeti és archaeozoológiai értékeléséhez

¹ SZABÓ GÉZA és ² BOZI RÓBERT

¹ Géza Szabó Wosinsky Mór Museum, kaladeaa@gmail.com

² Róbert Bozi Bozi Ars Med Vet Bt. boziaodr@gmail.com

SZABÓ, G. & BOZI, R.: *Ethnological data for the archaeological and archaeozoological evaluation of the animal bones found in the graves of the early medieval cemetery Vörs-Papkert B.*

Abstract: During our investigations focusing on the horse burials of the medieval Vörs-Papkert cemetery, we noticed phenomena that can be evaluated by knowledge of the customs and ethnographic parallels still practiced in eastern areas. This time, we would like to draw attention to only a few aspects that may provide useful information on a wider scale during the processing of similar finds. Based on some specific examples and phenomena, as well as our field observations and traditions in the steppes and the Caucasus, we try to point out the possible close connection between the animal body parts placed in the grave and the message they carry.

Keywords: Early Medieval Age, Horses, Archaeozoology, Ossets

Vörs-Papkert koraközépkori temető lovas temetkezéseire összpontosító vizsgálataink során olyan jelenségekre figyeltünk fel, amelyek értékeléséhez támpontot jelenthetnek a keleti területeken ma is gyakorolt szokások, néprajzi párhuzamok ismerete. Ezáltal csak néhány olyan szempontra szeretnénk felhívni a figyelmet, amely a hasonló leletanyagok feldolgozása során szélesebb körben is hasznos információt jelenthet. A vörs-papkerti temető részletes archaeozoológiai feldolgozását nem érintve¹, ezáltal csak néhány konkrét példa és jelenség, valamint a sztyepei és kaukázusi terepi megfigyeléseink, hagyományok alapján megpróbálunk rámutatni arra a szoros kapcsolatra, ami a sírba helyezett állati testrészek és az általuk hordozott üzenet között lehet.

A sírokban talált állatcsontok, edények kapcsán felmerül, hogy azok a halottnak a hosszú útra adott étel/ital-mellékletek-e, vagy a felsőbb hatalmaknak szóló áldozatok? A régészeti leletek értékelése során eddig kevesebb figyelem jutott arra, hogy a hagyományos közösségek jelentős részében az étel és ital fogyasztásának nagyon pontosan meghatározott, a közösségi rituálékhoz szorosan kapcsolódó szabályrendszere volt. Kutatóútjaink során a Kaukázusban és a sztyeppén magunk is számtalanszor megtapasztaltuk, ha az asztalhoz például egy harmadik férfi is érkezett, akkor befejeződött az evés, onnantól kezdve már új terítéssel a szigorú szabályok keretei között folyó, imák sorával kísért lakoma vette kezdetét. Ezek a szabályok pedig még inkább érvényesülnek a kisebb családi, vagy nagyobb közösségi

ünnepeken, ahol minden apró részletnek meghatározott jelentése van. A Kaukázusban a bronzkorig visszanyúlóan szinte változatlan formában az iráni népek, szkíták, alánok hagyományait máig őrző és gyakorló oszétek, valamint a kazah és mongol sztyepek lakói között megfigyelt szokások segíthetnek a vörs-papkerti temető állatcsontmellékletei értelmezésében is. Vizsgálataink során megpróbálunk választ adni arra, hogy miként történhetett az áldozati állat feldolgozása, illetve az elhunyt neme, kora, társadalmi státusza, kisebb közössége mennyire befolyásolta, hogy éppen az adott állati testrészeket helyezték a sírba.

A sírokba helyezett állati testrészekkel kapcsolatos, gyakran ismétlődő jelenségek

A vörsi temető esetében az amúgy is gyakran bolygatott sírok földjében korábbi korszakok rétegeiből, objektumaiból származó szörványleleteket is számos esetben megfigyelték a feltárók. Bár fontosnak tűnne például a sírok betöltésében kisebb számban található nyúl-, kutya-, tyúk-, teknős- stb. csontokra is kitérni, azonban a lelőköörülmények bizonytalanságai, a kis esetszámok miatt ezek értékeléséhez még további adatokra lenne szükség. Itt legfeljebb csak felhívhatjuk a figyelmet arra, hogy a nyúl (pl. 489. sír: 20–30 éves nő), ami általában is a női temetkezésekhez kötődik, s többnyire a termékenységhez kapcsolják², ugyanúgy lehet a szerencsétlenség, vagy akár a nemzetségek közötti kapcsolat előjele is.³ A vörsi temetőn belül a kutya esetében ismétlődően a női sírokhoz való kötődés (pl.: 329. sír: lapocka, hason fekvő 25-30 éves nő; 489. sír: 20–30 éves nő), az eb általános hűséges társ, kísérő képzetével szemben inkább a folklórban jól ismert gonoszúzó szerepére utalhat.⁴ A már statisztikailag is értelmezhető számban, 23 sírban 7 temetkezés esetében több, 2-4 darab teknős is volt 2 gyermek, 7 nő és 12 férfi sírjában. Az esetek döntő többségében, 19 temetkezésnél a teknőspáncélok a bolygatott sírföldből kerültek elő, amit magyarázhat a természeti környezet, a Balaton közelsége és a rablás után nyitva hagyott gödör is.⁵ Azonban négy esetben utólagosan bolygatatlan beásásnál is megfigyelték teknőspáncél darabokat, két sírban (168., 489. sír) és két üres sírgödörben (142., 432. sír), ami azért némi óvatosságra int. A 142. beásásban -40 és

1 Munkánk során csak az általunk végzett kiegészítő vizsgálatokra és a sírleírások régészeti megfigyeléseire építettünk, az állatcsontok teljes és részletes archaeozoológiai feldolgozását Bartosiewicz László és Somhegyi Tamás végezte.

2 Selmeczi 2012, 57.

3 Чибиров 2008, 142.

4 Чибиров 2008, 140.

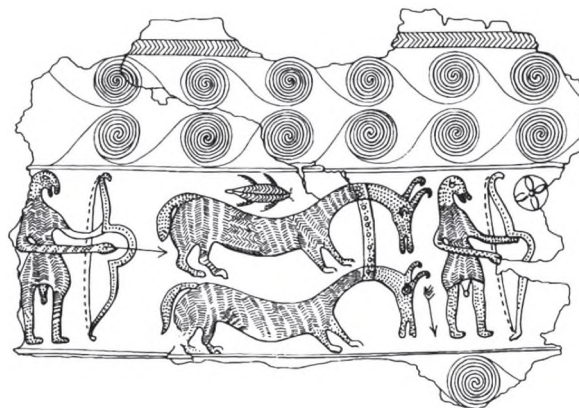
5 Költő és Szentpéteri 1996.; Somhegyi 1995.

-110 cm, a 432. sírban -160 cm mélyen. Egyik esetben sem zárható ki, hogy a sír betöltése keveredett az őskori rétegek anyagával, de az sem hagyható teljesen figyelmen kívül, hogy a teknős már a bronzkortól a kaukázusi Koban kultúra sírjaiban az övek ábrázolásain is megjelenik, ráadásul éppen a lovakkal együtt.⁶ (1. ábra) Ez a vörsi temető esetében különösen elgondolkodtató, hiszen a teknősök a 23 esetből 14 alkalommal lovas temetkezésekben fordultak elő. A teknős széles körben kapcsolódik a szerencse, gazdagság, bőség képzetéhez, jelen esetben azonban fontosabb lehet a kevésbé ismert, az emberi átváltozással kapcsolatos jelentése.⁷

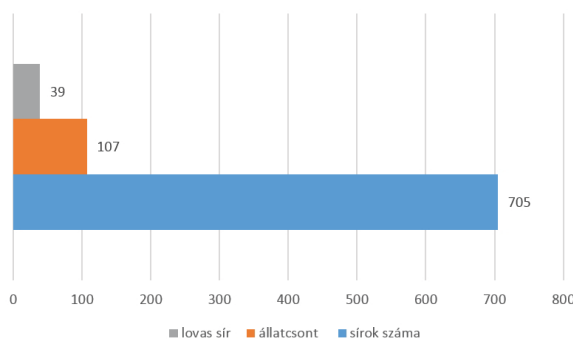
A fenti inkább csak kivételnek tekinthető, vagy ebben a környezetben éppen az általánostól erősen eltérő jelenségek, mint a sztyeppén széles körben tisztátalan állatnak tartott sertésre utaló mellékletek (pl. 69., 222., 329., 351., 576., 714. sír – akár bekeveredett szórványleletek is lehetnek), vagy a sírföldben gyakori tyúcsontok (18 eset) mellett van az állatcsontoknak egy jól körülhatárolható és viszonylag szűk köre, amelyek a temetkezések különösen nagy százalékában hasonló körülmények között ismétlődnek. Ezek minden esetben (a lovakat most nem számítva) kizárólag szarvasmarha- és juhmellékletekhez kapcsolódnak. Feltűnő az is, hogy csak bizonyos testrészek, és főként bizonyos korú állatok maradványai kerültek a halott mellé, ami nagyon tudatos, pontosan megfogalmazott szabályok szerinti ételmellékletek adására mutat.

Vörs-Papkert lelőhely 705 feltárt koraközépkori sírjában 107 esetben, mindössze a temetkezéseknek csak mintegy hatodában volt állatcsont. Azonban az ebből a szempontból elkülönülő csoportban szoros és következetes ismétlődések figyelhetők meg. A sírokból előkerülő állati testrész 75 alkalommal juh- vagy szarvasmarhacsont volt, ami az esetek több mint kétharmadát jelenti! A sírokból leggyakrabban szarvasmarha- (61 eset) és csak második helyen a juhcsont volt (51 eset), s gyakori a két állatfaj együttes előfordulása is (17 eset). (2. ábra) Ennek tükrében különösen meglepő, hogy addig, amíg a szarvasmarhacsontok túlnyomó többsége bal, illetve időnként jobb combcsont volt, addig a juh combcsont csak ritkán került elő a sírokból. Bár szemmel láthatóan a csontos bal szarvasmarhacomb volt az általános melléklet, s a ritkább jobb esetében felmerülhet valamilyen szűkebb szempont lehetősége, a régészeti megfigyelések egyelőre nem rajzolnak ki értékelhető eltéréseket. Szarvasmarha jobb combcsont, bár többségében magasabb társadalmi státuszú, eltérő életkorú férfi sírokból fordultak elő (pl.: 368. 30–40 éves férfi lovas sírja, 378. 60–70 éves férfi sírja), de nőt (438. 20–40 éves nő sírja), vagy akár kisleányt is temettek ilyen melléklettel (482. 5–6 éves leány sírja).

A sírokból fellelt maradványok arra utalnak, hogy a combcsontot minden esetben sérülésmentesen választották el az ízületekben. Egyedül a XIII. szelvényben feltárt 434. temetkezés állatcsontmellékletei között található a szarvasmarha bontásának módjára

1. ábra. Teknős és ló együttes ábrázolása a Koban kultúra bronz lemezővén Sevan 318. sír, (Castelluccia 2017. alapján)

2. ábra. Vörs-Papkert B koraközépkori temető húsmellékletre utaló sírjainak aránya

utaló maradvány. A sírban egy kifejlett szarvasmarhától származó ép bal oldali combcsont, valamint a bal oldali tuber ischiadicum, ülőgumó került elő. Az ülőgumót az ülőcsonttól eltávolították, a leválasztás módja utal a szarvasmarha bontásának néhány, valószínű mozzanatára is. Az ülőgumóról a m. semitendinosus, a m. semimembranosus, valamint a m. adductor eredési inát fűrészrel eltávolították kis csontdarabokkal együtt oly módon, hogy dorso-laterálisan, és dorso-mediálisan az ülőgumót fűrészrel meglapulták. (3. ábra) Az eredési területen felszabadított izmok a végtag craniális irányú elmozdítását nagyobb mértékben lehetővé tették. Ezt követően az ülőgumót laterális irányból kb. $\frac{2}{3}$ részig befűrészelték, majd letörték. A következő lépés a medencén eredő izmok lefejtése után a combcsont kiízesítése lehetett a csípőízületben. Az ülőgumón látható fűrészelési nyomok, a fűrészelés iránya, azt mutatja, hogy az állatot jobb oldalára fektetve kezdték bontani. Így nyúzhatták, majd a bőrön bontották. (4. ábra)

A combcsont (comb) képest a fej esetében fordított a helyzet, többször helyeztek juhfejet a halott mellé, de csak elvéve szarvasmarhát. A kivételek közé sorolható sírok között ugyancsak van magasabb társadalmi státuszú férfi és nő sírja is. Azonban az elgondolkodtató és aligha csak véletlen, hogy már a jobb szarvasmarhacombbal eltemetettek között is felsorolt

6 Sevan 318., Tli 350. sír: Castelluccia 2017, 67., Fig. 98., 116., Fig. 321.; Chiborov et al. 2021.

7 Чибиров 2008, 152-153.

3. a

3. b

3. c

3. d

3. ábra a-d. Szarvasmarha bal ülőgumója fűrészelés nyomaival – Vörs-Papkert B, XIII. szelvény 434. sz. sír

378. és 438. sír ismét ebbe a szűkebb csoportba tartozik, ráadásul a mindkét sírban a szintén ritka leletnek számító szarvasmarhalapockával együtt. A több szempontból is az általánostól eltérő és jóval összetettebb mellékletadás arra mutat, hogy a két személynek a közösségen belül valami jelentősebb, megkülönböztetett státusza lehetett. A lapocka egyébként az állatfajokhoz hasonló arányban került a sírokba, ugyancsak többségében juhból, s csak elvétve szarvasmarhából. Sajnos csak az archaeozoológiai vizsgálatok egy részénél került rögzítésre, hogy melyik oldalhoz tartoztak, pedig mint majd a néprajzi párhuzamok alapján látni fogjuk, a két oldal eltérő jelentést hordozhat.

Miként jól megfigyelhető a sírokban talált csontok ismétlődése, ugyanígy feltűnő a ritka előfordulásuk vagy a következetes hiányuk is. Csak ritkán helyeztek az elhunyt mellé például lábszárt, de akkor marhából (pl. 456. 6–8 éves fiú; 461. 12–13 éves fiú sírja; 462. 35–40 éves nő lovas sírja). A szarvasmarha (pl. 621. 20–22 éves nő sírja; 95. sír) és juh (pl. 434. 22–25 éves férfi sírja; 462. 35–40 éves nő sírja; 489. 20–30 éves nő sírja) oldalasra utaló nyom szintén ritka volt, mint a csigolya is (pl. 471. 60–70 éves nő sírja). A további, a váz nagyobb részét kitevő csontok pedig hiányoztak a sírokból, ami arra mutat, hogy legalább két részre osztották a temetésre levágott állatot: ami a sírba kerülhet, és ami nem.

Kaukázusi párhuzamok Vörs-Papkert B koraközépkori temető sírjaiban talált állatcsontmellékletek értékeléséhez

Érdekes, hogy a vörsi sírokban az adott állati testrészek előfordulásának következetes ismétlődése, mint az a sírok adataiból jól látható, nem kötődik hasonló rendszerességgel sem nemhez, sem életkorhoz. Felmerül a kérdés, hogy akkor minek, kinek szólt a halott mellé adott húsdarab, minek is tekinthető: az égi segítőknek tett felajánlás, vagy az inkább csak a halott része a torból. A kérdés eldöntéséhez segítséget nyújthat a sztyeppén és peremvidéken még ma is gyakorolt hasonló szokások, néprajzi párhuzamok áttekintése. Természetesen egy ma is gyakorolt szokásrendszer bármennyire is ősi hagyományokat követ, az még nem jelenti azt, hogy akár csak saját közösségen belül is ne lennének kisebb-nagyobb eltérések az egyes családok, nemzetségek gyakorlatára között, nemhogy a különböző régészeti kultúrákat illetően. Azonban a részletek közötti eltérések ellenére is a régészeti leletek azt mutatják, hogy a sztyeppén már a bronzkori Poltavka és Szintasta kultúrákban megjelenő lovas temetkezésektől kezdve az iráni népek és lezármazottaik összességében és jelképrendszerében is nagyon hasonló szokásokat őriztek. Ezért az apró részletek megismerése helyett sokkal fontosabb lehet ezek

4. ábra. A Kurtatinszki-szorosban, Lac falunál tartott szénakasztási ünnep lakomájához feláldozott szarvasmarha bontása saját bőrén, jobb oldalára fordítva (Észak-Oszétia Alánia 2016)

lényegének, szerkezetének áttekintése. A bronzkortól a népvándorlás korán át napjainkig az egyik legteljesebb és leghitelesebb formában a kaukázusi oszétek őrzik és gyakorolják ősi szokásaikat, nem véletlen, hogy George Dumézil is a leghagyományőrzőbb népként említi őket.⁸ Az Európát és Ázsiát elválasztó hegység északi oldalának szűk bejáratú völgyeiben már a kőkor végétől kezdve a sztyeppe népek újabb és újabb hullámai elől menekülő törzsek húzódtak meg, a sík részeken pedig egymást váltották a hódítók.⁹ Így alakult ki az a rendkívül vegyes összetételű népség, amely a területet ma jellemzi, s amely annyi összetűzést okoz még napjainkban is. Ez a sokrétű történeti és etnikai háttér azonban páratlan lehetőséget kínál a kutatók számára. Itt a legtöbb esetben élő, megszólaló, megkérdézhető napi gyakorlat az is, amire a koraközépkori temetőink mellékletei utalhatnak.

A párhuzamok keresése során természetesen nem hagyható figyelmen kívül, hogy az oszétek a szétvándorlás idejében más földrajzi környezetben, a Kaukázus északi előterében éltek, ahonnan a tatárok elől menekültek a hegyek szűk völgyeiben lévő mai lakóhelyeikre. Az oszétek mintegy nyolcvan százalékát jelentő ironok kereszténynek vallják magukat, de őrzik és gyakorolják ősi hitüket is, a digorok azonban saját elmondásuk szerint ősi hitük szerint élnek.¹⁰ Szokásaik megértéséhez érdemes legalább röviden áttekinteni

hitviláguk legfontosabb elemeit, állatáldozat bemutatásával kísért ünnepeik, lakomáik szerkezetét és a több évezredes hagyományait őrző eposzaikat az elődeknek tartott nartokról. (5. ábra)

Imáikban leggyakrabban Uasztürdzsit hívják segítségül, akinek szinte állandó jelzője az arany szó (*Сыгъзаерин Уастырдж*), s akit a kereszténységben Szent Györggyel azonosítanak.¹¹ Ennek ellenére az oszét panteon csúcsán nem ő, hanem a Mindenhatónak fordítható *Нуӕцау/Хуыцау* áll, aki a mennyben lakik és a dzuaroknak nevezett segítők: Uasztürdzsi/*Уастырдж/Уаскерги*, *Уацилла/Уацилла*, *Falvara/Фӕлвӕра*, *Tutür/Тутыр*, *Afszati/Æфсати*, *Donbettür/Донбеттыр*, *Alardü/Аларды* révén irányítja a világot. De minden szorosnak, falunak, családnak is van külön dzuarja, segítője. A hosszú, ősz szakállú, fehér ruhába öltözött Uasztürdzsi, aki az *Æфсургъ* nevű háromlábú lován jár¹², az oszétek szerint a mennyben mind közül legközebb ül a Mindenhatóhoz, összeköti az égi és földi világot, közbenjár az emberekért és áldást kér számukra. A katonák, utazók védelmezője, aki bünteti a tolvajokat, rablókat, gyilkosokat, folyamatosan próbára teszi az embereket. Az utazók – ezt értve a túl-

8 Dumézil 1986, 328.

9 Калоев 2004.; Бзаров 1993.; Козаев 2012.

10 Szabó 2018.

11 Чибиров 2008, 416.

12 Энциклопедия 2013, 503. Lova mellső lába alatt gyakran hal, a fara mögött pedig kígyó látható, ami rendkívül szorosra fűzi a kapcsolatát a már említett Dunai lovasisten ábrázolásaival, ahol a lovas alatt a hal, mögötte vagy fölötte pedig a kígyó szintén gyakran előfordul.

5. ábra. A vendég tiszteletére rendezett lakoma részlete, az asztalon minden húsdarabnak, de még elhelyezésének is meghatározott szerepe, jelentése van (Kurtatinszki-szoros, Lac falu, Észak-Oszétia Alánia 2016)

6. ábra. Lakoma Cej szent ligetében, ahova még ma is csak férfiak léphetnek be (Észak-Oszétia Alánia 2016)

világra tartókra is – ma is az ő segítségét kéri, lovas szobra őrzi minden szoros bejáratát, az arra haladók imádkoznak és áldozatot mutatnak be, a kihelyezett perselybe legalább három fémpénzt dobhatnak be. Szentélyei Oszétiában szinte minden településen megtalálhatók, ezek közül az egyik a legfontosabb az Alagiri-szorosban van.¹³

A többi dzuar is fontos szerepet játszik az oszétek életében. Uacilla a kenyérgabona és a termények védelmezője, a vihartól és villámtól megóvó, Falvara az állatok megvédője, Tutür a farkasok ura. Afszati a vadászok segítője, a vadállatok hosszúszakállú, elágazó szarvú védőszentje, aki a legmagasabb hegyek tetején ülve figyel az állatait. Donbettür a tenger lelke, a víz alatti királyság uralkodója, a folyók és a halászkövek védőszentje, akihez vízárt és gazdag fogásért imádkoznak. Alardü pedig a kanyarótól, a himlőtől és a szem betegségeitől védte a hozzá imádkozókat. Fontos még megemlíteni Arthuron/*Æртхурон* alakját is, aki a tűzhelyet, a szokásaik között különösen fontos szerepet betöltő tűzhelyláncot, a tüzet és a napot jelenítette meg.¹⁴ Minden segítőnek az ünnepnapján meghatározott áldozat járt, mindegyiket más-más helyszínen köszöntötték, s a résztvevők köre is eltért. Egy-egy völgy, vagy akár minden oszét nagytiszteletű idősebbjei számára a központi áldozóhelyeken, a minden faluban meglévő lakomaházban a nemzetség érett férfitagjai számára, vagy a forrásoknál, barlangoknál, külső szent helyeken rendezték ünnepeiket, (6. ábra) egyes alkalmakkor csak szűk családi körben, de akkor is mindig külön a férfiak és a nők. A különböző szintű és szerkezetű ünnepek funkciója jól láthatóan szorosan kapcsolódott a gazdasági év folyamataihoz is¹⁵, a böjtök, lakomák gyakorisága, az áldozatok jellege és mennyisége követte a munkavégzéshez szükséges erőnlét biztosítását. Az állatáldozatoknál jól elkülönítették azokat a testrészeket, amelyek a rituáléhoz tartoztak, s külön kezelték azokat, amelyek a közösség táplálását, roborálását szolgálták. Az áldozat bemutatása így egyben az erőforrások kisebb-nagyobb közösségi elosztásának is szabályozott kereteket biztosított, egyfajta praktikus megoldást a folyamatos és széles körű lehetőséget a friss húshoz jutáshoz.

Az áldozathoz használt állat fajtát, színét, korát illetően is számos megkötés volt, a sötét színt és a tisztátalan állatokat, mint amilyen a sertés is, tiltották. Falvarát, a kis szarvas állatok, a juhok és kecskék nagylelkű és szerény védelmezőjét például évente kétszer, tavasszal a Húsvét utáni második kedden és a nyár végén, birkanyrás előtt családi körben ünnepelik. Perzselt állatot, bikát nem áldoznak neki, mint mondják, Falvara jobban szereti a sült kacsát, mint a saslikot.¹⁶ A gabonafélék, a kenyér és az összes mezőgazdasági munka védőszentjének, a természet erői, a mennydörgés, a sze-

lek, felhők és az eső irányítójának Uacilának az ünnepét a betakarításhoz kapcsolódóan a nyár közepén tartják, s neki viszont kost vagy fehér kecskét áldoznak. A júniusban, a böjt utáni 7. héten, vagy húsvét utáni 50 nap elteltével tartott esemény közel esik a nyári napfordulóhoz, sőt, a két hétig tartó időtartama miatt bele is csúszik abba.¹⁷ Ünnepeik sorában Uasztürdzsi kultusza, az ősi alán hadisten tiszteletére visszavezethető szoláris ünnep a legfontosabb, amely a betakarítás utáni év lezárása, a hálaáldozatok bemutatásának időszaka volt, amikor viszont bikákat vágtak, nagy és gazdag lakomákat, esküvőket tartottak.¹⁸ Újabban pedig kifejezetten az oszétek ősi napistenével azonosították.¹⁹ Uasztürdzsi arannyal, nappal kapcsolatos jelzői²⁰, a neki kijáró bikaáldozat, valamint az, hogy az oszéteknél az ünnep kezdete pontosan a téli napfordulóig tartó csillagjegy, a Nyilas időszakának első napjára esik, a szoláris jellegére utal. Ebből a szempontból is különösen fontos, hogy a Džeuæpæyыба nem egyetlen ünnepi napot, hanem egy hosszú, többnyire egy-két hétig tartó, de helyenként még tovább húzódnó ünnepet, zárandoklatokkal járó időszakot jelöl még ma is.²¹ Mind az ünnep ideje, mind a tartalma egyértelműen arra mutat, hogy ez az oszétek legfőbb patrónusának való áldozatok bemutatása, az európai Szent Györgyhöz kapcsolódó évekzáró szokásokkal ellentétben az év lezárása volt.

Az áldozati állat kiválasztása, előkészítése, leölése és feldolgozása is szigorúan betartott rituális szabályok szerint történik. Erre jó példa az, amit Lac falunál a szénakaszálás ünnepére készüléskor sikerült megfigyelni. Még félhomály volt fél kilenckor, amikor a négy középkorú és a három fiatalabb férfi a szentély mellett, a lakomák és tanácskozások helyéül szolgáló terem szerű – a Nart-eposzokban emlegetett falutanács, az európai Szent Györgyhöz kapcsolódó évekzáró szokásokkal ellentétben az év lezárása volt. A faluszéli tisztáson félkörben összesen három építmény volt: balra az alig 3×4 m alapterületű, asztalok és padok tárolására használt épületről csak a tetején lévő kereszt árulta el, hogy az lenne a pravoszláv kápolna, a mellette lévő valamivel nagyobb szentélyt használták igazából, valamint a jobb szélén lévő, kb. 4×8 m terem szerű helyiséget, ahol a lakomákat tartották. A felszerelések többségét, a hatalmas üstöket, hűszedő kampókat, nyársakat, lapos aljú fateknőket, ivószarukat, söröskupákat is ez utóbbi helyszínen tárolták. Az eszközöket már korábban előkészítették, megtisztították az ünnepre, ezért a kiválasztott négy középkorú és három fiatalabb férfi jószerivel csak az övükön lógó késsüket és a fenőkövüket hozta magával. Az idősebbek első útja az egyik közeli házhoz vezetett, ahol a fiatalok vezetésére az öregek által kiválasztott Kazbek Dulaev irányításával megáldották, majd megkóstolták, leellenőrizték az ünnepre főzött, ott erjedő sör minőségét. Úgy döntöttek, hogy jó, alkalmas a lakomához, át lehet vinni a szentélyhez. Ez az erősen pezsegő, sűrű, barna,

13 Энциклопедия 2013, 502-503.

14 Туаев 2016, 164-165. A Római Birodalom felbomlása után Arthuron nevének távoli, britanniai felbukkanása az oda az Alföldről toborzott jazig lovasok révén ugyancsak személyének fontosságára utal. Littleton–Malcor 2005.

15 Туаев 2016.

16 Чибиров 2008, 405-407.

17 Туаев 2016, 232-233.

18 Чибиров 2008, 417.

19 Энциклопедия 2013, 503.

20 Энциклопедия 2013, 503.

21 Dél-Oszétiában, Dzszerü dzuar (Джеры дзуар) nevű szentélyébe két hónapon át jártak a zárandokok. Чибиров 2008, 413.

majdnem fekete sőr, a бәәгәһһы, első kóstolásra is kevésbé édes, de jóval erősebb, mint a hétköznapokban felszolgált hasonló ital. A sőr ellenőrzése után elindultak az áldozati bikáért. Elmondásuk szerint ezeket az állatokat a böjt negyedik hetének szerdáján, böjtközépkor (астәумархо) választják ki és ekkor különítik el az ünnepre sütött lepényekhez szükséges lisztet is.²² A falu öregjei az eléjük hozott legszebb állatokból tizenötöt kiválasztanak, ezek céduláit egy kalapból kihúzzák. Az ünnepekre kisorsolt három bika szarvára szalagot kötnek, vagy fából faragott billogot akasztanak a nyakába. Ettől kezdve az az állat szent, nem szabad bántalmazni, szidni, kiabálni vele. A lakoma bikáját adni a család számára is megtisztelő isteni akarat, biztosak benne, hogy a Mindenható bőkezűen meg fogja hálálni ezt az áldozatukat. A közeli karámban hurkot dobtak a kiválasztott állat nyakára, majd orrfogóval vezették a szentély előtti füves területre. Addigra odaért a lakomát irányító fündzsü hisztar által megbízott öreg, aki felügyeli a vágást, a lakoma előkészítését. A felvezetett bikára áldást mondott, majd Kazbek Dulaev az orr és az alsó pofa hirtelen megtekerésével egyetlen mozdulattal a földre döntötte az állatot, a többiek pedig gyorsan gúzsba kötötték a lábait. Először a két hátsó lábát kötötték össze, amelyek között áthúzták a jobb első lábát, majd erre az X-re kívülről rákötötték a bal első is.²³ A fündzsü hisztar helyettese kijelölte a nyugati irányt, s amikor sikerült a testet megfelelően beforgatni, Kazbek egyetlen húzással átvágta a nyaki ütőeret és a gégét, kivérezte az állatot. A következő mozdulattal a fejet hátrafesztve megroppantotta, megtekertek a nyakcsigolyát, s az ízületnél a bőrig átvágta. Utána már közösen dolgoztak, a bal első, jobb hátsó, bal hátsó végül jobb első lábvégeket levágták és azokat félre rakták. A nyúzásnál a hátára fektetett és a gerincnél két fahasábbal kitémasztott bikán a hason, majd a hátsó és az első lábak belső oldalán is végighasították a bőrt, utána oldalra haladva, a késsel mindig alávágva, szépen lefejtették az irhát. A gerinc közelébe érve először a jobb oldalára billentették az állatot, és úgy vágták le a baloldalon a csigolyák környékéről is a bőrt, majd ezt megismételték a másik irányban is. A késeik nagyon élesek voltak, de még így is folyamatosan fenték a mindig a kezük ügyében lévő fenőkövel. Nagyon figyeltek arra, hogy minden szabályosan történjen, ha valaki elakadt, azonnal a segítségére siettek. Mikor az irhát a húsról teljesen leválasztották, utoljára a fejet tartó kis bőrdarabot vágták el, de azt nem vitték el, hanem a bontás során végig napnyugatnak fordítva a helyén, ott tartották, ahol anatómiailag is lenne. Munkájuk közben a fündzsü hisztar helyettese többször körbesétálta őket és ellenőrizte, hogy minden rendben, a szokásoknak megfelelően halad-e. Közben a húsokhoz a fiatalok melléjük készítettek a lapos aljú, deszkákból összeállított, egyik végük közepén lyukas teknőket és egy farönköt fejszével, a hús darabolásához.

A bontást a földön, az irhát, mint asztalt használva végezték. (4. ábra) Először a hasról egyben lefejtették a hájat, majd a mellkastól indulva a testet végigvágták egészen a medencéig. A bontó a medencét is pontosan az ízületbe beleszúrta erős törével nyitotta szét. A szegycsont csontos végét levágták és kivették, majd feltapasztották a falra. A széthúzott hasban szétválasztották a gyomrot és a beleket az egyéb belsőrészekről, s azt kihúzták az odakészített fateknőbe. Miután kifejtették a gyomrot és a belet az állatból, ahol már korábban szétfeszítették a medencét, késsel körbekerítették a farok alatti részt és azt is eltávolították. A szegycsontot baltával vágták szét, kiemelték a nemesebb belsősegeket és egy fára akasztották – a nyelőcső, légsző, szív, tüdő, máj együtt szikkadt az ágakon. A gerinc két oldalát baltával végighasítva, majd még a kést is végighúzva választották le a bordákat. Aztán az egészet kiborították, egyben levették a jobboldalt az első és hátsó combokkal, bordákkal és a rönkön rögtön fel is darabolták. Először az első combot szedték szét a fő egységekre, utána a bordasort vágták ketté. A baloldal hasonló feldarabolása után csak a gerinc maradt az irhán, addigra már a fejet is elvitték. A torok átvágásától mindössze 28 perc telt el, és az irha körül a bikából már csak egy teknőnyi gyomor és bél, a fán a felakasztott belsősegek, a fő testtájak szerint szétszedett és már összedarabolt, a teknőkben főzésre előkészített húsokat lehetett látni. Ezeket a tüzelőhelyhez vitték, majd az irhát is összehajtogatták, s így háromnegyed tízkor már szinte nyoma sem volt a vágásnak.

A fejet és a korábban levágott lábvégeket sem nyúzták meg, hanem a fiatalabb segítőknek adták, akik megkezdték a perzselésüket, a szőrtől való megtisztításukat. Először leperzselték a szőr nagyját, a kés hátával megkaparták, majd utána fogták és újból perzselték, s ezt addig ismételték, ameddig a bőr fel nem hólyagosodott, akkor a felső hámréteget is levakarták, a körmöket az alájuk beszúrta törrel lepattintották. A teljesen fehérre tisztított lábakat és a fejet a főzésre váró többi testrészt mellé helyezték.

A húst a tüzelőhelynél még egyszer átválogatták, 1,5–2 kilós darabokra vágták, majd az alumínium táblából hegesztett, közel egy köbméteres, több mint háromnegyedéig telt üstbe szórták, amelyben a főzéshez már melegejtették a vizet. A kondérhoz odakészítették a hatalmas, szinte lapátnyi szűrő- és merőkanalat, a hús kiszedéséhez használt vasvillát is. Közben az egyik idősebb férfi a gyomorról levett hájba jó nagy májdarabokat göngyölt, utána a tüdőből és a szívből is hasonló, nyársra fűzött csomagokat készített. Utána a nyársakat és a lapockát is külön, drótra felfűzve egyenként rakták az üstbe, hogy könnyebb legyen kivenni. Mint elmondták, ezekből a nyársakból három, öt, vagy hét darabot készítenek, amelyeket először nyársra fűzve megfőznek, majd parázson megpirítanak. (A lakomán az egyik nyárs a szív-, máj-, tüdődarabokkal a fündzsü hisztar elé került, aki jobb kezében az arakkal telt poharat, a másikban a nyársat az égnek emelve mondta el az első imát.) A hájba tekert belsősegekből ez alkalommal öt adagot készítettek, melyeket fanyársra húztak,

22 Чибиров 2008, 367.

23 Ez az áldozati póz a szkíta kortól gyakori a sztyeppei ábrázolásokon, így az avar övveretek marhaábrázolásain is találkozhatunk vele (Bálint 2004, 405., 6-8. kép).

a három bordányira vágott oldalast viszont vasnyársra tűzték. A valamivel több, mint három órán át főzött húsokat a forráskor és kiszedéskor is megszórták sóval, s gondosan szétválogatva rakták a fateknőkbe a fejet, bordát, combokat és az egyéb húsdarabokat.

Amíg a húsok főttek, a patakra levítették a gyomrot és a beleket tartalmazó teknőt, és megkezdték azok tisztítását is. A belekről leválasztott gyomrot a vízbe rakva felhasították, és egyben kifordították belőle a tartalmát, a gyors sodrásban pillanatok alatt megtisztult. Utána kicsit feljebb gyalogoltak, a belekről óvatosan leszedték a bélzsírt, majd feltekerték és 70–80 cm hosszú darabokra vágták, kiürítették az egyes szakaszokat. Tisztításkor a béldarabokat úgy húzták az egy kicsit kihagyezett vesszőre, hogy a szélük megakadjon, s a többi részt azon átfejtve kifordították és megmosták. A végén még egyszer mindent előblítettek, de nem kaparták meg a belet, és a gyomorról sem húzták le a belső hártját, úgy főzték meg később a kiszedett hús levében az egészét.

A kaukázusi áldozati állat rituális vágásának menetét követve kiteljesedő képbe jól beilleszthető az a vörsi 434. sírban talált szarvasmarha ülőgumón megfigyelt fűrészelésnyom, amely arra mutat, hogy azt a jószágot is saját bőrén forgatva nyúzták és bontották. Az áldozati állat leölése a feladat természetéből következően hasonlóan történik, akár ünnepi lakomáról van szó, akár elhunytól emlékeznek meg, de a húsdarabok elrendezése az alkalomtól függően már jelentősen eltér.

A lakoma esetében az áldozathoz az asztalfőn ülő fündzsü hiszta (фундзю хистæр) elé a három lepény tetejére teszik a megperzselt, főtt marha- vagy juhfejet a homlokán ejtett kereszt alakú bemetszéssel, tetején a jobboldali lapockával, valamint a fej jobboldalára tett nyakat az 1–5. csigolyával.²⁴ A fej a vének bölcsességét jelképezi, a nyak a középgenerációt személyesíti meg, akik viselik a mindennapok terhét, gondoskodnak a fiatalokról és az idősekről. A terítéket ma is pontosan úgy rendezik el, ahogy az a bronzkori hagyományokat megőrzött Nart-eposzokban olvasható:

„Mától fogva legyen az a szokás, hogy a legidősebbet a házban egy fejjel tiszteljük meg! Legyen ő a fejhez hasonlóan értelemmel megáldott! A nyelv pedig azt jelképezi, oktassa nyelvvel a fiatalokat, maradjon az nevelőjük, hogy megfogadhassák minden szavát...”²⁵

A levágott jobb fül ma is a kiválasztott fiatalnak jár, természetesen az egy hörpintéssel felhajtott arak és a megfelelő áldás kíséretében.

A juh lapockája a bőséget jelenti, a családnak szóló ima után kézzel lehúsolják és jósolnak belőle (késsel tilos hozzáérni). Régebben a lakoma végén a második rangidős, a dükkag hiszta (дыккаг хистæр) tisztította meg a vendéglátó állatai közül kiválasztott 1–2 éves juh lapockáját a hústól és olvasta ki belőle a jövőt.

Az alsó állkapocs és nyelv nélküli fej, a nyak az 1–5. csigolyával, a jobb lapocka mellett még a fiatalabb férfiak generációját jelképező jobb karcsont és a hét jobboldali borda számít még az égi segítők tiszteletére áldozott állat szent részének.²⁶ (Az utóbb említett testrészeket, gondosan ügyelve a páratlan számok betartására, nyársra tűzve megsütik, és úgy teszik az asztalra a vének elé. A hájba csomagolt belsőszervekből is nyársat készítenek, amelyet a fündzsü hiszta tart az égnek emelt kezében az első ima elmondásakor.) A hátsó láb asztragalosz csontja a díszvendéget illeti, a bőséget jelentő faggyúgumó apróra vágott darabjait pedig az asztalnál ülők között osztják szét. Az ünnepre főzött állatok többi részét ételként az asztalra téve felszolgálják a lakoma résztvevőinek életkorát tükröző ültetésnek megfelelően. Az evésre szolgáló, testjük szerint egyben lévő egyes húsdaraboknak is pontos jelentése van, azok személyre szabott rend szerint járnak, nem lehet csak úgy, ízlés szerint válogatni.²⁷ A bőséges maradékot pedig a legutolsó morzsaig a szükségleteknek megfelelően szétosztják a közösség tagjai között. Különösen gondosan ügyelnek arra is, hogy a lakomáról esetleg hiányzó öregek megkapják az őket megillető részt.

Témánk szempontjából az emberi élet fordulóihoz kötődő ünnepek sorából is különösen az elhunytakhoz, temetéshez kapcsolódó szokások az érdekesek. A temetés és az elhunytá váló megemlékezések sora jelképeiben számos ponton eltér az ünnepek rendjétől. Az ünnepi áldozatoknak a teljességet jelentő háromra (víz, föld, ég-Nap), vagy a szerencsét jelentő 5–7 páratlan számokra való törekvésével szemben az elhunytá, a hiány hangsúlyozására például csak kettő vagy páros számú lehet az emlékasztalra tett lepény ugyanúgy, mint a torhoz külön terített hosszú asztalon a teríték, vagy a résztvevők száma. A temetési lakomát, a tort a szomszédok rendezik, a lakoma kezdetéig a kerek, háromlábú emlékasztalnál csak a négy idős férfi ül (a vezetőknév szerinti nemzetség tagja, családtag, az elhunyt rokona és szomszédja).

Az emlékasztalon csak a földet és a vizet jelképező két lepény van, s a fej jobb oldalára helyezik a nyakat, a koponyának is a jobb oldalát vágják be ferdén lefelé. A lapockát nem helyezik a fejre, azt a többi húsdarabbal együtt apróra vágva a temetés után tartott evéshez az asztalra szolgálják fel. A fündzsü hiszta nem az asztalfőre ül le, hanem oldalt, s a nyársak is hiányoznak. Az áldozati állat fejét és nyakát még aznap este szétosztották a szomszédoknak, a temetést követő reggelen pedig a közeli nőrokonok még napfelkelte előtt a megmaradt húsdarabokat egy tányéron kiviszik a sírhoz és vizet is tesznek mellé. A halott fejének jobboldalánál kis máglyát gyűjtanak, imákat mondanak, hogy tűz melegítse át a halott lelkét is. Az oszétok hagyományai szerint a túlvilágon a halott továbbra is folytatja a korábbi életét, ezért az elhunytak

24 A hatodik és a hetedik csigolyát leválasztják, nem teszik az asztalra, mert az a farkasnak és Uarhagnak, vagy a pásztornak jár. Туаев 2016, 45.

25 Kovács 2008, 324.

26 Туаев 2016, 175.

27 A szokás kialakulását és a bronzkortól máig gyakorolt pontos rendjét a Nart-eposz őrizte meg (Нарты; magyarul: Kovács J. Béla: A Nap gyermekei. Budapest. 2008.

biztosítani kell minden ételt és italt, mindent, ami jár neki – abból is, ami az emlékére készült.²⁸

Ez a nyilván nemcsak az oszétokra vonatkozó elvárás lesz a magyarázata és egyben a kulcsa is annak, ami alapján Vörs-Papkert koraközépkori temető sírjaiban talált állatcsontok értelmezhetők. Azonban ennek kifejtése előtt még szeretnénk legalább röviden kitérni a temetést követő ünnepekre is, mivel a vizsgált régészeti anyag kapcsán felmerült, hogy a leletek egy részét esetleg utólag ásták a sírokba.

A három napig tartó családi gyász utáni két pénteken csak a nők mennek ki a temetőbe megemlékezni a halotról, visznek neki ételeket. A harmadik héten már a rokon és szomszéd férfiakat is hívják az elhunyt házában tartott megemlékezésre, kost vágnak, baromfit főznek és dzükkát (sajtmártást) készítenek, édességeket és gyümölcsöket, italokat, vizet tesznek az asztalra. Az ételből a nők a sírhoz is visznek, főként a megszentelt részeket. A maradékot a szomszédok között osztják szét.

Úgy tartják, hogy negyven napig az elhunyt még az élők és a holtak világa között van, lelke csak akkor jut el a holtak birodalmába, ahol békét talál, s ezért őt addig nem szabad zavarni, a sírjához sem nyúlnak. A negyvenedik nap reggelén ugyancsak a szomszédok szervezésében juhot vagy szarvasmarhát áldoznak, sört főznek, áldozati lepényt és süteményeket készítenek, gyümölcsöket, édességeket és italokat vesznek. Az emlékasztalt az elhunyt ágya mellé állítják, amire a két lepény, főtt fej jobb oldalára helyezett nyak mellé egy pohár vizet is tesznek, amit a megszentelés után majd az özvegynek kell egy tiszta helyen a földre öntenie. A szertartás kötelező kelléke az emlékasztal alá tett vödör sörrrel, amelybe egy piros almát tesznek.²⁹ (A szokás ősiségét és elterjedtségét jól mutatja, hogy a régészeti leletek között ez a jelenet a Kárpát-medence római kori ólomtábláin is látható.³⁰) Az első ima előtt a fündzsü hisztar az asztalhoz kéri a férfiakat és engedélyt ad nekik a gyász letételére, akik ezután megborotválkoznak, átöltöznek, és úgy kezdődik a lakoma.

A halottakra az év során többször is emlékeznek, cüppursz január 7-re eső ünnepét³¹ követő első szombaton (Ærtgænæntæ – szó szerint: „tüzet gyújt”) azokra az elhunytakra emlékeznek, akiknek még nem volt meg az évfordulójuk. Reggel a ház előtt tüzet gyújtanak és mellette kis emlékasztalt állítanak két pitével, főtt csirkével, savanyúsággal és itallal. A szomszéd férfiak körbejárnak és fahasábot dobnak a máglyába, s kezükben az arakkal töltött pohárral imát mondanak, hogy a tűzből az elhunyt része soha ne aludjon ki, a tűz melegítse a lelkét a túlvilágon. A badæntæ (ül, virrasztás) ünnepet egyes területeken a január közepére eső újév utáni első hétfőn, másutt a Húsvét előtti héten tartják. Áldozati állatot vágnak, ágakból, szalmából az elhunytat jelképező bábut készítenek, amelyet felöltöztetnek és egy padra ültetnek. Hitük szerint az elhunyt lelke aznap este elre-

pült az alvilágból, és a bábuba költözik, ezért az emlékasztalra tányért és evőeszközöket, poharat is tesznek neki. Az összegyűlt rokonok és szomszédok a gyertyák fényénél csendesen emlékeznek az elhunyra egészen reggelig. Másnap az asszonyok a sírnál is bábut állítanak, a férfiak pedig az édességekkel feldíszített ágakat rázva lovagolnak a temetőbe, a lehulló finomságokat összekapkodó gyerekek kíséretében, az ágot pedig a végén a sírhalomba szúrják.³²

A Húsvét előtti szombat, zafhæsszæn (szó szerint: „tiszfát, lucfenyőt cipelni”) az egyik legfontosabb emlék-ünnep, amikor is a halott lelke visszatér rokonaihoz. Úgy tartják, hogy ha rendszeren megülik a zafhæsszænt, akkor a következő világban az elhunyt a tiszafa árnyékában fog ülni, ha nem, akkor a rokonuk a tűző napon szenved majd. Húsvét második és harmadik szombatja pedig a lauyzgænæntæ (szó szerint „tortakészítés”) ünnepe, amikor az oszétok főként a rég elhunyt rokonokra emlékeznek. Kitakarítják házaikat, szélesre tárják a kapukat, az emlékasztalon babbal, tökkel töltött lauyztæ, vékony palacsinta tésztából süttöt lepénnyel várják a hazatérő lelket, aki reggelig hallgatja a család beszélgetését, majd visszatér a holtak földjére. Útja nehéz, és egy hétig tart, ezért bőségesen gondoskodni kell róla, hogy ételei az következő évig is kitartsanak. Ezért a harmadik szombaton az elhunyt tiszteletére emlékasztalt állítanak, mert úgy gondolják, hogy a halottak lelke képes befolyásolni az emberek sorsát, a termést stb. Az emlékasztalra főtt kukoricaszemeket is helyeznek, a lepényeket búzával, babbal töltik meg, a bőjtői időszak miatt csak húsmentes ételeket esznek. A családtagok ezen a napon látogatják meg a temetőben azok sírját is, akiknek még nem volt meg az éves évfordulójuk. Hasonlóképpen a nemrég elhunytakra emlékeznek a Húsvét utáni hatodik csütörtökön is (Зæрдæ вæрæн „tedd le a szíved”), amikor már elolvad a hó, sarjadni kezd a fű. A sírokat rendbe teszik, zöld gyeppel borítják, hogy az elhunyt a túlvilágon zöld pázsiton sétáljon. A gondozatlan sír nemcsak tiszteletlenségnek, de nagy szégyennek is számít. A megemlékezésre a szomszédokat is meghívják, reggel kost vagy bikát áldoznak, az elhunytak szentelt lepényekkel és húsokkal kimennek a temetőbe. A húsok között az áldozati állat szíve is ott van, a Digor-szorosban a kos lábát, vagy élő halat is visznek, s az ajándékokat a sír közelében elássák.³³ Augusztus utolsó péntekén ismét a halottakra emlékeznek, a megterített emlékasztalokra gyümölcsöket, friss terméseket tesznek, s kiviszik a temetőbe az elhunytak szentelt ételt, hogy az ősz ajándékai a halott előtt is ott legyenek a túlvilágon. Azt gondolják, hogy az elhunytak a holtak birodalmában is dolgoznak, ezért a cséplés befejezésekor is emlékasztalt állítanak a halottak, rajta a betakarított terményekkel, baromfival. A szűk családi körben tartott ünnepen a régen elhunytakról is megemlékeznek, de nem mennek ki a temetőbe.³⁴ Az éves megemlékezés az utolsó, amelyet közvetlenül a halott tiszteletére rendeznek, utána már csak a régen elhunytaknak tartott ünnepeket ülik meg.

28 Тyaев 2016, 311., 293.

29 Тyaев 2016, 316.

30 Szabó 2019.

31 Ærthuron ünnepe, neve az előtte lévő negyven (цыппор) napos bőjtire utal.

32 Тyaев 2016, 201-203.

33 Тyaев 2016, 223.

34 Тyaев 2016, 330.

A vörsi sírokban talált állatcsontok értékelése az archaeozoológiai megfigyelések és a néprajzi párhuzamok alapján

Az oszét áldozati és temetési szokások rövid áttekintése is jól mutatja, hogy az áldozati állat testrészeit két részre osztják: a szentelt részekre és a lakomán evésre felszolgált húsdarabokra. A temetés menetéből következően az elhunyt mellé a sírba csak az őt megillető részt tehették, a vörsi feltáráson a sírok eredeti mellékletei közé sorolható, közvetlenül a csontváz mellett talált juh- és szarvasmarhacsontok is így értelmezhetők. Ennek csak látszólag mond ellent, hogy a vörsi sírokban előfordulnak az emlékasztal szentelt részeihez tartozó koponyák is, kisebb számban juh és egészen ritkán szarvasmarha része. A gyakorlatban, ha több vendégről van szó, akkor annak megfelelően több állatot vágnak le, a szarvasmarhát többnyire juhokkal egészítik ki, de szükség esetén további marhát is vágnak. Ezeknek a húsát felszolgálják a lakomához, így az elhunyt abból is kaphatott olyan részt, ami egyébként az emlékasztalra került volna.

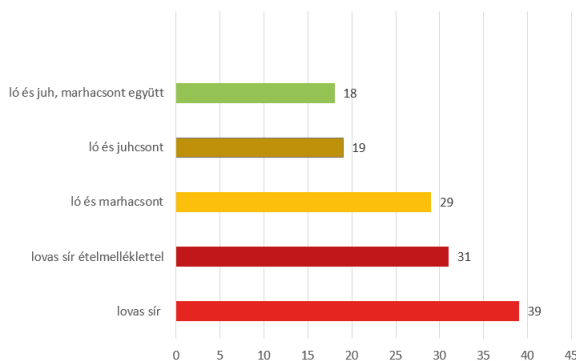
Az elhunytira való emlékezés szokásrendje alapján az is jól látható, hogy a temetés után az egyéves gyászidőszakon belül még számos alkalommal kimentek a temetőbe és különböző ételeket vittek, melyek egy részét elásták. Ezeknek az áldozatoknak, tűzrakásoknak a nyoma csak részben fogható meg régészeti módszerekkel, mint például a zardavaran ünnepén elásott ételek között a kos lába. Ez utóbbi kitüntetett szerepe ma is közsímet a sztyeppe világában (a perzselt láb és fej (7. ábra) hasonló jelentéssel Mongóliáig kedvelt, de a mi Alföldünkön sem ismeretlen³⁵), s erre mutatnak például a Vörs-Papkert B koraközépkori temető 424. sírjában a 40–50 éves nő mellett talált juh lábvégek és -koponya is.

A vörsi temető sírjaiban jól megfigyelhető az állati testrészek következetes ismétlődése, azonban ugyanakkor ezek a jelenségek nem kötődnek hasonló rendszerességgel sem az elhunytak neméhez, sem az életkorához. Ez arra utal, hogy ezek a szokások inkább általános, az elhunyt iránti tiszteletet jeleznek, mint ami az oszétoknál is megfigyelhető. Jól látható, hogy a szarvasmarha-, juh-húsdarabokkal eltemetettek nagyon hasonló módon búcsúztatták, inkább csak valamiféle társadalmi státusz szerinti különbségre lehet gyanakodni a mellékletek változó mennyisége alapján. Ez különösen szembetűnő, ha a húsmellékletek adásának szokását a lovas temetkezések szempontjából is megnézzük. A 39 lovas temetkezés csak a sírok mintegy huszadát jelenti, ugyanakkor közülük csak 8-ban nem volt juh- vagy marhacsont, vagyis a háromnegyedikbe tettek húsételt! A lovas sírokban az esetek több mint kilencven százalékában marhahúst adtak az elhunytak (29 eset), közel felében volt csak juh- (19 eset), juh- és marhadarabok együttesen is hasonló mértékben fordultak elő (18 eset). (8. ábra) Mindez a lovas sírok és a húsmellékletek közötti egyértelmű és szoros kapcsolatot mutatja, különösen hogy ez az

7. ábra. A fej és a láb perzselése (Kurtatinszki-szoros, Lac falu, Észak-Oszétia Alánia 2016)

arány a temető egészét tekintve csak öt százalék körül van (46 eset). Ebből a szempontból is érdekes, hogy a lovas síroknál ugyanúgy megfigyelhető, hogy azok nem kötődnek nemhez, korhoz, mint a szarvasmarha- vagy juhcsontok esetében. A régészeti megfigyelések, archaeozoológiai adatok, és az oszét temetkezési szokások tükrében mindez véleményünk szerint arra mutat, hogy a Vörs-Papkert B koraközépkori temetőbe temetkező közösség kulturális hátterét, hagyományait tekintve nem volt egységes. Volt egy olyan, a szokásaik alapján jól körülhatárolható, a népesség mintegy tíz százalékát jelentő csoport, amely az iráni kultúrkörben, a sztyepei népekénél széles sávban megfigyelhető lovas temetkezéssel és a szarvasmarha, juh mellékletadással kapcsolatos hagyományokat folytatta.

8. ábra. Vörs-Papkert B koraközépkori temető lovas sírjaiban talált húsmellékletek fajok szerinti megoszlása

35 Szabó 2011.

Irodalom

- BÁLINT, Cs. 2004: A Nagyszentmiklósi kincs. Budapest.
- CASTELLUCCIA, M. 2017: Transcaucasian Bronze Belts. BAR International Series 2842. BAR Publishing, Oxford.
- CHIBOROV, A. - SCHIEV, H. - BARKÓCZY, P. - GYÖNGYÖSI, Sz. - JUHÁSZ, L. - SZABÓ, G. 2021: The archaeometallurgic examination of the bronze plate belt found in tomb 350 of the Tli graveyard of the Koban culture (South Ossetia). *Nartamongae* XVI 1-2, 42-59. <https://doi.org/10.46698/vnc.2021.55.96.001>
- DUMÉZIL, G. 1986: Mítosz és eposz. Budapest.
- KOVÁCS, J. B. 2008: A Nap gyermekei. Nartok. Jász-alán hősmondák. Budapest.
- KÖLTŐ, L. – SZENTPÉTERI, J. 1996: A Vörs-Papkert „B” lelőhely VIII-XI. századi temetője. KÖLTŐ, L. – VÁNDOR, L. (SZERK.) 1996: Évezredek üzenete a láp világából (Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979-1992). Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága és Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár–Zalaegerszeg, 1996. 115–121.
- LITTLETON, C. S. - MALCOR, L. A. 2005: Szkítiától Camelotig. Nyíregyháza.
- SELMECZI, L. 2012: Az atyák emlékezeti. A Kaukázustól a Zagyva-Tarna völgyéig. Jászsági füzetek 47. Jászberény.
- SOMHEGYI, T. 1995: Teknős csontmaradványok avar kori sírokban. In: Borsody István et al. (szerk.) (1995): A Népvándorlások fiatal kutatóinak IV. összejevetele. Visegrád, 1993. szeptember 20–22. – Altum Castrum = A Visegrádi Mátyás Király Múzeum füzetek 4. 90–91.
- SZABÓ, L. 2011: A birkalábperzselő nyárs. Egy sajátos nagy-kunsági tárgy és egy ételkészítési mód keleti kapcsolatai. <http://karpatmedence.net/targyineprajz/taplalkozas/164-a-birkalabperzsel-nyars.2022.08.30>. Szabó 2018.
- SZABÓ, G. 2017: Egy iráni ősvallás nyomai a Kaukázusban és a Duna mentén. In: Hubay Péter (Szerk.): Az igaz vallás. Wesley János Lelkészképző Főiskola. Budapest, 594-609.
- SZABÓ, G. 2018: Kutatóúton az oszétéknél – a szénakaszálás ünnepe és a Zadaleszki Nana barlangja. *Tisicum* 26:445–476.
- БЗАРОВ, П. С. 1993: История в осетинском предании. Владикавказ.
- КАЛОЕВ, Б. А. 2004: Осетины. Историко-этнографическое исследование. 3-е изд. Москва.
- КОЗАЕВ, П. К. 2012: Кавказ — древняя родина осетин. Владикавказ.
- ТУАЕВ, Т. Д. 2016: Обычаи осетин. Владикавказ.
- ЧИБИРОВ, Л. А. 2008: Традиционная духовная культура осетин. Владикавказ.
- Энциклопедия 2013: Осетинская этнографическая энциклопедия. (Главный редактор: Чибиров, Л. А.) Владикавказ.

Kelta telep Vörsről

NÉMETH PÉTER GERGELY

Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum
H-7400 Kaposvár, Fő u. 10., e-mail: peter@smmi.hu

NÉMETH P. G.: *Celtic settlement from Vörs.*

Abstract: On the course of the excavations at Vörs, Little-Balaton this is where the greatest number of Celtic objects were found: a total of 6 houses and 4 pits. Four houses of the site (Objects D., G., J. and U.) are situated in the northern part of the island, while two houses (Objects AE. and AI.) are 100 m south of the previous ones. The pits (Objects AJ., A1. and A2.) are near them. In this part as well as between the two clusters of houses, in the Mediaeval Object C. and around a number of Celtic ceramic fragments were uncovered. It is possible that in both places there were pits or houses close to the surface. Object AJ is to be considered as uncertain. The dating of Objects A3-5. to the Celtic Age is questionable. Based on the finds, the site can be dated to Period LTB2-C.

Keywords: Celtic, settlement, Vörs

A vörsi, kis-balatoni feltárások során, a Vörs-Papkert B lelőhelyen tártuk fel a legtöbb kelta objektumot, összesen 6 házat és 4 gödröt (XV. tábla).¹ A telep 4 háza (D., G., J. és U. objektum) a sziget északi részén található, míg két ház (AE. és AI. objektum) az előbbiektől délre, mintegy 100 m távolságra található. Közeliükben találtuk meg a gödröket (AJ., A1. és A2. objektumok). Ezen a részen, valamint a két házcsoporthoz között, a C. középkori objektumban és környékén, sok kelta kerámiatöredéket találtunk. Esetleg mindkét helyen lehetett gödör vagy a felszínhez közel lévő ház. Bizonytalan objektumnak kell tekintenünk az AJ. objektumot. Az A3-5. objektumok kelta korba való tartozása kérdéses. A leletek alapján LTB2-C időszakra keltezhető a telep.²

D. objektum

A legkorábban előkerült kelta ház, a D. objektum esetében, a megfigyelési viszonyok nem voltak jók, emiatt a keleti részen az objektum túl lett bontva, az objektum formája eredetileg inkább négyzet alakú lehetett, fala meredek, csaknem függőleges volt. A ház hossza 300 cm, szélessége 268 cm, mélysége 100 cm. Egy kerek, függőleges cölöplyukat lehetett megfigyelni a nyugati oldalon, mely a ház szélébe volt ásva. A keleti oldalon, a ferde falú cölöplyuk formáját és pontos kiterjedését nem lehetett meghatározni. A keleti oldalon lévő mélyedésről nem lehet eldönteni, hogy a házhoz tartozott vagy túlbontás. A ház bejáratát nem sikerült megtalálni. Az északi oldalon nem padka, hanem valószínűleg omlási rész maradt meg. A padló

nem volt dögölt és sározásnak sem volt nyoma. A leletanyag nagy része a keleti részből került elő, így egy nagy urna töredékei, valamint ezekkel együtt hasonló formájú, de más edényekhez tartozó töredékek is. Sok volt a táltöredék, egy nagyobb edény darabjai is előkerültek, valamint jelentős volt a korongolatlan töredékek száma. Az egyszerű díszítés a jellemző, gyakori az edények átfúrása (a törések javítása miatt). Nagy számban kerültek elő grafitos töredékek. A nyugati cölöplyukban orsógomb volt. A D. objektumhoz tartozott még néhány vassalak és paticsdarab, utóbbiak a ház aljából, valamint kevés állatcsont is.

Leletanyag:

D. objektum felett, Mé: 2. ásónyom:

1. Csuportöredék
Grafitos, árkolt, seprűsdíszes hastöredék. H: 9,3 cm. Sz: 7,4 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.92.85.1.
2. Oldaltöredékek
Különböző edények szürke színű töredékei (4 db). Az egyik töredék árkolt. Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.85. 2-3.
3. Vassalak
Amorf töredék. H: 5,6 cm. Sz: 2,5 cm. Ltsz: Ö.92.85.4.

D. objektum felett, Mé: 3. ásónyom:

4. Peremtöredék
Nagyobb edény kihajló peremtöredéke, barna. H: 6,5 cm. Sz: 4,3 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.86.1. (II. t. 9.)
5. Oldaltöredék
Hasonló anyagú és színű töredék, esetleg az előző edényhez tartozik. H: 4,7 cm. Sz: 3,4 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ö.92.86.10.
6. Oldaltöredék
Árkolt váll- és hastöredék, szürke. H: 10,6 cm. Sz: 5,3 cm. Fv: 0,3 cm. Ltsz: Ö.92.86.5.
7. Aljtöredék
Egyenes fenekű, vastag falú, barna. H: 9 cm. Sz: 5,7 cm. Fv: 1,5 cm. Ltsz: Ö.92.86.14.
8. Oldaltöredékek
Hasonló anyagú és színű töredékek (3 db), esetleg az előző edényhez tartoznak. Fv: 1 cm. Ltsz: Ö.92.86.6.
9. Fenéktöredék
Omphaloszos töredék, szürke. H: 5 cm. Sz: 4,5 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.86.15.

¹ Németh 1988. és 1996.

² A rajzokat Nyári Zsolt, az angol fordítást Csizmadia Gábor, a fotókat Balla Krisztián készítette, az Ő munkája a táblaszerkesztés is. Munkájukat ezúton is köszönöm.

10. Peremtöredék
Kihajló, duzzadt peremtöredék. Átfűrt, grafitos, szürke. H: 3,8 cm. Sz: 2,9 cm. Fv: 0,9 cm. Ltsz: Ö.92.86.2. (I. t. 4.)
11. Peremtöredék
Behajló töredék, kívül szürke, belül barna. H: 2,4 cm. Sz: 2 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ö.92.86.3.
12. Oldaltöredékek
Különböző edények grafitos, seprűsdíszes, szürke színű töredékei (3 db). Átlagos Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.92.86.8-10.
13. Edénytöredék
Kézi korongon készült, kihajló, levágott peremű, barna, kívül fekete színű. H: 6,4 cm. Sz: 5 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.92.86.4. (II. t. 7.)
14. Edény aljtöredéke
Kézi korongon készült, csaknem függőleges falú edény töredéke. Szürke foltos barna. Tör. M: 5,8 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.92.86.11.
15. Edénytöredékek
Különböző edények kézi korongon készült töredékei. Szürke, ill. barna. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.92.86.12-13.
- D. objektum:*
16. Edénytöredék
Fazék vagy csupor töredéke. Kihajló peremű, simított, barna. H: 8,1 cm. Sz: 6 cm. Fv: 0,9 cm. Ltsz: Ö.92.82.1. (II. t. 4.)
17. Edénytöredék
Hasonló edény töredéke. Kihajló peremű, simított, barna. H: 5 cm. Sz: 3,2 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.92.82.2. (I. t. 6.)
18. Edénytöredék
Hasonló edény oldaltöredéke. Grafitos, seprűsdíszes, szürke. H: 7,1 cm. Sz: 6,3 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.92.82.3.
19. Edénytöredék
Hasonló edény oldaltöredéke. Grafitos, seprűsdíszes, szürke. H: 4,5 cm. Sz: 4,2 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.92.82.4.
20. Edénytöredék
Hasonló edény oldaltöredéke. Simított, szürke, belül barna. H: 4,2 cm. Sz: 3,9 cm. Fv: 0,9 cm. Ltsz: Ö.92.82.5.
21. Edénytöredék
Hasonló edény oldaltöredéke. Grafitos, szürke. H: 4,4 cm. Sz: 3,9 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.92.82.6.
- D. objektum keleti része, Mé: 60 cm:*
22. Urna alakú edény töredékei
Kihajló peremű, a perem alatt két borda fut körbe. A váll és a has árkolással csatlakozik egymáshoz. Tör. M: 22 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.92.83.1. (I. t. 8.)
23. Oldaltöredékek
Esetleg az előbbi edény oldaltöredékei. 1 töredék 4 helyen, 1 töredék 2 helyen átfűrt. Ltsz: Ö.92.83.2. (I. t. 7.)
24. Edénytöredékek
Nagyobb edény árkolt váll- és hastöredékei, szürke (4 db). Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.83.3.
25. Edénytöredékek
Az előző nagyméretű edényekhez hasonló (esetleg részben azokhoz tartozó töredékek). Az egyik töredék átfűrt. Átlagos Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.92.83.4-6.
26. Peremtöredék
Kihajló, jól korongozott, szürke. H: 4,9 cm. Sz: 3,4 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.92.83.7. (I. t. 3.)
- D. objektum Mé: 4. ásonyom:*
27. Orsógomb
Oldala gerezdelt, enyhén aszimmetrikus, szürke. Á: 4,5 cm. M: 3,1 cm. Ltsz: Ö.92.87.1. (II. t. 2.)
- D. objektum alja:*
28. Tál töredékei
Kihajló peremű, jól korongozott, szürke. Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.84.1. (I. t. 1.)
29. Peremtöredék
Behajló peremű edény két töredéke, az egyik átfűrt. Simított, szürke. H: 9,4 cm. Sz: 3,8 cm. Fv: 0,6 cm, ill. H: 9,5 cm. Sz: 3,3 cm. Fv: 1 cm. Ltsz: Ö.92.84.2. (I. t. 5.)
30. Edénytöredék
Nagyobb edény kihajló peremű, szürke színű, összeillő töredékei, a perem alatt árkolással. H: 11,7 cm. Sz: 5,9 cm. Fv: 0,3 cm. Ltsz: Ö.92.84.3. (II. t. 6.)
31. Peremtöredék
Kihajló peremtöredék, szürke. H: 4,4 cm. Sz: 2,4 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ö.92.84.4.
32. Peremtöredék
Kihajló, szürke színű peremtöredék. H: 4,8 cm. Sz: 2,5 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ö.92.84.5.
33. Peremtöredék
Nagyobb edény kihajló peremtöredéke, szürke. H: 7,7 cm. Sz: 3,6 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.92.84.6.
34. Csuportöredék
Kihajló peremű, a vállon árkolás, alatta seprűsdísz. Grafitos, szürke. H: 9,2 cm. Sz: 5,2 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.92.84.7. (II. t. 5.)
35. Csuportöredék
Hasonló edény összeillő töredékei. H: 9,1 cm. Sz: 4,5 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.92.84.8. (II. t. 8.)
36. Csuportöredék
Kihajló peremtöredék. Grafitos, barna-szürke. H: 5,1 cm. Sz: 2,9 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.92.84.9.
37. Edény töredékei
Kézi korongon készült, behajló, levágott peremű tál töredékei (4 db). Szürkésbarna. Fv: 1 cm. Ltsz: Ö.92.84.10. (II. t. 3.)
38. Edénytöredék
Kézi korongon készült, kihajló, levágott peremű, barna. H: 5,8 cm. Sz: 3,9 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.92.84.11. (I. t. 2.)
39. Aljtöredék
Kézi korongon készült, szürke-barna. H: 7,4 cm. Sz: 4,4 cm. Fv: 1 cm. Ltsz: Ö.92.84.12.
40. Edény töredékei
Nagyobb edény árkolt, szürke színű oldaltöredékei. Az egyik töredék átfűrt. Fv: 0,4-0,6 cm. Ltsz: Ö.92.84.13.

41. Oldaltöredékek
Különböző edények részben árkolt, szürke színű töredékei (7 db). Átlagos Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.92.84.14-18. és 22.
42. Csuportöredék
Grafitos, szürke színű válltöredék. Két árkolás közötti bordadísszel. H: 5,7 cm. Sz: 3,6 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.84.19.
43. Csuportöredékek
Különböző edények seprűsdíszes, grafitos, szürke színű töredékei. Átlagos Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.92.84.20.
44. Oldaltöredékek
Különböző edények kézi korongon készült, barna és szürke színű töredékei (3 db). Átlagos Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.92.84.23-25.
45. Csupor aljtöredéke
Árkolt, kavicssal sűrűn soványított, barna-szürke. H: 8,8 cm. Sz: 8,3 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.92.84.26.
46. Aljtöredékek
Különböző edények szürke és barna színű töredékei (6 db). Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.84.27-28. és 36-39. (II. t. 10.)
47. Fenéktöredékek
Különböző edények szürke és barna színű töredékei (5 db). Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.84.29-34.
48. Vassalak
Amorf töredékek. H: 7,6 cm. Sz: 6 cm, H: 7,7 cm. Sz: 3,7 cm, ill. H: 3,6 cm. Sz: 2,8 cm. Ltsz: Ö.92.84.40.
49. Kötőredékek
Amorf töredékek (6 db). Átlagos M: 5 cm. Ltsz: Ö.92.89.1.
50. Paticstöredékek
Amorf töredékek (8 db). Átlagos M: 6,2 cm. Ltsz: Ö.92.89.1.

D. objektum, nyugati cölöplyuk:

51. Orsógomb
Kopott, szürke. Á: 3,5 cm. M: 1,9 cm. Ltsz: Ö.92.88.1. (II. t. 1.)

G. objektum

Szintén rosszak voltak a megfigyelési viszonyok a következő ház, a G. objektum esetében is. Majdnem 1 m mélységben jelentkezett csak a ház bizonytalan foltja. A kibontott ház hossza: 474 cm, szélessége 458 cm, mélysége 131 cm. Mélység a szelvény szinten: 93 cm. Az oldalaknál egy-egy cölöplyuk volt, mindkettő jelentősen be volt ásva, a nyugati mélysége 180 cm, a keleté 172 cm.

A ház fala meredek, déli végében ovális, ívelt falú teknős aljú gödör van (a rajzon nem szerepel). Kibontáskor nem, de a falban, a metszetben megfigyelhető volt az egyszer megújított, vékony, 1 cm-es sározás. Sok kerámatöredék került elő, kézi korongolt is, valamint orsógombok töredékei, melyek közül az egyik díszített volt. Ugyancsak a házhoz tartozott egy fenékö, valamint több vassalak.

Leletanyag:

G. objektum nyugati része:

- Peremtöredék
Kihajló peremtöredék, kopott, sárga. H: 4 cm. Sz: 2,5 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.92.95.1.
- Peremtöredék
Kihajló peremtöredék, simított, fekete. H: 2,8 cm. Sz: 1,5 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.95.2.
- Oldaltöredék
Bordadíszes, grafitos, szürke. A vállon, az átfúrásnál tört el. H: 5,1 cm. Sz: 3,9 cm. Fv: 1 cm. Ltsz: Ö.92.95.4.
- Oldaltöredék
Enyhén ívelt, simított, fekete. H: 6 cm. Sz: 5,3 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.95.5.
- Oldaltöredék
Különböző edények vastagfalú, barnássárga színű töredékei (2 db). H: 5,3 cm. Sz: 5,2 cm. Fv: 0,85 cm, ill. H: 5,5 cm. Sz: 4,7 cm. Fv: 0,9 cm. Ltsz: Ö.92.95.6.
- Aljtöredék
Különböző edények sárga és világosszürke színű töredékei. Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.95.7-9.
- Vassalak
Amorf töredékek (4 db). Ltsz: Ö.92.95.10.
- Kötőredékek
Szürke színű homokkődarabok (4db). Ltsz: Ö.92.95.11.
- Patics
Barna színű töredékek (3 db). Ltsz: Ö.92.95.11.

G. objektum keleti fele:

- Peremtöredék
Kihajló, a perem alatt árkolt, fekete színű töredék. H: 10,8 cm. Sz: 3 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.92.96.1.
- Táltöredék
Kihajló, a perem alatt árkolt, kopott, fekete színű töredék. H: 6,5 cm. Sz: 3,9 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ö.92.96.2.
- Oldaltöredék
Árkolt váll- és hastöredék. Grafitos, szürke. H: 6,1 cm. Sz: 3,5 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.96.3.
- Oldaltöredékek
Simított, fekete színű töredékek. H: 5,3 cm. Sz: 5,2 cm. Fv: 0,5 cm, ill. H: 4,8 cm. Sz: 4,6 cm. Ltsz: Ö.92.96.4.
- Aljtöredék
Kopott, szürkésbarna színű töredék. H: 3,9 cm. Sz: 2,8 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.92.96.5.
- Vassalak
Amorf töredékek (2 db). Ltsz: Ö.92.96.6.

G. objektum északi része:

- Tál töredékei
Kihajló, a perem alatt árkolt, fekete és sötétszürke színű töredékek. H: 6,3 cm. Sz: 3,3 cm. Fv: 0,6 cm, ill. H: 9,1 cm. Sz: 4,9 cm. Ltsz: Ö.92.97.1. (III. t. 3.)
- Táltöredék
Hasonló, mint az előző töredékek, sötétszürke. H: 7,8 cm. Sz: 4,3 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.92.97.2. (III. t. 7.)

19. Peremtöredék
Nagyobb edény kihajló peremtöredéke, sötétszürke. H: 9 cm. Sz: 4 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.97.3. (III. t. 4.)
20. Táltöredék
Kihajló peremű, a vállán éles töréssel, fekete. H: 6,7 cm. Sz: 4,3 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.97.4. (III. t. 5.)
21. Peremtöredékek
Különböző edények kihajló peremtöredékei. Szürke, ill. barna. Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.97.5-9.
22. Edénytöredék
Kihajló peremű, kézi korongon készült, szürke, belül sötétszürke. H: 4,1 cm. Sz: 3,9 cm. Fv: 0,9 cm. Ltsz: Ö.92.97.10. (III. t. 9.)
23. Edénytöredék
Kihajló peremű, kézi korongon készült, barna foltos szürke. H: 6,2 cm. Sz: 4,4 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.92.97.11. (III. t. 6.)
24. Edénytöredék
Behajló peremű, kézi korongon készült, durva kidolgozású, szürke. H: 8,7 cm. Sz: 7,8 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.92.97.12. (III. t. 10.)
25. Edény töredékei
Behajló peremű, kézi korongon készült, szürke színű töredékek (2 db). H: 8,2 cm. Sz: 7,7 cm. Fv: 0,9 cm, ill. H: 5,6 cm. Sz: 4,2 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.92.97.13. (III. t. 8.)
26. Edénytöredék
Nagyobb edény váll- és hastöredéke. Jól korongozott, árkolt, fekete. H: 10,1 cm. Sz: 6,3 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.92.97.14. (III. t. 11.)
27. Edénytöredék
Nagyobb edény válltöredéke. Jól korongozott, árkolt, fekete. H: 8,1 cm. Sz: 7,7 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ö.92.97.15.
28. Oldaltöredékek
Különböző edények jól korongozott, fekete színű, részben árkolt töredékei (11 db). Az egyik töredék átfúrt. Átlagos Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.92.97.16., 18., 22. és 25-27.
29. Oldaltöredékek
Különböző edények grafitos, szürke és barna színű töredékei. Átlagos Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.92.97.17., 19-20.
30. Edénytöredék
Nagyobb edény, valószínűleg urna alakú edény váll- és hastöredéke. Sötétszürke. H: 12,6 cm. Sz: 8,7 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.92.97.21. (III. t. 12.)
31. Edénytöredék
Vastagfalú fazék (?) szürkésbarna színű töredékei. Átlagos Fv: 0,9 cm. Ltsz: Ö.92.97.23.
- Edénytöredék
32. Különböző edények sötétszürke színű váll- és hastöredékei (5 db). Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.97.24. és 28-30.
33. Aljtöredékek
Különböző edények sötétszürke és barna színű, grafitos töredékei (4db). Átlagos Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.92.97.31-34.
34. Fenőkö töredéke
Négyzet keresztmetszetű, világosszürke, magas kvarctartalmú vulkánikus kőzet.³ H: 6,1 cm. Sz: 3,4 cm. M: 2,8 cm. Ltsz: Ö.92.97.35.
35. Orsógomb töredéke
Orsógomb szürke színű féltöredéke. Á: kb. 3,3 cm. M: 3 cm. Ltsz: Ö.92.97.36. (III. t. 2.)
36. Orsógomb töredéke
Grafitos, szürke színű féltöredék, ferde bevagdósásokkal. Á: kb. 4 cm. M: 1,8 cm. Ltsz: Ö.92.97.37. (III. t. 1.)
37. Vassalak
Amorf töredékek (2 db). Ltsz: Ö.92.97.38.
38. Patics
Barna színű töredékek (2 db). Ltsz: Ö.92.97.39.
39. Kőtöredékek
Szürke színű homokkő darabok. Ltsz: Ö.92.97.40.

J. objektum

Kedvezőbbek voltak a feltárás körülményei a harmadik ház, a J. objektum esetében. A ház feltárta már 40 cm mélységben jelentkezett. Több középkori/késő középkori objektum metszi. Északon az R. objektum, nyugaton az X. objektum, északkeleten a T. objektum van beleásva a J. objektumba, de a kelta ház alaprajza csaknem teljesen kiszervekeshető. A T. objektum miatt a kelta ház keleti része bizonytalan. A ház hossza 440 cm, szélessége 360 cm, mélysége 100 cm. A ház betöltése egyenletesen szürke színű, a déli oldalon 15-20 cm-es sávban, világosszürke. A feltárás során kiderült, hogy ez utóbbi alatt gyengén lejtős falú padka húzódik, mely a délnyugati sarokban fokozatosan eltűnik, a nyugati oldalon nagyon keskeny és csak a részben a falba beásott nyugati cölöplyukig figyelhető meg. A keleti oldalon volt a ház belépője. A ház és a padka fala meredek. A ház aljának keleti, mintegy kétharmad részén, gyenge, vörössárga sávozás, másutt csak a letaposott alj maradt meg. A kerek, mély, függőleges falú, hegyesedő aljú cölöplyukak betöltése iszapos, viszonylag kemény. Mindkét cölöplyuknál, fent, meredek falú mélyedés van. A nyugati cölöplyuknál, H: 30 cm, a mélyedéssel együtt 56 cm. A keleti cölöplyuk hossza 30 cm, a mélyedéssel együtt 46 cm, betöltésében orsógomb és grafitos, seprűsdíszes edény töredéke is volt. A déli fal mellett ovális, a ház betöltéséhez hasonló szürke betöltésű gödör van, a házhoz tartozó kisebb mélyedés, de az is lehet, hogy állatjárás. A ház leletanyaga hasonló, mint a G. objektumé, itt is találtunk orsógombot és vassalakit. Valószínűleg a házhoz tartozott egy töredékesen előkerült vasfibula is. A G. és a J. ház leletanyagának kis része összekeveredett.

Leletanyag:

J objektum felett:

1. Peremtöredék
Nagyobb edény behajló peremtöredéke, a perem alatt árkolt, barna foltos szürke. H: 7,6 cm. Sz: 4,1 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.93.3.1. (IV. t. 4.)

³ A kővek meghatározását Ábrahám Levente végezte el, munkáját ezúton is köszönöm.

2. Peremtöredék
Behajló peremtöredék, grafitos, szürke. H: 5,4 cm. Sz: 3,4 cm. Fv: 1,1 cm. Ltsz: Ö.93.3.2. (IV. t. 10.)
3. Edénytöredék
Árkolt töredék, az árkolás alatt gyengébb árkolások között nem kivehető díszítéssel. Grafitos, szürke. H: 3,6 cm. Sz: 3,4 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.93.3.3. (IV. t. 16.)
4. Aljtöredék
Nagyobb edény töredéke, kopott, szürke. H: 9,5 cm. Sz: 7,4 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.93.3.4.
5. Oldaltöredék
Nagyobb edény szürke színű váll- és hastöredéke. H: 7,5 cm. Sz: 6,6 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.3.5.
- J. objektum, Mé: 40-60 cm:*
6. Táltöredék
Kihajló peremű, éles hastörésvonalú, szürke. H: 7,1 cm. Sz: 5,1 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ö.93.3.6. (IV. t. 5.)
7. Peremtöredék
Nagyobb edény kihajló peremtöredéke, szürke. H: 7,2 cm. Sz: 4,1 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.3.7. (IV. t. 8.)
8. Peremtöredék
Kihajló, duzzadt peremű, szürke. H: 3,7 cm. Sz: 2,2 cm. Ltsz: Ö.93.3.8.
9. Peremtöredék
Kihajló peremű, szürke. H: 2,6 cm. Sz: 2 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.3.9. (IV. t. 6.)
10. Peremtöredék
Kézi korongon készült, kihajló peremű, grafitos, szürke. H: 5,6 cm. Sz: 5,2 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.93.3.10. (IV. t. 18.)
11. Peremtöredék
Kézi korongon készült, kihajló peremű, kavicsal soványított, grafitos, szürke. H: 4,3 cm. Sz: 4,2 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.93.3.11.
12. Edénytöredék
Kihajló, szürke színű peremtöredék. H: 11,7 cm. Sz: 8,3 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.93.3.12. (IV. t. 13.)
13. Oldaltöredék
Sávós simítású, barna színű töredék. H: 6 cm. Sz: 5,5 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.93.3.13.
14. Oldaltöredék
Grafitos, seprűsdíszes, szürke színű töredék. H: 5,3 cm. Sz: 6,3 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.93.3.14.
15. Oldaltöredékek
Különböző edények jól korongozott, szürke színű töredékei (4 db). Átlagos Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.93.3.15-18.
16. Oldaltöredék
Kézi korongon készült, vastagfalú, kavicsal soványított, világosbarna. H: 7,3 cm. Sz: 5 cm. Fv: 1,4 cm. Ltsz: Ö.93.3.19.
- J. objektum, Mé: 40-80 cm:*
17. Peremtöredék
Kihajló, duzzadt peremű, bordadíszes, grafitos, szürke. H: 3,1 cm. Sz: 2,7 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.93.3.20.
18. Oldaltöredék
Enyhén ívelt, árkolt, szürke. H: 4,5 cm. Sz: 2,2 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.3.21.
19. Aljtöredékek
Seprűsdíszes, grafitos, szürke színű töredékek. H: 4,9 cm. Sz: 4 cm. Fv: 0,7 cm, ill. H: 3 cm. Sz: 2,5 cm. Ltsz: Ö.93.3.22.
20. Táltöredék
Kihajló, duzzadt peremű, a perem felső részén árkolás. Okkersárga. H: 7,2 cm. Sz: 6,2 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.93.3.23. (IV. t. 15.)
21. Táltöredék
Behajló, duzzadt peremű, a perem alatt árkolás. Grafitos, okkersárga. H: 6,7 cm. Sz: 4 cm. Fv: 1,1 cm. Ltsz: Ö.93.3.24. (IV. t. 2.)
22. Táltöredék
Kézi korongon készült, behajló peremű. Grafitos, barna. H: 5,3 cm. Sz: 4,2 cm. Fv: 0,9 cm. Ltsz: Ö.93.3.25. (IV. t. 11.)
23. Peremtöredék
Kopott, szürke színű töredék. H: 2,9 cm. Sz: 1,1 cm. Ltsz: Ö.93.3.26.
24. Oldaltöredékek
Különböző edények grafitos, szürke színű töredékei (3 db). Átlagos Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.93.3.27-28.
25. Aljtöredék
Grafitos, szürke színű töredék, az oldalon, alul, árkolás. H: 8,4 cm. Sz: 7,8 cm. Fv: 1 cm. Ltsz: Ö.93.3.29.
- J. objektum, Mé: 70-90 cm:*
26. Edény töredékei
Nagyobb edény szürke színű alj- és oldaltöredékei. H: 13,4 cm. Sz: 8,4 cm. Fv: 0,9 cm, ill. H: 7,7 cm. Sz: 7,5 cm. Ltsz: Ö.93.3.30.
27. Fazéktöredék
Kihajló, duzzadt peremű, bordadíszes, grafitos, szürke. H: 6,7 cm. Sz: 6 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.93.3.31. (IV. t. 14.)
28. Peremtöredék
Kihajló, duzzadt peremű, árkolt, szürke. H: 5,2 cm. Sz: 4,3 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.93.3.32. (IV. t. 17.)
29. Peremtöredék
Kihajló, vékonyfalú, sötétszürke. H: 4,2 cm. Sz: 2,5 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.3.33. (IV. t. 9.)
30. Oldaltöredékek
Hasonló anyagú és színű töredékek, valószínűleg az előző edényhez tartoznak (5 db). Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.35.
31. Oldaltöredékek
Kopott, szürke színű oldaltöredékek (4 db). Átlagos Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.93.3.36.
32. Fazéktöredékek
Esetleg egy edényhez tartozó, borda- és seprűsdíszes töredékek. Grafitos, szürke. H: 7,9 cm. Sz: 7,3 cm. Fv: 0,6 cm, ill. H: 4,9 cm. Sz: 3,8 cm. Fv: 0,9 cm. Ltsz: Ö.93.3.34. (IV. t. 19.)
33. Oldaltöredék
Árkolásokkal díszített, szürke. H: 4,9 cm. Sz: 3,8 cm. Fv: 0,9 cm. Ltsz: Ö.93.3.38. (IV. t. 3.)

34. Oldaltöredék
Seprűsdíszes, grafitos, szürke. H: 3,3 cm. Sz: 1,9 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.3.39.
35. Oldaltöredék
Árkolt töredék, barna. H: 5,4 cm. Sz: 5,4 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.3.40.
36. Oldaltöredékek
Különböző edények szürke színű, vastagfalú töredékei (2 db). Átlagos Fv: 1 cm. Ltsz: Ö.93.3.41.
37. Oldaltöredékek
Különböző edények kézikorongolt készült, szürke és fekete színű töredékei (2 db). Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.93.3.42 és 44.
38. Aljtöredék
Oldala árkolással csatlakozik az egyenes fenékhez. Okkersárga. H: 7,3 cm. Sz: 5,2 cm. Fv: 1,9 cm. Ltsz: Ö.93.3.43.
- J. objektum alja:*
39. Fazék töredékei
Seprűsdíszes, grafitos, szürke színű oldal- és aljtöredék, utóbbi árkolt. H: 5,5 cm. Sz: 5,2 cm. Fv: 0,7 cm, ill. H: 5,6 cm. Sz: 5,7 cm. Ltsz: Ö.93.3.45.
40. Peremtöredék
Nagyobb edény kihajló töredéke, a nyakon árkolt, szürke. H: 9 cm. Sz: 5,5 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.3.46. (IV. t. 12.)
41. Peremtöredék
Kihajló, a nyakon árkolt. Kopott, szürke. H: 3,3 cm. Sz: 2,2 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ö.93.3.47.
42. Peremtöredék
Perem felső részének töredéke, szürke. H: 3,6 cm. Sz: 1,4 cm. Ltsz: Ö.93.3.48.
43. Oldaltöredék
Nagyobb edény (fazék vagy hombár) vastag falú, grafitos, szürke színű töredéke. H: 10,5 cm. Sz: 9,8 cm. Fv: 1,1 cm. Ltsz: Ö.93.3.49.
44. Oldaltöredékek
Különböző edények szürke színű töredékei (3 db). Az egyik töredék árkolt. Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.3.50.
45. Oldaltöredék
Kézi korongon készült, grafitos, barna. H: 6,7 cm. Sz: 6,4 cm. Fv: 1,2 cm. Ltsz: Ö.93.3.51.
- J. objektum keleti cölöplyuk:*
46. Oldaltöredék
Seprűsdíszes, grafitos, szürke. H: 1,9 cm. Sz: 1,8 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.3.52.
47. Orsógomb
Ép, kopott, szürke. Á: 4,8 cm. M: 2,3 cm. Ltsz: Ö.93.3.53. (IV. t. 7.)
- J. objektum, a T. (középkori) objektum betöltéséből, mé: 70-110 cm:*
48. Peremtöredék
Perem felső részének töredéke, kopott, szürke. H: 4,8 cm. Sz: 2,7 cm. Ltsz: Ö.93.4.1.
49. Oldaltöredék
Ívelt, grafitos töredék, kívül szürke, belül barna. H: 8,2 cm. Sz: 7 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.93.4.2.
50. Oldaltöredék
Seprűsdíszes, grafitos szürke. H: 5,8 cm. Sz: 4,7 cm. Fv: 1,2 cm. Ltsz: Ö.93.4.3.
- J. objektum mellett, Mé: 2. ásónyom:*
51. Töredékes vasfibula
Alsóhúros, 2 csavarodás maradt meg a rugóból. A kengyelen a láb kapcsolódó része megmaradt. H: 8,5 cm. A rugó Á: 0,6 cm. Ltsz: Ö.93.5.1. (IV. t. 1.)
- J. objektum, az R. (középkori) objektum betöltéséből, Mé: 90-110 cm:*
52. Fazék töredékek
Különböző edények kihajló peremű, bordadíszes, grafitos, szürke színű töredékei. H: 6 cm. Sz: 2,5 cm. Fv: 0,5 cm, ill. H: 3,3 cm. Sz: 3 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.93.6.1-2.
53. Oldaltöredék
Ívelt hastöredék, sötétszürke. H: 4,4 cm. Sz: 3,1 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ö.93.6.3.
54. Oldaltöredékek
Különböző edények kézi korongon készült, barna színű töredékei. H: 5,1 cm. Sz: 3,7 cm. Fv: 0,9 cm, ill. H: 5,4 cm. Sz: 5,9 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.93.6.4-5.
- J. objektum az R. (középkori) objektum északi felében lévő mélyedésből:*
55. Oldaltöredékek
Különböző edények jól korongozott, barna és szürke színű hastöredékei. H: 3,7 cm. Sz: 2,9 cm. Fv: 0,5 cm, ill. H: 4,2 cm. Sz: 2,8 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.6.6-7.
- U. objektum**
Lekerekített sarkú, téglalap alakú ház, hossza 520 cm, szélessége 400 cm, mélysége 100 cm. Meredek falú, egyenetlen aljú. Foltja, a kevert föld miatt, csak 70-80 cm között, a déli oldalon 80-90 cm mélységben jelentkezett. A délnyugati oldalon kerek beásás volt, fiatalabb a kelta háznál, a betöltése is világosabb. Az északnyugati sarokban sekély, lejtős padka található. A déli oldal padkája is sekély (kb. 30 cm széles) és a keleti oldalon is követhető. A ház betöltése, a felső részén szürke, alatta barna faszenes, majd szürkés faszenes, legalul vörös tapasztással. Az objektum alján mintegy 10 cm vastag szürke, iszapos réteget találtunk, talán víz öntötte el egykor a házat. A keleti és a nyugati oldalnál egy-egy cölöplyuk volt. A nyugati ívelt oldalú, teknős aljú, fent kis mélyedéssel. H: 50 cm. Mé: 60 cm. A keleti függőleges falú, enyhén ívelt aljú. H: 30 cm. Mé: 54 cm. A ház K-i harmadában sekély mélyedés volt megfigyelhető, amit kis szintkülönbség választott el a NY-i résztől. Talán a mélyebb rész valami előtér-szerűség volt, de az is elképzelhető, hogy mivel itt volt a ház belépője, ekörül jobban kijárták a ház alját. Az objektumon belül kisebb lyukakat, mélyedéseket lehetett megfigyelni, ezek funkciója nem volt tisztázható, részben állatjáratok is lehettek. A középen lévő mélyedés talán a tető megerősítésére utal, esetleg hasonló funkciója volt az ÉNy-i negyedben lévő cölöphelynek is. A kisebb, belső cölöplyukak és a

K-i oldalon lévő lemélyítés talán a ház javítását szolgálta, ami esetleg összefügg a feltételezett vízbefolyással. A leggazdagabb leletanyagot az U. objektumban találtuk. Korai nagygombos vasfibula és kígyófejben végződő bronzkarperec mellett mélytál töredékei, koncentrikus körökkel díszített edénytöredék is előkerült. Patics és vassalak nem tartozott a ház anyagához, orsógomb és hálónéhezék viszont igen. Feltűnően sok a korongolatlan töredék, köztük bütyökdíszes edénydarab is.

Leletanyag:

U. objektum felett, Mé: 40-60 cm:

1. Oldaltöredék
Enyhén ívelt, kívül fekete, belül szürke színű töredék. H: 7,6 cm. Sz: 6,7 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.93.7.1.
2. Oldaltöredék
Enyhén ívelt, kívül szürke, belül fekete színű töredék. H: 8,9 cm. Sz: 6,1 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.7.2.

U. objektum felett, Mé: 60 cm:

4. Vasfibula
Felsőhúros, 5+5 rugóelosztású, nagygombos vasfibula. A láb vége bordázott, a gomb eredetileg, talán, díszített lehetett. A rugó kisebb törésétől eltekintve ép. H: 6,4 cm. M: 2,7 cm. 7 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.93.7.3. (V. t. 2. és 1. ábra)

1. ábra. Vasfibula az U. objektumból

U. objektum, Mé: 60-80 cm:

6. Vastöredék
Kör keresztmetszetű vastöredék. Tör. H: 2,2 cm. Á: 0,2 cm. Ltsz: Ö.93.7.4.
7. Peremtöredék
Kihajló peremtöredék, fekete. H: 4,4 cm. Sz: 2,9 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.7.5.
8. Oldaltöredékek
Hasonló anyagú és színű töredékek (3 db), esetleg az előző edényhez tartoznak. Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.7.6.

9. Oldaltöredék
Seprűsdíszes, grafitos, szürke. H: 3,2 cm. Sz: 3,1 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.93.7.7.
10. Fenéktöredék
Grafitos, szürke színű töredék. H: 4 cm. Sz: 2,7 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.93.7.8.
11. Patics
Barna színű töredékek. Ltsz: Ö.93.7.9.

U. objektum, Mé: 70-90 cm:

12. Peremtöredék
Kihajló, duzzadt, grafitos, szürke. H: 7 cm. Sz: 2,8 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.7.10.
13. Peremtöredék
Kihajló peremtöredék, fekete. H: 5,1 cm. Sz: 2,7 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.93.7.11.
14. Peremtöredék
Kihajló peremtöredék, sötétszürke. H: 3,7 cm. Sz: 1,9 cm. Ltsz: Ö.93.7.12.
15. Fültöredék
Ovális keresztmetszetű, fekete színű töredék. H: 6,9 cm. Sz: 1,5. Ltsz: Ö.93.7.13.
16. Oldaltöredékek
Enyhén ívelt, jól korongozott, sötétszürke színű töredékek. H: 2,5 cm. Sz: 2,3 cm. Fv: 0,5 cm, ill. H: 6,5 cm. Sz: 5,5 cm. Ltsz: Ö.93.7.14.

U. objektum, Mé: 90-130 cm:

17. Edénytöredék
Nagyobb edény kihajló peremű, tölcseres szájú töredéke. A nyakon simítás, szürke. Szá: kb. 14,8 cm. Tör. M: 11,39 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ö.93.7.15. (V. t. 7.)
18. Edénytöredék
Fazék vagy hombár kihajló, duzzadt peremtöredéke. Grafitos, szürke. H: 20,7 cm. Sz: 4,2 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.93.7.16. (V. t. 19.)
19. Táltöredék
Behajló peremtöredék. A perem alatt árkolt. Simított, fekete. H: 12,4 cm. Sz: 5,6 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.7.17.
20. Táltöredék
Kihajló peremtöredék. A perem alatt árkolásokkal tagolt bordával. Grafitos, szürke. H: 6,6 cm. Sz: 6 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.7.18. (V. t. 14.)
21. Edénytöredék
Fazék vagy hombár kihajló peremű töredéke. Kézi korongon készült, szürke-barna. H: 11,4 cm. Sz: 8,5 cm. Fv: 0,9 cm. Ltsz: Ö.93.7.19.
22. Edénytöredékek
Kihajló, duzzadt peremű edény töredékei (4 db). Grafitos, szürke. A legnagyobb töredék H: 6,5 cm. Sz: 2,5 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.93.7.20. és 25-26. (V. t. 20.)
23. Edénytöredékek
Seprűsdíszes, grafitos, szürke színű töredékek. H: 3,8 cm. Sz: 2,7 cm. Fv: 0,8 cm, ill. H: 4,7 cm. sz: 3,1 cm. Ltsz: Ö.93.7.21.

24. Oldaltörödékek
Különböző edények enyhén ívelt, jól korongozott, szürke és barna színű töredékei (7 db) Az egyik válltörödéken árkolások futnak körbe. Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ó.93.7.22-24., 27-29.
25. Oldaltörödékek
Különböző edények kézi korongon készült, szürke és barna színű töredékei (7 db). Átlagos Fv: 1,1 cm. Ltsz: Ó.93.7.30-32.
26. Aljtörödékek
Seprűdsízes, grafitos, szürke. H: 6 cm. Sz: 3,8 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ó.93.7.33.
27. Aljtörödékek
Omphaloszosz, jól korongozott, szürke. 9,6 cm. Sz: 3,8 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ó.93.7.34.

U. objektum, Mé: 110-150 cm:

28. Fazéktörödékek
Fazék árkolt, seprűdsízes alj- és oldaltörödéke. Grafitos, szürke. H: 8,6 cm. Sz: 7,5 cm. Fv: 0,6 cm, ill. H: 4,8 cm. Sz: 3,98 cm. Ltsz: Ó.93.7.35. (V. t. 6.)
29. Peremtörödékek
Kihajló, szürke színű peremtörödékek. H: 5,9 cm. Sz: 4,6 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ó.93.7.36. (V. t. 15.)
30. Peremtörödékek
Behajló, szürke színű peremtörödékek. H: 3,6 cm. Sz: 3,7 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ó.93.7.37. (V. t. 16.)
31. Fazéktörödékek
Függőleges falú, kézi korongon készült, okkersárga. H: 5 cm. Sz: 3,5 cm. Fv: 1,4 cm. Ltsz: Ó.93.7.38.
32. Oldaltörödékek
Különböző edények jól korongozott, árkolt, szürke és barna színű töredékei. H: 7,9 cm. Sz: 6,9 cm. Fv: 0,5 cm, ill. H: 8,1 cm. Sz: 4,8 cm. Ltsz: Ó.93.7.39-40.
33. Oldaltörödékek
Enyhén ívelt, kopott, szürke. H: 5,9 cm. Sz: 4,1 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ó.93.7.41.
34. Oldaltörödékek
Seprűdsízes, grafitos, szürke. H: 2,4 cm. Sz: 1,8 cm. Fv: 0,3 cm. Ltsz: Ó.93.7.42.
35. Oldaltörödékek
Ívelt hastörödékek, szürke. H: 3,8 cm. Sz: 2,3 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ó.93.7.43.
36. Oldaltörödékek
Vastagfalú, grafitos, szürkésbarna színű töredékek. Átlagos Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ó.93.7.44.
37. Oldaltörödékek
Kézi korongon készült, barna. H: 4,8 cm. Sz: 4,1 cm. Fv: 1,1 cm. Ltsz: Ó.93.7.45.
38. Hálónéhezék töredéke
Hálónéhezék alsó részének töredéke. Fekete-barna. Tör. M: 7,5 cm. Á: 10,7-11,1 cm. Ltsz: Ó.93.7.46. (V. t. 4.)

88/3-4. szelvény közötti tanúfalból, U. objektum felett:

39. Peremtörödékek
Kihajló, fekete színű töredék. H: 4,9 cm. Sz: 2,7 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ó.93.7.47.
40. Peremtörödékek
Kihajló töredék, a vállon árkolásokkal tagolt borda-

- dísszel. Grafitos, szürke. H: 3,7 cm. Sz: 2,8 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ó.93.7.48.
41. Oldaltörödékek
Enyhén ívelt, sötétszürke színű töredék. H: 4 cm. Sz: 3,2 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ó.93.7.49.

88/3-4. szelvény közötti tanúfalból, U. objektum:

42. Edénytörödékek
Oldaltörödékek a fül indulásával. A négyzet keresztmetszetű fülön koncentrikus körökből álló díszítéssel. Fekete. H: 7,1 cm. Sz: 4,5 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ó.93.7.50. (V. t. 8. és 2. ábra)

2. ábra. Az U. ház díszített edénytörödéke

43. Orsógomb Ó.93.7.51.
Ép, szürke színű orsógomb. M: 2,7 cm. Á: 3,6 cm. Ltsz: (V. t. 9.)
44. Peremtörödékek
Kihajló töredék, a perem alatt árkolással. Barna. H: 5,2 cm. Sz: 4 cm. Fv: 1,1 cm. Ltsz: Ó.93.7.52. (V. t. 21.)
45. Peremtörödékek
Kihajló töredék, grafitos, barna. H: 6,3 cm. Sz: 6 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ó.93.7.53. (V. t. 23.)
46. Peremtörödékek
Kihajló, szürke színű töredék. H: 6,6 cm. Sz: 2,6 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ó.93.7.54.
47. Fazék töredékei
Kihajló, levágott peremű töredékek. Kézi korongon készült, barna-szürke. H: 3,8 cm. Sz: 3,1 cm. Fv: 0,7 cm., ill. H: 4,8 cm. Sz: 4,6 cm. Ltsz: Ó.93.7.55. (V. t. 10-11.)
48. Oldaltörödékek
Ívelt, jól korongozott, szürke színű töredék. H: 6,3 cm. Sz: 4,1 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ó.93.7.56.
49. Oldaltörödékek
Különböző edények kézi korongon készült, barna és szürkésbarna színű töredékei. H: 5,4 cm. Sz: 5,3 cm. Fv: 1,1 cm, ill. H: 5,3 cm. Sz: 5 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ó.93.7.57-58.
50. Oldaltörödékek
Jól korongozott, szürke színű hastörödékek. H: 6,3 cm. Sz: 4,5 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ó.93.7.59.

51. Aljtöredék

Nagyobb edény alacsony talpgyűrűs aljtöredéke, korongozásból származó árkolásokkal. Sötétszürke. H: 11,6 cm. Sz: 7,6 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.93.7.60.

52. Fenéktöredék

Omphaloszosz edény szürke színű töredéke. H: 5,4 cm. Sz: 4,7 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ö.93.7.61.

U. objektum feletti nyesésből:

53. Peremtöredék

Kihajló, szürke színű töredék. H: 5,9 cm. Sz: 3,8 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.7.63.

54. Oldaltöredék

Seprűsdíszes, fekete színű töredék. H: 3,6 cm. Sz: 4,1 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ö.93.7.64.

55. Edénytöredékek

Különböző edények jellegtelen, szürke színű oldaltöredékei és egy kopott, szürke színű aljtöredék. Átlagos Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.93.7.65-67.

U. objektum, Mé: 70-80 cm:

56. Vasvéső

Négyzet keresztmetszetű, a kör keresztmetszetű köpűben famaradványokkal. H: 19 cm. A köpű Á: 2,2 cm. Ltsz: Ö.93.7.68. (V. t. 1. és 4. ábra)

57. Oldaltöredékek

Különböző edények jól korongozott, szürke és sötétszürke színű töredékei. Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.7.69-74.

0 3 cm

4. ábra. Vasvéső az U. objektumból

U. objektum, Mé: 80-150 cm:

58. Edénytöredék

Urna alakú edény kihajló peremű töredéke. A vállon két árkolás fut körbe. Világosszürke. H: 14,5 cm. Sz: 7,6 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.93.7.75. (V. t. 22.)

59. Fazéktöredék

Fazék kihajló peremű töredéke, a vállon árkolás fut körbe. Grafitos, szürke. H: 8,9 cm. Sz: 8,7 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.93.7.76. (V. t. 12.)

60. Edénytöredék

Nagyobb edény kihajló peremű töredéke. Simított, fekete. H: 13,6 cm. Sz: 4,7 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.7.77. (V. t. 18.)

61. Edénytöredék

Hasonló edény peremtöredéke. H: 3,9 cm. Sz: 3,1 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.7.77.

62. Fazéktöredékek

Különböző edények függőleges falú, kézi korongon készült, szürke színű töredékei. H: 14,5 cm. Sz: 7,6 cm. Fv: 0,6 cm, ill. H: 8,7 cm. Sz: 8,2 cm. Fv: 0,8 cm és H: 8,2 cm. Sz: 8,1 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.93.7.78-79. (V. t. 13. és 17.)

63. Peremtöredékek

Különböző edények kihajló peremű, részben árkolt, szürke színű töredékei (6 db). Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.7.80-84.

64. Fazéktöredék

Kihajló, levágott peremű, kézi korongon készült, barna-szürke. H: 3,5 cm. Sz: 3,7 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.93.7.85.

65. Fazéktöredék

Kihajló, levágott peremű, bütyökdíszes, kézi korongon készült, szürke, belül barna. H: 4,5 cm. Sz: 7,7 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.93.7.86. (V. t. 5.)

66. Fazéktöredék

Kihajló peremű, kézi korongon készült, szürke. H: 3,2 cm. Sz: 3,2 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.93.7.87.

67. Fültöredék

Ovális keresztmetszetű, simított, fekete. H: 2,2 cm. Á: 1,6 cm. Ltsz: Ö.93.7.88.

68. Táltöredék

Tál hastöredéke, fekete. H: 7 cm. Sz: 4,9 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.7.89.

69. Táltöredék

Tál hastöredéke, barna foltos szürke. H: 4,3 cm. Sz: 3,8 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.93.7.90.

70. Edény töredékei

Valószínűleg fazék seprűsdíszes, narancssárga színű alj- és oldaltöredéke. H: 7 cm. Sz: 6,7 cm. Fv: 1,2 cm., ill. H: 7,8 cm. sz: 3,3 cm. Fv: 1,1 cm. Ltsz: Ö.93.7.91.

71. Oldaltöredékek

Grafitos, részben seprűsdíszes, szürke színű töredékek (3 db). Átlagos Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.93.7.92.

72. Oldaltöredékek

Különböző edények grafitos, seprűsdíszes, szürke színű töredékei (3 db). Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.7.93-94. és 99.

73. Oldaltöredékek

Különböző edények jól korongolt, szürke színű töredékei (14 db). Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ó.93.7.95-98.

74. Oldaltöredékek

Különböző edények kézikorongon készült barna és szürke színű töredékei (8 db). Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ó.93.7.100.-102.

75. Aljtöredékek

Különböző edények szürke színű töredékei (5 db). Átlagos Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ó.93.7.103-105.

76. Aljtöredék

Kézi korongon készült, kopott, barnásszürke. H: 5 cm. Sz: 3,8 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ó.93.7.93.106.

U. objektum északkeleti sarkából, a ház falából:

77. Oldaltöredék

Vékonyfalú, sötétszürke oldaltöredék 9 darabja. Átlagos Fv: 0,2 cm. Ltsz: Ó.93.7.107.

U. objektum keleti fele, az alsó iszapos rétegből:

78. Peremtöredék

Kihajló peremtöredék korongolásból származó árkolásokkal. Fekete. H: 4,8 cm. Sz: 3,8 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ó.93.7.108.

79. Oldaltöredékek

Különböző edények jól korongolt, fekete színű töredékei (4 db). Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ó.93.7.109-112.

80. Aljtöredék

Enyhén ívelt fenékkal és meredek, árkolt oldallal. Fekete. H: 4,5 cm. Sz: 2,9 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ó.93.7.93.113.

81. Oldaltöredékek

Különböző edények szürke és barna színű, kézi korongon készült töredékei. H: 3,1 cm. Sz: 2,8 cm. Fv: 1 cm, ill. H: 3,5 cm. Sz: 4,5 cm. Fv: 1,1 cm. Ltsz: Ó.93.7.115-116.

82. Patics

Barna foltos szürke színű töredék. H: 5 cm. sz: 3,4 cm. Ltsz: Ó.93.7.114.

U. objektum alja:

83. Oldaltöredékek

Különböző edények jól korongolt, fekete színű töredékei (2 db). Átlagos Fv: 0,3 cm. Ltsz: Ó.93.7.117-118.

U. objektum mellett:

84. Töredékes bronzkarperec

Plasztikus díszítésű karperec darabja. A díszítést árkolásokkal kiemelt gömbök adják. A felső forma stilizált állatfejre emlékeztet, bár az antropomorfikus megközelítés sem kizárt. A karperec kígyófejben végződik, a formát két vízszintes árkolás hangsúlyozza ki. Tör. H: 4,4 cm. Á: 0,6 cm Ltsz: Ó.93.8.1. (V. t. 3. és 3. ábra)

AE. objektum

A Ny-K irányú objektum formája téglalapalakú, lekerített sarkokkal és ívelt oldallal, fala meredek. H: 600 cm, Sz: 380 cm, Mé: 101 cm. Cölöplyuk nem tartozott hozzá, padkája, belépője és padlója sem volt. Kérdéses,

3. ábra. Kígyófejes bronzkarperec az U. ház környékéről

hogy ház volt-e, egyedül a méretei utalnak erre. Közepébe volt beásva a 424. avar sír. A kelta házból kevés edénytöredék került elő, köztük grafitos darabok is. Vas tárgyakat is találtak, valamint őrlőkő kisebb darabját.

Leletanyag:

1. Vaskés töredéke
Ívelt hátú vaskés pengetőtöredéke. H: 7,6 cm. Sz: 2,5 cm. Ltsz: Ó.93.18.1. (VI. t. 2.)
2. Vas ácskapocs
Kisméretű, négyzet keresztmetszetű vas ácskapocs töredéke. H: 7 cm. Sz: 0,8 cm. Ltsz: Ó.93.18.2. (VI. t. 3.)
3. Edénytöredékek
Egy vagy két edény vékonyfalú, szürke színű töredékei (16 db). Fv: 0,3-0,6 cm. Ltsz: Ó.93.14.1.
4. Oldaltöredék
Seprűsdíszes, grafitos, narancssárga. H: 9,4 cm. Sz: 3,7 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ó.93.9.14.2.
5. Táltöredék
Kihajló peremű, jól korongozott, kopott, szürke. H: 7 cm. Sz: 5,1 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ó.93.9.14.3. (VI. t. 7.)
6. Peremtöredék
Kihajló peremtöredék, sötétszürke. A vállon átfúrás nyoma. H: 6,7 cm. Sz: 2,1 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ó.93.9.14.4. (VI. t. 5.)
7. Peremtöredékek
Különböző edények kihajló, sötétszürke színű töredékei. H: 5,3 cm. Sz: 2,7 cm. Fv: 0,3 cm, ill. H: 2,8 cm. Sz: 1,5 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ó.93.9.14.5-6. (VI. t. 6. és 8.)
8. Edénytöredék
Kihajló peremű, árkolt, alatta ferde bevagdosásokkal díszített. Grafitos, szürke. H: 3,9 cm. Sz: 3 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ó.93.9.14.7. (VI. t. 9.)
9. Peremtöredék
Kihajló, duzzadt peremtöredék, grafitos, sötétszürke. H: 3,6 cm. Sz: 3 cm. Ltsz: Ó.93.9.14.8.
10. Csupor töredékei
Kihajló, duzzadt peremű, a vállon árkolásokkal tagolt bordadísz, seprűsdíszes, sötétszürke (7 db). Fv: 0,4-0,7 cm. Ltsz: Ó.93.9.14.9. (VI. t. 4a-b.)
11. Oldaltöredékek
Különböző edények árkolt, jól korongozott, szürke és barna színű töredékei (3 db). Az egyik töredék átfúrt. Átlagos Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ó.93.9.14.11.1.-13.

12. Oldaltöredékek
Különböző edények jól korongozott, szürke és barna színű töredékei (17 db). Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.9.14.13-16. és 18-23.
13. Aljtöredék
Egyenes fenekű, jól korongozott, barna. H: 7 cm. Sz: 6,1 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.93.9.14.30.
14. Aljtöredékek
Különböző edények omphaloszosz, szürke színű töredékei. H: 3,4 cm. Sz: 3,2 cm, H: 2,7 cm. Sz: 2,5 cm. Ltsz: Ö.93.9.14.34-35.
15. Aljtöredékek
Különböző edények grafitos, szürke színű töredékei (3 db). Átlagos Fv: 1 cm. Ltsz: Ö.93.9.14.31-32. Az egyik töredék ferde bevágásokkal díszített. (VI. t. 1.)
16. Kőtöredék
Mégmunkált homokkő, szürke, törésfelülete vörös. H: 8,1 cm. Sz: 5,1 cm. M: 3,1 cm. Ltsz: Ö.93.9.14.36.
17. Tapasztás
Barna színű töredékek, egyik oldaluk sima. H: 4,8 cm. Sz: 4 cm, ill. H: 4,2 cm. Sz: 3,7 cm. Ltsz: Ö.93.9.14.37.
18. Patics
Barna színű töredék. H: 2,2 cm. Sz: 3,7 cm. Ltsz: Ö.93.9.14.38.

Al. objektum

A Ny-K irányú ház formája téglalap alakú, lekerekített sarkokkal és meredek oldallal, alja teknős. Az objektum H: 650 cm, szélessége 350 cm. Belépője talán a DNy-i sarkában volt. Az objektum közepébe volt beásva az 528. avar sír. A rövidebb oldalon egy-egy cölöplyuk volt. A kerek, keleti cölöplyuk H: 30 cm, a másik, ovális formájú H: 32 cm. Edénytöredékek mellett több orsókarika és vassalak is tartozott hozzá.

Leletanyag:

Al. objektum feletti nyelésből:

- Orsókarika
Másodlagosan kerámiatöredékből kialakított. Grafitos, szürke színű, oldalán két bevágással. Á: 2,1 cm. M: 1,3 cm. Ltsz: Ö.2001.1.1. (VI. t. 15.)
- Orsókarika töredéke
Másodlagosan kerámiatöredékből kialakított. Szürke színű töredék. H: 4 cm. Sz: 2,2 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.2001.1.2. (VI. t. 10.)
- Orsókarika töredéke
Másodlagosan, seprűsdízes, grafitos kerámiatöredékből kialakított. Szürke színű töredék. H: 5,4 cm. Sz: 2,2 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.2001.1.3. (VI. t. 11.)
- Orsókarika töredéke
Másodlagosan, barna színű, jól korongolt kerámiatöredékből kialakított. H: 3,7 cm. Sz: 1,9 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ö.2001.1.4. (VI. t. 12.)
- Táltöredék
Kihajló peremű, simított, szürke színű töredék. H: 8,7 cm. Sz: 3,3 cm. Fv: 0,3 cm. Ltsz: Ö.2001.1.5. (VI. t. 16.)

- Oldaltöredék
Ívelt, sötétszürke színű hastöredék. H: 5,9 cm. Sz: 4,4 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.2001.1.6.

Al. objektum feletti rábontásból:

- Oldaltöredékek
Különböző edények jellegtelen barna és barnás-szürke töredékei (3 db). Átlagos Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.93.20.1-2.
 - Oldaltöredék
Grafitos, seprűsdízes, szürke. H: 4,3 cm. Sz: 3,5 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.20.3.
- Al. objektum:
- Csuportöredék
Kihajló, duzzadt peremű, seprűsdízes, átfúrt, grafitos, szürke. H: 9,2 cm. Sz: 3,2 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.2001.1.7. (VI. t. 14. és 17.)
 - Csuportöredék
Hasonló edény töredéke. H: 7,6 cm. Sz: 5,4 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.2001.1.8. (VI. t. 19.)
 - Csuportöredék
Hasonló edény töredéke. H: 8,9 cm. Sz: 3,7 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.2001.1.9. (VII. t. 2.)
 - Oldaltöredék
Seprűsdízes, grafitos, szürke. H: 4,8 cm. Sz: 3,4 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.2001.1.10.
 - Oldaltöredék
Seprűsdízes, grafitos, szürke. H: 6,5 cm. Sz: 5,5 cm. Fv: 1,2 cm. Ltsz: Ö.2001.1.11.
 - Táltöredék
Behajló peremű, kopott, szürke. H: 5 cm. Sz: 3,7 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.2001.1.12. (VI. t. 18.)
 - Táltöredék
Kihajló peremű, szürke. H: 2,7 cm. Sz: 7,7 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.2001.1.13. (VI. t. 13.)
 - Oldaltöredékek
Enyhén ívelt, szürke színű töredékek. Átlagos Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.2001.1.14.
 - Oldaltöredék
Simított, barna, belül szürke. H: 6,6 cm. Sz: 7,8 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.2001.1.15.
 - Aljtöredékek
Különböző edények vastagfalú, szürke színű töredékei. H: 6,3 cm. Sz: 6,2 cm. Fv: 0,7 cm, ill. H: 5,7 cm. Sz: 5,7 cm. Fv: 1,9 cm. Ltsz: Ö.2001.1.16.
 - Patics
Barna színű töredékek. H: 3,7 és 4 cm. Ltsz: Ö.2001.1.17.
- Al. objektum keleti fele:
- Urna alakú edény töredéke
Kihajló peremű, bordadízes, szürke-barna, a peremen fekete festés vagy kátrányozás nyomaival. H: 10 cm. Sz: 8,6 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.93.20.6. (VII. t. 1.)
 - Oldaltöredék
Grafitos, seprűsdízes, szürke. H: 4,5 cm. Sz: 2 cm. Fv: 0,3 cm. Ltsz: Ö.93.20.7.

22. Aljtöredék

Csillámos felszínű, szürke. H: 3,6 cm. Sz: 2,8 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.20.8.

Al. objektum keleti cölöplyuk:

23. Oldaltöredék

Enyhén ívelt, kopott, szürke. H: 3,1 cm. Sz: 3,5 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.20.9.

Al. objektum mellett:

24. Vassalak

Amorf töredék. H: 6,5 cm. Sz: 32 cm. Ltsz: Ö.93.21.1.

Al. objektumtól délre, Mé: 100-120 cm:

25. Oldaltöredékek

Különböző edények kopott, szürke és barna színű töredékei (7 db). Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.21.2-4.

Al. objektum környéke:

26. Táltöredék

Kihajló peremű, finoman iszapolt, szürke. H: 8,2 cm. Sz: 4,7 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.2001.1.18. (VII. t. 3.)

27. Peremtöredék

Kihajló, szürke színű töredék. H: 3,2 cm. Sz: 1,2 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ö.2001.1.19.

28. Peremtöredék

Kihajló, duzzadt perem, grafitos, szürke. H: 6 cm. Sz: 2,4 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.2001.1.20.

29. Oldaltöredékek

Különböző edények seprűsdízes, grafitos, szürke színű töredékei. H: 5,3 cm. Sz: 3 cm. Fv: 0,6 cm, ill. H: 5,1 cm. Sz: 5,6 cm. Fv: 1 cm. Ltsz: Ö.2001.1.21.

30. Oldaltöredék

Ívelt hastöredék, szürke. H: 3,2 cm. Sz: 2,5 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.2001.1.22.

AJ. objektum

Kérdéses, hogy objektum volt-e, vagy csak néhány szórvány edénytöredékből állt.

Leletanyag:

1. Hombár töredékei

Egyenes aljú, meredek falú, seprűsdízes hombár alj- és oldaltöredékei (5 db). Grafitos, kavicsal soványított, szürke. A legnagyobb töredék H: 35 cm. Sz: 20 cm. Fv: 1,2 cm. Ltsz: Ö.93.22.1. (VII. t. 4.)

2. Edénytöredék

Hombár vagy fazék seprűsdízes, kavicsal soványított töredéke. A vállon árkolás fut körbe. Szürke foltos barna. H: 14,4 cm. Sz: 13,8 cm. Fv: 0,9 cm. Ltsz: Ö.93.22.2. (VII. t. 5.)

3. Oldaltöredék

Csillámos felszínű, kavicsal soványított, szürke. H: 5,3 cm. Sz: 3,7 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.93.22.3.

4. Patics

Áglenyomatos töredékek (3 db), barna-szürke. Átlagos H: 2,5 cm. Ltsz: Ö.93.22.4.

AK. objektum

A sekély mélységű kelta gödörben hombártöredékeket, homokkőlapokat, paticsdarabokat és vaslánc-töredéket találtak. Nagyobb edény összeillő töredékei közül az egyik az A1. objektumból került elő. Az objektum H: 100 cm. Sz: 88 cm. Mé: 102 cm. Mélység a szelvénszinten: 80 cm.

Leletanyag:*AK. objektum felett:*

1. Peremtöredék

Kihajló, csillámos felszínű, kavicsal soványított, szürke. H: 5,3 cm. Sz: 3,7 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.93.24.1. (VII. t. 8.)

2. Peremtöredék

Kihajló, sötétszürke. H: 3,3 cm. Sz: 1,8 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.24.2.

3. Peremtöredék

Kihajló, csillámos felszínű, kopott, szürke. H: 4,2 cm. Sz: 3,2 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.24.3. (VII. t. 9.)

4. Oldaltöredék

Csillámos felszínű, fekete. H: 5,7 cm. Sz: 7,8 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.93.24.4.

5. Oldaltöredék

Csillámos felszínű, barna színű hastöredékek. H: 2,3 cm. Sz: 2,4 cm. Fv: 0,6 cm, ill. H: 2,9 cm. Sz: 3 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.24.5.

6. Oldaltöredékek

Különböző edények grafitos, szürke színű töredékei (4 db). Két töredék seprűsdízes. Átlagos Fv: H: 5,7 cm. Sz: 7,8 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.93.24.6-7.

7. Patics

Kisebb, barna, piros és szürke színű töredékek (4 db). Ltsz: Ö.93.24.8.

AK. objektum:

8. Vaslánc töredéke

4 csavart tagból álló lánc-töredék. Tör. H: 24,3 cm. Sz: 1,8 cm. Ltsz: Ö.93.24.13. (VII. t. 12.)

9. Táltöredék

Kihajló peremű, kavicsal soványított tál töredékei. H: 5,2 cm. Sz: 4,8 cm. Fv: 0,5 cm, ill. H: 4,1 cm. Sz: 3,7 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.93.24.9. (VII. t. 10-11.)

10. Aljtöredék

Nagyobb méretű edény aljtöredéke. Egyetlenül kiégetett, fekete foltos barna, belül szürke. Tör. M: 6,3 cm. Fá: 9,7 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.24.10. (VII. t. 7.)

11. Edénytöredék

Nagyobb edény összeillő, barna, belül szürke színű hastöredékei. Az egyik töredék az A1. objektumból került elő. H: 18,4 cm. Sz: 10,2 cm. Fv: 0,9 cm. Ltsz: Ö.93.24.11. és Ö.93.26.8. (VII. t. 6.)

12. Oldaltöredék

Szürke színű, ívelt töredékek. Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.24.12.

13. Táltöredék

Kihajló peremű, kavicsal soványított tál töredékei. H: 5,2 cm. Sz: 4,8 cm. Fv: 0,5 cm, ill. H: 4,1 cm. Sz:

- 3,7 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ó.93.24.9.
14. Kőtöredék
Vörös színű homokkőlap töredéke. H: 22 cm. Sz: 19,5 cm. M: 2,5 cm. Ltsz: Ó.93.22.5.

Az AJ. és AK. objektumok között vasfibula került elő.

15. Töredékes vasfibula
Töredékes vasfibula megvastagított kengyellel. Tör. H: 3,5 cm. Sz: 0,7 cm. Ltsz: Ó.2001.2.1. (IX. t. 2. és 5. kép)

5. ábra. Vasfibula az AJ. és AK. objektum között

A1. objektum

Ovális, sekély objektum. H: 104 cm. Sz: 88 cm. Mé: 102 cm.

Leletanyag:

- Hombár töredékei
Kihajló, duzzadt peremű, seprűsdíszes lombár töredékei (50 db) másodlagos égésnyomokkal. Grafitos, okkersárga. Szá: 27 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ó.93.26.1. (VIII. t. 4.)
- Táltöredék
Kihajló peremű, jól látható korongolásnyomokkal, szürkésbarna. H: 19 cm. Sz: 12,2 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ó.93.26.2. (VIII. t. 1.)
- Csuportöredék
Kihajló peremű, seprűsdíszes, szürkésbarna. Szá: 13,4 cm. Tör. M: 9 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ó.93.26.3. (VIII. t. 2.)
- Táltöredékek
Kihajló peremű, jól látható korongolásnyomokkal, szürke. H: 10,2 cm. Sz: 4,3 cm. Fv: 0,5 cm, ill. H: 9,7 cm. Sz: 4,3 cm. Ó.93.26.4. (VIII. t. 5.)
- Fazéktöredék
Behajló peremű, csillámos, porózus felszínű, szürke foltos fekete. H: 14,2 cm. Sz: 10,4 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ó.93.26.5.
- Edénytöredékek
Nagyobb méretű edény alj- és oldaltöredékei (6 db), jól látható korongolásnyomokkal, fekete. Átlagos Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ó.93.26.6. (VIII. t. 6.)
- Edénytöredék
Kihajló peremű, a nyaknál bordadíszes, vállán árkolással tagolt, besímített hullámvonalak futnak körbe. Csillámos felszínű, szürke. H: 9,4 cm. Sz: 8,4 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ó.93.26.7. (VIII. t. 3.)

- Oldaltöredék
Csillámos felszínű, barna, belül szürke. H: 4,4 cm. Sz: 2,5 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ó.93.26.11.
- Vastöredék
Esetleg késpenge töredéke. H: 2,1 cm. Sz: 1,5 cm. Ltsz: Ó.93.26.12.
- Kőtöredék
Homokkőlap szürke színű töredékei. A legnagyobb töredék H: 14 cm. Sz: 8 cm. M: 0,7 cm. Ltsz: Ó.93.26.13.
- Hálónéhezék töredéke
A középső rész töredéke. Másodlagosan megégett, barna. H: 8,5 cm. Sz: 7,2 cm. Ltsz: Ó.93.26.14.
- Patics
Két kisebb, szürke színű töredék. H: 3,3 cm. Sz: 2,4 cm, ill. H: 1,8 cm. Sz: 1,7 cm. Ltsz: Ó.93.26.14.

A2. objektum

Ovális, sekély objektum, északkeleti széle bizonytalan. H: kb. 100 cm. Sz: 92 cm. Mé: 102 cm.

- Peremtöredék
Kihajló peremtöredék, csillámos felszínű, szürkésbarna. H: 5,2 cm. Sz: 2 cm. Fv: 0,3 cm. Ltsz: Ó.93.27.1. (VIII. t. 8.)
- Edény töredékei
Kihajló peremű edény töredékei (4 db), a váll és a has találkozásánál árkolt. Másodlagos égésnyomokkal, szürke. A legnagyobb töredéktöredék, csillámos felszínű, szürkésbarna. A legnagyobb töredék H: 11,7 cm. Sz: 8,5 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ó.93.27.2. (VIII. t. 9.)
- Ajltöredék
Nagyobb edény gyengén benyomott fenekű töredéke. Az oldalon korongolásból származó árkolások futnak körbe. Kavicssal soványított, szürke, belül barna. H: 11,7 cm. Sz: 10,3 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ó.93.27.3.
- Oldaltöredék
Árkolt, narancssárga színű hastöredék. H: 2,7 cm. Sz: 3,6 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ó.93.27.4.
- Edény töredékei
Grafitos, seprűsdíszes, szürke színű csupor vagy fazék oldaltöredékei (6 db). Átlagos Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ó.93.27.4.
- Oldaltöredék Ó.93.27.56.
Grafitos, vastagfalú, szürke színű töredék. H: 6,7 cm. Sz: 7,2 cm. Fv: 1,4 cm.
- Vaskapcsok
Vaskapcsok töredékei. Átlagos H: 8 cm. Átlagos Sz: 1 cm. Ó.93.27.8-9. (VIII. t. 7a-e.). Az egyik, vastagabb töredék (VIII. t. 7a.) esetleg szerszám darabja lehetett.
- Kőtöredékek
Mégmunkált homokkőtöredékek (3 db), különböző vastagságra vágott lapok. H: 25 cm. Sz: 20,7 cm. V: 1,8 cm., H: 15,8 cm. Sz: 13 cm. V: 2 cm. és H: 17 cm. Sz: 10 cm. V: 1 cm.
- Kőtöredék
Mégmunkált mészkőtöredék, egyik oldala sima, esetleg örlőkő töredéke lehetett. H: 11,5 cm. Sz: 9 cm. V: 5 cm.

10. Pattinték
Barna kovatóredék. H: 1,9 cm. Sz: 1,2 m. Ltsz: Ö.93.27.10.

Bizonytalan objektumok

A3. objektum

Csak az északi része lett feltárva, formája eredetileg kerek lehetett. Objektumrajz nem készült. A betöltésben egy-két őskori és kelta kerámiatöredék került, állatcsontok mellett.

Kelta leletanyag:

1. Edénytöredék
Ívelt hastöredék, simított, szürke. H: 5,5 cm. Sz: 3,5 cm. Fv: 0,6 cm.

A4. objektum

Szabálytalan, nagyjából ovális objektum. Objektumrajz nem készült. A betöltésben több őskori és egy kelta kerámiatöredék került, állatcsontok mellett.

Kelta leletanyag:

1. Táltöredék
Ívelt hastöredék, finoman iszapolt, simított, szürke. H: 7,4 cm. Sz: 5 cm. Fv: 0,4 cm.

A5. objektum

Csak a déli része lett feltárva, formája eredetileg ovális lehetett. Objektumrajz nem készült. A betöltésben egy-két őskori, két középkori és egy kelta kerámiatöredék került, állatcsontok és paticsok mellett.

Kelta leletanyag:

1. Edénytöredék
Enyhén ívelt, kopott, szürke. H: 4,3 cm. Sz: 3 cm. Fv: 0,3 cm.
Az objektum felett sok őskori kerámiatöredék mellett két kelta edénytöredék került.
1. Edénytöredék
Ívelt hastöredék, simított, szürke. H: 6,5 cm. Sz: 5,2 cm. Fv: 0,5 cm.
2. Altöredék
Benyomott aljtöredék, keményre kiégetett, kopott, szürke. H: 7 cm. Sz: 6,5 cm. Fv: 0,4 cm.

A 2. szelvényben a sok szórványlelet alapján esetleg elpusztult objektumot feltételezhetünk. Az itt előkerült leletek:

1. Edénytöredék
Kihajló peremű edény 3 töredéke. Jól korongozott, szürke. Átlagos Fv: 0,5 cm. Ö.93.17.1.
2. Edénytöredék
Kihajló peremű edény 3 töredéke. Jól korongozott, barna. Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.17.16.1. (VIII. t. 10.)
3. Edénytöredék
Kihajló peremtöredék, kívül két koncentrikus körrel díszített. Jól korongolt, szürke. H: 2,9 cm. Sz: 1,5 cm. Ltsz: Ö.93.17.17. (VIII. t. 15.)
4. Oldaltöredék
Átfúrt, grafitos, szürke. Másodlagosan orsókariká-

nak használták. H: 3,2 cm. Sz: 1,9 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.17.3. (VIII. t. 13.)

5. Oldaltöredék
Átfúrt, árktolt, szürke színű töredék. Esetleg másodlagosan orsókarikának használták. H: 4,3 cm. Sz: 4 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.93.17.3. (VIII. t. 14.)
6. Oldaltöredék
Átfúrt, grafitos, szürke színű töredék. Esetleg másodlagosan orsókarikának használták. H: 3,2 cm. Sz: 1,9 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.17.21. (VIII. t. 13.)
7. Peremtöredék
Kihajló peremű, barna színű töredék. H: 2,7 cm. Sz: 3 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.93.17.19.
8. Peremtöredékek
Különböző edények kihajló, duzzadt peremtöredékei. Grafitos, szürke. Átlagos Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.93.17.2. és 20. (VIII. t. 11.)
9. Edény töredékei
Kihajló peremű edény perem- és árktolt hastöredéke. Fekete. H: 5,6 cm. Sz: 6 cm. Fv: 0,4 cm, ill. H: 5,4 cm. sz: 2,9 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.17.4. és 18. (VIII. t. 12.)
10. Oldaltöredékek
Különböző edények jól korongozott, részben árktolt, szürke színű töredékei (12 db). Átlagos Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.93.17.5., 11-12., 23-27.
11. Oldaltöredékek
Vastagfalú, barna színű töredékek (3 db). Átlagos Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.93.17.6.
12. Oldaltöredékek
Különböző edények seprűdíszes, grafitos, szürke színű töredékei (6 db). Átlagos Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.93.9.17.7-8., 13-14., és 22.
13. Aljtöredékek
Különböző edények seprűdíszes, grafitos szürke színű töredékei (4 db). Átlagos Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.93.17.15., 29-30.
14. Aljtöredékek
Különböző edények jól korongozott, szürke színű töredékei. H: 5,5 cm. Sz: 3,5 cm. Fv: 0,8 cm, ill. H: 5 cm. sz: 5,3 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.93.17.16., és 28.
15. Vassalak
Amorf töredékek (2 db). Ltsz: Ö.93.17.8. és 31.

A C. objektumban (középkori építmény) és környékén sok kelta kerámiatöredék került elő, esetleg itt is lehetett egy La Tene objektum.

C. objektum:

16. Táltöredék
Behajló peremű, finoman iszapolt, simított, szürke. H: 8,9 cm. Sz: 6,3 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.92.75.1.
17. Peremtöredék
Behajló peremű, finoman iszapolt, szürke. H: 2 cm. Sz: 2 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.75.2.
18. Peremtöredék
Behajló peremű, finoman iszapolt, barna. H: 5,2 cm. Sz: 1,7 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.92.75.3.
19. Peremtöredék
Behajló peremű, finoman iszapolt, simított, barna. H: 4,7 cm. Sz: 1,8 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ö.92.75.4.

20. Edénytöredék
Nagyobb edény válltöredéke, árkolt, barna. H: 8,2 cm. Sz: 6 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.75.5.
21. Edénytöredékek
Nagyobb edény váll- és hastöredéke. Kopott, szürke. H: 11 cm. Sz: 7,5 cm. Fv: 0,6 cm, ill. H: 11,5 cm. Sz: 12,2 cm. Ltsz: Ö.92.75.6. és 8.
22. Peremtöredék
Behajló peremű, finoman iszapolt, simított, szürke. H: 6 cm. Sz: 4 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.92.75.7.
23. Edénytöredékek
Finoman iszapolt, simított, szürke színű töredékek, esetleg egy edény darabjai. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.92.75.10.
24. Oldaltöredékek
Éles törésű váll- és hastöredék. Finoman iszapolt, barna. H: 8,3 cm. Sz: 3,5 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.92.75.11.
25. Peremtöredék
Kihajló peremű, kopott, szürke. H: 6,3 cm. Sz: 3,5 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.75.12.
26. Táltöredék
Behajló peremű, finoman iszapolt, simított, szürke. H: 6,8 cm. Sz: 3,4 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.92.75.13. (IX. t. 9.)
27. Oldaltöredék
Vastag falú, seprűsdíszes, grafitos, szürke. H: 9 cm. Sz: 6 cm. Fv: 1 cm. Ltsz: Ö.92.75.14.
28. Oldaltöredék
Hasonló töredék, esetleg az előző edény darabja. H: 6,7 cm. Sz: 6,1 cm. Ltsz: Ö.92.77.1.
29. Edénytöredék
Váll- és hastöredék, árkolt, szürke. H: 6,2 cm. Sz: 4,9 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.76.2.
30. Edénytöredék
Grafitos edény aljtöredéke. Seprűsdíszes, szürke. H: 4,5 cm. Sz: 4,1 cm. Fv: 0,9 cm. Ltsz: Ö.92.81.1.
31. Edénytöredék
Árkolt hastöredék, fekete. H: 4,2 cm. Sz: 3,6 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ö.92.81.2.
- Szórványleletek az 1984. évi ásatásból:*
32. Edénytöredék
Fazék vagy csupor grafitos, árkolt, seprűsdíszes töredéke, szürke. H: 4,8 cm. Sz: 2,9 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.92.77.3.
33. Peremtöredék
Kihajló töredék, simított, fekete. H: 7,3 cm. Sz: 3,9 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.77.4.
34. Edénytöredék
Seprűsdíszes, grafitos, szürke. H: 2,9 cm. Sz: 2 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.92.78.1.
35. Edénytöredék
Ívelt hastöredék. Kopott, szürke. H: 9,4 cm. Sz: 8,5 cm. Fv: 0,9 cm. Ltsz: Ö.92.79.1.
36. Táltöredék
Omphaloszosz tál töredéke. Szürke. Kopott. H: 7,2 cm. Sz: 6,7 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.92.80.1.
37. Edénytöredék
Grafitos, seprűsdíszes, szürke. H: 3,1 cm. Sz: 2,4 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.92.77.1.
38. Edénytöredék
A perem alatti rész töredéke. Kopott, szürke. H: 6,5 cm. Sz: 2,14 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.92.77.2.
39. Oldaltöredékek
Fazék vagy csupor seprűsdíszes töredékei (3 db). Grafitos, szürke. Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.73.1.
40. Fenéktöredék
Hasonló edény sötétszürke színű töredéke. Tör. M: 2,7 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.92.73.2.
41. Oldaltöredék
Bordadíszes, grafitos, szürke. H: 4,5 cm. Sz: 2,6 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.92.74.1.
42. Peremtöredék
Kihajló töredék, szürke. H: 9,2 cm. Sz: 3,1 cm. Fv: 0,9 cm. Ltsz: Ö.92.92.2.
43. Aljtöredék
Egyenes fenekű, kopott, simított, szürke. H: 5,9 cm. Sz: 5,3 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.92.92.3.
44. Peremtöredék
Kihajló, duzzadt peremtöredék, grafitos, szürke. H: 5,7 cm. Sz: 1,8 cm. Ltsz: Ö.92.92.5.
45. Peremtöredék
Kihajló, fekete színű töredék. H: 3,5 cm. Sz: 1,4 cm. Ltsz: Ö.92.92.6.
46. Aljtöredékek
Különböző edények kopott, szürke színű aljtöredékei. Fv: 1 cm. Ltsz: Ö.92.92.7-8.
47. Peremtöredékek
Különböző edények, kihajló, duzzadt peremtöredékei. Grafitos, szürke. H: 3,9 cm. Sz: 2,3 cm, ill. H: 3,7 cm. Sz: 2,6 cm. Ltsz: Ö.92.92.9.
- Szórványleletek az 1985. évi ásatásból:*
48. Ácskapocs
Nagyobb méretű, töredékes ácskapocs. H: 6,4 cm. Sz: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.16.2. (IX. t. 13.)
49. Fenéktöredék
Kopott, grafitos, szürke. H: 5,4 cm. Sz: 2,5 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ö.92.93.1.
50. Peremtöredék
Kihajló, simított, szürke. H: 5,5 cm. Sz: 3 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ö.92.93.2.
51. Oldaltöredék
Seprűsdíszes hastöredék, grafitos, szürke. H: 3,9 cm. Sz: 3,8 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.92.93.4.
52. Peremtöredékek
Különböző edények kihajló peremű, szürke színű töredékei. Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.93.5-7.
53. Fazéktöredék
Kihajló peremű, bordadíszes, szürke. H: 5,7 cm. Sz: 4,7 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.92.93.9.
54. Peremtöredék
Kihajló, duzzadt peremtöredék. Kopott, szürke. H: 3,8 cm. Sz: 2,6 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.92.93.8.
55. Edénytöredék
Nagyobb edény hastöredéke. Simított, szürke. H: 11,2 cm. Sz: 9,1 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.92.93.10.

56. Csuportöredék
Seprűsdíszes, árkolt aljtöredék, szürke. Tör. M: 4,8 cm. Fá: 10,6 cm. Fv: 0,3 cm. Ltsz: Ö.92.93.11.
57. Peremtöredék
Kihajló, profilált peremtöredék. Kopott, szürke. H: 3,3 cm. Sz: 2,3 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ö.92.93.12.
58. Peremtöredék
Kihajló, duzzadt peremtöredék. Kopott, grafitos, szürke. H: 4,4 cm. Sz: 1,2 cm. Ltsz: Ö.92.93.13.
59. Oldaltöredék
Ívelt, fekete színű. H: 7,7 cm. Sz: 3,4 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.92.93.14.
60. Aljtöredék
Kopott, grafitos, szürke. H: 6,3 cm. Sz: 4,4 cm. Fv: 0,9 cm. Ltsz: Ö.92.93.15.
61. Tál töredékei
Kihajló, profilált peremű. Külső felülete lepattogzott. H: 11,6 cm. Sz: 6 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.93.16. (IX. t. 5.)
62. Tál töredékei
Behajló peremű tál perem- és oldaltöredékei (5 db). Barna-szürke. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.94.1. (IX. t. 8.)
63. Táltöredék
Kihajló peremtöredék. Simított, barna foltos szürke. H: 4,8 cm. Sz: 3,4 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ö.92.94.2.
64. Táltöredék
Kihajló, sötétszürke színű peremtöredék. H: 4,3 cm. Sz: 2,6 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ö.92.94.3.
65. Peremtöredék
Kihajló peremtöredék. Kopott, szürke. H: 3,5 cm. Sz: 2,2 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.94.4.
66. Oldaltöredék
Csupor vagy fazék seprűsdíszes, grafitos, szürke színű töredéke. H: 6,1 cm. Sz: 4,7 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.94.5.
67. Peremtöredék
Kihajló peremtöredék, sötétszürke. H: 3,9 cm. Sz: 3 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.94.6.
68. Oldaltöredék
Vékonyfalú váll- és hastöredék, világosszürke. H: 7,1 cm. Sz: 5,2 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ö.92.94.7.
69. Oldaltöredék
Vékonyfalú váll- és hastöredék, simított, szürke. H: 7,3 cm. Sz: 7,3 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.92.94.8.
- Szórványleletek az 1987. évi ásatásból:*
70. Fazéktöredék
Kézi korongon készült, szürke színű behajló peremtöredék. H: 5,3 cm. Sz: 5 cm. Fv: 0,9 cm. Ltsz: Ö.93.1.1.
71. Aljtöredék
Egyenes fenekű, kopott, szürke. H: 6,6 cm. Sz: 5,9 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.1.2.
72. Edénytöredék
Csupor vagy fazék seprűsdíszes, árkolt, grafitos, szürke színű töredéke. H: 4,5 cm. Sz: 4,1 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.93.1.3.
73. Oldaltöredék
Enyhén ívelt, korongozásból származó árkolásokkal, szürke. H: 6,3 cm. Sz: 6,5 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ö.93.1.4.
74. Edénytöredék
Kihajló, duzzadt peremmel, kopott, szürke, átfűrt. H: 8,4 cm. Sz: 4 cm. Ltsz: Ö.93.1.5.
75. Peremtöredék
Kihajló, duzzadt peremmel, kopott, szürke, grafitos. H: 4,2 cm. Sz: 1,8 cm. Ltsz: Ö.93.1.6.
76. Peremtöredék
Nagyobb edény kihajló peremtöredéke. Finoman iszapolt, barna. H: 6,7 cm. Sz: 5,1 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ö.2001.2.2.
77. Edénytöredék
Kihajló peremű, kézi korongon készült, barna, belül fekete. H: 3,7 cm. Sz: 3,9 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.2001.2.3. (IX. t. 11.)
- Szórványleletek az 1988. évi ásatásból:*
78. Peremtöredék
Kihajló, duzzadt peremmel, kopott, szürke, grafitos. H: 3,7 cm. Sz: 2,1 cm. Ltsz: Ö.93.2.1.
79. Peremtöredék
Kihajló peremű, kézi korongon készült, bordadíszes, barna. H: 4 cm. Sz: 3,9 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.2.2.
80. Peremtöredékek
Különböző edények behajló, levágott peremű, kézi korongon készült töredékei (2 db). Barna foltos szürke és szürke. H: 6,7 cm. Sz: 4,6 cm. Fv: 1 cm, ill. H: 4,4 cm. Sz: 2,8 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ö.93.2.3-4.
81. Oldaltöredék
Grafitos, szürke színű jellegtelen töredékek (7 db). Átlagos Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ö.93.2.6. és 10.
82. Oldaltöredék
Vékonyfalú, szürke színű töredékek (3 db). Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.2.7.
83. Orsókarika
A fenék és az oldal találkozásánál átfűrt töredék, másodlagosan orsókarikának használták. H: 6 cm. Sz: 5,2 cm. Ltsz: Ö.93.2.8. (IX. t. 7.)
84. Aljtöredék
Kézi korongon készült, durva kidolgozású, barnás-szürke. H: 6,4 cm. Sz: 4 cm. Ltsz: Ö.93.2.9.
85. Oldaltöredék
Kézi korongon készült, barna foltos szürke. H: 7,9 cm. Sz: 5,4 cm. Fv: 1,1 cm. Ltsz: Ö.93.2.11.
86. Peremtöredék
Kihajló peremű, kopott, szürke. H: 6,7 cm. Sz: 3 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.2.12.
87. Aljtöredék
Kopott, szürke. H: 4,4 cm. Sz: 4,14 cm. Ltsz: Ö.93.2.14.
88. Edénytöredék Ö.93.2.15.
Nagyobb edény szürke színű oldaltöredéke. H: 11,5 cm. Sz: 9,4 cm. Fv: 0,6 cm.
89. Táltöredék
Kihajló peremű, kopott, szürke. H: 11 cm. Sz: 5,1 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ö.93.9.30.
90. Táltöredék
Behajló peremű, grafitos, szürke. H: 4,1 cm. Sz: 4,58 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ö.93.9.12.

91. Táltöredék
Behajló peremű, kézi korongon készült, barna, belül fekete. H: 9,8 cm. Sz: 5,6 cm. Fv: 0,8 cm. Ő.93.9.43.
92. Edénytöredék Ő.93.9.6.
Függőleges falú, grafitos, szürke. H: 3,4 cm. Sz: 2,4 cm. Fv: 0,6 cm.
93. Peremtöredék
Kihajló, duzzadt peremű, kopott, okkersárga. H: 4,1 cm. Sz: 2,1 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ő.93.9.17.
94. Peremtöredék
Kihajló, duzzadt peremű, grafitos, szürke. H: 4,9 cm. Sz: 3 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ő.93.9.24.
95. Peremtöredékek
Különböző edények kihajló peremű, kopott, szürke színű töredékei (4 db). Átlagos Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ő.93.9.1-2., 16. és 29.
96. Oldaltöredékek
Különböző edények jól korongolt, szürke színű töredékei (16 db). Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ő.93.9.7-8., 19., 21., 31-35., 38., 41. és 44.
97. Aljtöredékek
Különböző edények jól korongolt, szürke színű töredékei (7 db). Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ő.93.9.3., 5., 10., 21., 36-37., és 42.
98. Edénytöredékek
Különböző edények kézi korongon készült, barna színű alj- és oldaltöredékei. (7 db). Átlagos Fv: 1 cm. Ltsz: Ő.93.9.4., 9., 13., 22., 29-30. és 40.
99. Edénytöredékek
Különböző edények grafitos, szürke (4 db). Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ő.93.9.19., 27-28. és 39.
100. Oldaltöredék
Árkolt hastöredék, szürke. H: 7,1 cm. Sz: 6 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ő.93.10.1.
101. Peremtöredék
Kihajló, duzzadt peremű, grafitos, szürke. H: 7,5 cm. Sz: 5,3 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ő.93.9.10.3.
102. Peremtöredék
Behajló peremű, grafitos, szürke. H: 5,9 cm. Sz: 5,1 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ő.93.10.4.
104. Oldaltöredék
Árkolt, grafitos, szürke. H: 5,1 cm. Sz: 4,6 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ő.93.10.5.
105. Aljtöredék
Árkolt, jól korongozott, szürke-barna. H: 6,4 cm. Sz: 3,9 cm. Ltsz: Ő.93.10.6.
106. Peremtöredék
Kihajló, duzzadt peremű, grafitos, szürke. H: 4,5 cm. Sz: 1,7 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ő.93.9.11.1.
107. Oldaltöredék
Seprűsdíszes, grafitos, szürke. H: 3,4 cm. Sz: 2 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ő.93.9.11.3.
108. Peremtöredék
Kihajló, jól korongozott, szürke. H: 2,4 cm. Sz: 2,5 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ő.93.9.12.1.
109. Oldaltöredék
Seprűsdíszes, grafitos, szürke. H: 6,5 cm. Sz: 4,6 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ő.93.9.12.1.
110. Peremtöredék
Kihajló, duzzadt peremű, grafitos, barna. H: 3 cm. Sz: 2 cm. Ltsz: Ő.93.9.13.1.
111. Peremtöredék
Kihajló, duzzadt peremű, grafitos, szürke. H: 5,3 cm. Sz: 3,5 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ő.93.9.13.2.
112. Aljtöredék
Seprűsdíszes, grafitos, szürke. H: 3,4 cm. Sz: 2,5 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ő.93.9.13.3.
113. Oldaltöredék
Seprűsdíszes, grafitos, szürke. H: 3,2 cm. Sz: 3,1 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ő.93.9.113.4.
- Szórványleletek az 1988. évi ásatásból (XIV. szelvény):*
114. Peremtöredék
Kihajló, szürke színű töredék. H: 4,2 cm. Sz: 2,5 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ő.93.9.15.1.
115. Oldaltöredékek
Különböző edények seprűsdíszes, grafitos, szürke színű töredékei (7 db). Átlagos Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ő.93.9.15.2., 5-6 és 9.
116. Aljtöredék
Seprűsdíszes, grafitos, barna. H: 5,4 cm. Sz: 4,1 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ő.93.9.15.3.
117. Aljtöredék
Jól korongozott, kopott, szürke. H: 6 cm. Sz: 3,8 cm. Fv: 1 cm. Ltsz: Ő.93.9.15.4.
118. Peremtöredék
Kihajló, grafitos, szürke. H: 2,9 cm. Sz: 1,7 cm. Ltsz: Ő.93.9.15.8.
119. Fazéktöredék
Kihajló, duzzadt peremű, a vállon bordadísz, alatta seprűzés. Grafitos, szürke. Összeálló töredékek a 378. és 379. honfoglaláskori sír földjéből. H: 9,1 cm. Sz: 6 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ő.2001.2.4. (IX. t. 18.)
- Szórványleletek az 1988. évi ásatásból*
120. Ácskapocs
Kisméretű vas ácskapocs. H: 5,5 cm. Sz: 0,6 cm. Ltsz: Ő.93.16.1. (IX. t. 12.)
121. Peremtöredék
Kihajló, duzzadt peremtöredék, szürke. H: 4,5 cm. Sz: 3,3 cm. Fv: 0,9 cm. Ltsz: Ő.93.17. 33.
122. Peremtöredék
Kihajló, duzzadt peremtöredék, szürkésbarna. H: 7,5 cm. Sz: 5,3 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ő.93.19.1.
123. Peremtöredék
Kihajló peremtöredék, kopott, sötétszürke. H: 4 cm. Sz: 3,5 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ő.93.19.2.
124. Csupor töredékei
Kihajló peremű, két árkolás közötti bordadíszszel, seprűsdíszes, grafitos, szürke (4 db). Az egyik töredék átfűrt. Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ő.93.19.3. (IX. t. 19.)
125. Peremtöredékek
Különböző edények kihajló, duzzadt peremtöredékei (3 db). Grafitos, szürke. Átlagos Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ő.93.19.4., 9. és 14.
126. Oldaltöredékek
Különböző edények részben seprűsdíszes, grafitos, szürke töredékei (8 db). Átlagos Fv: 0,6 cm.

- Ltsz: Ó.93.19.5.8. és 10-11.
127. Peremtöredék
Kihajló, duzzadt peremtöredék, kopott, szürke. H: 8,8 cm. Sz: 3,5 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ó.93.19.6.
128. Oldaltöredékek
Enyhén ívelt, fekete színű töredékek. H: 2,7 cm. Sz: 2,7 cm. Fv: 0,8 cm, ill. H: 3,9 cm. Sz: 2,6 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ó.93.19.12.
129. Peremtöredék
Kihajló peremtöredék, kopott, szürke. H: 4,9 cm. Sz: 1,7 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ó.93.19.5.
130. Peremtöredék
Kihajló töredék, világosbarna. H: 6 cm. Sz: 4,5 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ó.93.19.16.

Szórványleletek az 1990. évi ásatásból:

131. Peremtöredék
Kihajló peremtöredék, grafitos, szürke. H: 5,1 cm. Sz: 2,8 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ó.2001.2.5. (IX. t. 15.)
132. Aljtöredék
Grafitos csupor vagy fazék szürke színű töredéke. A fenéken két árkolás között ferde bevágásokkal díszített. H: 4,1 cm. Sz: 5,1 cm. Fv: 1,1 cm. Ltsz: Ó.2001.2.6. (IX. t. 10.)
133. Oldaltöredék
Grafitos, seprűsdíszes, szürke. H: 3,9 cm. Sz: 2,3 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ó.2001.2.7.
134. Peremtöredék
Kihajló, duzzadt peremtöredék, a vállon árkolás fut körbe. Grafitos, szürke. H: 8,4 cm. Sz: 4,2 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ó.2001.2.8. (IX. t. 4.)

Szórványleletek az 1991. évi ásatásból:

135. Vasfibula töredéke
Felsőhúros, 2+2 rugóelosztású töredék. Tör. H: 4,7 cm. Sz: 1,8 cm. Ltsz: Ó.93.23.1. (IX. t. 1.)
136. Peremtöredék
Nagyobb edény kihajló peremű töredéke, kopott, szürke. H: 10,2 cm. Sz: 4,2 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ó.2001.2.9. (IX. t. 6.)
137. Peremtöredék
Kihajló, duzzadt peremtöredék, grafitos, szürke. H: 3,1 cm. Sz: 2,9 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ó.2001.2.11.
138. Peremtöredék
Nagyobb edény kihajló, sötétszürke színű töredéke. H: 9,1 cm. Sz: 3,9 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz: Ó.2001.2.12.

Szórványleletek az 1992. évi ásatásból:

139. Peremtöredék
Kihajló, duzzadt peremtöredék, a nyakon borda fut körbe. Grafitos, szürke. H: 8,5 cm. Sz: 2,5 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz: Ó.2001.2.14. (IX. t. 3.)
140. Peremtöredék
Kihajló, duzzadt peremtöredék. Grafitos, szürke. H: 5,9 cm. Sz: 3,3 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz: Ó.2001.2.15. (IX. t. 14.)
141. Peremtöredék
Kihajló, duzzadt peremtöredék, grafitos, szürke. H: 8,5 cm. Sz: 3,7 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz: Ó.2001.2.16. (IX. t. 16.)

142. Táltöredék
Behajló peremű, kopott, szürke. H: 3,8 cm. Sz: 2,9 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz: Ó.2001.2.17. (IX. t. 17.)

Szórványleletek az 1993. évi ásatásból:

143. Oldaltöredék
Ívelt oldaltöredék, árkolás és borda közti futó kutya díszítéssel. Grafitos, szürke. H: 5,2 cm. Sz: 2 cm. Fv: 0,5 cm. Gyarapodási naplószám: 2021/5.
144. Peremtöredék
Kihajló, kopott, grafitos, szürke. H: 4,5 cm. Sz: 3,5 cm. Fv: 0,6 cm.
145. Aljtöredék
Jól korongozott, kopott, szürke, belül barna. H: 5,3 cm. Sz: 4,3 cm. Fv: 0,41 cm.
146. Oldaltöredék
Jól korongozott, átfűrt, kopott, szürke. H: 4,2 cm. Sz: 2,8 cm. Fv: 0,3 cm.
147. Oldaltöredék
Finoman iszapolt, kopott, szürke. H: 8,7 cm. Sz: 4,6 cm. Fv: 0,5 cm.
148. Oldaltöredékek
Különböző edények részben seprűsdíszes, grafitos, szürke töredékei (3 db). Átlagos Fv: 0,6 cm.
149. Edénytöredékek
Esetleg egy edényhez tartozó, kihajló peremtöredék, seprűsdíszes oldaltöredék és aljtöredék. Grafitos, szürke színű töredékek (3 db). Átlagos Fv: 0,6 cm.
150. Orsókarika
Oldaltöredékből másodlagosan kialakított orsókarika. Kopott, szürke. Á: 3,3 cm. Fv.: 0,5 cm.
151. Peremtöredék
Kihajló, kopott, vállán átfűrt, grafitos, szürke. H: 3,3 cm. Sz: 3,5 cm. Fv: 0,8 cm.
152. Peremtöredék
Kihajló, kopott, szürke. Belül két, párhuzamos bevágás található, valószínűleg sérülés nyoma. H: 6 cm. Sz: 4 cm. Fv: 0,4 cm.

A leletanyag értékelése

Kerámialeletek

A vörsi telep táljai jó korongolt, finoman iszapolt töredékekből állnak. Díszítésként árkolások fordulnak elő. Hunyady Ilona beosztásában a 6. formához tartoznak és a LT C1-C2 időszakba tehetők.⁴ A legépebben megmaradt tál az A1. objektumból került elő (VIII. t. 1.), ezzel megegyező darab Nagykanizsáról ismert.⁵ A nagykanizsai leletek a LT C időszak közepére keltezhetők.⁶ A tálforma, J. Meduna beosztásában, a LT C2 időszakhoz tartozik.⁷ Az urna alakú edények közül a G. objektum (I. t. 8.) edénye maradt meg a legjobb állapotban. Hasonló került elő a ságvári sírból, mely a LT C időszak elejére tehető.⁸ Ugyancsak Somogy megyéből, a sávolyi temető 2. sírjából ismert ilyen edény,

4 Hunyady 1942-1944, 130.

5 Horváth 1978, I. t. 2.

6 Horváth 1978, 16.

7 Meduna 1980, 146, Abb. 20., 5. horizont.

8 Németh 1998, 75. V. t. 5.

mely a LT C1 időszak végére keltezhető.⁹ Feltehetően a D. objektum edénytöredéke (II. t. 6.) is ehhez a horizonthoz tartozik. Nagyobb edények, urna alakú edények és hombárok töredékei kerültek elő az AI., AJ. és AK. objektumokból (VII. t. 1., 4. és 6-7.). A kelta telep északi részéről kevés, díszítetlen, grafitos edénytöredék ismert. A hasonló, már díszített darabokat is tartalmazó leletanyag a telep déli részére jellemző. Az utóbbi edénytöredékek zöme a LTC2 időszakhoz köthetők, néhány darab a LTC1 időszak terméke¹⁰ Csak kisebb töredéke maradt meg egy oldaltöredéknek, melyet koncentrikus körök díszítenek (V. t. 8. és 2. kép). Hasonló díszítésű edénytöredék szörványként került elő (szörvány 3. lelet, VIII. t. 15.). A kézi korongolt kerámiatöredékek aránya nem éri el a 10%-ot, a többi edényekkel összehasonlítva. Több edénytöredéken átfúrás taláunk, a D. objektum oldaltöredékén kettő, egy másik darabján négy átfúrás is van (I. t. 7.), ezek a nyomok az edény javításával függhetnek össze.

Agyagtárgyak

Az AE. ház kivételével minden kelta házból került elő orsógomb. Az AI. objektumból több, edénytöredékből másodlagosan kialakított, hasonló funkciójú darab ismert (VI. t. 10-12. és 15.), egy ilyen darab szörványként került elő (szörvány 83. lelet, IX. t. 7.). Az orsógombok formája változatos, több példány díszített. Az U. objektum leletei között nehezéket találunk, melynek az alsó része maradt meg (V. t. 4.). Az A1. objektumban nehezék középső részének töredéke került elő. (A1. objektum 11. lelet).

Fémtárgyak

Ép vasfibula került elő az U. objektumból (V. t. 2. és 1. kép). Hasonló típusú darabhoz tartozott egy szörvány, töredékes darab (IX. t. 2. és 5. ábra). A gomboslábú, magas félkör alakú (boltíves kengyelű) fibula már a LT B1a/b időszakban feltűnik, az ép fibulához hasonló darab a pottembrunni temető 547. sírjából került elő.¹¹ Szintén megjelenik a töredékes darabhoz hasonló fibula is, a pottembrunni darabot a LT B1a horizontba keltezik.¹² A vörsi fibulákkal megegyező darabok a Szabadi-Szabadihegyen feltárt temetőből ismertek és már LTB2 környezetben fordulnak elő.¹³ A J. objektum (IV. t. 1.) és szörvány (IX. t. 1.) töredékek már a hosszútű, LTC időszakra jellemzőek.¹⁴ Különleges darab került elő az U. objektum környékéről, amely minden bizonnyal a ház anyagához tartozott. A díszített bronzkarperec (V. t. 3. és 3. kép) töredékesen maradt meg. A kígyófejben végződő darabhoz hasonló ékszerek a temesremeti kincsből származnak.¹⁵ Hasonló példányokat említ Hunyady Ilona Keszthelyről és Esztergom-Szentgyörgymezőről.¹⁶ A vörsi darab kidolgozása emlékeztet a mátraszőlősi te-

mető 31. sírjában talált vas övkapocsra.¹⁷ Eredetileg talán ékkövel is díszíthették a magyarszerdahelyi karperecet.¹⁸ A vörsi darab különlegességét a kettős stilizált díszítés adja. Övlánchoz tartozott az AK. objektum töredéke (VII. t. 12.). Az U. objektum leletei között volt egy vasvéső is (V. t. 1. és 4. kép). B. Hellebrandt Magdolna gyűjtötte össze a hasonló funkciójú, vaskori leleteket.¹⁹ A vésőt pontosabban nem lehet keltezni, akárcsak a kelta telepeken gyakran előkerülő vas ácskapcsokat, a vörsi darabok szörványletek (IX. t. 12-13.), egy töredékes darab az AE objektumból ismert (VI. t. 3.). Több vaskapocs került elő az A2. objektumból (VIII. t. 7.). Az egyik, vastagabb töredék (VIII. t. 7a.) esetleg szerszám darabja lehetett. Szintén ehhez az objektumhoz tartozott vaskés, melynek a pengetőréke maradt meg (VI. t. 2.). Talán hasonló funkciójú lehetett az A1. objektumból előkerült kisebb töredék is (A1. objektum 9. lelet). Nem eldönthető, hogy milyen funkciójú tárgy lehetett egy kisebb vastöredék (U. objektum 6. lelet). Három házból került elő vassalak (D., G. és AI. objektum).

Egyéb leletek

Egy töredékes fenőkö került elő a feltárás során (G. objektum 34. lelet). Több, részben áglyenyomatos patics mellett tapasztás és kevés kötőredék látott napvilágot. Vélhetően nem a kelta telep leletei közé tartozhatott egy pattinték (A2. objektum 10. lelet).

A leletek alapján LTB2-C időszakra keltezhető telep házformájára jellemző a lekerekített sarkú, téglalap alakú forma, a rövidebb oldalakon egy-egy oszlophellyel, de ettől eltérő forma és szerkezet is előfordul. A D. objektum formája inkább négyzetes lehetett, de ezt a túlbontás miatt nem lehet teljes biztonsággal megállapítani. A G. objektum formája ovális, déli végében ovális, ívelt falú teknős aljú gödör van (a rajzon nem szerepel). Megfigyelhető volt az egyszer megújított, vékony, 1 cm-es sározás. A J. objektum esetében, bár több, fiatalabb objektum metszi, a többi kelta házra jellemző forma meghatározható, ennél az építménynél padka is volt, belépője a keleti oldalon lehetett. Alján sározás volt megfigyelhető. Az U. objektum alja tapasztott volt, ugyanennél az építménynél, a közepén lévő mélyedés talán a tető megerősítésére utal, esetleg hasonló funkciója volt az ÉNy-i negyedben lévő cölöphelynek is. A kisebb, belső cölöplyukak és a K-i oldalon lévő lelemélyítés talán a ház javítását szolgálta, ami esetleg összefügg a feltételezett vízbefolyással. Padka is tartozott a házhoz. A legegyszerűbb szerkezettel az AE. objektum rendelkezett, cölöplyuk nem tartozott hozzá, padkája, belépője és padlója sem volt. Kérdéses, hogy ház volt-e, egyedül a méretei utalnak erre. Az AI. objektum hasonló szerkezetű, mint a többi kelta ház, belépője talán a DNy-i sarkában volt.

A kelta házak kutatásában fontos szerepet játszottak Horváth László kutatásai.²⁰ Később a kelta telepleletek közlése örvendetesen megnőtt. Az újabb eredmények alapján felmerült a kelta ház funkciójának

9 Horváth 1973, 283. LVIII. t. 2.

10 Meduna 1980, 144. és 146. Abb. 19-20.

11 Ramszl 2002, 45-46. és Tafel 62. 2. és 4.

12 Ramszl 2002, 38-39-46. és Tafel 49. 5.

13 Horváth-Németh 2009, 149.

14 Horváth-Németh 2009, 149. és 152. Bujna 1982, 323.

15 Bleyer 1906, 365-366. és 2. kép 7-8.

16 Hunyady 1942-1944, 99-100.

17 Almássy 2012, 103. és XLI. t. 4.

18 Hunyady 1942-1944, 99. és XIV. t. 7.

19 B. Hellebrandt 2009, 26-27.

20 Horváth 1972., 1978. és 1987.

átértékelése is. Ez alapján a korábban házként bemutatott építményeket inkább műhelyeknek kell meghatározunk, míg a lakóháznak csak a föld feletti épületeket tekinthetjük.²¹

A kelta telephez néhány sekély, ovális gödör tartozott (AK., A1-2. objektumok). A bizonytalan objektumok közé kell sorolnunk az AJ. objektumot. Az A3-5. objektumok kelta korba való tartozása kérdéses. Ugyanakkor a felszíni leletek alapján tartozhatott még gödör, vagy a felszínhez közel lévő ház a vörsi telephez.

A kelta telepek elhelyezkedéséről B. Hellebradt Magdolna írt összefoglalóan.²² A mocsaras terület kiválasztása a megtelepedésre a védekezést szolgálta. Vörsön a legkorábbi leleteket az U. objektumban találtuk, itt volt megfigyelhető vízbefolyás, ez alapján elképzelhető, hogy a telep a későbbiek folyamán szárazabb terület irányába, dél felé költözött.

A kis-balatoni feltárások során nem került elő kelta temető. Korábban is csak egy sír vált ismertté, Vörs belterületéről.²³ Feltételezen ez a sír a vörsi telephez tartozott.

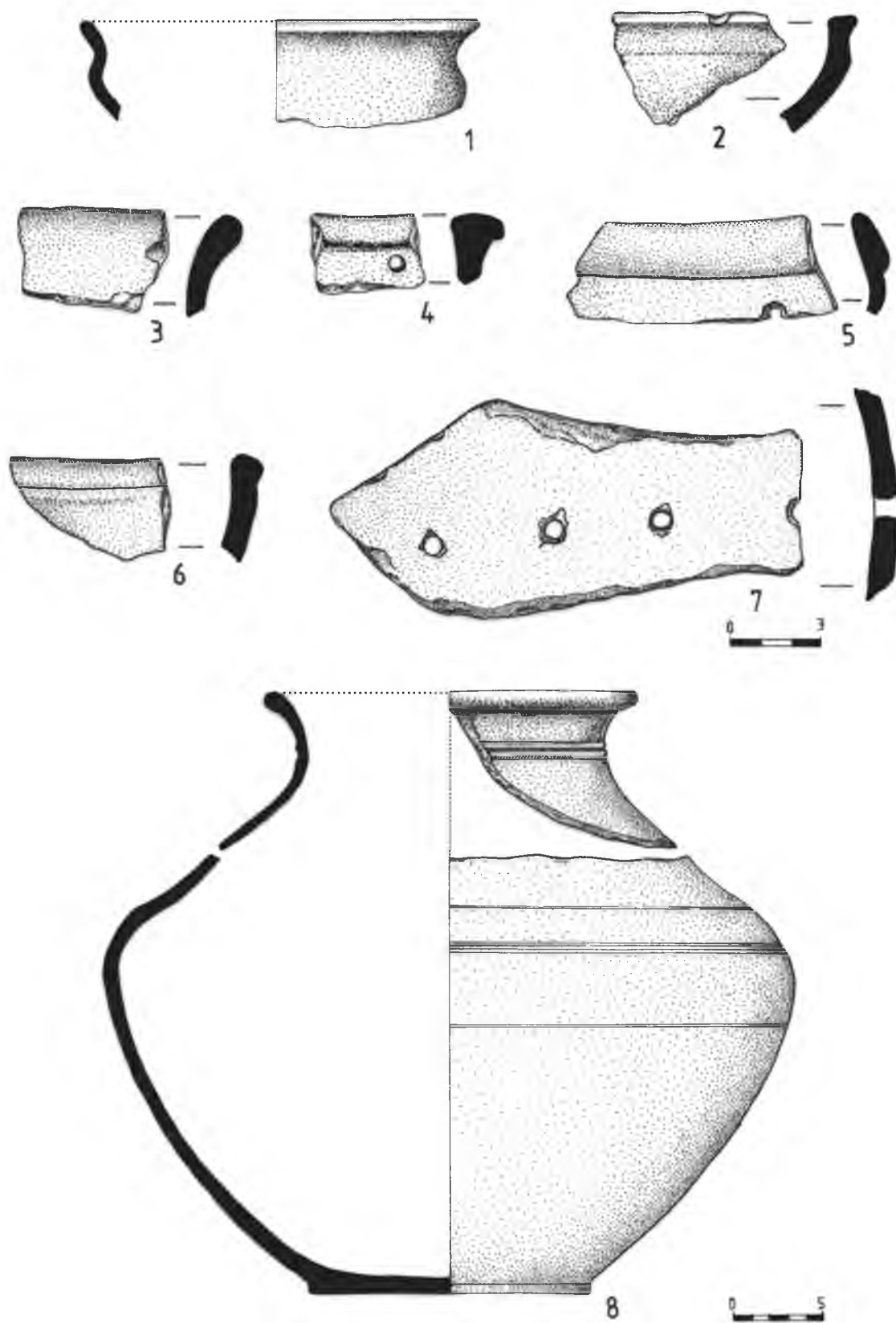
Irodalom

- ALMÁSSY, K. 2012: A Mátraszőlős-királydombi kelta temető I. A sírok leírása. – A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve LIV: 139-215.
- BLEYER, I. 1906: Temesvár-környéki leletekről. – *Archaeologiai Értesítő* XXVI: 363-368.
- BUJNA, J. 1982: Spiegelung der Sozialstruktur auf latènezeitlichen Gräberfeldern im Karpatenbecken. – *Památky Archelogické LXXIII*: 312-431.
- B. HELLEBRADT, M. 2009: Gazdasági eszközök kialakulása és értéke. In: *A vasművesség évezredei a Kárpát-medencében*. Szerk.: Nagy Zoltán és Szulovszky János. Szombathely.
- B. HELLEBRADT, M. 2013: Késő kelta-kora császárkori településnyomok a Dél-Borsodi Mezőségben. – *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve LII*: 1-26.
- HORVÁTH, L. 1972: Későkeltakori vaskori lakóház leletmentése Keszthely-Úsztatón. – *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 11: 85-89.
- HORVÁTH, L. 1973: Kelta sírok Sávolyon. – *Somogyi Múzeumok Közleményei* I: 281-288.
- HORVÁTH, L. 1978: Késő vaskori lakóház Nagykanizsán. – *Zalai Gyűjtemény* 8: 11-22.
- HORVÁTH, L. 1987: Késővaskori ház- és teleptípusok Dél-Zalában. – *Zalai Múzeum* 1: 59-80.
- HORVÁTH, L. – NÉMETH, P. G. 2009: Kelta temető leleti Szabadiból (Somogy megye). – *Communiones Arhaologicae Hungaricae*: 133-178.
- HUNYADY, I. 1942-1944: Kelták a Kárpát-medencében. – *Dissertationes Pannonicae* II.18.
- MEDUNA, J. 1980: Die latènezeitlichen Siedlungen in Mähren. Praha.
- NÉMETH, P. G. 1988: Kelta és római leletek a Kis-Balaton téréségében. In: Költő László (szerk.): *Konferencia a Kis-Balaton régészeti kutatásáról*. Kaposvár, 1988. október. 18–19. Kaposvár, 1988. 10-11.
- NÉMETH, P. G. 1996: Kelta telepek a Kis-Balaton somogyi oldalán. In: Költő László-Vándor László (szerk.) *Évezredek üzenete a lápvilágából (Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979-1992)* Kaposvár-Zalaegerszeg. 79-81.
- NÉMETH, P. G. 1998: Kelta temetők Somogy megyében. – *Somogyi Múzeumok Közleményei* 13: 69-90.
- RAMSL, P.C. 2002: Das Eisenzeitliche Gräberfeld von Pottenbrunn. Horn.
- Szilás A. B. 2006: Kelta település részlete Sárvár határában. – *Savaria* 30: 231-290.
- TÍMÁR, L. 2009: A negatív struktúrától a rekonstrukcióig. In: *Régészeti dimenziók*. Budapest, 2009. 93-104.
- TÍMÁR, L. 2011: Késő vaskori veremházak maradványainak értelmezése. In: *Ősrégészeti levelek*. Budapest, 2011. 290-302.

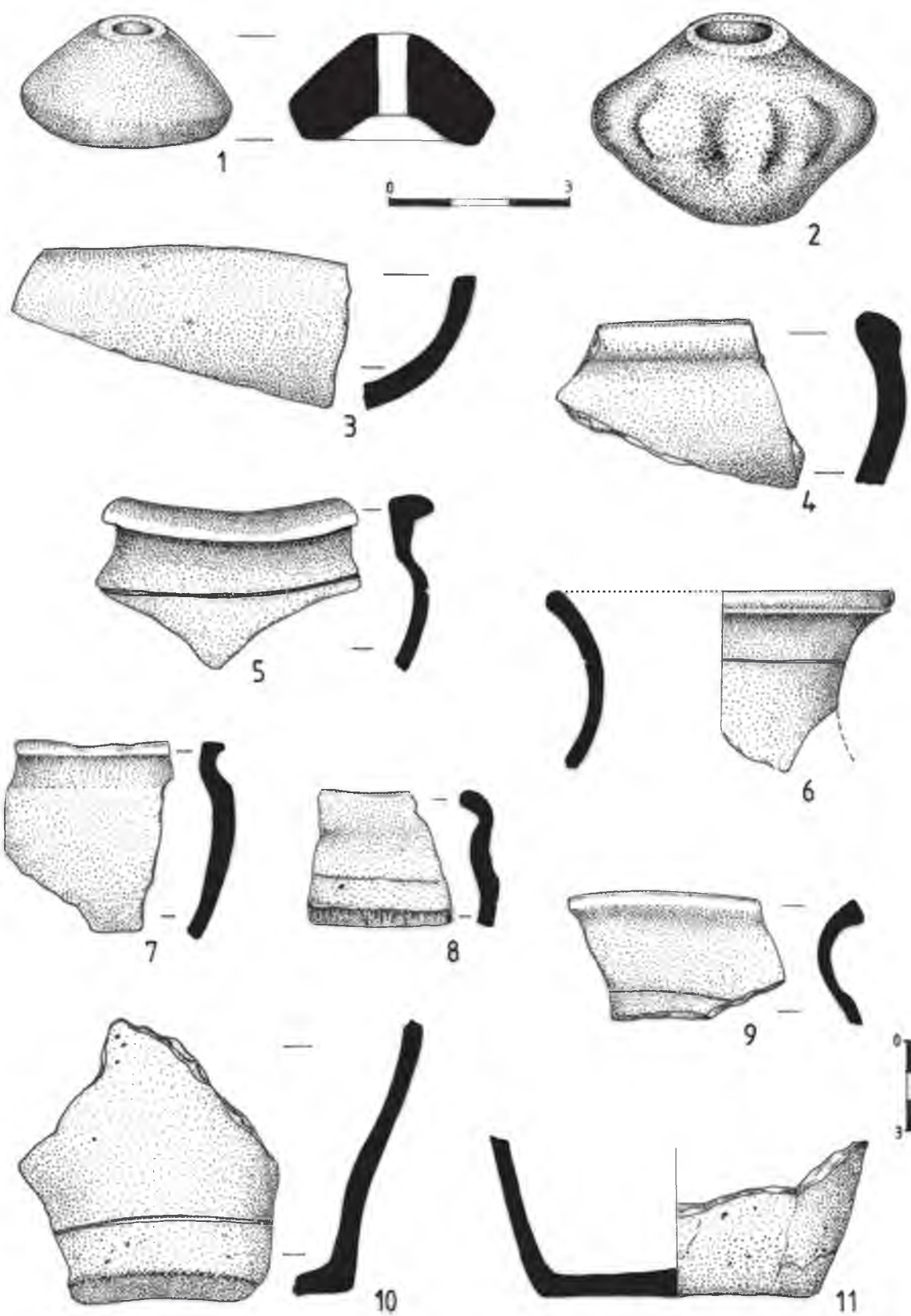
²¹ Szilás 2006, 248-249.; Tímár 2009. és 2011.

²² B. Hellebradt 2013, 103.

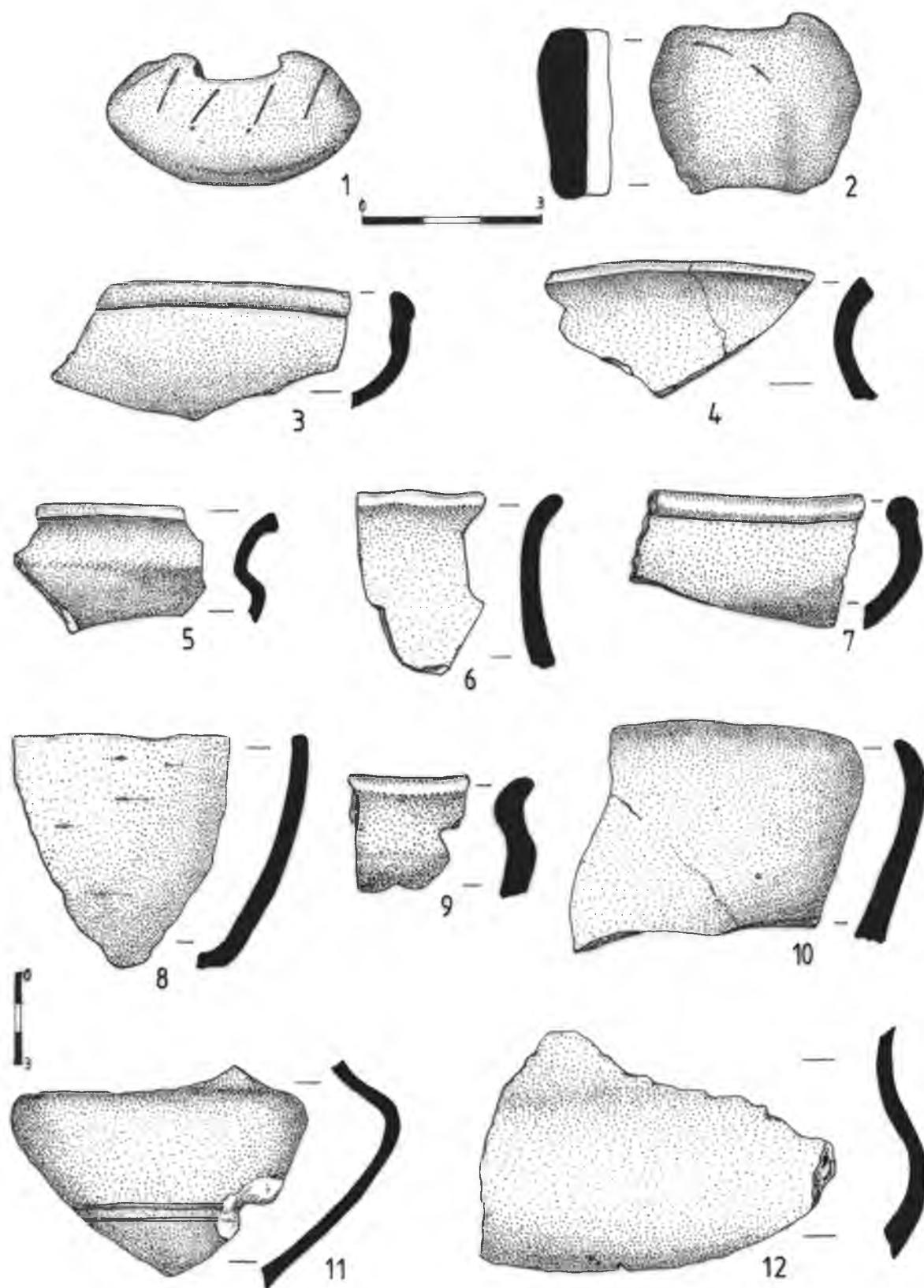
²³ Németh 1998, 77.

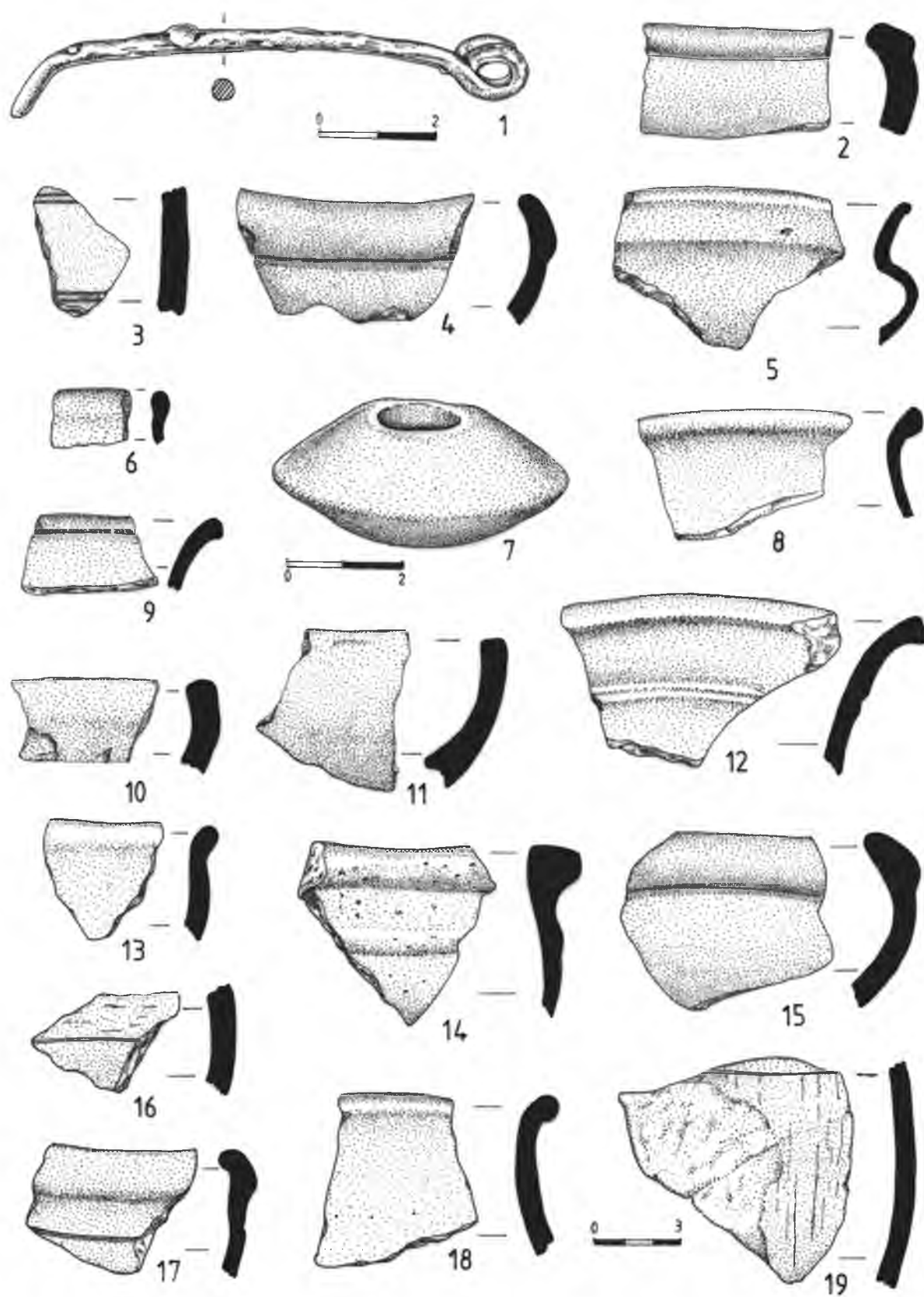
I. tábla. D. objektum. 1-7. M: 1:2, 8. M: 1:3

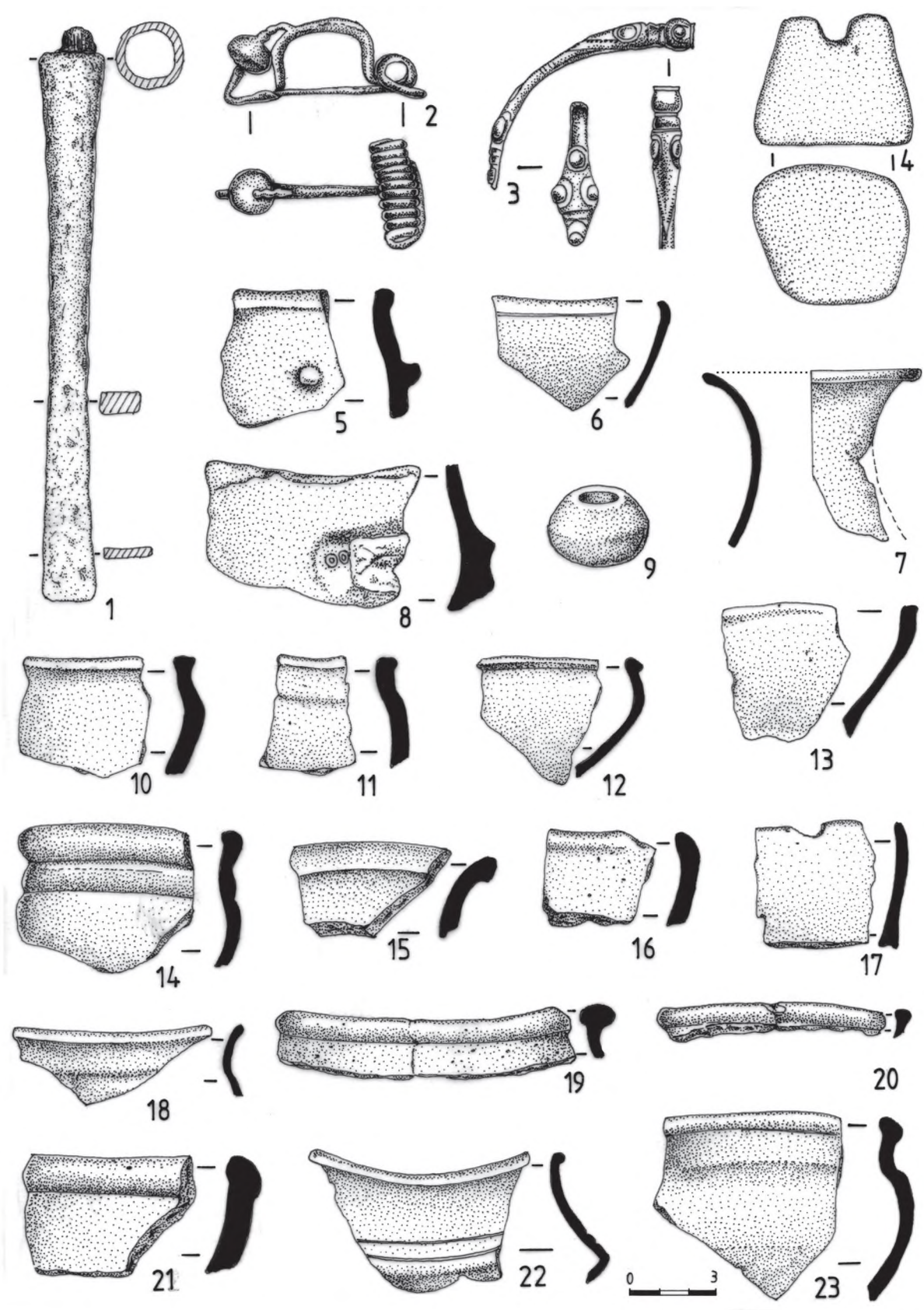
II. tábla. D. objektum. 1-2. M: 1:1, 3-11. M: 1:2

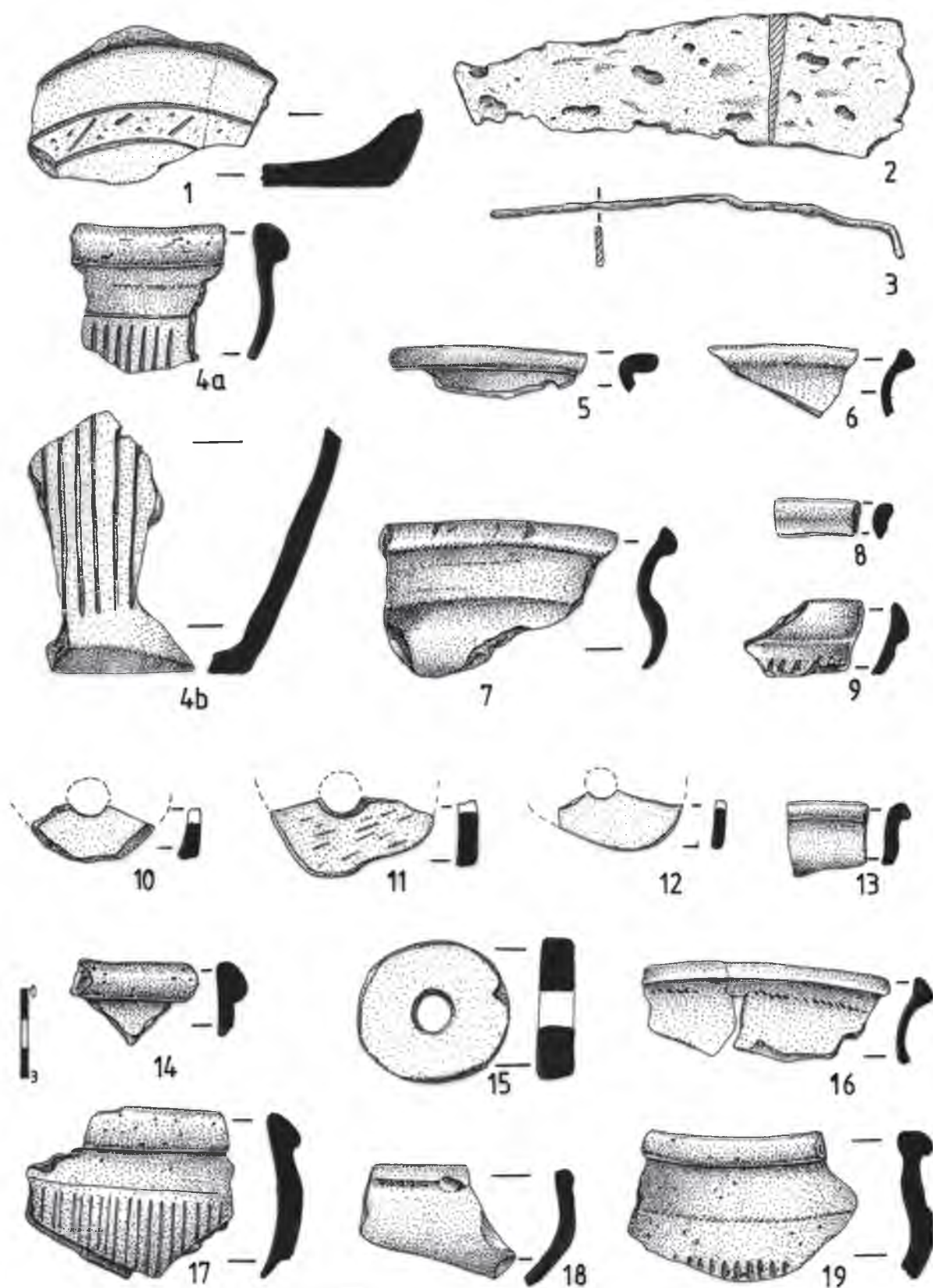
III. tábla. G. objektum. 1-2. M: 1:1, 3-12. M: 1:2

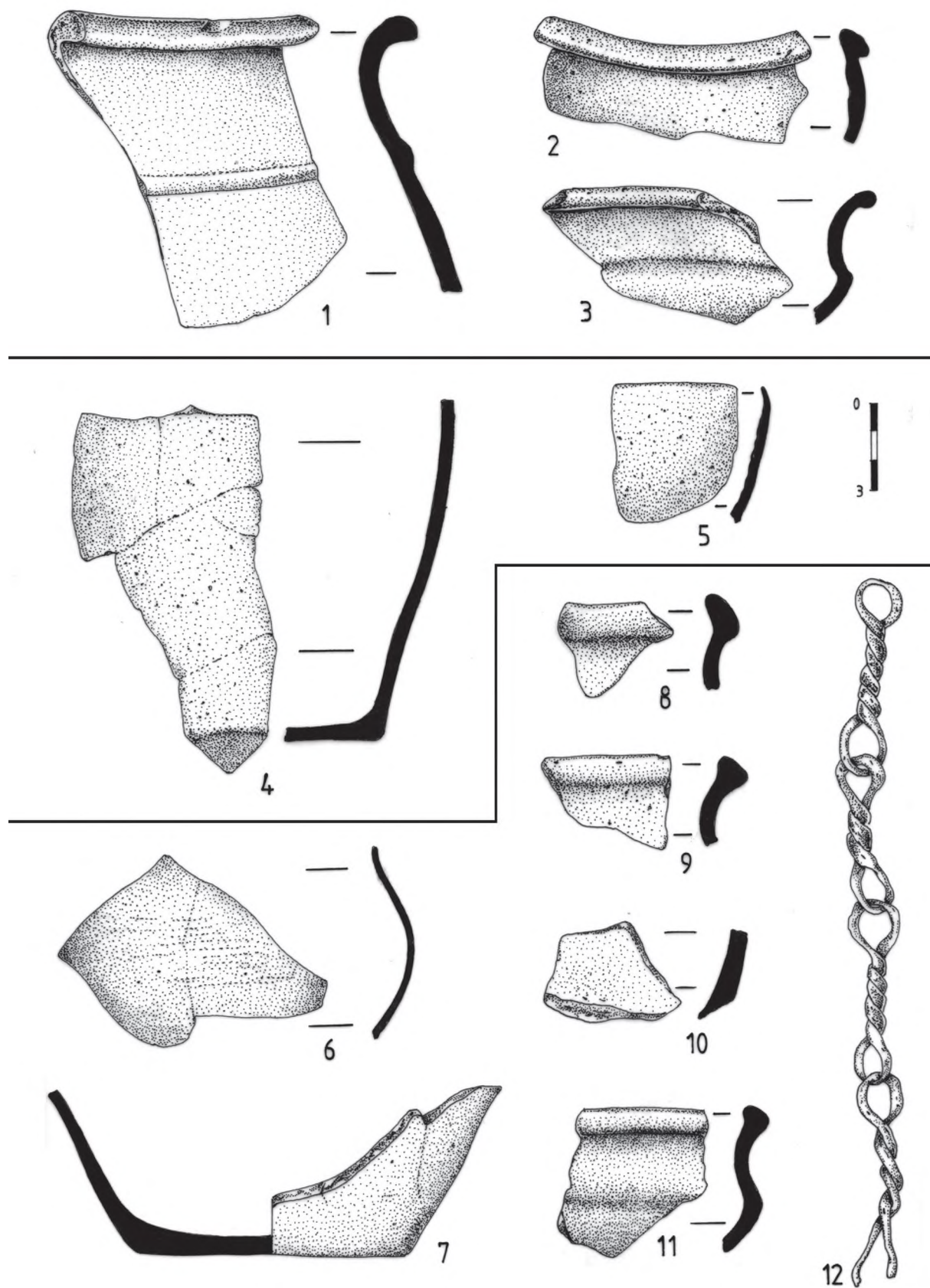
IV. tábla. J. objektum. 1, 7. M: 1:1, 2-6., 8-19. M 1:2

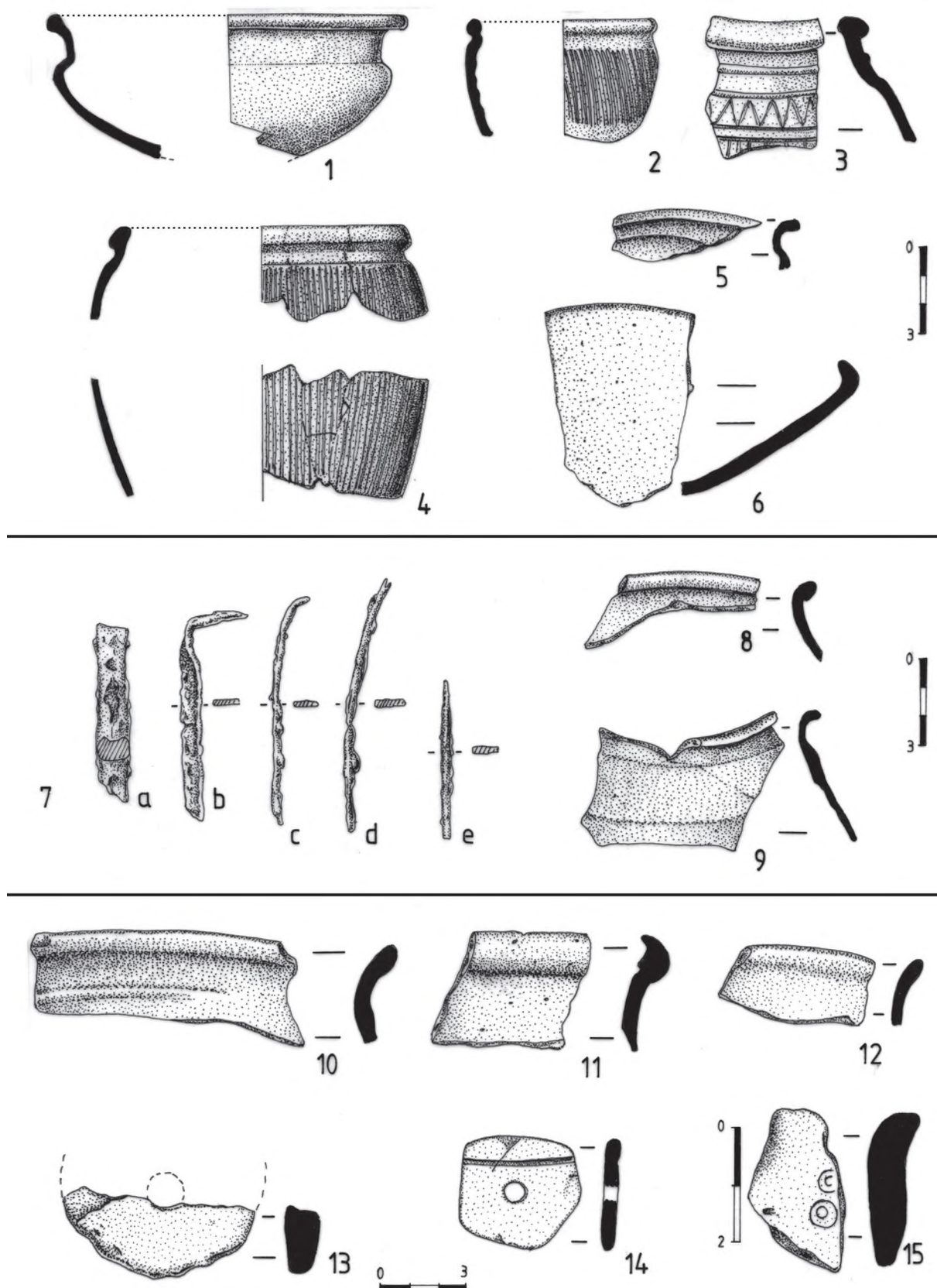
V. tábla. U. objektum. 1-3., 5., 8-11., 14-16. és 21. M: 1:2, 4., 6-7., 12-13., 17-20. és 22-23. M: 1:4.

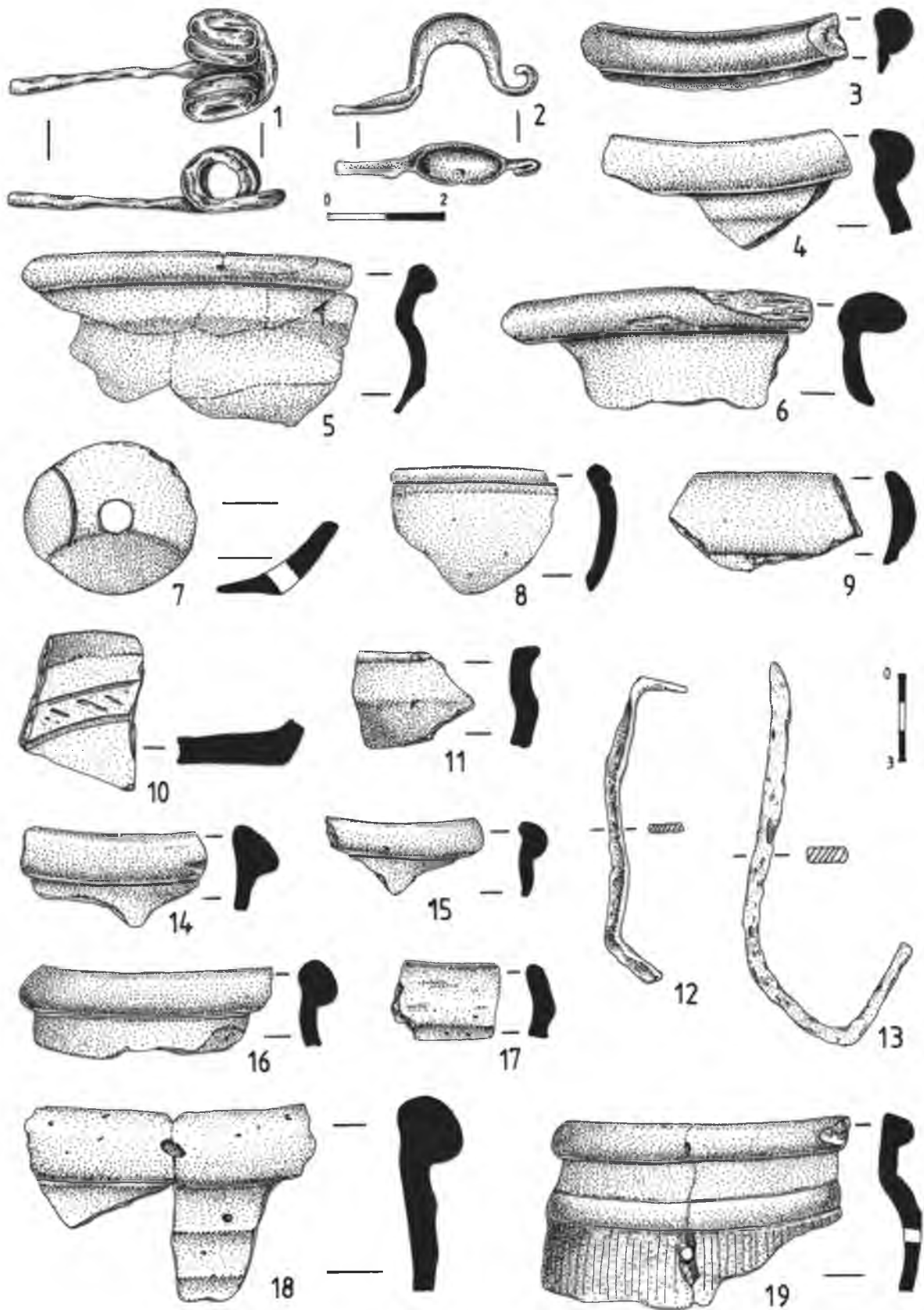
VI. tábla. 1-9. AE. objektum, 10-19. AI. objektum. 1., 4-19. M: 1:2, 2-3. M: 1:1

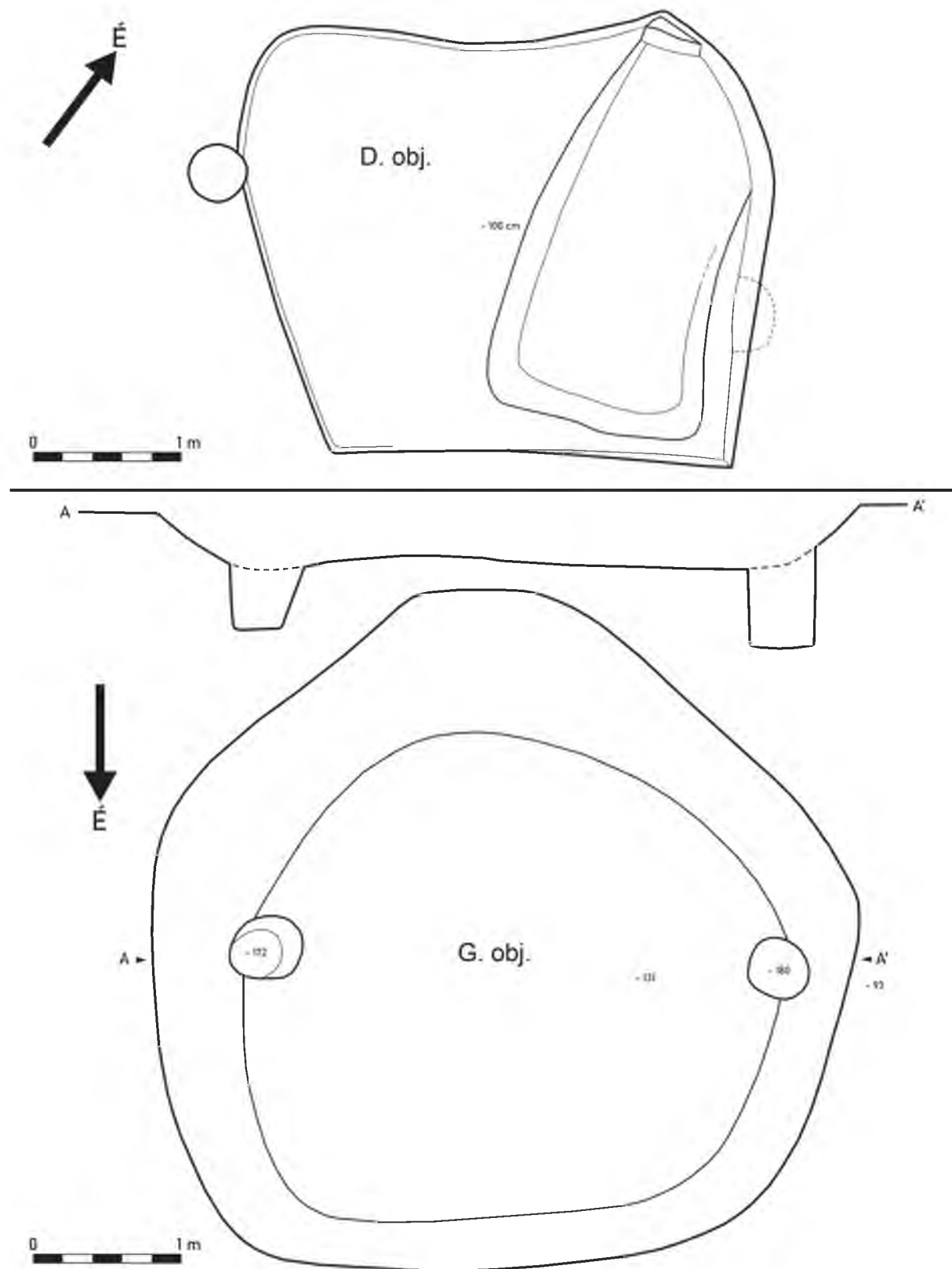
VII. tábla. 1-3. AI. objektum, 4-5. AJ. objektum, 5-12. AK. objektum.
1-3., 7-12. M: 1:2, 4-5. M: 1:6, 6. M: 1:4

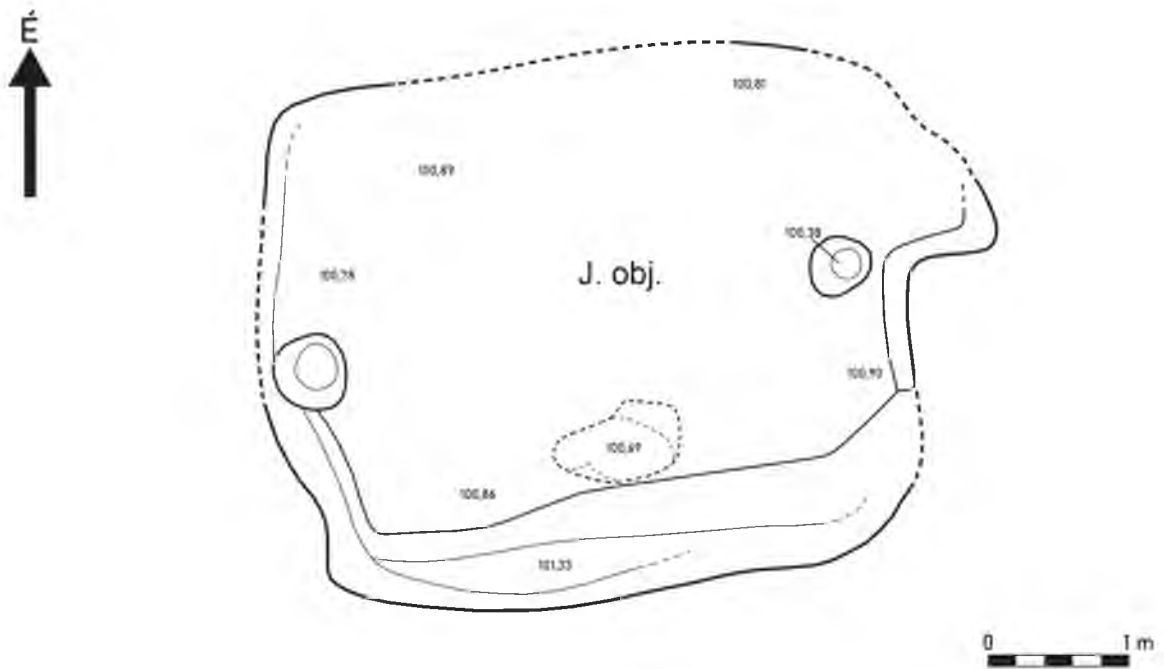
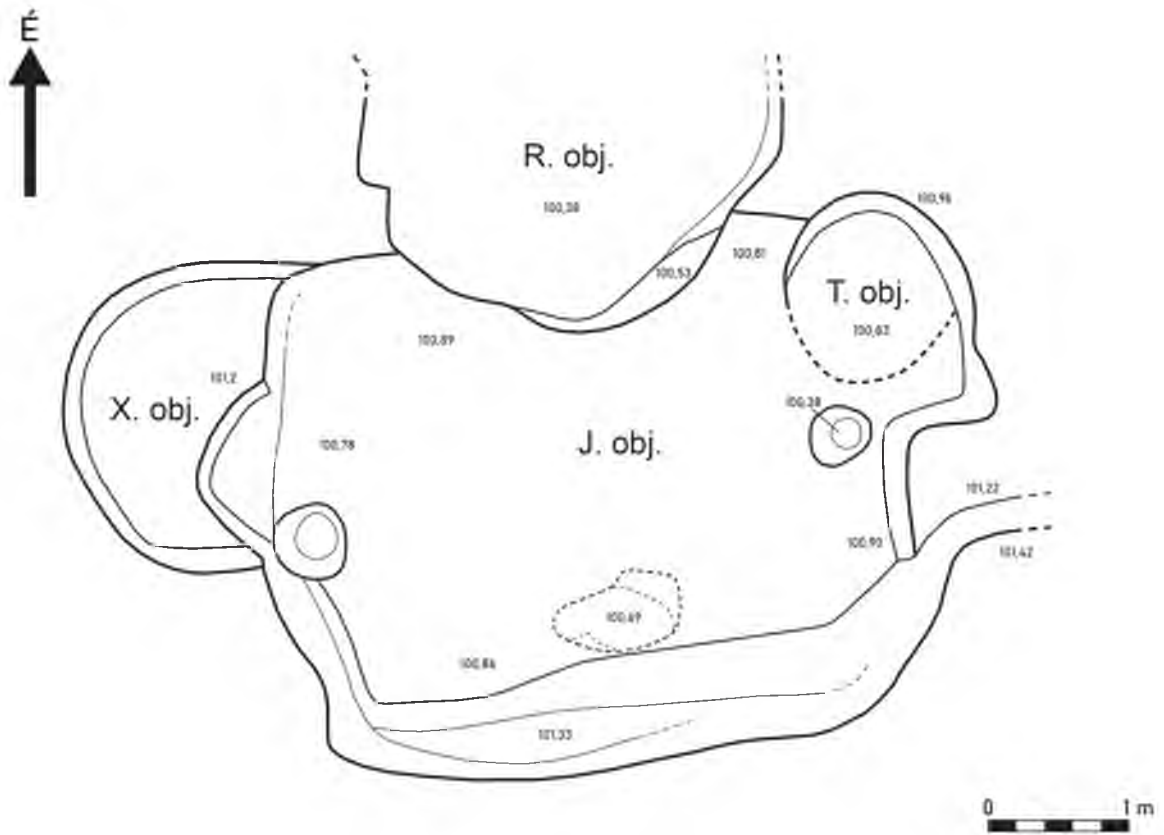
VIII. t. 1-6. A1. objektum, 7-9. A2. objektum, 10-15. szórvány.
1-3., 5., 7., 10-15 M: 1:2, 4., 6. 1:6, 8-9. M: 1:4

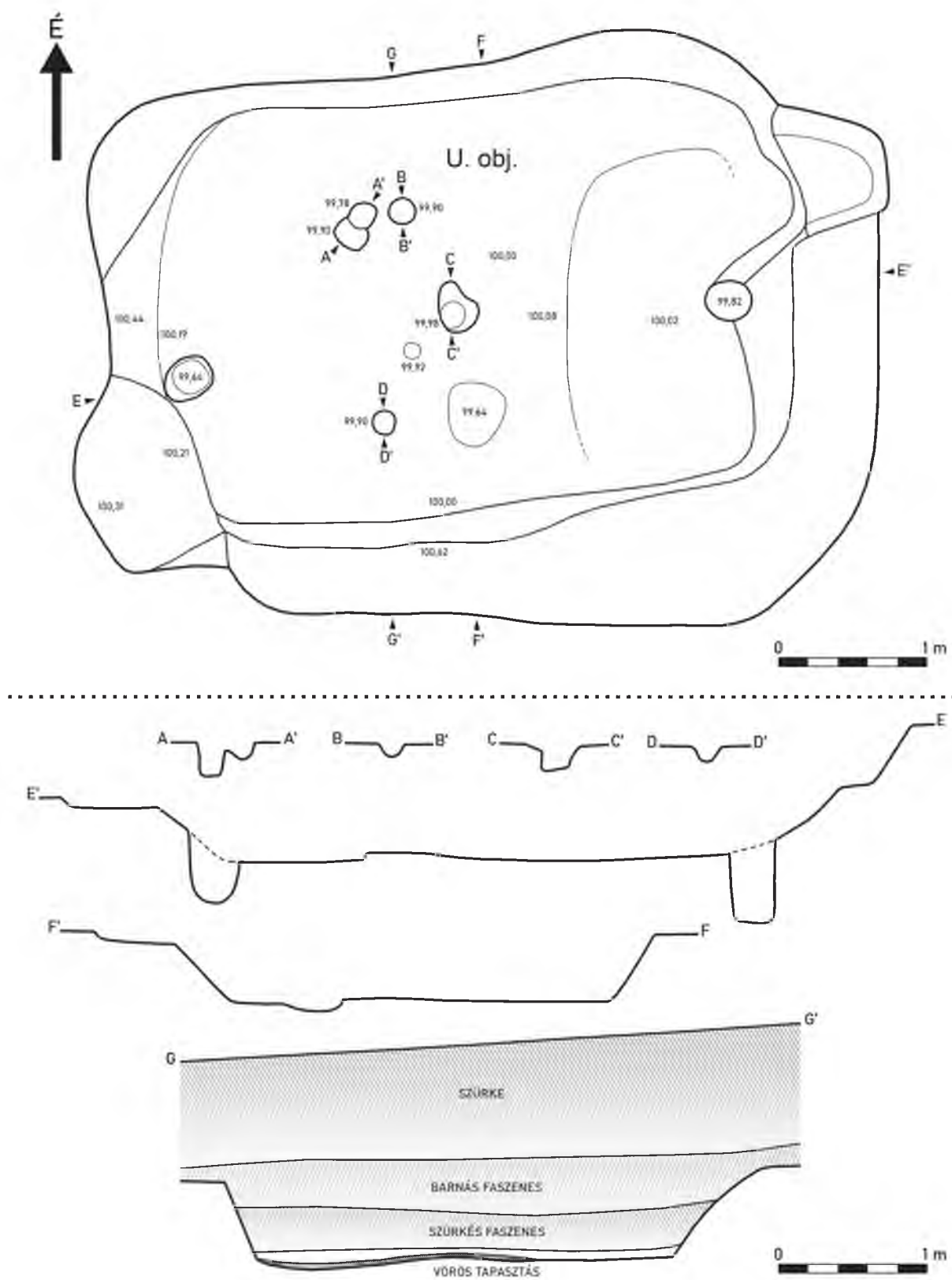
IX. tábla. Szórvány. 1-2., M: 1:1, 3-19. M: 1:2

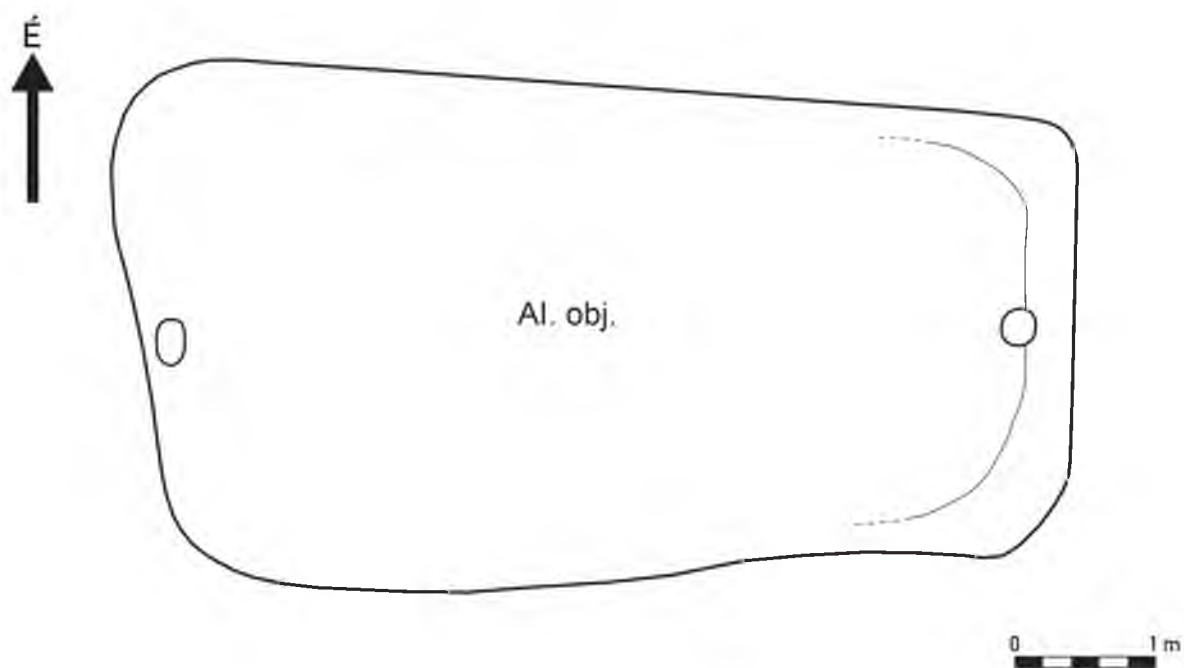
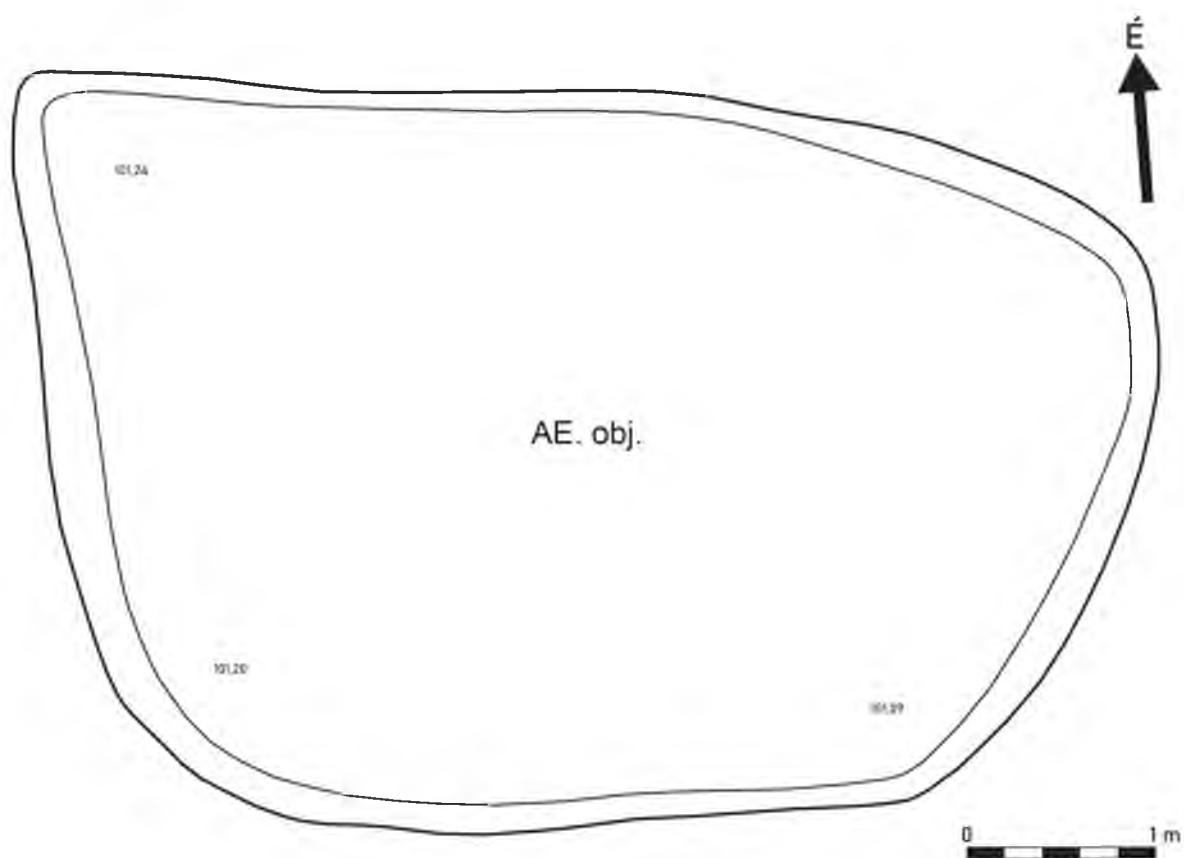
X. tábla D. és G. objektum

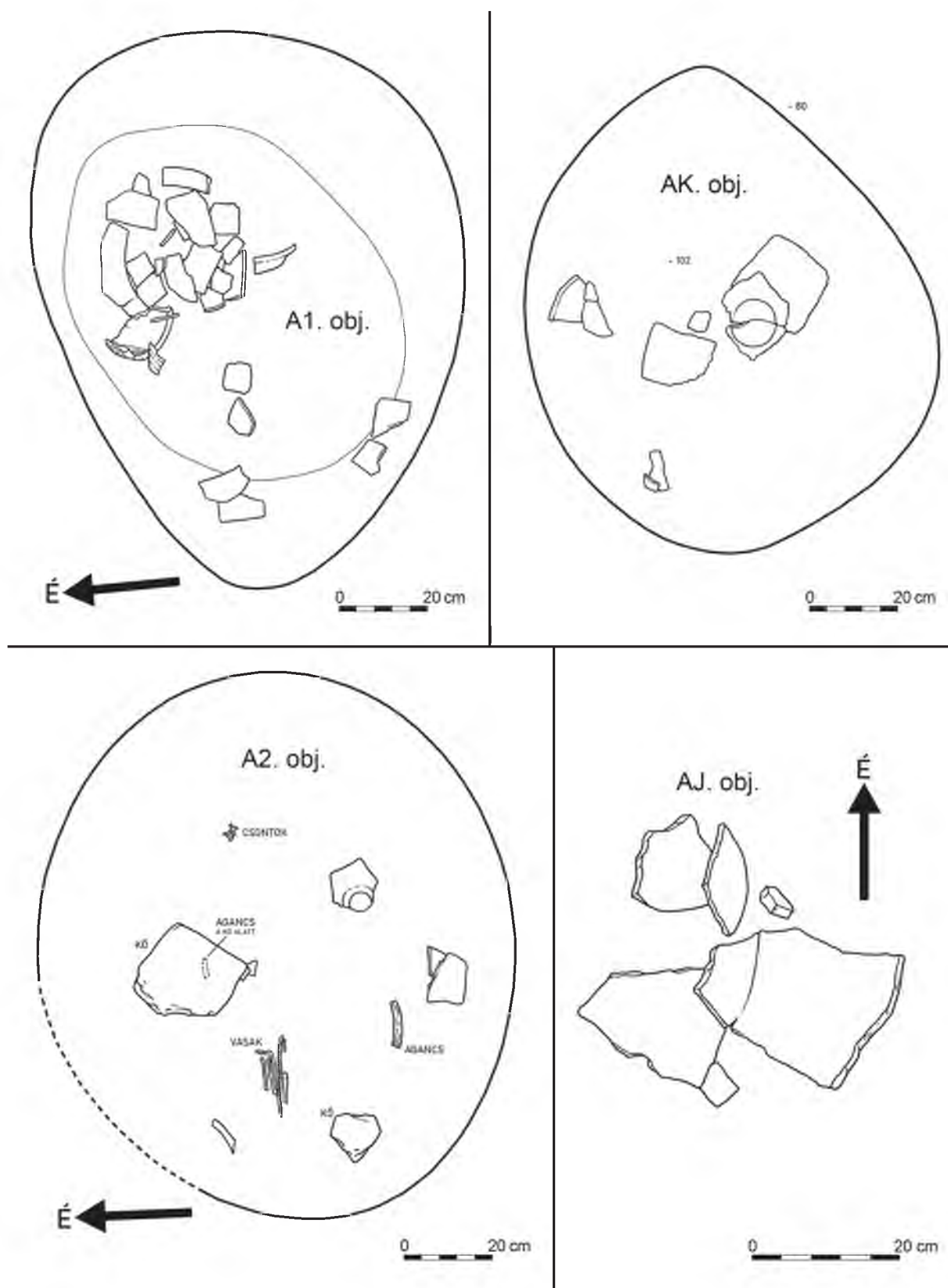
XI. tábla J. objektum

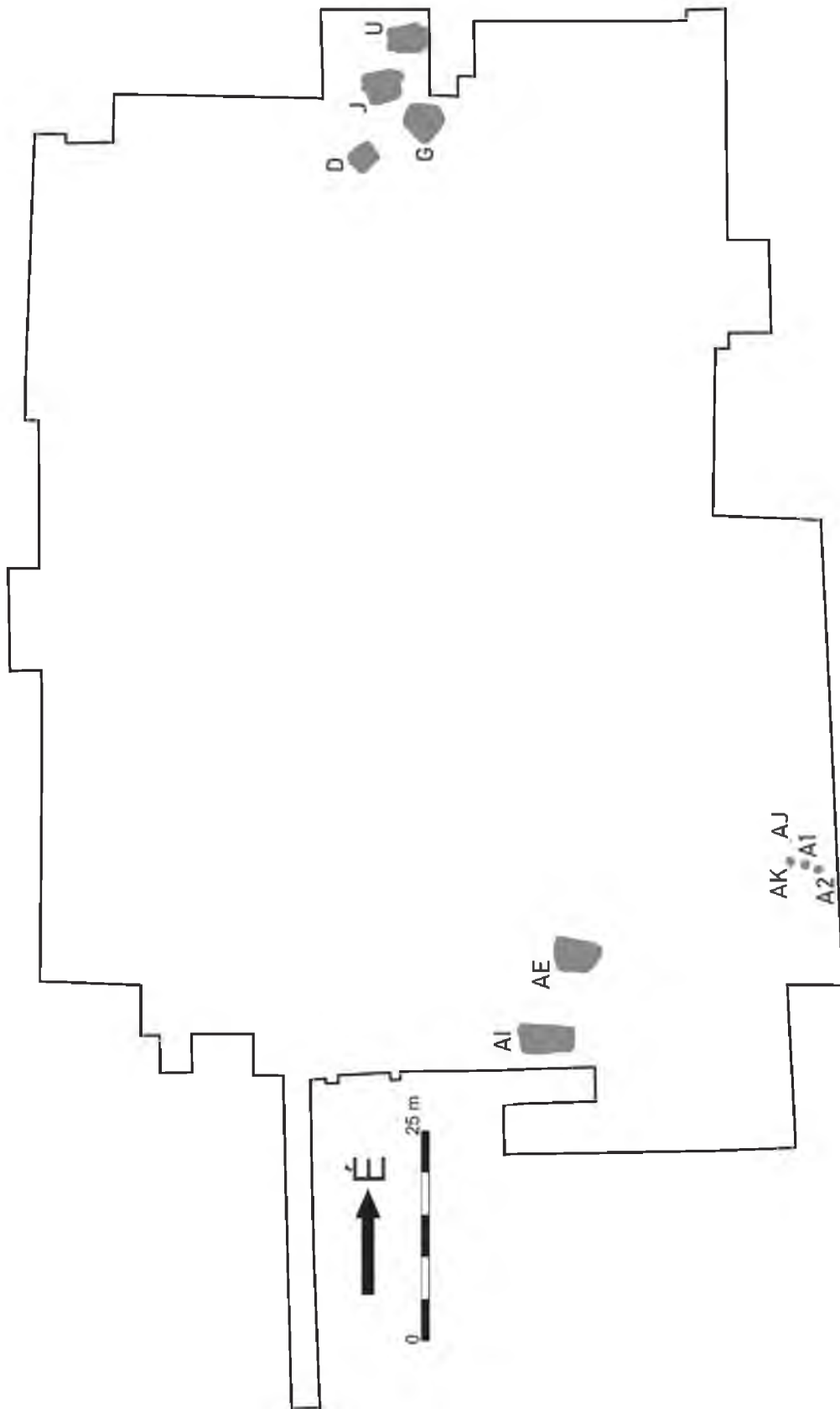
XII. tábla U. objektum

XIII. tábla AE. és AI. objektum

XIV. tábla AJ., AK. és A1-2. objektum

XV. tábla A vörsi kelta telep

Zselickislaki övgarnitúrák? Adatok egy ritka avar kori emberábrázolás-típushoz

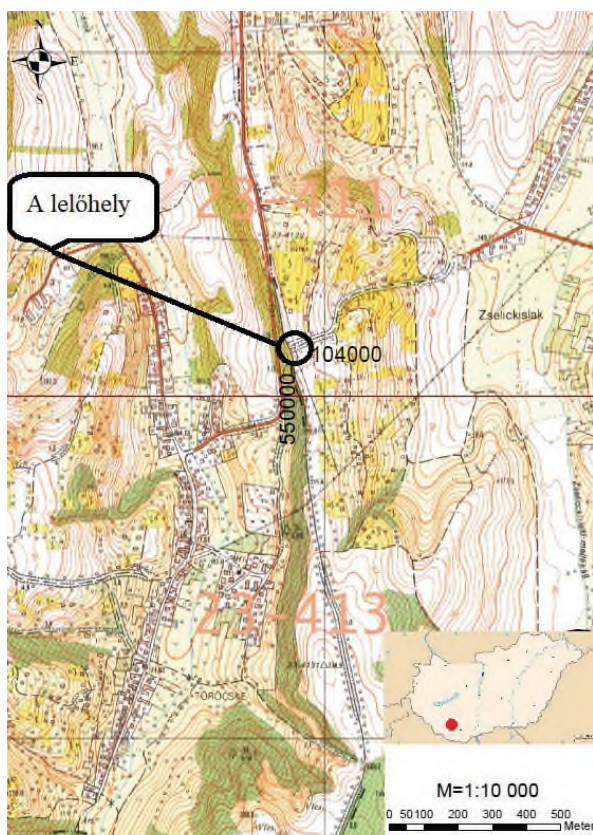
HARAG MÁTYÁS

Somogy Megyei Kormányhivatal Építésügyi és Örökségvédelmi Osztály
7400 Kaposvár, Nagy Imre tér 1., e-mail: haragmatyas93@gmail.com

HARAG, M.: *Belt sets from Zselickislak? New datas for a rare human depiction-type in the Avar Age.*

Abstract: The Avar Age Cemetery of Zselickislak is a partially excavated archeological site. The first two graves came to light in the spring of 1969 and later six poorer graves were discovered. Unfortunately the objects of the richer graves were lost or mixed with other sites finds. The Rippl-Rónai Museum of Kaposvár treasures two garnitures of bronze mounts from Zselickislak, but according to datums and the finder's (Péter Berzy) memories, only one was found at the spot. In this article with the help of the functional and decoration-style analysis of the belt mounts I'm trying to find out which belt set was found in the spring of 1969 in the vicinity of Zselickislak. I had only one starting point: the finder clearly remembered a sematized human depiction on the propeller-shaped mount. The analyses of the depiction and its parallels may give us new datums of the Avar Age iconography and beliefs.

Keywords: Late Avar Age, belt sets, human depiction

1. ábra. Zselickislak elhelyezkedése Magyarország területén és a lelőhely OEV térképen

Bevezetés

Zselickislak község Somogy megyében, Kaposvártól délre mintegy 6 km-re a Zselici-dombság területén helyezkedik el. A település régóta ismert a régészeti szakirodalomban, területén egy ismeretlen helyen fekvő honfoglalás kori,¹ valamint egy avar kori temetőre utaló leletek² (köztük egy 7. század végére keltezhető préselőveret)³ kerültek elő.

A lelőhely (lelőhely-azonosító: 99215) a település nyugati határrészében, az ún. Deres- vagy Szuszka-hegyen, annak is Borgyán-dűlői részén helyezkedik el, ahol a Töröcskét Kaposvárral összekötő 66146. sz. műútba csatlakozó földút és a Zselickislak belterülete felől érkező, horhos (horhó) utak kereszteződésében, a horhos út földmunkálatainál 1969 tavaszán sírok kerültek elő (1–3. ábra).⁴ 1969. augusztus 12–19. között Maráz Borbála vezetésével⁵ folyt a temető hitelesítő ásatása, amelynek során öt szegényes mellékletű (vaskések, dinnyemag- és amfora alakú üveggyöngyök, illetve állatcsontok) temetkezést tártak fel.⁶ A lelőhely területén 1971 augusztusában egy sárga kiöntőcsöves korsó,⁷ 1977. április 28-án pedig egy további sír is előkerült, amelynek egyetlen melléklete egy azóta elkallódott vaslándzsahegy volt.⁸ A jellegzetes leletek egy, a késő avar korban biztosan használt temetőre utalnak,

1 Hampel 1907, 151.; 39. tábla B.

2 Kocztur 1964, 163. Kocztur Éva a leleteket (bronz trébelőmag, gömbalakú csüngődísz, bronzlemez gyűrűtörredék, bronz nyakpercek, ezüst sodrony hajkarikák, vas harci csákány, vaskengyel és vaslándzsa) a Darnay Múzeum leltárkönyve alapján sorolja fel, amelyeket a keszthelyi Balaton Múzeum őriz, míg a kérdéses tárgyak a II. világháborúban megsemmisültek (ld. Kiss 2003, 3. jegyzet).

3 U.o.

4 Papp-Végh 1974, 542. Az adattári térképek szerint az út a Hárságyi- és Borgyán-dűlőket választja szét. Ugyanakkor a Hárságyi-dűlő kifejezést Somogy megye földrajzi neveinek gyűjteménye nem említi. A Hárságyi-út (a jelenleg Baranya megyei Somogyhárságyra vezető út) és Hárságyi-tető nevű területeket a lelőhelytől jóval délebbre jelölik (U.o. 541-543.).

5 Az ásató személyét a szakirodalomban olykor keverik: Az ásatási dokumentáció nem említi a feltáró nevét. Bakay Kornél egy „múzeumbarátot” (sic!) említi feltáróként (Bakay 1975, 47.), Bárdos Edith Bakay Kornélt nevezi meg, mint feltárót (Bárdos 1978, 15.), az új ADAM pedig Draveczy Balázst (Szentpéteri 2002, 435.). Egy adattári feljegyzés alapján (Rippl-Rónai Múzeum Adattára IV/69/2 7819) az ásatónak Maráz Borbála tartható, aki ekkoriban, mint régészhallgató, Somogy megyében több ásatáson is részt vett (például Ráksi-Futballpálya – Sz. Burger 1969, 18.; Toponár 40. számú órház – Sz. Burger 1970, 55.).

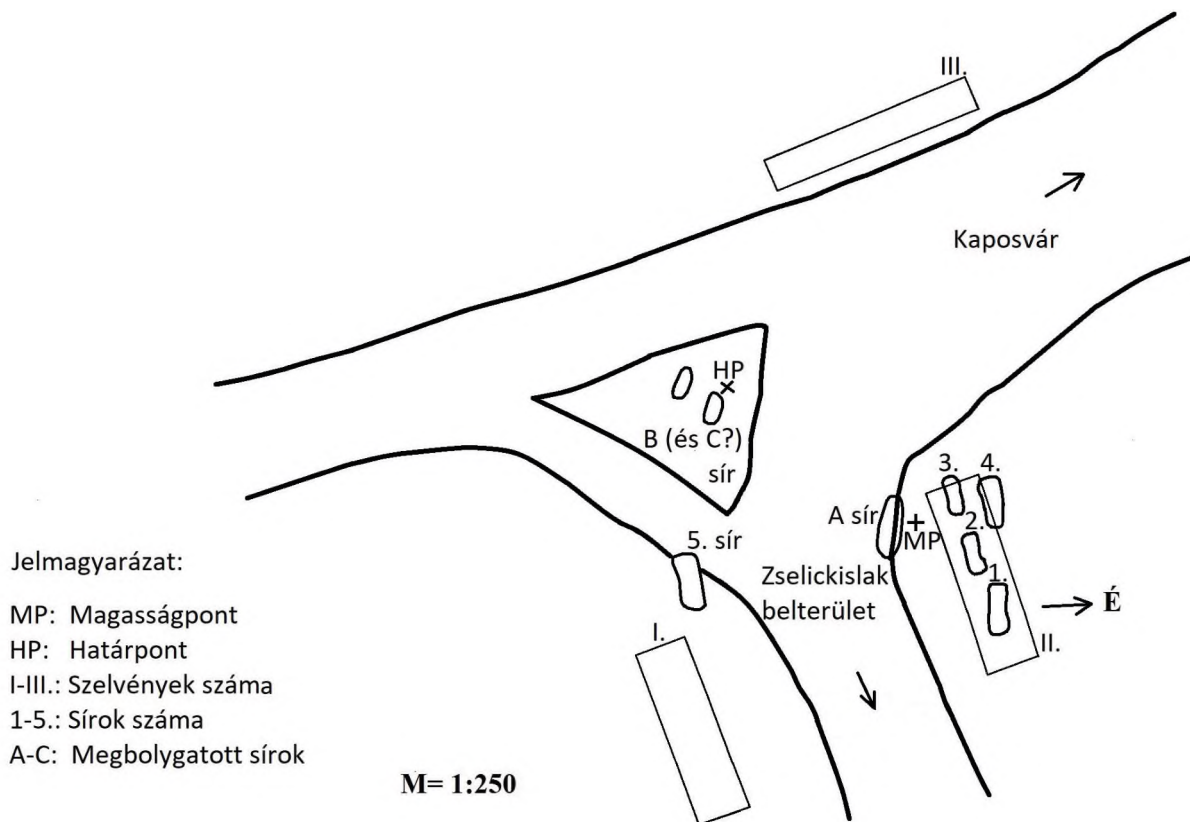
6 Szentpéteri 2002, 435.

7 Bakay 1975, 47.

8 Rippl-Rónai Múzeum Adattára IV/69/3 7820. A sír nem szerepel a temetőtérképen, mert pontos helyét nem sikerült lokalizálni.

2. ábra. Műholdfelvétel a lelőhely környezetéről (Google Earth, 2022. 03.)

3. ábra. A zselickislaki avar kori temető térképe Maráz Borbála által feltárt és a korábban megbolygatott sírokkal

de a pontos periodizációt a szegényes leletanyag nem teszi lehetővé. Ugyancsak gátló tényező, hogy a leggazdagabb és a datálás szempontjából legfontosabb sírok sajnos az ásatást megelőzően kerültek elő. A temetőrészlet leletanyagának és dokumentációjának áttekintése, valamint az első leleteket 50 évvel(!) ezelőtt megtaláló Berzy Péterrel folytatott beszélgetések során számos ellentmondás merült fel, valamint a gyanú, hogy az említett leletek egy része elkallódott, továbbá a zselickislaki anyagba más sírok tárgyai is bekerültek. Így például nem tudtam biztosan a temetőrészlethez kötni egy Bakay Kornél által részben zselickislakiként közölt,⁹ 9. század elejére-első harmadára keltezhető tárgyakból (agancslapokból készült nyelű vaskés, jobbra többtagú rúdgyöngyök alkotta gyöngysor, vas túrtartó) álló női sírleletgyűtest, amelyet érdekessége miatt másutt kívánok bemutatni. Bakay Kornél közölt továbbá a zselickislaki leletek között egy övgarnitúrát, amelynek egyik eleme egy ritka emberábrázolású övforgó.¹⁰ Az említett övkészlet mellett egy másik is megtalálható a lelőhely dobozában, amelyről sem az ásatási dokumentáció, sem a múzeumi adattár nem tesz említést, viszont egy időben leltározták be őket.

Jelen cikkemben egyrészt a biztosan a temetőrészlethez köthető övforgó ritka emberábrázolását kívánom elemezni, másrészt arra keresem a választ, hogy e jelentős lelet a meglévők közül mely övveretekkel alkothatott egy övgarnitúrát.

A sír előkerülésének körülményei

Berzy Péter 1969 tavaszán éppen aznap látogatta meg munkájából kifolyólag a Zselickislakkal szomszédos Töröcskét, amikor a fentiekben már említett, Zselickislak felől érkező mélyút és a Töröcskéről leágazó földút kereszteződésénél dolgozó munkások megbolygatták az első sírokat. Az előkerült régészeti leletanyagot ő szolgáltatta be a kaposvári múzeumnak. Emlékei szerint két sír került elő ekkor: egy tisztán dинnyemag alakú gyöngyökkel eltemetett női temetkezés az útkereszteződés déli oldalán, nem sokkal a felszín alatt és egy övveretes férfi sír. Csaknem ötven év(!) elteltével is viszonylag pontosan emlékezett az unikális emberábrázolásos övforgóra, ugyanakkor sajnos arra nem, hogy milyen övveretek tartozhattak a garnitúrához. Felhívta a figyelmemet, hogy annak ellenére, hogy mindkét övkészlet Zselickislakhoz van beletárolva, még nem jelenti azt, hogy mindkettő a lelőhelyről került elő. Véleménye szerint az egyik övgarnitúra valószínűleg vásárlás/ajándékozás útján kerülhetett be a múzeumba. Hasonló keveredésre egyébként ebből az időből van adatunk.¹¹ A Maráz Borbála féle temetőterkép (3. ábra) csak egy férfisírt (A sír) és két(!) üvegyöngyös női sírt jelölt (B és C? sírok), de

arról nem találtam feljegyzést, hogy Berzy Pétert követően az ásatásig más is beszołgálatott volna innen előkerült gyöngyöket vagy egyéb sírleleteket.

Tárgyleírások

A zselickislaki anyagban található övvereteket „A” és „B” garnitúrára választottam szét, a 4. bekezdésben leírtak alapján.

„A” garnitúra (4. ábra 1-16; RRM ltsz.: 76.681.30-44.)¹²

Bronz övgarnitúra 1-15: 1. Bronzból öntött, két részből álló, áttört, liliomos díszítésű nagyszíjvég. A függesztőfülek virág alakúak, a függesztőfüleket és a mintázatot elválasztó lécen egymásnak fordított V alakú díszítés látható, míg a liliomdíszek keresztben rovátkoltak. A szíjvég oldalát ovális alakú, szirmos virág vagy bogárszerű minták díszítik. Méretek: h.:¹³ 5,3 cm; sz.: 2 cm, v.: 0,9 cm. 2-5. 4 darab bronzból öntött, két részből álló, áttört, liliomos díszítésű kisszíjvég. Függesztőfülei virág alakúak, az alsó felet és felső felet a – nagyszíjvéghez hasonlóan – egy-egy szeg rögzíti össze. Méretek: h.: 2,1-2,3 cm; sz.: 1,2-1,3 cm; v.: 0,7-0,8 cm. 6-9. Négy darab bronzból öntött, áttört díszítésű pajzs alakú csüngős övveret. Több példánynál is megmaradt az egyik vagy mindkét, egykor a bőrvre történő rögzítésben szerepet játszó, a bőrv felőli oldalán ellapított és bronzlemez alátétes végű nittszeg. A csüngők csuklója és a csuklós zsanéros szerkezet csupán két veretnél maradt meg. Méretek: h.: 2,2 cm; sz.: 1-1,1 cm; v.: 0,3-0,4 cm.¹⁴ 10. Bronzból öntött, csuklós-zsanéros övcsat. Pajzs alakú csatteste áttört, keretelt növényi ornamentikával díszített. A csattestet három darab, laposfejű nittszeg rögzítette a bőrvre, ezek közül kettőnek az alján még megfigyelhető egy-egy lemez alátét. Karikája ovális alakú, a csatpeccek pedig a karikára hajlik. Méretek: h.: 4,1 cm; sz. (csattest): 1,8 cm; sz. (csatkarika): 2,8 cm; v.: 0,5 cm. 11. Szögletes bronz lemezből oválisra hajlított, nyitott övbujtató. A bujtatóveretet négy nittszeg rögzítette a belső oldalon a bőrvhöz, mindkét végük ellapított. Előlapján félhold alakú és stilizált kígyót vagy növényi dísz(?) megjelenítő vésetekkel díszített. A díszített mező keretelése céljából szabálytalan téglalap alakban karcoltak be – mint az egyik félhold alakú vésetet metsző vonalból világos, hogy utólag – vonalakat a bujtatóveret felületébe. A téglalap alakú keretelés rövidebb oldalain a vonalak mélyebbek. Méretek: h.: 2,5 cm; sz.: 1 cm; m.: 1,4 cm. 12. Bronz övforgó. Leírását ld. lejjebb az 5. bekezdésben! 13-14. Két darab pajzs alakú, bronz lyukvédő-veret. Felületük jobbra díszítetlen, csupán a szeglyukaknál és a felső részükön figyelhető meg véset. Három laposfejű nittszeggel rögzítették őket a bőrvre, amelyek egy kivételével mind megvanak, valamint az egyik példánybelső, homorú oldalán a nittszegek alján lévő apró bronzlemezek is megfigyel-

9 Bakay 1975, 47., 49. 39. kép

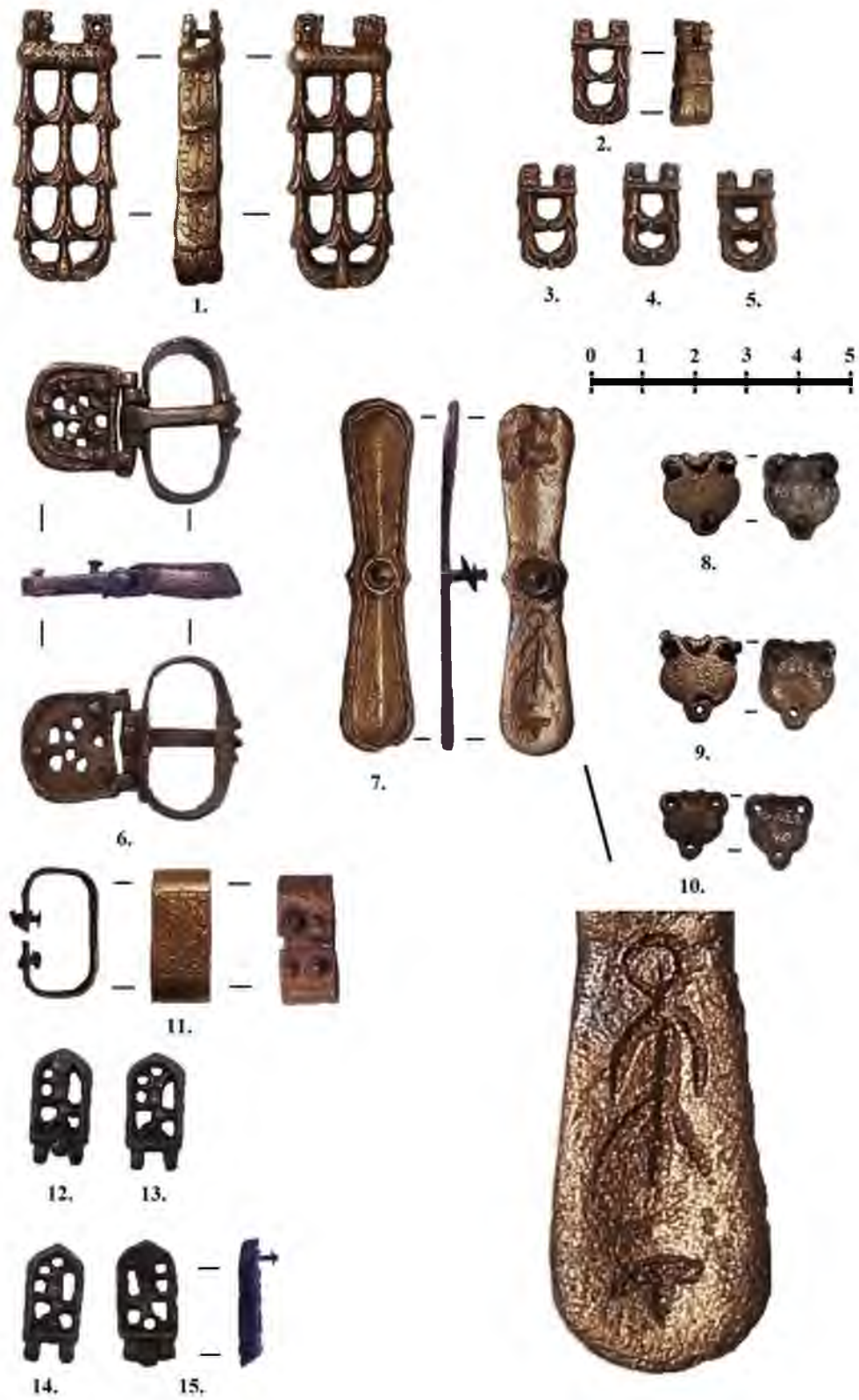
10 U.o. 48. 38. kép

11 Például az ADAM-ban megemlékeznek arról, hogy a somogyaszalói avar kori temetőnél bemutatott övgarnitúra (Bakay 1975, 53. 44. kép) nem Somogyaszalóról, hanem a Fejér megyei Pélpusztáról származik, s Tengerdi Gy. ajándékeként került a múzeumba (Szentpéteri 2002, 323.)

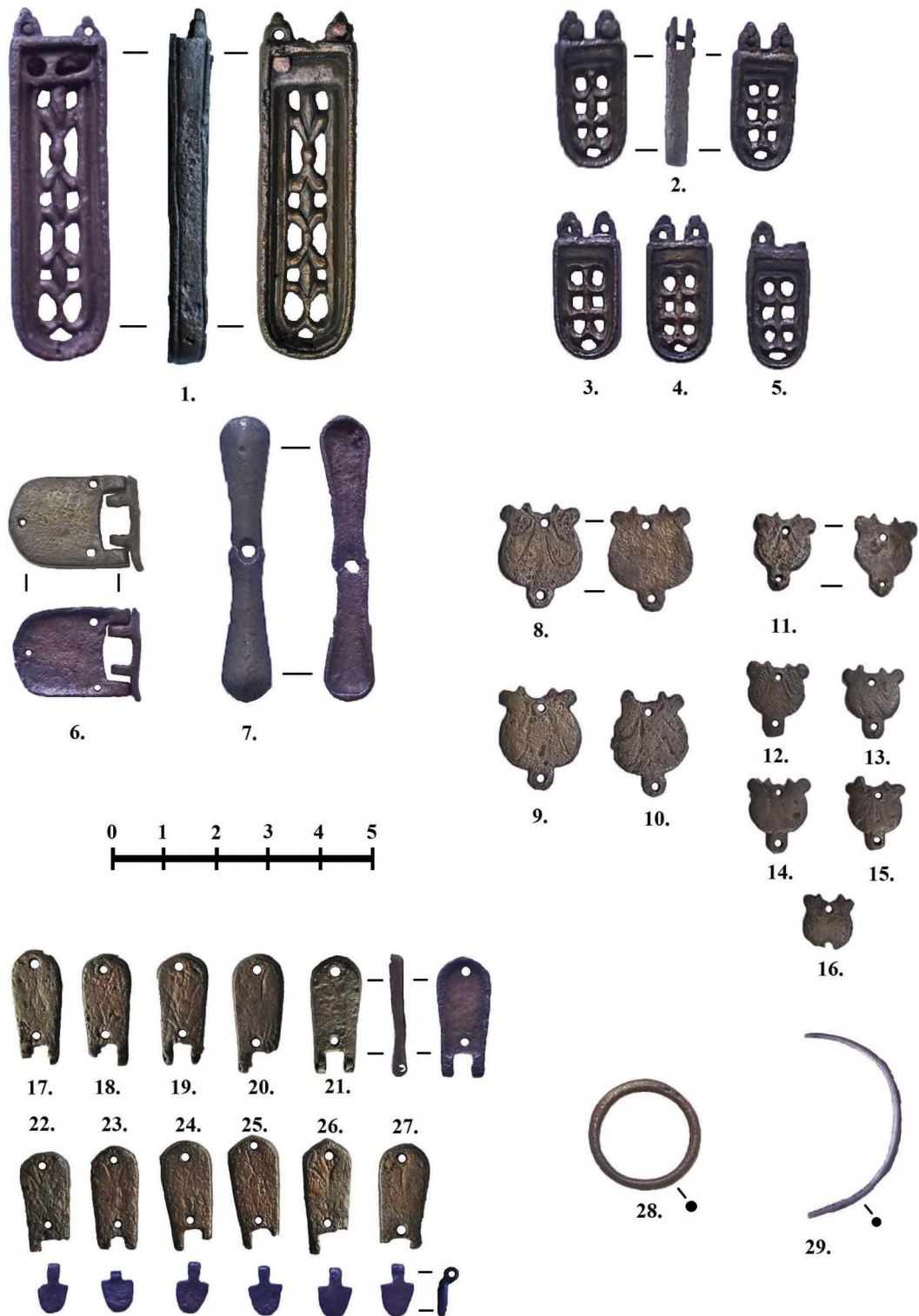
12 A leltárkönyv szerint, a 76.681.38-41. szám alatt a bronz pajzs alakú övveretek szerepelnek, ennek ellenére a lyukvédő veretekre és a mellékszíjvégekre írták rá a kérdéses számokat.

13 Rövidítések: á.: átmérő; h.: hosszúság; m.: magasság; sz.: szélesség; v.: vastagság;

14 A leletek eredetileg a „B” garnitúra dobozában voltak.

4. ábra. „A” garnitúra és az övforgó ábrázolása

5. ábra. „B” garnitúra

hetők. Méretek: h.: 1,6 cm; sz.: 1,4 cm; v.: 0,2 cm. 15. Hasonló kialakítású, de eltérő méretű pajzs alakú szíjveret. Méretek: h.: 1,4 cm; sz.: 1,4 cm; v.: 0,1 cm.

„B” garnitúra (5. ábra 1-29.; RRM 76.681.1-29.)

Bronz övgarnitúra 1-28.: 1. Bronzból öntött, áttört, liliomos díszítésű nagyszíjvég. Két pár függesztőfüle közül egy letörött, továbbá kisebb tokkal is ellátták, s hogy a szíj végét stabilan rögzítsék, egy újabb nittszeget ütöttek bele. A szíjvég oldalain két párhuzamos vésett vonal fut. Méretek: h.: 6,8 cm; sz.: 1,9 cm; v.: 0,7 cm. 2-5. Négy darab, a nagyszíjvéghez hasonló kialakítású kisszíjvég. Méretek: h.: 2,9 cm; sz.: 1,3 cm; v.: 0,4-0,6 cm. 6. Bronzból öntött csuklós-zsanéros csat töredéke. A díszítetlen, három szeglyukkal rendelkező pajzs alakú csattest és a csatkarika alsó íve maradt csak meg, az összekötő fémpálca nélkül. Méretek: h.: 2,4 cm, sz.: 1,7 cm, v.: 0,3 cm. 7. Bronzból öntött, két darabra tört, díszítetlen felületű övforgó, rögzítő szeg nélkül. A veret hosszában kiemelkedő borda fut végig, hátsó oldala homorú, díszítetlen. Méretek: h.: 5,5 cm; sz.: 1 cm, v.: 0,5 cm. 8-18. Tizenegy darab két szeglyukkal rendelkező, vésett díszítésű, pajzs alakú csüngős övveret, füleik jobbra lertörtek. Eredetileg mindegyik verethez egy csüngő tarthatott, de egy teljes veret sem maradt meg. Méretek: h.: 1,9-2,2 cm; sz.: 0,9-1 cm; v.: 0,2 cm. A hozzájuk tartozó, háromszög alakú csüngők (6 db)¹⁵ méretei: h.: 0,8-1 cm; sz.: 0,6-0,7 cm. 19-21.: Három darab nagyméretű, bronzlemezről készült vésett és poncolt felületű lyukvédőveret. Az egyik példány látványosan aszimmetrikus. Méretek: h.: 2-2,1 cm; sz.: 1,5-1,6 cm. 22-26.: Az említett lyukvédőveretekhez hasonló kialakítású és díszítésű mellékszíjveretek. Méretek: h.: 1,5-1,6 cm; sz.: 1,2-1,3 cm. 27. Mellékszíjveret bronzlemezről, de az előbb említettekkel ellentétben az alsó szeglyuk nem különálló fülben lett kialakítva, továbbá felülete díszítetlen és mérete is kisebb. Méretek: h.: 1 cm; sz.: 1 cm. 28.: Kerek átmetszetű bronzkarika, talán az elkallódott bujtatóverethez tartozott. Méretek: á.: 1,8 cm; v.: 0,1 cm. 29.: Ezüstdrótól készült, deformált hajkarika vagy fülbevaló. Méretek: á.: 3,6 cm, v.: 0,1 cm.

Kísérlet az övgarnitúrák elemeinek szétválasztására

A zselickislaki temetőhöz beletárolt övveretekre háromféle díszítő-stílus (liliomdísz, vésett-palmettás díszítés, stilizált növényi ornamentika) és a díszítetlenség jellemző. Megfigyelhető továbbá, hogy a veretek nagy része öntött, de vannak lemezből kivágott példányok is. A funkcionális elemek (övcsatok, nagyszíjvégek, kisszíjvégek, övforgók) száma alapján nagy bizonyossággal kijelenthető, hogy a zselickislaki temetőhöz két, majdnem teljes övgarnitúrát leltároztak be (egy bujtató és néhány mellékszíjveret, valamint több pajzs alakú veret hiányzik). E hiányokat – a sír előkerülésének körülményeit tekintve – nem kell feltétlenül a korszakban jól dokumentált és többször megfigyelt sírrablással magyaráznunk, hiszen a ve-

gyes övgarnitúrák megléte az avar korban korántsem egyedülálló jelenség. A kutatás már korábban is számolt a lehetőséggel, hogy a hosszú időn át viselt övek esetében az elveszett/megrongálódott vereteket újakkal pótolhatták.¹⁶ Más körülmények arra utalnak, hogy a vegyes összeállítás tudatos lehetett. A liliomos díszítésű övveretek – ezek közé tartoznak mindkét tárgyalt övgarnitúra nagy- és kisszíjvégei – szeriációját éppen az a körülmény tette lehetővé, hogy mindkét közelmúltbéli felgyűjtésük alkalmával sem találtak „tisztán” liliomdíszes övgarnitúrát.¹⁷

Mindegyik nagy- és kisszíjvég a liliomos övveretek közé tartozik, de eltérő típusba. A továbbiakban „A” betűvel jelölt garnitúra szíjvégei Magdalena Schmid tipológiájában a II. típusba (geometrikus liliomdísz), addig a lentiekben „B” garnitúrákét említett veretkészlete az I. típusba (háromlevelű, rüggyel ábrázolt liliomos díszítés) tartozik.¹⁸ Az említett tipológia alapján az „A” garnitúra szíjvégei a B2IId4 típusba sorolhatók, amelynek jellemzői, hogy a függesztőfülek virágszerűen lettek kialakítva, továbbá nincs a minta és a függesztőfülek között elválasztómező, valamint a mintázatot nem határolja keret.¹⁹ A „B” garnitúra szíjvégei pedig a B1Ia1 típusba, amelynek jellemzői, hogy a díszítetlen függesztőfülek és a mintázat között elválasztómezőt alakítottak ki, továbbá a mintázatot egyszerű, díszítetlen perem kereteli.²⁰ A meglévő bujtató az „A” készlethez tarthatott. Ha ugyanis a bujtató díszítését és mintakincsét összevetjük a díszített nagyszíjvég oldalán lévő ábrázolásokkal (9. ábra), egyaránt találunk közös elemeket (pl. szimmetria hiánya, szabálytalan formák, pontban végződő holdsarlóalakú minta). A bujtatóveret díszítését készítő ötvös nem lehet azzal azonos, aki a pajzs alakú veretek, lyukvédők és mellékszíjveretek vésett palmettás díszítését végezte. (10. ábra) Míg utóbbi veretek ábrázolásai finomabb kidolgozásúak és szimmetrikusak, addig a bujtatóveret ábrázolása pontatlan és durva: az ábrázolás nem középen, hanem a lemez egyik szélére szorult, a keret szabálytalan alakú téglalap, belevág a központi mintába, ráadásul a vésés mélysége sem egységes az oldalakon; a díszített mező zsúfolt, a minta felismerhetlenségig stilizált. A vésett poncolt pajzs alakú veretek és a hasonló díszítésű lyukvédő- és mellékszíjveretek következképpen a „B” garnitúrához tarthatottak. Emiatt újabb vereteket kapcsolhatunk az „A” garnitúrához:

¹⁶ Schmid 2015, 64.

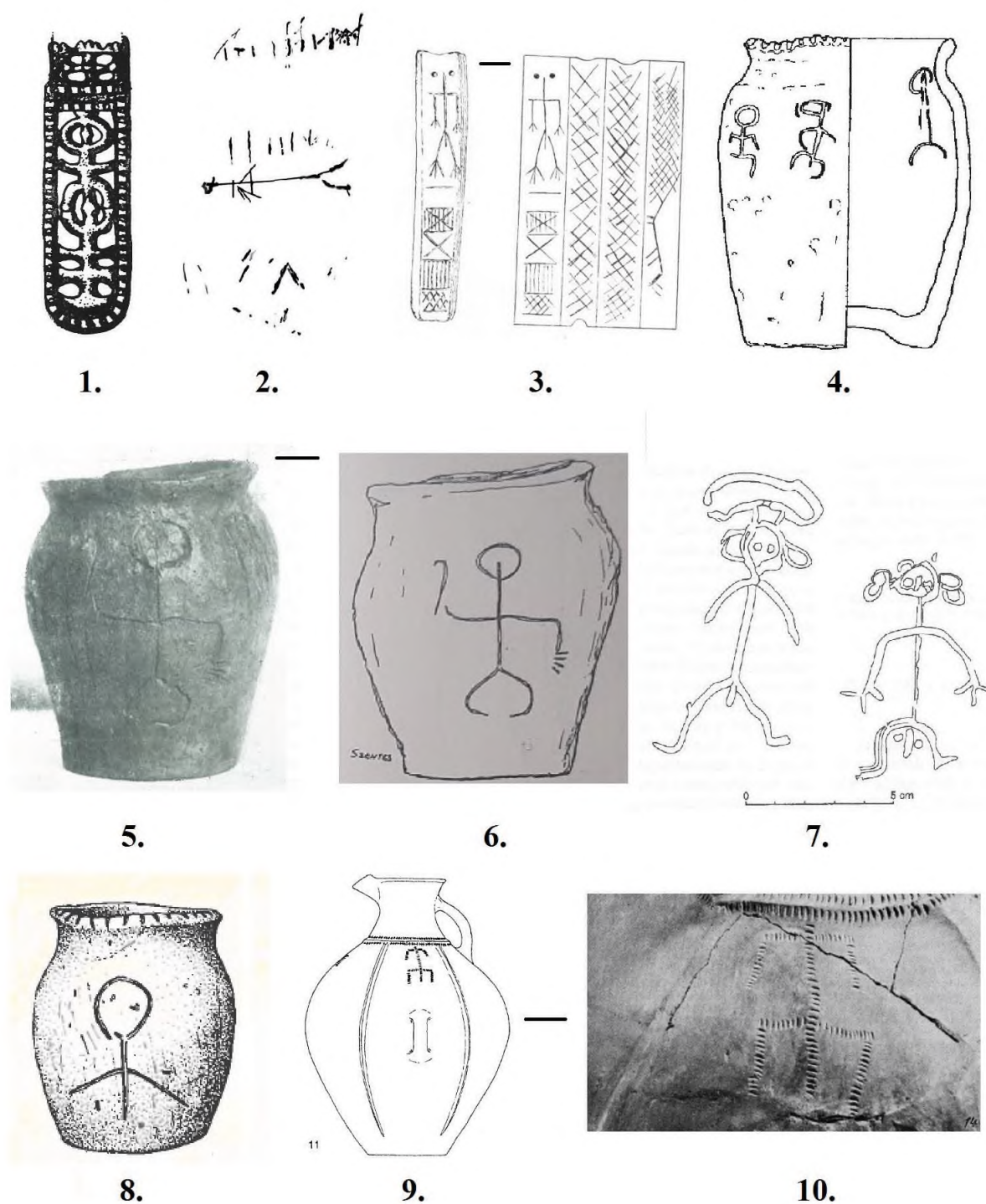
¹⁷ Szalontai 1995, 129; U.ő. 2003, 396.; Schmid 2015, 64.

¹⁸ Vö. Schmid 2015, 66. Szalontai Csaba tipológiájában az „A” garnitúra szíjvégei a VI., ú.n. Keszthely-típusba (Szalontai 1995, 129. III. tábla), míg a „B” garnitúráé az I/4 típusba sorolhatóak (U.o., 128. I. tábla 4.).

¹⁹ Ld. Schmid 2015, 68-69. Tab. 16. Magdalena Schmidt az említett típusba Lipp Vilmos keszthelyi városi temetői/sórházkereti (Szentpéteri 2002, 19.) ásatásából származó övgarnitúrát (Lipp 1884, 3. tábla 57., 60.) és a Budapest – 68. lelőhely (Nagy 1998, Taf. 130.; Budapest XXII. Leányka u.-Tompá u.-Vihar u. – Szentpéteri 2002, 86.) vereteit sorolta. Ezeknek főleg a mellékszíjvégei lehetnek kiténő párhuzamok számunkra.

²⁰ Ld. Schmid 2015, 68-69. Tab. 16. Ez egyike a leggyakrabban előforduló szíjvégtípusoknak. A környékbeli temetők közül leletei közül legjobb párhuzama a Kaposvár – Toponár – Fészerlakpusztai temető (Szentpéteri 2002, 182-183.) 118. sírjából került elő (Szimonova 1980, 350. Taf. 58.).

¹⁵ Mivel a kérdéses csüngők nincsenek külön beletárolva, én sem számozom külön őket.

6. ábra. Az „A” garnitúra övforgóján lévő emberábrázolás párhuzamai: 1. Kaposvár – Toponár, 40-es őrház 14. sír (Bárdos 1978. nyomán); 2. Kaposvár – Toponár, 40-es őrház 100. sír (Fehér 2020 nyomán); 3. Udvard (Dvory nad Žitavou – Intravillan) 53. sír (Točík 1983. nyomán); 4. Péterréve (Bačko Petrovo Selo – Čik lelőhely) 73. sír (Bugarski 2009. nyomán); 5-6. Szentés-berekháti (B. Farkas tanya) 68. sír (Fehér 1931. és Kovačević 1972 nyomán); 7. Mezőberény-Homokbánya, Mrt. 9/84. lelőhely (MRT 1998. nyomán); 8. Don-vidék (Bálint 1889. nyomán); 9-10. Mokraja Balka 11. katakomba (Kovalevszka 1983. és Kovalevszka 2005 nyomán)

az áttört díszítésű bronz övvereteket és a három szeglyukkal rendelkező, díszítetlen felületű lyukvédőket és egy hasonló kialakítású kisebb mellékszívveretet. Mindkét garnitúra övvereteihez eredetileg kisméretű csüngők tartoztak. A meglévő hat darab, háromszögletű csüngő csakis a „B” övkészlethez tartozhatott, ugyanis az „A” garnitúra két vereténél is megmaradt a csüngő egyik csuklója, s ez jóval vastagabb és szélesebb volt, mint a meglévő csüngőké. A két csat is eltérő kialakítású, nagy valószínűséggel az áttört díszítésű tartozott az „A” garnitúrához, tekintve, hogy az övveretek is hasonlóak. A töredékes, díszítetlen felületű tartozhatott következésképpen a „B” garnitúrához, akárcsak a hasonlatosan egyszerű és díszítetlen övforgó. Így az emberábrázolások övforgó csak az „A” garnitúra részét képezhetette. E véleményemet megalapozottnak látom az övkészlet egyes elemeit (pontosabban a nagyszívveget, a bujtatóveretet és az övforgót) összekapcsoló egyszerű, pontatlan bevésett díszítések miatt is. A leletekkel együtt egy bronzkarikát is beletároltak, bár a leltárkönyvben gyűrűnek tartják, és valószínűsítik, hogy nem az övgarnitúrához tartozik. Méretét tekintve úgy vélem, hogy a hiányzó bujtatóhoz tartozó karikacsüngő lehetett. Karikacsüngős bujtatóveretek késő avar környezetben is előfordulnak²¹, míg a késői, keskeny pajzs alakú veretekre alkalmazott karikacsüngőket füllel szokták ellátni.²² A kerek átmeteszettű drótból készült ezüst tárgy (fülbevaló?) hovatarozását illetően nincsenek támpontjaink, legfeljebb csak annyi, hogy Berzy Péter nem emlékszik arra, hogy a férfisírból fülbevalót is összeszedett volna.

Mivel az egyetlen, biztosan a temetőrészlethez köthető lelet az emberábrázolások övforgó, úgy vélem, az „A” garnitúra volt az, amely 1969 tavaszán Zselickislakon előkerült egy munkások által megbolygatott férfisírból. Az általam valószínűsített készlet megegyezik azzal, amelyet Bakay Kornél 1975-ben zselickislaki leletként közölt.²³ A „B” garnitúra leletkörülményei ugyanakkor ismeretlenek, akárcsak az, hogy miért került beletárolásra a lelőhely anyagához egy másik női sírlelet-együttessel egyetemben.

Az emberalakos övforgó

Az „A” garnitúra emberábrázolása ritkaságából adódóan külön elemzésre is érdemes (4. ábra 7.). A tárgy leírása: a bronz övforgó előlapján a kidomborodó, mindkét oldalon a kerek szeglyukig tartó bordás mezőt a belső oldal felé hullámos, kiemelkedő szegély kereteli. Hátsó, enyhén homorú oldalán stilizált emberábrázó-

lás és egy T-alakú díszítés figyelhető meg, továbbá a másik végén sérült. A hátoldali részen a bőrvre rögzítő szeg alján még megfigyelhető két közel kerek bronzlemez. Méretek: h.: 6,7 cm; sz.: 1,5 cm.

Az ábrázolást utólag vésték a veret egyik oldalára, álló emberalakot ábrázol, feje a nittszeg helye felé mutat, karjai lefelé, a testtől eltartva láthatóak. Az emberábrázolás sajátossága a széttárt lábak között feltűnően hosszúnak, a lábakéval megegyező hosszúságúnak ábrázolt hímvessző. Az emberalak alatt egy másik ábra is kivehető, amelyet sematikussága miatt pontosan meghatározni nem lehet.

Az avar kori ötvöstermékeken nem ritkán figyelhetők meg jóval kidolgozottabb, egész- vagy részalakos emberábrázolások.²⁴ A késő avar kori övveretek kapcsán Fancsalszky Gábor is rámutatott arra, hogy a pusztai népek díszítő-művészetében az emberábrázolás alárendelt szerepet játszott, ezzel is magyarázható, hogy a legtöbb esetben késő antik előképeket vettek alapul az ötvösök, legalábbis az ábrázolás módja (például büsztök, portrék, ember-oroslán küzdelem, Nereidák, női alakok – táncosnő vagy Niké) erre enged következtetni.²⁵ Szembenálló, egészalakos emberfigurák azonban a szívvegeken és öntött bronz korongokon is előfordulnak.²⁶ A zselickislakihoz hasonló emberábrázolást ötvösterméken csak egyet ismerek, a Kaposvár - toponári avar temető (Kaposvár – Toponár, 40-es őrház)²⁷ 14. sírjából (6. ábra 1.), ám ez sem karcolat, hanem a nagyszívvég áttört mintázatának egy része.²⁸ Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy e nagyszívvég ábrázolásáról eltérően vélekedik Magdalena Schmid, aki a liliomos díszítésű övveretek közt tárgyalja.²⁹ Az említett tárgy térben is, időben is közel áll a zselickislaki övgarnitúrához.

Emberábrázolások a csonttárgyakon is feltűnnek, s nemcsak a pörösi (Hajdukovo – Nosa-Pereš lelőhely)³⁰ és a nagyolaszi (Mandjelos – ciglana lelőhely)³¹ bogozókon hasonló az arcot, hajtat és a ruházatot ábrázoló karcolatok,³² hanem – köznyelven szólva – „pál-cikaemberek” is: a fentebb említett toponári temető 100. sírjából előkerült tütartón – amelyet Szimonova Eugénia díszítetlennek írt le³³ – Fehér Bence rovásjeleket és emberábrázolást (6. ábra 2.) azonosított.³⁴ A jánoshidai (Tótképuszta, Berkó J. tanya)³⁵ temető 228. sírjából előkerült tütartó főleg rovásfeliratai miatt lett híres, de a tütartó emberábrázolásai érdekes módon kutatónként változtak (7. ábra 1-11.). A Fettich Nándor ásatásán előkerült leletre először László Gy-

21 A környék legszebb, vadkanábrázolások karikacsüngős bujtatóverete a Kaposvár-Toponár, 40-es őrházi (Szentpéteri 2002, 182.) avar temető 40. sírjából származik (Szimonova 1997, V. tábla 8; VIII. tábla), ugyanakkor a bronzkarika valamivel kisebb példányunknál.

22 Példaként idézhetjük a sokat említett példusztai (Bakay 1975, 53. 44. kép – ld. a 11. jegyzetben írtakat) és a szárazdi (Kovács 2001, 13. kép 14.) övgarnitúrák vereteit, valamint a Tiszafüred-majorsói temető 1270. sírjában talált karikacsüngős övveretet (Garam 1995, Taf. 169.). Utóbbi két esetben a többi övverettel hasonló kialakítású és díszítésű övveretet láttak el csüngő helyett füles karikával (a példusztai garnitúrából hiányoznak az övveretek).

23 Bakay 1975, 48. 38. kép

24 Vö.: Fancsalszky 2007, 99-114. 51-57. tábla; 24-27. kép; 26. térkép 25 U.o. 103.

26 Rác 2012, 421. Rác Zsófia példaként említi az alábbiakban bemutatott szentes-berekháti sírkerámiát.

27 Szentpéteri 2002, 182.

28 Bárdos 1978, 33. 6. ábra

29 Schmid 2015, 160.

30 Szentpéteri 2002, 155-156.

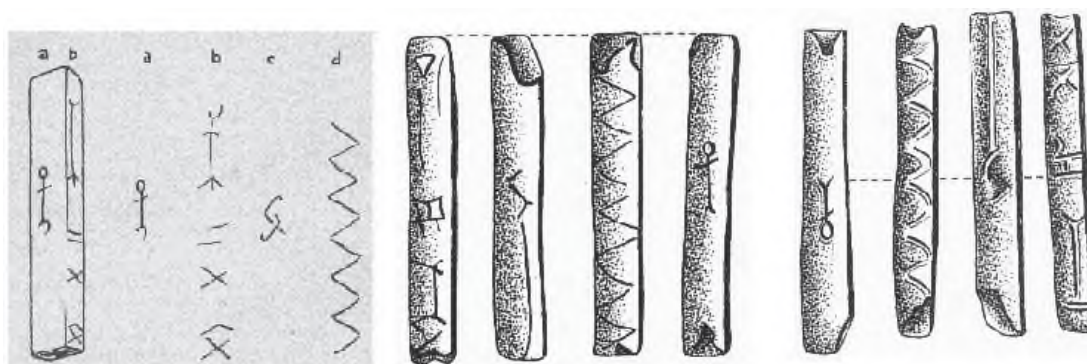
31 U.o. 233.

32 A leletekről legutóbb Ivan Bugarski értekezett (Bugarski 2016).

33 Szimonova 1997, 28.

34 Fehér 2020, 120-121.

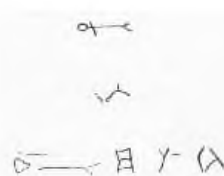
35 Szentpéteri 2002, 172.

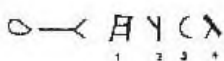
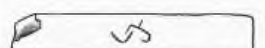
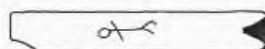
1.

2.

3.

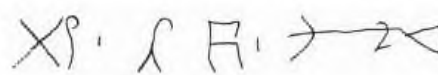

4.

5.

6.

7.

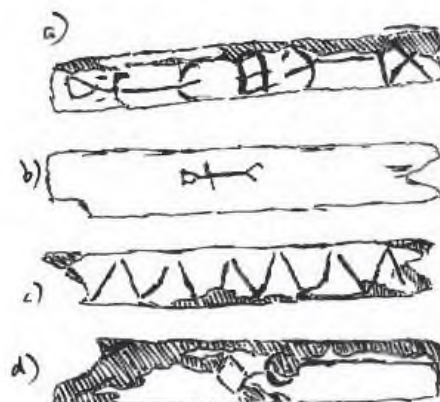
8.

9.

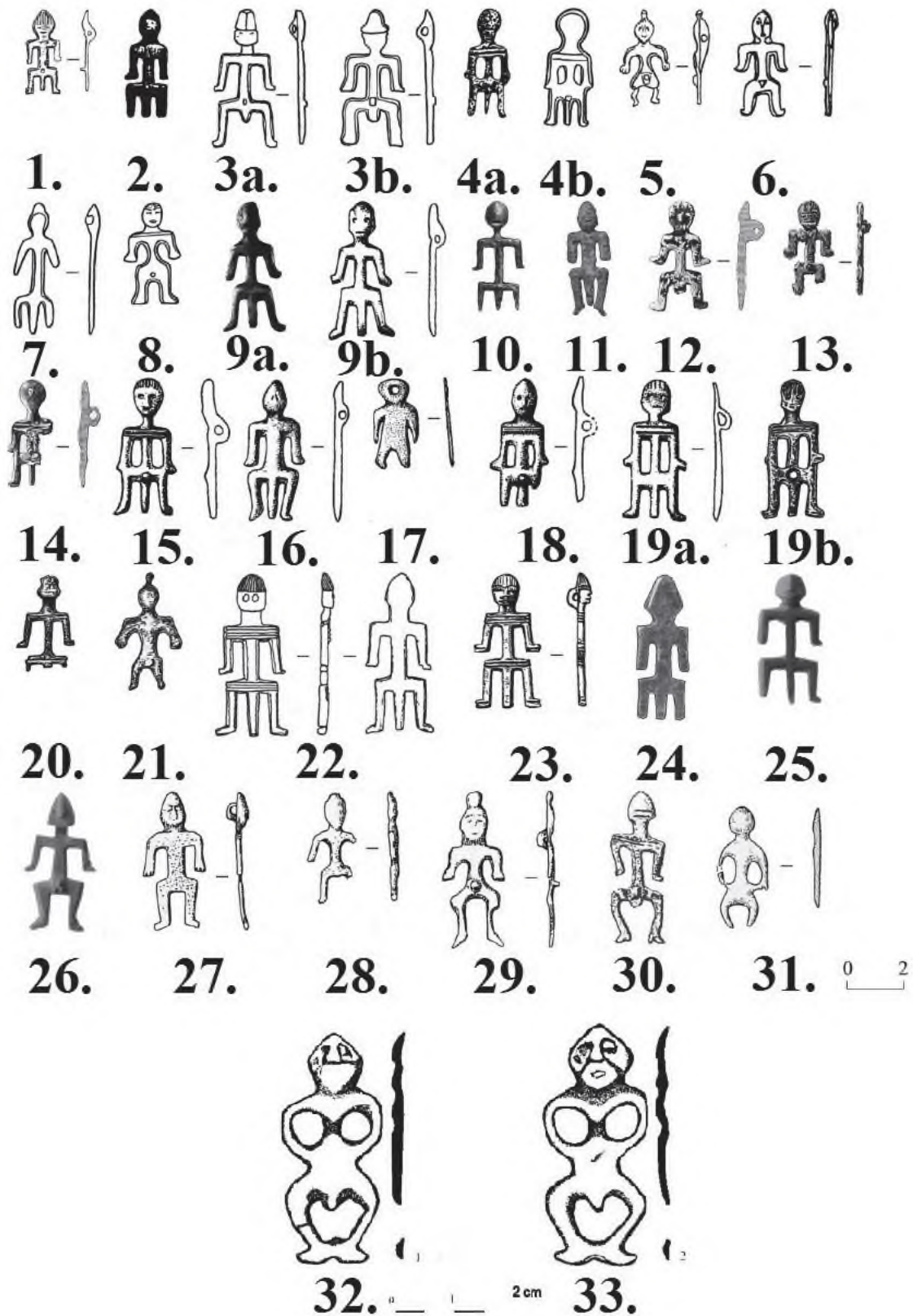

10.

11.

7. ábra. Jánoshida – Tótkérpuszta, Berkó J. tanya 228. sír tűtartóján lévő emberábrázolások különféle rajzolatai: 1. László Gyula (László 1955. nyomán); 2. Erdélyi István (Erdélyi 1958 nyomán); 3. Fettich Nándor (Erdélyi 1958 nyomán); 4. Erdélyi István (Erdélyi 1961 nyomán); 5. Csallány Dezső (Csallány 1968 nyomán); 6. Vásáry István (Vásáry 1972 nyomán); 7-8. Harmatta János (Harmatta 1983 nyomán); 9. Jovan Kovačević (Kovačević 1972 nyomán); 10-11. Fehér Bence (Fehér 2020 nyomán)

8. ábra. 1-31. Antropomorf csüngők Kelet-Európából (Volodarets-Urbanovich 2016. nyomán) 32-33. Antropomorf kistárgyak Bulgáriából (Rácz 2009. Stanislav Stanilov nyomán)

9. ábra. Az „A” garnitúra bujtatója és nagyszíjvégének oldala közelebbről (nem méretarányos!)

10. ábra. A „B” garnitúra övveretének, lyukvédőjének és mellékszíjveretének előlapja felnagyítva (nem méretarányos!)

la hívta fel a figyelmet (7. ábra 1.),³⁶ későbbi elemzése során a két figurális ábrázolásra is kitért, amiket tamgának határozott meg.³⁷ Erdélyi István az említett temetőt feldolgozó könyvében,³⁸ majd később egy alig kétoldalas cikkében is³⁹ szót ejt a tűtartó feliratáról és az emberábrázolásokról. Könyvében egyaránt bemutatta Fettich Nándor (7. ábra 3.) és a saját (7. ábra 2.) rajzát is, bár a szövegből nem derül ki pontosan melyik az ő rajza. Ez csak említett cikkéből derül ki, amelyben a tűtartót már nem, csak a feliratokat és ábrázolásokat közölte (7. ábra 4.). A gyűjtésben is szereplő cik-i edényen feltűnő alakok vizsgálata kapcsán Jovan Kovačević néhány párhuzamot is felsorakoztatott, köztük a jánoshidai tűtartó figuráit is (7. ábra 9.).⁴⁰ A kutatás azonban, Erdélyi Istvánt kivéve⁴¹, úgy tűnik figyelmen kívül hagyta az említett cikket, s elsősorban a feliratok elemzésére összpontosított. Csallány Dezső csak a tűtartó egyik oldalának jeleit elemezte (7. ábra 5.), s a felirat alapján, amit ő sátánként („zatanas” – „szatanas” – „szátáné”) olvasott ki, ördögűző rítus ábrázolásának gondolta; elképzelése szerint a fekvő

„antropomor” alak a sátán volna.⁴² Vásáry István a jánoshidai tűtartót szintén más rajzokkal mutatta be a rovásfeliratos leleteket összegyűjtő kataszterében (7. ábra 6.),⁴³ ő maga is elfogadta az emberábrázolásokat tamgaként való azonosítását.⁴⁴ Harmatta János egyrészt a Nemzeti Múzeumtól kapott képek alapján több újabb rovást, valamint az egyik emberábrázolás körül további „részleteket” vélt felfedezni, s e kiegészítésekkel angyal-arkangyal alakot és azzal összefüggő szöveget rekonstruált (7. ábra 8.).⁴⁵ A másik, korábban a kutatók által emberábrázolásnak meghatározott jelről Harmatta úgy vélte, hogy rontott felirat (7. ábra 7.).⁴⁶ Vékony Gábor elsősorban a rovások olvasatára koncentrált,⁴⁷ mindkét alakot stilizált emberalaknak tartotta, sőt Harmatta Jánost bírálva kihangsúlyozta, hogy „...az egyetlen feliratos oldal stilizált emberábrázolását is betűként tagolja szét.”⁴⁸ Jóval kisebb figyelmet kapott az udvardi (Dvory nad Žitavou – Intravillan lelőhely)⁴⁹ 8. század közepére keltezett 53. sír tűtartója,⁵⁰ amelyen ember- és vélhetően állatábrázolás, valamint

36 László 1941, 186.

37 U.ő. 1955, 161. fig. 46.

38 Erdélyi 1958, 55-56., XLV. t. 1-2.

39 U.ő. 1961, 279-280.

40 Kovačević 1972, 67., 69. Az általa bemutatott sarkeli és kolpačka-i ábrázolások véleményem szerint nem sorolhatóak az emberábrázolások körébe, ahogyan a szerepeltetett deszki edény sem. Ez utóbbról Balogh Csilla elképzelhetőnek tartja, hogy lehet keresztény motívum, egyszerű díszítés vagy akár bizánci monogram primitív utánezata is (Balogh 1991, 171.)

41 Erdélyi 1982, 192-193.

42 Csallány 1968, 302-303.

43 Vásáry 1972, Pic. 1.

44 U.ő. 338. Ugyanő ennek kapcsán további, tamgaként azonosítható párhuzamot is említ.

45 Harmatta 1983, 76-78. Módszerét Vékony Gábor illetve kritikával (Vékony 2004, 189-191.)

46 U.ő. 74.

47 Vékony 1985a, 166-168.; Vékony 1987, 249-251.

48 Vékony 1985b, 1136.

49 Szentpéteri 2002, 125.

50 Točík 1983, 111. obr. 26/2

talán rovások⁵¹ ismerhetőek fel. (6. ábra 3.). Ez utóbbi lelet érdekessége, hogy az emberalak feje nem lett kialakítva, csak a szemeket jelölték, továbbá a kezek és lábak ujjait. A leletet közlő Anton Točik jegyajándék-félének gondolta a tűtartót, az ábrázolás hátterének magyarázatára részletesen nem vállalkozott.⁵² Fehér Bence az említett tűtartókon előforduló emberalakokat óvó/védő, akár termékenységet elősegítő (az ókori Priapus istenséghez hasonlóan) szerepű, vagy a szövegeket megáldó, érvényre juttató természetfeletti lények, istenségek, szellemnek tartja.⁵³ Az udvardi tűtartó egyik oldalán látható, általa szarvval rendelkező támadó állatnak (bika, kos, de akár szarvasbika) meghatározott ábrázolásnak is hasonló szerepe lehet, vagy akár az istenség/szellemlyen más megtestesülésének tartható.⁵⁴ László Gyulához hasonlóan Ivan Bugarski is elképzelhetőnek tartja a péterrévi (Bačko Petrovo Selo – Čik lelőhely)⁵⁵ – 73. sír edényén megfigyelhető figurák (6. ábra 4.) esetében (egyiküknél a falloszt is kihangsúlyozták) a tamga-meghatározást.⁵⁶ Fehér Géza a Szentés-berekháti (B. Farkas tanya)⁵⁷ 68. sírban előkerült kerámia-ábrázolásáról (6. ábra 5-6.), azonban úgy vélekedett, hogy bolgár-török rovársíros emlék,⁵⁸ míg Balogh Csilla misztikus jelentésű emberábrázolásnak tartotta.⁵⁹ Még sematikus, de az említettekénél kidolgozottabbak az egyik mezőberényi (Mezőberény-Homokbánya, Mrt. 9/84. lelőhely)⁶⁰ kora avar kori edény figurái (6. ábra 7.), az egyiknél a heréket is ábrázolták.⁶¹

A zselickislaki sematikus emberábrázolásoshoz hasonló edényt a Don-vidékéről is ismerünk (6. ábra 8.), bár éppen „nem teljes” volta miatt akár joggal tarthatnánk egyéb jelnek (akár tamgának).⁶² A Mokraja balkai 11 katakombá edényén (6. ábra 9-10.) szintén egy hiányos (fej nélküli) ábrázolás figyelhető meg, amelyet már Kovalevszkaja is az emberábrázolások között tárgyalt.⁶³ A jellegzetes kéz- és lábtartás miatt ugyanis rokonítható azon korabeli antropomorf csüngőkkel, amelyek jellemzően a 6–7. században Kelet-Európában (főleg a Krim-félszigeten, az Azovi-tenger partvidékén és a Kaukázusban) gyakori leletnek számítanak (Kovalevszkaja I.

típusa).⁶⁴ A szóban forgó csüngőtípus jellemzője, hogy általában stilizált, meztelen férfialakot ábrázol, szögletesen szétnyitott végtagokkal, kihangsúlyozott nemiséggel; az arcvonások sematizáltak esetleg kidolgozatlanok, olykor fejedőt vagy haját is ábrázolták (8. ábra 1-31.). E csüngők többségét a nyakban hordhatták, erre utalna a fej mögött, ritkábban a fej tetején kialakított karika. Jelentésüket illetően megoszlik a kutatás véleménye, kapcsolatba hozzák a túlvilág-hittel, a halott túlvilági házasságával, az ég főistenével, mint termékenység-istennel azonosítják, csak hogy egy példát említsek.⁶⁵ E tárgyítípus a Kárpát-medencéből nem ismert,⁶⁶ Bulgária területén is csak szórványosan kimutatható (8. ábra 32-33.).⁶⁷ Sajnos a zselickislaki övgarnitúra szórvány jellege miatt nincs lehetőségünk a sír alaposabb vizsgálatára, az azonban világos, hogy az övgarnitúra egy felnőtt (vagy annak tekintett) férfi sírjából került elő, míg az említett antropomorf-csüngők általában a női és (lány) gyermek sírok jellemző melléklete.⁶⁸ E körülmény talán azt jelzi, hogy az ábrázolások hasonlósága ellenére a jelentéstartalom nem feltétlenül lehetett ugyanaz.

Érdeemes rövid szót ejteni a zselickislaki emberábrázolás helyzetéről. Véleményem szerint azért az övforgóra került a véset, mert a garnitúra további elemei közül egyedül ezen volt csak nagyobb üres „felület”, tekintve, hogy az övforgó intakt (szemben a szíjvégekkel, csattal és az övveretekkel), nagyobb méretű (szemben a lyukvédőkkel és mellékszíjveretekkel) és kellően vastag (szemben a bujtatóval) volt a többi elemhez képest. Az ábrázolás az övforgó (más néven „propeller”- vagy „piskóta”-alakú veret) felületébe van bevésve, annak enyhén homorodó hátuljára. Az övforgókat László Gyula óta a késfelfüggesztéssel hozza kapcsolatba a kutatás,⁶⁹ noha rekonstrukciója nem problémamentes.⁷⁰ Jóval elfogadottabb Fettich Nándor elmélete,⁷¹ mely szerint a veret az övön (és nem a késtok függesztőszíján) helyezkedik el, s „álló helyzetben” erre akasztják a késtok függesztőszíjának végén lévő hasíték segítségével a késtokot. A különbségek ellenére, mind László Gyula, mind Fettich Nándor úgy gondolta, hogy a késtok biztosabb rögzítése érdekében a művelet zárólépéseként a veretet elforgatták a bőrvvel párhuzamos irányba. Szemben a Kaposvár-toponári szíjvég ábrázolásával, a zselickislaki véset viseleti helyzetben nem volt látható, amely felveti véleményem szerint annak a lehetőségét, hogy valamilyen személyes, az egyének szóló mágikus jelentése lehetett.

51 Az emberalak lába alatti függőleges-vízszintes (attól függ, hogy honnan vizsgáljuk, Fehér Bence forgatásokkal számol, így a tűtartókat fektetett helyzetben elemzi) vonalat Vékony Gábor betűként („S”) értelmezi (Vékony 2004, 209.). Fehér Bence nem tartja kizárhatónak, hogy csupán geometrikus, jelentés nélküli minta (Fehér 2020, 122.), de azt sem, hogy egy másik jellel együtt a „B” és az „S” betűk lehetnek. E betűk véleménye szerint a „bas” azaz a „nyom, elnyom”, illetve a „Jegyőz, megtámad,” jelentésű ige felszólító módját takarhatják, amely a tárgyalt jánoshidai tűtartón is megfigyelhető (U.o. 125; 128.) és már Vékony Gábor is kiolvasta/valószínűsítette (Vékony 1985a, 167-168.; U.ő. 1987, 249-251.; U.ő. 2004, 183-185.)

52 U.o. 233.

53 Fehér 2020, 118.

54 U.o. 122.

55 Szentpéteri 2002, 30.

56 Bugarski 2009, 130-131; Fig. 115; T. XII.

57 Szentpéteri 2002, 352.

58 Fehér 1931, 155-156; 103. kép

59 Balogh 1998, 170-171. További szakirodalommal.

60 Szentpéteri 2002, 516.

61 MRT 1998, 579-581, 128. kép

62 Bálint 1989, 54; Abb. 24/2.

63 Már Kovalevszkaja is az emberábrázolások között tárgyalt (Kovalevszkaja 1983).

64 U.o. További szakirodalmakért ld. Volodarets-Urbanovich 2016. és Volodarets-Urbanovich-Hanosenko 2020.!

65 Rác 2012, 414. Azon ukrán nyelvű cikkekben, amikhez hozzá tudtam jutni, alapvetően elterjedési, kronológiai problémákkal foglalkoznak, az értelmezéssel nem.

66 Ld. Rác Zsófia legutóbbi áttekintését a témában (Rác 2012.).

67 Stanislav Stanilov munkája nyomán Rác Zsófia is bemutatja ezeket a leleteket (U.o. 7. kép 1-2.).

68 Volodarets-Urbanovich 2016, 82.

69 László 1941, 179. XLVI. t. 2.

70 A László Gyula féle rekonstrukció problémáira újabban Szőke Béla Miklós mutatott rá (Szőke 2008, 197-201.).

71 Fettich 1965, 81. 83; Abb. 145.

Datálás

Az övgarnitúrák keltezésében elsősorban a veretek díszítőstílus-elemeire és az övek felszereltségére támaszkodhatunk. A késő avar korszak végére igencsak visszaszorultak a korábban oly népszerű állatküzdelmi jelenetes, griffes és laposindás ábrázolások, ezzel szemben többek közt a vésett díszű és olykor poncolt hátterű övveretek elterjedése figyelhető meg.⁷² A liliosos övveretek azonban már a késő avar kor korai fázisaiban is megtalálhatók, sőt a Magdalena Schmidt által osztályozott díszítőmotívumok közül az „A” sír geometrikus és a „B” szórvány garnitúra háromleveles, rügyes liliosos díszítését a késő avar kor alatt végig alkalmazták.⁷³ Ugyanakkor a szíjvégek függesztőfüles, valamint az „A” sír szíjvégeinek kétlapos kialakítása a késő avar kor legkésőbbi időszaka övgarnitúráinak sajátossága, akárcsak a hármas csoportosítású, kisméretű csüngős övveretek megléte.⁷⁴ Vélhetően a mellékszíjakat is jóval több veret díszíthette, ugyanakkor nem ásatás során előkerült garnitúrákról lévén szó, nem mind kerülhetett felszedésre. Mivel emberi maradványokat nem kapcsolhatunk az övgarnitúrákhoz,⁷⁵ nincs lehetőségünk a Medgyesi Pál által is javasolt,⁷⁶ Szalontai Csaba által is alkalmazott⁷⁷ kettős keltezésre. Abban ugyanakkor nem kételkedünk, hogy az övgarnitúrák a 8. század végén – 9. század elején készülhettek, s viselőik annak az utolsó avar generációnak a tagjai voltak, akik életükben még veretes övet viselhettek.

Összefoglalás

Zselickislak határában 1969. augusztus 12–19. között Maráz Borbála vezetésével temetőásatásra került sor, miután Berzy Péter egy gazdag avar kori férfi és egy szerényebb (csak dinnyemag alakú gyöngyökből álló gyöngsorral eltemetett) női sírleletgyűttest adományozott a kaposvári Rippl-Rónai Múzeumnak. A feltárás során csak szegényes leletanyag került elő. Az ásatás előzetes eredményeit és legszebb tárgyait Bakay Kornél mutatta be 1975-ben, de a temetőrészletre vonatkozó szakirodalmi, adattári adatok áttekintése, valamint

a leletanyag kézbevétele során derült ki számomra, hogy a zselickislaki leletek közé ismeretlen lelőhelyű avar kori tárgyak is keveredtek már az 1970-es években, köztük is egy másik, majdnem teljes övgarnitúra. A találó, Berzy Péter is csak az egyedi, karcolt emberábrázolásos övforgóra emlékezett, ebből kiindulva kísérletet tettem a veretek díszítőstílusának vizsgálatára támaszkodva a két övgarnitúra szétválasztására. Az „A” övgarnitúra volt véleményem szerint az, amelyik 1969 tavaszán Zselickislak határában előkerült, s ebben az esetben a publikáció nem tévedett, szemben a 9. századi női sírleletgyűtessel, amelyik a „B” garnitúrával együtt ismeretlen lelőhelyről származik. Az „A” garnitúra övforgójának emberábrázolása korai és késői avar kori leleteken (elsősorban kerámiákon és tűtartókon) is előfordul, míg hasonló alakot formázó amulettek a Kelet-európai sztyeppéről ismertek. Mind az „A”, mind a „B” övgarnitúra a 8. század végén – 9. század elején készülhetett s viselőik annak az utolsó avar generációnak a tagjai voltak, akik életükben még veretes övet viselhettek.

Köszönetnyilvánítás

A cikk elkészítésében nyújtott segítségéért hálával tartozom Berzy Péternek, Gulyás Bencének, Ivan Bugarskinak, dr. Szalontai Csabának és dr. Aradi Csillának.

72 Ugyanakkor korántsem annyira elterjedt típusról van szó, mint azt korábban gondolták (ld. Szalontai 2003, 397-398.)

73 Schmid 2015, 106-107.

74 Szalontai 2003, 398.

75 Az 1969-es ásatás és az 1977-es leletmentés során előkerült emberi maradványok más, minden bizonnyal tévesen a zselickislaki anyaghoz került embercsontokkal együtt a Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tárába kerültek (ltsz. 2004.8.1-7.), feldolgozásuk és bemutatásuk megtörtént (Bernert-Évinger 2005, 58.). Berzy Péter elmondása szerint nem szedte fel és juttatta el a Múzeumnak az embermaradványokat.

76 Medgyesi 1992.

77 Szalontai 1995, 132-133. 4. táblázat

Irodalom

- BAKAY, K. 1975: Kaposvár földjének őstörténete a legrégibb időktől a honfoglalásig. – In: Kanyar, J. (szerk.): Kaposvár. Várostartörténeti tanulmányok. Kaposvár, 1975. pp. 11–62.
- BALOGH, Cs. 1998: Egyedi díszítésű avar edény Kiskunfélegyháza határából. In: Romsics, I. – Wicker, E. (szerk.): Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1998. Kalocsa, 1999. 167–174.
- BÁLINT, Cs. 1989: Die Archäologie der Steppe. Steppenvölker zwischen Volga und Donau zwischen 6. bis zum 10. Jahrhundert. Wien–Köln
- BÁRDOS, E. 1978: Avar temető Kaposvár határában (Rescue excavation on the findspot Nr. 33 of Kaposvár). – Somogyi Múzeumok Közleményei 3:13–65.
- BERNERT, Zs. – ÉVINGER, S. 2005: Adatok Somogy megye embertanához. Folia Anthropologica 3:53–66.
- BUGARSKI, I. 2009: Некрополе из доба антике и раног средвега века на локалитету Чик (Cemeteries from the Antiquity and Early Middle Ages at Čik). Београд–Србија
- BUGARSKI, I. 2016: Carved antler tools from Nosa and Mandélos reassessed: a glimpse into the avar pictorial evidence. In: Vitezović, S.: Close to the bone: current studies in bone technologies. Belgrade. 2016. pp. 86–97.
- CSALLÁNY, D. 1956: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Budapest
- CSALLÁNY, D. 1968: A magyar és az avar rovásírás (Die Ungarische und Awarische Kerbschrift). A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 11: 281–307.
- ERDÉLYI, I. 1958: A jánosidai avar kori temető. Régészeti Füzetek sor II/1. Budapest
- ERDÉLYI, I. 1961: Új magyarországi rovásfelirat. Archaeologiai Értesítő 88:279–280. ERDÉLYI, I. 1982: Az avarság és Kelet a régészeti források tükrében. Budapest
- FANCSALSZKY, G. 2007: Állat- és emberábrázolás a késő avar kori öntött bronz övvereteken (Tier- und Menschendarstellungen auf den spätawarenzeitlichen gegossenen bronzenen Gürtelbeschlägen). Budapest
- FEHÉR, G. 1931: A bolgár-török műveltség emlékei és magyar őstörténeti vonatkozásai (Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations Hongroises). Archaeologia Hungarica 7.
- FEHÉR, B. 2020: Legősibb nyelvemlékeink? Bajelhárító alakok és rovásfeliratok avar kori tűtartókon (Our oldest Texts? Apotropaic representations and the runiform inscriptions on needle cases of the Avar period). A Magyarországi Intézet Évkönyve 2019:111–141.
- FETTICH, N. 1965: Das Awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc. Budapest
- GARAM, É. 1995: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. Budapest
- HAMPEL, J. 1907: Ujabb tanulmányok a honfoglalás kor emlékeiről. Budapest
- HARMATTA, J. 1983: Az avarok nyelvének kérdéséhez. Antik Tanulmányok 30:71–84.
- KISS, G. 2003: Avar kori préselőminta Zselickislakról (Avar age pressing shape in Zselickislak). – Békés Megyei Múzeumok Közleményei 24–25:295–319.
- KOCSZTUR, É. 1964: Somogy megye régészeti leletkatasztere. – Régészeti Füzetek Serie II. 13. Budapest
- KOVAČEVIĆ, J. 1972: Les Tombes 73 et 77 de la Néropole de »Čik«. Balcanoslavica 1:65–72.
- KOVALEVSKAJA, V. B. 1983: Антропоморфные амулеты VI–IX вв. на Северном Кавказе. Kratkie Soobščenija o Dokladah i Polevnyh Issledovanijah Instituta Arheologii AN SSSR 176:43–50.
- KOVALEVSKAJA, V. B. 2005: Кавказ – скифы, сарматы, аланы I тыс. до н. э. – I тыс. н. э. Москва
- KOVÁCS, F. 2001: A szárazdi avar leletek (Die Awarischen Funde von Szárazdi). – Communicationes Archaeologicae Hungariae 2001:183–215.
- LÁSZLÓ, Gy. 1941: Adatok az avarság néprajzához II. (Contributio all'etnografiadegli avari). Archaeologiai Értesítő III2:175–204.
- LÁSZLÓ, Gy. 1955: Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars. Budapest
- LIPP, V. 1884: A keszthelyi sírmezők. Budapest
- MEDGYESI, P. 1992: Néhány megjegyzés a középső és késő avar kor időrendjéhez. A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 30–32:247–267.
- MRT 1998: Magyarország régészeti topográfiája 10/1–2. Békéscsaba és környéke IV/3. Budapest
- NAGY, M. 1998: Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest I–II. Budapest
- PAPP, L. – VÉGH, J. 1974: Somogy megye földrajzi nevei. Budapest
- SCHMID, M. M. E. 2015: Das Gräberfeld von Rákóczi falva in Zentralungarn und die Chronologie des spätawarenzeitlichen Fundmaterial. Bonn
- SZALONTAI, Cs. 1995: A késő avar kori liliomos övveretek (Die spätawarenzeitliche mit Lilienverzehrte Gürtelbeschläge). – Somogyi Múzeumok Közleményei 11:127–143.
- SZALONTAI, Cs. 2003: A székkutas-kápolnadűlői avar kori temető öveinek elemzése (Die Analyse der Gürtel des Awarenzeitlichen Gräberfeldes von Székkutas–Kápolnadűlő). In: B. Nagy, K.: A Székkutas–Kápolnadűlői avar temető. pp. 371–412. Szeged
- Sz. BURGER, A. 1969: Az 1968. év régészeti kutatásai. – Régészeti Füzetek I/22.
- Sz. BURGER, A. 1970: Az 1969. év régészeti kutatásai. – Régészeti Füzetek I/23.
- SZENTPÉTERI, J. 2002: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. – Varia Archaeologica Hungarica 13/1. Budapest
- SZIMONOVA, E. 1980: Ausgrabungen in Kaposvár – Fészerlak. – Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften 8/9:93–95.
- SZIMONOVA, E. 1997: A toponári avar temető. In: Karancz, G. (szerk.): Avarok és honfoglaló magyarok Somogyban. A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézete Magyar Őstörténeti munkaközösségének marcali tanácskozása. Marcali. 1997. pp.25–53.
- SZŐKE, B. M. 2008: Veränderungen in der Struktur des awarischen Gürtels. Antaeus 29–30: 175–213.
- TOČÍK, A. 1983: Pohrebisko z doby avarskej riše v Dvoroch nad Žitavou, okres Nové Zámky. Castrum Novum 2:47–127.
- VÁSÁRY, I. 1972: Runiform signs on objects of the Avar Period (6th–8th CC. AD). Acta Orientalia XXV: 335–347.
- VÉKONY, G. 1985a: Késő népvándorláskori rovásfeliratok II. Életünk 1985/12: 147–169.
- VÉKONY, G. 1985b: A Szarvasi felirat és ami körülötte van. Életünk 1985/12: 1133–1145.
- VÉKONY, G. 1987: Spätvölkerwanderungszeitliche Kerbschriften im Karpatenbecken. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 39:211–256.
- VÉKONY, G. 2004: A székely írás emlékei, kapcsolatai, története. Budapest
- VOLODARETS-URBANOVICH, Y. V. 2016: Антропоморфні фігурка із Засулля-Мрагу (The antropomorphous figurine from Zasullia-Mhar). Археологія 2016:79–88.
- VOLODARETS-URBANOVICH, Y. V. – HANOSHENKO, V. V. 2020: Антропоморфная подвеска из собрания Херсонского областного краеведческого музея (Antropomorphic pendant from the collection of the Kherson Regional Local Lore Museum). In: Contributions to Bulgarian Archaeology, Vol. X: 5–22.

A Berzencei vár ásátása során előkerült Árpád-kori oszlopfő és a fedlapjára bekarcolt táblajáték értelmezése és párhuzamai

ARADI CSILLA

Pest Megyei Kormányhivatal, Építésügyi és Örökségvédelmi Főosztály, Örökségvédelmi Osztály,
e-mail: aradi.csilla@pest.gov.hu

ARADI, Cs.: *Parallels of the Arpad period capital and the table game scratched into its top discovered during the excavations of Berzence castle.*

Abstract: An Arpad-age capital was unearthed from a pit connected to the excavations at late medieval Berzence castle. On the abacus of the Corinthian capital with acanthus leaves situated in two rows and four spiral volutes at the edge, secondarily a board game named alquerque was scratched.

Keywords: Árpád-age capital, acanthus leaves, Alquerque, crusader cloister

A berzencei vár ásátása során, egy törökkori gödörből előkerült fejlemes nélküli, hiányzó hengertagú, antikizáló korinthoszi, négy szegletében csigavonalas volutával ellátott, felfelé kiszélesedő, mészkőből faragott oszlopfőn az akantuszlevelek két sorban állnak, kihajló levélvégei plasztikusan függetlenednek a kő felületétől, a levélrészek végei között pedig geometrikus közök húzódnak (Itsz: 2021.6.1272). Az oszlopfő tetejének mérete 18,6×21,6 cm, magassága 18,2 cm. Az alsó sor összesen nyolc darab akantuszos levele szorosan egymás mellett helyezkedik el, az összeérő levelek közt háromszög, illetve rombusz alakú hézaggal. A levelek négy levélpár utáni felső harmada visszahajlik, a hátoldal hat darab egymásba futó éllel szabdalta. Két levél közül nő ki egy négy levélpáros akantuszág, amely agancsszerűen kettéválik a felső két levélpárnál. Az ág két oldalán két kisebb, oldalnézetből ábrázolt, három, befelé egyre növekvő méretű levélből álló palmetta látható, amelyből a szélén, mindkét oldalon egy félköríves keretet képezve, végén kettéváló levél fut fel a volutáig. A voluták az oldalkompozíció belső feléből nőnek ki, majd az oszloptestet elhagyva csigavonalban végződnek. Felettük az agancsszerűen elágazó középső ágból oldalra kinövő, szinte vízszintesen kifaragott, kisebb csigavonalban végződő levél húzódik. Ez a kompozíció mind a négy oldalt betölti. Az alaptestből élesen kiemelkedő levelek közepét mélyre befaragott erek szabdalják. A kb. 10,5 cm átmérőjű oszloptörzs a fejezethez csaplyukba helyezett vaspálcával csatlakozott, ennek csak csekély lenyomata látszik. A kompozíció sérült, de a megmaradt díszítés jó állapotú. Az alul kör keresztmetszetű, felül négyszögletű oszlopfő – mérete miatt vagy karzaton helyezkedhetett el, vagy a kerengőt díszíthette. (1. ábra)

A kisméretű akantuszdíszes, volutás oszlopfőtörzsek származási helyére nézve a környék templomos helyeit kell megvizsgálni. Mivel a berzencei templom a rendelkezésre álló források alapján későbbi (első említése a pápai tizedjegyzék időszakába esik), így, a minden bizonnyal nem nagy távolságból elszállított oszlopfő egy

másik környékbeli templom díszje lehetett. Itt leginkább a Csurgói kereszt/johannita kolostor jöhet számításba, amelyet III. Béla húga, Margit (1160–1208) alapított a saját védőszentje, Antiochiai Szent Margit tiszteletére 1193-ban.¹ II. Géza és Eufrozina lánya, apja halála után a trónöröklési harcok idejében anyjával Bizáncba költözött. Később András somogyi főispán feleségeként alapította a kolostort, amelynek kialakításában feltehetően a fehérvári királyi műhely bizáncias díszítőelemei is érvényesülhettek.² A Csurgói templomot már az alapítással egy időben felépítik, azonban ekkor a rendház még a Székesfehérvári kolostortól függött, önállóságra csak 1226-ban jutott. A felsorolt preceptorok neve alapján a forrásokban 1384-ig szereplő rendházat legtöbb esetben külföldiek, itáliai vagy francia származásúak irányították.³ 1275-ben a Csurgói rendház rendi káptalannak adott otthont Pontius de Fayn tartományi mester elnöke alatt.⁴ Az önállóságát veszített rendház a 15. századtól a vránai perjelség tartozéka lesz.

Királyi támogatással, Martyrius esztergomi érsek (1151–1158) közreműködésével, Székesfehérvárott, a Szent István királyról elnevezett szigeten létrehozott kereszt/ispotályos rendház a későbbi alapítások, így a Csurgói konvent fejeként jelenik meg a forrásokban.⁵ Martyrius alapítását, annak halála után végül 1161-től Eufrozina királyné (aki Jeruzsálemi zarándokútja során magára öltötte a rend habitusát), II. Géza felesége fejezi be és látja el gazdagon adományokkal, amelyet III. Béla 1193-as oklevele őrzött meg. A kolostor alapításának és felszentelésének pontos dátuma nem ismert, de a fenti tények alapján valamikor 1158 és 1172 közé tehető.⁶ A királyi család nőtagjai mellett maga III. Béla is aktív támogatónak bizonyult már bi-

1 Török 2002, 114. Szent Margit tisztelete Álmos herceg jeruzsálemi zarándokútját (1107-1108) követően jelent meg Magyarországon, de III. Béla és Chatillon Ágnes, antiochiai fejedelem lányának házassága révén erősödhetett meg.

2 Hunyadi 2019, 37. Margit a hitbérét, anyjához hasonlóan a rendre hagyta, azonban halála után fia Andronikosz azt visszatartotta, ami miatt a rend tagjai a pápához fordultak panasszal.

3 Hunyadi 2004, 127-128., 222. Csurgón 1264-1299 között 10 oklevelet adtak ki.

4 Borovszky-Csánki 1914, 424.

5 Hunyadi 2004, 30., Érszegi 1971, 178., Kristó-Makk 1981, 97-98, 191. 385., 388. lábjegyzet, Martyrius valamikor 1150 és 1158 között tölthette be az esztergomi érseki széket, tehát az építkezés megkezdése is ekkorra tehető. Eufrozina adományát, valamint az építkezés folytatását legkésőbb III. István idejére (1162-1172) datalhatjuk, hiszen III. Béla anyját lázadása miatt börtönbe záratta, később pedig Bizáncba száműzte.

6 Ribí 2015, 75. V. István 1272-ben kelt oklevele alapján az 1193-ban Bizáncban meghalt Eufrozinát a fehérvári konventben temették el.

1. ábra. A berzencei oszlopfő felső, alsó és oldalnézetei (Fotó: Balla Krisztián)

zánai herceg korában is, illetve anyja székesfehérvári preceptorium felé tett hitbérével kapcsolatban is. Míg a 12. század fordulóján a magyar perjelség nem alkotott külön nyelvet (a cseh nyelv részét alkotta), a 13. század közepétől megalakult a független Magyar-Szlavón perjelség. Ennek alapjait az Eufrozina által tett birtokadomány jelentette, így nem csoda a létrejövő tartománynak aránytalan dunántúli és szlavóniai elhelyezkedése.⁷ A keresztések Magyarországon a záránokok fogadása (ld. Székesfehérvár) és a betegápolás mellett hiteleshelyi tevékenységet is folytattak.

II. Géza, III. István és III. Béla uralkodása alatt a keresztések támogatása kiemelt szerepet játszott. A keresztés háborúk időszakában a lovagokból álló rend léte nemcsak a Szentföld visszafoglalásának és megtartásának reményét jelentette, de a miles Christi eszméiség elterjedt voltára utal.

III. Béla uralkodása alatt az ortodox egyház hatásának bizonyos megnövekedésével számolhatunk, ami azonban semmiképp nem jelentette a római katolikus egyházzal történő szembefordulást, inkább a keleti terjeszkedés előkészítését szolgálta. Nem meglepő ez a nyitottabb politika, elég, ha csak anyja kijevi eredetét nézzük, illetve Bizáncban töltött fiatalkorára utalunk, ahol az ortodox vallás gyakorlójaként élt. Béla

1183-ban Szófia elfoglalása során Rilai Szent Iván ereklyéit Esztergomba szállította, ahol Miklós érsek a bejegyzett szentek névsorában nem találta említését, így nem fogadta.⁸ E források alapján Lukács érseknek Béla koronázását érintő korábbi tiltakozása így valamelyest érthető. III. Béla Mánuel halála utáni zűrzavart követően az Angeloszok hatalomra jutásával került újra közelebbi kapcsolatba a Bizánci birodalommal. 1185-ben Béla lánya, Margit lett II. Izsák Angelosz felesége, és annak 1195 körüli törvénytelen trónfosztásáig tartott ez az időszak.

Az élő bizánci kapcsolatok azonban nemcsak eszmei, vallási síkon, hanem az építészetben is nyomon követhetők. (2. ábra) A királyi székesfehérvári kőfaragóműhely antikizáló jellege minden bizonnyal a hagyományokhoz jobban ragaszkodó bizánci ábrázolásmód felé mutat. Bár a berzencei fejezet direkt párhuzamát a magyar emléktanyagban nem ismerjük, de a stíluskör egyértelműen kapcsolódik a székesfehérvári anyagban előforduló, Mentényi Klára által feldolgozott, a Szűz Mária prépostság 12. századi átépítéséhez tartozó töredékekhez. A székesfehérvári prépostsági templom 12.

⁸ Kristó-Makk 1981, 101. Az életrajz szerint az érsek a gyalázkodás hatására megnémult, majd miután tisztelettel járult a szent relikviákhoz, újból tudott beszélni. A leírás arra is kitér, hogy mindezek után a király egy ékes ereklyetartóban visszaküldte a relikviákat Szófiába, ami feltehetően a kultusz elterjesztésének sikertelenségére utal.

⁷ Hunyadi 2004, 37.

2. ábra. 12. századi bizánci oszlopfő
<https://hu.pinterest.com/pin/326018460502155092/>

századi, 6,4 m magas és 6 m széles grandiózus nyugati kapuzat rekonstrukcióját még Tóth Sándor végezte el az 1970-es években. A minden bizonnyal Krisztus mennybemenetelét bemutató timpanont az apostolokat ábrázoló szarkövek mellett 6-6 bélletréteg övezte. (A kapuépítmény direkt pécsi analógiáit a Szt. Kereszt oltár baldachinjában is megtalálhatjuk.) A székesfehérvári 12. századi kőanyagban azonban felfedezhető egy másik, az előbbivel rokon, de attól eltérő horizont. Az anyagban több függőleges falpillér található, amelynél néhol a lefaragás nyomán csak a csúcsaikkal érintkező levélsorok közti rombuszidom volt megfigyelhető. Viszonylag épebb töredék került elő Siklói Gyula 1989. évi Géza téri leletmentése során, ahol a falpillér enyhén hornyolt oldalsó sávjának motívumkincse a korábbi feltételezést megerősítette.⁹ Egy kettős nyíláshoz tartozó ívindítás válltöredékére hasonló levélujjakkal összeérő akantuszleveleket faragtak. (3. ábra) A fülkesor részét képező töredék oldalsó szakaszán kőlap befoglalására alkalmas vájatot alakítottak ki.¹⁰ Hasonló ornamentikát találhatunk egy másik töredéken, ahol a horonyban 6, ujjait összeérintő levélsor látszik, köztük rombusz alakú bemélyedésekkel.¹¹ (4. ábra)

Az emlékanyagban a falpillérekhez tartozó ívtöredék-elemek is találhatóak. A motívumkincs ez esetben azonban több méretű nyíláskerethez tartozott, ami a díszített felület összetett voltára utal. A csekély hajlásszögük miatt nagyméretű nyíláshoz tartozó elemek mellett közepes nagyságú kerethez tartozó töredékeket és egy sarokba állított köelemet is ismerünk.¹²

E darabokat a motívumkincs mellett faragásmódjuk és kemény mészkő anyaguk is egybekapcsolja, valamint az a tény, hogy egy falazott szerkezet részét alkották. Mentényi Klára szerint e faragványok fülkesorokként a nyugati bejáratot övező, a 12. század második felében kialakított zárt előcsarnokot díszíthették. A falsíkból kiálló középső tagozatok utólagos levésése is valószínűsíti, hogy építőkként tovább éltek, egy eléjük helyezett kőlap, vagy más szerkezeti elem mögött.¹³ Hasonlóan ehhez a körhöz tartozik egy ikerfejezet is, ami a templomtól délre került elő, és amely esetleg a kerengőből származhat. Az ikeroszlopfő alsó részén az összeérő ujjú akantuszlevelek kiképzése a visszahajló résztől eltekintve szinte teljesen egyezik, míg a felső sor díszítésében is találhatunk hasonlóságot.¹⁴ (5. ábra)

Hogy az egyes motívumok mennyire keveredtek egymással, arra jó példa a székesfehérvári püspöki palota kertjéből származó íves nyíláskeret, ahol az akantuszos díszítés, fogrovattal és szőlőleveles motívummal együtt jelenik meg.¹⁵ (6. ábra)

Az akantuszlevelek szétágazása párhuzamba vonható a berzencei oszlopfő felső sorának díszítésével. Mentényi által a 12. század második feléből származó csoport kövei a faragástechnika alapján német, Rajnavidéki, bajor és morva párhuzamok felé mutatnak.¹⁶

Az ábrázolásmód elterjedése többfelé nyomon követhető 12. századvégi művészetünkben, elég csak az esztergomi Porta Speciosa, vagy a pécsi székesegyház Szent Kereszt oltár baldachinjának sarokpillér fejezetén található, a homorú felületbe bemetszett magas palmettalevelekre gondolni.¹⁷ (7. ábra)

Ugyancsak direkt párhuzamként gondolhatunk arra az akantuszleveles párkánytöredékre, amely a stefanita lovagok esztergom-szentkirályi kolostorából származott, és amelyet még 1162 körül II. Géza alapított. A hegyes ujjú levélrészek itt lapos bordákból nőnek ki.¹⁸ (8. ábra)

A töredéken az élesen metszett, kétfelé hajló levélvégek találkozásánál háromszög és négyszög alakú bemetszéseket láthatunk. A levelek középerezetének, gerincének hangsúlyos ábrázolása szintén hasonló. Ugyancsak e csoport tagja az Óbudai társaskáptalan Szent Péter templomának 2. csoportjába sorolható faragványai, amelyekre az akantuszleveles, csavart-oszlopos, klasszicizáló ábrázolásmód jellemző. Ezek a kőfaragványok leginkább építészeti elemeket díszítettek, kapuzatfejezeteken, oszlopfőkön, pillérfőkön, párkányokon helyezkedtek el. Az óbudai prépostsági templom építésének befejező stádiumában készült

9 Mentényi 2015, 329-330. 3-6. ábra

10 Mentényi 2015, 331. 7. ábra

11 Mentényi 2015, 337. 19. ábra A faragványon a lyuggatott szalagos-palmettás díszítés is előfordul, ami a két motívum együttélésére utal. Mentényi 2019, 33. 36a ábra. Hasonló kialakítású párkánytöredékeket a pécsi Dómmúzeum raktárában is őriznek. 36b. ábra

12 Mentényi 2015, 337-339. nagy: 21-23. ábra, közepes: 24-25. ábra, sarokelem: 20. ábra

13 Mentényi 2015, 353. A kőfaragványok egy másik rekonstrukciós kísérlete – a Szent István sír építmény lehetősége is felmerült.

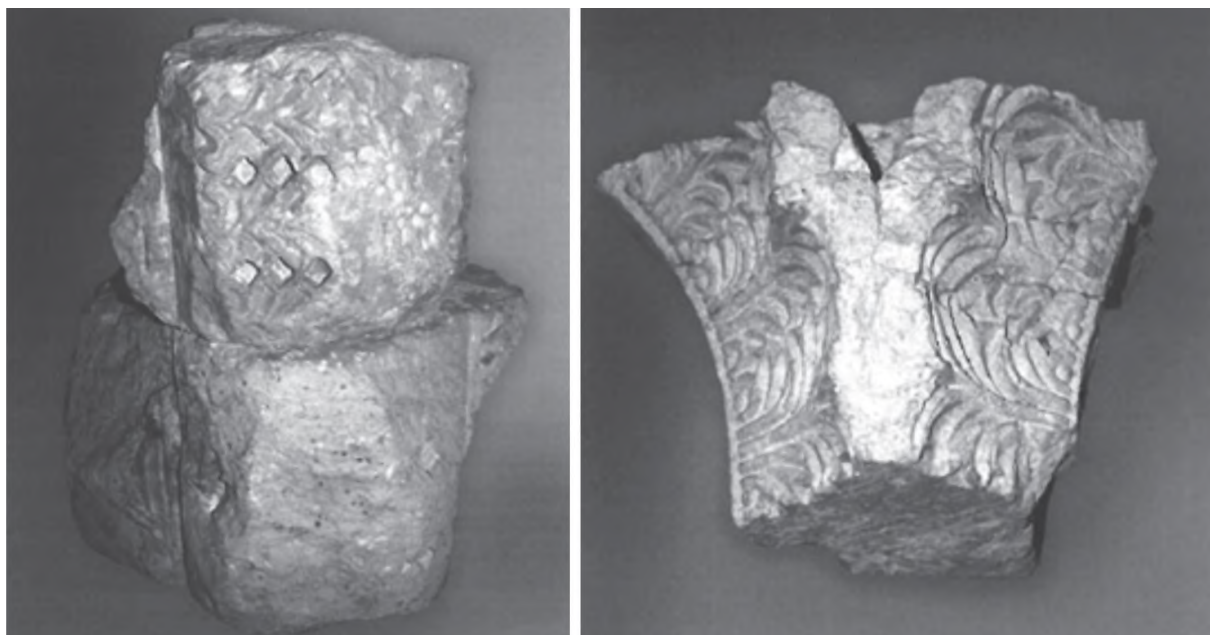
14 Mentényi 2019, 34. 33. lábjegyzet. Méretei: 31, 51,5x33,5 cm, csatlakozó oszlop átmérője 14 cm, 37. o. 40. ábra. Az oszlopfő a templom déli oldalához csatlakozó keringőfolyosó mellvédjének vörösmárvány könyöklapjain található talapat lenyomatához illeszkedik. (Biczó Piroska 2002. feltárása) III. Béla átépítése

15 Mentényi 2015, 352., 354. 45. ábra

16 Mentényi 2019, 31. Tóth Sándor az itt előkerült kőfaragványok korát 1150-1170 közé teszi.

17 Pannonia Regia 1994, 131. l-63.

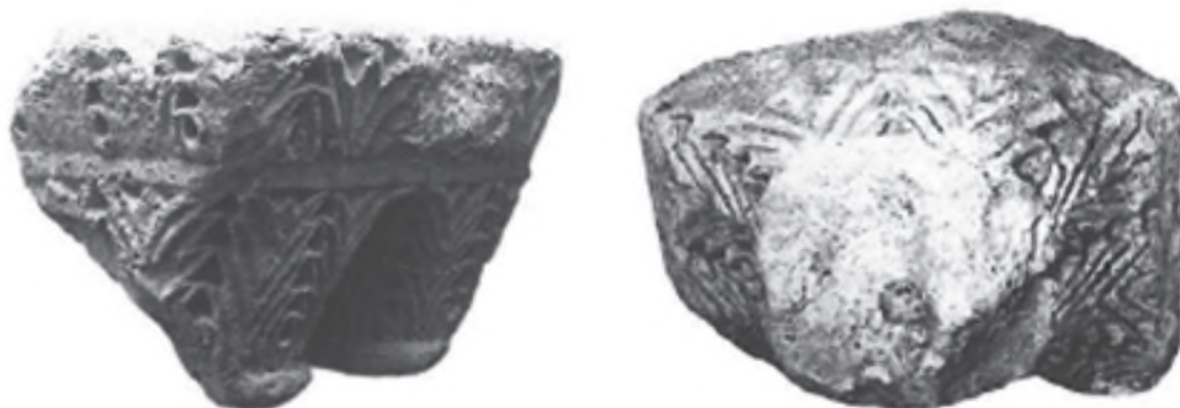
18 Pannonia Regia 1994, 108. l-52.

3. ábra. Falpillér és kettős ívindítás válltöredéke a székesfehérvári gyűjteményből.
(Mentényi 2015, 330-1. o. 6-7.)

4. ábra. Íves töredék (Székesfehérvár) és vállpárkánytöredék (Pécs) összeérő ujjú levelekkel.
(Mentényi 2019, 33 o., 36/a-b.)

5. ábra. Stilizált levéldíszes ikeroszlopfő és nyújtott formájú oszlopfő Székesfehérvárról.
(Mentényi 2019, 37 o., 40., 41.)

6. ábra. Íves székesfehérvári nyiláskeret töredéke szőlősleveles-akantuszos díszítéssel. (Mentényi 2015, 352. o., 45.)

9. ábra. Akantuszos pillérfő az óbudai Szent Péter prépostság területéről. BTM (Budapest im Mittelalter 127) http://muvtor.btk.ppke.hu/romanika/DSC_2647.jpg

7. ábra. Pécs-Szt. Kereszt oltár akantuszos oszlopfője. (Kristó-Makk 46. ábra)

10. ábra. Karzattartó pillér Zalaszentgyörgyről. (Pannonia Regia I-80. 152. o.)

8. ábra. Esztergom-Szentkirályi Stefanita kolostor párkánytöredéke. (Kristó-Makk 1981. 58. ábra)

11. ábra. A berzencei kőbe karcolt vonalak (Fotó: Balla Krisztián)

12. ábra. 13. századi alkerk ábrázolás Bölcs Alfonz kéziratából, a *Libro de los juegos*-ból. (Endrei-Zolnay 1986, XXVIII. kép)

faragványok II. Géza 1148-as vámadományához kapcsolódhattak, és az 1150-es években zajlott építkezések lenyomatai.¹⁹ (9. ábra)

E műhely kisugárzása a zalaszentgyörgyi rk. templom karzattartó pillérjén is visszaköszön, ahol a forma (a sarkakon geometrikus/akantuszos részletek) ugyancsak párhuzamként állítható a berzencei fejezettel.²⁰ A fentiek alapján megállapítható, hogy az 1150–1195 között működő, antikizáló hatást mutató, királyi építkezések során foglalkoztatott kőfaragóműhely tevékenysége és hatása széles körben elterjedt volt. (10. ábra)

Az oszlopfő tetejére – feltehetően már Berzencére kerülése után – másodlagosan vonalakat karcoltak. Egy enyhén téglalap alakú alakzatot 4×4-es arányban felosztottak, törekedve az azonos méret kialakítására. Végül mindegyik oldal közepéből kiindulva egy rombusz alakot karcoltak bele. (11. ábra)

Az így kialakított felület nem alkalmas az eddig középkori leletanyagunkban nagyobb számban előkerült malomjáték kialakításához, azonban egy másik, a dámajáték őséneke tartott Alkerk nevű táblajátékkal egyezést mutat. (12. ábra)

A Közel-Keletről, Egyiptomból (ahol Quirkat néven volt ismert) származó játék Európába valószínűleg a mórak spanyolországi inváziójával kerülhetett. X. Bölcs Alfonz, Kasztília és Leon királyának kézíratai őrizték meg a játékot a 13. században. A táblás játékok

a hét lovagi erény részeként a lovaggá nevelésben is helyt kaptak. Sötét és világos, 12–12 darab kővel vagy bábúval kellett játszani, amelyeket a metszőpontokra kellett helyezni úgy, hogy a kezdőállásnál a középső, 25. pontot üresen hagyták. A kezdő játékos a vonalak mentén ide lép, akinek követét átugorva az ellenfél azonnal elveszi. A játékban ütékenyszer volt, így aki nem ugrott, egy követ elvesztette. Az lett a győztes, akinek köve marad a táblán.²¹ Hasonlóképpen a török uralom idejéből származik egy, a budai várpalota ásatása során előkerült párkánytöredék, melyre ostromjátékokat karcoltak, de ostáblát is ismerünk a budai szőlőművesek 12–13. századi leletanyagából.²²

A Magyarországon előkerült táblajátékokat vagy utólag kőbe, ház padlójába karcolták, vagy kiégetés előtt téglába/tetőcserépbe vésték. Egyszerűsége okán falusi házaktól palotákig, várakig, falusi templomoktól kolostorokig bárhol előfordulhat, és az Árpád-kori leletek között éppúgy jelen van, mint a 14-15. századi, valamint a hódoltságkori ásatások emlékenyanyagában.²³

²¹ Endrei-Zolnay 1986, 61.

²² Endrei-Zolnay 1986, 62.

²³ Árpád-kori malomjáték: Kardoskút 11. sz-i temploma: téglába róva, Hódmezővásárhely-Gorzsa: ház padlójába, esztergomi királyi palota: kőbe vésvé, Hajdúdorog-Kati dűlő: téglasír téglája, Kána: kváderkőbe karcolta, Bata, bencés apátság: téglasír téglájába róva, Középkori malomjáték: Visegrád: tetőcserépbe róva, Csóvár: kőlapba karcolt, Sárospatak, plébániatemplom: falpilléren kőbe karcolta, Solymári vár: téglába róva, Hódoltságkori malomjáték: Fonyód-Fácános vár, Simontornya: tetőcserépbe róva

¹⁹ Altmann-Bertalan-Kárpáti 2003, 42., 44.

²⁰ Pannonia Regia 1994, 152. 1-80.

Irodalom

- ALTMANN, J. – BERTALAN, V. – KÁRPÁTI, Z. 2003: A budai (óbudai) társaskáptalan Péter temploma. In: *Budapest Régiségei* XXXVII. 2003. 39-62.
- BOROVSKY, S. – CSÁNKI, D. 1914: Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye. Budapest, 1914.
- ENDREI, W. – ZOLNAY, L. 1986: Társasjáték és szórakozás a régi Európában. Corvina Budapest, 1986.
- ÉRSZEGI, G. 1971: Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári keresztes konvent magán levéltárában, 1193 – 1542. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 5. (Székesfehérvár, 1971.) 177-264.
- HUNYADI, Zs. 2004: Hospitallers in the medieval Kingdom of Hungary c. 1150-1387. Budapest, 2004.
- HUNYADI, Zs. 2019: Szent János ispotályos testvérei: A johanniták Magyarországon a 12. század közepétől a konstanzi zsinatig. In: *Máltai Tanulmányok* I. évfolyam, 1–2. (összevont) szám 2019. 11-124.
- KRISTÓ, GY. – MAKK, F. 1981: III. Béla emlékezete. Budapest, Magyar Helikon, 1981.
- MENTÉNYI, K. 2015: Gondolatok egy 12. századi székesfehérvári faragványcsoportról. In: *In Medio Regni Hungariae* (Szerk: Benkő Elek - Orosz Krisztina). Budapest, 2015., 325-359.
- MENTÉNYI, K. 2019: A székesfehérvári Szűz Mária prépostsági templom átépítése a 12. században. Kísérlet a fennmaradt román kori kőfaragványok rendszerezésére. In: *Művészettörténeti tanulmányok Tóth Sándor emlékére*. Budapest, 2019. 11-42.
- PANNONIA REGIA, MŰVÉSZET A DUNÁNTÚLON 1000-1541. Budapest, 1994. (Szerk.: Mikó Árpád – Takács Imre)
- RIBI, A. 2015: Propter multitudinem hospitem. A keresztes (johannita) konvent mint ispotály a középkorban. 2015. *Fons*. 22. évf. 1. szám 71-89.
- TÖRÖK, J. 2002: A tizenkettedik század magyar egyháztörténete. Keresztény századok. Budapest, 2002.

Balatonszárszó – Kis-erdei-dűlő középkori népességének „paleodemográfiai” elemzése

¹LIBOR CSILLA és ²MATEOVICS-LÁSZLÓ ORSOLYA

¹ Magyar Nemzeti Múzeum NRI, Régészeti Tár, Új Régészeti Gyűjteményi Osztály, Eötvös Loránd Tudományegyetem, TTK Biológia Doktori Iskola, libor.csilla@mnm.hu

² Magyar Nemzeti Múzeum NRI, Régészeti Tár, Új Régészeti Gyűjteményi Osztály, laszlo.orsolya@mnm.hu

LIBOR, Cs. & MATEOVICS-LÁSZLÓ, O.: „Paleodemography” of the medieval population of Balatonszárszó – Kis-erdei-dűlő.

Abstract: In the case of Balatonszárszó, we can see how many possibilities lie in the paleodemography investigations and where their borders are. We can separately analyze the distribution of the biological sexes, and the differences between age groups, and compare all of these with the results experienced in other cemeteries. With the help of this, new demographic trends can be established.

Keywords: paleodemography, bioarchaeology, osteoarchaeology, medieval cemetery

Bevezetés

A régészet komplex megközelítéséből adódóan nem csupán a társadalomtudományok eszköztárából válogathat a kutatás előre viteléhez, hanem a természet-tudományok nyújtotta lehetőségeket is kiaknázhajta. A mellékletadás szokása, vagy a halott sírba helyezésének módja adott esetben utalhat az eltemetett nemére. Azonban a melléklet nélküli sírokban – melyek a középkorban a kereszténység terjedésével gyakorivá (vagy szinte kizárólagossá) váltak – igen kis hányadában található viseleti elemet vagy bármely sírba helyezett tárgyat. Ebben az esetben az embertani kutatások segíthetik a régészt az eltemetett egyén morfológiai nemére vonatkozó információval. A temetők elsődleges antropológiai feldolgozásakor, az úgynevezett alapadatok (a nem és életkor) kerülnek először meghatározásra, illetve becslésre, amely adatok alapvető fontosságúak egy temető régészeti feldolgozásánál, a régészeti adatok értelmezésénél is. Ezek mellett az úgynevezett bioarchaeológiai kutatások lehetőségei e két adat alapján mind a társadalomrégészeti, mind pedig életmódbeli kérdésekre segíthetnek választ adni. Az így létrejött adatbázist a matematika és a statisztika segítségével tudjuk értelmezni, a megfelelő kérdés megfogalmazásával hasznosítani egy adott populációra¹ nézve. Amennyiben a vizsgált sorozat megfelel a demográfiai vizsgálatok során alapvető feltételként megfogalmazott kritériumoknak², ezekkel a módszerekkel megbecsülhetjük a vizsgált népességben az adott életkorban várható élettartamot, az adott életkorban a túlélési valószínűséget, a nemek közti demográfiai szempontú eltéréseket.

Anyag és módszertan

Balatonszárszó – Kis-erdei dűlő területén 2000-ben kezdődött meg a mai Balatonszárszó település középkori elődjének számító, egykori Szárszó falu M7-es autópálya építéséhez kapcsolódó megelőző feltárás, Belényesy Károly vezetésével.³ Az autópálya nyomvonalra érintette a település, II. András uralkodása idején épített templomának maradványait, a körülötte kialakított későbbi erődítést és a templom körüli temetőt. Az okleveles források szerint, az Árpád-korban létrejött település feltehetően a tizenöt éves háború idején néptelenedett el, neve ezután csak 1660-ban bukkant fel újra az írott forrásokban.

A lelőhelyen folyt nagyszabású régészeti kutatás részeként, 2000–2006 között a temető, mintegy 70%-a került feltárásra, melynek során 1368 sír került napvilágra. Ebből 43 neolitikus, 1 avar, 189 kora újkori és 62 darab kérdéses korú volt. Összesen 1073 temetkezés lett a feltárás során középkorinak beazonosítva, melyből 814 egyént vizsgáltam meg (76%). A középkori templom körüli temetőkről általánosságban elmondható a sírok bolygatottsága, ám Balatonszárszó – Kis-erdei dűlő középkori temetőjére ez fokozottan igaz, mivel nem csupán az egymásra temetkezések dűlték fel a korábbi sírokat, de tárolóvermek és épületek beásásai is erősen pusztították a temető sírjait. Mindezen bolygatásokat még a 14–16. századra datálják. Szerencsére a modern építkezések egészen az M7-es autópálya építéséig nem érintették a területet, így modern kori tevékenységek nem rongálták a lelőhelyet.

A feltárt maradványok a templom körüli temetőkhöz képest is erősen hiányosnak mondhatók. A koponya az esetek 50%-ában hiányzott, 23%-ban volt teljes, 20%-ban hiányos és 7%-ban töredékes. (1. ábra) A posztkraniális váz ritkán (17%) volt reprezentált 75%-osnál nagyobb arányban. Az esetek 51%-ában hiányos, valamint 29%-ában töredékes volt. A vázak esetében csupán 3%-ban fordult elő, hogy egyáltalán nem került elő egy egyén vázrésze. (2. ábra) Munkám során Kósa Ferenc táblázata⁴ alapján határoztam meg a magzati korban elhunyt személyek életkorát. Az infans korcsoport (0–14 év) esetében Stloukal és Hanáková⁵ a felkarcsont, az alkarcsontok, a combcsont, illetve a lábszár csontjainak diaphysis méretekre

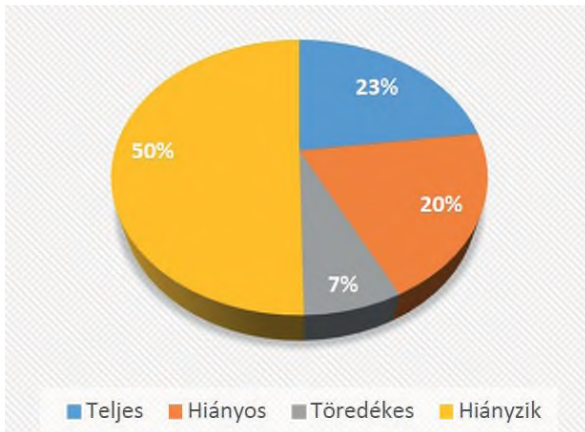
1 A populációt a dolgozatomban biológiai fogalomként használtam, mely alapján egy adott időben együtt élő egyedek szaporodási közösségét jelenti. Mende 1998, 87.

2 Nemeskéri 1957.

3 Belényesy 2001, 2003a, 2003b, 2006, Belényesy–Fábián–Márton–Oross 2007.

4 Kósa 1989.

5 Stloukal–Hanáková 1978.

1. ábra. A koponyák megtartási állapotának százalékos megoszlása

kidolgozott módszerét alkalmaztam. A méretadatokat, amikor lehetőségem volt, kiegészítettem a fogazati státusszal, melyet Ubelaker⁶ 1989-ben kidolgozott grafikus ábrákkal leírt fogfejlődési sémájával, valamint a Schour és Massler⁷ által készített táblázatokkal értelmeztem. A felnőtt egyének esetében a facies symphysialis ossis pubis (szeméremcsont szimfizisfelszíne) vizsgálatát a Suchey és Brooks⁸ által 1990-ben publikált röntgenképei alapján végeztem, mely hat kategóriába sorolja a symphysis változásait, a férfiakat és a nőket külön véve. Emellett Lovejoy és munkatársai⁹ módszerét alkalmaztam facies auricularis ossis ilii (a csípőcsont keresztcsonti ízületi felszíne) vizsgálata során, mely alapján nyolc stádium különíthető el a kor előrehaladtával. Szintén figyelembe vettem a bordák mediális, azaz szegycsont felé néző felszínének változásait is. Ennél az Iscan és munkatársai¹⁰ alkotta módszert vettem alapul és az általa meghatározott nyolc skálán (melyet nemek szerint is elkülönített) helyeztem el a Balatonszárszón feltárt embertani leleteket. Kizárólag azokban az esetekben hagyatkoztam a koponyavarratok vizsgálatából leszűrhető képre¹¹, valamint a fogkopás mértékére, ha a fentebb felsorolt módszerek közül egyik sem állt a rendelkezésemre.

Balatonszárszó – Kis-erdei dűlő középkori temetőjének a vizsgálata során az alábbi életkori periodizációt alkalmaztam:

Infans I:	0-6 év
Infans II:	7-14 év
Juvenis:	15-22 év
Adultus:	23-39 év
Maturus:	40-59 év
Senilis	60-80 év

6 Ubelaker 1989.

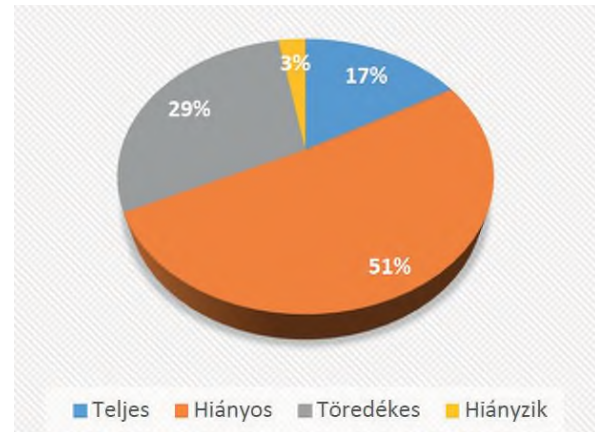
7 Schour–Massler 1941.

8 Suchey–Brooks 1990.

9 Lovejoy–Meindl–Pryzbeck–Mensforth 1985.

10 Iscan–Loth–Wright 1984.; 1985.; Iscan–Loth 1984.

11 Nemeskéri–Harsányi–Acsádi 1960.

2. ábra. A vázcsontok megtartási állapotának százalékos megoszlása

Azonban mikor külön a gyermekeket elemeztem, akkor ettől eltérő korcsoportokba soroltam be a vizsgált egyéneket:

Neonatus:	0-11 hónap
Kis gyermekkor:	1-4 év
Középső gyermekkor:	5-9 év
Nagy gyermekkor:	10-14 év

Az elhalálozottak nemének meghatározásához az Éry Kinga, Kralovánszky Alán és Nemeskéri János¹² által kidolgozott metodikát alkalmaztam. Ez alapján 23 nemi jelleget értékeltem egy ötfokozatú skálán. 100 egyén esetében az os pubison még két jelenséget is megvizsgáltam mindezek mellett: a T. W. Phenice¹³ által 1969-ben publikált vizsgálatok közül az os pubis ventrális ívet figyeltem még meg, mely nők esetében jelen van, míg férfiak esetében nem jelentkezik, valamint az ischiopubis ramus mediális nézetét, mely a nők esetében keskenyebb és élesebb, míg a férfiaknál szélesebb és tompább. Vizsgálataim során ez a két jelleg megerősítette az Éry–Kralovánszky–Nemeskéri féle módszer eredményeit.

Paleodemográfia

A paleodemográfia kutatástörténete nem nyúlik vissza túl régre. A 20. század közepén J. Lawrence Angel¹⁴ volt az első kutató, aki az antik görögök várható élet-tartalmát vizsgálta, és ezzel megalkotta a fizikai antropológián belül a paleodemográfia tudományát. Angel munkásságán alapulva egy sztenderd metódussá vált a történeti népességek demográfiai elemzése, melyhez nélkülözhetetlen a régészeti értelmezés. Az elhalálzási korbecsléshez szükséges módszerek révén az egyének besorolhatóak korcsoportokba, és így a különböző populációk halandósági táblákban összegezhetőek és összehasonlíthatók. Mindezek szabályait

12 Éry–Kralovánszky–Nemeskéri 1963.

13 Phenice 1969.

14 Angel1947., Angel 1954., Angel 1969.

hazánkban, Nemeskéri János és Acsádi György¹⁵ fektette le 1970-ben megjelent tanulmányukban. A munkájuk nemzetközileg egységesítette a kutatást, és a mai napig mérföldkönek számít. Ahhoz, hogy helyes eredményeket kapjunk, a legprecízebb becslési módszerek szükségesek. Az idő előrehaladtával finomodtak és javultak a módszerek, így lehetőségünk nyílik az egyre pontosabb és precízebb antropológiai meghatározásokra. Az 1960-as évek végétől a külföldi és a hazai kutatásban egyaránt általánosan bevett és bevezetett szokás, hogy egy temető antropológiai feldolgozásakor elvégzik a paleodemográfiai vizsgálatokat is. Ezzel párhuzamosan felvetődik a kérdés, hogy egy részlegesen feltárt temető anyagából mennyire tudunk hiteles képet alkotni.

Magyarország tekintetében az ő- és népvándorlás kori temetők nagyobb számban kerülnek feldolgozásra, emellett a honfoglalás és az Árpád-kor is igen preferált. Azonban a késő középkori temetők esetében kevesebb elemzés áll a rendelkezésünkre.

A török kori etnikai viszonyok esetében szerencsés helyzetben vagyunk, mivel újabban több kisebb temető feldolgozására nyílt lehetőség, valamint előtérbe kerültek a patológiai vizsgálatok is ezeknél temetők-nél, ami csak az utóbbi két évtizedben vált igazán elterjedté az antropológiai feldolgozások során. Viszont sok a korai közlés, ahol még nem készült demográfiai elemzés, illetve a nem és életkor becslése is más módszereken alapult. Ezért némi kritikával és nagyobb odafigyeléssel kell kezelnünk e publikációkat, mivel komoly eltolódások mutatkozhatnak két temető összehasonlításakor.

Úgy vélem, a kutatás jövője a nagy sírszámú feltárt temetők feldolgozásában rejlik, mint amilyen Balatonszárszó is. Azonban az ideális paleodemográfiai kutatáshoz szükséges paleodemográfiai feltételek ez esetben sem teljesültek. Nagyon ritka az, mikor egy temetőt teljes egészében fel tudunk tárni, az pedig még ritkább, ha a temetőről, annak népességéről rendelkezésünkre áll a megfelelő írott forrás. Azt is számításba kell vennünk, hogy a népesség nem minden tagja lett a közös temetkező helyre eltemetve, mivel a középkori templom körüli temetők esetében az egyházi temetést meg is tagadhatták. Például szakadároktól, eretnekektől, hitelhagyottaktól, gyilkosoktól és öngyilkosoktól, azoktól, akik párbajban vagy lovagi tornán haltak meg, az uzsoraszedőktől, az egyházi tized jogtalan birtoklótól, istenkáromlóktól, sírgyalázóktól, vagy azoktól, akik elnyerték az egyház nemtetszését a botrányos életükkel.¹⁶ Nemeskéri János meghatározása alapján a régészeti feltételei egy paleodemográfiai kutatásnak a következők: az ideális állapot az, ha a temető ásatása folytán az ide tartozó összes sírt feltárták és a temetőn túl még szelvények ráadásával megbizonyosodik a régész afelől, hogy biztosan nem folytatódott a temető tovább. Ismerni kell a temető relatív időrendjét és kronológiáját, valamint a temető típusát és struktúráját.¹⁷

A másik fontos tényező, hogy a feltárások során előfordulhatott, hogy egyes sírok nem lettek dokumentálva, illetve a bolygatások miatt egy korábbi korszak csontváza nem, vagy csak részlegesen megtalálhatóak, valamint a csontanyag mennyiségi és megtartási állapota is nagyban befolyásolja a kapott eredményeket. Ebből adódóan három feltétel lenne szükséges ahhoz, hogy releváns paleodemográfiai vizsgálatokat tudjunk elvégezni: a) minden a temetőben eltemetett egyén koponyája és váza megtalálható legyen a temetőben (legalábbis a nem és életkor lehető legpontosabb megbecslése lehetséges legyen); b) a temető teljes egészében fel legyen tárva; c) a vizsgálandó populáció összes tagja megtalálható legyen a temetőben.¹⁸ Alesan és munkatársai közel 30 évvel később közzétett munkájukban leírnak négy további feltételt, melyek szükségesek a leginkább helytálló következtetésekhez: 1) a feltárt temetőt csak egy populáció használta, és ezek a személyek máshová nem temetkeztek; 2) a település minden egyénét ide temették; 3) a születések és a halálozások aránya egyensúlyban van, és ez nem változik a temető használati ideje alatt; 4) a régészeti munkák az egész temetőt magukban foglalják, kellően alaposan, jól dokumentáltak, és nincs különbségtétel temetőrészek és sírok között.¹⁹ Természetesen egy történeti népességhez tartozó temető esetében ezek a feltételek együtt csak nagyon kivételes esetben valósulhatnak meg. A jelenkori népességkutatásokhoz nem mérhető a pontossága. Látható tehát, hogy egy régészeti korú temető paleodemográfiai elemzése, amit elsöre egyszerű műveletnek gondolnánk, egy sokkal összetettebb és bonyolultabb statisztikai kérdés, melyre 100%-osan pontos és megingathatatlan választ nem is adhatunk. Ezen vizsgálatok statisztikai műveleteken alapulnak, valamint modellezéseket igényelnek, így egy kis sírszámú temető esetében, ami 100-nál kevesebb egyént foglal magába, csak erős kritikai hozzáállással vonhatók le következtetések.²⁰ Balatonszárszó esetében viszont egy nagy területen feltárt, nagy sír- és egyényszámú temető esetéről van szó, így az itt felvett adatok valószínűleg jól reprezentálják az ide temetkező egykori népességet, mégis jelen tanulmányban a demográfiai kifejezést inkább a halandósági adatok kiértékelésének tekinthetjük.

Fontosnak tartom kiemelni, hogy egy népesség elemzése igazán akkor értelmezhető, ha a temető régészeti feldolgozása megtörtént, és az esetleges csoportokat, vagy korszakolásokat a régész elvégezte és az antropológus számára ezeket az eredményeket használható formában át is adta. A populáció fogalmát ugyanis egy Balatonszárszóhoz hasonló, több száz éven át használatban lévő temető esetében csak óvatosan használhatjuk, és kritikával kell kezelnünk. Sajnálatos módon Balatonszárszó esetében a temető teljes régészeti feldolgozása még nem történt meg, így ilyen csoportokat nem tudunk alkotni, de a közeljövőben erre is sor kerül majd.

15 Acsádi–Nemeskéri 1970.

16 Szuromi 2005, 11.

17 Nemeskéri 1970.

18 Nemeskéri 1970.

19 Alesan–Malgosa–Simo 1999.

20 Bernert–Évinger 2007; János 2012.

Acsádi és Nemeskéri²¹ 1970-ben közzétett műve alapján készítettem a halandósági tábláimat, melyen a következő paraméterek szerepelnek: x = életkor, D_x = az elhalálozottak száma x életkorban, d_x = a meghaltak százalékos aránya x korban, l_x = a továbbélők százalékos aránya, q_x = az x korban lévők halálvesztésének valószínűsége, L_x = a megélt évek száma $x - x+5$ között, T_x = a megélt összes életévek száma x életkortól, e_x = az x korban lévők várható átlagos élettartama. A temető népességének becsült méretét Ubelaker módszerével számoltam ki, ám a képlet alkalmazása sok esetben akadályokba ütközik és a kapott érték csak óvatosan kezelendő. A táblázatokat a Bernert Zsolt²² féle paleoantropológiai programcsomag használatával szerkesztettem, és az adatok összesítését is így készítettem el. A halandósági táblák készítése során feltételeztem, hogy a feltárt egyének korcsoport szerinti megoszlása körülbelül reprezentálja a középkori népesség viszonyait, így a szériákat stationer²³ népességeknek tekintettem. Tételezzük fel azt is, hogy a szóban forgó népesség a külső vándorlásokkal szemben zárt, és nem történt betelepítés vagy elvándorlás sem a temető használati periódusa alatt. Ha két korcsoport határára esett a meghatározás, és nem lehetett egyértelműen leszűkíteni az elhalálozási életkor intervallumát, akkor nem korrigáltam a megbecsült kort. Ezzel a D_x torzulását és töredékegyének megjelenését idéztem elő, ám úgy vélekedtem, hogy az adatok kedvezőbbre való „hamisítása” szintén nem lehet célravezető.

Demográfiai eredmények

A korcsoportonkénti megoszlást tekintve (3 ábra), akkor az infans I (D_x : 169,56) és infans II-be (D_x : 165) besorolt egyének közel hasonló arányban fordulnak elő Szárszó népességében. A juvenis korú egyének mutatják a legnagyobb visszaesést (D_x : 70,43) az összes csoport közül. Az adultus és a matusus korosztályban elhunytak hasonlóan a gyermekhez, nagy arányban jelentkeznek. A senilis csoport ismét alacsony arányban volt jelen (D_x : 79), ám ennek az az oka, hogy főképp azokban az esetekben határoztam meg egy egyént, úgy, hogy a 80. életév volt az intervallum záró száma, mikor nem tudtam pontosan megállapítani a kort 5–10 éves határokon belül.

Balatonszárszó elhalálozási táblája alapján a gyermekhalandóság igen magas százalékot mutat (4–5. ábra). A subadult korúak (0–22 év) majdnem a temető felét adják ki a 49,76%-kal. A 14 éven aluli egyének pedig 41%-os arányban vannak jelen a lelőhelyen. A felnőttek (23–80 év) viszont még így is nagyobb számban reprezentáltak a maguk 50,24%-ával a fiatalokéhoz képest. Ez az aránypár ugyan meghaladja, de közel van az elvárt 45–55%-os megoszláshoz. A 0 évesek száma 22, amely összesen csak a temető 3%-át jelenti. Min-

den bizonyosan ennél több csecsemő halhatott meg, így Coale és Demény Kelet 5. szintű modelljéhez igazítva elvégeztem a csecsemőkorrakciót. (6. ábra)²⁴ Ennek eredményeképp 33,39%-ra nőtt a neonatusok százalékos aránya, és 397 egyén volt ebben a változatban a csecsemők száma. Acsádi György korrekciója alapján is a csecsemőhalandóságnak 120 ezrelékesnek kell lennie a 10–12. századi népességekben, mely a késő középkorban nagy valószínűséggel hasonló maradt.²⁵ Ám mikor a népességet elemzem, inkább a korrekció nélküli állapotot veszem figyelembe, ugyanis egyet kell értek János István véleményével, miszerint nem áll rendelkezésre elegendő információ a pontos korrigáláshoz.²⁶ Ezzel szemben az 1–4 éves egyének a temető népességének 11,16%-át jelentik. Ez korrekció nélkül is közel hasonló adat, mint ami a Kelet 5. szintű modelljén is szerepel (11,31%). (7. ábra). Az 5–14 év közötti gyermekek magasan kiugranak az elhalálozási görbét tekintve (26,97%). Ennek a lehetséges okait részletesebben kifejtettem már korábban megjelent tanulmányomban²⁷, valamint László Orsolya a doktori disszertációjában²⁸. Ezen belül is az 5–9 év közöttiek (17,38%) jóval meghaladják az elvárt 2,73%-os értéket.

A 15–19 évesen elhalálozottak ezzel szemben visszaesést mutatnak, ám még mindig az elvártnál képest jóval nagyobb százalékos arányban vannak jelen a temetőben (6,16%). A juvenisek közül 14 esetben tudtam meghatározni nemet a 70 egyén közül.

Az infans és juvenis korosztálynál tapasztalt magas százalékok, felnőtt korban már sokkal jobban eloszlának. Ennek oka, főképp az elhalálozási kor becsléséből adódik, mivel általában igyekeztem 5 évre pontosan megbecsülni az egyének korát, ám ez sok esetben csak nagyobb intervallumban sikerült. Az igen hiányos vázak esetében, csak az egyén fiatalabb vagy idősebb voltára tudtam következtetni, így ebben az esetben 23–80 évesnek soroltam be őket, amennyiben az epiphysis fugák záródása minden csontnál megtörtént. A senilis (60–80) korcsoport elemzésére külön nem került sor, mivel általában 50 éves korig tudtam megbecsülni a biológiai életkort, e fölött pedig még bizonytalanabbá válik a becslés. Az esetek 64%-ában²⁹ (306 egyén) meg lehetett határozni a csontváz morfológiai nemét, mely segítségével a férfiak és a nők halandósági és túlélési adatait külön is elemezhetjük.

A férfiak és a nők százalékos megoszlása a temetőben azonos: 50:50 (férfi:nő). A halálvesztés mérték 20 éves kor után folyamatosan csökken, kivéve a 35–44 év közöttieket, ahol megfigyelhető egy nagyobb kiugrás. Ebben az intervallumban 14,604%-kal képviselteti magát az említett korcsoport, melyben a nők aránya (34%) valamivel magasabb, mint a férfiaké (31%). A férfiak inkább 35–39 év között hunytak el nagyobb

21 Acsádi-Nemeskéri 1970.

22 Bernert 2005.

23 Úgynevezett stabil népesség, mikor az egymást követő azonos hosszúságú periódusok alatt meghaltak száma és az átlagos életkora nem változik számottevően.

24 Coale–Demény 1966.

25 Acsádi 1964, 15–19.

26 János 2012, 33.

27 Libor 2018.

28 László 2018.

29 64%, ha a juvenis korosztályt is beleszámoljuk, és 74%-ban tudtam nemet meghatározni, ha az adultus korosztálytól fölfele számoljuk az egyéneket.

Korcsoportok \ <i>Sex</i>	Férfiak	Nők	?	Együtt
<i>Infans I.</i>			169,56	169,56
<i>Infans II.</i>			165	165
<i>Juvenile</i>	23,1	15,5	31,83	70,43
<i>Adult</i>	52,1	65,8	51,86	169,76
<i>Mature</i>	61,5	53,8	45,81	161,11
<i>Senile</i>	16,4	16,9	45,7	79
<i>Total</i>	153	152,8	508,2	815

3. ábra. Balatonszárszó középkori népességének korcsoportonkénti megoszlása

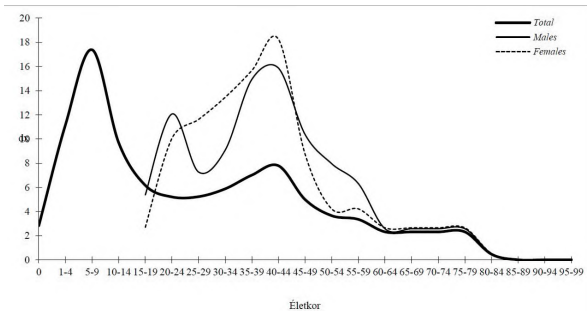
Korcsoportok	(Dx).	(dx) %	(lx)	(qx)	Lx	Tx	(ex)
0	23,0	2,82	100,00	0,23	98,59	2737,21	27,37
1-4	91,0	11,16	97,18	0,94	366,39	2638,62	27,15
5-9	141,7	17,38	86,02	1,65	386,63	2272,23	26,42
10-14	79,0	9,69	68,63	1,15	318,94	1885,60	27,47
15-19	50,2	6,16	58,94	0,85	279,30	1566,66	26,58
20-24	42,4	5,20	52,78	0,80	250,88	1287,37	24,39
25-29	42,6	5,22	47,58	0,90	224,81	1036,48	21,79
30-34	47,9	5,87	42,35	1,13	197,07	811,67	19,17
35-39	57,1	7,01	36,48	1,57	164,87	614,60	16,85
40-44	63,4	7,78	29,47	2,15	127,89	449,73	15,26
45-49	40,7	4,99	21,68	1,87	95,95	321,85	14,84
50-54	29,8	3,65	16,70	1,78	74,35	225,89	13,53
55-59	27,3	3,34	13,05	2,09	56,86	151,54	11,62
60-64	18,8	2,31	9,70	1,94	42,72	94,67	9,76
65-69	18,8	2,31	7,39	2,55	31,17	51,95	7,03
70-74	18,8	2,31	5,08	3,70	12,70	20,78	4,09
75-79	18,8	2,31	2,77	6,79	6,93	8,08	2,92
80-84	3,8	0,46	0,46	8,15	1,15	1,15	2,50
85-89	0,0	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
90-94	0,0	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
95-99	0,0	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Total	815,0	100,00					

4. ábra. Balatonszárszó – Kis-erdei-dűlő középkori temetőjének a halandósági táblája

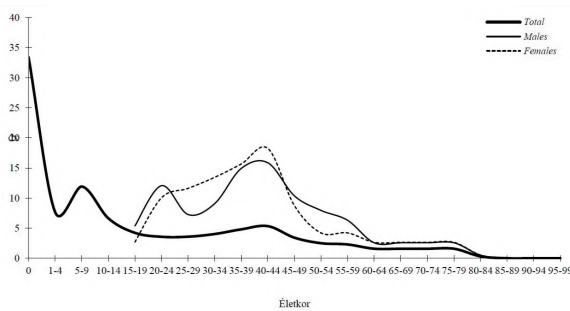
arányban (15%), míg a nők 40–44 év között (18%). A görbét látva az is feltűnik, hogy a 20–24 éves korban elhunytak között kicsivel több a masculin jellegzetességekkel rendelkező csontváz (12% férfi és 10% nő), holott inkább a nők nagyobb számú elhalálózását feltételeznénk ebben az életkorban, köszönhetően a várandósság és a szülés miatt megnövekedett mortalitási rizikónak. A férfiak görbéje kétcsúcsú, míg ezzel szemben a nőké egy. Az előbbieket esetében 20–24

éves kiugrása után visszaesés látható a 25–29 éves korosztályban (7%), majd 35–44 év között a halálózási görbe ismételt kiugrik. Nők esetében 20 éves kor után folyamatosan nő a meghaltak száma egészen 40–44 éves korig, ahol is a legmagasabb az elhunytak aránya.³⁰

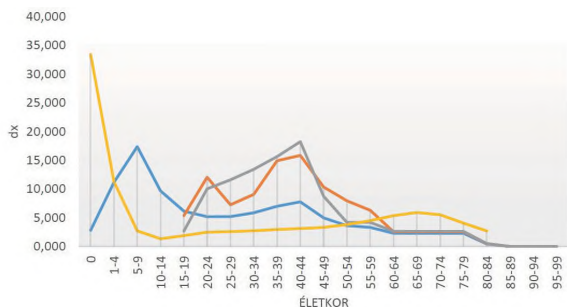
³⁰ Libor 2017. Az adatokhoz a részletes táblák és diagrammok itt találhatóak.

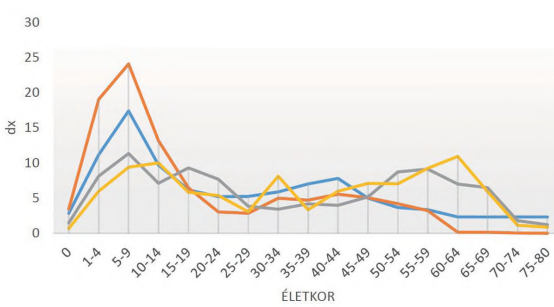
5. ábra. Balatonszárszó középkori népességének mortalitás görbéje

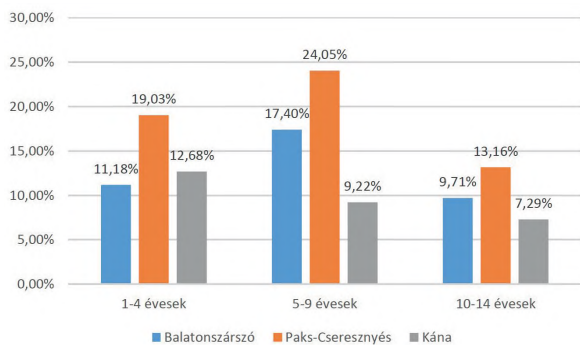
6. ábra. Balatonszárszó középkori népességének mortalitás görbéje csecsemőkorrekció után

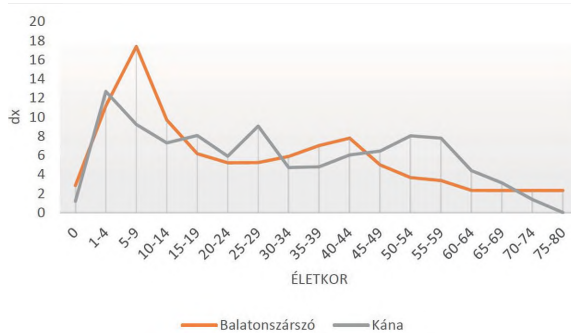
7. ábra. Balatonszárszó középkori népességének a mortalitási görbéje a Kelet 5. szintű modellhez hasonlítva

8. ábra. Négy késő középkori temető összehasonlító mortalitási görbéje

9. ábra. A gyermekek korcsoportonkénti megoszlásának összehasonlító diagramja

10. ábra. Kána és Balatonszárszó mortalitási mintázatának az összehasonlítása

Diskusszió

A középkori népességekre általánosságban jellemző a magas gyermekhalandóság, mely leginkább az 1–4 éves korosztályban csúszosodik ki, majd 10. év után csökkenni kezd. Felnőttek esetében 20–29 év között várható a görbe legalacsonyabb értéke, majd 30 év után kezd el folyamatosan emelkedni, egészen 50–59 éves korig. Az adultus korúaknál női többlet várható, elsősorban a gyermekágyi halálásokkal kalkulálva, ám ha a nők a születeket túlítették, akkor a későbbiekben a férfiak halálása jelenik meg nagyobb számban.³¹

Balatonszárszó – Kis-erdei-dűlő középkori temetőjének elhalálzási görbéjét elemezve eltérő eredményekre jutottam. Ennek, véleményem szerint, az első számú oka az lehet, hogy ezek a középkori trendek elsősorban a 10–12. századi lelőhelyeken embertani megfigyeléseken alapulnak. Balatonszárszó temetője viszont egy későbbi időszakot reprezentál, melyben a magas gyermekhalandóság szintén visszatükröződik, azonban jelen esetben nem az 1–4 évesek, hanem az 5–9 éveseknél csúszosodik ki a mortalitást ábrázoló görbe.

A születéskor várható élettartam 27,37 év, mely korrekció nélkül is majdnem megegyezik a Kelet 5. szintben megadott 27,4-es értékkel, a Nyugat 5. szintjétől elmarad (27,7). Ezek az értékek a nagyarányú gyermekhalandóság miatt közelítettek a fenti értékhez,

31 Nagy 2007, 28.

azonban nem ugyanabban a korosztályban mutatkozik meg a két görbe kiugrása. A születéskor várható élettartamra kapott értéket felhasználtam a temető népességszámának (P) becsléséhez. Ubelaker módszerét alkalmazva szükségem volt a születéskor várható élettartamra (e_0), a temető használati idejére (T) és a sírok számára (N).³² A számításhoz nem az általam feldolgozott sírok számát használtam, hanem az összes, középkorra tehető sírszámot, és a temető használati idejét 300 évre kerekítettem. A képlet a következő: $P = (100 \times N) / (M \times T)$, ez alapján a népesség mérete körülbelül 99,01 főre becsülhető egy adott időpontban. Természetesen ez a szám erős kritikával kezelendő, ám a kutatást segítheti a temetőhöz tartozó település népességének körülbelüli felméréseivel. Vékony Gábor próbálkozott megbecsülni az Árpád-kori falvak valószínűsíthető lakosságát.³³ Számításai alapjául területi adatok szolgáltak: 1 királyi holdnál 1 háztartással számolt, és egy családot 4,66 fővel azonosított. Ezek alapján 197,6 főre becsülte egy Árpád-kori falu átlagos lakosságát, melyet vizsgálatai alapján a régészet is alátámaszt. Közel a fele jött ki Balatonszárszó temetőjét vizsgálva, melynek többek között az lehet az oka, hogy a temető, csak részben (70%) lett feltárva, valamint a számítások alapjául két teljesen külön dolog szolgál. Egyik módszer sem ad egzakt számot egy település lélekszámáról, azonban úgy vélem, a temetők kutatásában nagyobb lehetőségek vannak ez irányban, mint a különböző területi kalkulációkban.

Az eredmények más temetők tükrében

A népesség demográfiai elemzése jól mutatja, hogy az 5–9 és a 35–44 évesek magas kiugrása jellemzi az elhalálzási görbét. A továbbiakban párhuzamot keresünk arra vonatkozólag, hogy a Balatonszárszó lelőhelyén tapasztalt jelenségek, kizárólag a temetőre igazak, vagy a korszak demográfiai viszonyait is reprezentálhatják.

A vizsgált temetőhöz hasonló jelenséget Paks–Cseresznyés késő középkori temetőjében tapasztalhatunk.³⁴ Időben fedi Balatonszárszó temetőjének a használati idejét, valamint szintén falusias templom körüli temetőről van szó. Mindemellett az antropológiai feldolgozás során hasonló módszerrel végezték az elhalálzási életkor becslését, így a módszertani különbségekből fakadó eltérések minimálisak a két temető használó népesség között. Vizsgálataim során több késő középkori temető paleodemográfiai eredményeit is összevettem Balatonszárszóval, ám módszertanilag, település- és temetőtípus tekintetében Paks–Cseresznyés tűnt a legmegfelelőbb párhuzamnak.

Paks–Cseresznyés lelőhelyénél 505 egyén állt a paleodemográfiai kutatások rendelkezésére. Ugyan ez sír- és egyénszámot tekintve alacsonyabb a balatonszárszóiánál, ám a középkori templom körüli temetők viszonylatában nagy sírszámúnak számít. A neonatus korosztály 3,43%-ban, az 1–4 évesek 19,03%-ban, míg az 5–9 évesek 24,05%-ban és a 10–14 évesek pedig 13,16%-ban voltak jelen a temetőben. A nemek

aránya 52:48 a férfiak javára, mely szintén hasonlóságot mutat a Balaton déli partján előkerült temetővel. A nők Paks esetében is a 40-es éveikben hunytak el túlnyomórészt, míg a férfiak a 30–34 éves periódusban képeznek egy újabb csúcst a mortalitási mintázaton, majd az 50 felett meghaltak szintén többségben férfiak voltak. A születéskor várható élettartam viszont bármelyik másik temetőt tekintve, rendkívül alacsony Paks esetében (19,02).

Paks mellett nagyon jó párhuzam Bátmonostor 13–16. századi temetője is, mely jelentős sírszámával (3610) jól visszatükrözi az itt élt népességet.³⁵ Az elhalálzási életkor becsléséhez alkalmazott módszer a felnőttek esetében különbözik az általam használt módszerektől. Bátmonostor esetében Farkas L. Gyula antropológus a Nemeskéri–Hársányi–Acsádi 4 jeleget vizsgáló metódust alkalmazta, mellyel a 30–50 éves kor közötti finomabb becslés nehezebb, így ez okozhat különbségeket. A várható élettartam Szárszó falu esetében alacsonyabb. Bátmonostornál 30,81 a születéskor várható átlagos élettartam, míg Balatonszárszó esetében 27,37. A gyermekek és felnőttek aránya közel hasonló a két temető között, ha a 14 év alattiakat nézzük, mivel Bátmonostor esetében 38,83:61,17-hez. A nemi megoszlásban viszont nagy különbséget tapasztalunk, mivel Bátmonostor esetében 2:1 arányú férfi többlet mutatkozik. A temető először ágoston rendi szerzetesek temetkezési helyéül szolgált, mely magyarázhatja a férfi többletet, azonban az ilyen nagyarányú eltérést már nem szabad csak ennek tulajdonítani. Mende Balázs vizsgálatai során arra a következtetésre jutott, hogy jelenleg nincs demográfiai magyarázata ennek a jelenségnek.

Baj-öreghegy késő középkori temetőjének 314 egyéne között 147 subadult volt, így a sírok összesen 46,8%-át adták ki.³⁶ Ezen belül nem látható hasonlóan nagy kiugrás, mint az előzőekben láthattunk. Szintén 13–16. századi lelőhelyről beszélhetünk, ám a feltártság mértéke és a feldolgozás módszere különbözik, így óvatosan szabad csak a kapott adatokat összehasonlítani.

Alsórajk–Kastélydomb szintén 13–16. századi népességéből 375 fő adatait sikerült feltárni az ásatások folytán, a sorozat paleodemográfiai elemzését pedig Mende Balázs végezte el.³⁷ Ebben a temetőben a gyermekek aránya nem érte el a 40%-ot, ugyanakkor az 5–9 évesek kiugrása itt is megfigyelhető. A felnőttek elemzése során a korcsoportok közötti különbségek másképp oszlanak el. Hasonló módon, mint Bátmonostornál láthattuk, a születéskor várható átlagos élettartam magasabb (30,98), hasonlóan a szárszói szériához. Feltűnő a nők 20–24 év közötti nagy kiugrása (16,9%), mely majdnem kétszerese a férfiaknál tapasztaltakhoz képest (9,4%). A 25–29 éves korosztályban mindkét nem aránya közel a felére visszaesik (férfiak dx: 4,2%; nők dx: 7,7%). Az idősebb csoportoknál majd csak 50 év felett látható éles emelkedés ismételt, mely erősen eltér a Balatonszárszón tapasztaltakhoz képest.

32 Ubelaker 1999.

33 Vékony 2001, 95-96.

34 László 2012.

35 Mende 2016.

36 Nagy 2007.

37 Mende 1996.

Ópusztaszer-Monostor lelőhely³⁸ jóval hosszabb ideig (11–18. század) volt használatban, mint Balatonszárszó középkori temetője és a fenti példák, valamint az elhalálzási életkorbecslés szintén más módszereken alapult, így a két temető összehasonlítása óvatosan kezelendő. A Mende Balázs³⁹ által készített grafikonon viszont az látható, hogy a mortalitási viszonyok hasonlóak a Balatonszárszón tapasztalt elhalálzási mintához. (30. grafikon) A gyermekek ebben az esetben is kiugró értékeket mutatnak (1-4 dx: 5,89; 5-9 dx: 9,48), és a felnőtt korosztály tekintetében sem tükröződik vissza nagy eltérés, mindössze az jelentkezett, ami, Alsórajk és Bátmonostor temetőjénél is látható volt.⁴⁰ Azzal a különbséggel, hogy semmiféle jelentős kiugrás nem mutatkozik a felnőtt korosztályok között. Az elhalálzási érték folyamatosan nő a 60–64 éves időszakig. A férfiak (Dx: 453), Bátmonostorhoz hasonlóan, feltűnően nagy arányban jelentkeznek az ópusztaszeri temetőben a nőkhez (Dx: 247) képest. Nem véletlen, hogy szintén egy monostorhoz kapcsolódó temetkezéseknél jelentkezik a férfiak ilyen magas többlete. A korosztályonkénti vizsgálat során a nők száma a 25–29 évesen elhunytak között haladja meg a férfiakét, majd 40 éves korig nagyobb eltérések nem jelentkeznek a két nem között. 40 felett viszont végig férfi dominancia látható, ám egyik esetben sem mondható kiugrónak ez a különbség.

A fonyódi⁴¹ és a veszprémi⁴² késő középkori lelőhelyen, bár nem alkalmas statisztikai összevetésre, az alacsony sírszám miatt azonban a 14 év alattiak esetében a korcsoportok közti különbségek megegyeznek a többi 14–16. századi példával.

Összegezve a késő középkorból származó sorozatoknál tapasztalt eredményeket, a gyermekek esetében inkább az 5–9 éves korosztály dominanciája figyelhető meg, míg a felnőtteknél Paks és Balatonszárszó esetében a 35–44 közötti korban a legmagasabb az elhalálzás aránya. (8. ábra) A korábbi publikációk esetében ez a tendencia 50 év fölé tolódik. Úgy vélem, hogy ezen különbségek okait a fentebb már említett különböző elhalálzási korbecslő módszerekben kell keresnünk.

Ha kitekintésképp egy Árpád-kori példát, például Kána falu temetőjét⁴³ helyezük vizsgálat alá, akkor feltűnik, hogy több szignifikáns különbség van a két grafikon között. (10. ábra) Először is a subadult csoporton belül az 1–4 éves korosztály ugrik ki magasan (1–4 évesek: 12,68%, 5-9 évesek: 9,22%, míg a 10–14 évesek: 7,29%), majd a másik fontos eltérés, hogy Kána esetében a 20–30 év körül elhalálzóttak nemi megoszlása magasan a nők javára dől el. (9. ábra) Véleményem szerint nem véletlen egybeesés, hogy

ha az 1–4 éves korosztálynál van a halálzási görbe kiugrása, akkor az együttesen jelentkeznek a fiatalabb nők (20–29 év) magasabb halálzásával. Ha ismét visszatérünk Paks példájára, akkor abban az esetben Szárszóhoz hasonlóan a nők főként 35–44 éves kor között hunytak el nagyobb arányban, és ebben az esetben az 5–9 éves korosztályban is magas maradt a halálzás. Azonban fontos megemlíteni, hogy Kána feldolgozása során László Orsolya még a Nemeskéri-Harsányi-Acsádi módszert alkalmazta, így a felnőttek vizsgálata során ezzel a hibalehetőséggel mindenképp kalkulálni kell.⁴⁴

János István⁴⁵ feldolgozásai között szerepelt Hajdúdorog–Szállásföld és Hajdúdorog–Katidűlő temetője, melyek 12–13. századra tehetőek és a tatárjárás folyamán pusztultak el.⁴⁶ Ezen példák alapján és János István adatai alapján készített grafikonjait elemezve, a fiatal (1–4) korosztály nagyszámú jelenléte megegyezik Kánával, ám a nők mortalitása nem mutat hasonlóságot sem Balatonszárszó, sem az előbb említett temető szériájával.

Ezt a gyermeknél tapasztalható jelenséget, azaz, hogy az 1–4 és az 5–9 évesek megjelenése arányában változik a különböző korszakokban, módszertani problémákkal nem lehet magyarázni. Ebben az esetben a módszerek nem változtak, és minden kutató közel ugyanazokat alkalmazza. Ennek okát a környezeti hatásban, vagy egy történelmi jelenségben kell keresnünk. Erre az egyik legjobb bizonyíték az lehetne, ha Balatonszárszón belül a temető régészeti elemzése során el lehetne különíteni az Árpád-kor végére és a késő középkorra tehető sírokat. Ugyan sírszámban nagy különbségek lennének, azonban, ha ebben az esetben is kitűnik a gyermekek és a nők differenciálódása, akkor egyértelműen bizonyítékot adna arra, hogy a késő középkorban élt népességre más trendet kell felállítani, mint az Árpád-kor emberére.

Összegzés

Kutatásaim során igyekeztem bebizonyítani a paleodemográfiai kutatások szükségességét egy temető feldolgozása során. Balatonszárszó esetében látható, mennyi lehetőség rejlik ezekben a vizsgálatokban. Külön elemezhetjük a nemek megoszlását, a korcsoportok közötti különbségeket, valamint mindezeket összehasonlíthatjuk más temetőkben tapasztalt eredményekkel. Ennek a segítségével új demográfiai trendek állíthatók fel. A vizsgálatok során Balatonszárszó–Kis-erdei-dűlő középkori temetőjében a következőket figyeltem meg:

A férfiak és nők hasonló arányban voltak jelen a temetkezésekben, melyből következtethetünk arra, hogy különösebb háborús események nem tizedelték meg a falu korabeli lakosságát, mivel, abban az esetben fér-

38 Farkas 1998.

39 Mende 1998.

40 Az átlag életkor későbbre tolódása, valamint az 50 éves korosztály elhalálzásának a nagyobb aránya, melyek, mint már kifejtettem, módszertani problémákon alapulnak.

41 Nemeskéri–Nozdorovczyky1963

42 Éry 1982b.

43 László 2012. Köszönet László Orsolyának, hogy Kána falu temetőjének a demográfiai adatait a rendelkezésemre bocsátotta.

44 A kánai temető embertani anyagának revízióját (a fent említett, és jelen kutatás alapjául szolgáló módszerekkel) jelenleg László Orsolya végzi, mely révén a jövőben lehetőség nyílna a korábbi és az új módszertan közti eltérések elemzésére.

45 János 2012.

46 Fodor 2005.

fitöbblet vagy -hiány lenne tapasztalható.⁴⁷ A más sorozatokhoz képest tapasztalt alacsonyabb születéskor várható átlagéletkor valószínűleg módszertani különbségek eredménye. A gyermekek esetében ezen módszertani problémák nem állnak fenn, így a náluk tapasztalt eltérések már jelezhetnek korszakok közötti különbségeket. Ezért is fektettem különös hangsúlyt munkám

során a gyermekek elemzésére. Láthatóvá vált, hogy a középkoron belül az Árpád-kor, a késő középkor és a koraujkor különválnak, és nem lehet egy egységként kezelni. A késő középkorban a gyermekek halálzási görbéjének csúcsa eltolódik az 5-9 éves korosztály felé, míg az Árpád-korban inkább az 1-4 éves korban emelkednek ki jelentősen az esetszámok a temetőkből.

47 A férfítöbblet azért jelezhet háborús eseményeket, mert elsősorban férfiak vettek részt a csatákban, így az ő halálzásuk megelőzné a nőket ilyen esetben. A hiányuk szintén jelezhet háborús időszakot, mivel sok esetben ilyenkor tömegsírokban hantolták el a csatában elesetteket, így ők nem jelentkeznének a falu temetőjében.

Irodalom

- ACSDI, Gy. 1964: A középkori magyar halandóságra vonatkozó paleodemográfiai kutatások eredményei. Történeti Statisztikai Évkönyv (1963/64):3-71.
- ACSDI, Gy. – NEMESKÉRI, J. 1970: History of Human Life Span and Mortality. Budapest
- ALESAN, A. – MALGOSA, A. – SIMON, C. 1999: Looking into the demography of an Iron Age population in the western Mediterranean I. Mortality. American Journal of Physical Anthropology 110 (1999):258-301.
- ANGEL, J. L. 1947: The length of life in ancient Greece. Journal of Gerontology 2 (1947):18-24.
- ANGEL, J. L. 1954: Human biology, health and history in Greece from the first settlement until now. Yearbook of American Philosophical Society 98 (1954):168-174.
- ANGEL, J. L. 1969: Paleodemography and human evolution. American Journal of Physical Anthropology 31 (1969):343-354.
- BELÉNYESY, K. 2001: Templom körüli erődítés Balatonszárszó határában. (Fortification around a church in the fields of Balatonszárszó). In: Cseri M. – Tárnoki J. (szerk.): Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig. Szentendre–Szolnok, 2001. 421-436.
- BELÉNYESY, K. 2003A: Balatonszárszó, Kis-erdei-dűlő. In: Kisfaludi J. (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 2000. Budapest, 2003. 92-94.
- BELÉNYESY, K. 2003B: Balatonszárszó, Kis-erdei-dűlő. In: Kisfaludi J. (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 2001. Budapest, 2003. 139.
- BELÉNYESY, K. 2006: Balatonszárszó, Kis-erdei-dűlő. In: Kisfaludi J. (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 2005. Budapest, 2006. 182-183.
- BELÉNYESY, K. – FÁBIÁN, Sz. – MÁRTON, T. – OROSS, K. 2007: Balatonszárszó-Kis erdei dűlő. In: *Honti Sz.* (szerk.): Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között. Budapest, 2007. 75-89.
- BERNERT, Zs. 2005: Paleoantropológiai programcsomag/ Paleoanthropological program package. Folia Anthropologica 3 (2005):71-74.
- BERNERT, Zs. – ÉVINGER, S. 2006: Anthropological data of Fonyódbézsénypuszta cemetery. Anthropological Data of Hungarian Historical Population 5 (2006):3-45.
- BERNERT, Zs. – ÉVINGER, S. 2007: Közép-dunántúli történeti népességek paleodemográfiai értékelése. In: 5. Kárpát-medencei Biológiai Szimpózium 20-22. Előadaskötet. Budapest, 2007. 43-53.
- BERTÉNYI, I. 2000: A tizenegyedik század története. Magyar Századok. Budapest
- CHAMBERLAIN, A. T. 2006: Demography in Archaeology. Cambridge University Press.
- CAOLE, A. J. – DEMÉNY, P. 1966: Regional Model Life Tables and Stable Populations. Princeton
- ÉRY, K. 1967: Reconstruction of the tenth century population of Sárobgárd on the basis of archaeological and anthropological data. Alba Regia 8-9 (1967):93-147.
- ÉRY, K. 1970: Anthropological studies on tenth century population at Kál, Hungary. Anthropologica Hungarica 9 (1970):9-62.
- ÉRY, K. 1971: Szempontok a kora Árpád-kori népesség embertani és régészeti forrásainak értékeléséhez. Demográfia 14 (1971): 99-106.
- ÉRY, K. 1979: A taliándörögi Szent András templom középkori temetkezéseinek embertani elemzése. Veszprém Megyei Múzeumok Évkönyve 14 (1979):215-244.
- ÉRY, K. 1982A: Újabb összehasonlító statisztikai vizsgálatok a Kárpát-medence 6-12. századi népességeinek embertanához. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 16 (1982): 35-118.
- ÉRY, K. 1982B: Embertani adatok Veszprém középkori népességéhez. (Veszprém-Kálvária-domb 11-16. századi temetkezései). Veszprém Megyei Múzeumok Évkönyve 16 (1982): 87-118.
- ÉRY, K. 1982C: Balkáni eredetű török kori népesség csontmaradványai Dombóvár határából. Szekszárdi Béni Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 10-11 (1982): 225-298.
- ÉRY, K. 1992: Útmutató a csontvázletelek feldolgozásához (Posztgraduális szakképzés jegyzete). ELTE Embertani Tanszék. Budapest
- ÉRY, K. – KRALOVÁNSZKY, A. – NEMESKÉRI, J. 1963: Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja. Anthropologiai Közlemények 7 (1963): 41-90.
- FARKAS, L. Gy. 1998: Ópusztaszer-Monostor lelőhely antropológiai leletei. Szeged
- FODOR, I. 2005: Árpád-kori templom körüli temetők Hajdúdorog határában. (Előzetes közlemény.). In: Ritoók Á. – Simonyi E. (szerk.): Opuscula Hungarica VI. „... a halál árnyékának völgyében járok” A középkori templom körüli temetők kutatása. Budapest, 2005. 197-212.
- HOPPA, R. D. – VAUPEL, J. W. 2002: Paleodemography. Age distributions from skeletal samples. Cambridge University Press
- ISCAN, M. Y. – LOTH, S. R. – WRIGHT, R. K. 1984: Age estimation from the rib by phase analysis: White males. Journal of Forensic Sciences 29 (1984):1094-1104.
- ISCAN, M. Y. – LOTH, S. R. – WRIGHT, R. K. 1985: Age estimation from the rib by phase analysis: White females. Journal of Forensic Sciences 30 (1985):853-863.
- ISCAN, M. Y. – LOTH, S. R. 1984: Estimation of age and determination of sex from the sternal rib. In: Reichs K. J. (ed.): Forensic Osteology – Advances in the Identification of Human Remains. Illinois, 1984. 1-16.

- JÁNOS, I. 2012: Rekonstrukciós (paleodemográfiai és elemanalitikai) vizsgálatok a Tiszántúl 10-13. századi népességein. Egyetemi doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem. Debrecen. 2012.
- KOROMPAI, B. 1974: Nagytálya középkori (XIII-XVI. századi) templomának belsejében feltárt embertani anyag elemzése. *Agria – Az Egri Múzeum Évkönyve 11-12 (1973-74)*: 75-130.
- KÓSA, F. 1989: Age estimation from the fetal skeleton In: Iscan Y. (ed.): *Age Markers in the Human Skeleton*. Illinois, 1989. 21-54.
- KOVACSICS, J. 1997: A történeti demográfia válaszai és nyitott kérdései az Árpád-kori népesség számára vonatkozóan. In: Kovacsics J. (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája (896-1995)*. Millecentenáriumi előadások. Budapest, 1997. 11-30.
- LÁSZLÓ, O. 2012: „Régmúlt gyermekkor” Középkori temetők gyermek-népességeinek összehasonlító elemzése. *Környezet – Ember – Kultúra (2012)*: 241-250.
- LÁSZLÓ, O. 2018: Gyermekkorú maradványok összehasonlító vizsgálata történeti népességekben. SZTE TTK Biológia Doktori disszertáció. Szeged, 2018.
- LIBOR, Cs. 2018: Mit mesélnek nekünk a gyermeksírok Balatonszárszó – Kis-erdei-dűlő középkori temetőjének példája alapján. In: *A Fialta Középkoros Régészek VIII. konferenciájának Tanulmánykötete*. Sátoraljaújhely, 2018.
- LOVEJOY, C. O. – MEINDL, R. S. – PRYZBECK, T. R. – MENSFORTH, R. P. 1985: Chronologic metamorphosis of the auricular surface of the ilium: A new method for the determination of age at time of death. *American Journal of Physical Anthropology* 68 (1985): 15-28.
- MENDE, B. G. 1996: Alsórajk – Kastélydomb középkori népességének paleodemográfiai vázlata. In: Pálffy Gy. – Farkas L. Gy. – Molnár E. (szerk.): *Honfoglaló magyarság. Árpád kori magyarság*. Antropológia – Régészet – Történelem. Szeged, 1996. 157-178.
- MENDE, B. G. 1998: Az ópusztaszeri középkori népesség paleodemográfiai vázlata. In: Farkas L. Gy. (szerk.): *Ópusztaszer-Monostor lelőhely antropológiai leletei*. Szeged, 1998. 87-95.
- MENDE, B. G. 2016: The Demographic Character of the Bátmonostor Population. In: Bollók Á. – Csiky G. – Vida T. (szerk.): *Zwischen Byzanz und der Steppe. Archäologische und Historische Studien*. Festschrift für Csanád Bálint zum 70. Geburtstag. Budapest, 2016. 241-254.
- NAGY, B. 2007: Egy templom körüli temető demográfiai elemzésének értelmezési lehetőségei. ELTE Szakdolgozat. Budapest, 2007.
- NEMESKÉRI, J. – NOZDOROVICZKY, A. 1963: Demographische Charakteristika. In: Nemeskéri J. (szerk.): *Die spätmittelalterliche Bevölkerung von Fonyód*. *Anthropologia Hungarica* 6/1-2. Budapest, 1963. 134-136.
- NEMESKÉRI, J. – HARSÁNYI, L. – ACSÁDI, Gy. 1960: Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden. *Anthropologischer Anzeiger* 24. (1960):70-95.
- NEMESKÉRI, J. – SCHRANTZ, D. – ACSÁDI, Gy. 1957: Vizsgálatok a koraközépkori halandósági viszonyok megállapítására. Az eredmények embertani alkalmazásának lehetőségei. *A Magyar Tudományos Akadémia V. Osztálya Biológiai Csoportjának Közleményei*. I. kötet I. szám (1957): 47-80.
- SCHOUR, J. – MASSLER, M. 1941: The development of the human dentition. *Journal of the American Dental Association* 28 (1941):1153-1160.
- STLOUKAL, M. – HANÁKOVÁ, H. 1978: Die Länge der Längsknochen altslawischer Bevölkerungen unter besonderer Berücksichtigung von Washstumsfragen. *Homo* 29 (1978):53-69.
- SUCHEY, J. M. – BROOKS, S. 1990: Skeletal age determination based on the os pubis: A comparison of the Acsádi-Nemeskéri and Suchey-Brooks methods. *Human Evolution* 5. (1990):227-238.
- SZUROMI, Sz. 2005: A templom körüli temetkezés a középkori egyházfegyelem tükrében (12-13. század). In: Ritoók Á. – Simony E. (szerk.): *Opuscula Hungarica VI. „... a halál árnyékának völgyében járok”*. A középkori templom körüli temetők kutatása. Budapest, 2005. 9-12.
- PHENICE, T. W. 1969: A newly developed visual method of sexing in the os pubis. *American Journal of Physical Anthropology* 30 (1969):297-301.
- UBELAKER, D. H. 1989: *Human skeletal Remains, Excavation, Analysis, Interpretation*. Washington, 1989.
- UBELAKER, D. H. 1999: *Human skeletal remains: excavation, analysis and interpretation*. In: 3rd edition Washington: Smithsonian Institution, *Manuals on Archaeology*. Washington, 1999.
- VÉKONY, G. 2001: Népesedési viszonyok az Árpád-korban. *Történeti Demográfiai Évkönyv (2001)*:81-104.

A somogybabodi középkori kút interdiszciplináris vizsgálata

¹ GYULAI FERENC, ² GRYNAEUS ANDRÁS, ³ MOLNÁR ISTVÁN és ⁴ SZABÓ DOMÁN

¹ Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Vadgazdálkodási és Természetvédelmi Intézet Természetvédelmi és Tájökológiai Tanszék, 2013 Gödöllő, Páter Károly u. 1., e-mail; andor20@gmail.com

² Magyar Dendrokronológiai Laboratórium – Cincér Bt. 1021 Budapest, Széher út 76/a; dendrohp@gmail.com, www.dendro.hu,

³ Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, H-7400, Kaposvár, Fő út 10.; e-mail: molnaristvan74@yahoo.com,

⁴ e-mail: doman.szabo@gmail.com

GYULAI, F., GRYNAEUS, A., MOLNÁR, I. & SZABÓ, D.: *The interdisciplinary study of the medieval well from Somogybabod, Somogy County, Hungary.*

Abstract: A wooden structured medieval well was excavated in 2017 near Somogybabod. The dendochronological analyses of the oak elements is relative, according to the dating between archaeological sites the well was constructed around the turn of the 14/15 C. The analyses of archaeobotanical samples collected from the mud layers brought important results. According to the crops, weed and other remains originating from natural environment the well belonged to a self-supplying farmstead. The former environment must have been a swampy waterlogged territory according to the reconstruction of plant production site need.

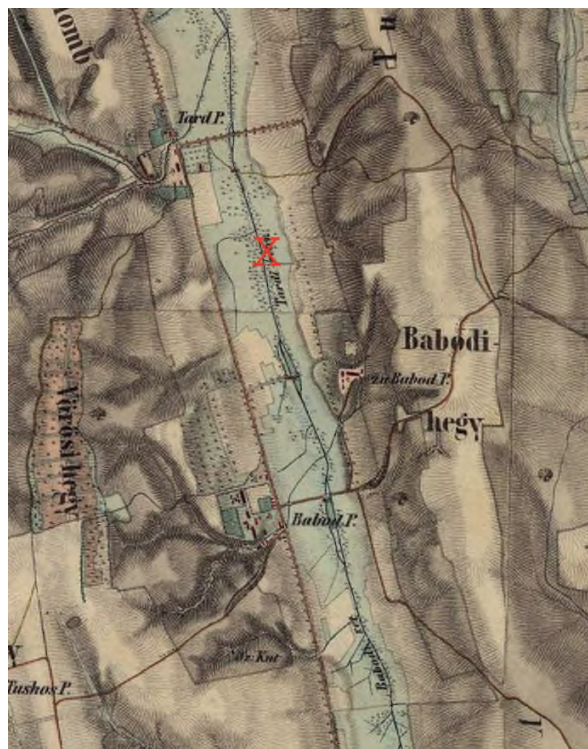
Keywords: well, medieval, dendrochronology, archaeobotany, plant macroremains

A Somogybabod mellett feltárt késő középkori kút Molnár István – Szabó Domán

A lelőhely

A tanulmányunkban ismertetett kutat a Rippl-Rónai Múzeum munkatársai Németh Péter Gergely vezetésével tarták fel 2017-ben, a 67-es út építése előtti megelőző feltárások során.¹ Az út útnyomvonala Somogybabod – Tetves Árok völgye lelőhely (azonosító száma: 48062) délkeleti részén érintette, ahol egy kelta és egy középkori település maradványait találták meg, utóbbihoz tartozott a kút is. A bontás és dokumentálás után a kút faszervezetét felszedték, a kút alsó részéből a kútiszapot is eltették későbbi vizsgálat céljára.

A lelőhely a nyilvántartás szerint Somogybabod északi részén, az észak-déli irányú főutcától keletre indul és a ma már szabályozott mederben folyó Tetves-patakig tart. Egy korábbi múzeumi térképeken az úttól nyugatra is átnyúlva rajzolták be. A ma már a 67-es út alatt lévő, egykori feltárási terület a lelőhely keleti szélén volt, és az objektumok csak egy kisebb területre, az egykor vízjárta területből kiemelkedő kisebb homokdombokra terjedtek ki. A lelőhely tehát nem feltétlenül összefüggően lakott területet jelöl.

1. ábra. A lelőhely hozzávetőleges helye a 2. katonai felmérés térképén

A középkori lelőhely és feltárt objektumok két ismert középkori településhez tartozhatnak. A lelőhelyet azonosítója, Müller Róbert a középkori Babod faluhoz kapcsolta.² A mai Somogybabod elődje, Babod 1083-ban a pannonhalmi apátság birtokaként tűnt fel. Templomát 1333-ban a tizedjegyzékben említik. 1460-ban a Tardiak birtoka volt. 1535-ben még említették, később elpusztult, 1647-ben a szigligeti várhoz tartozó birtok, 1701-ben elpusztult falu volt.³ Az 1. katonai felmérés térképén a falu középső részén, az úttól nyugatra szerepelt Pusztababod.⁴ A 2. katonai felmérésen két

² Müller 1975., 53.

³ Tímár 2019. I. 158., Aradi 2016., 100.

⁴ <https://mapire.eu/hu/map/firstsurvey-hungary/?layers=147&bbox=1973625.3773438765%2C5886515.229465103%2C1986514.5712384644%2C5890337.080879362>

¹ Németh 2018, 214. Ezúttal is köszönjük Németh Péternek, hogy a publikálás lehetőségét átengedte, valamint Papp Zoltánnak a kút feltárási munkájában nyújtott segítségét.

2. ábra. Összesítő térkép a lelőhelyen talált középkori objektumokról, a kút nyílal jelölve

Babodpuszta szerepel, egyik az előző helyen a Tetves-patak nyugati partján, a másik kissé északkeletre, a keleti parton a későbbi Kisbabodnál.⁵ A patak nyugati partján a két Babodpusztától egyenlő távolságra (egyiktől északra, a másiktól nyugatra) temetőt, a patakon pedig egy átjárót jelöltek. A középkori Babod falu tehát valójában valahol itt, a lelőhelyünkől jóval délre fekvő. Feltehetően az újkori temetőnél lehetett a falu temploma és központja.⁶ (1. ábra)

A lelőhely inkább az egykori Tard faluhoz köthető, amelynek nevét ma már csak földrajzi nevek (Tardpuszta) őrzik. A település a 11. század végén már feltűnt a forrásokban, ekkor a Pannonhalmi apátság birtoka volt, 1273-ban grangiát, 1336-ban szerzetesi szálláshelyet említettek. A fehérvári káptalannak és nemeseknek is volt itt birtoka, 1460-ban a Tardi családé volt. Feltehetően a grangiával függhet össze, hogy Szent Szalvátor templom mellett, 1481-ben Szűz Mária egyház is említve volt, míg 1542-ben plébános és oltárigazgató is fizetett adót. Ez a település is a török alatt pusztul el, 1647-ben ez is a szigligeti várhoz tartozó birtok, 1701-ben a Lengyeliek birtoka, elpusztult falu volt.⁷ A középkori település helyén van Tardpuszta, amely már a katonai felméréseken is jelölve van, a 2.

felmérésen az úttól nyugatra temetőt rajzoltak. Itt, a mai főút mindkét oldalán középkori telepnyomok ismertek. Somogybabod – Tetves Árok völgye lelőhely (48062) mellett Somogybabod-Tardpuszta (48063), Somogytúr-Majori-dűlő (72037) és Somogybabod-Tardpuszta kastély lelőhely (48065) is ide tartozhat.

Annak, hogy a középkori település 4 lelőhely között oszlik meg, részben az az oka, hogy a terület nem teljesen bejárható, egy része Somogybabod belterületére esik, máshol rétek, erdők vannak. Sejtetően a lelőhelyek valójában összeérnek. Ugyanakkor a földrajzi környezet miatt, az állandóan lakott terület nem is terjedhetett ki a lelőhelyek egész területére. A középkori Tard központja nyugatra, elsősorban Somogybabod-Tardpuszta (48063) és Somogybabod-Tardpuszta kastély lelőhely (48065) területére eshetett, utóbbi területén, a régi országúttól nyugatra lehetett a település temploma és temetője. A feltárási terület innen nagyjából 700 méterre volt. A középkori földrajzi kép sokban különbözött a maiától, a Tetves-patak szabályozatlanul folyt, széles ártere volt. Így keleten, a patak árterében csak a magasabban fekvő területeken, kisebb dombokon települtek meg. Ilyen, a falu központjától távolabbi, néhány objektumból álló településrész került feltárássra a 67-es út nyomvonalán, Somogybabod-Tetves-árok-völgye lelőhely keleti részén is.

Az objektumok egy alig 50 m hosszú területen sűrűsödtek. (2. ábra) A gödrök, kemencék mellett legalább 3 többhelyiséges épület is elkülöníthető volt. A házak alapárkosak voltak, a nyelési mélység miatt néhol az alapárok is, máshol csak a cölöpsorok maradtak meg. NyDNY–KÉK-i irányban vagy arra merőlegesek voltak

5 <https://mapire.eu/hu/map/secondsurvey-hungary/?layers=5&bbox=1976556.4122781372%2C5886396.154427004%2C1983001.009225431%2C5888307.080134134>

6 Úgy tűnik a település a patak mindkét partjára átnyúlt, hiszen míg a temető nyugaton volt, középkori lelőhelyeket a mai Kisbabodnál ismerünk. Míg Somogybabod-Petőfi út lelőhelyen (48066) újkori emléket találtak, tőle délre az ide futó útnál, Somogybabod-Vízmű mellett lelőhelyen (40046) középkori kemencét tártak fel.

7 Timár 2019..Aradi 2016.

tájolva. Egymást is metszették, egyszerre egy vagy két darab állhatott a területen. A kút ásásakor rombolták egy 5×12 m-es, többhelyiséges épület alapárkát, tehát ez az épület korábbi a kútnál. Északabbra elkülöníthető egy 13–15×6–7 méter nagyságú legalább kéthelyiséges épület, ami a kúttal egyidős lehet. A falu központjától távolabb lévő vízjárta területből kiemelkedő dombon valószínűleg csak egy család lakhatott. Bár lakóhelyül csak a nagyjából 50–60 méteres dombhat volt alkalmas, kertjük, művelt területük ennél mélyebb, illetve távolabb fekvő területekre is kiterjedhettek.

A lakóhely a környező települések központjaitól, az ott sorakozó jobbágyportáktól távolabb helyezkedik el. A patak közelsége miatt malomra is gondolhatnánk, de semmilyen erre utaló jelet nem találtunk. A feltárt többosztatú házak, kemencék nem ideiglenes halászó vagy állattartó helyhez, hanem állandó lakhelyhez tartoztak. A növényi maradványok alapján nagyjából önellátó, sokféle növényt termesztő „tanyaszerű” lakóhely képe rajzolódik ki. Bár lehetőségként a Tardon élő egyházhelyes nemesek is felmerülhetnének, valószínűbb, hogy jobbágyportával nem rendelkező zsellérek élhettek itt.

A lelőhely leletanyaga nincs feldolgozva, felületes vizsgálat alapján legkésőbb a 13. század végén / 14. század elején települhettek meg a területen. Mindezt alátámasztja a kút lentebb olvasható datálása is, hiszen az objektum nem tartozik a lelőhely legkorábbi időszakába, már egy korábbi épület felhagyásakor ásták. A lelőhelyen ez az egy kút lett feltárva, kérdéses, a korai időszakban honnan nyerték a vizet, erre a közeli patak is alkalmas lehetett.

Hasonló a falutól távolabb, az ártérből kiemelkedő másik kis dombocskán álló tanyaszerű település nyomait tártuk fel néhány száz méterre délebbre, Somogybabod-Tetves-árok-völgye 2. lelőhelyen (93437) is. Itt valamikor a 13–14. században, rövidebb ideig laktak csak. Többhelyiséges épületeknek, kútnak nem találtuk nyomát, 2 kemencét és 8 gödröt tártunk fel.⁸

A kút

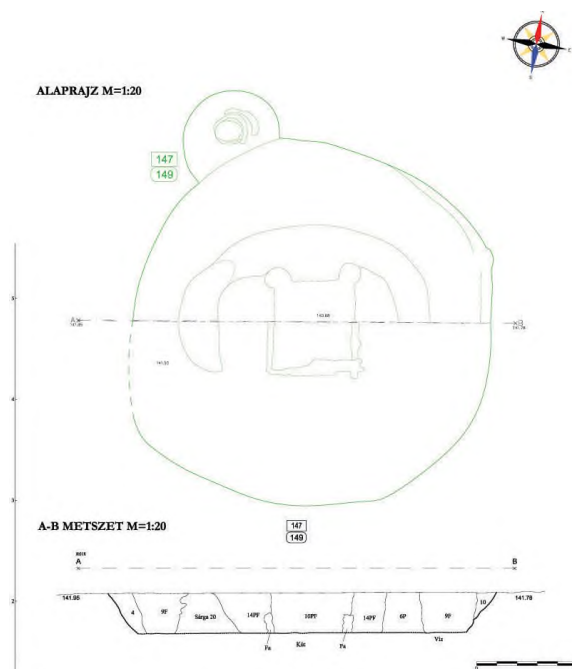
A lelőhelyen feltárt kút (147. STN) a leggyakoribbnak nevezhető típusba tartozik. Számos hasonló ácsolt faszervezettel készült kutat tártak már fel Árpád-kori és késő középkori lelőhelyeken⁹, a környéken Ordacsehi-Bugaszenen találtak ilyet.¹⁰ A hasonló kutak a somogyi néprajzi anyagból is ismertek.¹¹

A kút készítésekor először egy 3,5 méteres kerek, szűkülő falú gödröt ástak. A gödör alja csak 160 cm-re volt a nyesett felszíntől, az eredeti felszín kissé magasabban volt, így kb. 2 m mély lehetett. A kút gödrének nyugati részén egy ívelt kiugrás volt, amelyek legalább a talajvíz szintjéig lemélyedtek.¹²

A kútszerkezet belsejében szürkés iszapos réteg volt, a kútszerkezeten körül sárgásszürke kevésbé kevert réteg, majd a kút gödrének szélénél egy sötétebb szürkésbarna réteg volt megfigyelhető. A kútnak tehát nagyobb gödröt ástak, amit a faszervezet megépítés után fokozatosan, rétegesen temettek vissza.¹³ (3–4. ábra)

3. ábra. A kút felső részének bontása

4. ábra. A kút alaprajza és felső részének metszetrajza

A kút deszkáit a nyesett felszíntől számított kb. 20 cm-es mélységtől kezdődően konzerválta a nedves talaj. E szint alatt 5–10 cm-rel a talajvíz is jelentkezett. A magas talajvíz miatt a kút gödrét nem lehetett teljes mélységben kibontani, a faszervezetet viszont az aljáig feltárássra került. (5. ábra)

⁸ Molnár 2020, 229.

⁹ Gryneus 2004., Nagy 2003., Mészáros-V. Székely 2009, 5-6., Takács 2010 13-14., stb.

¹⁰ Gallina et al. 2007, 219-220.

¹¹ Takács 1986, 59.

¹² Hasonlót találtunk Kaposzentjakabon, a bencés monostor udvarára ásott kútnál is, a jelenség feltehetően a kútházzal lehet kapcsolatban.

¹³ Hasonló jelenséget figyeltek meg Muhiban (Grynaeus 2004, 187.)

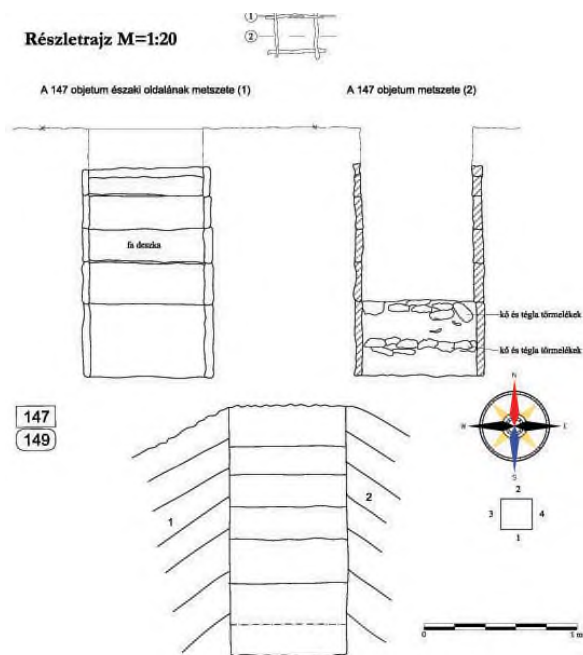

5. ábra. A kútszerkezet felső része

A kút szerkezetét ácsolták, belső átmérője 80 cm volt, belül vesszőfonatnak nem volt nyoma. Mint azt az anyagvizsgálatból tudjuk, a kút szerkezete kocsányos tölgyből készült. 6 sornyi kútdeszkát találtunk. A felső deszkák mindkét oldalukon bárdoltak voltak. A 125–135 cm hosszú és 22–23 cm széles, 4–6 cm vastag deszkák egyik vége egyenes, a másik kissé íves-háromszög alakúra lett alakítva. A végektől 10–15 cm-re, 7–13 cm széles, 4–9 cm mély téglalap alakú bevágásokkal csapolták a szerkezetet. (6–9. ábra) A bevágások az egyik oldalon mélyebbek, a másikon sekélyebbek voltak. A felszínhez közeledve a deszkák egyre vékonyabbak. A legelső két sor hosszirányban

6. ábra. A kútszerkezet belső oldala

7. ábra. A kútszerkezetről készült rajz

8. ábra. A kút felszedett deszkái

9. ábra. A kútszerkezet egy része a felszedés után összeállítva

kettéhasított rönkökből állt.¹⁴ A belső oldalukon egyenesre bárdolták, a külső oldalon csak a kérget távolították el, a felső részükön voltak csapoltak. A felettük lévő deszkánál keskenyebbek, kb. 15 cm-esek, de vastagabbak, kb. 8 cm-esek voltak. A 2–2 szemben lévő oldal alsó deszkáinak magassága hasonló, de eltér a másik két oldalitól. A rájuk tett felső deszkák közül az egymással szemben lévők így egy magasságban, míg az egymás melletti oldalakon egymáshoz képest fél-deszkányi szélességgel eltolva kerültek beillesztésre, ami stabilabbá tette a szerkezetet. A fákon szekerce és fűrész használata is megfigyelhető volt.

A kút alján, a nyesett felszíntől 118 cm-re szűrőréteget bontottunk ki. Őrlőkövekből, egyéb kövekből és tégladarabokból állt, az alsó deszkasorok behelyezése után tették a helyére. (10. ábra) Ennek a rétegnek felszínén, iszappal fedetten egy horgos botot és egy víz húzására alkalmassá tett, törött korsót találtunk. (11–12. ábra)

10. ábra. A kút aljában szűrőréteggént használt kövek és téglák

11. ábra. A kútban talált vízhúzó bot

12. ábra. A víz húzására használt korsó

A kútban talált leletanyag

Az iszapban és a kút betöltésében kerámiatöredékek is voltak. A talált leletek alátámasztják a dendrokronológiai kelteztést, amely a 14. századra valószínűsíti a fák kivágását. A 14. századnál egyértelműen korábbi kerámiatöredékünk nem volt. A töredékek nagyobb része fazekakból származik, a peremek között találunk több kifelé vastagodó, háromszög átmetszetű, és egy vagy több bordával tagolt, profilált peremeket is. Kúpos fedő fedőgombja is volt az anyagban. A töredékek nagyobb része díszítetlen, csigavonalas díszítés, illetve az edény nagyobb felületének bordázással történő díszítése figyelhető meg. Az egyik oldaltöredéken 3 közvetlenül egymás felett elhelyezkedő sorban rádliász található. (13. ábra) A 14. század második felében nyitott kút talán a 15. századot is megélte, de egyértelműen török kori leletek már nem voltak a betöltésében, ekkorra már nem lehetett használatban.

A kút alján egy törött korsót találtak. A sötét színű, nyakán kis hornyolatokkal díszített korsó nyaka és füle letört. A víz húzásához használták, egy fapöcköt tettek bele, amely letört nyaknál megszorult, így vizet tudtak húzni vele (12. ábra). A kútban talált 1 méter hosszú horgas végű bottal is vizes edényt húzhattak (11. ábra). Nagyon hasonló ismerünk a néprajzi anyagból is, egy hasonló horgos botot fotóztak le egy a Nyitra megyei Béden álló kútra fektetve.¹⁵

¹⁴ Hasonló alul széles gerendából, majd felül deszkából épített kútszerkezetet figyeltek pl. Dunavecsén (Mészáros-V. Székely 2009, 12.)

¹⁵ Balogh–Hoppál 1980, 362.

13. ábra. A kútban talált kerámiatöredékek (Nyári Zsolt rajza)

Dendrokronológiai vizsgálat a Somogybabod – Tetvés-árok völgye 48062 számú lelőhely gerendamaradványain
Grynaeus András

Molnár István a Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum régésze kérte laboratóriumunktól a Somogybabod – Tetvés-árok völgye 48062 lelőhelyen feltárt késő középkori kút faanyagának vizsgálatát. A 8 mintát kifűrészelve, a feltárás sajátosságai miatt belső számozás nélkül kaptuk meg. A minták megtartása jó volt, csupán egy minta (4. minta) belső szerkezete károsodott komolyabban a korhadás következtében.

A mintákon két vizsgálatot végeztünk el: először sztereo-binokuláris mikroszkóp 18-szoros nagyítása mellett a xylotómiai elemzést, azaz fajfajmeghatározást végeztük el. Ezt követte a dendrokronológiai elemzés.

Xylotómiai vizsgálat

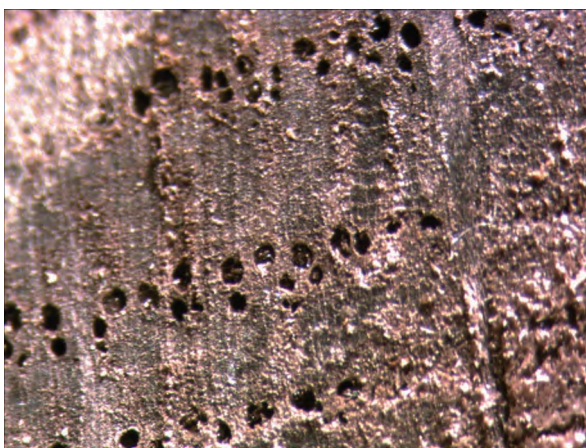
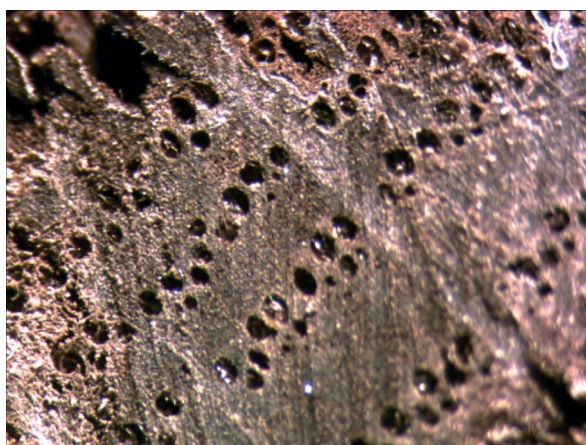
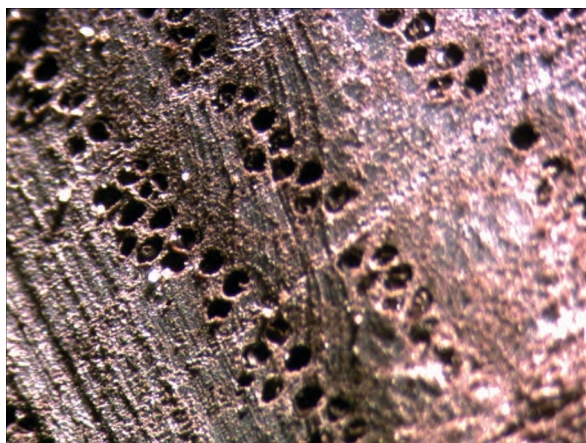
A xylotómiai vizsgálat, azaz a fajfajmeghatározás során megállapíthattuk, hogy a minták mindegyikén a tölgyfélékre jellemző szöveti szerkezetet találtunk: gyűrűslikacsú szöveti szerkezet, a szállítónyalábok szélesebb évgyűrűkben lánghnyelv alakban elvékonyodnak. További sajátosság volt, hogy a nagyméretű szállító-edények a tavaszi pásztában következetesen csak egy-két sorban helyezkedtek el (ez alól csak a 7. és 8. minta belső évgyűrűi voltak kivételek). (14–16. ábra)

Elfogadva néhai Babos Károly meghatározását¹⁶, e jegyek alapján fajfajukat a kocsányos tölgygel (*Quercus robur L.*) azonosítottuk. Ez a tölgyféle nedvességkedvelő, így vízközeli, vagy mocsaras élőhelyről származik. Az eddigi kutatások fényében általánosságban megállapíthatjuk, hogy a tölgyfélék használata az újkor előtt tipikusnak mondható Magyarország területén, és nem számít rendkívülinek a település földrajzi helyzete révén sem.

A mintákon kéregmaradványt nem sikerült megfigyelni. Ugyanakkor három mintán (5., 6. és 7. minta) nemcsak a szíjács-geoszt határt, hanem a szíjácsához tartozó évgyűrűket is meg tudtuk figyelni. (17. ábra) Ez elvben lehetővé teszi a maradványok pár éves hibahatárral való keltezését.

Az, hogy a többi mintát szolgáltató rönkről nem csak a kérget, hanem a szíjácsot is eltávolították, jelzi, hogy a kút készítői alapos munkát végeztek: az egykori mesterek precízen eltávolították ezeket a sérülékeny és rovarkártevők által kedvelt farészeket. A rendelkezésükre álló eszközökkel arra törekedtek, hogy a kút hosszú életű legyen.

A dendrokronológiai elemzés során a minták mindegyikén több sugár mentén mértük le az évgyűrűk vastagságát¹⁷ és ezeket átlagoltuk. A minták évgyűrűszáma nem volt magas. Figyelembe véve a megfigyelt szíjácsához tartozó évgyűrűket, azt mondhatjuk, hogy a

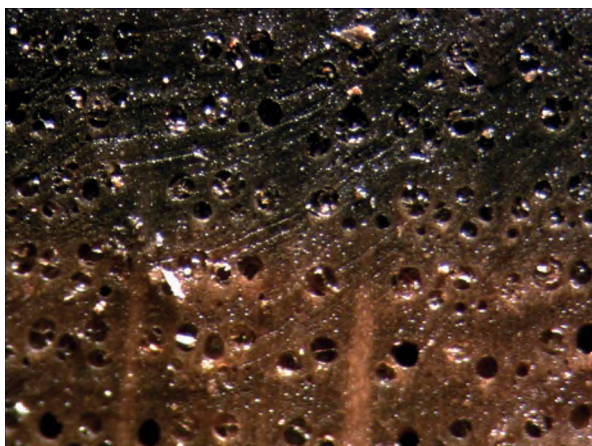
14–16. ábra. Az 1., 4. és 6. minta szöveti képe 18× nagyítás mellett

felhasznált fákat 80–90 éves korukban vágta ki, ami éppen hogy eléri a ma az erdészek által ideálisnak tekintett vágáskor alsó határát (90 év). Úgy tűnik, a kutat építő közösségnek vagy nem állt rendelkezésére ennél idősebb fa, vagy ilyen célra ennél értékesebb faanyagot nem kívántak felhasználni.

Első lépésként a minták évgyűrűvastagságait egymással hasonlítottuk össze. Így kiderült, hogy a felhasznált faanyag lényegében egykorú. Mivel az adatsorok összehasonlíthatósága magas volt, feltételezhetjük, hogy

¹⁶ Babos 1994.

¹⁷ 1. minta: 69 évgyűrű, 2. minta: 57 évgyűrű, 3. minta: 74 évgyűrű, 4. minta: 26 évgyűrű, 5. minta: 69 évgyűrű, és külön 15 szíjács-évgyűrű, 6. minta: 65 évgyűrű, ebből 12 tartozott a szíjácsához, 7. minta: 79 évgyűrű, ebből 14 tartozott a szíjácsához és 8. minta: 65 évgyűrű

17. ábra. A szijács és a geszt határa az 5. mintán

egymás közelében növe, egy állományt alkotó fákat használtak fel a kút készítésekor, azaz nem piacról szereztek be az alapanyagot, hanem erre a célra vágták ki a fákat, illetve nem bontott anyagot használtak fel újra.

Az alábbi ábra szemlélteti az egyes minták egymáshoz viszonyított korát. (Az ábrán a sötétebb szakaszok a fák szijácsát jelölik.) (18. ábra)

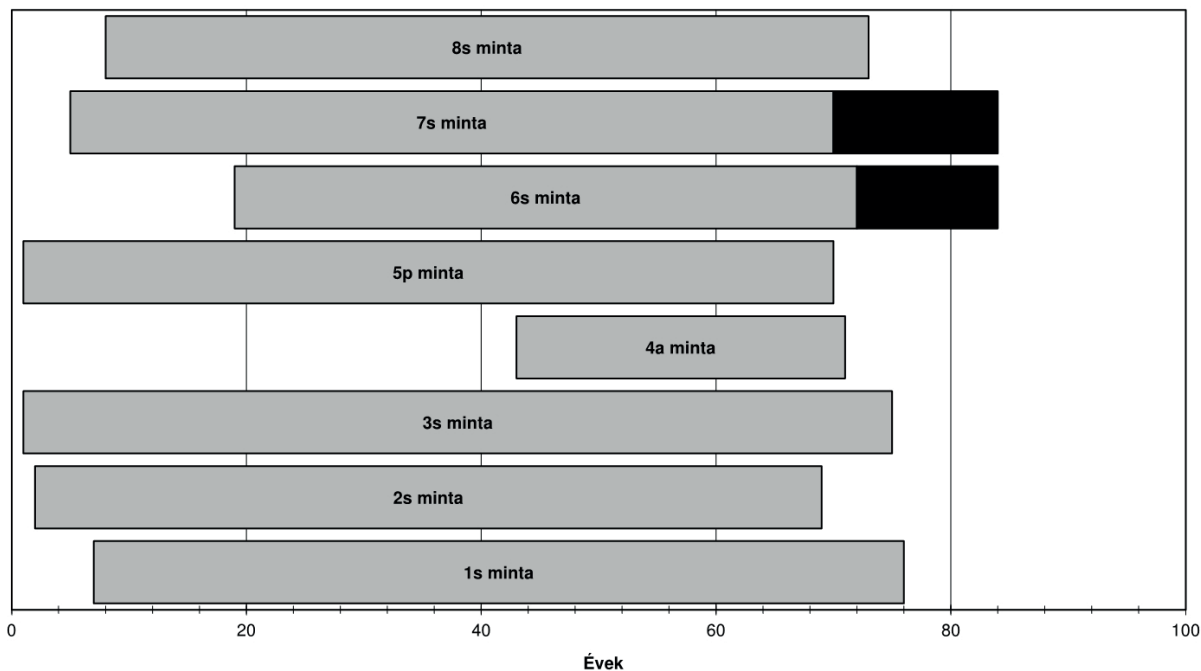
Ugyanakkor három relatíve nagy mintaszámú lelőhely, illetve objektum esetében értékelhető átfedést találunk az adatsorok között.

A somogybabodi kút fájának kivágására 19 évvel később került sor, mint a Muhiban (M30-42. lelőhely) feltárt S5176 jelű kút¹⁸ anyagának kivágására, ez a kút viszont átfedésben van egy másik Muhiban feltárt kúttal (S4057), mely 6 évvel korábbi. Ugyanakkor a budai Vízivárosban, a Toldy Ferenc utca 8-10. telken feltárt faszerkezetes (Fachwerck jellegű) ház¹⁹ gerendáinak készítését 20 évvel megelőzte ez az időpont. Azaz a négy objektum időrendje: S 4057 muhi kút – 6 év – S5176 muhi kút – 19 év – Somogybabod – 20 év – Toldy F. utcai ház. Az objektumok időrendjét az alábbi ábra szemlélteti: (19. ábra)

A Toldy Ferenc utcai épületet Nagy Lajos korinak határozták meg. A muhi kutak keltezéséről a feltáró Pusztai Tamás az alábbiakat írta²⁰: „az 5176 kútban pontosan olyan karcsú fehér kancsók vannak, mint a 2862-es kútban. A 2862-es kútban viszont van jól datálható, 15. századi festett kancsó (20. ábra) is. Mindkét kút 15. századi anyaggal bír.”

A középkori faszerkezetes kutakat kb. 50 évig használták a muhi ásatás tapasztalatai alapján.²¹ Így ha a 15. század közepét tekintjük is a kút használata a végének, akkor a kút a 14/15. század fordulóján készített-

Somogybabod - Tetves-árok völgye

18. ábra. a kút deszkáinak egymáshoz viszonyított kora

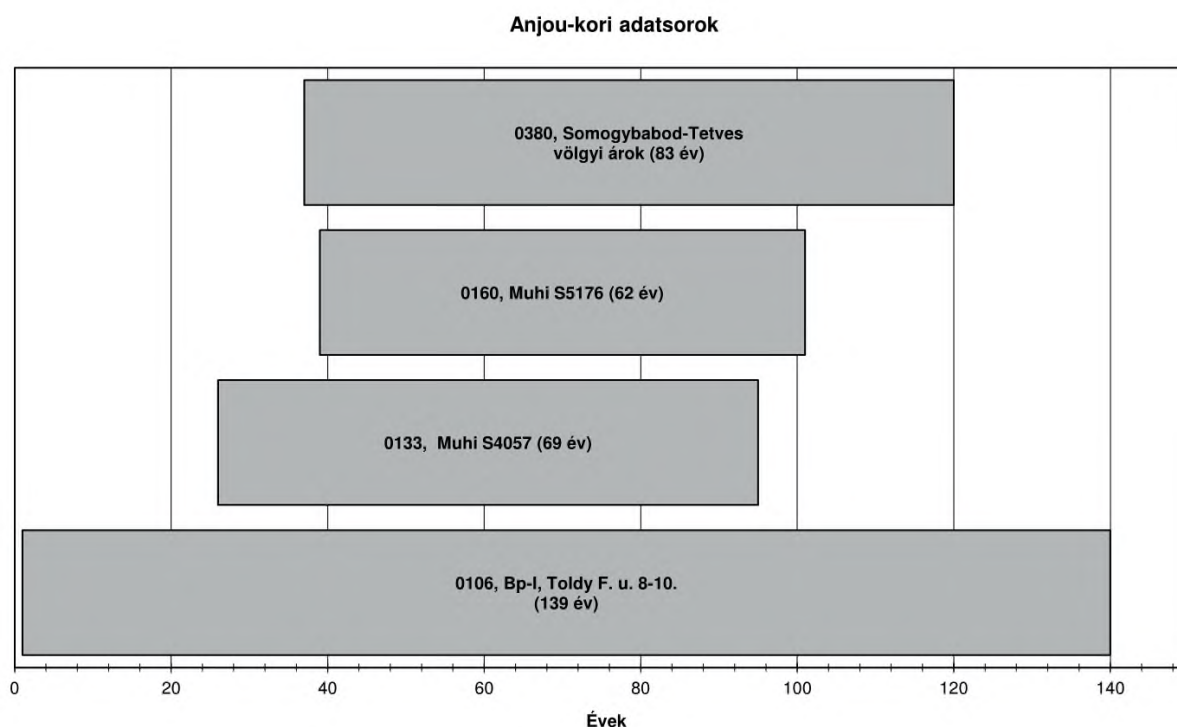
A minták adatait összehasonlítottuk a rendelkezésre álló hazai és térségbeli abszolút datálással rendelkező adatsorokkal, de sem a rendelkezésre álló hazai, sem a térségre érvényes adatsorokkal nem értünk el eredményt.

18 Pusztai Tamás ásatása – akkor: Herman Otto Múzeum, Miskolc

19 Néhai Kovács Eszter ásatása – Budapesti Történelmi Múzeum, Budapest

20 Levélbeni közlését és segítségét ezúton is köszönöm!

21 Erről részletesebben lásd: Grynæus 2003., 2004.

19. ábra. A somogybabodi kút relatív, lelőhelyek közötti kora

20. ábra. A muhi 2862-kút festett kanocsója
(Pusztai Tamás felvétele)

ték, a korábban növekedett faanyag felhasználásával. Így ha ezek a (relatív) kronológiai megfigyelések helyesek, akkor érthető az abszolút datálás elmaradása: a magyar kronológia 1370-ig tartalmaz adatokat. Így a somogybabodi adatsornak csak minimális, és ezért nem észlelhető az átfedése az évszámokhoz kötött adatsorral. Illetve az évszámokhoz jelenleg még nem köthető „Árpád-kori” kronológia szakasszal sincs értékelhető átfedésben, mert pontosan a két hosszú adatsor közötti „kronológiai lyukba” illenek bele. Ha mindez igaz, akkor egyetlen szerencsés lelet előkerülése esetén a somogybabodi kút is pontosan (azaz minimális egy-két éves hibahatárral) keltezhető lesz az Anjou-korra, valószínűleg annak második felére / végére.

A 67-es út építése előtti régészeti feltáráson talált somogybabodi kút iszapmintáinak archaeobotanikai vizsgálata

Gyulai Ferenc

Anyag és módszer

A régészeti feltárásokból ritkán kerülnek elő kuktak. Pedig ez az objektumtípus őrzi meg legjobban az egykori növényi maradványokat. Folyamatosan nedves környezete megakadályozza a magvak és a termések lebontását, így valamennyi ott talált szerves makromaradvány jól azonosítható. A kuktak növénytani leletanyagát általában a fajbőség jellemzi, környezet-rekonstrukció alkalmas mennyiségben. Segítségükkel fontos információkhoz juthatunk az egykoron ott éltek

szokásairól, mindenekelőtt gazdasági tevékenységéről, természetű környezetéről és annak változásairól.

Ilyen várakozásokkal tekintettünk a 67-es út építése előtti régészeti feltáráson feltárt somogybabodi kút archaeobotanikai vizsgálata elé. A régészeti-növényteni vizsgálatok során a Somogybabodon feltárt késő középkori kút betöltéséből 4 db 88 kg össztömegű iszapmintát kaptunk feldolgozásra. Ezek a következők voltak:

1. 147. kút. Kútiszap LK:172/4/L. Köves-téglás réteg, a nyesett felszíntől számított -118 cm mélységből. Iszapminta tömege: 26 kg.
2. 147. obj. LK:159. 48062. Anyagminta a kút betöltéséből, -110 cm mélységből. 2017.09.27. Iszapminta tömege: 23 kg.
3. 147. obj. LK:157. 48062. Anyagminta a kút betöltéséből, 0-60 cm mélységből. 2017.09.27. Iszapminta tömege: 11 kg.
4. 147. obj. LK:158. 48062. Anyagminta a kút betöltéséből, 0-60 cm mélységből. 2017.09.27. Iszapminta tömege: 28 kg.

A tiszta vízzel végzett flotáláshoz egyidejűleg alkalmazott legkisebb szitaméret 0,5 mm, a legnagyobb 2 mm lyukbőségű volt, a legkisebb méretű gyomnövények, illetve a gabonafélék szemterméseinek és a nagyobb méretű magvak kiszűrésére. A kéméletes, árnyékban történt szárítás után a bennük talált szerves és szerves maradványok közül sztereo binokuláris mikroszkóp alatt a mag- és termésmaradványokat az egyéb szerves és szerves törmelékek közül kiválogattuk és határozásra előkészítettük. A válogatás során szerves maradványokat (téglatörmelék, kerámiatöredék, kő/kavics) és jelentős számú szerves maradványokat (faszén, csont, csiga, tojásbéj, halpikkely, rovar, cocon, báb) találtunk, amelyek fontos információkat hordozhatnak a kút stratigráfiai viszonyaira vonatkozóan. Relatív mennyiségüket az alábbiak szerint jelöltük: x = szórvány (1–10 db), xx = kevés (10–100 db), xxx = sok (100–1000 db).

A mintákban talált mag- és termésmaradványokat, azok megtartásától függően, különböző taxonokig határoztuk meg. Az identifikáláshoz meghatározókat, botanikai könyveket, cikkeket és tanulmányokat használtunk fel, de meghatározásaink eredményét minden esetben recens maggyűjteményünkben található magvakkal vetettük egybe.²²

A növényi diaszpórák többségében szenülésmentes, ún. szubfosszilis állapotban voltak, kivételt csak az egyes gabonafélék előzetes hőhatás nyomait magukon viselő szenült szemei jelentettek. A folyamatos vízborításnak köszönhetően a magvak/termések többsége jó megtartású volt, rajtuk a határozóbélyegek felismerhetőek voltak.²³ A pázsitfűfélék többségénél – beleértve a szenülésmentes állapotban lévő gabonaféléket is – csak az epidermisz maradt meg.

A mintákban talált növényi makromaradványok adatait Excell táblázatban rögzítettük, a növényfaj latin és

magyar nevének, a maradvány típusának és állapotának, valamint darabszámának feltüntetésével és termőhelyi ökológiai besorolásával. (1. táblázat) A fontosabb taxonokról mikroszkópos felvételeket készítettünk.

A növényleletek mennyiségi kiértékelésénél az emberi felhasználás szempontjait követő ún. antropogén felosztást követtük. Árendásnak a növények hasznosíthatóságára kidolgozott antropogén kategóriáit alkalmaztuk a kiértékelés során.²⁴ A feldolgozó munka során az alábbi kategóriákat vizsgáltuk meg:

gabonafélék: az ide tartozó fajokat gabonának, gabonapótlónak, konyhakerti növényeknek természetű, szemterméseiket, magjaikat élelmészésre használták fel,

gyomnövények: szántóföldi, parlagi, kerti és taposós (ruderalis) fajok,

természeti környezetből származó növények: a véletlenszerűen előforduló, jelenlétüket egyéb módon nem magyarázható, a telep egykori természeti környezetéből bekerült növényfajok diaszpórái.²⁵

A szegetális vagy vetési gyomok szántóföldön élnek, de részben ruderalis (romtalaj) termőhelyeken is előfordulhatnak. A gyomnövények spektruma alapján történő szociológiai kiértékelés alapja, hogy a szántóföldi gyomokat növényzociológiailag az alábbiak szerint csoportosítjuk:²⁶

Secalietea = őszi vetésű gabonagyomok osztálya,
Chenopodietea = kapás és ruderalis társulások osztálya,

Polygeno-Chenopodietalia = tavaszi vetésű gabona gyomok rendje.

A gabonafélék összetételének vizsgálatával fontos információkat nyerhetünk a növénytermesztés színvonalára vonatkozóan, de életmódbeli sajátosságokra is utalhatnak. Legalább ilyen fontos a gyomosodás kérdése. Jelenlétük és mértékük nemcsak az egykori növénytermesztőknek a hozzáértését mutatja, de segítségükkel tisztázni lehet, hogy a gyomnövények őszi vagy tavaszi vetésű gabonákhoz tartoztak-e, s akár az aratás módját (magasan vagy alacsonyban, sarlóval vagy kaszával) is meg tudtuk általuk állapítani.

A mennyiségi kiértékelést minőségi (ökoszociológiai) kiértékelés követte. Az ásatások során előkerült, feltárt és meghatározott növényi leletek ökológiai viszonyainak elemzésével a tanatocönológia foglalkozik, következtet az egykori termőhelyre, rekonstruálja a flórát, a növénytársulásokat, leírja a lelőhely környékének növényteni viszonyait. Az egykori környezetből bekerült növényleletek összességét „thanatocoenosis”-nak nevezzük.²⁷

24 Az Árendás (1982) nyomán kialakított módszer lényege, hogy az a növényleleteket mesterséges származási kategóriákba sorolja. Ezek a mesterséges kategóriák jól tükrözik a növényvilág és az ember kapcsolatát. A módszer lényege, hogy a növényleleteket mesterséges származási kategóriákba sorolja: gabona, gyümölcs, konyhakerti, hüvelyes, gyom, egykori természeti környezet stb.

25 Ezek nagy jelentőségűek, mert számos információt hordoznak az egykori természetes növénytakaróra és a klímára vonatkozóan.

26 Ellenberg 1974.

27 A Willerding 1983 nyomán a görögös szóösszetétel magyarázata: tanatosz = halál, coenoszisz = társulás

22 Brecher 1960, Cappers et al. 2006, Neef et al. 2012, Schermann 1966, Soó – Kárpáti 1968.

23 Az anaerob környezet akadályozta a növényi maradványok lebomlását.

A növényleletek minőségi (ökoszociológiai) kiértékeléshez Jacomet, Brombacher és Dick²⁸ archaeobotanikai leletekre Ehrendorfer²⁹ és Ellenberg³⁰ nyomán adaptált, a növényfajok termőhelyi igényeit figyelembe vevő növényzociológiai és -ökológiai rendszert használtuk. Ez az elemzés figyelembe veszi azt is, hogy a növénytársulások összetétele az idők folyamán változhat.³¹

Mindezekon felül megvizsgáltuk annak a lehetőségét, hogy a lelőhelyeink palaeo-biocönózisában az esetleges klímaváltozás nyomain mennyiben mutathatók ki? Erre lehetőséget nyújtanak a Borhidi-féle relatív ökológiai indikátor értékek.³² Számunkra most azok közül a relatív hőigény, illetve talajnedvesség indikátorszámok fontosak.³³ Ennek érdekében meghatároztuk a lelőhelyeken előkerült növényfajok a relatív hőigény indikátorszámait (TB)³⁴ és a relatív talajvíz, ill. talajnedvesség indikátorszámait (WB)³⁵ a kultúrnövények kivételével. A lelőhely teljes növényi anyagának jellemzésére az ökológiai indikátorértékek felhasználásával létrehoztunk egy-egy mutatószámot, melynek segítségével egy számmal tudjuk jellemezni az adott korszakok környezeti viszonyait, így összehasonlíthatóvá téve azokat, a Mravcsik által kidolgozottak szerint.³⁶

28 Jacomet – Brombacher – Dick 1989.

29 Ehrendorfer 1973.

30 Ellenberg 1974.

31 A termőhely szerinti csoportosítás a következő kategóriákat tartalmazza: 1.=vizinövény; 1.1.=szubmerz vizinövénytársulás; 1.2.=lebegő hínár; 1.3.=diverz vizinövények; 2.=feltöltődő partmenti növényzet; 2.1.=nádás; 2.2.=magassásos; 2.3.=vízparti pionírok; 3.=famentes vízparti növényzet; 3.1.=mocsár(rét) lárét/ártér; 3.2.=nedves évelők; 2./3.=diverz vízparti növények/ártér; 4.=nedves termőhelyű erdő; 4.1.=törmelékérdő (nedves termőhely); 4.2.=ligeterdő/száraz erdő; 5.=világos keverékerdő (friss termőhely); 6.=árnyékos erdő; 7.=erdőtárs, erdőszél és száraz bokorerdő; 7.1.=erdőtárs/cserjés; 7.2.=erdőszéli társulás (átlagos termőhely); 7.3.=erdőszéli társulás (száraz termőhely); 8.=rét/legelő; 8.1.=rét/legelő (nedves termőhely); 8.2.=rét/legelő (átlagos termőhely); 8.3.=száraz rét/legelő és sziklagyep; 9.=szántóföld; 9.1.=kultúrnövény; 9.2.=tavaszi (kapás) gyom; 9.3.=őszi gabonagyom; 10.=ruderalia; 10.1.=nedves termőhelyű ruderalia; 10.2.=átlagos termőhelyű ruderalia; 10.3.=száraz termőhelyű ruderalia; diverz=nem besorolható.

32 Borhidi 1995.

33 Horváth et al. 1995.

34 TB-érték (relatív hőigény) indikátorszám: 1.=szubnivalis vagy szupraboreális övnek megfelelő; 2.=alpesi, boreális vagy tundra övnek megfelelő; 3.=aszubalpin vagy szubboreális övnek megfelelő; 4.=montán túlevelű erdők, ill a tajga övnek megfelelő; 5.=montán lomblevelű mezofil erdők övének megfelelő; 6.=szubmontán lomblevelű erdők övének megfelelő; 7.=termofil erdők és erdős-sztyepek övének megfelelő; 8.=szubmediterrán sibljak és sztyep övének megfelelő; 9.=eumediterrán örökzöld övezet növényei.

35 WB-érték (talajnedvesség) indikátorszám: 1.=erősen szárazságtűrő növények gyakorta teljesen kiszáradó, vagy huzamosan szélsőségesen száraz termőhelyeken; 2.=szárazsággelző növények hosszú száraz periódusú termőhelyeken; 3.=szárazságtűrő növények, alkalmilag üde termőhelyeken is előfordulnak; 4.=félszáraz termőhelyek növényei; 5.=félüde termőhelyek növényei; 6.=üde termőhelyek növényei; 7.=nedvességjelző növények, a jól átszelőzt, nem vizenyős talajok növényei; 8.=nedvességjelző, de rövid elárasztást is eltűrő növények; 9.=talajvízjelző növények, átitatott, (levegőszegény) talajokon; 10.=változó vízállású, rövidebb ideig kiszáradó termőhelyek vízi növényei; 11.=vízben úszó gyökerező vagy lebegő vízi szervezetek; 12.=alámerült vízi növények.

36 In: Pinke et al. 2015.

$$\frac{(t_1 * k_1) + (t_2 * k_2) + (t_3 * k_3) + (t_n * k_n)}{k_1 + k_2 + k_3 + k_n} = \text{hőigény index}$$

t: a relatív hőigény (indikátor szám) értéke

k: az adott „t” értékhez tartozó fajok száma

n: az adott ökológiai mutató (relatív hőigény) belüli csoportok száma

$$\frac{(w_1 * k_1) + (w_2 * k_2) + (w_3 * k_3) + (w_n * k_n)}{k_1 + k_2 + k_3 + k_n} = \text{talajvíz, talajnedvesség index}$$

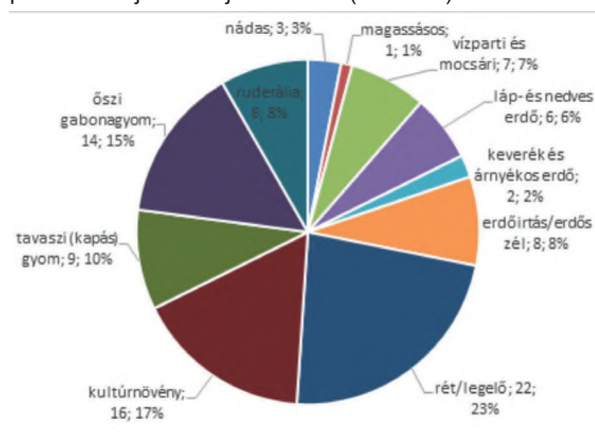
w: a relatív talajnedvesség (indikátorszám) értéke

k: az adott „w” értékhez tartozó fajok száma

n: az adott ökológiai mutató (relatív talajvíz- ill. talajnedvesség) belüli csoportok száma

Eredmények

A 4 mintában kerekén 100 faj 7846 db maradványát találtuk. Közülük a kultúrnövény-maradványok segítségével megismerhetjük a település gazdasági életét. Általánosságban elmondható, hogy a gabonatermesztés mellett rostonövények, kultúrgyümölcsök és szőlő termesztésével foglalkoztak. Közös jellemzőjük, hogy maradványszámuk igen alacsony, inkább csak jelzésértékű. Tipikus palaeo-etnobiocönózis társulás képe bontakozik ki: a leletanyagban elsősorban az emberi tevékenységgel összefüggő (termesztett és felhasznált) növények fordulnak elő a hozzájuk tartozó gyomflórával és az egykori környezetből véletlenszerűen bekerült flóraalkotó fajokkal. A növényfajok termőhely szerinti csoportosítása jól mutatja mindezt. (21. ábra)

21. ábra. A somogybabodi kút növényfajainak termőhely szerinti csoportosítása

A jelentős számú gabonamaradványok kivétel nélkül szenült állapotban voltak, míg az összes többi szenülésmentesen került elő. A gabonafélék maradványai között a nemzetségre nem meghatározható töredékes maradványok mellett a jobb megtartású szemeket abrakzabra (*Avena sativa*), árpára (*Hordeum vulgare*), rozsrá (*Secale cereale*) és kölesre (*Panicum*

miliaceum) különítettük el. Valamennyi itt megtalált gabonaféle jellemző a magyar késő középkor időszakára.³⁷ Ami a búzákat illeti, elsősorban a csupasz vetési vagy közönséges búzát (*Triticum aestivum* subsp. vulgare) termesztették, de az ugyancsak hexaploid pelyvás tönköly (*Triticum aestivum* subsp. spelta) is előfordult. A kétféle: hosszúkás és kerek alakú vetési búzaszemek ökotípusok, fajták meglétére utalnak, a korai búzanevelés bizonyosságául. A gabonafélék mellett egyéb kultúrnövények, elsősorban gyümölcsök csonthéjai fordultak elő: dió (*Juglans regia*), szilva (*Prunus domestica*), őszibarack (*Prunus persica*). A fekete eper (*Morus nigra*) magja is kimutatott. Ezzel szemben viszonylag sok kerti vagy borterítő szőlő (*Vitis vinifera* subsp. vinifera) magja és annak töredéke volt a leletanyagban. Az ép szőlőmagok között egyaránt megtalálni az adultakat és a juveniliseket. Ebből inkább feldolgozásra, sem mint fogyasztásra következtetünk. Konyhakerti hüvelyesük a nagymagvú lencse (*Lens culinaris* subsp. macrosperma) volt. Olajnövénynek a mákot (*Papaver somniferum*), rostonövénynek a kender (*Cannabis sativa*) termesztették. Gyümölcsigényüket erdei, erdőszéli, vitaminokban gazdag vadon termő gyümölcsökkel: mogyoró (*Corylus avellana*), szamóca (*Fragaria vesca*), hamvas szeder (*Rubus caesius*), fekete bodza (*Sambucus nigra*) egészítették ki.³⁸

A gyomnövények közül döntő mennyiségben vannak jelen a termőhelyi igényüket tekintve őszi vetésű gabonagyomok (*Secalietea* gyomtársulás): konkoly (*Agrostemma githago*), szulákkeserűfű (*Fallopia convolvulus*), ádáz (*Aethusa cynapium*), kalinca ínfű (*Ajuga chamaepitys*), tarlóhere vagy herehura (*Trifolium arvense*), tarka kenderkefű (*Galeopsis tetrahit*), kalinca ínfű (*Ajuga chamaepitys*), erdei mályva (*Malva sylvestris*), közönséges torzon (*Polycnemum arvense*), hogy csak a fontosabbakat említsük. Sajátos módon a bolondító beléndek (*Hyoscyamus niger*) magjából volt a legtöbb.³⁹ Ez utóbbi gyomfaj települési gyomként is ismert.⁴⁰

A kisebb számban előforduló tavaszi vetésű gabonagyomok (*Polygono-Chenopodietalia* gyomtársulás) a tavaszi vetésű gabonafélékkel (pl. tavaszi árpa, ha volt ilyen), ill. konyhakerti kapásokkal hozhatók összefüggésbe: pokolvar libatop (*Chenopodium hybridum*), fakó muhar (*Setaria lutescens*), mezei tarsóka (*Thlaspi arvense*), tyúkhúr (*Stellaria media*), európai kunyor (*Heliotropium europaeum*), zöld/ragadós muhar (*Setaria viridis / verticillata*).⁴¹

Az egykori településről sok ruderalis vagy taposásos gyomnövényfaj magja/termése származott. Utak,

árokpartok, állatjárta területek, házak és karámok közeléből sok ilyen mag/termés került be. Ezek olyan emberi behatásnak kitett területeken fordultak elő, ahol folyamatos volt a taposás (árkok, utak, épületek környékén, töltésoldalakon, mezsgyéken), és ott, ahol a talaj nitrogénben gazdag, esetleg (véletlenszerűen) trágyázott volt. Egyben pedig a kút közvetlen közeli részének hidrológiai viszonyait is mutatják. Nedves termőhelyű ruderalis fajt csak egy esetben találtunk: zöld disznóparéj (*Amaranthus lividus*). Döntő többségük átlagos vagy közepes vízellátottságú volt: fehér libatop (*Chenopodium album*)⁴², nagy bojtortján (*Arctium lappa*), kis bojtortján (*Arctium minus*), mezei aszat (*Cirsium arvense*), nyári perje (*Poa annua*), közönséges vassfű (*Verbena officinalis*), piros árvacsalán (*Lamium purpureum*).

Az erdőirtáshoz sorolt a gyalogbodza (*Sambucus ebulus*) és a fekete bodza (*Sambucus nigra*), a mocsári termőhelyhez sorolt nagy csalán (*Urtica dioica*), a gabonagyomoknál említett bolondító beléndek (*Hyoscyamus niger*) és a porcsin vagy madárkeserűfű (*Polygonum aviculare*) is ismert ruderalis gyomfajok, amelyek emberi települések, házak környékén, utak mellett, karámok környékén, taposásnak kitett területen seregesen nőnek, ahol a talaj nitrogén tartalma magas. Mindez mezőgazdasági jellegű településre utal.

A rétről/legelőről származó növényfajok nagy bőségben találhatóak. A fajok közel negyede származik erről a termőhelyről, fontos bizonyítékkal szolgálva annak meglétére és kiterjedésére. Jelentős nagyságú lehetett ez az állatoknak legelőül szolgáló terület, mely egyben a szénnagyűjtés helyszíne is volt. Vízellátottság szempontjából voltak a rétnek/legelőnek nedvesebb, csakúgy, mint szárazabb részei. Nedvesebb termőhelyre utalnak: mezei sóska (*Rumex acetosa*), borzas sás (*Carex hirta*), egy-nyári vagy mezei tisztesfű (*Stachys annua / arvensis*), kúszó boglárka (*Ranunculus repens*), pázsitos csillaghúr (*Stellaria graminea*). Szárazabb termőhelyre pedig: közönséges ínfű (*Ajuga genevensis*), hagymás boglárka (*Ranunculus bulbosus*), ligeti zsálya (*Salvia nemorosa*), szarvas kerep (*Lotus corniculatus*), cicó (*Thymelaea passerina*). Utóbbi két faj a szántóföldekn is közönségesen előfordul. A fajok számából adódóan a rétnek/legelőnek nagyobbik része mégis átlagos vízellátottságú lehetett: sápadt sás (*Carex pallescens*), Orlay-turbolya (*Orlaya grandiflora*), réti perje (*Poa pratensis*), mezei zsálya (*Salvia pratensis*), parlagi csomborpereszslény (*Acinos arvensis*), vadmurok (*Daucus carota*), fehér pemetefű (*Marrubium peregrinum*), komlós lucerna (*Medicago*

37 Gyulai 2010.

38 Ezeket a vitaminokban gazdag vadon termő gyümölcsöket bizonyosan nemcsak fogyasztották, hanem sokféle módon el is készítették (bor, szörp, liktárium).

39 Itt jegyezzük meg, hogy az őszi vetésű gabonagyomok egy része konyhakerti kultúrákban is megtalálható.

40 Ezek pontenciális gabonagyomok, de nem állíthatjuk mindegyikükről bizonyossággal, hogy az itt megtalált gabonák gyomfajai voltak, hiszen máshonnan is származhattak.

41 Jellegzetességeik miatt ugyan ide soroltuk őket, de ezek a gyomfajok ugyanúgy előfordulhattak az őszi vetésű gabonagyomok között is.

42 Az apró, fekete színű, sima héjú magvakat termő, 50-120 cm-re is megnövő fehér libatop eurázsiai eredetű ruderalis gyomnövény. Az emberi települések állandó kísérlője, mert itt a talaj nitrogén- és foszfortartalma magasabb. Kedveli a jó vízgazdálkodású laza humuszos agyag- és vályogtalajokat, de ártereken és szikésen is megél. Mindenféle vetésben, de főleg a kapásokban gyakori, olykor tömeges. Főleg *Chenopodio-Scleranthea* faj (Hunyadi 1988). Egyike a legősibb, legközönségesebb „spenótok”-nak, de az idősebb levelekből készített étel élvezete gyengíti a látást (Rapaics 1934) és gyengén hashajtó hatású (Danert et al. 1981). Népies elnevezése is arra utal, hogy a növény levelét egykoron fogyasztották, „östörparéj, v. - paraj, v. paréj, ...másképp: esterparéj. Népies neve a fejr libatopp” – írja róla Czuczor – Fogarasi (1868).

lupulina), farkas kutyatej (*Euphorbia cyparissias*), bársonyos árvacsalán (*Lamium amplexicaule*), juhsóska (*Rumex acetosella*), salátagalambbegy (*Valerianella locusta*).

A környékén feltehetőleg nyílt víz is volt, és annak a szélén lévő nádasövből származik a tavi káka (csuhu) (*Schoenoplectus lacustris*), sédkender (*Eupatorium cannabinum*) és a széleslevelű gyékény (*Typha latifolia*), a magassásos övből pedig a mocsári csetkása (*Eleocharis palustris*).

A kút környéke erőteljesen mocsaras jellegű volt. A mocsári környezetből számos növény maradványa került be: zsióka (*Scirpus spec.*), zsombéksás/éles sás (*Carex elata/gracilis*), mocsári kutyatej (*Euphorbia palustris*). Ezen fajok diaszpórái szélel, esővel, de akár elöntés által is a kútba kerülhettek, úgymint a nagy csalán (*Urtica dioica*), lapulevelű keserűfű (*Polygonum lapathifolium*), közönséges gyújtóványfű (*Linaria vulgaris*), bár utóbbi réten is közönséges.

A szukcesszió utolsó lépcsőfoka az erdő volt. A mocsár széle után nedves láperdő/ligeterdő következett. Olyan fajokkal, mint a hamvas szeder (*Rubus caesius*), murvás lórom (*Rumex conglomeratus*). Az ide sorolt közönséges cickafark (*Achillea millefolium*), lándzsás acat (*Cirsium vulgare*), háromszínű árvácska (*Viola tricolor*) nemcsak itt, hanem a réteken is előfordul. A világos keverékdőben gyűjtögethették az itt talált közönséges mogyoró (*Corylus avellana*) makkokat, mely közül az egyik hosszúkás alakú volt. Az erdei sás (*Carex sylvatica*) pedig árnyékos erdő jelenlétét mutatja. Az itt élők erdőhasználatával állhat kapcsolatban, hogy számos erdőirtásból/cserjéből származó fajt találtunk: szamáca (*Fragaria vesca*), borzas orbáncfű (*Hipericum hirsutum*), fekete csucor (*Solanum nigrum*). Azzal a megjegyzéssel, hogy a gyalogbodza (*Sambucus ebulus*), fekete bodza (*Sambucus nigra*) nemcsak itt, de taposásos gyomként is ismertek, így a szinantróp vegetáció közönséges eleme. Ugyancsak az erdővel áll kapcsolatban, hogy annak széléről, de már átlagos vízellátottságú körülmények közül négy növényfaj is bekerült: érdes mályva (*Malva alcea*), közönséges gyíkfű (*Prunella vulgaris*), bürök (*Conium maculatum*), ragadós galaj (*Galium aparine*). Ez azonban csak feltetelezés, hiszen valamennyi faj átlagos vízellátottságú településeken is ugyanúgy megtalálható.

Amennyiben gyógyfüveket használtak, azokat vagy helyben termesztették, vagy a környéken gyűjtögették. Messze vezetne, ha a lelőhelyen talált valamennyi növény gyógyhatásával foglalkoznánk. Számos gabonaféle (pl. búza, köles), gyümölcs (pl. dió, húsos som, szeder) és néhány gyomnövény (fehér libatop, zöld disznóparéj, tarlóvirág) is gyógyhatással rendelkezik. Mivel ezek nem ilyen kontextusban fordultak elő, ezért ki is hagyjuk őket. Azonban aligha tévedünk, ha az itt talált citromfűvet (*Melissa officinalis*) az itt élők fűser-növényének tekintjük. Ismert gyógyhatása miatt a magasra nőző podagra- vagy köszvényfűvet (*Aegopodium podagraria*) bizonyosan használták, melynek a preferált élőhelytípusa a nedves ligeterdő, ritkábban a gyertyános-tölgyesek.

Szemben az enyhén mérgező földi vagy gyalogbodzával („borza”) a fekete bodza termését régóta gyűjtögetik és fogyasztják. Erős festő hatása miatt étel- és italszínezékként mind a mai napig használják. Virágjából ital is készíthető, illetve erjeszhető, terméséből pedig pálinka.

A bolondító beléndek igen veszélyes gyom, termése erősen mérgező. Drognövényként is ismert.⁴³ Hatóanyaga a hioszciamin, amely száradás alatt atropinná alakul. Fájdalomcsillapító és bódító hatása van. Leveleiből készült főzetet asztmás rohamok csillapítására itták, de reumás és más fájdalmak (pl. fogfájás) enyhítésénél is bevált. Lókupeczek beléndekmagot etettek az állattal, hogy eladásra szánt lovuk egészségesebbnek tűnjön. A középkorban bájjitalt is készítettek belőle.⁴⁴

Az ádáznak minden része, kiváltképp a szára és gyökere tartalmaz méreganyagot, melynek koncentrációja a szárítás során erősen csökken, sőt el is bomlik.⁴⁵ Hatóanyaga egy coniinszerű alkaloid, illóolajok és polin.⁴⁶ Gyógynövényként is ismert volt. Elfogyasztva előbb hasi panaszokat, hányást, puffadást okoz, majd bódultság, görcsök, légszomj jelentkezik. Nagyobb mennyiségben elfogyasztva légzésbénulás következik be. Bódultság, majd hallucinációk jelzik a közelgő halált.

A bürök az egyik legerősebb kábító hatású növény, melynek minden egyes szerve erősen mérgező. Más, élelemként használt növényvel (petrezselyem, turbo-lya, pasztinák) könnyen összetéveszthető. Fogyasztása szédülést, szélhűdést (agyvérzés, gutaütés), puffadást, émelygést, torokégést, szomjúságot, vakságot, véres vizeletet, bódulást, őrültséget, orrvérzést, álmatlanságot, dühöt és legrosszabb esetben halált (bénulásos fulladást) okoz. Ismert ókori kivégző szer volt. Gyógyhatása is van.

A kender drognövényként is ismert. Füstje és gyan-tája (hasis) erősen hallucinogén hatású, de frissen összetört leveleit, virágját kifőzve köszvény ellen használták. Makkjai is fájdalomcsillapító hatásúak. A hevített kendertermések gőzét fogfájás enyhítése céljából inhalálták.⁴⁷ Főzete altató hatású, míg tejbe áztatva kiváló szomjoltó ital készíthető belőle. Rákos betegeket is gyógykezelték vele.

Ugyancsak drognövényként ismert a mák. Drogját ópiumnak nevezik, mely számos alkaloidot tartalmaz. Közülük a morfin fájdalomcsillapításra alkalmas és euforizáló hatású (ópiumszívók, ópiumbarlangok). A kodein, amely a morfin metilésztere, a leggyakrabban használt köhögéscsillapító és enyhe fájdalomcsillapító. Az egyéb mákalkaloidok (papaverin, narkotin, tebain) görcsoldó és köhögéscsillapítók, felszintetikus úton kialakított gyógyszerek alapanyagai.⁴⁸

A konkoly főként csírájának szaponin toxin tartalma miatt mérgező, amely ideg- és izombénító, ezért az ilyen gabona elfogyasztása vagy etetése igen ve-

43 Rápóti és Romváry 1983.

44 Nem tudjuk ugyan, hogy hatásával tisztában voltak-e az itt élők, de nem is zárható ki.

45 Kincses 1993.

46 Vörös 2008., Szabó 2009.

47 Grynaeus 2005.

48 Bernáth – Zámoriné 2000.

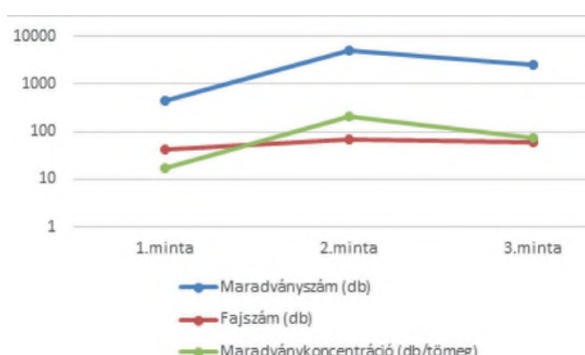
szélyes.⁴⁹ Méreganyagai a ghitagosid, valamint az agrosztemma sav. A gabonába kerülve és azzal öszeőrölve, majd kisütve kékes színűvé tette a kenyeret. Heveny mérgezés esetén tünetei a következők: gyomorirritáció, nyáladzás, hányás, majd keringési elégtelenség, kóma, végül légzésbénulásos halál.⁵⁰

Majdnem ilyen veszélyes a farkas kutyatej. Méreganyaga az euforbon. Magjának elfogyasztása következtében száj-, gyomor-, és bélgyulladás keletkezik, melyet hányás, hasmenés, szédülés és szívritmuszavar kísér. Súlyosabb esetben véres vizelet és ájulás is követi. Erősen hashajtó hatású és szemölcsirtó tulajdonságú is egyben.

Stratigráfiai vizsgálatok archaeobotanikai eredményei

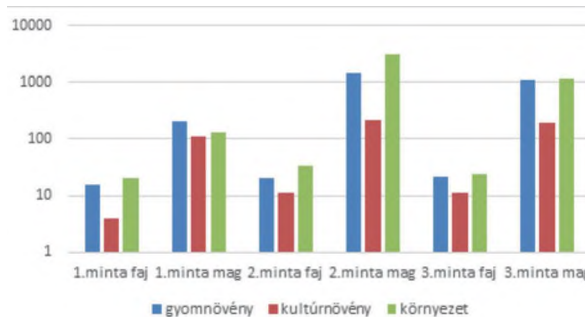
A négy minta a kút betöltésének különböző rétegekből származik. Az 1. minta a kút legalsó és legkorábbi köves-téglás rétegéből -118 cm mélységből, a 2. minta -110 cm mélységből, a 3. és 4. minták a legfelső, a kút használatának utolsó idejéből származik, 0-60 cm mélységből. Amennyiben az utolsó kettőt összevonjuk, hiszen egyazon rétegből származnak, ami által már csak három mintánk lesz, úgy a bennük talált növényi maradványok alapján lehetőség nyílik a kút stratigráfiai viszonyainak megfelelő használati rekonstrukciójára, anélkül, hogy azok közelebbi kormeghatározását ismerjünk. (2. ábra) A legkevesebb növényi makromaradvány a legidősebb rétegből származik: 41 faj 461 db magja. A magkoncentráció is itt a legalacsonyabb: 17,62 db mag/iszapolatlan kg. Ez érthető is, hogy a kút létesítésekor az ott lakók még vigyáztak annak tisztaságára. A 2. minta igen magas maradvány (4894) és fajszáma (67), szorosan korrelálva a maradványkoncentrációval (212,8) már a kút elszennyeződésére utal. A 3. minta már a kút végső feltöltődésének viszonyait mutatja. Itt is magas az innen származó magok száma (2484 db), de már alacsonyabb az itt talált fajok száma (58) és a maradványkoncentráció (73,95) is. (22. ábra)

A kút különböző mélységből származó iszapmintáiban talált egyéb szerves maradványok járulékos információkat hordoznak a feltöltődés menetére vonatkozóan. A legkorábbi 1. minta inkább csak véletlenszerűen bekeverült szerves maradványokat tartalmazott: szórvány kerámiatöredéket, halpikkelyt, rovartöredéket, tojás- és csigahéjat. A 2. minta már nemcsak kerámiát, de igen sok faszéntöredéket, csontot, közte kistrágcsláló koponyáját, halpikkelyt és viszonylag sok rovartöredé-

22. ábra. A somogybabodi kút mintáinak fontosabb jellemzői

ket. Ezek sokkal inkább valami természetes hatásra (áradás, szél) kerülhettek a kútba, mintsem szándékos feltöltés eredményeképpen. A 3. minta anyagában viszont már a szándékos feltöltés látható. Ezek nagy része háztartási hulladék: nagyszámú kerámiatöredék, csontok, halpikkely, tojáshej. Mellettük moha, rovar, mollusca fajok héjai is előkerültek. Az itt talált rágcsáló-ürülék is ezt látszik megerősíteni. (23. ábra)

23. ábra. A somogybabodi kút növényleleteinek csoportosítása

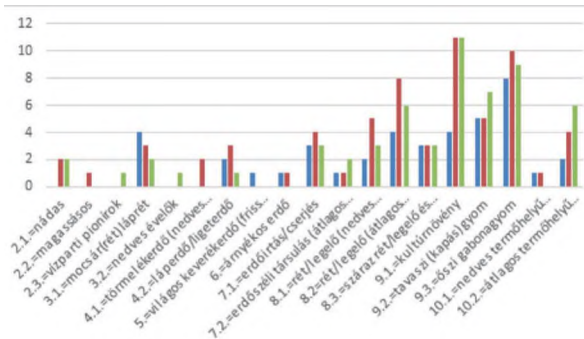
További információhoz jutunk, ha a leletanyagban talált növényfajokat és azok maradványait antropológiai kategóriákba rendezzük, és azokat egymással összevetjük. (3. ábra) A kút alsó rétegéből származó 1. mintában alig van kultúrfaj, a gyomfajok száma is itt a legalacsonyabb a természeti környezetből bekeverült fajok és azok maradványainak száma. Ezek valamennyien a kút első és intenzív használati idejéből valók.

A 2. mintában megugrik a kultúrnövények száma, de a gyomfajok száma is magas, mégis leginkább a környezetből származó fajok és azok maradványainak száma mutat kiugró értéket. Ezek kisebb részben a kút használata során emberi tevékenység hatására inkább véletlenszerűen, mintsem szándékosan kerülhettek bele. Nagyobb részben azonban természetes feltöltődés eredménye. Egyszerűbben az egykori környezetből származó növény. Ezeket nyilván a szél fújta bele, vagy eső mosta ide. A vastagodó iszapréteg is azt mutatja, hogy már kevésbé volt intenzív a kút használata.

49 A konkoly síksági-hegyvidéki, mediterrán származású, ma már az egész földön elterjedt kozmopolita gabonagyom (*Secalietea faj*) (Soó – Jávorka 1951., Soó 1980.). Csírájának szaponin toxin (ideg- és izombénító) tartalma miatt mérgező. Ezért az ilyen gabona fogyasztása vagy feletetése igen veszélyes (Danert et al. 1981.). A konkollyal fertőzött gabonát felhasználása előtt tisztítani kellett, de ez szórással, szeleléssel nem volt megoldható, szitálással is csak gyéríteni lehetett számukat. Így válik érthetővé, hogy miért fordul elő a konkoly magja viszonylag nagy számban a régészeti korokból származó gabonafélék szemtermése között.

50 Rapaics 1934. szerint: „Hajdan nem irtóztott tőle úgy az ember, mint napjainkban: kis mennyiségben kenyérbe sütötték, pálinkát főztek belőle”.

A 3. mintában a szinten maradó kultúrnövényfajok mellett emelkedett a gyomfajok száma, és csökkent a környezetből származó fajok száma, csakúgy, mint a magszámuk. Ez már a szándékos feltöltés ideje. A kultúrfajok mellett azok tisztításából származó gyommagvakat is ide szórták. Természetesen a természetes feltöltődéssel is számolnunk kell, de a fent leírt okok miatt az emberi tevékenység erőteljesebb lehetett. Mindez már a kút felhagyásának ideje. (24. ábra)

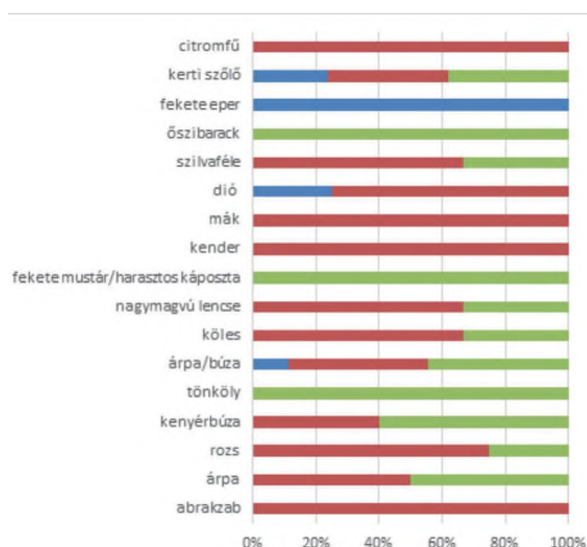
24. ábra. A somogybabodi kút növényfajainak termőhelyi igény szerinti eloszlása minták szerint

A mintákban talált növényfajok termőhelyi csoportosítása messzemenőig alátámasztja a fent elmondottakat. (4. ábra) A kút legkorábbi használati időszakából származó 1. mintában vízközeli növényfaj egyáltalán nem fordul elő. Sokkal inkább a kút közeli rétről/legelőről származó fajok fordulnak elő, ami állattartással állhat kapcsolatban. A települési gyomok száma alacsony, következésképpen a kút nem sűrűn lakott településen, sokkal inkább periférikus területen létesült.

A 2. mintában növekedett a mezőgazdasági tevékenységgel kapcsolatba hozható kultúrnövények száma, a szántóföldi gyomfajok, kapáskultúrák gyomjai, a rét- és legelőelemek, de a települési gyomok száma alig emelkedett. Az egykori természeti környezetből bekerült fajok termőhelyi igény szerinti csoportosítása jól mutatja, hogy milyen volt a kút használati idejének környezete. Az meglehetősen nedves, vízjárta, mocsaras lehetett. Mindamellett számos vízparti, mocsári és láperdei és árnyékos erdei fajok magja/termése is megtalálható volt.

A 3. mintában is nagyjából ezek fordultak elő, de diverzitásuk mértéke csökkent. Ellenben alig változott a mezőgazdasági tevékenységgel kapcsolatba hozható fajok száma. (25. ábra)

Nagyon tanulságos, ha a mintákban talált kultúrnövényeket egymással összevetjük. (5. ábra) Ezek jól mutatják a területen folyt mezőgazdasági tevékenységet. A kút idősebb betöltéséből származó 1. mintában kultúrnövények maradványait alig találjuk. Mindössze a néhány szem árpa vagy búza igen rossz megtartású töredékéből következtetünk a gabonatermesztés meglétére. Két darab csonthéjtöredékből, ill. egyetlen fekete eper magból a gyümölcsstermesztésre, a kerti szőlő mintegy száz magjából pedig a szőlőtermesztésre.

25. ábra. A somogybabodi kút kultúrnövény-maradványainak eloszlása a vizsgált mintákban

A 2. minta alacsony magzáma ellenére jól látszik, hogy az itt élők sokoldalú mezőgazdasági tevékenységet folytattak. Termesztették az abrakzabot, árpát, kenyérbúzákat, rozst, kölest. A gabonák mellett hüvelyes növényekkel (nagymagvú lencse), olaj és rostnövényekkel (mák, kender) is foglalkoztak. Mindezt gyümölcsök termesztésével (dió, szilva) és szőlővel tették teljessé. Ráadásul egy fűszernövényt, a citromfűvet is kimutattuk itt. Mindez önellátó gazdálkodásra utal.

A 3. mintában az abrakzab kivételével valamennyi már korábban kimutatott gabonafélélt megtalálni, sőt azok a tönkölyvel bővültek. A nagymagvú lencse mellett fekete mustárt is termesztettek, de már hiányoztak az olaj- és rostnövények. A gyümölcsök közül szilva, és újként az őszi barack fordult elő. A kerti szőlő magjai most is jelentős számban voltak jelen.

Érdekes és tanulságos, ha a somogybabodi kút régészeti-növénytan anyagát összevetjük már feldolgozott alföldi lelőhelyekkel. A Magyar Archaeobotanikai Adatbázisban 56 hajdúsági régészeti lelőhely található a középkor-újkor időszakából. Ezek elsősorban Debrecen körüliek. A honfoglalás időszakából 3 lelőhely (87 faj, 57.720 mag), a kora Árpád-korból 8 lelőhely (89 faj, 1358 mag), a késő Árpád-korból 11 lelőhely (217 faj, 138.061 mag), a késő középkorból 23 lelőhely (269 faj, 1.653.783 mag), a török hódoltság korából 9 lelőhely (108 faj, 123.557 mag), a 17–19. századból 2 lelőhely (113 faj, 6165 mag). Összességében 883 növényfaj 1.980.644 db mag és termés.

A maradványok többsége itt is kutakból származik, ahol a gabonamaradványokat kivéve hasonló módon szenülésmentes állapotban kerültek elő. A folyamatosan nedves környezet kiváló állapotban őrizte meg a diasporákat. A szenült maradványok elsősorban gabonaszemek és a gyomnövények maradványai, míg a nem szenülték elsősorban a természeti környezetből többnyire véletlenszerűen bekerült fajok, az egykori vegetáció tagjainak diasporái.

Mindez kiváló alapot szolgáltatott a mennyiségi (elsősorban a természetett növények körének megállapítása) és minőségi kiértékeléshez (növényzozológiai alapon történő termőhelyazonosítás), valamint az egyes korok mezőgazdálkodásának, éghajlatának és környezeti viszonyainak vizsgálatához.

Újként a növénytaxonok indikátorszámai alapján kiszámoltuk az alföldi lelőhelyek és növényleteik hőigény és talajnedvesség indexeiket. Az alábbi indexeket alkottuk meg, amelyek már nem feleltethetők meg az ismert mutatószámokhoz. A hőigény index növekedése a nagyobb hőigényű növények irányába történő elmozdulást jelenti, a talajnedvesség index esetében pedig a nedvességkedvelő vagy vízhez kötődő taxonok előretörése feltételezhető.

Az alföldi kutak növénymaradványain végzett vizsgálataink szerint figyelemre méltó termőhelyi változások zajlottak le a honfoglalás korától a késő középkoron át az újkorig terjedő időszakban. Az összes természetes flóraelemet és gyomfajt figyelembe véve, az indikátorszámok jól mutatják a vizsgált korokban végbement változásokat. (26. ábra)

26. ábra. Számított hőigény index értékek az alföldi kutak viszonylatában

A növények relatív hőigényéhez tartozó értékekből kumulált indexekből pedig folyamatos lehűlésre következtetünk. (6. ábra) A tendencia azonban nem törésmentes. A honfoglalás időszakához képest a kora Árpád-korban erőteljes visszaesést tapasztalunk a hőigény index értékében, majd növekedésnek indul a késő Árpád-korban. A késő középkorban újra visszaesést mutat, majd a török kora növekedésnek indul, de a 17–19. századra újra redukálódik. Amennyiben ehhez hozzávesszük a somogybabodi kút növényfajainak relatív hőigényét, úgy az leginkább a 10. századi alföldi indexnek felel meg. (27. ábra)

Különösen a nedvességkedvelő (vízi/vízközeli/mocsári) fajok számában jelentős mértékű a növekedés a honfoglalás korától a kora Árpád-koron át a késő Árpád-korig, majd azok némi redukciója jellemző a késő középkor időszakára. (7. ábra) Következésképpen a késő Árpád-korra az élettér nedvesebbé, majd azt követően némileg szárazabbá vált, majd az a kora újkorban újra a nedvesebb viszonyok felé tolódott el. A somogybabodi kút növényfajainak talajnedvesség indexe teljes mértékben azonos az alföldi kora Árpád-kori lelőhelyekével.

27. ábra. Számított talajnedvesség index értékek az alföldi kutak viszonylatában

Következtetések

A Somogybabodon talált kút fent bemutatott archaeobotanikai vizsgálata alapján számos megállapítást tehetünk.

A leletanyagban magas a kultúrnövények fajszáma, de a legtöbbször alig néhány darab magját találni meg azoknak. Sokféléket, de azokból csak keveset természetek volna? Vagy talán az utolsó szemig/magig mindent felhasználtak/feleltettek volna? Esetleg csak tanyaszerű épülethez tartozó tevékenység eredménye mindez? Ami sokkal valószínűbb. A gabonák mellett konyhakerti hüvelyes és a rost- és olajnövények is önellátásra utalnak, csakúgy, mint a gyümölcsök és a szőlő.

A gabonaföldek a kút környékén messzebbre lehettek, mivel az innen származó növényi maradványok száma alacsony. Helyben dolgozhatták fel őket, legalábbis erre következtetünk a cséplési maradékokból és az őszi (pl. őszi búza, őszi árpa, rozs) és tavaszi vetésű gabonafélék (pl. köles, zab, tavaszi árpa és tavaszi búza) gyomnövényeiből. Ezt látszik erősíteni, hogy gabonaszalma (véltetően búza) szenült töredékei (szalmaszár a nodusszal) is jelen voltak.

Az őszi gabonagyomok alacsony magyszáma öszszefüggésben állhat a fent ismertetett gabonafélék alacsony szemszámával, de azzal is, hogy részben, vagy teljes egészében már kicsépeelt és tisztított gabonákat használtak, és csak felhasználás előtt válogatták ki az oda nem való gyomok magjait. Nyilván a korabeli tisztítási eljárásokkal, mely elsősorban a szórást, rostálást és a szelelést jelentette, nem tudták teljes egészében eltávolítani őket. Felhasználás előtt a gabonát még egyszer átnézheték, „szemenszedték”, hogy a mérgező, vagy csak kellemetlen ízt adó gyommagokat eltávolítsák. Ezek többnyire közepes és magas növésű gyomfajok, következésképpen a gabona szalmaszárának kétharmad magasságában, valószínűleg sarlóval arattak.

Az egykori természeti környezetből szélel, víz általi bemosódással, állatok útján a kút iszaprétegeibe került fajok változatos környezetet utalnak. Vízjárta, mocsaras, láperdős részek vették körül egykoron a kút. Meghatározó jelentőséggel bírnak a rétről/legelőről származó fajok. Számos onnan származó faj mutatja annak kiterjedését.

Ebben a korban még nem váltak el egymástól a fűszer-, gyógy- és mérgező növények. Feltételezhető, de korántsem biztos, hogy ismerték az itt talált egyes növények gyógyhatását, csakúgy mint mérgező tulajdonságát.

A kút nem volt túl mély, inkább sekély, hiszen az alja nem érte el a nyesett felszíntől mért 1,20 m mélységet. A talajvíz betörésének kivédésére ácsolattal rendelkezett, a szűrését pedig annak alján örlőkövekből, kövekből, tégladarabokból álló szűrőréteggel kívánták biztosítani. Hosszú ideig nem lehetett használatban. Mindezek alapján aligha tévedünk, ha feltételezzük, hogy a kút az egykori középkori falutól távolabb eső, kisebb tanyaszerű telepen létesült. Olyan dombon, amely a környékbeli vízjárta területből elkedett ki. Tanyaszerű település szélén, inkább állatok itatására, mintsem mindennapos emberi igények kielégítésére szolgálhatott. Feltöltődésének viszonylagos gyorsasága, majd annak végén szándékossága is megerősíti a kút rövid periódusú használatát.

A kút nem túl mély betöltésének három különböző rétegeből vett iszapminta növényi maradványai lehetőséget nyújtottak a stratigráfiai viszonyainak elemzésére is. A legelső rétegben még viszonylag kevés a növényi maradvány, majd a középső rétegben ez a szám hirtelenjében megugrik. Ekkor a fajok száma jelentősen bővül. A háztartási hulladékok, kultúrnövények maradványai mellett itt a legmagasabb az egykori természeti környezetből származó fajok száma. Mindez

már a kút elhanyagolására utal. Valamilyen természeti hatásra, mint pl. szél, eső, áradás meglehetősen sok, az egykori környezetből számos növényfaj magja került ekkor a kútba, jelentős mértékű feliszapolódásával egyetemben. Talán a háztartási hulladékok egy része is ekkor mosódhatott bele. A harmadik, legfelső, így legfiatalabb réteg már olyan mennyiségben tartalmaz háztartási hulladékokat, beleértve a fölöslegessé vált kultúrnövények maradványait, a gyommagvakat, cséplési maradékokat, hogy az csak szándékos feltöltődés eredménye lehet. A kút vize már nem volt többé iható, s talán nem is érte volna meg annak kitisztítása.

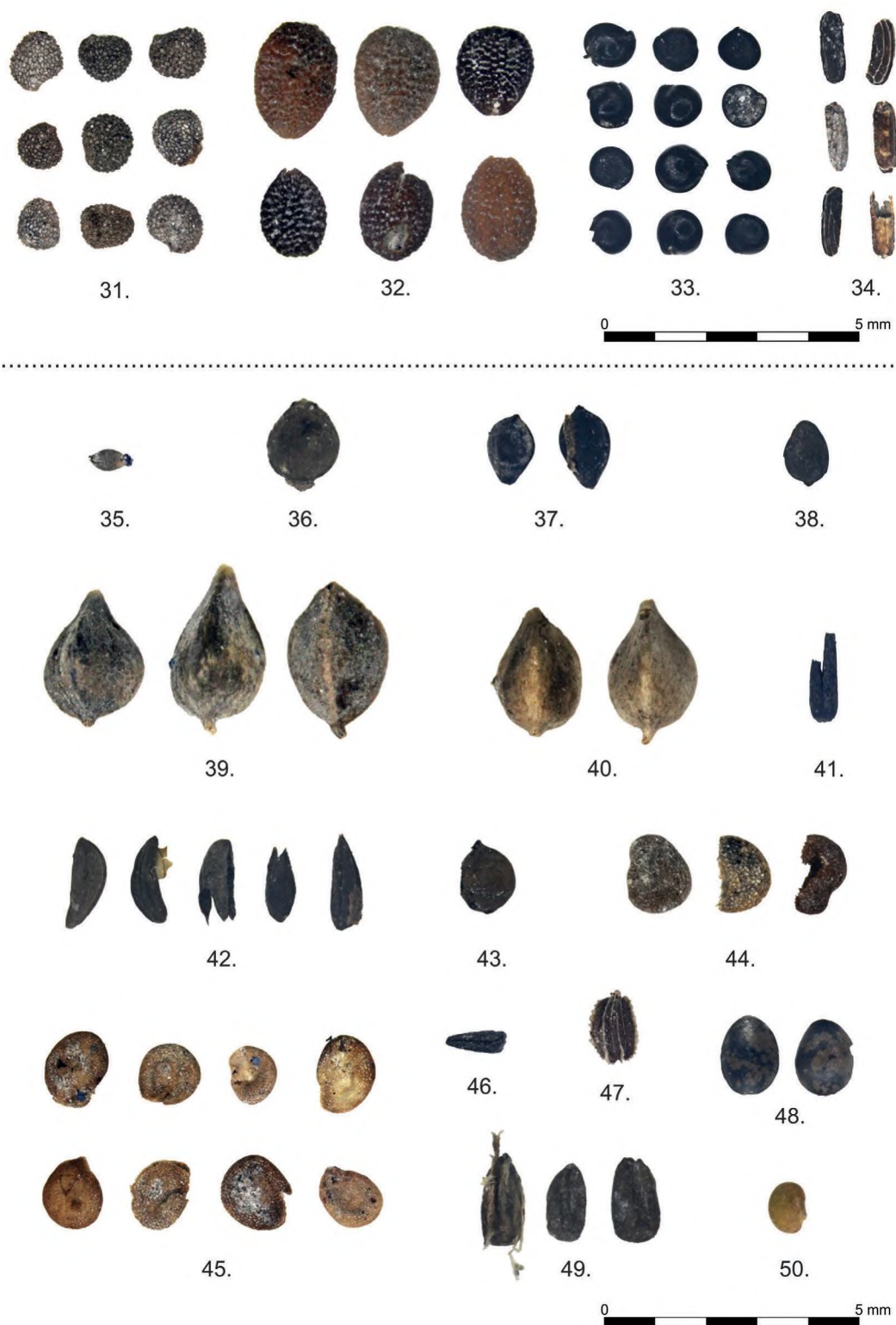
Mindezekon felül megvizsgáltuk annak a lehetőségét, hogy a lelőhelyünk palaeo-biocönózisában az esetleges klímaváltozás nyomai mennyiben mutathatók ki. Referenciaként az alföldi lelőhelyek adatai szolgáltak. Ebből a célból kiszámoltuk a somogybabodi középkori kút növényfajainak relatív hőigény és talajnedvesség indexét és azokat összevetettük már ismert alföldi kutak hasonló értékeivel. Hőigény index szempontjából egyáltalán nem tűnik hűvösnek a klíma, de a talajnedvesség viszonylatában már tartósan nedves időjárás képe bontakozik ki. Ez utóbbi érték pedig teljes mértékben összezseng az alföldi késő Árpád-kori lelőhelyeken tapasztaltakkal. Ennek alapján a kút használati korát – növényökológiai szempontú vizsgálataink alapján – inkább a 14. század közepére, mintsem elejére tesszük. (28. kép, 1–3. tábla)

28. ábra. 1. tábla: A 67-es út építése előtti régészeti feltáráson talált kút (147. objektum) iszapjának archaeobotanikai maradványai 1. Kultúrnövények. 1. Közönséges vagy vetési búza (*Triticum aestivum* subsp. *vulgare*) szemek 4. minta. 2. Tönköly (*Triticum aestivum* subsp. *vulgare*) szemek 4. minta. 3. Többsoros árpa (*Hordeum vulgare* subsp. *hexastichum*) pelyvászem 3. minta. 4. Rozs (*Secale cereale*) csupasz szemek, 2. minta. 5. Abrakzab (*Avena sativa*) csupasz szem, 2. minta. 6. Köles (*Panicum miliaceum*) pelyvászemek, 2. minta. 7. Gabonaféle (*Cerealia*) szalmaszár töredéke a nádusszal, 4. minta. 8. Nagymagvú lencse (*Lens culinaris* subsp. *macrocarpa*) mag, 4. minta. 9. Kender (*Cannabis sativa*) makk, 2. minta. 10. Házi szilva (*Prunus domestica* subsp. *oeconomica*) csonthéjtöredék, 2. minta. 11. Őszibarack (*Prunus persica*) csonthéjtöredék, 4. minta. 12. Dió (*Juglans regia*) csonthéjtöredékek, 2. minta. 13. Bortermő vagy kerti szőlő (*Vitis vinifera* subsp. *sativa*) magok, 3. minta.

29. ábra. 2. tábla: A 67-es út építése előtti régészeti feltáráson talált kút (147. objektum) iszapjának archaeobotanikai maradványai. Vadon termő gyümölcsök. 14. Moggyoró (*Corylus avellana*) csonthéj töredékek, 1. minta. 15. Szamóca (*Fragaria vesca*) makkocskák (aszmagok), 2. minta. 16. Hamvas szeder (*Rubus caesius*) csonthéjas magok, 2. minta. 17. Fekete bodza (*Sambucus nigra*) csonthéjas magok, 4. minta. Őszi gabona- és kapásgyomok. 18. Konkoly (*Agrostemma githago*) magok, 2. minta. 19. Mezei tükyszem (*Anagallis arvensis*) mag, 2. minta. 20. Héla zab (*Avena fatua*) pelyvás szemek, 4. minta. 21. Szulákkeserűfű (*Fallopia convolvulus*) makkocskák, 3. minta. 22. Közönséges torzon (*Polycnemum arvense*) mag, 4. minta. 23. Európai kunkor (*Heliotropium europaeum*) makkocskák, 4. minta. 24. Pokolvar libatop (*Chenopodium hybridum*) magok, 3. minta. 25. kép. Tarka kenderkefű (*Galeopsis tetrahit*) makkocskák, 2. minta. 26. Erdei mályva (*Malva sylvestris*) magok és részterméske, 2. minta. 27. Zöld/ragadós muhar (*Setaria viridis/verticillata*) szemek, 2. minta. 28. Tyúkhúr (*Stellaria media*) magok, 2. minta. 29. Mezei tarsóka (*Thlaspi arvense*) magok, 2. minta. 30. Fogas galambbegy (*Valerianella dentata*) kaszat, 1. minta.

30. ábra. 3. tábla: A 67-es út építése előtti régészeti feltáráson talált kút (147. objektum) iszapjának archaeobotanikai maradványai. Településgyomok. 31. Bolondító beléndek (*Hyoscyamus niger*) mag, 1. minta. 32. Gyalogbodza (*Sambucus ebulus*) csonthéjas magok, 1. minta. 33. Fehér libatop (*Chenopodium album*) magok, 1. minta. 34. Közönséges vasfű (*Verbena officinalis*) makkocskák, 1. minta. Természeti környezet. 35. Széleslevelű gyékény (*Typha latifolia*) makk, 3. minta. 36. Mocsári csetkása (*Eleocharis palustris*) makk, 2. minta. 37. Tavi káka (*Schoenoplectus lacustris*) makkok, 2. minta. 38. Zsombéksás/éles sás (*Carex elata/gracilis*) makk, 3. minta. 39. Sápadt sás (*Carex pallescens*) makk, 4. minta. 40. Borzas sás (*Carex hirta*) makk, 4. minta. 41. Sédkender (*Eupatorium cannabinum*) kaszat, 2. minta. 42. Podagrafű vagy köszvényfű (*Aegopodium podagraria*) ikerkaszat, 2. minta. 43. Lapulevelű keserűfű (*Polygonum lapathifolium*) makk, 2. minta. 44. Ebszőlő csucsor (*Solanum dulcamara*) mag, 4. minta. 45. Fekete csucsor (*Solanum nigrum*) mag, 3. minta. 46. Közönséges cickafark (*Achillea millefolium*) kaszat, 2. minta. 47. Vadmu-
rok (*Daucus carota*) kaszat, 2. minta. 48. Farkas kutyatej (*Euphorbia cyparissias*) mag, 1. minta. 49. Bársonyos árvacsalán (*Lami-
um amplexicaule*) makkocskák, 3. minta. 50. Komlós lucerna (*Medicago lupulina*) mag, 3. minta.

1. táblázat. A 67-es út építése előtti régészeti feltáráson talált kút (147. objektum) iszapijának archaeobotanikai maradványai

Latin név	Magyar név	Maradvány	Termőhelyi ököcsoport	TB (Borhidi-féle hőérték)	WB (Borhidi-féle talajnedvesség)	Konterválódás	1. minta	2. minta	3. minta	4. minta	Összesen
<i>Achillea millefolium</i> L.	közönséges cickfark	kaszat	4.2./7.1./8.1.	5	6	nem szénült		2			2
<i>Actinos arvensis</i> (Lam.) Dandy	parlagi csomópereszély	makkoska	8.2./10.2.	5	2	nem szénült		4			4
<i>Aegopodium podagraria</i> L.	podagráfú vagy kőszvényfű	likerkaszat	4.1.	x	6	nem szénült		12			12
<i>Aethusa cynapium</i> L.	ázz	fékaszat töredék	9.3.	5	6	nem szénült	1				1
<i>Agrostemma githago</i> L.	konkoly	mag	9.3.	6	5	nem szénült		4			4
<i>Ajuga chamaepitys</i> (L.) Schreb.	kalinka ifjú	mag	9.3.	8	3	nem szénült	2	10		10	22
<i>Ajuga genevensis</i> L.	közönséges ifjú	mag	8.3.	6	4	nem szénült		6	3	8	17
<i>Amaranthus cf. lividus</i> L.	zöldi dísznöparéj	mag	2./3./10.1.	8	4	nem szénült	2	18			20
<i>Anagallis arvensis</i> L.	mezei ikiszem	mag	9.2./9.3.	6	4	nem szénült		6	1		7
<i>Arctium lappa</i> L.	nagy bojtorján	kaszat	10.2.	5	6	nem szénült		2			2
<i>Arctium minus</i> (Hill.) Bernh.	kis bojtorján	kaszat	10.2.	5	5	nem szénült			1	1	1
<i>Atriplex patula</i> L.	terebélyes laboda	mag	9.2./10.1./10.3.	5	5	nem szénült					1
<i>Avena fatua</i> L.	héla zab	pehelyás szenttermés (cum caryopse corticata)	9.2./9.3.	7	5	szénült		2		2	2
<i>Avena sativa</i> L.	abrák	csupasz szenttermés	9.1.			szénült				1	1
<i>Brassica nigra</i> (L.) Koch/vélgöngyölő	feleke mustár/haraszlos káposzta	mag	9.1.	8	3	nem szénült	2				2
<i>Brassica cf. rapa</i> L.	tarlórépa	mag	9.3./10.3.			nem szénült		2			2
<i>Cannabis sativa</i> L.	kender	makk	9.1.			nem szénült					2
<i>Carex elata</i> All./gracilis Curt. (-Typ)	zsombéka/éles sás	makk	2./3.	5	10	nem szénült			1	1	2
<i>Carex hirta</i> L.	borzas sás	makk	8.1./10.2.	6	7	nem szénült	5	32	10	27	74
<i>Carex pallescens</i> L.	sápadt sás	makk	8.2.	5	6	nem szénült		26	14	12	52
<i>Carex sylvatica</i> Huds.	erdei sás	makk	6./8.1.	5	6	nem szénült	1	6			7
<i>Cerealia</i> (Hordeum/Triticum)	árpa/búza	szenttermék	9.1.			szénült	2	4		7	13
<i>Cerealium</i> (Hordeum/Triticum)	árpa/búza	szalmaszár a nodusszal	9.1.			szénült					5
<i>Chenopodium album</i> L.	fehér tibolp	makk	9.2./9.3./10.2.	6	4	nem szénült	132	708	454	253	1547
<i>Chenopodium hybridum</i> L.	pokolvar tibolp	mag	9.2./9.3.	6	6	nem szénült	1	6	8	10	25
<i>Oxalis arvensis</i> (L.) Scop.	mezei aszat	kaszat	10.2.	5	4	nem szénült				1	1
<i>Oxalis cf. vulgare</i> (Savi) Ten.	lándzsás acat	kaszat	4.2./7.1./8.2./10.2.	6	5	nem szénült		8			8
<i>Conium maculatum</i> L.	bürok	fékaszat	7.2./9.3./10.2.	6	5	nem szénült		18			18
<i>Corylus avellana</i> L.	közönséges mogyoró	fél hosszúkás makk	5.	5	5	nem szénült	3				3
<i>Corylus avellana</i> L.	közönséges mogyoró	makk/töredék	5.	5	5	nem szénült	2				2
<i>Daucus carota</i> L. subsp. carota	vadmurom	kaszat	8.2./10.2.	6	4	nem szénült		2			2
<i>Elaecharis palustris</i> (L.) R. Et Sch. s. str.	moosári cselekéla	makk	2.2.	6	10	nem szénült		2			2
<i>Eupatorium cannabinum</i> L.	sédkender	kaszat	2.1./4.4./7.1.	5	7	nem szénült		2			2
<i>Euphorbia cyparissias</i> L.	farkeas kutyatej	mag	8.2./9.3.	5	3	nem szénült	4	62	8	20	94
<i>Euphorbia palustris</i> agg./palatiphylos L.	moosári/nagy/levélű kutyatej	mag	3.1./9.3.	6	9	nem szénült	1				1
<i>Fallopia convolvulus</i> (L.) A. Löve	szulákkeserűfű	makkoska	9.3.	5	5	nem szénült	2	2	9	2	15
<i>Fragaria vesca</i> L.	szöméc	makkoska (aszmag)	7.1.	5	5	nem szénült		8			8
<i>Galeopsis tetrahit</i> L.	tarika kenderkefű	makkoska	9.3./10.2.	5	5	nem szénült		14	1		15
<i>Galium aparine</i> agg.	ragados galaj	fékaszat	7.2./9.3./10.2.	5	7	nem szénült				1	1
<i>Helictotrium europaeum</i> L.	európai kunyor	makkoska	9.2./9.3.	8	4	nem szénült				5	5
<i>Hordeum vulgare</i> L.	árpa	szenttermés töredék	9.1.			szénült		2	1		3
<i>Hordeum vulgare</i> L.	árpa	szenttermés	9.1.			szénült				1	1
<i>Hyoscyamus niger</i> L.	bolondító beléndék	mag	9.3./10.3.	6	4	nem szénült	37	322	96	218	673
<i>Hypericum cf. hirsutum</i> L.	borzas orbáncfű	mag	7.1.	6	5	nem szénült		2			2
<i>Juglans regia</i> L.	dio	csonthéj töredék	9.1.			nem szénült	2	6			8

Latin név	Magyar név	Maradvány	Termőhelyi ökcsoport	TB (Borhidi-féle hőérték)	WB (Borhidi-féle talajnedvesség)	Konzerválódás	1. minta	2. minta	3. minta	4. minta	Összesen
<i>Malva cf. sylvestris</i> L.	erdői mályva	mag(törödékek)	9.3./10.3.	6	4	nem szennült	2	4	1	1	8
<i>Marrubium pteridifolium</i> L.	fehér penetelő	makkocskó	8.2./8.3.	8	3	nem szennült	11	1760			1771
<i>Medicago lupulina</i> L.	komós lucerna	mag	8.2./9.2./9.3.	5	5	nem szennült			1		1
<i>Melissa officinalis</i> L.	citromfű	makk	9.1.			nem szennült		6			6
<i>Morus nigra</i> L.	fekete eper	mag	9.1.			nem szennült	1				1
<i>Orlaya grandiflora</i> (L.) Hofm.	Orlaya-turbolya/Orlaya-murok	félkaszat	9.1.	7	2	nem szennült	1			1	1
<i>Panicum miliaceum</i> L.	köles	pellvás szem(törödékek)	9.1.			fémszó konzerválta				1	1
<i>Panicum miliaceum</i> L.	köles	csupasz szenterném	9.1.			szennült		2			2
<i>Papaver somniferum</i> L.	macskajankafa	mag	9.1.			nem szennült		2			2
<i>Poa cf. pratensis</i> agg.	nyári perje	pellvás szem	10.2.	5	6	nem szennült				2	2
<i>Psocaeae non cultae</i>	réti perje	pellvás szem	8.2.	5	6	nem szennült	3				3
<i>Polycnemum arvense</i> L.	pázsifűfélé nem termesztett	epilermész	Diverz			nem szennült	12	48			61
<i>Polygonum aviculare</i> agg.	közönséges torzon	mag	9.3./10.2.	6	3	nem szennült			1	1	2
<i>Polygonum aviculare</i> agg.	porcsin v. madárkesedű	makk	9.3./10.2.	5	4	nem szennült	8	22		4	34
<i>Polygonum lapathifolium</i> L.	lapulevelű keserűfű	makk	3.1./4.2./9.2./9.3./10.1.	6	8	nem szennült	4	40	1	3	48
<i>Punella vulgaris</i> L.	közönséges gyékény	makkocskó	7.2./8.2./10.2.	5	6	nem szennült	1				1
<i>Purus cf. domestica</i> L.	szivaféle	csonthejtörödékek	9.1.			nem szennült		2	1		3
<i>Prunus persica</i> (L.) Batsch	őszibarack	csonthejtörödékek	9.1.			nem szennült			1		1
<i>Ranunculus bulbosus</i> L.	hagyfű	makkocskó	8.3.	6	3	nem szennült		2			2
<i>Ranunculus repens</i> L.	kuszó boglárka	makkocskó	8.1./9.2./9.3./10.1.	5	8	nem szennült	1				2
<i>Ranunculus repens</i> L.	vadfezeda	mag	9.3./10.2.	6	3	nem szennült		2			2
<i>Rubus caesius</i> L.	hamvas szeder	seed	4.1./4.2./9.3.	5	7	nem szennült		2			2
<i>Rumex acetosa</i> L.	mezei sóska	makk	8.1.	5	5	nem szennült		2			2
<i>Rumex acetosella</i> agg.	juháska	makk	8.2./9.3.	5	2	nem szennült	6			1	7
<i>Rumex conglomeratus</i> Mürr.	nyúvás töröm	makk	4.2./9.3.	7	7	nem szennült	1	16		2	19
<i>Savilla pratensis</i> L.	ligeti zsályva	makkocskó	8.3.	6	3	nem szennült	1				1
<i>Savilla pratensis</i> L.	mezei zsályva	makkocskó	8.2.	6	3	nem szennült			1		1
<i>Sambucus ebulus</i> L.	gyölgöbörce	csonthejtés mag	7.1./10.2.	6	5	nem szennült	68	374	144	747	1333
<i>Sambucus nigra</i> L.	fekete bodza	csonthejtés mag	7.1./10.2.	5	10	nem szennült	9			23	32
<i>Schoenoplectus lacustris</i> (L.) Palla	tavi káka	makk tömlővel	2.1./9.3.	6	7	nem szennült		6	1	1	8
<i>Scirpus sylvaticus</i> L.	zsióka	makk	3.1.	5	9	nem szennült		28			28
<i>Secale cereale</i> L.	rozsa	szenttörödékek	9.1.			szennült		6	1	1	8
<i>Setaria glauca</i> (L.) P.Beauv. (syn. <i>Setaria lutescens</i>)	fakó muhar	pellvás szem	9.2.	7	4	nem szennült	1				1
<i>Setaria verticillata</i> (L.) R. et Sch. viridis (L.) PB.	ragadós zöld muhar	pellvás szem	9.2./9.3.	1	4	nem szennült	4		1		9
<i>Silene alba</i> (Mill.) E.H.L. Krause	fehér mécsvirág	mag	9.3./10.2.	5	4	nem szennült		2		1	3
<i>Solanum dulcamara</i> L.	ebzdűzös csucsor	mag	3.2./4./7.1.	5	9	nem szennült				3	3
<i>Solanum nigrum</i> L.	fekete csucsor	mag	7.1./9.2.	6	6	nem szennült	8	176	23	54	261
<i>Stachys annua</i> L./arvensis (L.) L.	egynyári/mezei lisztészű	makkocskó	8.1./9.2./9.3.	6	3	nem szennült	36	3	3	11	50
<i>Stellaria graminea</i> L.	pázsifű csaléghűr	mag	8.1./9.3.	5	4	nem szennült		2			2
<i>Stellaria media</i> agg.	tyúkhúr	mag	9.2./9.3.	5	5	nem szennült	2	36	1		39
<i>Thlaspi arvense</i> L.	mezei larsóka	mag	9.2./9.3.	5	3	nem szennült	1	4			5
<i>Thymalea passerina</i> (L.) Coss et Germ.	cicó	mag	8.3./9.3.	7	4	nem szennült	1	4	3	6	14
<i>Trifolium arvense</i> L.	tarlóhere (herehura)	mag	9.3.	5	2	nem szennült			1		1
<i>Trifolium aestivum</i> L. subsp. vulgare (Vill.) MackKey	kenyérbúza	szenterném, hosszúkás	9.1.			szennült		2			2
<i>Triticum aestivum</i> L. subsp. vulgare (Vill.) MackKey	kenyérbúza	szenterném, herek	9.1.			szennült			1	2	3
<i>Triticum aestivum</i> L. subsp. spelta (L.) Theil.	tönkly	csupasz szenterném	9.1.			szennült			1		1
<i>Typha latifolia</i> L.	száleslevelű gyékény	makk	2.1.	6	10	nem szennült			1		1
<i>Urtica dioica</i> L.	nagy csalán	makk	3.1./4./10.1.	6	7	nem szennült	2	534	16	4	556
<i>Valeriana dentata</i> Pol.	fogas galambbogyó	kaszat	9.3./10.2.	6	3	nem szennült	1	2			3
<i>Valeriana locusta</i> (L.) L'Herode	salátagalambbogyó	kaszat	8.2./9.3.	5	5	nem szennült		2			2
<i>Verbena officinalis</i> L.	közönséges vascúka	makkocskó	10.2.	6	4	nem szennült	6	298		17	303
<i>Vicia tricolor</i> agg.	háromszínd árvaszék	mag	4.2./8.2./10.2.	4	2	nem szennült	3				3
<i>Vitis vinifera</i> L. subsp. vinifera (Gmel.) Hegi	kerít szőlő	adult mag	9.1.			nem szennült	4	16	8	4 herek + 4 hosszúkás	32
<i>Vitis vinifera</i> L. subsp. vinifera (Gmel.) Hegi	kerít szőlő	juvenilis mag	9.1.			nem szennült	3		1	2	6
<i>Vitis vinifera</i> L. subsp. vinifera (Gmel.) Hegi	kerít szőlő	mag(törödékek)	9.1.			nem szennült	98	152	60	90	400
Maradványszám (db)							458	4894	910	1574	7836
Fajszám (db)							41	67	37	44	100
Maradványkoncentráció (db/tömeg)							17,62	212,78	82,73	56,21	89,05

Irodalom

- ARADI, Cs. 2016: Somogy megye Árpád-kori és középkori egyház-szervezetének rekonstrukciója. Kaposvár, 2016.
- ÁRENDÁS, V. 1982: A magyarországi archeobotanikai adatok összehasonlító értékelése. Agrártörténeti Szemle 1982/1-2: 1-52.
- BABOS, K. 1994: Fafajmeghatározás restaurátorok számára. Budapest, 1994.
- BALOGH, I. – HOPPÁL, M. 1980: Kút. In: Ortutay Gy (Szerk) Néprajzi Lexikon 3. kötet 372-374.
- BERNÁTH, J. – ZÁMBORINÉ-NÉMETH É. 2000: Fitoterápia alapjai. BKÁE, Kertészettudományi Kar. Elektronikus jegyzet.
- BORHIDI, A. 1995: Social behaviour types, the naturalness and relative ecological indicator values of the higher plants in the Hungarian Flora. Acta Botanica Hungarica 39/1-2: 97-181.
- BRECHER, Gy. 1960: A magismeret atlasza Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 223 p.
- CAPPERS, R. T. J. – BEKKER, R. M. – JANS, J. E. A. 2006: Digital Seed Atlas of the Netherlands. Barkhuis, Netherland, 502 p.
- CZUCZOR, G. – FOGARASI, J. (1868): A magyar nyelv szótára IV. Emich Gusztáv, Pest, 562 p..
- DANERT, S. – FUKAREK, F. – HANELT, P. – HELM, J. – KRUSE, J. – LEHMANN, CH. – SCHULZE-MOTEL, J. 1981: Urania Növényvilág I-II. Budapest, 997 p.
- EHRENDORFER, F. 1973: Liste der Gefässpflanzen Mitteleuropas. Stuttgart, 318 p.
- ELLENBERG, H. 1974: Zeigerwerte der Gefässpflanzen Mitteleuropas. Scripta Geobotanica 9: 97 p.
- GALLINA ET AL: GALLINA Zs - HONTI SZ. - KISS V. - MOLNÁR I. – NÉMETH P. – POLGÁR P. - SEBŐK K. -SOMOGYI K. 2007: Ordacsehi – Bugaszeg. In: Belényesy K. - Honti Sz. – Kiss V. (szerk.) Gördülő idő. 2007. 211-220.
- GRYNAEUS A 2003.: Die Brunnen im Oppidum Muhi. Anteus 26 (2003) 255-264
- GRYNAEUS A. 2004: Középkori településeink kútjai (a Muhi középkori mezőváros területén feltárt kutak vizsgálatainak tükrében). In: Kovács Gyöngyi szerk.: „Quasi liber et pictura”. Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Budapest 2004, 187-194.
- GRYNAEUS T. 2005: A kender a középkori és a mai magyarság gyógyító és növényismeretében. Addiktológia 4/1: 45-51.
- GYULAI, F. 2010: Archaeobotany in Hungary. Seed, Fruit, Food and Beverages Remains in the Carpathian Basin: an Archaeobotanical Investigation of Plant Cultivation and Ecology from the Neolithic until the Late Middle Ages. Archaeolingua, Budapest, 479 p.
- HORVÁTH F., DOBOLYI Z. K., MORSCHHAUSER T., LŐKÖS L., KARAS L. & SZERDAHELYI T. 1995: Flóra adatbázis 1.2. MTA ÖBKI, Vácrátót, 267 p.
- HUNYADI K. 1988: Szántóföldi gyomnövények és biológiájuk. Pécsi Szikra Nyomda, Budapest, 483 p.
- JACOMET, S. – BROMBACHER, CH. – DICK, M. 1989: Archäobotanik am Zürichsee. Ackerbau, Sammelwirtschaft und Umwelt von neolithischen und bronzzeitlichen Seeufersiedlungen im Raum Zürich. Berichte der Zürcher Denkmalpflege 7: 348 p.
- KINCSES A. M. 1993: Mérgező növények. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 116 p.
- MÉSZÁROS M. – V. SZÉKELY Gy. 2009: Egy Árpád-kori település (Dunavecse-Temető-dűlő) kútjai. Cumania 24 (2009.) 5-50:
- MOLNÁR I. 2020.: Somogybabod – Tetvesi-árok völgye 2. In: Honti et al: Régészeti kutatások Somogy megyében 2018-2019. A kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei 07. (2020.) 183-232.
- MÜLLER R. 1975: A fonyódi járás középkori településhálózata. Somogy megye múltjából – levéltári évkönyv 6. Kaposvár 1975. 35-64.
- NAGY Á. 2003: Brunnen und zistern im mittelelterlichen Ungarn Antaeus 26. (2003) 343-411.
- NEEF, R. – CAPPERS, R.T.J. – BEKKER, R.M. 2012: Digital Atlas of Economic Plants in Archaeology, Groningen Archaeological Studies 17 Barkhuis - Eelde/Groningen University Library 724 p.
- NÉMETH P. 2018: Somogybabod – Tetves-árok völgye. In: Honti et al: Régészeti kutatások Somogy megyében 2016-2017. A kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei 05. (2018.) 203-220.
- PINKE Zs. – PÓSA P. – MRÁVCSIK Z. – F. ROMHÁNYI B. – GRÓNÁS V. – GYULAI F. 2015: A hajdúsági várostérség agroökológiai adottságai. In: Városok és természeti erőforrások: V. Magyar Várostörténeti Konferencia. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 2015.11.18-2015.11.19. Budapest: Budapest Főváros Levéltára. Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv 10: 105-121.
- RAPAICS R. 1934: A kenyér és táplálékot szolgáltató növényeink története. Népszerű természettudományi könyvtár 16. Királyi Természettudományi Társulat, Budapest, 192 p.
- RÁPÓTY J. – ROMVÁRY V. 1983: Gyógyító növények. Medicina könyvkiadó, Budapest.
- SCHERMANN SZ. 1966: Magismeret I-II. Budapest, 1070 p.
- Soó R. 1980: A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve VI. Akadémiai Kiadó, Budapest, 556 p.
- Soó R. – JÁVORKA S. 1951: A magyar növényvilág kézikönyve I-II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1120 p.
- Soó R. – KÁRPÁTI Z. 1968: Növényhatározó I-II. Budapest, 846 p.
- SZABÓ L. Gy. 2009: Gyógynövények és élelmiszernövények A-tól Z-ig. Pécsi Tudományegyetem TTK Növényélettani Tanszék, és ÁOK Farmakognóziái Tanszék.
- TAKÁCS Gy. 1986: Somogyi pásztorvilág. Kaposvár 1986.
- TAKÁCS M. 2010: Árpád-kori falusias települések kutatása Magyarországon 1990 és 2005 között. In: Benkő Elek – Kovács Gyöngyi: A középkor és kora újkor régészete Magyarországon. Budapest 2010.
- TÍMÁR P. 2019.: Magyarország középkori településeinek és egyházainak topográfiai adattára. I-VI. Szeged 2019.
- VÖRÖS É. 2008: A magyar gyógynövények neveinek etimológiai szótára. In: Jakab L. (ed.): A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 85: 500 p.
- WILLERDING, U. 1983: Paläo-etnobotanische Befunde und schriftliche sowie ikonographische Zeugnisse in Zentraleuropa. Plants and Ancient Man. Rotterdam. Studies in palaeoetnobotany 5: 75-88.

The interdisciplinary study of the medieval well from Sonmogybabod, Somogy County, Hungary

FERENC GYULAI – ANDRÁS GRYNÆUS – ISTVÁN MOLNÁR – DOMÁN SZABÓ

The colleagues of the Rippl-Rónai Museum found a wooden structured well belonging to a medieval settlement connected to the preliminary excavation of Route 67. in 2017. The well was structured from oak boards tapped to each other. The well was constructed further from the settlement centre, near to a residence of one or two buildings situated on a hill rising from the waterlogged territory.

The dendochronological analysis of the oak elements is relative, according to the dating between archaeological sites the well was constructed around the turn of the 14/15 C. The archaeological finds support this dating.

We received mud samples of the shallow well from three different layers for archaeobotanical analyses. We found seeds and other remains of a number of crops, weeds and plants originating from the natural environment in the samples. Despite the high number

of species the remnant of crops is low, which means that the well must have belonged to a farmstead instead of a village. It is clear that in spite of the low seed number the inhabitants pursued a many-sided agricultural activity with crop, fruit and viticulture indicating self-supply. The environmental reconstruction indicates the agricultural traditions and land use of inhabitants. A rural landscape can be traced near the road(s) leading to the well and around – waterlogged, swampy territories mixed with forests and turfs. Huge meadows and pastures were situated nearby. According to the stratigraphic relationship of plant species found in the mud layers the filling of the well was continuous. Primarily occasional, later continuous, by the end intentional. The heat- and soil moisture requirement indexes calculated from the ecological values of plant species found in the well represent the climatic relations of the late Árpád-age.

Régészeti kutatások Somogy megyében 2020-2021-ben

¹HONTI SZILVIA, ²BALOGH CSILLA, ³DÁVID ÁRON, ⁴GALLINA ZSOLT,
⁵GULYÁS GYÖNGYI, ⁶MOLNÁR ISTVÁN, ⁷SOMOGYI KRISZTINA és ⁸TÓTH J. ATTILA

¹hontiszilvia55@gmail.com; ²Istanbul Medeniyet University, Department of Art History csillabal@gmail.com;

³Salisbury Kft., dabanhorz77@gmail.com; ⁴Ásatárs Kft., gallinazsolt@gmail.com; ⁵Ásatárs Kft., ggyongyi77@gmail.com;

⁶Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár, molnaristvan74@yahoo.com; ⁷Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár, lasinja@yahoo.com;

⁸Árpád Múzeum, Ráckeve, roncsok@yahoo.com

HONTI, SZ., BALOGH, CS., DÁVID, Á., GALLINA, ZS., GULYÁS, GY.,
MOLNÁR, I., SOMOGYI, K. & TÓTH J, A.: *Archaeological research
in Somogy County in 2020-2021.*

Abstract: In our study, we report on the 2020-2021 archaeological excavations of the Rippl-Rónai Museum in Kaposvár.

Keywords: Settlement and multiple burial of Linearbandceramics. Settlements of Copper Age, Bronze final Age (with bronze sickle), Roman, Avar and medieval periods, abnormal Avar burial, medieval and turkish fortifications, turkish bath and pontoon bridge, underwater archaeology

Ez alkalommal a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum 2020-2021 évi régészeti feltárásairól számolunk be: Tervásatás folyt a kaposvári vár területén Kaposvár városának támogatásával, Berzencén és Törökkoppányban az NKA és a helyi önkormányzatok finansziális segítségével. A zamárdi avar temető területén folytatódott a feltárások az EMMI támogatásával. Megelőző feltárásokat végeztünk a 67-es út kaposfüredi és látrányi elkerülő szakaszán, valamint a kaposvári Keleti Ipari Park területén, és jelentős munkálatok folytak Dél-Somogyban is, egy MOL projekthez kapcsolódóan. A Dráva-folyón újabb koraujkori hajómaradvány került elő.

Tervásatások:

Kaposvár – Nostra, belsővár (28538)

Molnár István

Az egykori kaposvári vár területén álló gyárépületeket 2018 végén bontották el, 2019 tavaszán közel két hónapig volt módunk feltárásokat végezni.¹ A munka eredményeként nagyjából megduplázódott a vár ismert falszakaszainak száma, és az is kirajzolódott, hogy a modern építkezések milyen rombolást okoztak, a vár mely részei pusztultak el nyomtalanul. A lehetőségekhez mérten tisztázódott a vár alaprajza és építési periódusai. Közvetlenül a parkosítás megkezdése előtt, 2020 nyarán három héten át újra kutathattunk a területen. A feltárás költségét, ahogy előző évben, ezúttal is Kaposvár Megyei Jogú Város Önkormányzata biztosította.

A vár a Kapos-folyó és a belé futó patakok elmosarasodott árteréből szigetszerűen kiemelkedő dombon épült. Valamikor a középkorban, feltehetően már a vár életének korai szakaszában, a szigetet egy vizesárokkal vágta át. Így délkeleten egy szabálytalan négyszög alakú szigetdarab alakult ki, ahol az erősség

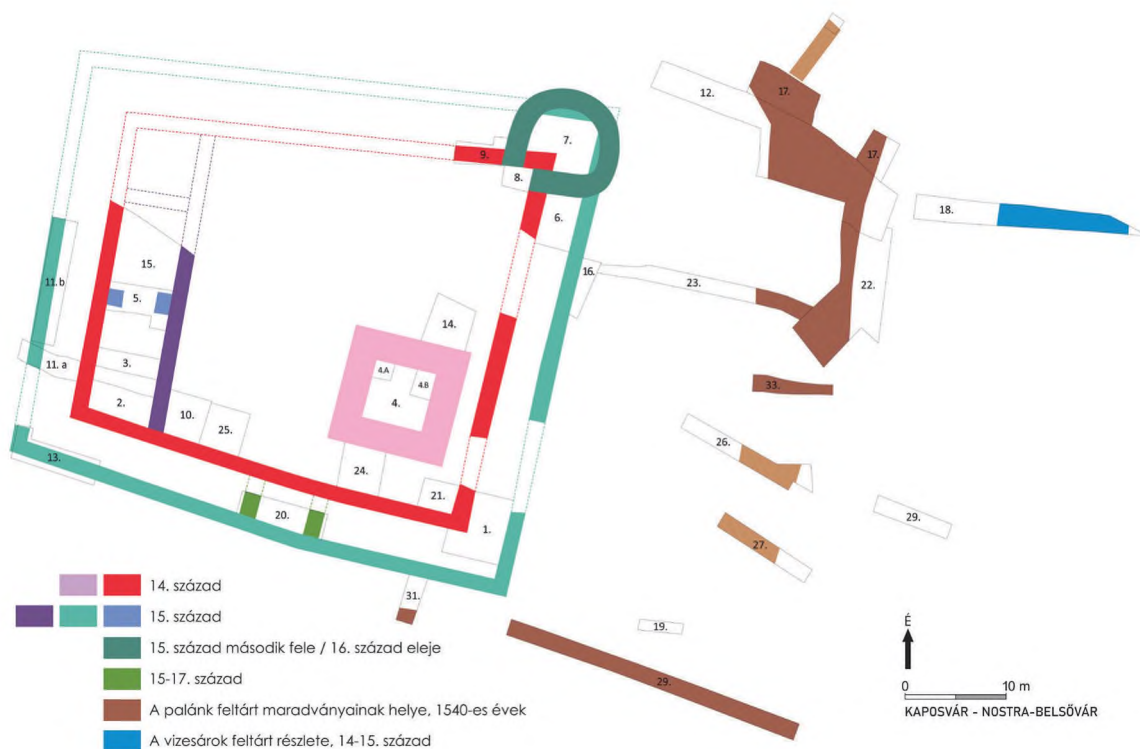
is állt. A sziget másik, a vizesárokmal leválasztott kifli alakú része északon és keleten húzódott. 2019-ben a téglavár északkeleti sarkától kb. 40 méterre bontottuk ki a vizesárok 12–13 m szélességben követhető részletét. Sajnos a vizesárok többi szakaszát nem találtuk meg az újkorban erősen rombolt, a talajvíz szintje alatt is átforgatott területen (1. ábra).

A vár legkorábbi azonosítható épülete, egy 14. századi, nagyméretű, a külső oldalán 11,8×11,8 m-es, 2,6 m vastag falú, nyilván többszintes, kővel alapozott, téglából épült torony. Még a korai időszakban a kb. 35×38 m-es várudvar 1,5 m vastag fallal vették körül. A fal alul kővel volt alapozva, felül téglából rakták. A torony és a fal pontos viszonyát, az építésük között eltelt időt nem tudtuk meghatározni, ezért 2020-ban szelvényeket nyitottunk a főtoronytól délre. Néhány helyen megtaláltuk a várudvar korai szintjét. A téglaporos, apró tégladarabos réteg – hasonlóan a 2019-ben megtalált részleteihez – lejtős, még a domb felszínéhez igazodik. A várudvar kerítő fal és a főtorony fala is metszi, ami igazolja, hogy a legkorábbi időszakhoz, feltehetően az építéshez tartozik. Nagyjából ehhez a szinthez igazodik a torony és a fal felmenő részének korai szintje is, ami arra utal, hogy jelentősebb időbeli eltérés nincs közöttük, a fal a torony után nem sokkal megépülhetett.

A téglaporos réteg felett jól megfigyelhető volt, hogy valamennyi természetes rátöltődés után az udvar egyenesre alakították, amihez délen, ahol a terület erősen lejtett, egy kődarabokból álló réteget is használtak. A várudvar DNY-i sarkánál erre került a nagyjából 10 cm vastag sárga színű feltöltés, majd erre egy téglából álló réteg. 2019-ben, a 25. szelvényünkben megállapítottuk, hogy legalább 15×4 m nagyságú felület volt kirakva itt téglával, talán valamilyen könnyűszerkezetű épület állhatott itt.

Valamikor a 15. században a várudvar nyugati részén egy palotaszárny épült. A nyugati várfaltól 6-6,5 m-re keletre egy párhuzamos, 150–160 cm vastag, kővel alapozott téglafalat építettek a vár déli és északi fala közé. Vastag falai, és a mellettük álló belső pilléralapozások alapján is, kétszintes lehetett. Az 1930-as években készített felmérés alapján azt is tudjuk, hogy két helyiségre volt osztva, egy déli, téglalap alakú, kb. 20–21×6 m-es és egy északi, négyzetes, nagyjából 6×6 m-es helyiségből állt, utóbbi fölött akár tornyot is kialakíthattak. A déli, nagyobb helyiséget nagyjából megfelelzik a déli faltól 10,5 m-re épült pilléralapozások. Ezek később épültek a nyugati és keleti falak belső oldalához, boltívet és emeletet tarthattak.

¹ A várról és a feltárásokról bővebben: Molnár 2020a, Molnár 2020b, Molnár 2021a

1. ábra. A kaposvári vár elkülöníthető építési periódusai, a palánk feltárt maradványaival

Egy külső falgyűrű építésével falszorost alakítottak ki. A várfalak külső oldalától 4 m-re futó, 140–150 cm-es téglafal egy hosszabb szakaszát, a déli oldalon, 2019-ben még betonozott parkoló fedte. A 20. szelvényünket a beton feltörése után itt nyitottuk és kibontottuk a külső fal hiányzó kb. 24 m-es szakaszát. Megállapítottuk, hogy a déli oldalon a külső fal vonala sem teljesen egyenes, hanem kissé megtörik. (A belső fal vonala ugyanitt kissé ívelt volt.) Találtunk két rövidebb alapfalszakaszt is. A külső és belső falgyűrű közé később beépített 140–150 cm vastag, merőleges alapozások sárgás habarcsba tett tégladarabokkal készültek. Egy kb. 5 m belterű épülethez, feltehetően toronyhoz kapcsolódnak, amelyet valamikor a 15–16. században építettek be a falszorosba, annak megtörésénél.

Leghamarabb a 15. század második felében a vár északkeleti sarkán egy ívelt torony épült. A vár sarkán álló falszakaszokat visszabontották és nagyrészt ezekre alapozták a torony 2–2,3 m vastag falait. A vár kapujának nem találtuk meg egyértelmű nyomát, a keleti oldalra, a főtoronytól északra lévő falszakaszra valószínűsíthetjük.

A külső falgyűrűn kívül árkot ástak, amelynek egy szakaszát már 2019-ben kibontottuk. 2020-ban nyitott szelvényünkben megállapítottuk, hogy a középkorban (sajnos nem ismert szélességben) lemélyítették a külső fal előtti területet, később, a 15. vagy a 16. század-

ban, a korábbi megújítva, egy 13 m széles árkot ástak.

A feltárás nagyobb részében a palánkfalak maradványait kerestük. Bonfini 1495-ös ostromról írt beszámolója alapján már akkor is többsoros palánk állhatott, de ennek semmilyen nyomát nem találtuk meg. Több információval rendelkezünk a téglafalakat kerítő, 1540-es évektől épített belső palánkról, amelynek maradványait 2019-ben nagyobb szakaszon feltártuk. A 22. szelvényt az előző évi 12–17. szelvényektől délre nyitottuk. A palánk faszervezetéből itt is sokat konzervált a talajvíz, így újra nagyobb felületen tudtuk megfigyelni a palánk szerkezetét (I. tábla, 1-3. ábra). A palánkfal belső, nyugati oldalát a 23. szelvényben tártuk fel.

Az újkori bolygatás alatt értük el a palánk alapozásának betöltését. Míg a 2019-es 12. szelvénytől közvetlenül délre lévő területen az előző évben is megfigyelt keményebb, sárgás betöltésréteg volt, addig a szelvény nagyobb részén világosszürke, kevésbé kemény réteget találtunk, ami a palánk megújításának nyoma lehet. Ahogy 2019-ben, úgy 2020-ban is lerakott téglarétegeket, illetve deszkasorokat, vagy növényi fonatot találtunk a réteg alsó részénél, amelyekre a mocsaras talaj süllyedése miatt volt szükség. Legalul erősen famaradványos réteg volt, amely a faszervezet készítésekor, a fák megmunkálásakor lehulló fadarabokból keletkezett. A palánk külső oldalánál most is megfigyelhető volt egy szűkülő falú, felül 2,5–3 m szé-

1

2

3

4

5

6

I. tábla. 1-5. Kaposvár – Nostra, belsővár: 1. A palánk faszerkezetének maradványai a 22. szelvényben. 2. A palánk maradványai a 22. szelvény északi részén, előtérben a palánk földje alá tett növényi fonat és téglaréteg, baloldalon a palánk elé szúrt ferde karók. 3. A cölöpök közötti fonatok maradványai. 4. A feltáráson talált lábbeli-maradvány. 5. Ágyugolyók. 6. Törökkoppány – Központ: A fürdő déli részének bontása.

II. tábla. 1-5. Törökkoppány – Központ, török fürdő: 1. A fürdő középső helyiségei, balra a mellékhelyiségtől induló csatorna. 2. A kemence számára kialakított és a forró helyiség maradványai, előtérben a falban vezető szellőzőjárat. 3. A forró helyiség maradványai, előtérben a sávalapozás déli szakasza, távolabb a keleti falon lévő szellőzőnyílások. 4. A későbbi kemence agyagba rakott téglából készült északi fala és a forró helyiség alapfalán kialakított nyílása. 5. Drónfelvétel a feltárt romokról, (Fotó: Borzavári Balázs).

les árok, amelyben ferdén kifelé álló – elpusztult felső részükön egykor nyilván kihegyezett – karók álltak.

A faszerkezet – ahogy a 2019-es 12. és 17. szelvényénél – a 22–23. szelvények területén is 9–10 m széles volt. Itt is megfigyelhetők voltak cölöpsorok, a közöttük lévő fonat és a cölöpökkel összecsapolt, a szerkezetet is stabilizáló gerendák maradványai. A szerkezet ugyanakkor eltért attól, amit 2019-ben tapasztaltunk. Akkor a 12. szelvényben a palánk külső szélén vastag cölöpökből álló, gerendákkal farkasfog-szerűen megcsapolt sort találtunk. 2020-ban a 22. szelvényben az első sornál 4,5 m hosszan hiányoznak a nagy cölöpök és helyettük egy nagy (5,5 m hosszú) négyzetesre alakított gerenda feküdt, mögötte valamivel kisebb és vékonyabb gerendák voltak összecsapva. A szerkezet változása magyarázható egy későbbi építési fázissal, mint utaltam rá, a két palánkszakasz betöltésében is eltérés figyelhető meg. Figyelemre méltó, hogy a nagy cölöpök nélküli, fekvő gerendás szakasz a vár kapujának feltételezett helyén volt. Amennyiben tényleg itt volt a palánkfal kapuja, azt természetesen nem zárhatták le fallal, ezért a cölöpsorok itt megszakadtak, csak a stabilitást szolgáló gerendákat kötötték be a szerkezetbe.

A két évben összesen nagyjából 30 m hosszan tudtuk megfigyelni a 10 m széles palánkfal talajvíz által konzervált alsó részét a keleti oldal északi felén. Megfigyelhető volt, hogy a palánkfalak iránya dél felé haladva kissé eltart a téglafalaktól. Az északi részen, a belső oldalon lévő nagy gerendák és a cölöpsorok iránya is megváltozott egy ponton, a korábbi iránnyal szöveget bezárva elfordult a szerkezet. A két év egymáshoz csatlakozó területeinél a külső cölöpsor sem volt teljesen egyenes, inkább kissé íveltnek tűnik.

A délebbre lévő területeket mélyen rombolták újkori épületek, beásások, így feltárni itt nem tudtuk. Néhol megállapítható volt, hogy nagyjából hol futott a palánk, ennek alapján a keleti oldal közepén a palánk vonala kissé megtört, külső oldala közelebb került a téglafalakhoz. Feltehetően a palánkfal valamivel keskenyebb, de így is legalább 7–8 m széles lehetett.

A 31. szelvényünk a vár déli külső téglafalának keleti szakaszától délre volt, benne a beton alatt, a faltól kb. 4 m-re a palánk kiborult maradványait találtuk meg. Sajnos a talajvíz miatt nem volt rendszeren bontható, de az megállapítható, hogy a palánk itt a téglafalhoz közel futott, aminek a rendelkezésre álló kevesebb hely, a Kapos közelsége lehet az oka. 2020 telén, szakfelügyelet során egy észak-déli irányú vezetékárokban is cölöpök kerültek elő a téglafaltól délre. A palánkfal külső oldalát sajnos nem találtuk meg, de a palánk itt is elég széles lehetett.

A 28. szelvényünk a vár délkeleti sarkától két m-re induló, délnyugati irányú, hosszú kutatóárok volt. A szelvényben szinte végig, kb. 27 m hosszan cölöpök sorakoztak, köztük a többi szelvényben is tapasztalt, a cölöpsorokra merőleges és párhuzamos gerendákkal, deszkasorokkal. Szakfelügyelet során egy vezetékárokban, a 28. szelvény keleti részétől 4-5 m-re délre is cölöpöket találtunk. Egy nagyon nagyméretű rondellára gondolhatunk a délkeleti oldalon.

A palánkfalakat folyamatosan javították, ennek jelei a betöltésén, a faszerkezeten és az itt talált leletanyagon is megfigyelhetők. A feltáráson most is nagyobb mennyiségű leletanyagot – a megszkott kerámiatöredékek és fémtárgyak mellett, több bőr lábbeli darabot is találtunk (I. tábla, 4. ábra).

A feltáráson Molnár István, Balla Krisztián, Cserép Tamás, Nyári Zsolt, Papp Zoltán, Stunya Péter vett részt.

Törökkoppány – Központ (49664)

Molnár István

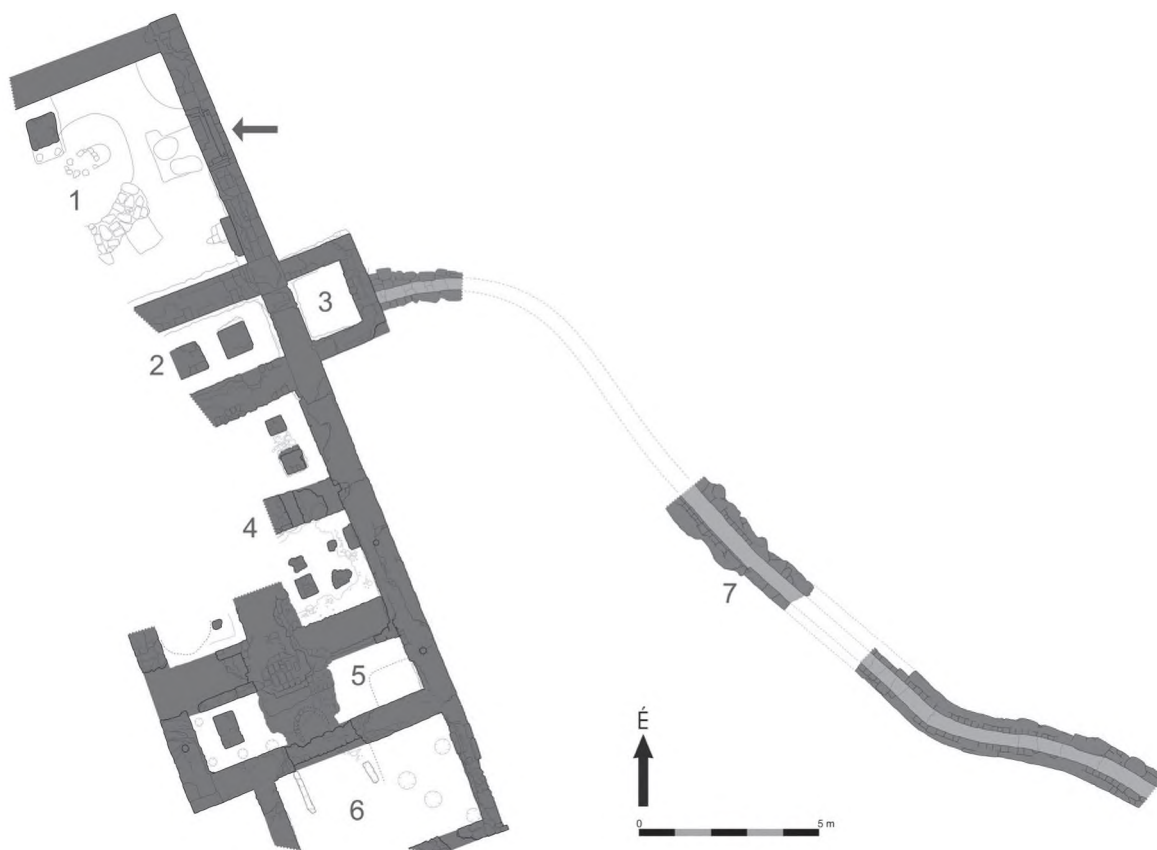
2019-ben egy török gőzfürdő maradványait kezdtük meg feltárni Törökkoppányban.² Ekkor a nagyjából ÉÉNY–DDK-i tengelyű épület északkeleti részét bontottuk ki (2. ábra, 1-3. helyiség, II. tábla 1.).

Északon a 6,5 m belterű előcsarnok helyezkedett el. A bejáratát keleten találtuk meg, itt a küszöbe is megvan, a benne lévő két kerek mélyedés alapján kétszárnyú ajtaja volt. Az előcsarnok berendezéséből nem sok maradt, az északi falnál, a helyiség közepén egy kis tégladarabokból rakott padka volt, a padló habarcsrétegének maradványait is megtaláltuk. Az előcsarnok délkeleti sarkában egy kisebb, területen kb. 130 cm hosszú, 25 cm széles és kb. 30 cm magas padka volt a fal mellett. Alsó téglasorával egy vonalban egy habarcsba rakott téglapadló maradványa is megmaradt. A fal itt vörös, vízszáró vakolattal volt vakolva. Rendes, mélyen alapozott fallal nem volt leválasztva a terület, de a habarcs kiugrása alapján, valamilyen könnyűszerkezetű fal, elválasztás volt. Talán valamilyen fali kút, esetleg külön helyiség lehetett itt.

Ettől délre volt a 2,2 m belterű, langyos helyiség. Padlója nem volt meg, szintje a falon lévő vörös vakolat alapján határozható meg. A helyiséget hypocaustum fűtötte, a kis helyiség közepén 70×80 cm-es pilléreket találtunk. Beásott kis gödrökbe alapozták ezeket. A szelvényünkbe két darab esett, eredetileg négy lehetett. A pillérek által tartott padló – a fal vakolása alapján – 110–115 cm-re volt az alsó, padló alatti fűtőhelyiség szintjétől. A helyiség északi falában 20–25 cm széles, függőleges csatornákat alakítottak ki, amelyek a hőt vezették.

A langyos helyiségtől keletre egy kisméretű, 2–2,2 m belterű, közel négyzet alakú helyiség, az illemhely volt. Keskeny ajtaja a langyos helyiségből nyílt. 15 cm vastag terrazzo padlója volt, amely az ajtó szintjétől és a langyos helyiség padlójától lentebb helyezkedett el. A víz ide folyt be a langyos helyiségből, ezzel öblítették a mellékhelyiséget, majd a használt víz a keleti fal alján lévő kissé lejtős padlójú lyukon folyt ki, amely egy nyitott vízvezető csatornában folytatódott. A csatorna kezdetét találtuk itt meg, egy hosszabb, kb. 20 m-nyi szakaszát a területen lévő pincétől délre bontottuk ki, a telek délkeleti részén. A földbe mélyedő, de nyitott csatornát, téglából és különböző méretű, laposabb kövekből rakták. A csatorna másik részét az 1980-as években, Kovács Gyöngyi vezetésével tárták fel az út túloldalán lévő telken, területünkől délkeletre. A fürdőben használt vizet a patakig vezette le.

² A feltárásokról bővebben: Molnár 2021b

2. ábra. Törökkoppány – Központ, török fürdő: A fürdő feltárt részének alaprajza. 1. előcsarnok, 2. langyos helyiség, 3. mellékhelyiség, 4. forró helyiség, 5. a kemence számára kialakított helyiség, 6. fűtőkamra, 7. a vízvezető csatorna

A feltárást 2020-ban folytattuk. Az újabb feltárás költségét is a Törökkoppányi Önkormányzat és helyi civil szervezetek fizették.³ A munkát 2020. június 11-én kezdtük meg, az előző évben letakart falak kinyitásával. A korábbi feltárástól délre a 8. szelvényt nyitottuk, itt, a nyugaton levő faépület miatt, nem tudtuk az épület teljes szélességében kiásni. A forró helyiség déli részét már az épület teljes szélességében feltártuk, itt volt a 9. szelvény. Délen, a kemencés helyiségben és attól délre nyitottuk meg a 10., a mellékhelyiségtől keletre a 11. szelvényt (2. ábra, 4-6. helyiség, I. tábla 6.).

A munka során jórészt az újkorban megforgatott földet szedtük el. A fürdő keleti és déli falai elég magasan megmaradtak, a felmenő falszakaszok is 1 m magasan álltak. A nyugati fal jelentős részét és a hypocaustum pilléreit jórészt kiszedték az újkorban, ahogy a tavaly feltárt északi falat és a keresztirányú belső falakat is. A munka végeztével meghatározható volt az épület teljes mérete: hossza 23,7 m, a szélessége 7,9 m volt (II. tábla 5.).

A forró helyiség kb. 6,5×6,2 m-es belterű volt (II. tábla 2-3.). A közepén kereszt alakban sávalapot építettek, amelyeken a padlót tartó pillérek álltak, közöt-

tük feketére égett járatok voltak. A sávalapok között lévő területen is álltak kissé földbe ásott gödörbe alapozott pillérek, így a helyiségben összesen kb. 24 pillér tarthatta a padlót, amelyek nagysága 45×50 és 55×70 cm között változott. A falon jól azonosítható az egykori padló szintje, több helyen a 1,5 cm vastag kőlapok maradványai is látszottak. A padló fölött foltokban halványvörös vakolatot találtunk, alatta, a kb. 1 m magas fűtőtérben feketére volt égve a fal. A forró helyiség keleti falán 3 szellőzőcsatorna volt kialakítva, a nyugati falon is ennyi lehetett. A padló alatt nyitottak voltak, a felső helyiségben a falban futottak.

A tüzelőberendezés számára kialakított helyiség – kazánház – beltérére alig 150 cm (II. tábla 2, 4.). A forró helyiségtől elválasztó északi fala a padló felett zárt lehetett, alul boltíves volt, amire a keleti fal erős átégése is utal. A forró levegő a boltívek alatt áramlott a forró helyiségbe. A kemencés helyiség közepén volt a kemence, a nyugati oldalán egykor nagyobb 90×55 cm-es pillér állt, keleti párját nem találtuk meg az újkori beásással erősen rombolt területen. A kemence felett lehetett a víztartály, amelynek felmelegített vize a fürdő falában jutott el a fali mosdómedencéig. Sajnos az épület felső részének pusztulása miatt erre csak néhány kerámiavezeték-töredék utal. A helyiség déli falán dongaboltozat indulását lehet megfigyelni, a keleti és nyugati falának közepén egy-egy szellőzőnyílás volt.

3 Ezúttal is köszönjük Törökkoppány település Önkormányzatának és lakóinak, a Völgy Hangja Fejlesztési Társaság Közhasznú Egyesületnek, a Törökkoppány Községért Közalapítványnak és Zana Istvánnak a segítségét.

A fürdő legalább egyszer jelentős átépítésen esett át. A forró és a kemencés helyiségben is megújítás nyoma látszott a padlófűtés szintjén. Alul a középkori rétegen és az altalajon égett, faszenes égett réteg volt, amire 2–5 cm vastag téglatörmelékkel feltöltés került, majd ezen újabb faszenes réteg feküdt. A forró helyiség keleti falát egy falpillérrel erősítették, ez alatt is megfigyelhető volt a korai égésréteg, és mögötte a fal is feketére égett. A két helyiséget elválasztó fal déli oldalára 30 cm-es megerősítés került, ami szintén a már feketére égett falhoz épült.

A kemence is megújításra került, korai formája nehezen rekonstruálható. A platni alatti területet tégladarabokkal rakták ki, a szélén, körben, szabályosabb féltéglákat, belül kisebb töredékeket használtak. A kemence északi falának alja megmaradt, habarcsba tett féltéglából készült. Míg a platni alatti, téglával kirakott terület kerek kemencére utalna, a fal alapján egy szögletes, 130×130 cm külső méretű kemencét rekonstruálhatunk. A korai kemencét később elbontották, maradványaira a helyiségben máshol is megfigyelhető téglatörmelékkel került, amire az új kemence épült. A kései tüzelőberendezés téglalap alakú volt, a külső mérete 1,7×2 m-es, a tűztere 120×100 cm-es lehetett. Az új platnit egy 4–5 cm vastag sárgás feltöltéssel alakították ki, később megújították. A kemence fala agyagba rakott téglából készült, északon, a helyiség északi falához építve maradt meg legjobban (II. tábla 4.). A kemencének a forró helyiség padlója alatti térbe vezető nyílását is agyagba tett téglából alakították ki az északi alapfalon. A nyílásnál lerakott 4×2 db téglát feketére égett, előttük a forró helyiség tűzterében lévő sávalap erősen hamus volt.

A kemencét a tőle délre fekvő helyiségből, a falon lévő 2 m széles nyíláson át fűtötték. A 3,2 m széles és 4,9 m hosszú belterű helyiséget faraktárként is használhatták. Az alján, egy szintben a kemencével ledöngölt vörösesbarna padló, felette 3–10 cm-es hamus-faszenes réteg volt. A kemence és a falon lévő nyílás előtt legalább 1,8 m hosszú, 2 m széles gödröt ástak, amelynek alja a kemence felé lejtett, az oldalát 4 sor téglával rakták ki. A gödör hamus-faszenes feltöltéssel volt tele, ide húzták a kemence hamuját, amit időnként elvihettek.

A fürdő a 16. században épült, ahogy azt írott források és a feltárás eredményei alátámasztják (2. ábra, II. tábla 5.). A fürdő két fázisban épült, először a fontosabb helyiségeket, a kemencének kialakított, a forró és a langyos helyiséget építették meg. A 80 cm vastag falak téglából készültek, a felmenő fal külső oldalán voltak csak másodlagosan felhasznált kváderkövek. Ezután épült meg az előcsarnok, a mellékhelyiség és a fűtőkamra vegyes kváderköves, téglás alapozással.

Mindkét évben értékes leletanyagot találtunk. A kerámiaanyag a 13–14. századtól tart a modern korig. A török korból mázas díszkerámia és bosnyák töredékek is kerültek elő. Több kályhaszemet, érmét, (tavaly mérleghúlyt, plombát, gyertyatartót), kerámia vízvezetékcsövet találtunk.

A feltárásokon a Rippl-Rónai Múzeum munkatársai közül Balla Krisztián, Cserép Tamás, Papp Zoltán, Nyári Zsolt, Stunya Péter technikusok-rajzolók és Molnár István régész vett részt.

Berzence – Várdomb (19689)

Molnár István

Az egykori berzencei vár maradványai a község belterületén lévő dombon rejtőznek (III. tábla 2.).⁴ Az építése pontos dátumát nem ismerjük, de 1444-ben már biztosan állt itt valamilyen épület. 1468-ra az erősség Szentersébeti Forster György tulajdonába került, 1490-ben özvegye, majd az őt feleségül vevő Bornemissza János, 1527-ben Szalay János lett az erősség tulajdonosa. Az 1532-es hadjárat során az őrség meghódolt, de a vár magyar kézen maradt és az 1540-es években már biztosan jelentősebb katonaság állomásozott itt. 1566-ban, Szigetvár elestének hírére az őrség elhagyta a várat. A török Berzencét néhány központtá tette, több száz fős katonaság állomásozott benne. A vár a 15 éves háborúban gazdát cserélt, majd az 1664. évi téli hadjáratban rövid időre ismét magyar kézre került. A hadjáratban résztvevő Eszterházy Pál Mars Hungaricus című művében megjelent alaprajza és leírása a legfontosabb forrásunk az épületegyüttes formájáról. A vár magas dombon épült, amelyet ekkor még minden oldalról víz vett körül. A téglafalakon kívül kerek rondellás palánkfalak álltak. Egyelőre kérdéses, hogy a kiürített, felgyújtott, majd újra török kézre került erősség a későbbiekben milyen szerepet kapott. Evlia Cselebi mindenesetre a vár újjáépítésének megkezdéséről írt. A falak maradványai az újkorban jórészt elhordásra kerültek, a felszínen látható nyomuk nem maradt.

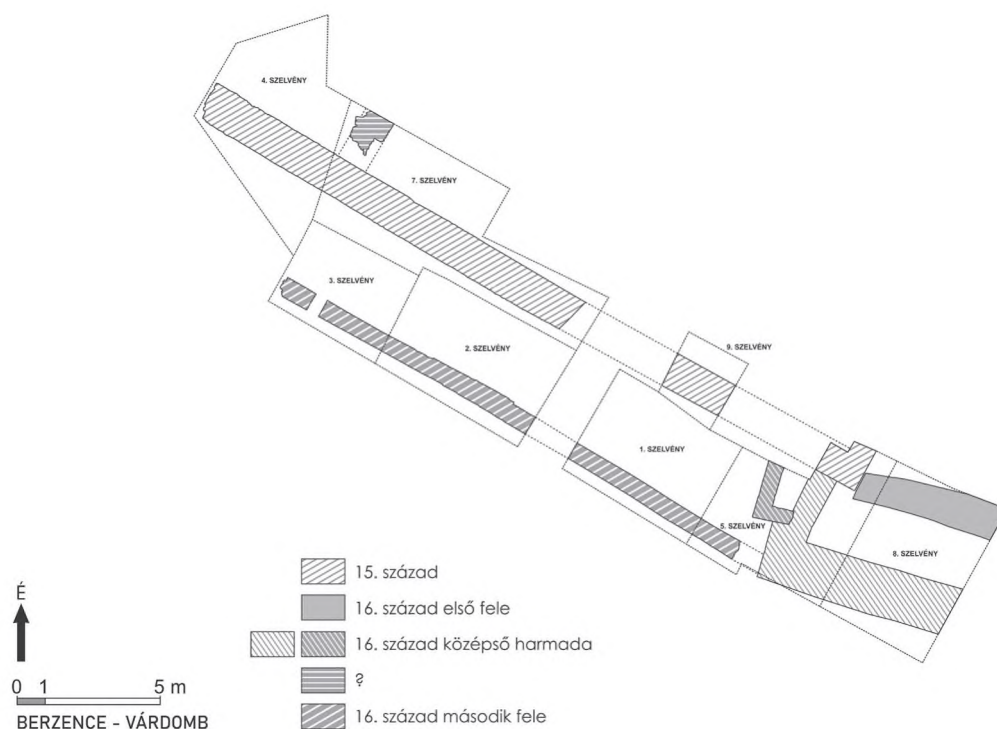
A vár dombját évtizedekkel korábban építkezésekkel bontották meg, azóta a domb nyugati oldalából már többször leszakadt egy-egy darab, ami után falszakaszok váltak láthatóvá, illetve semmisültek meg. A berzencei önkormányzat próbálta megóvni az erősen veszélyeztetett lelőhelyet, korábban egy támfalat is építettek. 2019-ben, miután a legutóbbi leszakadás után dokumentáltuk a kilátásó falcsonkokat, az önkormányzattal együtt elhatároztuk egy több évre tervezett feltárás megkezdését.

A berzencei önkormányzat által biztosított önerővel sikeresen pályáztunk a Nemzeti Kulturális Alapnál. Az elnyert összegből a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum munkatársai 2021. áprilisban kezdték meg a vár feltárását. Ezúttal is köszönetet mondunk a feltárás minden támogatójának és résztvevőjének, különösen azoknak, akik önkéntes munkájukkal segítettek.⁵ Az első évben csak a terület délnyugati sávját kutattuk (3. ábra, III. tábla 1.), az egész domb feltárása és egy romkert kialakítása még sok ásatási évadot igényel. A középkori szint néhol 2 m mélyen található, ezért hatalmas mennyiségű törmelékkel kell eltávolítanunk, ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy a vár felmenő falai helyenként 1,5–2 m magasban megmaradtak.

Az első feltárási évad után még csak keveset tudunk a vár építéstörténetéről és formájáról. Az eddig feltárt falak közül a legkorábbi a délnyugati oldalon épített, kb. délkelet-északnyugati irányú téglafal, amelyet (két, a

⁴ Bővebben a várról és a feltáráról Molnár 2021c; Molnár 2022

⁵ Ezúton is megköszönjük Halász József, Béres Gábor, Debreceni Attila, Jancsekity Gábor, Várviy Péter, Horváth Sándor, Huszár Péter, Kalmár Péter közreműködését, akik 1 vagy 2 napi önkéntes munkájukkal segítettek a feltárást.

3. ábra. Berzence – Várdomb: A feltárt falszakaszok kora

fák miatt kihagyott rövid szakasz kivételével) nagyjából 27 m hosszan bontottunk ki (IV. tábla 1.). A fal alapozása 160 cm széles, a felmenő falak 130–140 cm-esek voltak. Az alapozás alját nem értük el, de legalább 1,3 m mélyen volt. Az északnyugati vége megsemmisült, nagyjából 33–36 m hosszú lehetett kezdetben a vár délnyugati fala. A fal délkeleti végét megtaláltuk, a derékszögben csatlakozó, kötésben lévő délkeleti várfalnak csak első 0,2 m-e esett a szelvényünkbe.

A várfalak külső oldalához később több méter magasan földet hordtak, ami nem csak az általunk feltárt délnyugati oldalon, de a domb leszakadt részénél, az északnyugati fal külső oldalán is megfigyelhető. A réteg átvágásakor megállapítottuk, hogy az alattaj felett egy keményre döngölt, azon egy téglaporos réteg volt, ezt követte a feltöltés, amelyben késő középkori kerámia volt. A szelvényeinkben 1,5–2 m magasan megmaradt földréteg külső oldalán cölöpsor, palánkfal állhatott. A feltöltésbe, a várfal külső oldalához egy különálló sírgödörben egy, míg egy nagyobb téglalap alakú gödörben négy – feltehetően valamilyen harci cselekményben elhunyt – embert temettek el. A sírokat későbbi gödrök rombolták. Az egyik elhunytat elföldelés előtt elfelejthették kifosztani, mert a medencecsontjánál megtaláltuk az egykor az erszényében vagy ruhájába varrva hordott pénzerméket. A talált aranypénzek (egy Albert, három Mátyás és egy II. Ulászló) kevésbé alkalmasak a datálásra, a 36 ezüstpénz közül a legfiatalabb 1532-ből származik, ami a halottak eltemetésének a lehetséges legkorábbi időpontja (IV. tábla 3.). Mivel a feltöltés korábbi a síroknál, azt legkésőbb a török kor elején, de akár évtizedekkel korábban el kellett készíteni.

A vár keleti sarkánál legalább kétszer jelentős átépítést végeztek. A középkori fal délkeleti végéhez egy valamivel keskenyebb, 120 cm széles falat építettek, amely nyugat-keleti irányú, kissé megtörik a korábbi falhoz képest. A vár déli sarkára később egy nagyobb bástya épült (IV. tábla 2.). A korábbi fal visszabontott maradványa és a középkori várfal sarka a későbbi bástya padlója alá került. A bástya kialakításakor a várfal délkeleti végétől 80 cm-re nyugatra egy, délről merőlegesen csatlakozó, alapozásában 160 cm, a felmenő részén 110 cm széles, merőleges téglafal épült. A fal kb. 2,4 m után megtörik, keletre fordul, azaz a déli végéhez egy vele kötésben lévő, hegyesszöglet bezáró nyugat-keleti irányú fal csatlakozott, amely a domb lejtése miatt is, nagyon mélyen volt alapozva. A felmenő részét teljesen kitermelték, alapozása 180 cm széles. A fal 5,6 m-es szakasza esett a szelvényünkbe, de még folytatódik kelet felé. Remélhetőleg a következő feltárási évad során sikerül a bástya keleti végét feltárni, formáját rekonstruálni. Az alapozás padló alatti visszatöltésében késő középkori kerámiát és két 1527-es pénzt (I. Ferdinánd és I. János vereteit) találtuk, ami megadja a bástya építésének lehetséges legkorábbi időpontját is.

A bástya nyugati fala és a várfal déli oldala közé hegyesszögben elforduló 60–70 cm vastag téglafal épült. Egész téglából és kisebb darabokból is van falazva, az alapozás rossz minőségű, kisebb habarcsba tett tégladarabokból állt. Feltehetően egy trapéz alakú aknákat alakítottak ki, amelynek belsejében középkori kerámiát (pl. grafitos bécsi fazék töredékeit) találtunk. Egy török kori gödör rombolta a falat, úgyhogy az biztosan nem állt a török kor végéig.

1

2

III. tábla. 1-2. Berzence – Várdomb: Drónfelvétel a feltárásról és a vár környezetéről.
(Fotó: Balla Krisztián)

1

2

5

3

4

6

7

IV. tábla. 1-8. Berzence – Várdomb: 1. A délnyugati várfal 2. A déli bástya nyugati és déli falának maradványai
3. A várfal külső oldalához ásott sírban talált pénzek (Csernák Bálint felvétele) 4. Gyűrű 5. A bástya padlóján
lévő égett rétegekben fekvő szakállas puskák bontása 6-7. Szakállas puská és kard, restaurálás előtt.

A bástya földszintjének keményre járt korai járósíntjén égésnyomok, felette faszenes, omladékos réteg található. Az utóbbiban Miksa 1566-os kiadású pénzét találtuk meg, ami a bástya első leégésének lehető legkorábbi időpontját adja meg. Erre egy sárga réteg került, amelyen szárazon lerakott téglapadlót, majd ennek részleges pusztulása után egy új, tapasztott padlót alakítottak ki. Az alatta lévő feltöltésben talált tucatnyi összeoxidálódott érme közül az egyik III. Ferdinánd dénára, ami alapján a padló leghamarabb 1637-ben készült.

A külső várfalon kívül, attól kb. 4 m-re téglafalat építettek a falon kívüli földfeltöltésbe. A 70 cm széles, sekélyen alapozott fal a déli és keleti bástyák között, a várfallal párhuzamosan futott. A fal déli részénél lőrészerű lyukat alakítottak ki, a fal alapozása is hiányzott. A fal későbbi a bástyánál, de több, tövébe ásott hódoltság kori gödör sértette az alapozását. Lehetséges, hogy készítésekor még magyar kézen volt a vár, de lehet, hogy a török kor első évtizedeiben épült.

A két fal közötti területbe számos török kori tárológödör volt ásva, egy részük a megszokott háztartási hulladékkal töltődött fel, ezekből többet fed egy újabb török kori réteg. A gödrök másik része égett kerámia- és kályhaszemekkel, szétvert cserépkályhák darabjaival volt tele, amiket a késői pusztulás utáni eltakarítás során temettek el. Egy ilyen gödör volt a déli bástya belsejében is.

A nyugati oldalon talált jelenségek pontosabb értelmezése is egy következő feltárás során válhat lehetővé. A 7. szelvényünkben egy, a középkori várfalra merőleges fal indítását találtuk meg, mellette két járósínt maradványait azonosítottuk.

A feltáráson nagyon értékes leletanyagot találtunk. Különösen szerencsések voltunk a bástya belsejének feltárásakor, hiszen a leégés során keletkezett vörösre égett, omladékos rétegben több edény töredékei, balta, sarló és kisebb fémtárgyak mellett 3 szakállas puskát (IV. tábla 5-6.), valamint a bástya beborult ajtajának vaspántjait is megtaláltuk. Sajnos a fémtárgyak erősen megégtek, remélhetőleg a restaurálás után visszanyerik eredeti formájukat.

A többi szelvényben talált leletanyag egy része is háborús időszakhoz köthető. Több vas és kő ágyúgolyó, nagyjából félszáz, egyéb lőfegyverbe való golyó, több nyílhegy mellett, egy restaurálásra váró törött kard (IV. tábla 7.), és egy pattantyúskészlethez tartozó mérőeszköz emelhető ki. A kisebb fémelemek közé tartozik nagyszámú pénzérme, több gyűrű, textilbálákról származó ólomplombák, egy török pecsétnyomó, valamint lőszerszám-díszek, csatok, veretek. Hatalmas mennyiségű kerámiatöredéket találtunk, amelyek legkorábbi darabjai késő középkori edényekből származnak, nagyobb részük hódoltság kori. Nagy mennyiségű kályhaszemet, több török rézedény töredékét és egy rézbográcst is találtunk. Egy hódoltság kori gödörben értékes Árpád-kori kőfaragvány volt (4. ábra), amely egy környékbeli templomból származhat, ahonnan a törökök hozták el a várhoz. A kő felső részébe az alquerque nevű játék tábláját rajzolták be.

A feltáráson a Rippl-Rónai Múzeum munkatársai közül Molnár István, Balla Krisztián, Cserép Tamás, Nyári Zsolt, Papp Zoltán, Stunya Péter vett részt.

4. ábra. Berzence – Várdomb: Hódoltság kori gödörben talált Árpád-kori kőfaragvány

Zamárdi – Rétiföldek (20408)

Balogh Csilla

2021. augusztus 2–20. között került sor Zamárdi-Rétiföldek régészeti lelőhelyen arra a tervátadásra, mely a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézete és Zamárdi Város Önkormányzata között létrejött együttműködési megállapodás keretében, a Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeummal szakmailag együttműködve, az EMMI támogatásával valósult meg. A kutatási projekthez az Isztambul Medeniyet Egyetem Régészeti és Művészettörténeti Tanszéke, mint partnerintézmény csatlakozott.

A feltárás mindössze 226 m²-nyi volt, a 2018–2019-ben feltárt területek közé beekelődött, akkor kutatásra nem került területre korlátozódott. Ezen a keskeny, észak-dél irányba elnyúló sávon 27 régészeti objek-

tum került elő (2735–2761. objektumok), melyek egy hamvasztásos kelta sír kivételével (2739. objektum) mind az avar kori temető sírjai voltak, három sírsorba rendeződve.

A humuszolás során a területről átlagosan 60–70 cm, a megnyitott felület déli részén 110–130 cm vastagságú földréteg munkagéppel történő eltávolítására került sor.

Az egyszerű aknasírok mellett padkás és füles sírokat is megfigyeltünk (V. tábla 1). Az avar kori sírokból származó leletanyag alapján – lemezből kinyírt, trasszírozott veretek, valamint öntött bronz griffes övgarnitúrák, női csüngős övviselő és ahhoz tartozó áttört bronz korongok, Zamárdi-típusú felhúzott lemezgömbös fülbevalók, köles és fekete alapon sárga folytatott rátétmintás gyöngyökből álló vegyes nyakláncok – a temető ezen részén a 7. század utolsó negyedében, illetve a 8. század első évtizedeiben megásott sírok találhatóak. A férfisírok mindegyikében találtunk fegyvert, a legtöbben csak egy-egy nyílhegyet, de három sírban új applikációk kerültek elő. Ez a korszakban viszonylag ritka jelenség, hiszen a késő avar korban a sírokba már csak igen ritkán került fegyver.

A feltárt terület a mintegy 72.000 m²-nyi területen elterülő temető északi szélére esik. A feltárással most érintett három sírsor végétől 5-6 m-re északra egy, a sírsoroktól elkülönülő sír jelentkezett. A temető északnyugati részére egyébként is a korszakban megszokottnál nagyobb sírmélységek jellemzőek, de az említett, a többi sírtól távolabb elhelyezkedő 2759. sír extra mélységű volt (V. tábla 3.). A sír alja a nyesett felszíntől 322 cm-re esett (a mai felszíntől 398 cm). A sírakna hosszanti oldalainál széles földpadka húzódott. A nyesett felszíntől 280 cm mélységben elszenesedett koporsó került elő (V. tábla 2.). A koporsóban hasra fektetett helyzetben felnőtt férfi csontváza feküdt, mellékletei csak egyszerű használati eszközök (vaskés, csiholó, kovák) és egy vascsat volt. A feltárást megfigyelt jelenségek együttesen arra utalnak, hogy a szokatlanul mély gödörbe való leengedés után felgyújtották. Ennek a deviáns cselekedetnek az okát a csontváz felszedésekor megfigyelt nagyon súlyos csontelváltozásokkal magyarázhatjuk: a hát- és nyakcsigolyák össze voltak nőve, a férfi púpos volt, illetve két gerinccsigolyájába egy borda belenőtt.

Drávacárdony – Vízműtelep: Újabb török-kori rönkhajó a Drávából

Tóth J. Attila

Előzmények: Drávacárdonyi, Kenderáztató lelőhelyen Rózsás Márton helyszíni szemléje nyomán több rönkhajó maradványa vált ismertté. A Barcsi Múzeum kutatója török kori rézkancsót is talált a helyszínen, és ő volt az, aki a Petthő Gergely által leírt, 1603-ban elpusztított török átkelőhellyel kapcsolta össze a lelőhelyet.⁶ 2005-ben egy rövid víz alatti régészeti szemle során megállapítottuk, hogy rönkhajók nemcsak közvetlenül a part mellett, hanem a part előtti 6–8 m-es vízben is feksze-

nek, üledékborítás nélkül, jó fizikai állapotban. 2006 és 2010 között nemzetközi együttműködésben felderítettük a meder magyar és horvát oldalát.⁷ 30 rönkhajót azonosítottunk, amelyek 8–13 m hosszúak voltak, orruk hegyes, a hajófar egyenes záródású, nyitott, hornyolt végű, a horonyba faszegekkel rögzítették a lezáró faelemet. Több hajó oldalán kerek rögzítő-lyukakat találtunk, illetve az orrnál egyik esetben a nagyméretű lyukban egy gerendát is megfigyeltünk. A rönkhajókat egykor egymáshoz rögzítették, amely megerősíti azt, hogy egy török hídhoz, egy úgynevezett hajóhíddhoz tartoztak. Az egyik famintát sikerült 1572-re kelteznie Grynæus Andrásnak dendrokronológiai módszerrel. Mivel nem volt kéreg a mintán, ezért a hajó készítését a 16. század utolsó évtizedeibe helyezhetjük, amely korban megfelel az 1603-ban lerombolt hídra vonatkozó forrásnak. Hasonló jellegű rönkhajókat Barcsról és Tiszabecsről ismerünk.

Az új hajólelet bemutatása: 2021 augusztusában bejelentés érkezett a Rippl-Rónai Múzeumba – és általa Tóth J. Attilához – egy újabb rönkhajóról, Drávacárdony határából. A bejelentő Csokona Attila volt, aki Rózsás Mártonnal vette fel először a kapcsolatot. Egy horgászat alkalmával vették észre a hajót a part mellett.

A szeptember 9-i kiszállás alkalmával közepes vízállást tapasztaltunk, ezért a lelet nem emelkedett ki a vízből. A hajó a part mellett fekszik, egy 4–6 m széles „padkán” a sekély vízben. A Dráva ezen szakaszára az jellemző, hogy a part mellett meredeken leszakad a meder, több helyütt löszmeredély alkotta magas part is kíséri a folyót. A lelőhely mintegy 2,5 km-re van a drávacárdonyi török kori pontonhídtól, és 1,2 km-re a Drávacárdonytól délre, a temetőben elhelyezkedő Török-dombtól, amely egy török kori őrhely maradványa (VI. tábla 1.).

Megállapítottuk, hogy egy rönkhajó (egyetlen fátörzsből kifaragott hajótest) töredéke fekszik a víz alatt (VI. tábla 2.). Orra a folyásiránnyal szemben áll, jobb oldala 6,75 m hosszú (a hajó vége hiányzik, tehát teljes hossza nem mérhető), a legnagyobb mérhető szélessége 1,15 m. Teljes keresztmetszetet az orr részen tudtunk mérni, a test bal oldala hiányzik, ezért a hajótest maximális szélessége a mértnél nagyobb lehetett. Bejártuk a part menti sekély platót a környéken, további leletet nem találtunk.

Az egyik lépcsős lefaragás végénél, ahol a hajó oldala már repedt volt, fűrészeltünk egy famintát, amelyet Grynæus András megvizsgált. Az évgyűrűk sora illeszkedett az osztrák kronológiához, és a kivágás legkorábbi időpontja 1677-re helyezhető. Nincs meg a kéreg, nem tudjuk pontosan hány évet faragtak le a külső oldalából. Mivel rönkhajóról van szó, valószínűleg pár centiméter hiányzik csak, ami évtizedes nagyságrendű eltérést jelenthet, ennél sokkal többet nem. A hajó tehát a 17. század végére helyezhető, ami a török hódoltság legvége, illetve az azt követő időszak eleje.

Két fontos eltérést figyeltünk meg a török kori pontonhíd hajóihoz képest: 1. Az orr mögött kb. 1 m-rel egy, a test anyagából kihagyott, borda húzódik ke-

6 Rózsás M. 2002.

7 Tóth J. A. 2006, 2009a, 2009b, 2010a, 2010b, 2018.

1

2

3

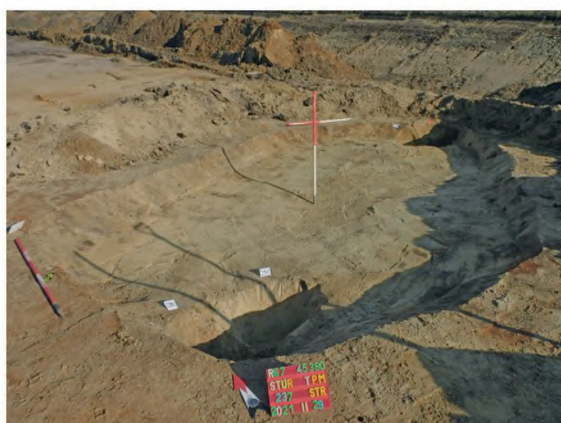
V. tábla. 1-3. Zamárdi – Rétiföldek: 1. 2760. sír. 2. A 2759. sírban az elszenesedett koporsó feltja 3. 2759. sír.

1

2

3

4

VI. tábla. 1-2. Drávai hajóleletek: 1. A szövegben említett Dráva-menti lelőhelyek elhelyezkedése. 2. A Drávagárdony-Vízműtelep melletti hajólelet alacsony vízálláskor, 2022 márciusában, Rózsás Márton felvétele. 3. Somogytúr – Tetves-patak mente: Félig földbemélyített kelta épület. 4. Somogytúr – Tetves-patak mente 2: Kora újkori félídig földbe mélyített épület maradványai.

resztben, amelyet keskeny, mély hornyok tagolnak (talán a fenékvíz áramoltatása miatt). 2. A jobb oldalon, az oldalfal felső része lépcsősen le van faragva. Erre a megoldásra csak hipotéziseink vannak: sérülés miatt meg kellett toldani a hajót, és így csapolták össze, vagy valamilyen felépítmény volt rajta, és annak rögzítésére használták. Bármilyen is a magyarázat, ez a két jelenség új a pontonhídhhoz képest, ezért jelenleg arra hajlunk, hogy ez a hajó nem a hídhhoz tartozott.

A lelet értékelése: Első lépésben szeretnénk tisztázni a drávagárdonyi és a drávatamási lelőhely kapcsolatát. A drávatamási rönkhajók az 1603-ban elsüllyedt pontonhídból származnak, és valószínű, hogy a törökök más célra használt, tehát korábban készített hajókat gyűjtötték össze a híd építéséhez. Az évgyűrűk vizsgálata alapján a szlovén kronológiával mutatkozott jó egyezés, vagyis a fák kivágási helye a Dráva-régió magyar-szlovén-horvát síkvidéki szakaszával azonosítható. A drávagárdonyi hajó a 17. század végére keltezhető, az évgyűrűk alapján a fa az osztrák kronológiához köthető, vagyis származási helye a Dráva-Mura vízrendszer felsőbb szakaszán lehetett. A két hajóelet tehát más kontextusból származik.

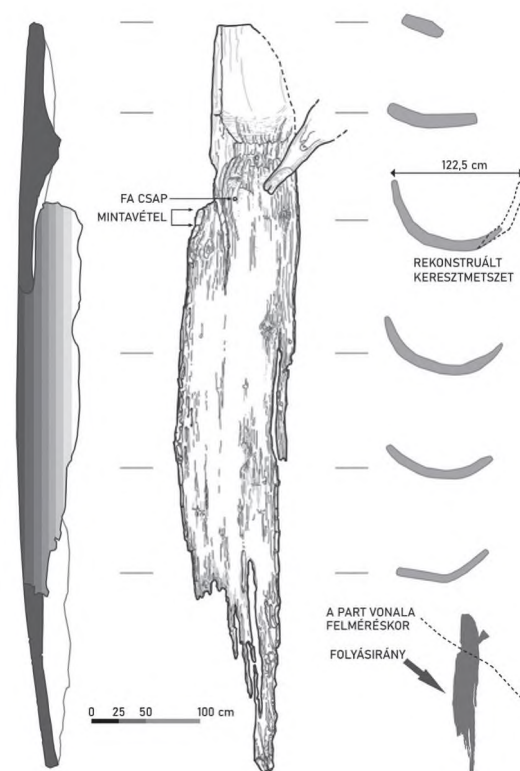
A drávatamási rönkhajók többsége gyakorlatilag hegyes végű cső, amelyet eredetileg a farnál egy hornyba erősített deszkával zártak le, az oldalakon kialakított lyukak segítségével erősítettek össze.

A drávagárdonyi hajó far-része sajnos nem maradt fenn. Az oldalán, illetve az orránál rögzítésre alkalmas lyukat nem észleltünk. A hajó két jellemző sajátossággal is rendelkezik. Az egyik az orránál, a rönkből kihagyásos technikával létrehozott keresztirányú széles, lapos borda, amelyen több hossz-irányú vajat, „kannelúra” található. A másik a bal oldalfal középső szakaszának felső részén megfigyelt „lépcsős” lefaragás (VI. tábla 2.).

A sajátos oldalkiképzés funkciója jelenleg párhuzam nélküli, okát nem tudjuk megállapítani. Az orránál megfigyelt kannelúras kihagyott borda azonban megtalálható a Drávatamási, Kenderáztató 20. számú rönkhajónál (5. ábra). A 20. hajó a többi rönkhajótól elkülönülve, a part mentén fekszik, töredékes állapotban.

Kronológiáját, a fa eredetét is figyelembe véve, a drávagárdonyi hajó a Dráva-mente török korának lezárásához, az azt követő újjáéledéshez köthető. Rönkhajókat halászatban és szállításban is használtak, illetve hajómalmok esetében ún. tombácként is. A lépcsős lefaragás lehet javítás (pótlás) nyoma, vagy a hajómalom szerkezeti elemeinek összekapcsolásával is összefügghet, de ennek a lehetőségnek a bizonyítása további kutatásokat igényel. A roncs tágabb környezetét szeretnénk oldalpáztázó szonárral, szűkség esetén régészeti merülésekkel felderíteni.

Szeretnénk köszönetünket kifejezni Csokona Attilának és Tóth Zoltánnak, akik a bejelentésen túl, a szemle alkalmával elkalauzoltak minket a lelőhelyre. Rózsás Márton segítette a kapcsolatfelvételt a bejelentővel, valamint a fotózásban is segítségünkre volt. Puskás Norbert, az Argonauta Kutatócsoport önkéntes búvára a mérésben és a fűrészelésben nyújtott

5. ábra. Drávatamási, Kenderáztató, 20. rönkhajó. (Rajz: Annie Dumont és Jean-François Mariotti)

segítséget. Grynaeus András soron kívül feldolgozta a rendelkezésére bocsájtott famintát. A Drávatamásinál nyújtott segítségükért köszönettel tartozom Annie Dumont-nak és Krunoslav Zubčić-nak, valamint az MRMT Búvárrégészeti Szakosztálya önkénteseinek.

Megelőző feltárások I: 67-es út kaposfüredi- és látrányi elkerülő szakasza

A 67-es úton a déli – Kaposfüredet elkerülő – és az északi – Somogytúrt, Látrányt és Balatonlelét elkerülő szakasz – már korábban megépült, 2020–2021-ben a 2x2 sávossá bővítésére, valamint két új csomópont megépítésére került sor.

Míg a déli szakaszon egyetlen jelentős lelőhely volt ismert (bár az egy új csomópontba esett), az északi részen, a Tetves-patak mentén, egymást érték a lelőhelyek. Így a 2021. évi feltárásba a Rippl-Rónai Múzeum mellett a szekszárdi Wosinszky Mór Múzeum és az Ásatárs Kft is besegített, a kaposvári múzeum egy lelőhelyen kiegészült a Salisbury Kft csapatával. Az északi szakaszon a próbafeltárások 2021. év végén, a megelőző feltárások 2021 őszi folytatásai. A lelőhelyeket délről észak felé követjük nyomon, az út kilométer-számolásának (szelvényeinek) megfelelően. Az ásatásokat a Várkapitányság Integrált Területfejlesztési Központ Nonprofit Zrt koordinálásával, a Nemzeti Infrastruktúra Fejlesztő Zrt megbízásából végeztük.

Kaposvár – Kaposfüred – Felső-erdő-dűlő (76265)
Molnár István

A hosszan elnyúló régészeti lelőhely Kaposfüredtől nyugatra, a Tüskevári-árok nyugati partján emelkedő enyhe dombon fekszik, melyet a 67-es út kettévág. 2019-ben Eszes Adrien végzett próbafeltárást a területen, amikor egy Árpád-kori település maradványait tárta fel.

A feltárást az útépitéshez igazodva több szakaszban 2021. június, július és november hónapokban végeztük. Összesen 9065 m²-t tártunk fel. Első ütemben az úttól és a körforgalomtól nyugatra lévő területeket, majd a következő lépcsőben a körforgalomtól, majd az országúttól keletre lévő részeket kaptuk meg és tártuk fel. Az úttól keletre lévő szakaszon nagy terület nem volt kutatható az erdős területek miatt. A tuskózás közben megfigyelést végeztünk, sajnos a gyökerek mélyen átforgatták a talajt, így nem találtunk objektumokat. A mezőgazdasági út elszedése után feltártuk az alatta lévő, erősen sérült objektumokat. A régi körforgalom területén az aszfalt elszedése után a korábbi alapozásra egyből kőréteget tettek, így itt nem tudtunk kutatni.

102 régészeti jelenséget bontottunk ki, amelyek egy Árpád-kori faluhoz tartoznak. A keltezhető leletanyaggal rendelkező objektumok mellett többet betöltése alapján ide sorolhatunk. A gödrök, cölöplyukak, árok mellett egy kutat és egy tüzelőberendezést is találtunk. A feltárt régészeti objektumból nagyobb mennyiségű leletanyag – nagyszámú fazék- és cserépbogrács-töredék, emellett sok állatcsont, megmunkált kötőredékek, több vastárgy (sarló, kés) került elő. A körforgalomtól délnyugatra sűrűsödő objektumokban sok kohósalak is volt, a területen vaskohászati telep is működött, de kohókat nem találtunk. A feltárt jelenségek az Árpád-kori Füred településhez tartoztak.

A feltáráson Molnár István, Balla Krisztián, Cserép Tamás, Nyári Zsolt, Papp Zoltán, Stunya Péter vett részt.

Somogytúr– Tetves-patak mente (45380)
Molnár István

A lelőhely Somogytúrtól keletre, Visztől délnyugatra, a Tetves-patak nyugati partján fekszik. A lelőhelyen 2005-ben Hajdú Ádám Dávid vezetésével végeztek feltárást, mely során késő bronzkori, kelta és római objektumokat találtak.⁸

A próbafeltárást során 3 kelta objektum került elő, a megelőző feltáráson 2265 m²-es felületen 51 régészeti jelenséget tártunk fel. A megnyitott felület szinte végig objektumokkal fedett volt, a feltárást eredményei megerősítették a lelőhely eddigi kiterjedését. Az ettől nyugatabbra lévő szervízútnál a felületen 60 cm mélyen még nem jelentkeztek az objektumok, ezért a terület nagyobb része feltáratlan maradt.

A lelőhelyen egy kelta és egy késő bronzkori telep objektumait bontottuk ki. 12 gödör a késő bronzkori Urnamezős kultúra időszakához tartozott, több közülük

gazdag leletanyagot tartalmazó, mély tárolóverem volt. 12 gödör az őskor időszakán belül pontosan nem keltezhető, jórészt szintén késő bronzkoriak lehetnek. 17 jelenség egy késő vaskori kelta településhez tartozott. Az 5 gödör, egy árok, 4 cölöplyuk mellett egy kemence és 5 épület sorolható ide. A kelta házak félig földbemélyítettek voltak, a rövidebb oldalakon 1–1 oszlophely volt, az egyik épületben tüzelés nyomával (VI. tábla 3.). A lelőhelyen számos gyeppasérc darabot, a gödrök oldalában számos gyeppasérc-eret találtunk. A gazdag gyeppasérc lelőhelyre támaszkodott a kelták vasművessége is. Bár kohó nem esett a megnyitott felületbe, a kelta objektumokban számos kohósalakot találtunk. A kelta objektumokban nagy mennyiségű leletanyag, a korszak jellegzetes kerámiaja mellett, vastárgyak (pl. vasfibula, csontnyelű vasár) is voltak. Két gödör újkori, 17–18. századi volt, 5 gödör leletanyag hiányában pontosan nem keltezhető, de betöltésük alapján ezek is régészeti korúak voltak.

A feltáráson Molnár István, Balla Krisztián, Cserép Tamás, Nyári Zsolt, Papp Zoltán, Stunya Péter vett részt.

Somogytúr – Tetves-patak mente 2. (96265)
Molnár István

A lelőhely Somogytúrtól keletre, a Tetves-patak nyugati partján fekszik. A lelőhelyen 1576 m² került feltárássra. A terület keletre lejt, az objektumok a nyugati, magasabban fekvő részén sorakoznak. Egy kora újkori (17–18. századi) telep objektumait, egy épületet, valamint 2 árkot és 8 gödröt tártunk fel. Az épület kissé földbe mélyített volt, tapasztott padlója nagyobb felületen megmaradt (VI. tábla 4.). A padló szintkülönbsége alapján valamilyen könnyűszerkezetű fallal két helyiségre lehetett osztva. A délkeleti fala mellett és a keleti sarkában egy-egy tüzelőberendezés maradványa volt, amelyek egy-egy helyiséghez tartozhattak. Feltehetően a török korban vagy közvetlenül azután telepedtek meg a vízjárta területből kiemelkedő dombon.

A feltáráson Molnár István, Balla Krisztián, Cserép Tamás, Nyári Zsolt, Papp Zoltán, Stunya Péter vett részt.

Somogytúr – Hegyalja-dűlő (49253)
Somogyi Krisztina

A lelőhely Visztől délnyugatra, Látránytól délkeletre, a Tetves-patak völgyében, attól nyugatra található. A főút felőli része alacsonyabb fekvésű, majd eltérő mértékben és helyeken emelkedő, legelővel fedett domboldal. A 2002–2015 között végzett terepbejárásokon középső és késő neolitikus (DVK és Lengyel kultúra), középső bronzkori (mészbetétes kerámia kultúrája) és kelta kori leletanyagot gyűjtöttek. A Molnár István vezette próbafeltárást a középső neolitikus falu és a kelta kori település területét érintette.

A megelőző feltárást során közel 10 000 m² területet (pozitív fedett 8670 m²) tártunk fel a 67. sz. főúttól nyugatra lévő részen (VII. tábla 1.). A viszi csomópont kiépítése során a Látrány felé, nyugati irányba vezető bekötőút új nyomvonala egy 200 m hosszú és 55 m szé-

⁸ Hajdú 2007.

VII. tábla. 1-6. Somogytúr – Hegyalja dűlő: 1. A viszi csomópont feltárása. 2. Középső neolitikus tömegsír. 3. A vonaldíszes telep sűrű része DDNy felől. 4. Antropomorf -rátét edényoldalon. 5. Csiszolt kőeszköz. 6. Festett zselizi töredékek. 7. Órlőkő depó a középső neolitikus telepről.

1

2

4

3

5

VIII. tábla. 1-5. Látrány – Szikesalja: 1-3. Árpád-kori kenyér sütő kemencék. 4. Bronzsarló az urnamezős kori telepen. 5. Őskori? sír maradványa.

les, közel Ny-K-i irányú sáv, amelynek ÉNy-i harmadát erdő fedte a feltárás idején, ezért nem volt feltárható.⁹ A sáv nyugati (kb. 3300 m²-es) részét neveztük 1. számú munkaterületnek, amely a patak árteréhez közelebb fekvő, mélyebb terület. A kb. 40 cm-es humusz alatt szürke öntéstalajréteg húzódott, amely egy barna (öntéstalajos) homokréteget fedett el. Ez utóbbiban jelentkeztek a régészeti korú objektumok, amelyek a sárga-szürke folyami homok altalajba mélyedtek.

Az 1. számú munkaterületen a középső neolitikus telep kisebb-közepes gödrökkel jelentkezett. A római időszakot megérő kelta település egyértelműen itt, a patakhoz közelebb húzódott, az akkoriban szárazabb időszak miatt. Az objektumok betöltése lényegesen sötétebb (feketésszürke, paticsal és faszénnel kevert), egyértelműen eltér az újkőkoriakétól. A gödrökön kívül lényeges eleme a falunak egy négyzetes, földbemélyített épület maradványa, amelyben eredeti helyén álló korongolt tálat találtunk. Az épületben végzett tüzelésről kiterjedt hamuréteg tanúskodott.

A kelta kori épületet az a kétágú árok vágta, amely NyDny-KÉK-i irányban húzódott az 1. munkaterület északi sávjában és minden korábbi objektumot vágott (felülrétegezett). Betöltése alapján megállapítható, hogy az árok egy ideig nyitva volt, sárga homokkal többször vékonyan bemosódott, majd egy valószínű áradás szürke iszappal öntötte el. Az árok feltehetően római kori a kevés kerámia alapján.

A domb lábánál a kelta és a neolitikus gödrök egymással szuperpozícióban kerültek elő. A kelta kori telep nyugat felé az említett dombajtó alsó részén is folytatódott, ahol egyetlen előtérgődörös kemence képviselte ezt az időszakot (az új látrányi bekötőút nyomvonalának Dny-i, feltárt részén).

A leendő vízi csomópont másik részét a délnyugati csomóponti ág jelentette. Ennek az ágnak az északi, kb. 65-70 m hosszú É-i, csatlakozó részét teljesen fel tudtuk tární a régészeti jelenségek szintjéig (2. munkaterület, VII. tábla 3.). A munkaterület északi sávjában voltak csak kelta kori objektumok.

A 2. munkaterület (a keleti szélét kivéve) a domboldal lejtőjén helyezkedik el, ahol az átlag 40 cm-es humusz alatt eltérő vastagságú, szürke homokréteg húzódik (erózió hozhatta létre). A neolitikus objektumokat – kevés kivétellel – elfedte ez a réteg, amely alatt barna homokréteg húzódik. A mélyebb gödrök a domboldalban, illetve annak alsó régiójában is a sárga folyami homok altalajba mélyedtek. Érdekes, hogy a domboldal alsó részén is voltak olyan objektumok, amelyek alját iszapos öntéstalaj fedte, tehát az öntésterület viszonylag magasan felhúzódhatott a neolitikumban.

A csomóponti ágban, de lényegében az egész lelőhelyen, a középső neolitikus falu objektumai vannak túlnyomó többségben. Megfigyeléseink szerint a település ÉÉK-DDNy-i irányban húzódik. Nyugat fe-

lől lehatárolható, bár elszórtan lehetnek még gödrök a domboldalban. A település déli szélét is meg lehetett határozni a próbafeltárás és a megelőző feltárás alapján. Dél, délnyugat felé haladva a település szórttá válik. Már a 2. munkaterület déli sávjának középső és Dny-i végében látható volt ez a tendencia. Meg kell jegyeznünk, hogy a 2. munkaterülettől délre lévő, mintegy 40 m hosszú szakaszon nem mehetünk a régészeti jelenségek szintjéig, ezért ez a rész nem lett feltárva. Tovább déli irányban már emelkedett a térszín a csomóponti ágban, 30–40 cm-es humusz alatt jelentkezett a kevés középső neolitikus gödör. A nyomvonal kanyarulatában már nem volt régészeti objektum, csak egy újkori tanya maradványai. A középső neolitikus település legsűrűbb része, amelynek részletei a próbafeltárás során kerültek felszínre, a csomóponti ág és a jelenlegi 67. számú főút között húzódik (VII. tábla 3.).

A települést a vonaldíszes kultúra legkésőbbi időszakában (ún. keszthelyi fázis) lakták (Kr. e. 5450/5400-5000/4950), de megérte az ún. zselizi stílus időszakát is. Ez utóbbira a jellegzetes vonaldíszes és vörös (néha sárga) festésű kerámiatöredékek utalnak (VII. tábla 6.). Két ép edényünk van, egyik jellegzetes kései vonaldíszes díszítésű. A leletanyagból megemlítenéd egy edényoldalon lévő, antropomorf jellegű (felemelt karra emlékeztető) applikáció (VII. tábla 4.).

A telepen jellemzőek a tárológödrök, sőt a kettős vermek is (egy gödör falából egy kisebb vermet mélyítettek ki az egyik oldalon). Több négyzet alaprajzú vermet tártunk fel. Számos hosszúkás, szabálytalan alakban elnyúló, rövid vagy akár 10 m hosszú árokszerű beásás került elő (Längsgrube), amelyek a korszakban szokásos oszlopszerkezetű házakat kísérték. A hosszú ideig lakott településen a korábbi házhelyeket a későbbi ráásások elpusztították, elfedték. Ezért kevés oszlophely maradt meg. Házrekonstrukcióra alkalmas oszlopszerkezet vagy annak részlete nem volt a feltárási területen.

Tudománytörténeti jelentőségű leletgyűjtést tártunk fel: egy ún. tömegsír (289. str., VII. tábla 2.). Egy téglalap alaprajzú veremben (351. str.) 4 felnőtt és egy 1 gyermek, valamint egy fiatal szarvasmarha csontvázat dokumentáltunk. Lehetséges, hogy a verem alján lévő felnőtt ember holtteste eleve bolygatott állapotban került a gödörbe vagy a későbbi rátemetések során a legelső csontvázat megbolygatták (a nem teljesen elbomlott testnek még voltak összetartozó, anatómiai rendben lévő részei). A legelső emberi csontvázon feküdt a szarvasmarha teteme, azokon pedig három felnőtt ember csontváza eltérő irányban és pozícióban. A kisgyermek csontmaradványai a legelső váz lábszára alatt és mellett kerültek elő. Magából a veremből néhány apró, középső neolitikus kerámiatöredék, további állatcsontok, néhány kovapattinték került elő. Megyénkben ez az első, közép-európai vonaldíszes korú tömegsír!¹⁰

Különösen izgalmas és kiemelkedő a lelőhely kő- és kova nyersanyaga, valamint eszközkészlete. Későbbi vizsgálatokkal szeretnénk meghatározni a nyersanyagok

⁹ Az erdő kivágása, tuskózása és a kivitelezési szint kialakítása 2022. februárban fejeződött be. Az áthelyezett szennyvízvezeték új árkában régészeti megfigyelés során 2 középső neolitikus gödröt dokumentáltunk, amelyek a település nyugati szélső objektumai közé tartoznak. Az erdő alatt, az új látrányi bekötőút nyomvonalán további régészeti objektum nem volt.

¹⁰ Az antropológiai vizsgálatot Köhler Kitti végzi.

lelőhelyét. Ezáltal megtudhatjuk, mely területekkel voltak kapcsolatban az itt élt emberek. A kova magkövek és hulladék arra utalnak, hogy a pattintott eszközöket helyben készítették. Egy nagyméretű, szépen csiszolt kőszerszóró (VII. tábla 5.). Sok őrlőkő került elő (ép, töredék és megmunkálatlan kődarab is). Egy esetben 6 ép darabot deponáltak egy gödörbe (a munkafelülettel lefelé fordítva), minden bizonnyal szándékosan (VII. tábla 7.). Több esetben egyesével földeltek el őrlőkövet a telepén.¹¹

A Somogytúr–Hegyalja-dűlőben lévő középső neolitikus település jelenségei, kerámia- és kőnyaga alapján jól illeszkedik a Balaton déli partján eddig ismert, hasonló korú telepek sorába (Balatonszárszó–Kis-erdei-dűlő, Balatonszemes–Szemesi-berek).

Látrány – Szikesalja (96273)

Dávid Áron

A Látránytól és a Tetves-pataktól keletre található lelőhely a patak enyhén emelkedő partján, a meredeken emelkedő domboldal nyugati szélén található. A Rippl-Rónai Múzeum megbízott régésze, Dávid Áron, a Salisbury Kft. bevonásával végezte a megelőző feltárást a 67. számú főút keleti oldalán. A lelőhelyen mintegy 200 m hosszúságban, a bronzkortól a vaskoron (kelta) keresztül az Árpád-korig, néhol egymást is fedve kerültek elő a régészeti jelenségek.

A lelőhely déli részén sűrűsödtek a késő bronzkori Urnamezős kultúra telepődései, melyek egyikéből egy bronz nyelnyújtványos sarló került elő (VIII. tábla 4.). Különleges egy hatalmas és igen mély, függőleges falú verem, melynek oldalfalát az alsó szinten kítapasztották és kiégették. Ebből a korból ilyen jelenség még nem ismert.

A kelta kori, nagyobb méretű telep a domboldalra is felhúzódott. Sajnos a telepjelenségeket a természetes erózió és a későbbi emberi beavatkozások erősen lepusztították.

Az ásatási terület északi részén nyúlik el az az Árpád-kori teleprészlet, amely a rádpusztai lelőhely folytatásának tekinthető. Kemence kemence hátán bukkant fel, több esetben épületek földbe süllyesztett maradványaival együtt. Három-négy kemence is tartozott egyhez (VIII. tábla 1-3). Hosszú használatra utal a kemencék többszörösen megújított sütőfelülete. A kemencék környezetében 10–20 cm magasan megmaradt, átégett oldalú gödöralkak talán kiégett szemes terménytárolók lehettek. Sajnos egy új szabály miatt, mely szerint a humuszolás csak az út építési felületének mélységéig végezhető, a középkori településnek csak a magasabb szinten jelentkező kemencéi voltak feltárhatók.

A 2020-ban végzett próbafeltárás (ásatásvezető: Molnár István) eredményeit igazolták a fenti megfigyelések.

Balatonlelle – Rád, Temetői-dűlő (44999)

Molnár István

A lelőhely Rádpusztától nyugatra, a Tetves-patak torolatánál található Szemesi-berektől keletre található. Korábban 3 lelőhely volt, 2005–2006-ban a kétsávos 67-es út építése előtt, az északi területen Serlegi Gábor, a középső részen Honti Szilvia és Németh Péter Gergely, a déli részen Molnár István vezetésével folyt ásatás. Somogy megye legfontosabb régészeti lelőhelyei közé tartozik. A korábbi feltárásokon újkőkori (DVK), rézkori (Boleráz/Baden kultúra), bronzkori (Somogyvár–Vinkovci- és Kisapostagi kultúra, Mészbetétes kerámia kultúrája, Halomsíros- és Urnamezős kultúra), vaskori (kelta), római kori, népvándorlás kori és középkori (Árpád-kor, késő középkor) településobjektumok, valamint késő rézkori, középső bronzkori, római, avar temetőrészletek, sírok kerültek elő.¹²

Az újabb megelőző feltárást novemberben az út keleti oldalán kezdtük meg. A terület objektumokkal sűrűn fedett volt, egyedül a legészakibb területen ritkultak meg kissé. Sajnos nagyobb területen 60 cm mélyen nem értük el az objektumok jelentkezési szintjét. Mivel itt töltés épül, így nem mehettünk lentebb, nagyobb szakasz feltáratlan marad, bár mélyebben biztosan objektumok vannak. A legdélebbi részen a mocsaras talajban nem látszottak az objektumok, csak néhány Árpád-kori kemence paticsos betöltése rajzolódott ki. Decemberben a mai út nyugati oldalán nyitottunk meg területet. A feltáráshoz kijelölt terület déli részén, nyugaton sem jelentkeztek az objektumok 60–70 cm-es mélységben, így újabb nagyobb terület maradt feltáratlan. A kijelölt terület északi részén értük el az objektumok jelentkezési szintjét az adott mélységben, itt is nagy objektum-sűrűséget találtunk.

Összesen 8049 m²-en, 304 régészeti jelenséget tártunk fel. A lelőhelyen talált legkorábbi objektumok a késő rézkori Baden kultúrához tartoznak. A lelőhely középső és északi részén lévő 40 objektum igen gazdag leletanyagot tartalmazott, bekarcolt díszítésű töredékek mellett festett töredék és mészbetétes díszű kerámia is előkerült. Különleges lelet egy úgynevezett Bratislava-típusú edény töredéke, amelynek ez az első Somogy megyei példánya. Egy emberi koponyát egy állatállkapoccsal és egy megmunkált kővel együtt helyeztek egy gödörbe (IX. tábla 1.). 3 nagyméretű, szabálytalan anyagnyerő gödröt és egy kemencét is feltártunk ebből a korszakból.

A bronzkorból több mint negyven objektumot bontottunk ki. A középső bronzkorhoz (a kisapostagi/mészbetétes időszakhoz) számos gazdag leletanyagot tartalmazó gödör tartozott. Nagyon szépen díszített mészbetétes díszű töredékek, több, szinte teljesen ép edény is előkerült. Egy gödörbe nagyméretű őrlőköveket deponáltak (IX. tábla 4.). A késő bronzkori Halomsíros kultúra gödrei is szép leletanyagot tartalmaztak, majdnem ép edények, agyagnehezékek is előfordultak.

11 A kövek archaeobotanikai vizsgálatát Pető Ákos végzi.

12 Molnár – Sipos 2007a, Serlegi 2007., Honti – Németh 2007.

IX. tábla. Balatonlelle – Rád, Temetői dűlő: 1. Késő rézkori gödörben talált állat és emberkoponya. 2. Római kori félig földbe mélyített épület. 3. Avar kori kettős temetkezés. 4. Bronzkori gödörbe deponált őrlőkövek. 5. Római kori kézi malomhoz tartozó őrlőkő-pár. 6. Árpád-kori külső kemence. 7. Fél szarvasmarhacsontváz Árpád-kori gödörből. 8. Árpád-kori kemencebokr.

1

2

3

4

5

6

7

X. tábla. 1-2. Balatonlelle – Csillagpuszta: 1. Az avar települést határoló kettős árokrendszer. 2. Rézkori gödör edénytöredékekkel. 3. Kaposvár, Keleti Ipari Park I. ütem: Emberi csontváz maradványa és állatcsontok egy késő bronzkori gödörben. 4-7. Kaposvár, Keleti Ipari Park II. ütem: 4. Árpád-kori építmény megújított kemence maradványával és a tetőszerkezet oszlophelyeivel. 5-6. A 105. objektum kohóomladékokkal, és a gödör az omladék elbontása után. 7. Omladékkal feltöltött gödör.

A római telep a lelőhely középső és déli részén húzódott, több gödör, árok, cölöplyuk mellett épületek is előkerültek. A házak a lelőhely délebbi részén sorakoznak, nyolcat tártunk fel belőlük. Nyugat-keleti tájolásúak, a rövid oldaluk közepén volt 1–1 oszlophely, de volt, amelyik több cölöplyukat is tartalmazott (IX. tábla 2.), és egy hatoszlopos épület is előkerült. Az egyik házban tüzelésnyom volt, egy másikban két összeálló őrlőkö (IX. tábla 5.). 5 külső kemence és egy kút is római korinak bizonyult. Az épületek jól illeszkednek a 2005-ös feltáráson talált római településrészlethez. Fémkeresővel és a feltárással több római érmét találtunk.

Az úttól nyugatra lévő területen 3 avar temetkezés került elő. Egy idősebb férfi és nő közös sírgödörbe lett eltemetve (IX. tábla 3.), míg egy kisleányt tőlük néhány méterrel távolabb külön temettek el. A női sír rabolt volt, itt egy kosaras fülbevalót, a férfi sírban egy vastút, a gyermeknél gyöngysort találtunk. A 2005-ben végzett feltárással, ezekhez közel egy övveretes gyermeksírral került feltárással. Az egymástól távolabb jelentkező sírok egy kisebb temetőhöz tartozhatnak, az 1986-os leletmentés során feltárt sírokkal együtt.

Az Árpád-korból is több objektum került elő. 8 külső kemence közül kettő, illetve három egy bokrot alkotott (IX. tábla 6, 8.). Több Árpád-kori gödör közül az egyikben egy félbevágott szarvasmarhát földeltek el (IX. tábla 7.). Egy kisméretű, félig földbemélyített kőtűzhelyes épület kora Árpád-kori lehet.

A feltáráson Molnár István, Balla Krisztián, Cserép Tamás, Nyári Zsolt, Papp Zoltán, Stunya Péter vett részt

Balatonlelle – Csillagpuszta (44996) – Próbafeltárással 2020

Somogyi Krisztina

2020. novemberben próbafeltárást végeztek a Rippl-Rónai Múzeum munkatársai a lelőhelyen, amely az M7 autópályakapcsolattól délre található, a 67-es főút mindkét oldalán. A Tetves-pataktól keletre, a szennyvíztisztító telep felé vezető földúttól délre nyúlnak a határai.

A lelőhelyen összességében telepmaradványok ismertek a középső neolitikum (DVK), a középső rézkor (Balaton-Lasinja kultúra), a késő rézkor (Boleráz- és Baden kultúra), a kora bronzkor (Somogyvár-Vinkovci kultúra), a késő bronzkor (Urnamezős kultúra), továbbá a római kor és az avar kor időszakából. A lelőhelyen 2005-ben volt megelőző feltárással Molnár István vezetésével (RRM),¹³ ezért a feltárt terület mentén nem jelöltek ki kutatászondatakat. A feltárt résztől északra, a főút két oldalán lévő szondákban 30–35 cm mélységben már elértük a sárga homokos altalajt. Itt a lekopott térszínen árokszakaszok kerültek elő.

A feltárt nyomvonalától délre, a főút Ny-i felén tervezett lehajtó északi részén még sekélyen, 45 cm körül jelentkezett a sárga homokos altalaj. Dél, délnyugat felé haladva a humusz is megvastagodott, és az alatta lévő vörösesbarna talajrétegben jelentkeztek a régészeti objektumok. A DNy-i völgyesedésben objektumot már nem találtunk.

A lelőhelyen 17 str. számot osztottunk ki a próbafeltárással. A feltárt legkorábbi objektum a középeurópai vonaldíszes kerámia kultúrájának (régebbi néven DVK) egyik gödre. Két további gödörmaradvány a kevés, jellegtelen őskori kerámia miatt a terepen nem volt pontosabban datálható. A jelenségek részben árokszakaszok (amelyek egy része ugyanannak a hosszú ároknak a részei lehettek). Ezekből két árokszakasz volt datálható a római korszakra. A római kori telep része volt egy (feltehetően) kút, amelyet a nyelési szinthez képest másfél méteres mélységig bontottunk ki. A telep egyik szélső objektumát már a berek felé lejtő térszín aljába ásták bele az akkori szárazabb periódus idején. Az avar korszak hagyatéka egy előtér-gödör kemence.

Résztvevők: Somogyi Krisztina, Molnár István régészek, RRM technikusai

Balatonlelle – Csillagpuszta (44996) – Megelőző feltárással 2021

Gulyás Gyöngyi – Gallina Zsolt

A lelőhelyen közel 14.000 m² nagyságú területen került sor megelőző feltárással. A munkálatok a 67. sz. főút mindkét oldalán, változó szélességű (2–7 m) sávban, továbbá egy Ny-i kiszélesedő és egy DK-i szélesebb felületen folyt. A feltárással csak a kivitelezési mélységig végezhetjük, mely 30–50 cm között változott, így a Ny-i, mélyebben fekvő, a próbafeltárással megfigyelt népvándorlás kori telepjelenségekkel érintett területen csak elvétve találtunk régészeti beásásokat, ugyanis azok foltjai a szubhumuszban ritkán voltak megfigyelhetőek.

A feltárással összesen 183 jelenséget bontottunk ki, melyek közül négy árok a korábbi, a 67. sz. főút nyomvonalát érintő feltárással részben már meglett kutatva.¹⁴ A feltárt jelenségek többségében avar koriak voltak, de bronzkori, rézkori és római kori telepjelenségek is felszínre kerültek.

A legkorábbi településnyom a bronzkorból származott. A korszak jelenségei kizárólag a 67. sz. főút Ny-i oldalán nyitott, több száz méter hosszú szelvényben jelentkeztek, a magasabb térszínen. Többségét gödrök alkották, melyek betöltéséből jellegzetes, szabad kézzel formált edénytöredékek (seprűdíszes felületűek, apró, átfürt bütykökkel díszített darabok) kerültek felszínre. Egy, biztosan rézkori gödör is előkerült, melynek betöltésében nagy mennyiségű edénytöredék hevert (X. tábla 2.).

A római kori telepjelenségek is kizárólag a Ny-i, szélesebb felületen helyezkedtek el, egy árok és két gödör formájában. Ezek betöltéséből gyorskorongon formált szürke és téglaszínű edénytöredékek (pl.: behúzott peremű tál élesen kiugró vállrésszel, korsó töredékek) jöttek elő. Az egyik gödörben egy deformálódott, öntött bronzkarperecet is leltünk.

Az avar kori településnyomok az egész területen, változó intenzitással fordultak elő. Ugyanúgy megvoltak a Ny-i, szubhumusszal fedett részen, mint a 67. sz.

¹³ Molnár – Sipos 2007b, ekkor a lelőhely neve Balatonlelle-Rádi út mellett volt.

¹⁴ Molnár – Sipos 2007b

főutat kísérő Ny-i és K-i keskeny szelvényekben is. A település É-i szélét jól le lehetett határolni, itt haladt egy széles, kettős árok, mely az avar telepet vette körbe (X. tábla 1.). A gödrök és a cölöphelyek szinte az egész területen megtalálhatóak voltak, de főként a legnyugatabbi területre koncentráálódtak. Bontásukból főként kézzel formált fazéktörödékek kerültek elő és egy vaskés is.

A feltárási terület DNy-i részén húzott szelvényünk régészetileg negatív volt, itt 70–80 cm mélyen jelentkezett az altalaj. Az azzal szemközti, a 67. sz. főút K-i oldalán levő DK-i területen keskenyebb, sekélyebb árkok kerültek elő többségében, de azokból korhatározó lelet nem került felszínre. Valószínűleg az avar település része lehetett, ugyanis a 67. sz. főút megelőző feltáráskor ezen a délebbi részen É-D-i irányú, avar kori árokrendszerek kerültek feltárássra.

A feltárási munkatársai: Barta Gábor és György Ferenc technikusok.

Megelőző- és próbafeltárások II: Kaposvár-Keleti Ipari Park

Somogyi Krisztina

I. ütem: próbafeltárási 2019, megelőző feltárási, 2020

A Kaposvár, Keleti Ipari Park nevű beruházási terület Kaposvár keleti határában helyezkedik el. Természetföldrajzi tekintetben az egykori Kapos-folyó és abba kb. észak felől torkolló Deseda-patak által bezárt területen található, ahol egymás mellett eltérő magasságú, É–D-i irányú vonulatok sorakoznak. Ezeket a térszíneket keresztben szeli át a régi 61-es – ma 610-es – számú főút, a teljes Keleti Ipari Park a főúttól északra és az időközben felépült Napelempark közötti sávban húzódik, 3 km hosszan, amelyet nyugat felől a Kisivánpusztára vezető földút, keleten egy gyümölcsös határol.

Az említett kisivánpusztai földúttól Ny-ra a Deseda-patakig terjedt a 43531. számú lelőhely, ahol újkőkor, rézkor, középső és késő bronzkor, kelta, népvándorlás kor adatolható a terepbejárásokból. A földúttól keletre, a 61-es főút mindkét oldalán található a nagyterjedésű, 39999. számú, Kaposvár - Kapos–Deseda találkozási nevű lelőhely, ahol a terepbejárások során számos régészeti korszak felszíni telepnyomát, kerámiáját találták meg (DVK, késő bronzkori urnamezős kerámia, Árpád-kor, középkor, késő középkor), és egy középső bronzkori sírt is megfigyeltek. Stratégiailag és természetföldrajzi szempontból kedvező fekvésű területről van szó.

2019-ben a Keleti Ipari Park nyugati részén (I. ütem, 0285/21 hrsz) zajlott a Várkapitányság Nonprofit Zrt régészeti célú geofizikai kutatása 93434 m² területen. A legintenzívebb lefedettséget a tervezési terület DNy-i sarkában jelezték, ez van legközelebb a Kapos és a Deseda összefolyásához. 2019. április 16 – május 6. között a Rippl-Rónai Múzeum Somogyi Krisztina vezetésével végezte a projekt próbafeltárást. A humuszolt terület 1296 m² nagyságú volt és 13 kutatóárkot foglalt magába. Összesen 31 stratigrafiai egység, régészeti jelenség került elő.

A fent említett 39999. számú régészeti lelőhely területén (későbbi „A” épület) 5 kutatóárból négy lett régészetileg fedett (373 m²). A szondákat a lelőhely akkor ismert területétől északra jelölték ki, a lelőhely kiterjedésének megállapítására. A 35–45 cm humusz alatt az agyagos szubhumusz szintjén látszottak az objektumok. A középső rézkori Balaton-Lasinja-kultúra teleprészlete különböző gödrökkel, továbbá szórtan kora bronzkori gödrök, Árpád-kori gödrök, árkok váltak ismertté. A próbafeltárási alapján a 39999. számú lelőhely határa egyértelműen bővült északi és nyugati irányban is, javasoltuk a szomszédos 43531. számú lelőhellyel való egyesítését a nyilvántartásban.¹⁵

A tervezési terület keleti felén, az előbbi vonulattól elkülönülten húzódik egy újabb, enyhe kiemelkedés, amelyet kelet felől egy kis, É–D-i irányú időszakos vízfolyás határol. Ezen a területen szórványosan négy őskori (kettő esetleg bronzkori), 2–3 Árpád-kori objektum (előtérgödörös kemence, gödör) volt. A többi gödör kora a jellegtelen és rendkívül lekopott felületű kerámia miatt nem határozható meg az őskoron belül. Ezt az új lelőhelyet Kaposvár–Kisivánpuszta 2 néven javasoltuk felvenni a nyilvántartásba, végül a 96027. nyilvántartási számot kapta.

A Keleti Ipari Park I. ütemből az 'A' épület valósult meg (jelenleg BM Heros csarnok). A megelőző feltárást a NIPÜF Gamma Ipari Park Kft-vel mint Megbízóval kötött megállapodás alapján végeztük el a 0285/25, 26 hrsz-ú ingatlanokon, 2020 tavaszán.

A tervezett „A” épület alapterületét szakaszosan humuszoltuk le és tártuk fel a Kivitelezővel való egyeztetés alapján. Március 11-én fejeződött be a projekt számára szükséges humuszolás, a feltárási február 12. és március 20. között történt (összesen 7 feltárási alkalmatlan munkanappal). Gyakorlatilag inkább építés közbeni bontómunka folyt, nem klasszikus megelőző feltárási. A humuszolt terület összesen 8914 m² nagyságú volt.

A 2020. évi megelőző feltárási eredményei lényegében összhangban vannak a terepbejárások és a próbafeltárási eredményeivel. Az ismertté vált régészeti korszakok száma azonban bővült a római korról. (A neolitikumnak nem találtuk nyomát.) A geofizika által jelzett objektumsűrűség, illetve szóródás is bizonyítást nyert. Összesen 97 régészeti jelenséget (stratigrafiai egység) tártunk fel, amelyeket 91 nagyobb egységhez, azaz objektumhoz soroltunk be. A feltárt jelenségek alapvetően különböző méretű gödrök voltak, a sekély gödöralkjaktól az akár 1,8 m mély gödrökig. Számos őskori, alul öblösödő falú, ún. méhkas alakú vermet ástunk ki.

A legtöbb gödör és méhkas alakú verem, két gödör-csoport, néhány kettős gödör és egy agyaggyerő gödör a késő bronzkori Urnamezős kultúra településéhez tartozott, amelyek a kivitelezési terület DNy-i sarkában, egymást érve sűrűsödtek. 20 gödörben biztosan urnamezős anyag volt. Úgy tűnik, hogy a településen elplanírozhattak agyaggal tapasztott falú, leégett há-

¹⁵ A Kaposvár-Naperőmű Nyugat területén, ugyanezen vonulat északabbi részén, régészeti jelenségeket figyeltünk meg 2020 nyarán, ezért a lelőhelyet egészen Kisivánpuszta széléig javasoltuk bővíteni.

zat vagy házakat, mivel a késő bronzkori gödrök szinte mindegyikét a felső rétegben erősen paticsos (az apró rögöktől a nagyobb fal-, és vakolatos darabokig) és fekete faszenes, omladékos, kevert sötétszürke-feketés földdel töltötték be. Néhány szép vessző, ág- vagy levélnyomatos patics-, vakolatdarabot, valamint földmintát is gyűjtöttünk.

Fontos adat, hogy az egyik urnamezős veremben egy emberi csontváz került elő (125. str., X. tábla 3.). Bal oldalon, zsugorított testhelyzetben feküdt, ahogy az őskorban szokták eltemetni az embereket. Bal karja nyújtott helyzetű volt. Sajnos másik karja és lábai nem maradtak in situ. Ezért bizonytalan, hogy elfektették, vagyis rituálisan temették-e el vagy ceremónia nélkül dobták a verembe? A csontváz rossz-közepes megartású volt ugyan, de a csontok anatómiai rendben maradtak meg, ezért ugyanabból a korszakból származhatott, mint a gödör betöltése. Mindenképpen feltűnő a megszokott, urnás-hamvasztásos temetkezési módhoz képest (ahogy a kultúra elnevezése is mutatja) egy emberi csontváz megjelenése. A késő bronzkori kerámiában igen jó minőségű, szépen fényezett anyag is van. Egyetlen bronztűt találtunk. Kevés állatcsont és egy-két csonteszköz maradt meg a sárga löszbe ázott gödrökben. (A korábbi korszakokból az állatcsont elkorhadhat, ha az agyagos talajba ásták az objektumokat.) Meglepően sok őrlőkövet és néhány agyagnehezéket, salakot rejtettek még a késő bronzkori gödrök.

A következő korszak, ami viszonylag magas objektumszámmal képviselte magát, a késő rézkor eleje, a bolerázi időszak. Az eddigi terepbejárások és a próbafeltárás sem adatolta pontosan ezt a korszakot. Tíz különböző gödör sorolható ide. Érdekes módon a bolerázi gödrök voltak a legnagyobbak és legmélyebbek a feltáráson, s nagy mennyiségű kerámiát tartalmaztak. Ezeket a gödröket az egykori telep szélén áshatták meg. Jó ideig nyitva lehettek, lemosódott vagy kisebb-nagyobb tömbökben beszakadt oldalukról az agyag. De aztán is tovább használták, töltötték fel az objektumokat, néhány esetben paticsos omladékkal. A bolerázi leletanyagban érdekes agyagtárgyak, kisebb-nagyobb méretű ún. spulnik is vannak.

A próbafeltáráson a nyugati szélső (13.) kutatószondában mutatkoztak már a középső rézkori Balaton-Lasinja-telep gödrei. 2020-ban újabb két gödör került elő, egyikből ún. Furchenstich (tűzdelt barázdás) kerámiára jellemző fülkiképzésű töredéket gyűjtöttünk. Feltehetően ide datálható két agyaggyerő gödör is, amelyeknek kisszámú kerámiatöredéke nem volt túl jellegzetes. Az egyik nagy kiterjedésű és viszonylag mély agyaggyerő a 9. munkaterületen, a másik az „A” épület alapterületén helyezkedett el. Valószínűleg a telep szélén ásták ki ezeket, az agyagból tapasztott, ún. paticsfalhoz. A Balaton-Lasinja-kultúra kerámiái (éppen egy jellegzetes, háromszögbütykös, bikónikus oldaltöredék, a bütykön és a törésvonalon bebökődött pontsorrall) másodlagos helyzetben, azaz egy jóval későbbi (késő bronzkori) gödörben is előfordultak. Szép leletek ebből a periódusból a díszített orsógombok (6. ábra).

6. ábra. Középső rézkori orsógomb, Kaposvár Keleti Ipari Park I.

Lehetséges, hogy a rézkorra keltezhetőek azok a kisméretű, szűk nyílású, kerek alaprajzú, 3–5 cm vastagon vörösrre, néhol szürkére égetett falú gödrök, amelyek fala függőleges vagy lefelé kissé bővülő volt. Betöltésük feketés, sok faszenet tartalmazott. Funkciójuk azért kérdéses, mert az aljuk nem volt kiégyve. Ezért sem kohónak, sem égető- vagy sütőkemencének nem nevezhetők. Esetleg valamilyen háziipari tevékenység nyomai? Két ilyen jellegű objektum az „A” épülettől É-ra lévő sávban volt egymás mellett, néhány, szintén faszenes betöltésű, kis, kerek oszlophely méretű beásás közelében. A 3. ilyen objektum viszont kb. 70 m-re, a feltárt szelvény DK-i sarkában került napvilágra. Csak az utóbbiban (108. str.) volt kevés jellegtelen őskori kerámia. Talán a leletmosás után jobban eldönthető majd ezen objektumok kora, amennyiben a bennük lévő kerámia valóban datáló értékű.

A 2019. évi próbafeltáráson is a legészakibb szelvényben mutatkozott egy kora bronzkori gödör. 2020-ban a feltárás ÉK-i sarkában találtuk a következőt; a Somogyvár-Vinkovci-kultúra jellegzetes seprűzött felületű, összetörött fazekával. Egy-két további gödör, méhkásos verem származhat még ebből az időszakból az „A” épület alapterületének déli sávjában, kevésbé jellemző leletanyaggal.

Két gödör és néhány másodlagos helyzetű lelet a korai- és középső bronzkor határára, a kisapostagi- és a mészbetétes kerámia kultúrája idejére keltezhető. Az egyik veremben szögletes, behajtott szélű, apró bronz lemez került elő.

A római korszak (egyetlen gödörrel) mindenképpen újdonság a korábbi adatokhoz képest. Csak ebben az objektumban voltak vastárgyak.

Az Árpád-kori, szórványos telep tovább folytatódott 3 gödörrel és egy előtérgödörös külső kemencével. Két vízlevezető vagy telekhatároló árok talán ehhez a te-

lepüléshez tartozott. A 4. árok Ny-K-i irányban, az 50. árok É-D-i irányban szelte át a feltárt területet. Megfelelő leletanyag híján nem keltezhetőek pontosan. Az bizonyos, hogy a 4. árok vágta az 56. str. őskori (rézkori?) agyaggyerőt, tehát később ásták rá a gödörrre.

Az ásatás a várt eredményeket hozta a régészeti jelenségek eloszlásában és korszakolásában. Azaz a feltárt kivitelezési terület DNY-i részét foglalta el a legnagyobb objektumszámú késő bronzkori (Urnamezős kultúra) teleprészet.

2020. augusztusban a feltárt területtől DNY-ra záportározót alakítottak ki, ahol régészeti megfigyelés közbeni bontómunkát végeztünk (Somogyi Krisztina, Balla Krisztián). A tározó DNY–KÉK-i irányú, a rézsűtalp, azaz a tározó alja 12,8×8,8 m, ami a feltárható terület alapterületét jelenti. A tározó mélysége 1,4 m a környező terepszinthez képest (135 m Btszf.), viszont a már megépült „A” épület udvarához képest (amely egy feltöltésen van) 3 m mélyen volt kialakítva. A megfigyelés során összesen 8 régészeti objektum került elő. Ebből kettő, feltehetően őskori gödör csak a rézsűben volt dokumentálható (131., 132.). Két gödör jó részt a rézsűk alá nyúlt (135., 136.), ezért nem lehetett teljesen feltárni. Két gödör a késő bronzkori urnamezős telep része (129. és 130. str.). A 130. kisebb gödörben egy rovátkolt fejű bronztű is előkerült. A 133. str. a késő rézkori badeni telep része. A 135. str. Árpád-kori gödör volt. A feltárható objektumokat a humuszolás során a humusz alatti barna agyagrétegben találtuk meg, a mélyebb objektumok a 44 cm vastag agyagréteg alatti sarga löszös altalajba mélyedtek.

II. ütem: próbafeltárás 2021.

Somogyi Krisztina

2021-ben a Keleti Ipari Park keleti, nagyobb részén egy új, a korábbinál nagyobb méretű beruházás tervezését kezdték meg. A Várkapitányság Nonprofit Zrt, 250.000 m² felületen elvégzett mágneses felmérése alapján, megállapította, hogy az érintett régészeti lelőhelyek kiterjedése jelentősen nagyobb a nyilvántartottnál: a tervezési terület kb. 70 %-a régészeti érintettségű.

A Várkapitányság NZrt megbízásából az előzetes régészeti dokumentációhoz szükséges próbafeltárást a Rippl-Rónai Múzeum végezte (Somogyi Krisztina vezetésével) a 285/27 hrsz-ú telken, amely a 2019–2020. évben kutatott résztől keletre terül el. 2021. június-júliusban 63 kutatóárkot nyitottunk 6008 m² összterülettel.¹⁶ A 3375 m² fedett területen 206 stratigráfiai egységet tártunk fel, ezek 172 régészeti objektumhoz tartoztak (7. ábra). A próbafeltárást nem lehetett elvégezni egy erdősáv (285/12 hrsz) és a régi bánya területén (285/2 hrsz), amely a valóságban nagyobb, mint a topográfiai térképen ábrázolt.

A tervezett projekt (II. ütem, Üveggyár) négy nyilvántartott lelőhelyet érint. Ebből a nyugati szélső a 96027 Kaposvár, Kisivánpuszta 2. Ez a lelőhely egy

É–D-i irányú ér (időszaki vízfolyás?) nyugati partján egy kis vonulaton húzódik, ami észrevehetően elkülönül a Deseda-patak partján emelkedő első dombvonulattól. Szórványos telepmaradványokat ismerünk innen a rézkorból, a bronzkorból és az Árpád-korból. A Várkapitányság NZrt a 2021. évi próbafeltárássra egyetlen kutatóárkot jelölt ki a lelőhely akkor ismert poligonja és a vízfolyás árka között. Ez a szelvény a geofizikai mérés negatív eredményével szemben régészetileg teljesen fedettnek bizonyult. A szonda Ny-i felében a 40 cm-es humusz alatt a barna agyagban jelentkeztek az objektumok. A szonda keleti felében a 30 cm vastag barna agyag (szubhumusz) alatt egy szürke, patics- és faszénzemcsés agyagos, 30–40 cm vastag réteg húzódott, amely a dombról mosódhatott le (kultúrretegnek is nevezhetjük). Ez alatt, a barna agyag altalajban jelentkeztek jól kivehetően az objektumok, 110 cm mélyen. Az Árpád-kori és a rézkori település folytatódik tovább déli és DK-i irányban a próbafeltárás alapján. A kerámialeletek, állatcsont mellett salak, kevés fűvócső, kohófal-, kötőredékek, növényi lenyomatot patics, néhány fémtárgy és agyagkanáldarabok kerültek elő.

Keleti irányban következik a 40208. azonosítószámú nyilvántartott, 61-es úti templom, templom körüli temető nevű lelőhely, amely a (régebbi) 61-es (ma: 610) számú út építése során került elő 1976–77-ben. Bárdos Edith 1980-ig tartó leletmentésén középkori templom és temető maradványai kerültek napvilágra középső rézkori, késő bronzkori, Árpád-kori és középkori telepmaradvánnyal együtt. A sírok a XI–XVII. század közé datálhatók.¹⁷ A lelőhelyen 1999-ben, 2003-ban és 2016-ban végeztek helyszíni szemlét, terepbejárást.

A lelőhely, a próbafeltárás és a geofizikai mérés eredményei alapján észak felé tovább bővült, egészen a fejlesztési terület északi széléig tart, valamint a domb keleti lejtőjének felső részén húzódik. ÉNy-on a lelőhelyet lehatároltuk, mivel az itteni szondák (49., 59–61. számúak) negatívnak bizonyultak. A lelőhelyen az Árpád-kori falu további részletét tártuk fel előtér-gödörös szabadon álló kemencékkel, földbe mélyített, ún. aknakemencével, gödrökkel. A domb platóján (a régi bánya közelében) 112–113. str. számmal dokumentáltunk egy kemencével rendelkező földbe mélyített építménymaradványt, amelynek eredeti kemencéje helyén egy újat, kisebbet alakítottak ki, és a tetőtartó oszlopszerkezetet is megerősítették, alátámasztották (X. tábla 4.). A lekopott löszháton rézkori (Balaton-Lasinja-, Baden-kultúra) gödrök is előkerültek, ahol a humusz 35–40 cm. Itt már világosabb, szürkésbarna löszösebb betöltésűek voltak az objektumok. A lejtőkön megvastagodó (átlag 45 cm, max. 50–60 cm) humusz alatt barna agyagrétegben jelentkeztek a régészeti objektumok.

A próbafeltárás egyik célkitűzése volt annak kiderítése, vajon folytatódik-e tovább a templom körüli temető. A régi bánya szélét további kutatóárkokkal körbeszondáztuk, az előre kijelölt szondákat a bánya széléig húztuk tovább. Középkori sírok azonban nem kerültek elő.

¹⁶ A munkát párhuzamosan végeztük a 67-es számú főút mentén, Kaposfüred határában lévő 26265 számú lelőhely megelőző feltárással, ld fentebb.

¹⁷ Bárdos 1978. és 1987.

7. ábra. Kaposvár, Keleti Ipari Park II. ütem, a 2021. évi próbafeltárás szondái ÉK-ről. (Fotó Balla Krisztián)

A Kaposvár, 61-es út nevű lelőhely (40239.) egy IX. századi temető, mely a fent leírt lelőhely keleti szomszédságában, kb. 50 m-re volt. Megmaradt részét Bárdos Edith 1979–1980-ban feltárta. Összesen 87 sírt dokumentált kb. 1600 m² nagyságú területen. A szélső síroktól számítva 10 m-es sáv már negatív eredményt hozott, így a temető lehatárolható volt. A temető déli szélét elhordták az útépítés során. A sírokat, illetve a temető területét vágták a XII–XIII. századi település-objektumok (gödrök, kemencék).¹⁸

A próbafeltárás során újabb sírok nem, viszont a szomszédos lelőhelyekhez kapcsolható Árpád-kori településobjektumok kerültek elő, a 35 cm mély humusz alatti barna agyagrétegben.

A Kaposvár, Kisiván-pusztá (40238) lelőhelyet 2003-ban terepbejárás alapján vették nyilvántartásba két É-D-i irányú domb közti völgy nyugati szélén és annak a dombnak a keleti lejtőjén, amelynek déli végét elbányászták. A lelőhely keleti irányú kiterjedése a frissen telepített gyümölcsös miatt nem volt meghatározható. A 2021. évi próbafeltárás és a geofizikai mérés eredményei alapján déli és keleti irányban is nagyobb a korábban ismertnél. DNY-on a lelőhely egészen az egykori homokbányáig ér, kelet és északkelet felé pedig a fejlesztési terület széléig terjed ki.¹⁹

¹⁸ Bárdos 1985.

¹⁹ A megnövelt területű 40238 lelőhelytől É-ra, a Napelempark helyén rögzítettek egy új lelőhelyet (94467.) a Várkapitányság NZrt munkatársai, ahol szórványos Árpád-kori kerámiát gyűjtöttek a dombvonulat tetején. A 2020. évi megfigyelések során azonban sem a kábelárkokban, sem egyéb építési objektumban nem került elő régészeti jelenség vagy lelet. A két lelőhely összetartozása ezért nem bizonyított.

A 40238. lelőhely a tervezési terület déli sávja és DK-i negyede egy feltöltődött völgyben van. Itt az átlagos vastagságú (40 cm) humusz alatt barna agyagréteg (15–40 cm), alatta szürke iszapos (agyagos) öntéstalaj (kb. 20–40, akár 50–60 cm) látszott. Az objektumok már ez utóbbi rétegben is megjelenhetnek (vagy ebbe a rétegbe allyedtek csak bele), de egyértelműen a szürke réteg alatti agyag alattalajban látszottak 1,05–1,25 m mélyen, mivel betöltésük jellemzően szintén sötétszürke (vagy fekete), iszapos-salakos. A vastag talajréteg miatt csak részlegesen nyitottuk meg a szondákat ebben a szektorban. A völgyben észak felé haladva a szondák mélysége nem érte el az 1 m-t, de a fenti rétegsort mutatták. Az erdőcskétől K-re a domblejtső alsó részén 40–45 cm-es humusz és ennél vékonyabb barna agyagréteg alatt jelentkeztek az objektumok, északabbra, a tervezési terület szélén pedig már a szubhumuszban látszottak.

A próbafeltárás alapján a lelőhelyen Árpád-kori település létezett, amely szórta és sűrűbb részekből áll. Gödrök, ún. munka- vagy műhelygödrök kemencével, kemencebodor, rendszertelen, néha sorban lévő oszlophelyek kerültek elő. Néhány kutat a talajvíz miatt nem bontottunk ki teljes mélységig. A próbafeltáráson talált salak, fűvócsövek, kohófal-maradványok alapján az Árpád-kori telepen fémműves tevékenységet is végeztek. A 105. str. esetleg földbemélyített műhely volt, oszlop- és cölöphelyekkel, továbbá két, salakot és kohófal-maradványokat tartalmazó omladékkupaccal (X. tábla 5-6.). Az objektumok többségét a kohótelep jellegzetes sötétszürke (feketés), patics- és faszén szemcsés, szerves, salakot is tartalmazó földjével-szemetével töltötték

fel. Ilyen feltöltésű volt például két igen mély objektum (eredetileg talán kopolyakút) felső kb. 1,5-2 m vastag rétege is az 55. szondában (135., 137. str.), amelyek már a domb keleti lejtőjén helyezkedtek el (X. tábla 7.). Tehát nemcsak a mély fekvésű részekre korlátozódnak a kohótelep tevékenységének közvetett nyomai. Érdekes, hogy a 137. str. objektumban több mint 2 m mélyen a gödör oldala vörösre égett volt.

Egyértelműen avar kori objektum a próbafeltárás során nem került elő, csak néhány avar kori kerámia-töredéket találtunk. Szintén néhány darab másodlagos helyzetű, kopott kerámia-töredék, valamint egy bronz stylustű utal közeli római kori településre.

A feltárások munkatársai: Somogyi Krisztina ásatásvezető régész, Molnár István régész (2020-2021.), Nyári Zsolt, Stunya Péter, Cserép Tamás, Papp Zoltán, Balla Krisztián technikusok. A geodéziai felmérést a Meridián Kft végezte el.

Megelőző feltárás és régészeti megfigyelés: MOL projekt 2020–2021.

Somogyi Krisztina

A „Mezőbeni köolajvezetékek létesítése a MOL Nyrt. Csurgó szivattyúállomási kapcsolat biztosítására” beruházás Babócsa és Berzence közötti, második szakaszára három nyomvonalat dolgoztak ki, amelyek terepbejárása 2020. augusztus és november között zajlott, a „C” nyomvonal valósult meg.

A Babócsa-Merész-szőlő (19640.) nevű lelőhelyen megelőző feltárást végeztünk 2021. március első felében. A nyomvonal ÉÉNy–DDK-i irányú és 1,6 m széles volt. A 30–66 cm vastag humusz alatt barna agyag talajréteg következett, ebben már látszódtak a régészeti jelenségek. Nyolc objektum közül két árok és két gödör egy Árpád-kori település részei. Egy széles, árokszerűen jelentkező beásásban kemenceboltozat bolygatott maradványait és több foltban faszenet, átégett famaradványokat bontottunk ki. Leletanyaga nem volt a munkagödörnek, de az Árpád-kori telephez való tartozása feltételezhető. A szelvény nyugati harmadában feltárt két további objektum betöltése eltérő, világosszürke, agyaggal erősebben kevert volt, alig vált el az altalajtól. Az egyikből egy őskori (DVK) töredék került napvilágra.

A márciusban végzett megfigyelés során Babócsán, a Rinya-völgy és a Háromfára vezető műút között egy új lelőhelyet régészeti bontómunka keretében tártunk fel. A Rinya-folyótól közvetlenül Ny-ra lévő enyhe kiemelkedést a vezeték nyomvonala kb. 130 m hosszan vágta át. A folyó egyik régi, íves meanderébe szabálytalan alakban benyúló térszínen a terepbejárás során nem találtunk leleteket, de a terület régészeti érintettségére számítani lehetett. 9 objektum került elő, amelyek a 40 cm vastag humusz alatt, a barna agyagban jelentkeztek. A gödrök betöltése többségében fekete, patics- vagy faszénzemcsés kevert volt, a leletanyaguk középső rézkori (esetleg Balaton-Lasinja-kultúra). A lelőhely a kiemelkedés teljes területét magában foglalhatja, a tarlórépa ültetvény miatt azonban nem végeztünk terepbejárást a környéken.

A projekt további szakaszán Vízvár, Somogyudvarhely és Berzence térségében 2021 áprilisában és májusában került sor a régészeti megfigyelés folytatására. Somogyudvarhelyen a Barkási-táblában lévő lelőhelyet terepbejárás során fedeztük fel 2020-ban, a lekopott dombtetőn kevés középkori kerámiát gyűjtöttünk. A vezeték földárkában azonban nem találtunk régészeti objektumot.

Berzencén több nyilvánított lelőhelyet érintett a tervezett nyomvonal a térképészeti adatok alapján, ennek ellenére csak két helyen vezetett eredményre a megfigyelés. A 80903. Berzence, Vadaskerti-dűlő XXIV. lelőhelyhez soroltunk egy salakos, paticsos betöltésű és egy faszenes kevert betöltésű gödört, amelyek nem tartalmaztak leletanyagot. A 78327. Berzence, Vadaskerti-dűlő XIII. lelőhelyet egy Árpád-kori gödörrel azonosítottuk.

Berzence közigazgatási területén több jelentős élővíz, patak halad keresztül (Vadaskerti-árok, Lipéki-árok, Tekerés-berki-patak), amelyeket keresztezett a nyomvonal. A legtöbb patakparti rész fenyőfaültetvényvel vagy lucernával fedett, és előzetes terepbejárással nem voltak vizsgálhatóak. Sajnos nem került elő jelenség a nyomvonalban egyik régészeti érdekű területen sem.

A MOL-projekt résztvevői: Somogyi Krisztina, régész-koordinátor, Balla Krisztián, Cserép Tamás, Nyári Zsolt, Papp Zoltán, Stunya Péter technikusok.

Irodalom

- BÁRDOS, E. 1978: Középkori templom és temető Kaposvár határában. Somogyi Múzeumok Közleményei 3:187-234.
- BÁRDOS, E. 1985: IX. századi temető Kaposvár határában. Somogyi Múzeumok Közleményei 7:5-46.
- BÁRDOS, E. 1987: Középkori templom és temető Kaposvár határában II. Somogyi Múzeumok Közleményei 8:5-82.
- HAJDÚ, Á. D. 2007: Somogytúr – Tetves patak mente (67/10). In: Honti et al. 2007:59-61.
- HONTI, SZ. – NÉMETH, P. G. 2007: Balatonlelle-Rádpusztá-Temetőaljja dűlő (67/4 lelőhely). In: Honti et al. 2007:49-51.
- HONTI ET AL. 2007: Honti Sz., Fábíán Sz., Gallina Zs., Hajdú Á. D., Hor-nok P., Koós I., Mersdorf Zs., Molnár I., Németh P.G., Polgár P., Szeőke J., Serlegi G., Siklósi Zs., Sipos C., Somogyi K. 2007: Régészeti kutatások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán és a 67-es úton (2004–2005). Előzetes jelentés IV. Somogyi Múzeumok Közleményei A – Régészet. 17. 2006 (2007):7–70.
- MOLNÁR, I. – SIPOS, C. 2007a: Balatonlelle – Rádi út mellett (67/2. lelőhely). In: Honti et al. 2007:46-48.
- MOLNÁR, I. – SIPOS, C. 2007b: Balatonlelle – Rádpusztá-Romtemplom mellett (67/5. lelőhely). In: Honti et al. 2007:51-56.
- MOLNÁR, I. 2020a: A kaposvári vár. A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei 7:151-153.
- MOLNÁR, I. 2020b: A kaposvári vár régészeti kutatása 2019-ben. Castrum. A Castrum Bene Egyesület folyóirata 23. szám. 111-134.
- MOLNÁR, I. 2021a: Rövid beszámoló az egykori kaposvári várnál 2020-ban végzett feltárásról. Castrum. A Castrum Bene Egyesület folyóirata 24. szám. 100-111.
- MOLNÁR, I. 2021b: Hódoltság kori gőzfürdő feltárása Törökkoppányban. In: Horváth F. (Szerk.): „...Járni csak együtt tudnak”. Régészet és néprajz összefüggései. Szeged. 123-138.
- MOLNÁR, I. 2021c: Régészeti feltárás Berzence váránál. Várak Kastélyok Templomok Évkönyv 2021:34-37.
- MOLNÁR, I. 2022: Beszámoló a Berzencei várnál 2021-ben tartott feltárásról. Castrum. A Castrum Bene Egyesület folyóirata 25. szám. Megjelenés alatt.
- RÓZSÁS, M. 2002: Török kori őrhely Drávatamási határában. In: Gere-lyes I. – Kovács Gy. (Szerk.): A hódoltság régészeti kutatása. Opuscula Hungarica 3. Budapest. 137–142.
- SERLEGI, G. 2007: Balatonlelle – Rádi domb (67/3. lelőhely). In: Honti et al. 2007. 49.
- TÓTH, J. A. 2006: Drávatamási, Kenderáztató. – Régészeti Kutatások Magyarországon 2005:228.
- TÓTH, J. A. 2009a: Drávatamási, Kenderáztató. – Régészeti Kutatások Magyarországon 2008:183.
- TÓTH, J. A. 2009b: La Drava (Hongrie), un fleuve inconnu. – Dossiers d'Archéologie 331:46-49.
- TÓTH, J. A. 2010a: Adatok a kora újkori Közép-Duna-medencei hajók régészetéhez. In.: Benkő E. – Kovács Gy.: A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon. Budapest. 871-884.
- TÓTH, J. A. 2010b: Drávatamási, Kenderáztató. Régészeti Kutatások Magyarországon 2009:193.
- TÓTH, J. A. 2018: Örvények titkai. Víz alatti régészeti kutatások. Bu-dapest.

Archaeological research in Somogy County in 2020–2021

SZILVIA HONTI, CSILLA BALOGH, ÁRON DÁVID, ZSOLT GALLINA,
GYÖNGYI GULYÁS, ISTVÁN MOLNÁR, KRISZTINA SOMOGYI & ATTILA TÓTH J.

In our study, we report on the 2020–2021 archaeological excavations of the Rippl-Rónai Museum in Kaposvár.

In 2019, the underground remains of the castle were explored in the area of the Kaposvár castle, and in 2020, the palanquin walls were the primary target of the excavations. During the two seasons, the structure of the castle and the palanquin wall and their construction periods between the 14th–17th centuries, were clarified.

In Törökkoppány, the Turkish bath built in the 16th century was excavated, most of the foundations of the building located in the interior were unearthed, and its construction stages were clarified. In Berzence we commenced the excavations of the 16–17th century castle, which played a significant role in the battles of the Ottoman period. In 2021, the first excavation season, a long section of the outer castle wall and one of its bastions came to light. Archaeologists also found coins hidden in the clothes of a dead person buried in the outer landfill of the castle, the latest coin dating from 1532. The castle's troubled life is documented by a burned-out layer of destruction, from which several arqueobuses came to light.

Excavations continued on the north-western edge of the large Avar cemetery in Zamárdi, Réti földék. Grave No. 2759 was extra deep, in which the skeleton of a man lying on his front was found. Based on the very serious bone lesion, the man was hunchbacked, and the strange burial is explained by the fear of the dead.

Diver archaeologists have identified a new log boat on the Dráva River in Southern Somogy. Based on the dendrochronological tests, it can be dated to the end of the 17th century. Its structure differs from and is younger than the log boats forming the Ottoman pontoon bridge observed at Drávatamási.

We carried out preventive excavations on the Kaposfüred and Látvány bypass section of Road 67 and in the area of the Eastern Industrial Park in Kaposvár, and significant works were also carried out in Southern Somogy, in connection with a MOL project.

In 2020–2021, the largest-scale works in Somogy were the excavations prior to the expansion to 2x2 lanes on two sections of road 67 connecting Kaposvár with the M7 motorway one being at the southern end outside Kaposfüred, the other at the northern end,

bypassing Balatonlelle, Látvány and Somogytúr. The road construction affected the area of long medieval villages both on the southern section at Kaposfüred as well as outside Látvány and Balatonlelle on the northern section (Kaposvár-Kaposfüred-Felső-erdő-dűlő and Látvány-Szikesalja, also Balatonlelle-Rád-Temetői-dűlő). The new junction at Visz endangered a Neolithic (DVK) settlement (Somogytúr-Hegyalja-dűlő). In one of the most important archaeological sites of Somogy county, the Balatonlle-Rád-Temetői-dűlő, relics of several archaeological periods have been found again: Copper Age (Boleráz/Baden culture), Bronze Age (Kisapostag, Encrusted Pottery, Tumulus and Urnfield Cultures), Roman era, Migration period and Mediaeval (Árpád Period, Late Middle Ages) settlement objects and Avar graves were unearthed.

In 2019–2021, the construction of the Eastern Industrial Park in Kaposvár, north of Road 610, east of the Deseda stream, also brought a large volume of work. In the first phase, the archaeological work was carried out in the western quarter of the Park, where the Museum carried out trial and preventive excavations of the Bronze Age and Early Bronze Age settlements next to the north-western part of a Late Bronze Age settlement. During the excavation, a new site was discovered, which continued in the larger, eastern part of the Industrial Park. The geophysical research and trial excavation carried out in 2021 indicated archaeological involvement in a larger area compared to the results of the field survey; about 70% of the 20-hectare surface was covered. The most important are the traces of an Avar smelting site, but remains of an extended Árpád Period and Mediaeval settlement, as well as of several Prehistoric archaeological cultures were also found. The preventive excavation was carried out in 2022 by the archaeologists of the Kaposvár and Pest County Museums.

During the construction of another oil pipeline in South Somogy, the archaeological work had to be carried out in the width of the narrow ditch. Despite this, in addition to the known sites, mostly from the Árpád period and the Middle Ages, a new Prehistoric site was also discovered.²⁰

20 Az angol fordításokat Csizmadia Gábornak ezúton is köszönjük.

Teátrumok és teátristák Epizódok a kaposvári színjátszás történetéből (az 1860-as évektől 1911-ig)

VARGA ÉVA

Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, H-Kaposvár, Fő u. 10.,
e-mail: varga@smmi.hu

VARGA, É.: *Theaters and theatrical artists. Episodes from the history of theatre in Kaposvár (from the 1860s to 1911).*

Abstract: The history of the construction of the stone theatre contributes to the plastic presentation of the history of Kaposvár during the dualism era, to the grasp of the nature of the changes and the extent of civilization. From the beginnings of rural theatre in the reform era to the establishment of various theatres, their audiences, the plays performed and their echoes, our sources (mainly posters, stage playbills, press, reminiscences) help us to understand how a small town like Kaposvár with a population of 24,000 became part of the cultural circle that had developed in the world by the end of the 19th and the beginning of the 20th century.

Keywords: concillation, burgeoning Kaposvár, cultural history, theater history of Kaposvár, Károly Somogyi theater director, Endre Ady poet, Andor Kozma poet, Ilka Pálmay, Teréz Csillag, Emília Márkus actress, Albert Gyergyai writer, literary historian

Színháztörténeti kutatások és történelmi források

E sorok 2022-ben, a kiegyezés után 155 évvel íródnak. Magyarország és Ausztria államházaságával, országunk kapcsolatba került a fejlett német gazdasággal, kultúrával. Ez a tény modernizációt indított el az országban az élet minden területén, még egy olyan kis településen is, mint Kaposvár.

Városunk dualizmus kori történetével sokan, sokféleképpen foglalkoztak már. **A változások mibenlétének, a polgárosodás mértékének a megragadására művelődéstörténeti témát választottam, melynek kutatására még néhai tanárom, doktori témavezetőm, Vörös Károly¹ ösztöklét.**

A téma – mivel a hajdani levéltárosok, helytörténészek a kőszínház építésének botrányos mivoltát, panaszágát emlegették –, igen érdekesnek ígérkezett.

Kaposvár színháztörténetének emlékmorzsája nemcsak az a néhány fotográfia, amelyet a szóban forgó korszakról a Somogy megyei múzeum újkortörténeti gyűjteménye őriz. Nagyszerű információk olvashatók le a régi, ugyancsak múzeumunkban meglévő színlapokról is, amelyekhez 2021-ben további 19 darab érkezett Sopron város múzeumától.² Hogy megtudjuk, mi az valójában, amit a képeink, dokumentumaink megörökítettek, egyéb történeti forrásokat kell hívunk segítségül.

Helyi színháztörténetünk kutatásához leginkább a fővárosi közgyűjteményekben (OSZK Színháztörténeti Tár, Színháztudományi Intézet), a Somogy Megyei Levéltárban hiányosan megmaradt városi iratanyagban, a korabeli színvonalas somogyi sajtóban, visszaemlékezésekben találunk forrásokat. Az eligazodásban korábbi kéziratban lévő tanulmányokra is támaszkodhatunk.³

I. Városfejlődés a dualizmus korában

Kaposvár a XVIII. század közepétől Somogy megye székhelye (sokáig, 1969-ig egyetlen városa a megyének), 1848-ig az Esterházyak mezővárosa volt. Küllemében alig különbözött egy falutól. Ebben némi változást legfeljebb a XIX. század első felében született néhány középület (elemi iskola, gimnázium (1. ábra), új megyeháza (2. ábra), kórház) hozott. A lakosság számbeli, gazdasági, kulturális izmosodása azonban a XIX. század második felében szembetűnő méreteket öltött. Az önkényuralom idején községgé minősült település az 1870-es évek helyi kezdeményezésére, 1873-ban ismét városi rangot kapott.

Kaposvár kapitalista fejlődése a szomszédos megyék városaihoz képest hátrányos helyzetből indult.⁴ A változás a század utolsó harmadától robbanásszerű volt. Az 1869. évi 6649 lakossal szemben 1900-ra 18.630, 1910-re 24.572 főre növekedett a Kaposváron élők száma. 1869 és 1910 közötti 253,9 %-os népességnövekedéssel az ország 138 városa közt az 5. helyen állt. Nem csoda, hogy mindez derűlátóvá tette a városatyákat. Felébresztette becsvágyukat, hogy a századvégi Kaposvárt a Dél-Dunántúl jelentős településévé tegyék, s ez tágabb látókört kívánt a városi építkezések tervezésében is.

A városiasodás viharos gyorsasággal ment végbe. Kaposvár városa a maga urbánus jellegű építkezéseivel Németh István (3. ábra) polgármestersége idején (1895–1911), voltaképp a millenniumot követő tíz esztendőben modern településsé vált. Ez idő alatt gyarapodó köztintzményeinek méltó elhelyezésével és gazdagodó polgárainak újonnan épülő (és átépülő) lakóházaival egy új város születik.⁵ De az is igaz, amit 1902-ben Ady ír városunkról. „Olyan kellemetlen módon fél város. Nem tudja eldönteni, hogy kisváros maradjon-e vagy nagyváros legyen.”

1 Gyáni Gábor: Vörös Károly. 1926 – 1996 Aetas. 1996./1. 1994-1995. p. http://acta.bibl.u-szeged.hu/49487/1/aetas_1996_001_194-195.pdf (A letöltés dátuma: 2022. január 26.)

2 dr. Varga Éva: Gyűjteménygyarapodás. Színlapok a Kaposvári színjátszás múltjából. <http://smmi.hu/hirek/gyujtemenygyarapodas.html> (megjelent: 2020. október 13.; a letöltés dátuma: 2022. január 26.)

3 A legteljesebb munka Rassy Tibor: Vándorbottól a kőszínházig című kézírata. A szerző a történelmi Somogy megye (a Szigetvári járással) színügyeinek feldolgozásában vázolja témánk főbb csomópontjait. A kézirat dokumentációs anyagát a Színháztudományi Intézet és Színháztörténeti Múzeum őrzi.

4 Simonffy 1975, 243-296.

5 Varga 2002, 359-380.

1. ábra. A gimnázium első épülete (1812-1864) rekonstrukciós rajz, 1962 Rippl-Rónai Múzeum Történeti fényképgyűjtemény. Reprodukció Isz.: 7003

2. ábra. A kaposvári régi, klasszicista megyeháza (ma a Somogy Megyei Önkormányzat és a Rippl-Rónai Múzeum épülete) Langsfeld Mór felvétele 1873 Rippl-Rónai Múzeum Történeti fényképgyűjtemény. Isz.: 3379

3. ábra. Németh István, Kaposvár városépítő polgármestere (1895-1911)
Bacskay Béla olajfestménye, 1902. Rippl-Rónai Múzeum Történeti arcképcsarnok. Isz.: 2022.1.1

II. A somogyi színjátszás kezdetei – átmeneti játszóhelyek

A somogyi színjátszás kezdeteit a színművészeti lexikonok az 1800-as évek első harmadára teszik. Alkalmi játszóhelyként – ahogy az országban máshol is – uradalmi pajták, kocsiszínék, fogadók, csárdák udvarai szolgálták. Figyelemre méltó, hogy néha nemcsak a birtokos nemesek, hanem gazdag parasztok is házukba invitálják a vándortruppokot. A két-, illetve tízévente Kaposvárra vetődő teátristák általában a Korona szálló (4. ábra) nagytermében lépnek fel, de szerepelnek néha az uradalmi tisztartói lakban is, ahol úri bálakat (ez Csokonai Dorottyája színhelye) is tartanak.

A szabadságharc és az önkényuralom évei után az 1860-as évektől a vándortruppok rendszeresen felkeresik városunkat, sőt a megye nagyobb településeit is. Kaposváron a Deák tér és a Baross utca sarkán (ma: Petőfi tér), a Szarvas vendéglő kertjében 1869 tavaszán nyitott színikör épül, amelyben rossz idő esetén lehetetlen előadásokat tartani. Hamarosan felmerül, hogy szükség van egy zárt színikör létesítésére, s vannak, akik már ekkor az állandó kőszínház építését vetik fel.

A XIX. század utolsó harmada országosan a polgári színi kultúra egyre gazdagodó időszaka. Mind több helyen létesülnek a középrétegek, sőt, az alsóbb néposztályok igényeit szolgáló népszínházak. A vállalkozás alapja immár nem feltétlenül a honfiúi lelkesedés, hanem az üzleti érdek. S a hangsúly egyre inkább ez

utóbbira tevődik át. Ezzel együtt a magyar színművészet néhány évtized alatt magas színvonalra emelkedik. Egyre több a megfelelően felépített színházi hajlék, egyre értékesebb közönségnek játszik magyarul a nagyvilág és az ország sikerdarabjait. Felnő egy szerzőgárda, némelyikük külföldön is sikert arat. A létszámban bővülő színházi szakma országosan megszervezi önmagát: létrehozza országos egyesületét, gondoskodik nyugdíjról, színészkongresszust tart. A társulatok gazdasági biztonságának növelésére, érdekeik összehangolására 1879. október 1-jén életbe lép a színerületi rendszer. Nagyobb társulatok 2-4, a kisebbek 10-15 helyen játszanak.⁶ Nagy utat jár be a felügyeleti rendszer is az 1850-es Thetaterordnungtól, a belügyi tárcán keresztül az 1907-es Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumig.

Ami a színjátszás helyi körülményeit illeti, a kaposvári viszonyok átlagosak voltak. A XIX. század utolsó harmada a színháztörténetben az arénák kora. A korabeli szóhasználat szerint ez általában „fából épült, legtöbbször ideiglenesen összetakolt, nagy befogadóképességű, teátrális látványosságok bemutatására szolgáló épületet”⁷ jelöl. Mivel a városok zöme téli szezonot fenntartani, állandó társulatot eltartani nem tudott, az aréna a lehetőségekhez képest a célnak nagyjából megfelelt. Pozitívumuk ezeknek a létesítményeknek leginkább az volt, hogy kifejezetten színjátszás céljára készültek. Kényelmetlenségük azonban nyilvánvaló. Szeles időben például a huzattól megfájdult fogak ápolására – tréfásan – színházi fogműterem rendszeresítését javasolta a kaposvári újság.⁸ Máskor pedig a hőségétől szenvedtek a nézők. Ezen úgy igyekezett enyhíteni a szíinigazgató, hogy egy órával az előadások kezdete előtt „vízsugarat bocsájtatott a tetőzetre és az oldalfalakra.”⁹ Télen az arénák használhatatlannak voltak. Ilyenkor Kaposváron a Korona táncterembe szorult a színészet, ahol a zsúfolt, nehezen szelhető teremben úgy érezhette magát az ember, mintha gőzfürdőben lenne.¹⁰ A szállodák nagytermei táncestélyek, kabarék, műsoros estek tartására jók voltak, „igazi színielőadások” céljaira már egyre kevésbé tartották megfelelőnek.

Az 1880-as évek elejére a kaposvári szarvas-kerti „öreg aréna” tönkrement. Siralmas állapotáról érzékletesen számol be a helyi lap: az épület „földet érintő részei

6 Az 1877-es színészkongresszuson merült fel első ízben egy országos rendszer kiépítésének gondolata és a rendszer 1879. október 1-jén életbe is lépett. A kerületi rendszer átrendezése az Országos Színészegyesület és a kultusztárca egyeztetésével történt. A kapósabb, jobb közönséggel, játsszói feltételekkel rendelkező városok miatt gyakoriak voltak az összeütközések. Az ügyek vitelében 1900-tól bekapcsolódott az országos színészeti felügyelő. Ezt a tisztséget 1900-tól 1913-ig gróf Festetics Andor töltötte be. A sok vitával járó kerületi rendszerbe kapcsolódás Kaposvárnak azért volt vonzó, mert így számíthatott arra az államszolgálatra, amit a VKM, illetve a belügyi színházak építésére adott. A támogatás fejében viszont beleszólt a kultuszminiszter, hogy a várostól a játsszói engedélyt ki kapja. Az országos kultúrpolitika ezzel az eszközzel próbált biztonságosabb foglalkozást nyújtani a nívósabb társulatoknak.
A témáról még ld. Magyar Színművészeti Lexikon. 1931. IV. kötet 288.

7 Színészeti Lexikon 1930.

8 A kaposvári színikör alapjai le vannak rakva. Somogy. 1886. július 20. 3.

9 Színházi Újság. 1908. június 4.

10 Minő színházat építsünk? Kaposvár. 1900. június 25. 3-4.

4. ábra. A régi Korona szálló és vendéglő (a mai Kapos Hotel helyén állt).
Langsfeld Mór felvétele, 1890-es évek Rippl-Rónai Múzeum Történeti fényképgyűjtemény. Isz.: 9377

elkorhadtak, ... oldala lyukas, repedt, rongyos volt,” és „attól lehetett tartani, hogy erősebb szél esetén az operettet pár perc alatt a vasút körül hallgathatja a közönség, mert odadobja sátorostól, páholyostól együtt.”¹¹ Bár 1885-ben határoztak az épület elbontásáról, ekkor mégsem került rá sor, mivel nem jött össze az újabb aréna felépítéséhez szükséges összeg. A pénzből csak az alapok elkészítésére és az építőanyag egy részének megvásárlására futotta. Megoldás 1888 nyarán született: Somogyi Károly színiigazgató beszállt a vállalkozásba.

Somogyi Károlyt (5. ábra) (1845–1908) az ország egyik első színiigazgatójának tartották. Minden bizonytalanságot elvetve az üzlethez is, hiszen ez elengedhetetlen feltétele volt annak, hogy sikeresen működhessen társulatával. Nemcsak a kaposvári aréna építésébe társult be vállalkozóként, ő építtette az ezer fő befogadására alkalmas pécsi színikört is, amely a baranyai megyeszékhelyen is a kőszínház megépítéséig működött.

A színikör (6. ábra) 1888 július-augusztusában készült el. A nyeregtetős, deszkaoromzatú építmény 1300-1500 fő befogadására is alkalmas volt. A férőhelyek egy része – természetesen – állóhely. A színpad mérete imponáló „63 négyszögöl”, „nagyobb a megyeház nagyterménél”¹² – lelkesedett a megyei hetilap, a Somogy. A közönség a zenészek helyiségeit elég tágasnak, a páholyokat aránylag szűknek tartotta. Ez utóbbiakat később, számukat csökkentve, bővítették. A színikör megépítése jobb játékos feltételeket biztosított, lehetővé téve a produkciók színvonalasabb színre vitelét.

5. ábra. Somogyi Károly színiigazgató (1845-1908)
Langsfeld Mór felvétele, 1896 körül Rippl-Rónai Múzeum Történeti fényképgyűjtemény Isz.: 37019

11 Jönnek a színészek. Somogy. 1885. április 28. 2.

12 A kaposvári arénán már csak apró tatarozás van ... kezdetű hír. Somogy. 1888. augusztus 13. 3.

6. ábra. A kaposvári aréna a Sétatéren (Épült 1888-ban, leégett 1912 áprilisában.)
Langsfeld Mór felvétele, 1910 körül Rippl-Rónai Múzeum Történeti fényképgyűjtemény. Isz.: 4091

Az építési költségek fejében a színikör használatáról Somogyival a megállapodás hat évre szól, s a szerződést folyton, 1902-ig hosszabbították. A direktor közben gondosan javíttatta, bővítette az épületet, cseréltette a tetőt, a faszerkezet korhadó részét, a tapétát, kárpitokat, újabb és újabb összeget investált a tulajdonjogilag elég kusza helyzetűvé alakult építménybe. Döntés végül a belügyi és a kultusztárca vezetőinek bevonásával, hosszas tárgyalások nyomán született. Jól került ki a dologból a város: az aréna Kaposvár városáé lett. Somogyi Károly költségei is megtérültek, beruházásai fejében Kaposvár három évig évente 2500 koronát fizetett, a város pedig a belügyminisztériumtól színházi szubvenciót kapott, ugyancsak 2500 koronát. Az összeg így tehát rendelkezésre állt.

Az aréna társulata és közönsége

A színházi siker örökérvényű titkát teljesen leegyszerűsítve így fogalmazták meg 1906-ban Kaposváron: „... kell két együttműködő szerves elem: publikum és színész. Mégpedig olyan, hogy egyik a másikat teljesen kielégítse.”¹³

Somogyi társulatának Nagyvárad és Kaposvár voltak a főbb állomásai, időnként útba ejtették Marosvásárhelyt és Brassót, szóba jött Füred és Újvidék. Három hónapos kaposvári szezonjukat a helyi sajtó lelkes figyelme kísérte. Egy-egy ittlét alkalmával nyolcvan előadást tartottak, s több mint ötven darab szerepelt a műsoron.

Kaposváron a századfordulótól a közsínház megnyitása a színikerületi rendszerbe illeszkedve Somogyiékkal együtt öt igazgató (Somogyi Károly, Nádasy József,

Andorffy Péter, Balla Kálmán és Polgár Károly) társulata lépett fel.¹⁴

1900 és 1911 között az alábbi társulatok játszottak Kaposváron. (A Színészek Lapja megfelelő évfolyamaiban közölt színikerületi beosztás alapján.) (1. táblázat)

Az, hogy egy-egy társulat meddig tudott megélni a városban, nagyban függött attól, hogy egyszerűbb polgárainak mennyire volt pénze az effajta szórakozásra, valamint attól is, hogy a társulat műsora, repertoárja és a közönségigény mennyire találkozott egymással. Tapasztalata alapján Somogyi Károly az őszi szezonok sikerültebb mivoltát hangsúlyozta. Tavasszal farsangra, műkedvelő előadásokra, tea-estélyekre költenek az emberek. Az őszt viszont nagy pihenő idő előzi meg, aratás után nagyobb a pénzforgalom, a közönség könnyebben „áldoz” a színházra, mint tavasszal.¹⁵ Gazdasági, politikai krízisen túl a rossz időjárás, járvány is befolyásolhatta a szezon kimenetét, de hatással lehetett egy-egy különleges, vagy nem kalkulált hétköznapi esemény is. 1888. szeptember elején például a zsidó vallási ünnep (újév) miatt fogyott el a közönség. (E társadalmi csoport közönségalkotó szerepe e tekintetben vitathatatlanul megmutatkozott.)¹⁶

¹⁴ A felsoroltakon kívül volt, hogy más társulat is kapott eseti játsszasi engedélyt (például 1908 márciusában). Ám az az egyhónapos szezon rossz hatással volt a nyári főszezonra. A közönség addigra ugyanis „jöllakott” a színházzal, hiszen láthatta azokat a darabokat, amelynek itteni bemutatására joga kizárólag a főszézonban játszó társulaté lett volna.

¹⁵ Somogyi Károly jön. Somogy. 1900. május 6. 1-2.

¹⁶ A zsidó lakosság arányainak változására vonatkozó adatokat a Csánki Dezső szerkesztette Magyarország vármegyéi sorozat Somogy vármegye című kötetében a Kaposvár fejezetnél találjuk. Eszerint 1910-ben a város lakosságának 13,8 %-a, a polgári foglalkozásúak 14,28 %-a izraelita vallású volt.

¹³ Somogyi Hírlap. 1906. május 20.

1. táblázat.

Igazgató	Év	A színerületbe tartozó városok	A kaposvári szezon
Somogyi Károly	1900	Balatonfüred – Újvidék – Kaposvár	május 15. – július 6.
Somogyi Károly	1901	Nagyvárad – Kaposvár	augusztus 17. – október 10.
Somogyi Károly	1902	Nagyvárad – Kaposvár	június 30. – október 30.
Nádasy József	1903	Pécs – Mohács – Brassó – Marosvásárhely – Kaposvár	június 30. – szeptember 20.
Nádasy József	1904	Pécs – Mohács – Hódmezővásárhely – Kaposvár	április 30. – június 20.
Nádasy József	1905	Szombathely – Sopron – Kaposvár	június 20. – július 20.
Andorfy Péter	1906	Pozsony – Fiume – Kaposvár	augusztus 16. – október 20.
Balla Kálmán	1907	Pozsony – Fiume – Kaposvár	július 27. – szeptember 30.
Balla Kálmán	1908	Pozsony – Fiume – Kaposvár	május 30. – szeptember 30.
Balla Kálmán	1909	Pozsony – Fiume – Kaposvár	július 30. – szeptember 20.
Balla Kálmán	1910	Pozsony – Fiume – Kaposvár	augusztus 15. – szeptember 30.
Balla Kálmán	1911	Pozsony – Fiume – Kaposvár	június 2. – július 31.
Polgár Károly	1911	Pozsony – Fiume – Kaposvár	augusztus 31. – október 10.

A Somogyi-társulat évtizede gazdasági szempontból nem volt könnyű időszak. Bizony voltak gyenge napok, amikor többen voltak a színen, mint a nézőtér. Ami a repertoárt illeti az 1860-as, 70-es években nagy keletjük volt azoknak a hazafias drámáknak, amelyek az ismert történelmi személyeket felidézve olyan eseményeket idéztek meg, amelyeknek a színészek és a nézők egy része személyesen résztvevője volt. (Bem apó; Zsidó honvéd; Petőfi élete és halála; Budavár bevétele; Az üldözött honvéd; Kossuth és Batthyány stb.)¹⁷ Hogy fogalmat alkothassunk arról, hogy zajlott egy ilyen előadás, s milyen hatást gyakorolt a darab a közönségre, rendelkezésünkre áll egy élménybeszámoló Kozma Andor (7. ábra) tollából. Ő 1869-ben Budán, a Krisztinavárosi Színkörben látta a „Bem apót”, ahogy írja „a világ leghazafiasabb és legpuskaporosabb darabját.” Mindössze hétéves volt ekkor. Az előadás mindenestre emlékezetes maradt: „...majd megsüketültem, annyit lődöztek benne, de örültem lelkesedtem és mulattam. Hullott benne rakásra a muszka meg az osztrák és folyton győzött a magyar. Tiszta boldogság volt ez nekem. A bőven pazarolt görögtűz nem volt pirosabb, mint az én kedvem, melyre ott gyulladtam.”¹⁸

A dualizmus teremtette körülmények között formálódó, polgárosodó, gyarapodó és szórakozni vágyó közönség azonban már nemcsak nem várta el, hanem egyenesen terhesnek is érezte, ha a színpadot szószéknek vagy a politika direkt eszközeként használták.

A tematikus szorkváltással kapcsolatban világosan fogalmaz a Somogy cikkírója a lap 1873. március 25-i számában: „Vége annak, hogy egy homályos utalás – ami a honfiúi kebel húrjait megzengeti – elég a

sikerhez.” „A közönségnek nem elég a pár szó: hazafiság a nemzetiségnek, hanem a színházban élvezni is akar.” Mindezt azzal a Szuper Károllyal szemben írták, aki maga is harcolt 1848/49-ben, de aki – sokak szerint – már csak „élősködött a kokárdán”.

A politikai helyzet változásával kapcsolatban a Somogy című hetilap 1886-ban örömmel állapítja meg, hogy a színészetnek már nem kell missziót teljesítenie. „A nemzeti érzék kitért a kulisszák szűk köréből ... s politikai faktorrá nőtte ki magát. A színész többé nem az ügy mártírja, ... a nyelv apostola, hanem művész, akinek hivatása a drámairodalom termékeit megjeleníteni.”¹⁹

A műsorszerkezetbe visszatért a tarkaság. A nézők alaposabb tájékoztatására (s talán a könnyebb szakmai eligazodás érdekében) terjednek az egyre változatosabb, a maitól eltérő műfaji megjelölések. Legjobb elfelejteni az ez irányú bölcséleti tanulmányainkat, és a kort felidézve gyönyörködni, tobzódni lehet az elnevezések, jelzők változatosságban.²⁰

Hiábavaló vállalkozás lenne mai meghatározásainkkal azt kutatni, hogy melyik darab volt pl. új betanulás, átdolgozás vagy felújítás. Ilyesmit nem tartottak szükségesnek említeni az előadásokról szólva. A szerző és a cím ismerete önmagában akár félrevezető is lehet. Gyakori volt ugyanis, hogy a „darab fordító által lokalizáltatott.” (Pl.: Az 1889-ben játszott Korona utca 13. sz. Kaposvárott c. mű alapja egy német vígjáték, amelyet Follinus Aurél²¹, a társulat szalon bonvivánja fordított és alkalmazott a helyi körülményekre. Nagy valószínűséggel 1895 szeptemberében Gabányitól A kiskvárosi nagyságok (8. ábra) című vígjátékban is magukra ismerhettek a kaposiak.) A „mit játszottak”

17 Kaposváron még 1880 júliusában is nagy sikerrel játszották Nobl József 1848/49-ről szóló eredeti, hatásos színművét. A néző érdeklődését felkeltendő az igazgató a színlapon az alábbiakkal rangozta be a nagy látványosságnak ígérkező darabot: A darabban előforduló fegyverletétel nagy allegória a megnagyobbított színpadon görögtűzzel világítva. (A szerző a művét az igazgató és a társulat iránti jóindulatból engedte át egy előadásra. Ezeket a darabokat gyakran egyik társulat adta a másiknak úgy, hogy a sugó lemásolta, továbbküldte. Írói jogdíjról még beszélni is hazafiatlanság lett volna.)

18 Kozma A. 2001. 122.

19 Színház. (Rovat) Somogy. 1886. augusztus 31. 3.

20 Íme a régi színlapok ajánlataiból egy kis ízelítő: érzékeny (érzelmes, látványos, siralmas, nagy vitézi, hős, comicus, énekes szomorú, tüneményes vagy báb-) játék, víg szomorú komédia, énekes bohózat, víg bohózat, társalgási darab, alkalmi darab, prolog, tabló, quodlibett, néma ábrázolat, életkép, vígjáték, opera, ope-rett, comicus opera, dráma, dramoletta, tragédia, vígdráma, víg életkép stb. (A felsoroltakon kívül még számos rendkívüliségre utaló jelző fordul elő: nagy, igen mulatságos, fantasztikus, borzalmas, eredeti stb.)

21 https://hu.wikipedia.org/wiki/Follinus_Aur%C3%A9l (Utolsó megnyitás 2022. január 26.)

7. ábra. A levelesi Kozma család 1870 körül. A kép bal szélén Kozma Andor.
Borsos József felvétele, 1870 körül. Magántulajdon.

kérdés helyes megválaszolására a biztos tájékozódási pont leginkább a szöveggönyv lehet, amennyiben rendelkezésünkre áll.

Mindenesetre Somogyi direktor klasszikus, nagy darabok iránt táplált rokonszenvét dicséri a helyi lap (Somogy. 1888. szeptember 4.), ugyanekkor színpadra hoznak francia vígjátékújdonosságokat, operetteket is, amelyek számát persze a kritika – kultúrmissziós szerepe szerint – csökkenteni kíván.

„Az előadások elég látogatottak.” – írja 1902. július 6-án az ország másik végében megjelenő lapban az akkor országosan még ismeretlen, fiatal újságíró, Ady Endre. A lap más részén Nagyváradi krónikák cím alatt is olvashatunk tőle Somogyi truppjáról. A cikk címe: Thália pongyolában.

A Kaposváron játszó váradi színészek itteni lakásáról és közérzetéről szólva írja az alábbiakat: „Nagyon visszasírják Nagyváradot a Kaposvárt nyaraló színészek. Nem csinálnak ebből titkot, ami persze fáj a városukra oly büszke somogyi metropolisz bentlakóinak. Maga Somogyi sem érti, hogy nem lehet Kaposvárt szeretni, hiszen Somogy az ő szűkebb pátériája is. Ami a várost illeti, olyan kellemetlen módon fél város. Nem tudja eldönteni, hogy kisváros maradjon-e vagy nagyváros legyen. Valószínűleg nagyon sokáig fog még tibatulálni...” Majd így folytatja: „A színházi publikumban hiába keressük azt a pompás temperamentu-

mot, mely páratlanná teszi a nagyváradit. A kaposvári publikum hideg és előkelőnek óhajt látszani. A „Cyrano de Bergerac” előadásán – mondta Bérczy Gyula – a Cyrano orra keltett egy kis hatást. Rostand poézisát nem érte még árvább sors soha ... A páholy-t erkölcs-telennek találta a kaposvári publikum. – Sok benne a kétértelműség. – mondogatták. ... Tehát a színpad, a Peterdi ház, az Abbázia, egy üdvös kis sörház, s egy kétesvízű uszoda Kaposvár oázisai. Nem csoda, hogy mikor szóba jött egy esetleges Balatonfüredre átmenés, Pintér Imre a következő elkeseredett és különös kijelentést tette: – nem bánom én akár megyünk, akár maradunk, csak mennénk már!”

A cikk nagy port kavart Kaposban. A „Kaposvár” című lap 1902. július 13. számában „Színészek rólunk” címmel azonnal válaszol. „Nagyon lenéz minket Somogyi truppja” – kezdődik az írás, melyben a sértett kisvárosi önérték gőggel, a lokálpatrióta felháborodottság buta érveléssel párosul. „Hogy olyan otrombán leszöljék e várost, mely az elmúlt tíz év alatt a népszámlálási statisztika adatai szerint a fejlődés és népesedés tekintetében az országban a második helyet foglalja el, azt föl se vesszük, tudatlan hülyeségnek rójuk föl. De hogy a kaposvári közönség intelligenciáját, józólését és előkelőségét kétségbe vonja egy olyan színtársulat, melynél már sokkal különbet nem egyet láttunk Kaposváron, az mégis csak vakmerőség...”

Ujdonság itt először,
Kalmár Piroska
 jutalomjátékul

KAPOSVÁRI SZINKOR
 Hétén 1895. évi szeptember 23-án
 színpadra kerül először

**A Kaposvárosi
 nagyságok.**

Vigjáték felvonásban. Írta. Gabányi Árpád.

Személyek:

göbi Andor, ügyész	Ménfő L.	Székely István	Somogyi Róza
Balogh Károly, orvos	Dassery Gyula	Dabai, színművész	Vagy István
Busa, hajó	Kalmár Piroska	Székely István	Vadai
Záray, polgármester	Follner	Székely István	Kiss F. István
Mikola Benedek, gyógyszerész	Pölgér Sándor	Laska János, gyógyszerész segéd	Székely István
Margit István	P. Kovács Marcell	Asztalos István	Ország
Balogh Károly, orvos	Petrovi Sándor	Károly István, segéd	Molnár József
Zsófia, négy	Balogh János	Kiss, színművész	Magyar
Tóth, fő	Balla Kálmán	Isa István	Párfy Adolf
Petroczy Pál	Székely	Isa István	Boda János
	Székely, Bencze István, 140 jelenet		

Helyárak:
 Állásfoglalás helyre 4 ft, Zsófia, 1 ft. Körök 80 kr. Zárások 60 kr. Karzati díjak 40 kr. Földszint
 állásfoglalás 40 kr. Katona- és diákjegy 30 kr. Színház ára a pénztárnál 10 kr.
 Jegyek előre válthatók d. e. 3 óráig 12-órás d. u. 3 óráig 5 óráig a szinkor pénztárnál.

Esti pénztárnyitás 6 órakor -- Kezdet 7 órakor.
 Holnap kedden szeptember hó 24-én színpadon Balla Kálmán jutalomjátékul

Hadjárat a békében.
 vigjáték,
 Tiszteltetl
Somogyi Károly
 igazgató.

8. ábra. Színpad. 1895. szeptember 23-i előadás Gabányi Árpád: A kisvárosi nagyságok. Vigjáték 4 felvonásban. (Kalmár Piroska jutalomjátékaként és premierként reklámozva) Rippl-Rónai Múzeum Dokumentum gyűjtemény Isz.: 2021. 12. 1

A Napló július 17-i számában megjelenik Ady béke-ajánlata, aki nem akarja, hogy a sajtópolémia miatt a színészeknek kellemetlenségei legyenek. Szellemesen így fogalmaz: „A háborgó kaposvári hetedik nagy hatalomhoz fordul hát a krónika írója, és kijelenti a következőket:

1. A nagyvárosi színészek imádják Kaposvárt, s ottléte alatt egyebet sem hallott tőlük Kaposvár dicsőítésénél.
2. A krónika írója is megszerette már Kaposvárt, különösen amióta a kaposvári lapokból megtudta, hogy Kaposvár a népszámlálás adatai szerint szaporodás dolgában a magyar városok között a második helyen áll s kívánja, hogy jövőre az első helyre kerüljön.
3. Mindazt, amit kaposvári élményeiről írt, semmisenk sem jelenti ki.

Kéri ezek után, hogy álljon helyre a béke, s fejlődjék s a népszámlálási statisztikában még előkelőbb helyet vívjon ki Somogy metropolisza, hiszen Rákosi Jenő mester komolyan gondolja a harmincmillió magyart...²²

A városban aztán örömmel nyugtázták, hogy ilyen sikeresen rendezték művészet és közönség vitáját. A helyi sajtó pedig napirenden tartja a színházi eseményeket.

22 Az afférral fővárosi lapok is foglalkoztak. Benedek Elek kitűnő lapja a Magyarság is derűsen csatlakozva taglalta, milyen jó ellenérv a népesedés, ha a művész arról panaszkodik, hogy nem értik művészetét.

A párizsi bulvárszínházak mintájára a színpad ura itt is a sztár lett. Minden igazgatónak fontos volt az a kasszasiker, amit önmagában a sztár egyéni vonzereje biztosított. A nagyvárosi színházakból nyert magatartásminta Kaposváron is utánzásra talált. A „Kaposvár” című helyi lapban július 27-én Pálmay Ilka vendégszepléséről írva is voltaképp a nyárspolgári kíváncsiságot igyekeznek kielégíteni, s ezért inkább intimításokról, semmint a művészi teljesítményről olvashatunk: „...Pálmay nappali szabadidejét Honig János toponári pusztáján tölti. Este a Koronában vacsorál szűkkörű társaságban, július 26. szombaton a kereskedő ifjúság a színházban virággal árasztotta el. Előadás után pedig kocsjából kifogták a lovakat...” stb. És hasonlóképp, komolyan és részletesen, oldalakon át, nap, mint nap, megúnhatatlanul sorjázó, érdeklődést fenntartani kívánó bulvár hírek özöne ... Közben a nagyvárosi társulat prózai részlege átment Balatonfüredre, ahol eleinte az esővel, majd a fürdővendégek szűkkeblűségével viaskodnak. Kaposváron pedig Csillag Teréz, Szoyer Ilonka, Márkus Emília vendégjátékának tapsol a közönség.

A szezon végén 1902. szeptember 6-án Philippe Derblai, azaz Georges Ohnet nagy népszerűségnek örvendő darabjának, A vasgyárosnak²³ a főszerepében, 40 éves színészi pályája jutalomjátékán fényesen ünnepelik Somogyi Károly színingazgatót. A polgármester köszöntője és a direktort méltató sajtó egyszerre értékelte a Somogyi Károlyban testet öltő művészt és a sikeres vállalkozót. Kaposvár városa jól járt a somogyi születésű direktorral.²⁴ Neki volt köszönhető, hogy itt aréna épült akkor, amikor a város pénztárcája még nagyon lapos volt, és ennek ellenére színvonalas előadásokat mutatott be a helyi közönségnek. Nagyon lényeges ez egy olyan korban, amikor a közönségteremtés van napirenden.²⁵

23 Georges Ohnet 1883-ban bemutatott híres-hírhedt A vasgyáros című darabjának népszerűsége máig ható. A mű azért lehetett sikeres, mert a szerző ismeri a mesterséget, s „olyat ad a nézőknek, amit jól megcsinált darabnak szoktunk nevezni” – írja a szakirodalom.

24 1845. október 11-én Pusztakovácsiban született. 1863-ban a Karádon fellépő Hetényi-féle társulatnál kezdte pályáját és küzdötte fel magát a Nemzeti Színházba, és 15 éves igazgatói pályája során évről évre minden társulatával eljött Kaposvárra. Bővebben ld. Magyar Színművészeti Lexikon. 1931. IV. kötet. 127.

25 Rendelkezésünkre áll a nagy karriert befutó darab nagyvárosi előadásáról szóló kritika Ady Endre tollából a Szabadság 1900. december 11-i számában. „Előre lehetett látni, hogy ma megtelik a színház. A vasgyárosnak mindenütt van még olyan lelkes közönsége, mely telt házat és telt kasszát csinál.

Sok vidéki direktor már jó előre készpénz gyanánt jegyzi be ezt a bevételt. A mai előadásnak még más érdekessége is volt. Somogyi igazgató ma lépett fel először Nagyváradon, és hogy viszontláttuk P. Adorján Bertát.

Volt is olyan telt ház, hogy a nagyvásárra bejött vidékiek közül igen sokan nem jutottak semmi pénzért helyhez. Somogyi igazgató nem jó színész. Reméljük ez kevésbé fáj neki, mintha mint direktorra mondjuk ezt.

Derblay szerepe pedig éppen nem neki való. Maszkja jó, mozdulatai látszik a régi színész biztossága. Beszéli azonban nem tud. Ez öreg hiba. P. Adorján Berta szép és jó Claire volt. Drámai jelenetei fényesen sikerültek.

Balla Bligny hercege elég elegáns. Somogyinél ma sem volt jobb, mint máskor. Szilágyi, Szohner Olga, Erdélyi, P. Tóvári Anna nagyon beváltak. Taps, kihívás sok volt.

A közönségre ma is nagyon hatott a szép, ócska mese, melyet talán nem is ma látott legrosszabb előadásban.

Szerződése lejártával Somogyi elhagyta Kaposvárt és egy Váradhoz közelebb eső várost igyekezett keresni 50 fős társulatának.²⁶ A Somogyi truppját 1904-ben követő Nádasy József igazgatósága alatt Blaha Lujza többszöri vendégszereplésére kerül sor, felemelt helyárrakkal.

Átrendeződő nézőtér Karzat és páholy

A XIX. század utolsó harmadában nagy átrendeződés figyelhető meg a színházi nézőtéren. Az arénákat, népszínházakat váltó, azokhoz képest elegáns, arisztokratikus színházpaloták nézőtere tükröke az igények átalakulásának, a társadalom változásának. Más a változás mértéke és tempója a fővárosban, más vidéken.

A kaposvári Színházi Újság az aréna közönségét még 1908-ban is a karzaton lévők nagyszerűségével jellemzi, ahonnan „lelkes kiáltások ... tombolás, dobogás, zúgás” hallatszik. Ott fönt, „a nagy luszter környékén” van „az igazi publikum, amelyik nem fontolgató, a nagyképűségnek még az árnyékától is ment”. A kis mosólánytól és a „tandíjmentes diáktól kezdve a szobaleányig és boltosinasig képviselve van benne az alsó tízezer valamennyi rétege. A karzat krémje az első sorokat elfoglaló szatócsfamiliákból kerül ki, a hangadók pedig a portás és a „garde des robes-osok rokonságából. Ők azok, akik a bennfentesek biztonságával, fontoskodva tárgyalják a kulisszák titkait, a művészek magánéletének legintimebb részleteit.”²⁷

Alakulnak a nézőtér viselkedésszabályai. A hétéves Kozma Andor 1869-ben a Krisztinavárosi Népszínikörben a Szép Heléna előadásán még derűs közbotrányt okoz, mikor Helena és Páris „legbizalmasabb pamlagjelenetében” fel akar állni a székére, hogy jobban lássa, mi is történik voltaképp a színpadon.²⁸

1908-ban Kaposváron rendezetben szabályozták az alsó korhatárt a színházba vihető gyerekek esetében, mivel megtörtént, hogy a bevitt kéthónapos csecsemő sírása tönkretette a játszott darab sikerét. Előfordult az is, hogy a nézők némelyike előadás alatt pipára gyújtott. A színlapon kérik, ne énekeljenek együtt a népszerű primadonnával, illetve azt is, hogy „kutyákat s más állatokat a theátrumba hozni vonakodjanak”, valamint annak érdekében, hogy mindenki jól láthassa a színpadot, nem egyszer írják, hogy a földszinten a hölgyek vegyék le a kalapjukat.

A nemzeti sorskérdések rendeződése nyomán, a kiegyezéssel születő, új, sokszínű világban differenciálódik a helyi társadalom szellemi színvonala, intellektusa, művészi igénye is, s ezzel a színház szervezőinek is számolniuk kellett. Az új kor újabb elvárásokat hozott, s újabbakat erősített fel. Egyre lényegesebb volt az esztétikum, de jelentkeztek a darabokkal kapcsolatban elvárások az erkölcs nevében is.

Ami az etikai elvárásokat illeti, a bulvárszínpadok sikamlós újdonságai már felkeltették az erkölcsi normákat

hangoztatók figyelmét. A „józlés”, az erkölcsök, az ifjúság védelme nevében sokan tiltakoztak a nyugati élet hitványságait és „alacsony hívságait” tükröző silányságok ellen. Az igazgatónak kerülnie kellett volna ilyen darabok műsorra tűzését (pl. a Teknősbéka, a Balek), ám a darab kétértelmű és a tisztas erkölcsre veszélyes pikantériáját elítélő kritika után a közönség nemhogy nem bojkottálta, hanem zsúfolt házzal honorálta a programokat. Ha a direktor igényes volt, akkor ezeknek a frivol daraboknak az anyagi hasznából műsorra tűzhetett olyasmit is, amivel erkölcsi sikert arathatott a kisváros szellemi elitje, valamint sznob köreiből, de elismerést vívhatott ki a szűkebb szakmai berkekben is.

A színházi közönség fokozatos átrétegződésének következtében, 1876-ban, Budapesten, a Nemzetiben megszűntek az állóhelyek. A példa a fővárosi színházak többségében követésre talált. Elegancia, előkelősködés, sznobéria, a kényelem igénye – e közönség részéről, nagyobb bevétel lehetősége a teátrumnak. 1908-ra nyolc budapesti állandó színházból már csak háromban vannak állóhelyek. Vidéken némiképp más a helyzet. 137 játszóhelyből négyben (Kassa, Szabadka, Nagyvárad és Magyaránizsa – e két utóbbi helyen az épület kis befogadóképességű és elsődlegesen nem színházi célokat szolgált) szűntetik meg az állóhelyeket. Az újonnan épített színházakban Nagyváradon az összes férőhely 51 %-a, Szombathelyen 42 %-a, Pécsen 34 %-a, Szegeden 26 %-a állóhely. (2. táblázat) Kaposváron Andorfi igazgató 1906-ban olyan színikörre gondolt, ahol az állóhelyeken hering módjára szoroskodókat immár húsz krajcáros nádszékekre ültetheti. Ugyanekkor a „páholy-mánia” kaposvári hódításáról számol be egy visszaemlékezés. Divat lett olcsón csillogni az úri szokásokat követő, előkelősködő polgárság körében.²⁹

Az 1907-től Kaposváron (Pozsonyban és Fiumében) működő Balla Kálmán direktor más egyéniség, másfajta üzletember volt, mint a társulatával Kaposváron gyakorta tartózkodó Somogyi Károly. A közönség becsalogatásának különféle divatos módját alkalmazta. Saját lapot adott ki, többfordulós szépség- és kedvencversenyeket rendezett, amelyben a közönség a társulat tagjait minősíthette. Üzleti ügyei zavarosabbak voltak, mint azt a helyiek Somogyinál megszokhatták. Dicsérték, mivel a nagyvárosok sikerdarabjait szinte azonnal színre vitte Kaposváron. A siker érdekében a repertoár összeállításánál igyekeznek idősebb, érdekes, figyelemfelkeltő darabokat műsorra tűzni, a közönség elvárásának megfelelni. Márpedig a darabválasztásban és az előadásmódban is az új divatot várta a közönség itt, Kaposváron is. A színházvezetők alapelve ekkor az volt, hogy operett kell, mert arra tódul a közönség. Ekkor az ún. „nagy generáció” szerzői (Offenbach, Strauss, Suppé, Planquette, Hervé, Lecocq, Lehár) voltak színpadon.

A színészek megjelenése mindenkor pezsdülést hozott a kisvárosba. A korabeli közönség színházrajongását felidézünk Gyergyai Albert visszaemlékezését hívjuk segítségül. „Ha némelykor egy-egy divatos

26 A kerületi beosztásnál néha a földrajzi közelség is számított, noha ez nem volt elsődleges szempont.

27 Színházi Újság. 1908. június 9.

28 Kozma A. 2001. 123.

29 Gruber J. 1913. 32.

2. táblázat. A páholyülések és állóhelyek számának összevetése a XX. szd. első évtizedében

Település	Összes férőhely	Páholyülések száma	Az összes férőhely arányában	Egy páholy hány fős	Állóhelyek száma	Az összes férőhely arányában
Pécs	1172	220	18 %	5	400	34 %
Szombathely	1189	96	8 %	4	500	42 %
Nagyvárad	1370	173	12 %	4	700	51 %
Szeged	1496	336	22 %	6	390	26 %
Budapest Vígyszínház	1210	196	16 %	4	264	21 %
Budapest Nemzeti Színház	1017	184	18 %	4	0	0

fővárosi operettre készültek (mert ha nem jött elég bér-lő, ezzel próbálták őket becsalogatni), az egész város lázba jött, munkát kapott a sok szabó meg varrónő, még a külvárosiak is...³⁰ „Ez a színházimádat vidéken még erősebb volt, mint odafenn, a fővárosban, ez volt akkor az egyetlen s a legmagasabb szórakozás, nem volt mozi, nem volt rádió, nem volt televízió, a színeszkek nappal is a lakosság körében éltek.”³¹

Balla igazgatósága idejére már eluralkodott egy bizonyos „munkamegosztás” az ország színpadai között. A helyi közönség szűk elitjének is megvolt már a lehetősége, hogy kulturális ingyencségekért felkeressen időnként egy nagyvárost, s válasszon a színházak között. A közönség ízlésbeli rétegződése Kaposváron is mutatkozott, de itt minden réteg igényét egyetlen társulatnak kellett szolgálnia. A társulatoknak meg kellett birkózniuk a hivatalos „kultúrmissziós” feladattal is, vállalkozni a nemes szórakoztatásra, s ugyanakkor a koronként változó divatigényt kiszolgálva bemutatniuk a legújabb frivol, pikáns vagy vaskos humorú, orfeumba, kabaréba illő darabot. Ha e feladatának nem tudott megfelelni egy igazgató, akkor nem volt jó vidéki igazgató és akkor más társulatot hívott a város, nem számíthatott szubvencióra, nem pártolta a közönség. (A vidéki színeszet máig ható igazsága.)

A XIX. század végén, XX. század elején a legfeljebb három hónapos vagy annál rövidebb kaposvári színi idényeknek megfelelő volt az akkor szokásos aréna, amely – tegyük hozzá – a még kevéssé polgárosult, szegényebb publikum közönséggé válását is elősegíthette.

A fából készült Nyári Színkör létrehozásával az 1880-as évek végén provizórikus megoldás született. A helyszín kiválasztása (a donnévárosi Sétakert, ill. Sétatér) sem volt szerencsés. „A mélyen fekvő Sétatérren már szeptemberben... nagyon lehül a levegő, erős ködök szállnak fel a berekből és vacog a közönség.”³² – írta az egyik helyi lap. A vasúti átjárás körülményesége miatt pedig a lakosság többsége nehezen, csak kerülőkkel juthatott ide.

A város vezetői, színházpártoló polgárai újból fontolóra vették a kőszínház építését. Bár az ügy az 1911-es megnyitót megelőző négy évtizedben szinte folya-

matosan napirenden volt, az építési koncepció még 1910 elején, egy évvel a megvalósulás előtt sem volt világosabb, mint évtizedekkel azelőtt.

De 1911-ben mégis kőszínházat épített egy viszonylag jelentéktelen kisváros.³³ A gyors, amerikaius tempó a korban nem rendkívüli. Ami, s ahogy megvalósult, az annál inkább.

III. A kőszínház

Magának a kőszínháznak a megépítése (9. és 10. ábra) is finoman szólva kalandos, mintha csak egy mai történet lenne. Csak egy sokat emlegetett tényt emeljünk ki a nem mindennapi történetből: a szakértelemnek meg kellett küzdenie a lokálpatrióta becsvágygal is.

Bár a sétaterti aréna tragikus állapota sürgette a döntést, szinte az utolsó pillanatig nem határozta meg, hogy színkör, vagy igazi téli kőszínház létesüljön. A disputa véget nem érően zajlott, az ügy nem haladt előre. A sajtó mindvégig moderálta a történeteket, magát a polgármestert sem kímélte. Németh István látókörének „buzsáki léptékét” (Buzsákon született ugyanis) emlegették. Az mindenképp érdeme a korabeli helyi sajtónak, hogy tevékenysége nyomán lehetetlenné vált, hogy a nyilvánosság teljes kizárásával intézze a városvezetés a színházzal kapcsolatos ügyeket.

Ami a pénzügyi, kivitelezési gondokat illeti, akadt ezekből is jócskán. A valós és részletes költségvetés rekonstruálása szinte reménytelen. Az eredetileg négy hónaposra tervezett munkával másfél év alatt készültek el, óriási (becslések szerint 100 %-kal) 200 ezer koronával túllépve a közgyűlés által meghatározott építési összeget, amit a képviselőtestületnek be sem jelentettek. Vajon miből voltak fedezhetőek az építési és fenntartási költségek? Pótadóból. (Ez 1906-ban 10 %-os volt, de a sajtó jól látta, hogy a helyi adó állandóan „a legnagyobb fokú anyai örömöknek néz elébe”, mert a dologból 1911-re már 102 %-os pót-pótadó lett.)

Az igazság az, hogy mai szemmel az építési költség növekedése, a határidők módosítása nem is tűnik olyan furcsának. Hovatovább már-már a sajtó kirohanásait érezzük túlzásnak... Az azonban bizonyos, amikor ki-

30 Gyergyai A. 1978. 213.

31 Uo. 212.

32 A Színkör. Kaposvár. 1899. szeptember 14. 1-2.

33 Itt szeretném megjegyezni, hogy Somogy megyének nem a kaposvári volt az első kőszínháza. Az Barcon létesült. A barcsi Garni Szállodában 1893-ban épült színpad fellépési lehetőségét 1909-től állandó kőszínház váltotta fel.

9-10. ábra. 1910 őszén kezdetét vette a vasbeton szerkezetű kaposvári színház építése. Langsfeld Mór felvétele, 1910 Rippl-Rónai Múzeum Történelmi fényképgyűjtemény. Isz.: 1877 és 1879

derült Szabados Imre színügyi bizottsági tag magtárépítésének ügye, a városvezetés presztizse a mélypontra zuhant. (Míg a színház körül csak néhány munkás lézengett, addig a Szabados-féle Korona utcai magtárépítkezésen – az engedélyek beszerzése és a helyszíni hatósági szemle előtt – lázas munkába kezdtek a színházépületet kivitelező Melocco emberei, hogy mielőbb elkészüljön a Szabados „színügyér”-féle magtár.³⁴)

Tény, hogy megépítésekor a kaposvári színház az ország egyik legmodernebb és legnagyobb teátrumának számított.

„1911. szeptember 2-án este 8 órakor először gyűltek ki a kaposvári színház (11. ábra) új csillárai. Ragyogó fény és pompa... Magyar és Stahl műépítők büszkék lehetnek alkotásukra. Külsőre díszes, imponáló, belsőre beosztása is mintaszerű... A foájé fölött, az első emeleten van a társalgó. A földszinten a széksorokat több helyen rosszul helyezték el. A színpad bizony nem nagy és emellett fogyatékos is, mert megfelelő modern súlylesztőkről éppenséggel nem gondoskodtak. A színháznak 16 közös és magánöltözője van. A földszinten 16 biztonsági kijárata. 1300 nézőt foglal magába.”³⁵

A méretek tekintetében folytatott versenyben a kaposvári színház abszolút győzelme nehezen megállapítható. Ráadásul kérdéses, hogy esetünkben az

elsőség győzelemnek, vagy a kisváros nagyzólvó kivagyiságának, koncepciótlan túlzásának minősül-e. Mindenesetre ez utóbbira vall az egyik tanácsnoknak az alábbi adomává lett mondata: „mindegy, hogy milyen lesz a színház, csak nagyobb legyen, mint a pécsi!”

Az üzletszerűség és az értékteremtés párharcát mintha a megnyitó is jelezni kívánná nekünk a választott darabokkal. A nyitó előadáson, 1911. szeptember 2-án Strauss Cigánybáróját játszották, melyet másnap Erkel Bánk bánjának díszelőadása követett.³⁶ A Bánk bán másnapi színrevitelét valójában az motiválta, hogy akkor avatták a város Kossuth-szobrát.

A megnyitó után azonban felerősödtek a viták a színház körül. A túlköltekezés, a költségvetés törvényellenes megváltoztatásának híre a városban, a megyében, a képviselőtestületben óriási felháborodást keltett.³⁷ Tekintettel a polgármester betegségére, majd hamarosan (1911. szept. 24-én) bekövetkező halálára, és

34 Mikor jön Balla Kaposvárra? Somogyvármegye. 1911. április 9. 5.

35 A kaposvári új színház. Somogyvármegye Almanachja. 1912. 201-205.

36 A darabválasztás telitalálatnak látszik, mivel két olyan viszonyítási pontra mutat, amely mind a mai napig kijelöli azt az útvonalat, amelyen a színháznak haladnia kell, azaz üzletileg sikerdarabokkal, szórakoztatással és művészettel is szolgálni a közönséget. A két darab egymásutánisága ugyanakkor a polgárosodás reformkori eszméje és ennek 1867 utáni megvalósulása összevetésére is alkalmat adhatott. Kinek-kinek a saját intellektusa, élményanyaga szerint...

37 Az építésre 1910-ben 120 ezer koronát szavazott meg a képviselőtestület, melyet később államssegéllyel manipulálva 230 ezerre emeltek. Az építő bizottság 1912-es „végjelentése” szerint a színház 450 ezer koronába került.

11. ábra. A kaposvári színház. Megépítésekor az ország legmodernebb és legnagyobb vidéki teátrumának számított. Langsfeld Mór felvétele, 1911 Rippl-Rónai Múzeum Történeti fényképgyűjtemény. Isz.: 9372

az öngyilkosságot elkövető építészre, Magyar Edére, a hangosabb botrányt még sikerült elkerülni. Sorjáltak az elkészült épületről a vélemények pro és kontra. A túl-méretezettség nyilvánvaló volt. Sokan joggal emlegették, hogy lettek volna előrébbvaló, fontosabb feladatok, beruházások (újabb vízvezeték, csatorna, aszfaltozás), – „mert a tiszta járda legalább úgy fejleszti, finomítja a művészi ízlést ... mint Prüntyike Dollárkirálynője.”

A védelem számtalan érve közül, befejező gondolat gyanánt, az alábbi választom: „A mai Kaposvárnak nagy ez a színház ... De nem is a mának építettük! Szép színház lesz ez még ötven év múlva is.”³⁸ (A száz-tizenegy éves épület – az újabb igényeknek megfelelően – legutóbb 2017 és 2019 között megújult³⁹.) Kaposvár 1911-re megépült kőszínháza vonzó állomáshelye lett a jobb társulatoknak, melyek a magyar és a külföldi színpadok legnagyobb szenzációit szinte azonnal bemutatták városunkban is, akár Molnár Ferenc, akár Gorkij, akár valamelyik párizsi bulvárszínpadi szerző sikerdarabjáról legyen szó. Az épület méltó hajléka lett a színművészetnek.

38 Ünnepe előtt. Somogyi Hírlap. 1911. augusztus 27. 1-2.

39 2017 januárjától csaknem 3 éven keresztül teljes felújításon, átépítésen és bővítésen esett át az épület. Ennek során új, modern színpadtechnikai berendezéseket is beépítettek, hátul új épületrészt kapott a színház. Az addigi sárga külső színt pedig felváltotta a téglavörös. A felújított épület ünnepélyes átadására 2019. november 11-én került sor. Az eseményen részt vett Orbán Viktor miniszterelnök is. Az új, nyitó díszévadot Csiky Gergely: Bubu-rékok című darabjával nyitották meg 2019. november 15.-én. Az előadást Vidnyánszky Attila rendezte.

A repertoárt vizsgálva úgy tűnik, hogy a XX. szd. elejére Párizstól Szentpétervárig, New Yorktól Rómáig, kialakult egy olyan kultúrkör, amelynek színházi világa – minden változatossága mellett – sok egységes vonással bírt, s ennek a világnak színházával részévé vált a korban 24 ezer lakosú kisváros, Kaposvár is.

Irodalom

- GRUBER, J. 1913: Morzsák a 40 éves asztalról. Kaposvár.
 Gyergyai, A. 1978: A falutól a városig. Budapest.
 Kaposvár. 1899. szeptember 14.; 1900. június 25.
 KOZMA, A. 2001: Életem. Sajtó alá rendezte: Varga Éva. Kaposvár
 MAGYAR SZÍNMŰVÉSZETI LEXIKON 1930. Szerk.: Schöpflin Aladár. Budapest.
 SIMONFFY, E. 1975: Kaposvár a várossá alakulás útján. A 19. század 30-70-es évei. 1973. In.: Várostörténeti tanulmányok. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár
 Somogy 1885. április 28.; 1886. július 20.; 1886. augusztus 31.; 1900. május 6.
 Somogyi Hírlap. 1906. május 20.; 1911. augusztus 27.
 Somogyvármegye. 1911. április 9.
 Somogyvármegye Almanachja. 1912.
 SZÍNMŰVÉSZETI LEXIKON 1930. Szerk.: Németh Antal. Budapest.
 Színházi Újság. 1908. június 4. és 9.
 VARGA, É. 2002: A „modernizáció” Kaposváron a városkép változásának tükrében. In: Struktúra és városkép. A polgári társadalom a Dunántúlon a dualizmus korában. Laczkó Dezső Múzeum. Veszprém

Elsőszobák Kisgyalánban

LANSZKI-SZÉLES GABRIELLA

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Kaposvári Campus,
H-7401 Kaposvár, Pf.: 16. e-mail: Lanszki-Szeles.Gabriella.Edit@uni-mate.hu

LANSZKI-SZÉLES, G.: *First rooms in Kisgyalán.*

Abstract: My goal was to capture clean rooms in Kisgyalán, Outer-Somogy in their current state and to explore their history. For decades, clean rooms have been forgotten almost everywhere in the country. However, in Kisgyalán, these – as we call them – ante-rooms, in fewer and fewer places, but are still exist, revealing their hidden treasures to us, the interiors of cabinets over 100 years old, the eiderdowns and pillows of the sown beds.

Keywords: tradition, village community, celebration, furnitures, holy pictures, photographs, pillows, bedspreads

A Külső-Somogy kistájához, Kaposvár vonzáskörzetéhez tartozó Kisgyalán paraszti kultúrájából az elfogadott terminus szerint elnevezett tisztaszobák számbavételét és ezek tárgye gyűjtéseinek leírását, az évtizedek alatt bekövetkezett változások nyomon követését tekintettem feladatomnak. Kisgyalán elsőszobáinak a jelenben betöltött szerepére helyeztem a hangsúlyt. Az elsőszoba elnevezés az általánosan használt, a parádés szoba megnevezés itt nem ismert. Hivatkozás esetén a *tisztaszoba*, saját példáinknál az itteni szóhasználattal élve az elsőszoba szót alkalmazom. Az elsőszobában mindig a család legértékesebb, legféltettebb tárgyai kerülnek elhelyezésre, azok a dolgok, amelyekhez kötődünk, és ami még fontos szempont, nem alszik sem családtag, sem vendég az elsőszobában, szinte soha.

Az alvással kapcsolatban sajnos pont én voltam az egyik szabályszegő, de csak egyetlenegyszer, 1974-ben Néth Valériával, iskolatársammal 7, illetve 6 éves gyerekként aludtunk ebben az elsőszobában, amikor a falu első (szélső) házában lakodalomra voltunk hivatalosak. Azóta sem, soha nem aludt senki ez ideig ebben a szobában. Nagynénémnek feltettem a kérdést, miért nem a szokásos módon, a középső szobába „*tettek le*” bennünket aludni? Nem gondolkodott a válaszon. „*Kislányok voltatok, odatettünk benneteket, hogy szép helyen legyetek.*”

Ez a szép hely, ahová gyerekként is ünnepélyes esemény kapcsán mentünk csak be, amikor is az ágyakon sorakoztak a csokinyulak, narancsok, mikulások, tábláscsokik. Vagy ha a hűtőládából a vasárnapi ebédhez a disznóölésből vagy tyúkvágásból származó csomagot kaptuk.

Szüretibálra vagy jelmezbálra való készülődéskor is ide kellett szaladni, hogy a tükörben megnézhesük magunkat. A lényeg, hogy az elsőszobának így módon a vezető szerepe megvolt idáig.

„Az, hogy egy adott térben és időben élő generáció mit tart szépnek, jónak, értelmesnek, fontosnak, mit ítél megőrzésre vagy pusztulásra, mindig az adott csoport értékse zmléletétől függ. Így a kultúra különböző (tárgyasult vagy éppen szellemi) megjelenési formái tűnnek fel és el.”¹ Az itt ismertetésre kerülő tisztaszobáknak 59 éve, a leghosszabban berendezettnek pedig 121 éve folyamatos a léte, a tárgyak közül van, ami ennél többet megért. A múltbéli létrehozásuktól való távolodás következtében felhalmozódásnak, ugyanakkor a divatjamúltnak ítélt tárgy eltávolításának vagy ellenkező esetben a régi megújításának lehetünk tanúi. Az adott tárgyat illetően, attól függően: „*Mit is gondoltam ki, megtartsam-e, vagy sem.*”

„A hagyományok világában is az új küzd a réggel, az életképes az életképtelennel, s mindaz, ami a hagyomány világához tartozik, sokféle tényező révén alakul ki s távolról sem egyidejű és egyrétegű.”²

Kisgyalán vallását tekintve római katolikus. „A csele dség Somogyban is szinte egységesen a katolikus felekezethez tartozott.”³

Az elsőszobák megőrzésével a tulajdonosok fenntartják paraszti kultúrájuk egy szeletét, önnön örömjükre, ez a fajta reprezentáció az identitás kifejezője is egyben. Az etnográfiai leírás a népi kultúránk örökségének megőrzését is szolgálja.

A Malonyai Dezső által szerkesztett, A magyar nép művészete című néprajzi-művészettörténeti szintézis száz év távlatából is segítségül hívható. Ebben az alaplumban leírt tárgyak közül ma is van, ami ugyanúgy díszíti egyik-másik házat, parasztdvart.

Idézet a műből: „A tiszta szobában két sifonér, vett ág, óra, varrógép, tükör; a sublaton egy-egy figura s üvegek; már van »fogas« is, rajta asszonyi ruhák. László Jánosné házában lánya, Német Józsefné lakik. Szegény asszony megdöbbsent és elsápadt, amikor azt hallotta, hogy ezt a házat lefotografálták. Azt értette, hogy lefoglalták. Alig tudtunk lelket verni belé.”⁴

„Pedig a fénykép legalábbis olyan fontos objektuma a néprajzi gyűjtésnek, mint maga a tárgy. Sőt a tárgyak egy részét (épületek, nagy szerszámok) pedig legjobban csak fényképpel lehet bemutatni.”⁵ A digitális fotózás elterjedésével az információs fájlok pontosan meghatározzák a fotó készítésének időpontját. A fényképe-

1 Nagy 2013, 3.

2 Gunda 1991, 7- 8.

3 Eperjessy 2006, 397.

4 <https://mek.oszk.hu/01600/01671/html/index.html> Letöltés ideje: 2020. 10. 25.

5 Szilágyi 1984, 602.

zógépek ma már számítógépes program segítségével a GPS-koordinátát, a felvétel pontos helyét is rögzítik. A fotózás iránt elhivatott, fotográfusszakmát tanult fiam fényképezőgépe, amivel a fotókat készítette, megfelel a korszerű fotózás feltételeinek.

Már „a 17. században a fekvőbútorok számára hoz képest sok a fölös ágynemű. (...) A »felvetett ágy« az ágynemű nagy tömegén túl újfajta ágyazásmód és ágyfunkció elterjedését jelzi. Benne a paraszti otthonokban a 18. századtól népszerűvé váló díszágyak elődjére ismerünk. Ennek a magasra vetett, használatától megkímélt parádés ágynak már nem elsősorban a kárpitok, hanem a hímes párnák és lepedők a fő ékeségei.”⁶ A 21. századra is megmaradt a hímes párnák fontossága, valamint a sok-sok használaton kívüli ágynemű szerepe az előszobákban.

„Megjelenik a tisztaszoba. E megkímélt, rendet és presztízst szolgáló, gyakorlatilag lakatlan „vendégszoba”-t már a 18. század második felében megtaláljuk egyes gazdag paraszti házakban, meghonosodása azonban olyan lassan zajlik, hogy még a 19. század végén sem jut el az ország minden részébe. Virágkora az árutermelő alföldi tájakon a 19. század második felére, végére tehető.”⁷

A legrégebbi bútorleírásnak Büssüben (Kisgyalán szomszéd községe) bukkantam a nyomára, ami Kisgyalánból került oda. „Györfi Istvánné Major Annának írásban rögzített végakarata után értesülhetünk a halála után a leltár felvételéről (Leltárív 1865-ből). A végrendelet 1864. január 12-én kelt. 1865. február 25-én pedig már „elhalt Györfi Istvánné hagyatéki leltára felvételét március 18-án 865. évben Gyalánban.”

„Amely leltárból következtethetünk a Györfi család korabeli gazdasági felszereltségére, életminőségükre, társadalmi helyzetükre.”⁸ Jelen esetben csupán az ingatlan javakat sorolom fel.

Ingatlan javak:

Egy és ¼ polgári birtok, Egy 10 öles hosszú lakóház szalmafüdélre avult, Egy 6 öles istálló felszerelt szalmafüdélre avult, Egy 3 öles kamara szalmafüdélre avult,

Bútorokban: Egy kemény faasztal, 3 szék avult, Egy asztalmelléki sarokpad, 3 fanyoszolya avult, 3 képek, egy tányéros fafogas. egy tükör⁹

Az asztalmelléki sarokpad meglétéről a sarkos berendezésre, szegletre rendezésről, vagyis a diagonális rendszer alkalmazására lehet következtetni.

„A diagonális lakásrendet lényegében a parasztházak további nagybodása sem változtatta meg. Amikor a XVIII. század végén, XIX. század elején megjelent a házakban a második, a »parádés szoba«, általában ennek a berendezése is az öröklött szabályokhoz igazodott, a különbség inkább a kétféle szoba használatából, díszítettségéből adódott.”¹⁰

A visszaemlékezés a sarkos elrendezést már nem tudja tanúsítani, az 1920–30-as években születettek már a középreneszáns felvetett ágyak, a mellettük elhelyezett akasztós és polcos szekrények vagy ezek ágyakkal szemközti falon történő elhelyezéséről emlékeztek meg. Esetenként akár négy szekrény is, anyósé, menyé is helyet kapott az előszobában. A két ágy végébe került az asztal, székekkel vagy keresztbe egy kisebb, kárpitozott ágy. Az utcára néző két ablak között áll a tükrös állvány, ahol két ablak van elől a házon.

„Reánk maradt igen régi eredeti darabok és tudományos feljegyzések hiányában tudományos szempontból nagy szerencse a parasztságnak ez a konzervatív természete, ragaszkodása a régihez, mert megtartott az utókor részére sok olyan régi jellemvonást, amelyeknek segítségével legalább nagyjában, többé-kevésbé pontosan mégis megtudjuk állapítani a parasztbútor eredetét. (...)”

Az ablakokról soha sem hiányoznak a tiszta fehér függönyök és az elmaradhatatlan virág; a szoba minden részében alkalmazott sok színes és fehér takaró és kendő, (...) a díszes ágynemű és sok mindenféle apróság az, ami kiegészíti a szoba berendezését, s mindez a szobát mégis kedvessé és lakályossá teszi.”¹¹

„Az 1950-es évek óta egy harmadik fajta szobaberendezés jött divatba. Ezt azonban már nem helyi asztalosmesterek vagy vásáron vett kisipari holmi alkotja, hanem gyári fényezett bútor, mit sorozatban készítenek. Tulajdonképpen kétszemélyes hálószobák ezek, egymás mellé állított, ágyakkal, éjjeliszekrényekkel, fésülködőasztallal és két nagy ruhásszekrényel. Legújabbban a két ágy elé dívánt állítanak, sőt kis asztalt is két vagy négy székkal. Ez a bútor azonban teljesen megtölti a szobákat, zsúfolttá teszi. Csak a használatlan tiszta szobát rendezik be ily módon, a lakószoba párhuzamos berendezésű marad.”¹²

„A paraszti kultúrában a használati tárgyak olyan vonásokkal ruházódhatnak fel, amelyek a dísz tárgyak státusába emelik azokat. Képzőművészeti értelemben vett műtárgy például az olajnyomat, azonban kívülről kerül be a paraszti használatba, ahol a falidísz funkcióhoz még egyéb nem művészi funkciók is járulnak. A kép megjelenése jelentősen megváltoztatta a ház belső és közvetlen külső tereinek elrendezését, tárgyegyütteseinek jelentőségét.”¹³

Az 1865. évi hagyatéki leltárban „3 képekről” is értesülhetünk, amelyek vélhetőleg a „3 avult fanyoszolya” fölötte függhettek.¹⁴

„A képhasználat tanulmányozása világossá teheti a népi díszítőművészet és a népi képzőművészet közötti határokat, amelyek a hagyományos paraszti kultúrában is konceptuális megkülönböztetést jelentettek. Az adott helyiségben, például a tisztaszobában összekerült tárgyakat a helyiség egészé-

6 Zentai 2002, 138.

7 <https://mek.oszk.hu/02100/02152/html/04/83.html> Letöltés ideje: 2020. 10. 25.

8 Lanszkiné Sz. G. 2007, 57–58.

9 A végrendelet 1864, leltárív 1865-ből, Horváth György (Fonó) magántulajdona.

10 K. Csilléri 1972, 14.

11 Cs. Sebestyén 1929, 275–276. 261.

12 Fél-Hofer 1967, 113.

13 Verebélyi 2015, 14.

14 Nem tartom kizártnak, hogy ezek a képek az 1901-ben épült házban ma is megtalálhatók.

1. ábra. Mária-ház

2. ábra. Szentkép

nek funkciója kapcsolja össze és határozza meg.¹⁵ A középen lévő ágyak felett nagyméretű, fektetett téglalap alakú szentkép függ, „*dupla nagyságú szentkép*”. Ennek egyértelmű magyarázata, hogy a két ágy fölött jobban kitölti a teret a fektetett kép, ahogy elhangzott: „*a szimmetria kedvéért történt így*”.

A Jézus Krisztus-, valamint Szűz Mária-arc képek nem az elsősobában, hanem a második vagy egy hátrább lévő szobában találhatóak mindenkinél.

„A nép azonban még érzi a szimbolikus ábrázolásból áradó jelentést, az ő művészi felfogásával egyezik az egyházi művészet alkalmazottsága. Minden templomi képek, tárgynak a vallásos gyakorlatban rendeltetése, szerepe van éppen úgy, mint az ő művészi módon kiképzett környezetének.”¹⁶ „*Majdnem minden háznál volt szentkép. Mindenki törekedett, hogy valamije legyen. Kaposváron, ahol most a nagy buszmegálló van, volt az asszonypiac, ahol a szentképeket árulták, hitvány kis helység volt. Két szentképet tettek egymás mellé, vagy dupla képet ami nagy kép, 2 ágy fölé való. Az 1880-as években Mária viaszszobra volt felöltöztetve üvegkeret mögött.*”¹⁷ „A 19. század második felében az ország nyugati területének katolikus lakossága körében teret hódított a polgárosodó parasztság tisztaszobáinak szent sarkát díszítő »Mária-ház« divatja. A szobrot az asszonyok öltöztették fel színes ruháskákba, mellé tették a lányok menyasszonyi koszorúját és a vőlegény bokrétáját, majd szentképekkel és művirággal díszítették. Ez rendkívül színes és gazdag látványt nyújtó kompozíció.”¹⁸

A Mária-ház jelen esetben is az egyik elsősobában található (1. ábra), megőrizte elsőbbségi szerepét. Azonban már a 21. század első felében vagyunk, szent sarok

nem lévén, vélhetően az 1901-es háznak az elődjében még ott helyezték el a Mária-házat. Ma az elsősoba bejárati ajtajával szemben, a két ablak között, a tükörállvány fölött, középen van elhelyezve. A 2. ábra az elsősobában lévő kisszekrényen van elhelyezve.

Kettő elsősobában, ahol a két ablak között van a tükörállvány, szemben az ajtó, a tükör felett a család számára a legfontosabb fotók, a fiatal felnőttként elhunyt fiú keretbe foglalt ballagási fényképe, továbbá szentképek láthatók. A szentkép alatt kapott helyet a fiatal pár fényképe, ahol a hármastablak van középen.¹⁹ Itt a fénykép korjelző értékű is, az esküvő 1947-ben kötött, akkor nem volt mód esküvői fotó készítésére, ezért a kicsit később készült fényképfelvételen polgári viseletben láthatóak a fiatalok. Megfigyelhető, hogy az első három generációról készült fotó, a szülőkről, jelenkori tulajdonosokról és gyerekeikről készült képek az elsősobában kerültek elhelyezésre. Az unokákról már sokkal több a fotó, talán ezzel is összefügg, hogy a negyedik generációról készült képek már hátrább, legtöbbször a második vagy harmadik szobába kerültek, ezek szintén legtöbbször keretbe foglalt fényképek.

A díszítésekben akár évtizedenként történnek változások a növekvő életszínvonal, továbbá a külső divatirányzatok hatására is. Így is sok esetben a túlzásfűlés a jellemző, ennek „elkerülése” érdekében történnek olykor selejtezések. Az elsősobában szinte biztos, hogy dísztányérok soha nem fügtek Kisgyalánban. Ugyanúgy a suba is legtöbbször csak a másik szobákban kaphatott helyet a falon, a saját paraszti kultúrát képviselő elsősobába illő tárgyak iránt elvárt igénynek kevésbé felelt meg. A nem saját paraszti kultúrát képviselő makramék, amik azonban tetszetős díszítmények, amelyeknek az elkészítése

15 Verebélyi 2015, 14.

16 Bálint 1937, 11–12.

17 Bóna Lászlóné (Széles Rózsa, 1930–2021) szíves közlése.

18 Selmeczi 2014, 234–235.

19 A múlt században (19. sz.) vagy e század elején (20. sz.) épült házak közt nagyobb méretű szobákat találunk. Fél E. Hofer T. Nálunk is igaz ez a megállapítás, az 1940-es évek után épült szobák átlagosan 4 × 4-esek, az azt megelőzőek 4 × 4,5-esek.

3. ábra. Kalocsai mintával hímzett párna

ügyességet igényelt, bekerülhettek az elsősobába, azonban nagyobb eséllyel került ki onnan, mint egy hímzett párna. A makramé az 1980-as években készült, abból egy esetben az elsősobában és a másodikban is található egy-egy makramédísz, unokahúgok készítettek. Talán még „friss az emléke az alkotásuknak”, ezért még a falon függenek. A tárgyak bizonyos szintű felhalmozódásának lehetünk tanúi, amelyek a különböző évtizedekben kerültek az elsősobába.

Az 1970-es években volt divat a subakép, az 1980-as években a makramé, ezeket ma már nem készítik. Ahogy divatba jöttek, olyan sorrendben le is kerültek a többi szoba falairól is.

A fényes selyem hármás hímzett párnák közül az egyik elajándékozásra került, a másik padlásra, vagy épp elégetés lett a sorsa a párnának. Amelyek élénk rózsaszínű, égszínkék, óarany színekben készültek az 1960-as években a ház asszonyai által. Az ágyvég-, háttámlapárnák sok, precíz munkát igényeltek elkészítésük során, a raffolás²⁰, a selyem ráncokba szedése adta meg a fő díszüket. Ezt a párnát puha forgáccsal tömték ki. Amit aztán hímzőfonallal kihímeztek, vagy kibökdözték a mintát. Kisgyalánban böködöttekre emlékszem, de már a szülői házban sincs meg, ellenben az 50 éves matyó párnával. „Hármás párna, fényes selyemből, a fonat nem selyem, cérnás, böködöttű volt hozzá. A mintát egymásnak adtuk, mindenki böködte, Budapestről hozta a Farkas Józsi az anyagot. A kész vánkos könnyű szíaccsal volt kitömve. Divat volt az 1970-es években a suba, 1980-as évektől a makramé.”²¹

Sok esetben szintén szomorú sors jutott a szalmával kitömött, kör alakú, húzott szélű gobelinpárnáknak is, és a „böködött macskáknak” is, amelyek az 1950-es években készültek, mivel mára „avéttnek” minősülnek, kidobásra is került belőlük. Azonban látható, hogy van, ahol ragaszkodnak hozzájuk, *Zsúpszalmával volt kitömve, a gömbölyű vánkos guggos²² volt, fölborzoltuk.*²³ A subaképek kevés kivétellel kikoptak azóta.

20 Laza, vasalatlan ráncokba szedés.

21 Bóna Lászlóné (Széles Rózsa) szíves közlése.

22 Kisebb, laposabb párna. A guggos bab, bokorbab is alacsonyabb a futóbabnál.

23 Csima Lajosné (Vörös Erzsébet, 1940) szíves közlése.

4. ábra. Matyó terítő

Amikor a saját ízlésvilágot tükrözi a tárgyunk, megküzd az idővel. Időtálló, esetenként újra el is készül, a három faluban ez a kalocsai minta. Nemcsak a díszpárnákat, hanem a falvainkban az 1980-as években hímzett miseruhákat is díszíti kalocsai minta.

Az 1960-as években kalocsai mintával hímzett vászonpárna elvásott, ezért a 80-as években nagynéném újra hímezte napszövetre (3. ábra). A saját ízlésű tárgyak időtállóak. Bizonyítottan újra és újra megújulnak.

Ugyanígy megőrzésre kerültek a matyó terítők, matyó miseruhák is. Bóna Lászlóné szíves közlése: „Az 1930-as években, kislány voltam, jól emlékszem, mikor jöttek a kövesdi asszonyok, és illően kérdezték: hol lakik a templomatya, mert meg szeretnék mutatni a miseruhát, amit eladásra hoztak.”²⁴ Vásároltak miseruhákat és terítőket is. Ezek mindmáig megvannak, Kisgyalánban, Göllében egyaránt, amit 1930–50 között vásároltak. A terítők rojtos szélűek, van, amelyiket Hévízen vásárolta mennyének apósa (4. ábra). „Matyó asszonyoktól gömbölyű asztalokra vettük. Tele volt virággal, ki van sallangozva. Lógnak a rojtok rajta, Süle Rózsi néni is vett.”²⁵

„A matyó árusító asszonyok felbattyuztak, a varró-asszonyoktól összevásárolták a terítőket, ezek nem tipikus matyó terítők, kereskedelmi termékek, nyolcas osztott öltésű (nem lehetett átölteni), tömör minta, selyemfonallal hímezve. Sötétkék, piros, sárga dominál.”²⁶

„A matyó hímezés divatossá válása és kereskedelmi árucikké »emelkedése« sajátos házaló életformát alakított ki a matyó asszonyok körében. »Batyuzásnak«, »faluzásnak« neveztek Mezőkövesden azt a migrációs tevékenységet, melynek során a matyó asszonyok a batyuba-kosárba halmozott kézimunkákkal hátukon távoli vidékeken próbálták meg értékesíteni a matyó hímezéssel kivarrott különböző textíliákat. (...) Szívesen vásárolták a matyó kézimunkákat más vidékek még élő népi kultúrájában a helyi hiányok pótlására, avagy divatjelenségből.

A matyó hímezéses textíliákat az adott falu helyi ízléséhez és hagyományaihoz alakítva e »kézimunkák« beilleszkedtek a még élő helyi népviseletbe, szokásvi-

24 Lanszki-Széles 2020, 310.

25 Bóna Lászlóné (Széles Rózsa) szíves közlése.

26 Csirmaz Éva (Mezőkövesd) szíves közlése.

lágba.²⁷ Például a matyó hímezés helyet kapott a gazdag sárközi lányos viseletben is.

„A gazdag sárközi lányok kelengyjének is része lett a század 20-as éveitől (1920) az akkor már országszerte divatos, fekete alapon kék vagy sárga selyemmel hímezett nagy rózsás, rojtos szélű matyó asztalterítő.”²⁸ Az imént említett 1920-as évek és saját kutatásom között eltelt száz esztendő, és azt tapasztaltam, hogy a rojtos végű matyó terítők még most is ott díszlenek az általam vizsgált elsősobákban, van, ahol, a szekrények is rejtenek még néhányat.

Családi és baráti kapcsolatok révén Mezőkövesden sok családnál megfordultam az elmúlt 30 év alatt, így tapasztaltam, hogy ott a szobákat díszítő párnák, terítők, fehér alapon piros matyórózsás hímezések. Kül-ső-Somogyban az árusító asszonyoktól vásárolt rojtos szélű, selyemcérnával hímezett terítők találhatók meg, Mezőkövesden az itt vásárolt matyó terítőkhöz hasonlókat nem láttam. A Külső-Somogyban található terítők kereskedelmi termékeknek készültek eleve. Matyó oltárterítőt az 1980-as években Göllében is hímeztek, 2018-ban bérmálás alkalmával is díszítette az oltárt.

„Egy-egy népművészeti táj – Kalotaszeg, Matyóföld, Sárköz – felfedezése, amiről a néprajzi kutatásaink is számot adnak, a kereskedelmi hasznosításon túl átalakította az eredeti használók és az előállított tárgyak közötti viszonyt egykor és ma is.”²⁹

Az 1960-as években volt divat a horgolás, az elkészült koralakú terítők az elsősobába az ágyközépre vagy a széktámlákra kerültek, ahol sok esetben most is.

A polcos szekrények belső széleire gépi csipke került. Az ágyterítő „*eleinte nem volt bársony,*” szövetterítők voltak, a legrégebbiek az 1901-ben épült házban lévő elsősobában, szecessziós növényi ornamentikával díszítettek. A liliomos ágyterítőt mindmáig gyakran emlegette 90 esztendő nagynéném, ha valamiből egy két darab van egy közösségen belül, és szép, mindenki tud róla.

„Külön is érdemes figyelni arra, hogy a 20. század elejének szecessziós stílusjegyeket használó, növényi ornamentikával rendelkező tömegtermékei – a petróleumcsillártól az ágytakaróig – milyen természetességgel simulnak bele a paraszti lakásberendezésekbe, feltételezhetően nem csak közvetlen polgári hatásra.”³⁰

Ha megnézzük a dél-dunántúli tájházakat, ahol már mint múlt szembesülhetünk az elsősobák berendezéseivel, a 2008-ban a Dél-dunántúli Tájházak kiadványában 22 közül háromban, a nagytótfaluiban, szentlászlóiiban és a varsádiban középre rendezett ágyak találhatóak a tisztaszobákban. Ugyanolyan szövetterítővel van mindegyik ágy letakarva a tájházakban, mint ami, az általam vizsgált 1901-ben épült házban is megtalálható az ágyvégekre helyezve.

Az 1930-as évek után jellemző díszítőelemek nem találhatóak meg a tájházak tárgygyűjtései között, úgy-mint a bársony ágyterítők, hímezett párnák, horgolt terítők, babák, plüssök, amiktől tulajdonképpen ma élnek az

elsősobák. A tájházak korábbi időszakot képviselnek.

A három tájházban a középre rendezett ágyas tisztaszobák vagy a saját községben lévőkben a bútor elhelyezése ugyanazon szempontok szerint egységesen történt, a rekonstruált tájházi és a lakott házakban egyaránt. „*Éppen úgy vannak a bútorok, mint énnám!*”³¹ Ez a tárgyilagosan elhangzott mondat erre az egyöntetűsége utal.

„A tárgyakhoz, tárgyegyüttesekhez való kötődés közösségekre is jellemző lehet, ugyanis kapcsolható hozzájuk a kollektív memória is. (...) Továbbra is őrzik azt a sokrétű értékrendszert, amit »életük« során akkumuláltak, viszont kiállítva az emlékeztető vagy tanúsítvány jelleg kerül előtérbe, célja a történetiség kifejezése.”³²

Az egyediséget a belső és külső saját díszítések adták meg. Nemcsak az elsősobában, hanem a gazdasági épületekben is az alapvető egyöntetűsége való törekvés igaz falvainkban. Az istállóspajták alapterülete, ablak, ajtók, jászlak elhelyezése is egységes, de a díszítettség eltérő.

„A díszítések egyaránt igényesek, a téglá és a fa építészeti elemeken egyaránt. A tégladíszeket a csúcsfalon igyekezett mindenki más-más módon alkalmazni. A legtöbbször ezek szimmetrikus, dupla díszek. (...) A díszek egy esetben sem egyformák, de ennek ellenére az egyöntetűség benyomását keltik a szemlélőben. Tanúskodnak a készítésük során az aprólékos munkára is kiterjedő igényességről, ami bizonyítja, hogy tulajdonosaik nem a mulandóság számára építkeztek.”³³ Ha már az egyöntetűség elvezetett az istállókhöz, érdemes megnézni az elsősobával való kapcsolatukat.

„Az istállóban alvás erősen érdekelt. Tudtam, hogy ha nem nagy családról volt szó, akkor is aludt egy férfi vagy fiatal pár az istállóban. Miért? Mikor volt egy fűtetlen első szoba, ahol a halottat is szokás volt felavatalozni. Az istálló viszont az állatok révén meleg volt, fűtőanyagra meg nem volt mindig pénz. (...) A fiatal asszonyok csak szülés, gyerekágy idejére vagy betegség esetén kerülhettek be a középső szobába, de nem az elsősobába! Ezek a családok jelenleg élő tagjai természetesen a lehető legjobb körülmények között élnek.”³⁴

A változó időben községeink elsősobái két rendszert mindenképp megélték, de gyökereik az azt megelőző korokba vezetnek vissza. Az 1901-ben épült ház a maga valóságában, azóta minden ízében, porcikájában őrzi múltját. Túlélte az Osztrák-Magyar Monarchia időszaka alatt Ferenc József császárságát és magyar királyságát, a király nélküli királyságot, azt követően megélt két rendszerváltozást, az első rendszerben tanácsháza funkciót kapott, majd ennek betöltése után „sorait rendezve”, még mindig itt van, folyamatosan őrzi értékeit. Az elsősobájától a padláson, pincén keresztül minden berendezése eredeti. A gazdasági épületre ugyanez vonatkozik. Ezt már igazán nem szabadna veszni hagyni!

Nagyfokú alkalmazkodóképességre vall létrehozóik részéről, hogy minden körülmények között megőriz-

27 Fügedi 2001, 57-58.

28 Flórián 1992.

29 Verebélyi 2015, 6.

30 Verebélyi 2015, 6.

31 Bóna Lászlóné (Széles Rózsa) szíves közlése.

32 Fejős 2003, 89-91.

33 Lanszkiné Széles - Lanszki 2014, 255.

34 Lanszkiné 2007, 127.

ték az elsősobákat is, amelyek léte nem függ az épp aktuális politikai háttértől, hanem csakis a parasztság értékrendjétől, „konzervatív természetétől” függ.

Kisgyalán e témában érintett családjainak története

Ennek az értékrendnek a megismeréséhez a múltba kell tekinteni, és így a kötődés eredete gyorsan kiderül. Kisgyalánban már az előző generációt is ismertem.

Ennek a területnek a teljesen magyar lakosságú települései, ahová több összeírás névanyagának elemzése alapján tudjuk, egyetlen „idegen”, azaz nem magyar népcsoportba tartozó telepese sem érkezett 1720 és 1727 között a következőkbe: Gölle..., Fonó, Boronka, Büssü, Kazsok, Várda, Zimány, Gyalán.³⁵ Gyalán mint lakott hely a megyei adóösszeírásokban először 1718-ban szerepel. Az 1718-as összeírás³⁶ Michael Szélest tartja számon, Batté³⁷: Györfi, Szabó, Mosdós: Bóna, Gellye³⁸: Bodó, Csima családok is éltek.

A neveket olvasva több mint 300 éve letelepültek ezek a családok a környező falvakban is, amelyeknek leszármazottjai itt őrzik azóta is paraszti kultúrájukat.

„Ámbár ha megnézzük, a jobbágy amúgy sem költözödött évszázadokon át letelepedése helyéről. Ha eget-földet megmozgató kényszerítő erő nem készítette erre, ma is itt élnek ezekben a községekben ugyanazoknak a családoknak a leszármazottjai. (...) Röghöz kötötték kevés kivétellel saját magukat, ahhoz a földhöz, amit önmaguk tettek termővé, próbálták gyarapítani utódaik számára, és ragaszkodtak hozzá tíz körömmel, amit verejtékes munkával műveltek, szántottak, vetettek.”³⁹

Van, aki a szegényparaszti réteget képviselte a II. világháború előtt a témában érintettek közül. A 300 itt töltött év alatt volt ideje a jobbágyteleknek elaprózódnia. A gazdag paraszti réteget képviselő közül éppúgy van példa az elsősoba megőrzésére. A volt uradalmi alkalmazottak közül is van, aki éppolyan fontosnak tartja az elsősoba létét. Ugyanolyan arányban képviselik magukat születésükkor az ezekben a rétegekbe tartozók.

„Leteledés szerint vizsgálva ezeket a családokat (...) a házasságkötést követően valamelyik vér szerinti felmenővel együtt lakók (konszangvinolokális típus) voltak. Utóbbi esetben általában a fiatalasszony menyként ment házastársa szüleihez, ritkábban fordult elő a vőül menés. Utóbbira többnyire akkor került sor, ha a férj alacsonyabb társadalmi szintről került ki, vagy a feleség családjában nem volt férfi munkaerő.”⁴⁰

Számszerűsítve a származást, egyik esetben gazdag paraszti a szóban forgó család, akiket kuláknak is minősítettek, ide vő került vidékről.

Egy esetben pedig szegényparaszti családból származó lány a szintén szegényparaszti családból származó fiút választotta, „aki két házzal lakott odébb,” és oda került menynek.

Egy esetben az 1950-es években, amikor még nem volt kiforrott a rendszer, de már a föld a közösben volt, középparaszti házba a volt uradalmi alkalmazottak közül „lányt vittek”. A feleségek megözvegyültek mindhárom elsősobával rendelkező házban, 2021-ben az elsősobát megteremtő Nagynénem is elhunyt.

Felajánlások, gyűjteménybe mentés

Több esetben az is tapasztalható, hogy a szülők halála után, ha a következő generáció a városban él, hétvégi házként használja a szülői házat, éppúgy megtartotta az elsősobát, éppolyan elrendezéssel. Azonban az ágyak már nem felvetettek, kevesebb a díszítés a falakon, ágyon egyaránt. Természetesen a megőrzésnek ez a módja anyagi javak függvénye is. Tapasztalható, hogy több család őrzi a felszámolt elsősobabútorokat, és följánlotta a leendő tájházba. Kisgyalánban a helyben lakó és a városba (Kaposvárra) beszármazott középkorú generáció gondolatai közt ott van az ilyen jellegű megőrzés lehetőségének gondolata azontúl, hogy a maguk valójában is találkozhatunk az elsősobákkal.

„A hagyományokhoz kötődő családoknál, a 70 éven felüli korosztálynál találhatóak ezek a szobák. A felvetett párnákkal, dunyhákkal magasított ágy díszes takaróval borítva, az ágy feletti szentkép, feszület a szobának komoly, ünnepélyes hangulatot sugall. Jó bemenni, megnyugvást találni a kissé emelkedett múltat őrző, idéző e'ső szobába.”⁴¹ Ezt 15 évvel ezelőtt írtam, azóta a korosztály 80 éven felüli lett. Mint ahogy az elsősobáról is élettel teli fénykép készült (5. ábra) akkor, és készülhet most is.

5. ábra. Készülődés

Kisgyalánban 2007-ben fotóztam először elsősobákat, amit ha összehasonlítunk az 1901-ben épült házban készült 2020-as fényképekkel, az ágy végében lévő olajzöld szövetterítőt (6. ábra) (a dél-dunántúli tájházakban készült fotókon⁴² is hasonlóak láthatóak) kicserélték egy suba falvédőre, és az olajzöld szövetterítőt az

35 Szita 1993, 28.

36 MNL Somogy Megyei Levéltára 1718. Ö. 141-141/a

37 Baté

38 Gölle

39 Lanszkiné 2007, 25–26.

40 S. Lackovits 2017, 65.

41 Ézszerűnek is tartom: minek az energiát pazarolni, ha senki nem tartózkodik bent huzamosabb ideig. Ez a paraszti spórolás egyik módja ma is, felesleges kiadás nincs.

42 Kapitány 2008. o. n.

6. ábra. 2007-ben készült kép

7. ábra. 2020-ban készült kép

8. ábra. 2007-ben készült kép

9. ábra. 2020-ban készült kép

10. ábra. 2007-ben készült kép

11. ábra. 2020-ban készült kép

ágytámla elejére került. (7. ábra) A második szobában átrendezés történt, a kereszt és a szentképek a helyükön maradtak, a fekete korszakban lévő piros rózsaszál úgyszintén ugyanott található a kereszt alatt, csak nem a sublót közepén, hanem egy asztal szélén. (8–9. ábra) Az ágy és a szekrény átkerült a harmadik szobába, egy díszpárna-áthelyezés történt az elsőszobába.

Az 1963-ban készült házban a bársony ágyterítő (10. ábra) cserélte ki nagynéném kevésbé tetszetős rózsaszín műselyem terítőre. (11. ábra) Valószínűleg csupán az újjítás szelleme vezérelte ebben, mert továbbra is az immár az ágyakba bevetett bársonyterítők sorsa iránt érdeklődött, miután beköltözött a Taszári Idősek Otthonába. A műselyem terítő megvásárlására a román utcai árusok túlbuzgó kínálása készíthette. A párnaák száma továbbra is hat maradt, két „*kalocsai díszvánkos*” közül egy átkerült a középső szobába, egy pedig „*el lett ajándékozva*”.

Göndöcs Béláné (Harsányi Margit) portája

Az 1901-ben épült ház, amely tulajdonosával, Göndöcs Bélánéval (Harsányi Margit) látható (12. ábra). A ház a helyi építési hagyomány reprezentálója, a néprajztudomány és agrártörténet szempontjából is értékes. Az épület szalagtelken helyezkedik el, téglából épült földszintes, nyeregvetős, tetőszerkezete szarufás-torokgerendás. A cserép eredeti 1901-es, „hazai sindő, hosszúkás, duplán kellett tenni, mindmáig nem ázik be”.⁴³ Az utcai homlokzaton két egyenes záródású, eredeti beépítésű ablak⁴⁴ zsalugáttal, az oromzaton két padlásszellőző nyílás található. Díszítésként négy bordóra vakolt, térhatású jón oszlop emelkedik ki a falból, amelyek a homlokzatot és a falazatot elválasztó díszítést „tartják”.

Boltíves pillérek (13. ábra) alatt húzódik a pítar⁴⁵, amelyet az oldalfalakon túlérő cseréptető fed, padozata négyzet alakú (14. ábra), téglával burkolt.

Az első három szoba egymásból nyílik, a közép-sőben és az azt követően a pitarról is nyílik ajtó. Ide nyílnak a szobák és a konyha ablakai is. A konyha, kamra, pince, gazdasági helyiségek szintén a pitarról nyílnak. A pitarra nyíló ajtók úgynevezett „*köpnöyeges*” kétszárnyú ajtók. A szobák között egyes ajtók vannak.

„*Igyenes ház a Harsányiéké, pítarban téglajárda, keskeny telekre nem lehet hajtott házat építeni.*”⁴⁶

„Számomra a megbecsülés jele volt (2007), hogy Göndöcs Béláné⁴⁷ a fényképezés megengedésekor külön kulccsal nyitotta ki a zárt első szobát. Ugyanúgy, mint valamikor a gazdaasszony privilégiuma volt a kulcsra zárt kamrát kinyitni.”⁴⁸ 2020-ban lánya vezetett

12. ábra. Göndöcs Bélánéval (Harsányi Margit) házával

13. ábra. A pítar boltíves pillérei

14. ábra. A négyzet alakú, téglával burkolt pítar

43 Bóna Lászlóné (Széles Rózsa) szíves közlése.

44 Erősíthette az olyan rendelkezés is, mint ami 1828-ból a Jászságból ismert, miszerint az utcai homlokzatot két ablakkal kell építeni. Ezzel megteremtődött az a lakásrend, melyre elsőként figyelt fel már Jankó János. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_SKAN_He_15/?pg=75&layout=s Letöltés ideje: 2021.01.01.

45 Tornác: Kisgyalánban, Göllében, Fonóban pítarnak hívjuk.

46 Bóna Lászlóné (Széles Rózsa 1930) szíves közlése.

47 Göndöcs Béláné (Harsányi Margit) egész életét Kisgyalánban élte le. Mindenről tájékozott, annak ellenére, hogy nagyothalló.

48 Lanszkiné 2007, 126.

be az elsősobába, és engedélyezte a fényképezést. Margit néni ekkor aludt a harmadik szobában. Ez az a porta, amely műemlékvédelmet érdemelne, itt sem elvenni, sem hozzáadni nem lenne szabad semmihez. A ház, a gazdasági épületeivel együtt, a múlt század elejétől a II. világháborút követő rendszerváltásig változatlanul megőrizte teljes berendezési tárgyait. Azt követően újabb korszakok bútorainak egymásra rétegződése nem történt. Páratlan alkalom lenne majdan, így érintetlen formában megőrizni az utókor számára a gazdag paraszti lét ilyenét tárgyi bizonyítékait. Mindez Göndöcs Béláné (Harsányi Margit) felülmúlhatatlan, múlt iránti ragaszkodásának köszönhető. Egy egész korszakot felölelő bútort-, kép-, textil-, ruha-, konyhafelszerelés-, gazdasági eszköz-készletet őrzött meg maradéktalanul a legapróbb részletekig. A használati tárgyak funkciója rekonstruálható három generáción át, a negyedik generációt képviselő tulajdonos lánya a modernizációt édesanyja kérésére nem valósította meg, bár maradéktalanul megtehetné. Az udvar gondozott, virágos, és zöldségeskert is található benne.

Minden eredeti, még a villanykapcsolók, konnektorok is. A gázt nem vezették be, csövek nem csúfítják a falat. Egy korszak megtestesítője, a múltunk élő része a jelenben. Felszámolását követően nem volna mód a gazdag paraszti múltat reprezentáló teljes anyag újbóli összeállítására, amelynek korhűsége vitathatatlan. Páratlan lehetőség volna a 21. században a maga jelenlegi valóságában megőrizni ezt az ingatlant, minden ingóságával együtt. Kisgyalán egész közössége így érzi, Göndöcs Béláné (Harsányi Margit) ragaszkodása pedig bizonyítja.

A közösség korra, nemre való tekintet nélkül sokszor szóba hozza, hogy „nem szabadna bántani, azt a házat!”. Nálunk a „nem bántani” hivatott kifejezni, hogy őrizzük meg.

„Minden használati tárgy a mulandó kategóriájába tartozik. Ezek csak addig jelentősek számunkra, amíg működőképesek. (...) Itt olyan kulturális teljesítmények sorsa forog kockán, melyek ugyan egyes emberek tulajdonában állnak, de amelyek esetében mások is azok részeseinek érzik és tekintik magukat.”⁴⁹

Az udvarban található gazdasági épületekről is érdemes pár szót szólni, bár nem a dolgozat témája, hanem az elérendő megőrzésre irányuló célt kívánja szolgálni.

„Az istálló pajtáról, az emeleten lévő magtárról (15. ábra), valamint a pajtában készült fotók szintén igen szépen példázzák a paraszti munkaszervezést. A magtár 1947-ben épült optimista tervekkel a háború után. Nem sejtették a jövőt. Györfiékhez vőnek jött Harsányi József, akinek szintén leánygyermekai születtek, kikhez Fonóból vőnek jött Göndöcs Béla. Nem gondolták, hogy a saját erejükből újonnan elkészült magtárunkban a termelőszövetkezet fog terményt tárolni. Krétával a magtár ajtajára írt 1950-es évekbeli, téves időszak alatti feljegyzések, mindmáig az ajtón láthatóak.”⁵⁰

15. ábra. Az istállós pajta

„Ez a kolhoz típusú szövetkezeti forma váltotta ki a gazdasági élet legnagyobb ellenállását, mivel ehhez járult a földek, a gazdasági eszközök, berendezések, gépek és a jószágállomány leadásának kényszere, és ebben az üzemszervezetben a korábbi gazda rosszul fizetett bér munkássá vált, akinek mindenki parancsolhatott.”⁵¹

Az épület további helyiségei, az emelet a csöves kukorica számára készült góré módjára, a szellőzés megoldása érdekében léces oldallal (16. ábra). Ugyanitt található a zsurmoló (17. ábra)⁵², amely használata után került le a szem a földszintre garat segítségével a darálóba, ahol további tárolásra is mód nyílt. Az épület további helyiségeiben Fordson traktor és a rostálógép (18. ábra) található ma is. A magtár alapja terméskő, díszítése szemnek tetsző. A Harsányi József által készített kerek kút szintén éke az udvarnak.⁵³ Az idézet a helyi monográfiából: „kikhez Fonóból vőnek jött Göndöcs Béla” nem elírás, hanem valóban így történt. Első felesége, „Ilonka megégett. Hat évig volt özvegy Göndöcs Béla, hat év után kötött házasságot a Margittal.”⁵⁴

A családi gazdaságnak természetesen működni kellett tovább...

Aztán olyan időszak következett, hogy mindhárom falunk össze kellett fogni.

A II. világháborúban, amikor Tolbuhin marsall főhadiszállása (a Nagybjomban kialakult front miatt) Fonóban volt, a fonói lakosokat 6 hétre kitelepítették.

Akad olyan család is Kisgyalánban, ahol „18 fő is kénytelen volt ez idő alatt együtt élni. Mikor kitelepítették a fonóikat, muszáj volt elfogadni őket. Odahúzódtak, ahol, akinek valaki rokona volt. Göllébe is mentek fonóiak.”⁵⁵

Göndöcs Béla szülei Fonóból természetesen fiuk családjához költöztek. Az elsősobában ekkor sem aludtak. Volt elég hely a másik szobákban is.

49 Szalay M. 2004, 7.

50 Lanszkiné 2007, 132.

51 Paládi-Kovács 2007, 22.

52 Kukoricacsőről a szem lemorzsolására szolgáló gép, ami kézzel is hajtható, a kerékre helyezett szíjjáttétellel motorral is működtethető. 2007-ben is többek használták.

53 Lanszkiné 2007, 132.

54 Bóna Lászlóné (Széles Rózsa) szíves közlése.

55 Bóna Lászlóné (Széles Rózsa) szíves közlése.

16. ábra. Az emeleten lévő magtár

18. ábra. A rostálógép

17. ábra. A zsurmoló

A háborút követő események során: „Volt, aki nem került el a kuláklistára kerülést: „özv. Harsányi Józsefné kisgyaláni kulák, jellemző, hogy munkásait nem fizette az utóbbi időben, így a Munkaügyi Bizottság 18.000 forintot fizettetett ki vele. Vejét szabotálásért internálták: tarlóhántást szabotálta, egész tevékenysége demokráciaellenes.”⁵⁶ A falu egyértelmű véleménye akkor és most is: „Nem érdeműte meg! Jó egy üdeig bányában Komlóra került Göndöcs Béla. Sanyargatták a kulákokat.”

Miendezek közben az itthon maradt család nem elég, hogy csak a hátsó szobákat lakhatta, majd ezt követően még ki is telepítették őket: „Itt, ebben az elsőszobában még tanácsház is volt!”⁵⁷ Amíg az intézőlakást nem tudták elfoglalni, addig az elsőszobát pakoltatták ki, és nyilvánították tanácsházzá. Harsányiék a hátsó szobában laktak. Hová pakolták a bútort, nem tudom. A falu közvéleménye Harsányiék mellett volt. Kalmár tanító zsúpos házába költöztették Göndöcséket⁵⁸, amikor már a tanító⁵⁹ a két mamát elvitte Fonóba lakni.⁶⁰

56 MNL Somogy Megyei Levéltára. Göllei körjegyzőség iratai, közigazgatási iratok. 1912–1948. 68–69.

57 Sok dologra csak most, 2020-ban derült fény számomra, különböző „rákérdezésekkel”, amelyek „maguktól” eddig nem hangzottak el. Nem tudtam, hogy tanácsháza volt az elsőszoba egy ideig (1968-as születésű vagyok, tehát ezt „nem értem”, vagyis ekkor még nem éltem.)

58 Mikor, hogy jön a családnév az ember nyelvére, vagy a feleség, vagy a férj családneve alapján.

59 A tanító, Kalmár Sándor kisgyaláni születésű, Fonóban lakott és tanított.

60 Szíves adatközlő: Bóna Lászlóné.

Szerencsére bútorait nem hordták szét, szégyellte volna magát a közösség, ha egyáltalán valakinek megfordult volna a fejében a gondolat, hogy eltulajdonítson valamit. Az elsőszoba tanácsház mivoltának köszönhetően továbbra sem aludt itt senki. Hacsak a tanácselnök nem szunnyadt el az íróasztalánál, de az semmiképpen nem volt hivatalos, egyik pozíciót illetően sem, sem a tanácselnöki, sem az elsőszoba funkció tekintetében.

A nem kevés megpróbáltatások ellenére sikerült elkerülnie az elsőszobának a benne történő alvást. E tekintetben is megőrizte eredeti funkcióját 121 éven keresztül. Az értékrend időtálló, egy közösség akkor is ragaszkodik hozzá, ha már túlhaladott sok tekintetben.

„A háznak nem csupán olyannak kell lennie, amiben átányi módra lehet élni – alkalmasnak kell lennie arra is, hogy a halottnak megadják benne a végső tisztességet. A halott felravatalozása a maga házában történik. Ez különösen nevezetes eseménye a háznak, mert ilyenkor – kiváltképp, ha köztisztületben álló idős személy a halott – olyanok is felkeresik, akik egyébként sohasem léptek volna be oda. Az ilyen felravatalozott, búcsúzásra kiterített halott szobájában szokás szerint télen fűteni kell. A két háború között épült házak tisztaszobájából sokszor elmaradt a kemence, s így a szoba fűthetetlen lett.”⁶¹

Így történt itt is, Kisgyalánban is, Csima Lajosné (Vörös Erzsébet, 1940) visszaemlékezése szerint: „*Harsányi Katica* (Harsányi Józsefné Györfi Katalin) *felravatalozásakor a két ágy végében volt a koporsó.*” Vélhetően öten voltak felravatalozva 1901 óta ebben a szobában.

„*Halottnézni*” mindenki elmehetett a faluba mindenkihez, a világ legtermészetesebb dolgai közé tartozott ez a lehetőség, azt vették volna zokon, ha nem teszik meg. Erre is való volt az elsőszoba, ezért nincs fűtés bennük. A reprezentáció kölcsönös volt, a családtagot elvesztő család a ravatalt illő, magasztos környezetbe helyezte, szentképek függtek a falon, a tükör fekete lepellel volt leterítve. Egyébként pedig a szobát gazdagon díszítették. A tiszteletüket tevő falubéliek, akik a múltban fokozottan egymásra voltak utalva (ami ma már nincs így), pedig egyéb alkalomkor be sem mehettek ebbe az elsőszobába. Így aztán a körbejáró tekintetek által sok mindent megjegyeztek a halottnézők. A köztudatban ma is él:

„*A lilimos ágyterítőt (19–20. ábra) 1926 körül vették, amikor a Margit született.*” Nagynénémnek (1930), mikor megtudta, hogy újra fényképeztük az elsőszobát, az volt az első kérdése, hogy „*ugye megvan a lilimos ágyterítő?*”. Ezek szerint közel 100 éve vásárolták. A szoba mennyezete már 1901-ben polgári hatásra stukatoros, nem mestergerendás. A szoba 4×4,5 méteres, három ablak található a szobában, csipkefüggönyvel, az utcára néző ablakok között a tükörállvány található (21. ábra).

Díszítőfestés az elsőszoba és a középső szoba mennyezetén, mintás mészfestés, négy mintával, három színnel (22. ábra), az úgynevezett „*piktorolás*”⁶²,

19-20. ábra. A lilimos ágyterítők

21. ábra. Csipkefüggönyök, tükörállvány

22. ábra. A mennyezetén mintás mészfestés

61 Fél-Hoffer 1967, 92.

62 Itteni jelentése: szobafestő által fehér falfelület színes festékbe mártott hengerrel történő festése.

az 1940-es évekből. Padozata fapadló. Az ágyakkal szemközi oldalon két darab politúros, keményfából készült, kétajtós állószeekrény (23. ábra), amelyeket az ablakok között, a sarokban még egy régebbi stílust követő, festett, sötétbarna, íves, kétajtós állószeekrény követ. Az ágyak mellett is található mindkét oldalon a hálóbútorhoz tartozó lakkozott, keményfa szeekrény, összesen öt darab növeli a szoba tekintélyét. Továbbá három kisebb szeekrény (24. ábra) tartozik a berendezési tárgyak közé. Nem mindennapi tárgyegyüttes tölti meg az elsőszobát.

23. ábra. Keményfából készült kétajtós állószeekrények

24. ábra. Kisebb szeekrények

Bóna Lászlóné (Széles Rózsa) elsőszobája

Nagynéném 1957-ben menyecskének ment a régi házhoz, amelyet elbontottak, ahol a 18 embernek kellett laknia a fonóiak kitelepítésekor. Férj, feleség a helyi termelőszövetkezetben dolgozott, Bóna László brigádvezető volt, Nagynéném növénytermesztő.

Az új ház 1963-ban épült, a régi elvek szerint (25. ábra), de már terméskő lábazattal, téglából. Ekkor már a sátor tetős házak építése volt szokványos. Ennek ellenére nyereg tetős, pitaros, elöl három szoba, egy kiugró előszoba, kamura, konyha, és hozzáépült istállólával készült el az új ház.

A ház szerkezete hagyományos maradt, a belső tervek használata és a berendezés is a hagyományt követte. A változás, az anyaghasználaton kívüli újítás a sátor tetős házakban is alkalmazott dupla hármás ablak és a kétszárnyas ajtók szobák közötti beépítése volt. Ennek okán nem két különálló ablak került az elsőszobára, hanem középre a hármás ablak. Így a tükörállvány (26–27. ábra), az ablakok között már nem kaphatott helyet, ezért a sarokba került. A szoba mérete 4×4-esre csökkent, a szeekrények az ágyval szemközi oldalon fértek el. A padozatot parkettamintás cementlap burkolja, amelyben barna és sárga csíkok váltakoznak. Az új keletű dolog a hűtőláda, és ne feledjük, hogy azt a hűvös helyiségbe jó tenni. Jól megfér egymással a gyakorlati szempont és a reprezentációs igény. Terjedelme miatt az egyik lehetőség itt volt az elhelyezésére, és a legnagyobb védelmet is itt kapta. A községben a gáz bevezetése 2000-ben történt. A szobák közül kettőben helyeztek el konvektort, az elsőszobába nem kötötték be a gázt, ott addig sem volt fűtés, és azt követően sem.

A berendezési tárgyak vásárlására való visszaemlékezés: „A dupla kép 500 Ft volt, busszal lett haza hozva Kaposvárról, Sántoson leszálltam a buszról búcsúra hívni a sántosi rokonokat. Anyikám és a Marink⁶³ hozta haza a képet, nem nagyon örültek neki. Örzse néném vette a szentképeket, amik a kisszobában vannak, 1928-ban, azok is szépek. A hálóbútor 6000 Ft-ért vettük. '969-ben már bent volt az elsőszobában. A függőnytartót Göllében vettem, gyalog hoztam haza. Bóna mama 1969-ben agyvérzésben halt meg, itt, az elsőszobában volt felravatalozva, a két ágy végében, két hokedlire téve a koporsó. A tükör fekete keszkenyővel volt letakarva.”

Ez volt az első és egyben az utolsó felravatalozás az 1963-ban épült házban.

A 2012-es fotók (28–29. ábra) szomorú eseményről tanúskodnak. December 12-én volt a sógorom temetése és az ezt követő tor.

„Ezen a napon történt a három szobában a három ebédlőasztal megterítése, mindegyik asztal takács által szőtt, piros-fehér szőttessel volt leterítve. A fiatalok a fehér damaszt asztalterítőkre voksoltak, de természetesen a tort kiállító feleség szava döntött. A vászon piros csíkjai minden terítőn egyediek voltak, minden darab igen tetszetős. A megterített asztalok sokkal szebb

63 A nagyanyám és a fiatalabb nagynéném.

25. ábra. Az 1963-ban épült ház

26. ábra. 2007-ben készült kép

benyomást keltettek, mint a jelenkor igénye szerintiék. Nagynéném ragaszkodása a szüleitől, nagyszüleitől örökölt értékekhez mind szellemi, mind anyagi téren megbecsülése paraszti kultúrájának, bizonyítja azt az értékrendet, amiben életét leélte.⁶⁴ A legdíszesebben terített asztal az elsőszobában volt.

2017-ben az elsőszobát újra kifestette nagynéném, természetesen „piktorolva lett”, ezt követően újra berendeztük a szobát (30–45. ábra).

Többfordulós feladat volt az ágyneműk visszahordása. A JYSK-ös ágyakhoz hasonlóan kellett bepattintani a léceket az ágyakba, nincs új a nap alatt. Az 50 év feletti nehéz matracok teljesen újszerűek, penésznek nyoma sincs. (Nem izzadt bele soha senki.) A bútorok is eredeti helyükre kerültek vissza.

27. ábra. 2020-ban készült kép

28. ábra. A legdíszesebben terített asztal az elsőszobában, 2012

29. ábra. A második szobában terített asztal, 2012

64 Lanszkiné 2013, 296.

30-45. ábra. A frissítő festés után készült fotók

Most is ott voltak, 2020 novemberében, bár új német tulajdonosa van a háznak, aki teljesen bebútorozottan vásárolta meg a házat, miután nagynéném idősek otthonába vonult.⁶⁵ Azonban továbbra is jelen időben beszél róla, amikor összehasonlítjuk az elsősobákat.

„Éppen úgy van, mint az enyémben, énnálam, az ágy végében, asztal és két szék. Az ágyon szövettakaró, eleinte nem volt bársony.”

Csima Lajosné (Vörös Erzsébet) elsősobája

Csima Lajosné (Vörös Erzsébet) háza, ahová menynek került, a Kossuth utcában épült. Csima Lajos foglalkozása rendőr volt, felesége a helyi termelőszövetkezetben dolgozott.

„Az 1700-as évektől a templomtól keletre terült el a falu. A templomtól fölfelé az 1920-as évek után építkeztek. Az 1920-as és az 1946-os évek között a házak főként tömés házak voltak. A Nagyatádi-földreform után mérték ki a házhelyeket a mostani Kossuth utcában, ahol előtte kenderföldek voltak. Volt, aki a saját kenderföldjére építette a házát.

Gyalán 1767-es urbáriuma⁶⁶ szerint már a Csimák és a Vörösök is jelen vannak a községben. Ugyanakkor Bálizsok is éltek itt, akik a Csimák anyai ágát képviselik. Az ugyanez évi göllei urbárium tanúsága szerint öreg Szente István Gölle lakosságát gyarapította, akinek egy későbbi leszármazottja, Szente Mária Gölléből került Gyalánba menyecskének Csimáékhoz 1935-ben.

Csimáék háza az 1920-as évek közepén épült a falu lakosságának növekedése következtében új helyen, a külsősorban, nyeregvetős pitaros, háromszobás hosszú ház. Vörös Erzsébetet ebbe a házba hozták férjhez 1958-ban, az utca túloldaláról. *„Csak a kövesúton át kellett gyűnni.”* Az ő házuk 1946-ban épült, ekkor főként a volt gazdasági cselédek építkeztek. Édesapja a II. világháborúban elhunyt. Anyai nagyapja, Hottó József az uradalomban gazda volt. Csima Lajosné lényegre törő mondatokkal emlékezett vissza: *„Hottó papa fölkarult bennünket. Édesapám molnár volt, meghalt a fronton. Kaposváron a Kölcsey u. 28.-ban volt házuk, el lett adva, ide lett fektetve. Mindig kötelességtudóak voltunk, kiálltuk az iskolát, itt dolgoztunk, az '53-as tsz-ben a répába: Gyertek, fiaim kiérünk, mehetünk haza. Kiértünk, megfordultunk a rendben! Lali udvarolt. '958. április 18-án volt a lakodalom. Kipakoltunk az elsősobából, a lakodalom az első két szobában volt. Három szoba van elől. Az anyósom bútorra volt az elsősobában bent, két ágy, tükör. Elsősobában soha nem aludt benne senki. Szente szüle (Szente Mária) Gölléből hozta a takács által szőtt piros hímest, tollal tömött két vászonvankost és a két vászondunyhát hozományba (46–48. ábra), ezek keskenyebbek a maiaknál.”*

Így igazán büszkék lehetünk rá, hogy 2022-ben Bönci néni rendületlenül őrzi anyósa stafíringját. Szente Mária hozománya 1935-ből 87 éve szerves részét képezi

46-48. ábra. Szente szüle hozománya 1935-ből

⁶⁵ Az ágyneműt háromfelé osztottuk el, unokatestvérek, így elosztva is két ágyneműtartót tölt meg személyenként.

⁶⁶ MNL. Somogy Megyei Levéltára Regulatio urbarialis Gyalán 1767.

az elsőszoza berendezésének. Az *ágyiruhák*⁶⁷ maradtak, és gazdagították a következő generáció hozományát. Ami 1958-ban a következőkkel bővült: „*egy három és félszeles dunyha, egy két és félszeles és két párna*”. Viszont Vörös Erzsébet bútorai két támlás ágy, két éjjeliszekrény, két szekrény, tükör Szente szüle az anyós bútorainak helyére került, s azok két szobával hátrébb, a harmadik szobába kerültek. Ahogy a bútorok, úgy a családtagok, após, anyós is a harmadik szobába költözött. A második szobában a fiatal pár aludt. „*Úriszoba elsőszoza, itt nem aludt senki. Harmadik szobában apósom, anyósom aludt.*” A család növekedésekor: a „*mamáéknál aludtak a gyerekek. Apósom anyja, Bálizs szüle a konyhában aludt: Jaj, szógám, ott köll hagyni az én kis ágymat. Máskor nem úgy volt.*”

Az ország más területein sem volt másképp, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében szintúgy hátrébb kerültek az anyós bútorai. Abban viszont van különbség, hogy a szobát Külső-Somogyban nem hívják háznak.

„Az elsőház használaton kívül maradt a család növekedésekor is. Azonban ide került az esküvő után a fiatalasszony stafírunja, sokszor az anyós bútorainak helyét vette át, s azok hátrébb, az utóházba kerültek.”⁶⁸

A lakodalom napján a lányos háznál a násznép megtekinthette a hozományként viendő ágyneműket, ami az 1950-es évek hálószobabútor-garnitúrájának megvásárlása után került át az új otthonba.

A Somogyi Honismereti Híradó repertóriumát áttekintve, amely az 1970-től ez idáig terjedő időszakot öleli fel, nem találtam tisztaszobára vonatkozó tanulmányt. Azonban innen megtudható, hogy a tisztaszoba állományát gyarapító vánkösökért 1954-ben mentek utoljára Kötcsén.⁶⁹

Az esküvő napján kapta az ifjú pár a szentképet (49. ábra). A bal sarkában az ajándékozó család neve és a lakodalom időpontja látható, a képkerettel harmonizáló aranszínrel festve.

Az ágyakon jelenleg bársony ágyterítők vannak, ennek is megvan a maga története:

„*A szövet ágyterítőket a Kovács Bözsi keresztanyám*⁷⁰ *vette. Rá egy évre kicserélte bársony ágyterítőkre, mert 1958-ban nem lehetett bársonyterítőt kapni.*” Az elhatározást tett követte, a közösség ízlése ekkor már a bársonyterítőt helyezte a szövetterítő elé.

„Egy közösségi alkotás volt szinte a hozomány, amelynek nagyon erős üzenete lehetett a szűkebb és tágabb közösség számára.”⁷¹

A tárgyiasult ajándékoknak nagy szerepük volt, ma már kihangsúlyozzák a házassulandók, hogy ajándékként pénzt kérnek. Az 1950-es években az ágyterítő, a szentkép a közösség erkölcsi normáinak felelt meg. Amihez való ragaszkodás és ezek megbecsülése továbbra sem szűnt meg.

49. ábra. 1958-as lakodalmi ajándék

A hozományon, ajándékon kívül fontos szerep jut az elsőszoza lakáskultúrájában a saját készítésű tárgyakkal.

Csima Lajosné (Vörös Erzsébet) nagyon sokat hímzett. „*A futórózsás terítőt délben is varrtam, a tészen ebédszünet alatt, kint a mezőn.*” Igen szépek a kalocsai hímzések, „*színét, visszáját*” szinte meg sem lehet különböztetni (50–51. ábra). Méltán elmondható ezekre a terítőkre, hogy örök darabok, több generáció számára készültek. Nem a fogyasztói társadalom igényeit tükrözik az elsőszozák. Itt nem szempont az újítás, a tárgyak gyakori lecserélése. Az örökölt tárgyakat éppen ezen szempontok miatt megbecsülték, megtartották.

A vásárolt tárgyak közül azt, amihez a kötődés kiemelt szerephez jut, Vuk⁷² (52. ábra), a földgömb is itt került megőrzésre.

Az ágyakon sima bársonypárnák találhatóak, az anyag megcsipkedése térhatásúvá teszi a párnákat, az öltések dimenziót adnak nekik. Színben a párnák Vukkal együtt összeillenek az ágyterítők színével. A támlás ágyak végében lévő gyerekágyon, az öt párna közül egy, úri hímzett párna. A díszítettséget a csipke-terítők is fokozzák.

Ahhoz, hogy mutatós legyen: „*a felvetett ágy hegye nem csapott, szép, szegletes legyen, a teteje pedig szép sima, ezért partvissal simítom le. Csipkehorgolás volt a divat, mikor férjhez gyűttem. ágyon is van, díszlik.*”

Baba itt is ül az ágyon, ami a „*magunk öröme-re*” készült. „*Törökkoppányban csinálták a babát, törökkoppányi viselet szerint, minden ruhadarabja megvan, még a péntők is* (53. ábra). A *Nikolett* (unoka) *mikor még kicsi volt, az anyja* (Bönci néni lánya, Csima Edit) *betette a babát a szekrény aljába, hogy nehogy bántsa.*” Gölle elsőszozáiban is ülnek babák az ágyakon, amelyek az unokák számára minden esetben elérhetőek. Vásárolnak az unokáknak sokkal értékesebb babákat is, de ezek a babák az elsőszoza elengedhetetlen részét képezik, amivel a gyerekek nem játszhatnak.

A tükörállvány a két ablak között található, a padozatot parkettamintás cementlap borítja (54. ábra). A mennyezetet itt is mintával hengerelték, azaz piktórolták, három színnel, három mintával (55. ábra).

67 Ágyneműk.

68 Egy_kihal_falu_a_Bdvavlygyben_Tornabarakony_lakskultrja_96201.pdf Letöltés ideje: 2020.11.13.

69 Mihály 1999, 52–53.

70 A keresztapa-, keresztanyaság igen bonyolult, szövevényes, választott rokonság, a hozzá járó családtagokkal együtt.

71 Granasztói 2017, 101.

72 Vuk Endre játéka volt, ő fiatal felnőttként hunyt el balesetben.

53. ábra. A baba törökkoppányi viseletben

50-51. ábra. A saját készítésű terítők

54. ábra. A padozat parkettamintás cementlap

52. ábra. Vuk

55. ábra. A mennyezetet piktórolták

A polgári lakáskultúra hatása a paraszti lakberendezésre

A 56. ábrán látható a dívány, amit tulajdonképpen csak megörökíteni szerettem volna, azon okból, hogy „amióta az eszemet tudom”, és ez több mint 50 év, a dívány ugyanazon a helyen áll. A szülői házunk mellett, az 1920-as években épült nyeregtetős, pitaros házban, a harmadik szoba bejáratával (57. ábra) szemben lévő falnál található. Széles Erzsébet (1922–2011), Őrszike néni az 1940-es évek elején kapta a díványt, így közel 80 éve áll ugyanazon a helyen.⁷³

Úri, polgári hatásra vált kedvelté az 1930-40-es években a dívány. „Hosszúka, keskeny, téglalap alakú ülőfelülettel rendelkező dívány, amelynek két rövidebbik oldalán kárpitozott, henger alakú karfa van. Hátoldala levehető keret, amelynek két szélső, díszesen kialakított léccel felül egy farúd köti össze. Ezen gyűrűkről rojt lóg le. A hátsó keret két oldalsó léce a háttámlába erősített léccel mögött kialakított nyílásba illeszkedik. A háttámla előlől kárpitozott, az ülőfelület és az oldalsó hengerpárnákkal megegyező (...) anyaggal. A hengerpárnák szintén levehetőek, a dívány lábai esztergált pogácsalábak.”⁷⁴ „A dívány nagy szó volt, Süle Őrszike-nak (Széles Erzsébet, férjezett név a Süle), Süle Irmának, Szántó Rozikának, az egyes lányoknak volt. Életre szóló harag is lett a díványoknak köszönhetően. A II. világháború alatt, amikor Tolbuhin marsall főhadiszállása Fonóban volt, sokat jött az orosz, elvitte a díványt Gyalánból Fonóba, vissza sem került. A falu bírójától kérte, honnan lehet elvinni a díványt, és persze a bíró nem a saját lányát adta oda. A dívány többet vissza se került Fonóból. Biztos sok volt a tiszt, aztán költött nekik a dívány.”

Az 58–59. ábrák, amelyek a hímezett képről, asztalról csipketerítővel, lila, fehér virágmintás terítővel a tükrön készültek, polgári stílust képviselnek. A polgári lakáskultúra hatással volt a paraszti lakberendezésre is.

Az elsőszobák állandósága, mozdulatlansága változatlanul adja tovább azt az értékrendet, amit képvisel. Ahol a közösség úgy érzi, hogy teljesen meg kell újulni, ott megteszi. Pontosan 2020-as példa is van az elsőszobával rendelkezők között, hogy szülei műkö sáremlékét gránitra cserélte 800 000 Ft-ért. Arra is volt gondja, hogy a jó állapotban lévő régi sírkerettel egy másik, töredezett sírkeretet kicseréltesse, a nem közeli rokon sírján. Mondván, „használguk a földjét”, a termőföldnek nagyon fontos szerep jut. Sírfelújítások több esetben történtek az elmúlt években. Ami fontos

e téma kapcsán, hogy anyagi javak nem szabnak gátat sehol egy teljes felújításnak sem. Az 1940-es években piktorolt plafonok azért nincsenek újra festve, mert hol lehetne találni olyan szobafestőt, aki a szoba mennyezetét több színben újra kifestené.

„Tévedés volna azt hinni, hogy napjaink falusi kultúrája a több évszázados örökség nélkül formálódik. Viseletében, tárgyi környezetében hangsúlyozza paraszti voltát. A falu ma is együtt élő közösség, amit számos szál fűz elődeihez, közösségként reagál a világra, és közösségként változik a világgal.”⁷⁵

„A gyűjtőmunkára sarkallt, hogy a közösségünkben tapasztalt, ma még élő hagyományok több esetben már múlt időben vannak megfogalmazva. Pedig az e községekben élő emberek emlékezete igen távoli múltba is visszanyúl, a jobbágyfelszabadításig mindenképpen, amit több példa is igazol. Ha ez így van, akkor pedig miért ne őrizné hagyományait? (...) *A múltnak a tisztelete bent van a jellegzetes paraszti vászonban! A kendert három hétig áztatták, süttették, nyomták, gerebenezték, hogy mit dolgoztak vele! A mi nemzedékünk már ezt nem tette.* A hagyományok tovább élése a múlt megbecsülésében rejlik.”⁷⁶

Jelen pillanatban is azonnal kézzel foghatóak nemcsak a fényképek, hanem az is, ami a fényképeken látható eredeti helyükön.

„A »pillanat etnográfiaja« minket mint dokumentátorokat, gyűjtőket, kortárs értelmezőket is leír és kifejez, nem csupán adatot szállít a bölcs(ebbnek vélt) utókor számára. Épp ebben áll nélkülözhetetlen ereje, a jövőt a mán keresztül szolgáló fundamentuma.”⁷⁷

Az elsőszobák szerepe ma is ugyanazon szempont szerinti, mint elődjeiké, ma is összefügg az ünneppel, a szobába való bemenettel. Vasárnap mise előtt az akasztós szekrényben függő ruhákat ott ölti magára a misére menő, és oda helyezi vissza. A nem mindennapos használatra utal, hogy 2007-ben is kulcsra volt zárva Margit néni elsőszobája, az 1980-as évekre Fonóban visszaemlékező unoka ugyanezt mondta el, hogy nagyanyja kulcsra zárta az elsőszobát. Féltése a megőrzést, a folytonosságot biztosítja.

Az elsőszobák kapcsán nem mondható el, hogy „a paraszti hagyományok elszürkültek volna a mindennapi éltben”. A képek nézegetése során is elhangzott, hogy „nem a szürke száz árnyalata, az egyszer biztos!” A község tárgyi világa tükrözi a gondolkodásmód hasonlóságát, a legérdekesebb példa, hogy az 1920-as évektől vásárolt matyóterítők, még mindig díszítik az elsőszobákat.

73 A díványfotózás megtörténte után, mikor már az utcán voltam, a saját szülői házunk előtt, éppen akkor jött Csima Lajosné szüretelni oda, ahol a fényképezés történt. Itt viszont az adott pillanat szerepe értékelődött fel, amikor „spontán” érdeklődtem: Bónci néni, van elsőszobája? Van hát, leszüretelünk, aztán jöhettek fényképezni. A szemközti házban pedig a Gölléből férjhez jött Fekete Gézánéval (Varga Marika) volt megbeszélve, hogy indulunk Göllébe édesanyjához az elsőszobájukat fotózni. Számomra hihetetlen módon, mondhatni igen kis sugarú körön belül gyarapodtak fotózásra az elsőszobák. A második göllei elsőszoba létreje pedig a göllei távolsági buszon utazva kérdeztem rá, jó helyen, jó időben.

74 <http://www.e-skanzen.hu/web/skanzen/data.01.01.php?bm=1&as=54332&mt=1> Letöltés ideje: 2020. 10. 28.

75 Kis magyar néprajz a Rádióban – A Google Könyvek találat. Letöltés ideje: 2020. 12. 29.

76 Lanszkiné 2013, 296–297.

77 http://real-d.mtak.hu/1175/1/dc_1594_18_tezisek.pdf Letöltés ideje: 2020.12. 28.

56. ábra. A divány

57. ábra. A divánnyal szemközti ajtó

58. ábra. Hímzett kép

59. ábra. Asztal csipketerítővel

Ábrák forrása:
A fotókat Lanszki Péter készítette.

Irodalom

- CS. SEBESTYÉN, K. 1929: A magyar parasztbútor – Népünk és nyelvünk 1: 274-281.
- BÁLINT, S. 1937: Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza. Budapest.
- EPERJESSY, E. 2006: Puszták népe a Zselicben (1900-1950). Budapest
- FEJŐS, Z. 2003: Tárgy-fordítások. Budapest
- FÉL, E. – HOFER, T. 1967: Arányok és mértékek az átányi gazdálkodásban és háztartásban. – Néprajzi Közlemények XII: 3-4. Budapest
- FLÓRIÁN, M. 1992: A népelet ábrázolása magyar néma játékfilmekben. – Közéletek. pp. 323-337. In: Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára (Mohay, T. szerk.). Ethnika, KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen. 323-336.
- FÜGEDI, M. 2001: Reprezentáns népcsoportok a 19-20. század fordulójának népművészet-képében. Herman Ottó Múzeum, Miskolc
- GRANASZTÓI, P. 2017: Tárgygyűtesek az életút elején. – Ethnographia 128: 100-106.
- GUNDA, B. 1991: Hagyomány és európaiság. Akadémiai székfoglaló, 1991. január 28. Budapest
- KAPITÁNY, O. 2008: Dél-dunántúli Tájházak. Kaposvár
- K. CSILLÉRI, K. 1972: A magyar nép bútorai. Budapest
- LANSZKINÉ SZÉLES, G. 2007: Kisgyalán története és néprajza. Kiadta a Kisgyalán Községi Önkormányzat, Kaposvár
- LANSZKINÉ SZÉLES, G. 2013: Életfordulók és közösen végzett munkák ételei és szokásai az 1940-es évektől napjainkig. – A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei Kaposvár 01: 261-298. <https://doi.org/10.26080/krrmkozi.2013.1.261>
- LANSZKINÉ SZÉLES, G. – LANSZKI, J. 2014: Fonó és Kisgyalán községek népi építészete, az istállók rendeltetésének változása. – A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei 03: 247–256. <https://doi.org/10.26080/krrmkozi.2013.1.261>
- LANSZKINÉ SZÉLES, G. 2020: Egyházi öltözékek, miseruhák Gölle és Kisgyalán községekben a 18–21. században. A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei 07: 305-320. <https://doi.org/10.26080/krrmkozi.2020.7.305>
- MIHÁLY, GY. 1999: A vánkosért menés. (Elfelejtett lakodalmi szokások Kötcsén). – *Somogyi honismereti híradó*. 19:52–53.
- NAGY, A. 2013: A kastélyhasznosítás regionális jellemzői Észak – Magyarországon, különös tekintettel a turizmusra PhD értekezés tézisei Pécsi Tudományegyetem
- PALÁDI-KOVÁCS, A. 2007: Azok az ötvenes évek falun. – Ethnographia 118: 219–226.
- SELMECZI KOVÁCS, A. 2014: Nemzeti jelképek a magyar népművészetben. Budapest
- S. LACKOVITS, E. 2017: Családszerkezet, rokonság, temetkezési rend a Balaton-felvidéken. – Ethnographia 128: 64-73.
- SZALAY, M. 2004: Tárgyi világ és társadalom. A művészet fogalom kultúrák közötti összehasonlításban. – Tabula 7:3-14.
- SZITA, L. 1993: Somogy megyei nemzetiségek településtörténete a XVIII-XIX. században. – Somogyi Almanach 52. Kaposvár
- VEREBÉLYI, K. 2015: Utak és tévutak a népművészet kutatásában. – Ethnographia 126: 1-23.
- MNL. Somogy Megyei Levéltára 1718. Ö. 141-141/a
- MNL. SML. Göllei körjegyzőség iratai, közigazgatási iratok. 1912–1948. 68–69.
- MNL. S ML. Regulatio urbarialis Gyalán 1767.
- A végrendelet 1864, leltárív 1865-ből, Horváth György (Fonó) magántulajdona.

Letöltések:

- https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_SKAN_He_15/?pg=75&layout=s Letöltés ideje: 2021.01.01.
- https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/muzeumok/mamutt_evkonyv_11/pages/001_tanulmanyok.htm Letöltés ideje: 2020.10.30. Egy_kihal_falu_a_Bdvavlygyben_Tornabarakony_lakskultrja_96201.pdf Letöltés ideje: 2020.11.13.
- <http://www.e-skanzen.hu/web/skanzen/data.01.01.php?bm=1&as=54332&mt=1> Letöltés ideje: 2020. 10. 28.

Egy képcsere hozadéka – A Hirschek

GÁSPÁR FERENC

7400 Kaposvár, Kossuth Lajos u. 10., e-mail: drgasparferenc@t-online.hu

GÁSPÁR, F.: *The result of a painting exchange – The Hirsches*.
Abstract: When József Rippl-Rónai's painting, the Adolf Hirsch portrait was transferred to the Rippl-Rónai Museum in Kaposvár in 2021, it turned out that we had no knowledge about the identity of the model. The research revealed that he and his sons were pioneering figures in the Hungarian Fish Farming Industry. The publication presents his fruitful career honored by many awards. The Hirsch portrait has a significant place in József Rippl-Rónai's work as it is one of his last work in oil.

Keywords: portrait of Rippl-Rónai, fish farming, career path

Rippl-Rónai József: Hirsch Adolf portréja

Amikor 2021 áprilisában híre ment, hogy műtárgycsere során „az egykori tehetős kaposvári polgár”, Hirsch Adolf portréja a Magyar Nemzeti Galériából a Rippl-Rónai Múzeumba kerül, kiderült, hogy nincsenek ismereteink a nagyméretű festményen látható személyről, életét mára már a feledés homálya borítja.

Nem kívánjuk az elcsereált alkotások művészi (művészettörténeti) és különösen forgalmi (műtárgykereskedelmi) értékét összevetni, ám szándékaink szerint, kutatásunk eredményével, megteremtjük a lehetőségét annak, hogy egy gyakorlatilag ismeretlen Rippl-Rónai művet új szempontok alapján értékelhessünk.

A portré 1918-ban keletkezett, egyike Rippl-Rónai József utolsó, olajfestékkel létrehozott alkotásainak. Keletkezésének körülményei ismeretlenek, de biztosan állítható, hogy a Kelenhegyi úti műtermében készült 1918-ban. Rippl-Rónai József számára idegen volt a reprezentatív célt szolgáló portrék készítésének elvállalása. Mindössze egyetlen esetben fogadott el ilyen felkérést, 1917. október 26-án Makfalvy Géza Somogy megye főispánjának térdkép formátumban történő megörökítésére (1. ábra), a megállapodás alapján kerettel együtt, vászon alapon-olaj technikával 6000 Korona honoráriumért.²

A mű hosszú idő alatt készült el, csak 1918. augusztus 1-jén került átadásra. Az eredeti megállapodással ellentétben nem vászon, hanem kartonlemez lett az alap. Mérete 121×87 cm.

Ezzel egy időben, ugyancsak 1918-ban keletkezett a Hirsch portré (2. ábra), mérete (122×86.5 cm) és a technika (olaj-karton) azonos az előzőekben taglalt műével.

1 A műalkotás 1947-ben került a Fővárosi Képtárba, abban az időben, amikor a „gazdátlan”, vagy elkobzott műtárgyak sorsát „elrendezték”. 1953-tól a Szépművészeti Múzeum, 1957-től, a Magyar Nemzeti Galéria létrejöttétől, annak állományában volt.

2 Rippl-Rónai József Gyűjteményes kiállítása. Magyar Nemzeti Galéria Budapest, 1998. Katalógus. 374.

Mindezek ismeretében mondhatjuk, hogy különleges, személyes, ma még feltáratlan oka lehetett annak, hogy Rippl-Rónai akkor hozta létre az ő esetében szokatlanul nagyméretű alkotását, amikor már érlelődött benne, hogy többé nem fog kezébe ecsetet, és a pasztellkréta lesz egyedülálló kifejezőeszköze művészetének.

A megörökített személy, mindkettőn azonos módon, bal félprofilban látható, de feltűnő, hogy Hirsch nem viseli azokat a magas kítüntetéseket, amelyekben élete során részesült. Ezeken, és a szakirodalom által elfogadottan utolsónak tartott olajfestményén, az 1919-ben készült hasonló méretű és technikájú Bányai Zorka fekete ruhában (121,5×86 cm)³ című festményén (3. ábra) is ugyanaz a bravúros anyagszerűséggel ábrázolt, vörös színnel kárpitozott karosszék látható, amelynek a képi látásmód, a kompozíció és színhangsúly szempontjából meghatározó szerep jut mindhárom művön. A színek felrakása azonban már kevésbé elkülönülő ecsetvonásokkal történik, eltűnt a kukoricás képek lendülete. Csak a kontúr a régi, amely biztos keretbe fogva tartja hatalmában a múlt időt.

Nincs adatunk Rippl-Rónai és Hirsch személyes kapcsolatáról⁴, de már korábban is ismerhették egymást. Az Ernst Múzeum XXV. kiállításán 1917-ben négy olyan Rippl-Rónai mű volt kiállítva, amelyeknek tulajdonosa Hirsch Adolf. Ezek ma ismeretlen helyen vannak. Címeik alapján szorosan kapcsolódnak Hirsch tevékenységéhez. A tárlat második termében a Pejacsevich-kastély (Kat. 42.)⁵ és a Halastó (Kat. 46.) biztosan olajfestmények voltak, mert abban a teremben kizárólag olajjal készült alkotások kerültek bemutatásra. A negyedik teremben elhelyezett művek összefoglaló jelölése „festmények”, így ezek, a Halastó (Kat. 106.) és a Tó (Kat.107.), esetleg pasztell technikával is készülhettek. (Gyakori jelenség, hogy a katalógusokban a pasztell képek is festményekként szerepelnek.) A méretekre nincs adat. Hasonlóan a Makfalvyról készült nagy portréhoz, amelyhez Rippl-Rónai két kisebb méretű pasztellt is készített, Hirsch esetében is tudomásunk van egy (az ára alapján biztosan pasztell) képről, amely

3 Uo. 380.

4 Rippl-Rónai levelezésében egyetlen helyen említi Hirsch nevét: „Anellának Bpest, 1918. nov. 27. d.u. 2 óra
Tegnap este Hirschéknél vacsoráltam, délben pedig Schulthof Arankáéknál voltam. Vasárnap délnél ismét ide hívtak káposztás és almás rétesre és mellékételre, valószínűleg egy negyed mászás lúdpecsenyére.”

Köszönöm Plesznivi Edit (Magyar Nemzeti Galéria) segítségét.

5 Hirsch Adolf gróf Pejacsevich Tivadar hitbizományi birtokán létesített halastavakat.

1. ábra. Rippl-Rónai József: Makfalvay Géza portréja, 1918

1923-ban szerepelt a nyilvánosság előtt. Ez a mű sincs a művészettörténet szakma látóterében.⁶

A most Kaposvárra került alkotást jelen ismereteink szerint, mindössze egyetlen alkalommal, 1952-ben láthatta a nagyközönség: Budapesten, a Fővárosi Képtár Rippl-Rónai Emlékkiállításán.⁷

Hirsch Adolf és fiai

A tógazdaságok, az édesvízi halászat és halgazdálkodás megteremtését és elterjesztését tekintve Somogy megyében az első, országosan a második vállalkozásként tekinthetünk Hirsch Adolf (1842–1928)⁸ és fia, dr. Hirsch Alfréd (1871–1926) munkásságára.

Corchus Béla (1859–1924) 1894-ben Simontornyán egy bérelt, 130 kat. hold nagyságú uradalmi területen halastavat létesített. Őt követte a két Hirsch, akik alig négy évvel később, 1898-ban Somogy megyében, Iharoson, a báró Inkey birtokon hoztak létre halgazdaságot.⁹

A Dunakanyarban, 1902 februárjában a Szentgyörgymezői Közbirtokosság közgyűlése kezdemé-

2. ábra. Rippl-Rónai József: Hirsch Adolf portréja, 1918

nyezte a Búbánatvölgyben lévő Kerek-tó halastóvá alakítását. Hirsch Adolf kereste a halastavak létesítésére alkalmas helyeket, ezért amikor tudomást szerzett a tervről, áprilisban tárgyalásokat kezdett a közbirtokossággal.¹⁰ Május első napjaiban adta be ajánlatát, amely szerint 20 évre bérbe veszi a területet. Tervezte, hogy a megyében további helyeken (Sárisáp-Annavölgy és Párkány) is létesít halastavakat.¹¹ Az Esztergom és Vidéke 1902. október 19-edikei számában tudósít arról, hogy nem ő, hanem „Corchus Béla lett a halastó létesítője és bérlője”.

Hirsch Adolf gazdálkodó volt, ennek során a termőföldek vízkezelésével, a talajvízszint és a talajnedvesség, azaz a talajvízháztartás szabályozására alkalmazott dréncszövezéssel, más néven alagcsövezéssel, 1883-tól kimutathatóan kiemelten foglalkozott. Nagyatádon 1894–95-ben a Meller uradalomban 123 kat. holdon, 1895-ben Iharoson 60 kat. holdon fejezett be alagcsövezést.¹²

Korán, már 1885-ben jó kapcsolatokat épített ki a megye meghatározó személyiségeivel, amire kitűnő alkalmat jelentettek a Meller Henrikkel közösen tartott

6 Hirsch bácsi (Kat. 33.) Rippl-Rónai József Gyűjteményes kiállítása. Az Ernst Múzeum kiállításai LXIII. 1923. október

7 Rippl-Rónai Emlékkiállítás. Fővárosi Képtár 1952. október-november (Kat. 100.)

8 Hirsch Adolf születési helye, iskolái és első házasságának dokumentumai a kutatás jelen fázisában még ismeretlenek, első gyermeke (Alfréd) ebből a házasságából született.

9 Répássy Miklós: Édesvízi halászat és halgazdálkodás. Budapest, 1939, 397.

10 Halastó. Esztergom és vidéke, 1902. április 24. p. 3.

11 Halastó Szentgyörgymezőn. Uo. 1902. május 24. p. 3.

12 A talajjavítások terén 1883. évben tett intézkedésekről tett jelentése a kulturterméknökségnek. Összeállította: Kvassay Jenő. Budapest, 1884. A jelentés kiemeli, hogy ezen a téren Somogy országosan a legjobbak közé tartozik.

Vízügyi Közlemények Kulturterméknökségi jelentések, 1888. VI. Talajjavítási eredmények a birtokosoktól beérkezett kérdő-ívek alapján.

körvadászataik.¹³ Egy évtizeddel később még mindig jeles társadalmi eseményeknek számítottak a Hirsch-féle vadászatok.¹⁴

Hamarosan a Dráván túl keresett tógazdaság létrehozására alkalmas területeket. Kedvező fogadtatásra talált, Zágráb Ivancic József királyi mérnököt küldte Magyarországra, aki egy éven át a helyszínen tanulmányozta és sajátította el a tógazdaságok tervezésével, működtetésével kapcsolatos teendőket. Hirsch Adolf és Ivancic József együttműködése, szakértelme, illetve közös vállalkozásuk nyomán 1906-ban (három éves munkájukkal) a daruvári uradalomban már 426 kat. holdon, Nekcsén a gróf Pejacevich Tivadar féle hitbizományi uradalomban 548 kat. holdon intenzív üzemi tógazdaság működött. Olyannyira sikeresek voltak, hogy az 1906. évi zágrábi Halászati kiállításon az említett uradalmak és Hirsch Adolf, mint részes tulajdonos közösen mutatták be eredményeiket egy külön erre a célra felépített pavilonban, ahol 26 nagyméretű akváriumot állítottak fel.¹⁵

Hirsch és fia egy évvel később nagy sikerrel szerepeltek a pécsi Országos Ipari és Mezőgazdasági kiállításon is.¹⁶

A korabeli beszámoló szerint, amelyből pontos ismereteket szerezhethetünk a vállalkozás valós értékeiről és érdemeiről, tógazdaságaik „tizennégy akváriumot láttak el hazai s külföldről meghonosított anyaggal. Láttuk, hogy már is kitűnő formájú pontyaikat minő új anyaggal, az igazán kisfejú s szinte kerek hátú bajor pontyokkal való keresztezés révén akarják még tökéletesebbé tenni. Kiállításuk tanúságot tett arról a különös elismerést érdemlő újításról, a mellyel a termelés mennyiségét s minőségét fokozni törekcsenek. Egyik akváriumban gyönyörű compókat láttunk, e tenyésztők egyik specialitását, amellyel németországi kivitelre dolgoznak. Szomszédságukban mindjárt az amerikai törpeharcsák, köztük az első példányok, amelyek ezen tenyésztők révén kerültek az országba. Érdemes volt behozataluk: ma már divatos, kedvelt halak. Sorjában következtek aztán a többi egzotikus fajok: az arany orfák, a remek narancssárga színű japán pontyok, végül a legújabb szerzemény, az érdekes tarka, kerek alakú s sok oldalról annyira dicsért amerikai naphalak. Külön érdemelnek említést a balatontavi ikrából nevelt fogassüllők, a melyek állománya módot ad tógazdaságaiknak évente sok millió ikra termelésére s szállítására. Tógazdaságaik egyébként bérletben és részes üzemben lháronson 107 k. hold, Mikén 102 k. hold, Bogát-pusztán 45 k. hold, Daruváron 432 k. hold,

Nekcsén 575 k. hold, összesen 1261 k. hold.”¹⁷

A nekcei halgazdaság gróf Pejacevich Tivadar hitbizományi birtokán 1918-ig működött, amikor annak fia (Pejacevich Márk országgyűlési képviselő) pert indított a bérleti jogviszony megszüntetéseért. A bíróság helyt adott a keresetnek, azzal az indoklással, hogy a tulajdonos számára nem eléggé jövedelmező a működtetés, a haszon nagyobb része jut a bérlőnek. Hirsch Adolf fellebbezett, ám Trianon következtében mindez okafogyottá vált.¹⁸

Hirsch Adolf több magas kitüntetésben részesült: 1884-ben megkapta a Ferenc József-rend lovagkeresztjét¹⁹, 1907-ben a III. osztályú Vaskorona-rendet.²⁰ Munkásságát, érdemeit a későbbiekben is számon tartották: 1913-ban a Ferenc József-rend tiszti keresztjét adományozták számára.²¹

Gazdálkodását jellemezte, hogy nemcsak a haltenyésztésre szorítkozott. Mellel közösen 1875-ben 60 fős tehenészetet hozott létre, vaj- és túrókészítéssel is foglalkozott, amit főleg Nagyatádon értékesített. Méneket bérelt a nagyatádi állami ménesből, amelyekkel bérfedezetést vállalt.²²

Kapcsolatot ápolt a keszthelyi gazdasági iskolával. Felleltünk egy tudósítást, amelynek egy részletét idézve képet alkothatunk a gazdaság összetételéről:

„A gazdasági tanintézet II. és III. éves hallgatói közül 44-en folyó hó 11-én [1904. június. G. F.] Hirsch Adolf bérlő ihárosberényi halgazdaságát tekintettük meg. [...] A halgazdaságot illetőleg meg kell említenem, hogy 14 halastó van, mely 145 magyar hold területet foglal. [...] A süllőikrából évente nagy mennyiséget küldenek Német- és Bajorországba, így tehát egyik fő jövedelmi forrás, míg a pontyot Bécsben és Berlinben értékesítik. A süllők teleteltésére 1-1.5 holdas tó lesz használva, mely fehér keszeggel van ellátva, hogy a hálnak legyen elegendő elesége s így súlyában nagyon megnövekedik. A keszeg, valamint a kárász és a compó vadon tenyészik. Ez utóbbit Németországba szállítják, hol drága pénzen veszik meg. Van még továbbá harcsa, angolna és csuka. Egy tóban törpe harcsát is tenyésztettek – maga a hal csupa fejből áll s alig van egy kis teste –, mert ez a békát pusztítja el. [...] Azután az

13 Vadászatok. Pesti Hírlap, 1885. december 16. p. 6.

14 „Nagy-Atádon [sic!] Hirsch Adolf gazdaságában tartott vadászon, melyben Somogy megye kitűnőségei vettek részt, elesett 578 mezei, 9 úregi nyúl, 24 fácánkakas, 35 fogoly, 13 szalonka, 4 őzbak, 1 róka; e gazdaság idei vadászatainak eredménye: 739 mezei, 276 úregi nyúl, 249 fogoly, 99 fácánkakas, 28 fűrj, 14 őzbak, 13 szalonka és 1 róka volt.” Vadászatok. Pesti Napló, 1894. december 22. p.13.

15 Fs: Horvát halászati kiállítás. Halászat, 1906. október 1. p. 21-22. <http://halaszat.kormany.hu/halaszat-szaklap> Letöltés: 2021. április

16 Országos Ipari és Mezőgazdasági Kiállítás Pécs, 1907. május 15-október 15.

A 350 000 nm.-es területen elhelyezett 52 pavilonnak és kiállítási csarnokoknak egy millió látogatója volt.

17 Pécsi: Halászatunk a pécsi kiállításon. Halászat, 1907. június 1. p.145-147.

<http://halaszat.kormany.hu/halaszat-szaklap> Letöltés: 2021. április

18 A fiatal Pejacevich gróf – édesatyja gazdálkodása ellen. Pécsi Napló, 1918. szeptember 12. p. 4.

A bíróság kitessékeltte a nasici halgazdaság társát. Pécsi Napló, 1918. szeptember 18. p. 4.

19 (A hivatalos lapból.) Kitüntetés. Budapesti Hírlap, 1884. augusztus 4. p. 5.

20 Minisztertanácsi jegyzőkönyv (36. ülés) 9. Javaslat Hirsch Adolf kaposvári nagybérlő részére a III. osztályú Vaskorona-rend adományozására (FM) 1907.12. 17. Jelentőségét mutatja, hogy mások mellett ebben a kitüntetésben részesült Jedlik Ányos és Munkácsy Mihály is.

21 Budapesti Közlöny, 1913. december 12. p. 1. Az indoklás szövege: „Személyem körüli magyar miniszterem előterjesztésére Hirsch Adolf Somogy vármegyei volt nagybérlőnek, a mezőgazdaság, de különösen a haltenyésztés terén szerzett érdemei elismeréséül, Ferenc József-rendem tiszti keresztjét adományozom. Kelt Bécsben, 1913. évi november 5-én. Ferenc József s.k.”

22 Somogy vármegye Hivatalos Lapja, 1906. május 10. p. 91.

2. ábra. Rippl-Rónai József: Bányai Zorka fekete ruhában, 1919

5.5 holdas homoki szőlőben gyönyörködtünk²³, majd a burgonya, nyúlzapuka²⁴ és a kék csillagfürt táblákat szemléltük meg. A burgonyát részint takarmányozás, részint keményítő gyártás végett, a nyúlzapukát takarmányozás, a kék csillagfürtöt pedig zöldtrágyázás végett termelik. Termelnek még nagy mennyiségű takarmányrépát, melyet a göbolyök [hizlalt marhák G. F.] takarmányozására fordítanak. A göbolyöket meg is tekintettük, számuk 83 db. tarka baranyai.²⁵

Az oktatást szívégyének tekintette. Egyike volt azoknak, akik adományaikkal a Somogy megyei nagybirtokos, gróf Széchenyi Pál (akkoriban földművelésügyi miniszter) javaslatára a Kadarkúthoz tartozó Szentimrepusztán létrehozták a Magyar Királyi Földművesiskolát, amelyben gazdatiszteket és magángazdálkodókat képeztek, elméleti és gyakorlati ismereteket nyújtva az ott tanulóknak. Az iskola 1886 őszén nyitotta meg kapuit. Az első tíz évben 135 hallgató végzett ott.²⁶

A Kegyes Tanítórendiek Nagykanizsai Gimnáziumának két alkalommal is (1888-ban száz forint, 1911-ben 200 korona) „alapítványt tett”, hogy a kamatokból a kiváló tanulmányi eredményt elérő és jó magaviseletű tanulókat jutalmazhassák.²⁷

A Nagyatádi Takarékpénztár Részvénytársaság elnökségi, az Osztrák Magyar Bank kaposvári fiókin-tézete bírálótanácsi testületének tagja volt. Az utóbbi tisztség súlyát mutatja tagjainak névsora: Bakonyi Ferenc a Kaposvári Takarékpénztár igazgatója, dr. Berger Samu a Gazdasági és Ipari Takarékpénztár Rt. vezér-igazgatója²⁸, Chernel Gyula országgyűlési képviselő, nagybirtokos, Szentmártoni Darnay Béla földbirtokos, Geiszler Nepomuki János vaskereskedő, Hagelman Károly papírkereskedő, Hirsch Adolf bérlő, Honig Dá-

vid bérlő, Kemény Samu gabonakereskedő, Kladnigg Alajos gyárigazgató, Lájpczig Antal fűszerkereskedő, dr. Marton Gyula ügyvéd, Oszmann Albert kereskedő, dr. Tevely Béla ügyvéd. Valamennyien Kaposvár és a megye meghatározó személyiségei.²⁹

A Hirsch család anyagi helyzetét, tőkeerősségét jelzi, hogy már 1883-tól folyamatosan, a megye virilitási (legtöbb adót fizetői) között voltak, a háromszáz-as listán 1903-ban az apa a 176-ik, fia a 175-ik helyen állt. Hirsch Adolf a „legjobb” helyet 1907-ben érte el, ekkor a 123-ik helyen állt. Mindezek alapján a Somogyvármegyei Törvényhatósági Bizottság tagja volt. Ennek ellenére került a nyilvános szerepléseket, jelen ismereteink szerint csak 1906-ban, az új főispán Kapotsfy Jenő beiktatásán vállalta, hogy tevékeny résztvevője legyen a ceremóniának.³⁰

A kutatás jelenlegi szakaszában Hirsch Adolf állandó (tényleges) lakóhelyét nem sikerült meghatározni. Fia, Alfréd 1871-ben Tapolcán született, tehát akkoriban ott élhetett. A hivatalos iratok hol kaposvári, hol nagyatádi bérlőnek (lakosnak) említik. Az utóbbi a valószínűbb, mert 1884-ben, (második) házasságkötése alkalmával, a tudósításban nagyatádi bérlőként szerepel.³¹ Az 1890-es években (1893-tól dokumentálhatóan), a nagyatádi izraelita hitközség, a nagyatádi anyakönyvi kerület elnöke volt.³² Nagy valószínűséggel 1908-tól kezdődően már Budapesti lakosnak tekinthetjük. Korábban is gyakran tartózkodott a fővárosban, ahol mindig az ország akkoriban legfényűzőbb és legelkelőbb szállodáiban, a Dorottya utcai Magyar Király Szállodában, későbbiekben az új Hungária Nagyszállóban lakott.³³

Gyakorta társult más vállalkozókkal, 1905-ben Ring Samuval közösen 137.500 forintért megvásárolta gróf Somssich Ödön 770 holdas birtokát, parcellázási céllal.³⁴ Tudta, hogy a termények elszállítása a birtokokról időigényes és költséges dolog, ezért vett részt vasútépitési tervek létrehozásában, megvalósításában. Az 1900-as évek elején érdekltsége volt a Ring fivérek által létesített keskenynyomtávú vasút megépítésében, amely a kadarkúti vasútállomást és a körmenpusztai gőzmalomot kötötte össze.

Fekete Gyula részletesen szól a Kaposvárt szolgáló helyiérdekű vasutak létrejöttének körülményeiről:

23 Feltehetően szőlőbirtoka alapján lett a Borellenőrző bizottság nagyatádi járási elnöke. Borászati Lapok, 1899. június 13. p. 501.

24 Réti nyúlhere. Sárga virága jó takarmánynövény. Régebben seb-fűnek is hívták sebösszehúzó hatása miatt, a népi gyógyászatban gyakran alkalmazták. A virágzás ideje május–július között van.

25 Gazdászok halászati kirándulása. Balatonvidék, 1904. június 19. p. 4.

A Balatonvidék keszthelyi kiadású társadalmi, szépirodalmi és közgazdasági, (1903-tól politikai) hetilap volt. Megjelent 1897-1917 között.

26 Horeczki Réka: Kisvárosi fejlődési utak. A dél-dunántúli kisvárosok helye és szerepe a térség hosszú távú gazdasági és társadalmi változásaiban. Doktori értekezés. Pécs, 2020. p. 106.

URI <http://pea.lib.pte.hu/handle/pea/24108> Letöltés: 2021. május
Az alapítók méltók az utókor hálás figyelmére: gr. Festetics Pál, gr. Hunyady Imre, gr. Jankovich László, Széchenyi Dénes, Széchenyi Ferenc, Széchenyi Imre, Széchenyi Pál és Széchenyi László grófok, gr. Zichy János, Jankovich Gyula, Inkey József, Kund Béla, Márffy Béla, Márffy Emil, Freistädter Antal lovag, Freistädter Vilmos, a meryei Kegyes Tanítórend, Satzger Keresztély, Biedermann Ottó és Rezső, Somssich Pál, gr. Somssich József, a Nagyatádi Gazdakör, a Somogy Vármegyei Gazdasági Egyesület, Véssey Mihály és Sándor, Hirsch Adolf, Meller Manó, Eszterházy Miklós herceg, Festetics Tasziló gróf, Kovács Zsigmond veszprémi püspök.

27 Értesítő a Kegyes Tanítórendiek vezetése alatt álló Nagykanizsai Katolikus Főgimnáziumról (az 1888-89. és az 1911-1912 tanévről. (Ebben az iskolában érettségizett a fia.)

Rendszeresen adakozott az Izraelita Krajcár Egylet rendezvényein. Csak egy példa: Felülfizetések az izr. krajcárügyelet estélyén. Somogyvármegye, 1907. december 24. p. 4.

28 Dr. Berger Samu Hirsch Adolf veje volt. Budapesti Hirlap, 1897. június 23. p. 6.

29 Magyar Pénzügyi Compass 2. kötet 1913-1914. Budapest. p. 540., és Somogyvármegye, 1906. április 7. p. 6.

30 A főispán beiktatása. Somogyvármegye, 1906. május 8. p. 2.

31 Hymen. Budapesti Hirlap, 1884. január 17. p. 4.
Nagyatád van lakóhelyeként feltüntetve házassági szerződésében is: HU BFL - VII.184.a - 1884 - 0064

32 Pályázat A nagy-atádi izr. hitközségtől. Egyenlőség, 1893. november 10. p. 12. A IX. községkerület évi közgyűlése, Egyenlőség, 1894. május 25. p. 5.

33 Az Újság. 1904. szeptember 28. p. 24. A lap a Hungária Nagyszállóba érkező előkelőbb vendégekről rendszeresen tudósított, ezek közül csupán egyet említett.

Az Újság Tisza István gróf konzervatív liberális irányának orgánusaként indult 1903-ban, híres munkatársai voltak az 1903-1909 közötti években Mikszáth Kálmán és Móricz Zsigmond is.

34 Parcellázásra kerülő birtokok. Pécsi Napló, 1905. április 2. p. 7. Birtokvásárlás. Somogyi Hirlap, 1905. április. 1. p. 3.
Ring Lipót és Ring Samu (Osztopán) Festetich Sándor 2401 holdas gálosfai, illetve Somssich Miklós (Somogyásárd) 1985 kat. holdas területének bérlői, Ring Samu fakereskedő is volt.

[...] „Az első helyi érdekű vasút, amelyik meggyénkben felépült a somogyszob–barcsi volt³⁵, amely a belsősomogyi és szlavóniai forgalmat terelte a fővonalon át Somogyszobon keresztül városunkba. Ez a somogyszob–barcsi vasút 1890. szeptember 17-én adatott át a forgalomnak és eszméje gróf Széchenyi Pál, a lábodi nagybirtokos és volt kereskedelemügyi miniszter fejében született meg, de részes volt ebben lovag Hirsch Adolf, a Meller-féle nagyatádi uradalom igazgatója, kivételében pedig csokonyai, tarnócai és barcsi gróf Széchenyi nemzetségek csoportosultak körülötte és könnyítették azt meg a szükséges területek majdnem ingyenes átengedésével. E vasutat az akkor felépült lábodi keményítőgyár, a barcsi dohánybevaltó és a nagyatádi méntelep tette nélkülözhetetlenné. Ennek példájára ébredt fel annak eszméje, hogy e vasút Somogyszobtól Balatonszentgyörgy felé is folytatódjék, amely megépülvén, a Balatont és Zalának Keszthely vidékét hozta közelebb 1894-től kezdve városunkhoz. [...] E két vicinális keltette fel azt az étvágyat, hogy Kaposvár, mint központ, ide közvetlenül betorkolló további helyi érdekű vasutakkal láttassék el. E hálózat tervének előkészítésében nagy szerepe volt az akkori főispánnak, a későbbi földmívelésügyi miniszternek, majd a nagy háború kezdetén a Déli vége királyi biztosának: báró Tallián Bélának, Tallián Gyula alispánnak és ifj. Csorba Ede ügyvédnek, aki a Somogy megyei Takarékpénztárnak vezérigazgatója is volt. Az erre vonatkozó tanácskozások részben a főispáni hivatalban, részben Csorba ügyvédi irodájában folytak és részt vettek abban a korán elhunyt gróf Széchenyi Imre, somogyvári birtokos és a balatonmenti szőlőtelepek kormánybiztos, dr. Szaplonczay Manó megyei főorvos, a balatoni kultusz apostola, Németh István, városunk polgármestere, aki Fonyódot Kaposvár fürdő és nyaraló külvárosává igyekezett kiépíteni; és a főntebb említett lovag Hirsch Adolf jószágigazgató.”³⁶

A vasúton történő szállítás lehetőségének megteremtése folyamatosan foglalkoztatta. Mandel Pál³⁷ budapesti és Hirsch Adolf nagyatádi (!) lakosok 1903-ban engedélyt kaptak egy Tapolcáról kiinduló helyi érdekű vasút létesítésének „előmunkálataira”.³⁸ Nem ez volt az első vasút-életpolitikai közös tervük, 1891-ben a Keszthelyt Balatonszentgyörggyel összekötő vonal „előmunkálatait” engedélyezték számukra.³⁹ A vasút-életpolitikai tárgyában Tapolca és Keszthely között éles ellentétek keletkeztek, amelyeket a pártpolitika is táplált.

35 Létrejöttéről a Pesti Hírlap is tudósított: A somogy-szobbarcsi h. é. Vasút részvény-társaság [sic!] ma tartotta alakuló közgyűlését, melyen Vörös László oszt. tanácsos, mint miniszteri biztos, is jelen volt. A társaság 1.668.700 ft részvénytökével megalakulván, a közgyűlés megválasztotta az igazgatóságot és a felügyelő-bizottságot és pedig igazgatósági tagok lettek: gróf Széchenyi Pál mint elnök, dr. Mandl Pál mint alelnök, gróf Széchenyi Géza, Tallián Gyula, Kramer Jakab, Herzog Péter, Löwy Mór, Tichy József, Hirsch Adolf, Meller Dávid, ifj. Sváb Sándor.” 1890. január 20. p. 5.

36 Dr. Fekete Gyula: Az ötven év előtti Kaposvár és fellendülésének korszaka, Kaposvár, 1929. 30-31.

37 Dr. Mandel Pál (1840-1908) ügyvéd, volt országgyűlési képviselő földbirtokos és Hirsch Adolf kapcsolata még feltáratlan.

38 A Keszthely-Tapolca vasútvonal <https://balatonederics.hu/a-keszthely-tapolca-vasutvonal> Letöltés: 2021. május

39 Előmunkálati engedélyek. Budapesti Hírlap 1891. március 28. p. 12.

Ebben – és ekkor – Hirsch Adolfnak kimutatható szerepe már nincs. A „terepmunkát” fokozatosan felváltotta a bankok, részvénytársaságok, az elegáns irodák világa: választmányi, elnökségi bizottságok, amelyek során zömében már fia, Alfréd képviselte a család érdekeit. Nemcsak a saját, de számos más tógazdaság fővárosi értékesítési képviselője volt az előkelő környezetet biztosító Klotild-palotában lévő irodájában.

Az alapokat Hirsch Adolf rakta le, amelyre a hatalmas épületet Hirsch Alfréd emelte. A hallei egyetem gazdasági intézetében szerzett gazdasági doktori címet. Ezt követően kétéves külföldi gyakorlat következett. Hazatérve átvette Iharoson a báró Inkey féle birtok bérletét. Iharos után az ő vezetése alatt jöttek létre a mikiéi, somogyvári, bogatbusztai tógazdaságok.

Miután megoldotta a „haltenyésztés” kérdését, jó üzleti érzékkel a még több hasznot biztosító értékesítés felé fordult: részt vett a Magyar Haltenyésztő és Halkereskedelmi Rt. megalakításában, választmányi tagja volt az újráléelő Országos Halászati Egyesületnek.⁴⁰

A háború után az ágazat viszonylag rövid idő alatt erőre kapott. Megalakult a Magyar Tógazdaságok Rt. (alelnöke Hirsch Alfréd, vezérigazgatója az öccse, Hirsch Géza) és leányvállalata a Halértékesítő Rt., amely a halászat meghatározó, tökeeres szereplője lett. A vállalat Tolna és Somogy megyei birtokokon összességében 1000 kat. holdat is meghaladó tógazdaságot építettett, 1923 végére a tógazdaságok területe elérte a 14 000 kat. holdat. Megváltván az iharosi bérlettől, 1920-ban megvásárolta a Pusztaszabolcs-felsőcicokolapusztai 448 holdas uradalmat, az ott lévő tógazdaságot továbbfejlesztette, felépítette kastélyát, amely köré négyholdas parkot alakított ki.⁴¹

Ekkor már a fehérvármegyei törvényhatósági bizottság tagja volt. Közreműködött a csói, szabadbattyáni, bicskei, nagylángi, iszkaszentgyörgyi, somogy-szentmiklósi tógazdaságok létrejöttében. A szaklapokban megjelent közleményei⁴² bizonyítják, hogy korán felismerte azokat a jelenségeket, amelyek halászatunkat közgazdasági vonatkozásban érintik.⁴³ Fiatalon, 54 éves korában halt meg, a Rákoskeresztúri izraelita temetőben helyezték örök nyugalomba.⁴⁴

Öccse, Hirsch Géza (1885–1944) kevesebbet szerepelt a nyilvánosság előtt. Ennek ellenére hozzá köthető „számos tógazdaság tervezése és megépítése, és a

40 Az Egyesület 1886-ban jött létre, de vezetői sorozatos elhalálása miatt 1902-ig, 95 taggal történő újralakulásáig nem működött. Ezt követően meghatározó szerepe volt a magyar halászat fejlődésében.

41 Az uradalomhoz négy major tartozott. Férje halálát követően az özvegy a birtokot haszonbérletbe adta. Hirsch-Halász kastély - Pusztaszabolcs-Felsőcicokolapuszta <https://www.kastelyok.com> > adatlap Letöltés ideje: 2021. május

42 Halászatunk és a vámszerződés (1901); Tógazdaságok és a halászat érdekeit előmozdító intézmények Németországban (1901); Néhány szó az alakuló Országos Halászati Egyesület főteendőjéről (1901); Magyarország tógazdaságai s azok jövőendő helyzete egy esetleges német halvám esetén (1904); Vasutaink és az élőhal szállítása (1904). Két önálló kötete Ungarns Grundbesitzverhältnisse (Halle, 1893); és Somogy vármegye gazdasági monographiája (Budapest, 1903)

43 Dr. Hirsch Alfréd 1871-1926. Nekrológ. Halászat 1926. augusztus 15. p. 15.

44 Gyászjelentés. Magyarország, 1926. július 9. p. 4.

magyar halexport fellendítésének gazdaságilag komoly alkotó munkája. [...]Megteremtette saját vállalat létesítésével a magyar hal exportját Lengyelországba, és hét németországi fióktelepen keresztül biztosította annak piacát Közép-Európában. Szoros együttműködést létesített 3.000 kat. hold jugoszláv tógazdasági területtel, amivel az ésszerű értékesítést szabályozta. Mint úttörő édesapjának fia, már gyermekkorától kezdve a haltenyésztésben nőtt fel és mérnöki képezésének megszerzése után egész életét, és nem mindennapi képességeit ennek a célnak szolgálatába állította. Munkájának legszembeötlőbb jellemvonása a gazdaságosság elvének érvényesítése volt egész munkaterületén, és sikereit nem kicsinyes aprólékosságnak, hanem párját ritkító gazdasági és üzemi ötletgazdagságának köszönhetette. Nem szerzett rangot, nem gyűjtött vagyont. Ez nem is érdekelte.”⁴⁵ Önkezével vetett véget életének 1944. július 18-án Budapesten, a korabeli jogszabályok szerint zsidónak minősülő sorsában osztozva „az öngyilkosságok rekord-éjszakáján”.⁴⁶

Utószó

Hirsch Alfréd fia, dr. Hirsch Miklós ügyvéd kitérőként a református vallást vette fel, nevét Halászra változtatta. Édesapja emlékére a Budapesti Református Főgimnáziumban a kiváló tanulók segélyezésére alapítványt

hozott létre (1929), amelynek tőkét több alkalommal is megemelte.⁴⁷ Jelentős összeget adományozott Pusztaszabolcs református templomának felépítésére. 1938. augusztus 16-án édesanyja emlékére 1600 pengő alaptőkéjű alapítványt hozott létre, azzal a kitételrel, hogy a fenti összeg kamatai a budapesti zsidó leánygimnázium szegény, árva vagy félárva tanulói részére – felekezeti különbség nélkül – segélyként kiosztásra kerüljenek. Az alapítvány a „Dr. Hirsch Alfrédné, szül. Honig Irén tanulmányi segélyalapítványa” nevet kapta.⁴⁸

Munkaszolgálatosként halt meg (tűnt el) a keleti fronton. Felesége nem hagyta el az egykori birtokot, 1945-után a volt számtartói lakás lett otthona.

Érdekes és szokatlan, hogy a dinasztiaalapító Hirsch Adolf haláláról csupán a Halászat című szakmai folyóirat emlékezik meg, egy nem különösebben részletező nekrológ formájában. Csak a temetése napját ismerjük, a haláláét nem. („A halászat terén munkálkodók Nestorát, Hirsch Adolfot kísértük utolsó útjára f. hó 7-én.” A lap megjelenésének dátuma 1928. május 15., így a „folyó hó” csak május lehet.) Ugyancsak talányos, és feloldhatatlan, hogy jelen ismereteink szerint, a család nem tett közzé gyászjelentést, pedig felesége, fiatalabb fia, lánya és unokája akkor még életben voltak.

Hosszú és gazdag élet és életút volt az övé, de különös módon alakját nem munkássága, kitüntetései, hanem Rippl-Rónai József ecsetje őrizte meg számunkra.

45 Dr. Sivó Emil: Hirsch Géza. Halászat 1947. október 15. p. 71.

46 HU BFL XXXIII. 1.a. V. kerület. halotti, 1332. kötet

47 Budapesti Református Főgimnázium Értesítői: 1929-1940 között. A névváltoztatás 1929-ben, nagyapja halálát követően történt.

48 Flaskár Melinda: A zsidó szociális gondoskodás története Budapesten a két világháború között. Szociológia Társadalomtudományi Kar Doktori Iskola Szociálpolitika Program. Budapest, 2014. 79-80.

Irodalom

- BERNÁTH, M. – NAGY, I. 1998: Rippl-Rónai József Gyűjteményes Kiállítás. Magyar Nemzeti Galéria 1998. március 12. – szeptember 6. Budapest
- ERNST, L. – LÁZÁR, B. 1917: Rippl-Rónai újabb rajzai és festményei. Az Ernst Múzeum kiállításai XXV. Budapest
- ERNST, L. – LÁZÁR, B. 1923: Rippl-Rónai József Gyűjteményes kiállítása. Az Ernst Múzeum kiállításai LXIII. 1923. október. Budapest
- FEKETE, GY. 1929: Az ötven év előtti Kaposvár és fellendülésének korszaka. Kaposvár
- FLASKÁR, M. 2014: A zsidó szociális gondoskodás története Budapesten a két világháború között. Budapest
- HALÁSZAT. AZ „ORSZÁGOS HALÁSZATI EGYESÜLET” HIVATALOS KÖZLÖNYE XXVII: 57-58.; XXIX: 39.; VIII: 145- 148.
- HORECZKI, R. 2020: Kisvárosi fejlődési utak. A dél-dunántúli kisvárosok helye és szerepe a térség hosszú távú gazdasági és társadalmi változásaiban. Doktori értekezés. Pécs
- KVASSAY, J. 1884: A talajjavítások terén 1883. évben tett intézkedésekről tett jelentése a kulturmérnökségnek. Budapest
- MAGYAR PÉNZÜGYI COMPASS 1913-1814. 2. kötet. Kormos, Alfréd. (szerk.). Budapest
- POGÁNY, Ö. G. 1952: Rippl-Rónai Emlékkiállítás. Fővárosi Képtár 1952. október-november. Budapest
- RÉPÁSSY, M. 1939: Édesvízi halászat és halgazdálkodás. Budapest
- VIZÜGYI KÖZLEMÉNYEK. Kulturmérnöki jelentések 1888. VI. Talajjavítási eredmények a birtokosoktól beérkezett kérdő-ívek alapján.

Iványi-Grünwald Béla¹ festőművész élete és munkássága

LENKEY TIBOR

8655 Som, Ady Endre utca 64., Hungary, e-mail: lenkeytibor.som@gmail.com

website: www.lenkeytibor.hu

LENKEY, T.: *Life and work of painter Béla Iványi-Grünwald.*

Abstract: My main purpose in this study was to find out and publish Som's outstanding artist's, Iványi-Grünwald Béla painter's real data on his life and work. Even as a student and now as an adult it has always bothered me that the publicists writing about him handled his life events with ease, a lot of the time in different ways. Unfortunately, my research proved that the artist himself is the cause of the miscomprehension surrounding his birth, as he was born Hebrew but before his wedding he converted to the Roman Catholic faith, however he lost the support of the majority of his family and his old denomination. Throughout his life, he supported these untrue claims, which I was only able to correct after the publication of my book, in possession of the necessary documents. In addition to that I tried to discover more about the further lives of his family members. It is unfortunate, but with the death of his son, this branch of the Grünwalds became extinct. I sincerely hope that reading my book and study will help getting to know the painter Iványi-Grünwald Béla better, and acknowledge him and his work based on true facts.

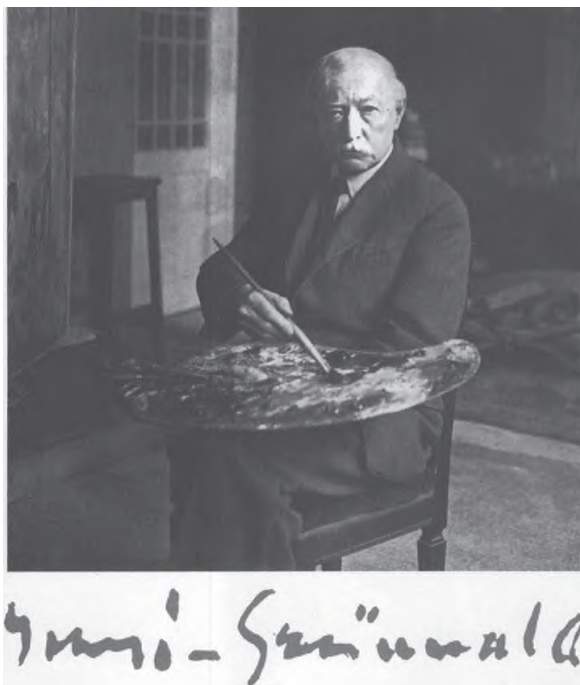
Keywords: Som, plein-air, naturalism, Balaton

Bevezetés

Som község kiemelkedő szülötte Grünwald Béla festőművész (1. ábra), aki műveivel méltó elismerést vívott ki bel- és külföldön egyaránt. Sajnálatos, hogy vallásváltásával úgy családja, mint volt felekezete nem értett egyet, ezért egy életen át születési adataival kapcsolatban valótlanokat adott közre, amelyek úgy életében, mint halála után sokáig fennmaradtak. Céломnak tűztem ki, hogy ezeket hiteles okmányokkal pontosítom és közreadom, ami munkám és családom mellett hosszú időbe telt, de megvalósult.

Anyag és módszer

Családommal az Alföldről 1956 telén költöztem Som községbe, akkor annak Som-Daránypuszta külterületébe. Itt az első napok egyikén már hallottam a lakóktól a zsidó régi földbélről és híres festő fiáról, Béláról. 1960-ban magába Som községbe költöztünk, s itt már meg is mutatták az édesapja volt szatócs üzletét. Tanulmányaimat a siófoki Perczel Mór Gimnáziumban végeztem, s könyvet szerető emberként, s a családban pedagógus nővérem és könyvtáros barátom miatt elhatároztam, én is ilyen pályára kívánok menni. Már ekkor alapfokú könyvtáros vizsgával rendelkeztem és segítséggel megkezdtem a Som községgel és Iványival

1. ábra. Iványi-Grünwald Béla

kapcsolatos anyagok gyűjtését. Elsősorban a község idősebb lakóinál érdeklődtem, majd kézikönyvek, lexikonok tanulmányozása során jegyzeteltem, anyagot gyűjtöttem. Ezt lassította a 2 év katonai szolgálat, majd elősegítette a Siófoki Városi-Járási Könyvtárban betöltött hálózati munkaköröm. Családalapítás, gyerekek születése, közben a siófoki 523. sz. Ipari Szakmunkásképző és Szakközépiskolában vállalt pedagógus hivatás, majd közben főiskolai diploma megszerzése után tudott kiteljesedni. Mozaikokként állt össze a kép, az anyag, mert nagy művésznünk élete során az országon kívül is tevékenykedett, s ezen helyeket akkor felkeresni sem időm, sem pénzem nem volt. Maradt a levelezés, illetve beosztásom miatt munkámhoz saját költségemen megkaptam a telefon bevezetésének lehetőségét falumban, ami akkor keveseknek adatott meg (igaz, a számlán meg is mutatkozott a sok bel- és külföldi hívás hatása). Újabb szintet jelentett a fax alkalmazása, de plusz kiadást is.

A munkám mellett 1990. szeptember 30-tól Som község tiszteletdíjas polgármestere lettem és főállású vállalkozóként jártam az országot. Így már több lehetőségem volt személyesen is felkeresni Grünwald Béla

1 Lenkey Tibor, Iványi-Grünwald Béla, Som., Lenkey T., 2019. Kk. 111. 25 cm. ISBN 978-615-00-5510-7. 1-111.

munkásságának helyszíneit, az ottani kulturális, művészeti intézményeket, városi és községi vezetőket, s ennek tudható be, hogy úgy festőnként, mint Som községről összegyűjtött anyagaimat állandóan rendezve lehetőségem nyílt 2019 júniusában családom biztatására saját költségen kiadni Iványi-Grünwald Béla könyvemet.

Eredmények

Lássuk a tényeket, az igazságot Grünwald Béla festőművészeiről:

Som községben született 1867. május 16-án. (2. ábra)² Apja Grünwald Sámuel földbérlet volt Som-Daránypusztán, Som-Simonmajorban és az Iregszemcse melletti Csehi-pusztán, de Somban szatócs üzlete is volt. (3. ábra)³ Édesanyja Morvay Mária Emília. Fogékony gyermekéveit Somban és Daránypusztán töltötte testvéreivel együtt.

2. ábra. Som térkép 1856-1860 között

Róza: szül. 1862. január 13. A szülők lakása: Som Emánuel: szül. 1864. április 20. A szülők lakása: Som Betti: szül. 1865. december 30. A szülők lakása: Som Béla: született Somban 1867. május 16-án szülei negyedik gyermekeként!

Elemi iskoláit 1878-1882-ig itt és a székesfehérvári Piaristáknál, a gimnáziumot Budapesten végezte. 1882-ben beiratkozott a Mintarajziskolába (4. ábra), ahol Székely Bertalan és Lotz Károly növendéke volt, amit 1886-ban végzett el.

Ebben az évben a Müncheni Akadémiára került Hackl professzor tanítványának, itt fél évig volt. 1887-től 1890-ig a párizsi Julián Akadémiára járt, de a szünetek idejére visszatért somi lakásukba. Az 1890-es

3. ábra. Som, Petőfi Sándor utca 1.

Párizsi Világkiállításon *Isten kardja* (5. ábra)⁴ című festményéért bronzérem elismerést kapott. 1891-ben visszament Münchenbe és a Hollósy-körhöz csatlakozott. Ez év nyarán fejezte be a Som melletti Csehi-pusztai élmények hatására az *Áhitat (Ave Mária)* és a *Nyár* festményét. Családja még ebben az évben Győr-Moson-Sopron megyébe, az Iván⁵ községhez tartozó Vizta-pusztára költözött és 1892-ben itt készült a *Juhász és a parasztasszony* képe. 1894-ben Eisenhut Ferenczel Egyiptomba utazott, ekkor festette a *Szent Család* című képet. 1896-ban, a Millennium évében készült el *IV. Béla visszatérése a tatárjárás után* festménye, de nem érte el a várt sikert. Közben Hollósyékkel megbeszélték, hogy Nagybányára mennek: Hollósy Simon, Ferenczy Károly, Iványi-Grünwald Béla és csatlakozott hozzájuk Réti István és Thorma János. Megalapítják a Művésztelepet⁶, melyhez Iványi Glatz Oszkár édesapjától kért pénzügyi segítséget. 1899. január 11-én Nagybányán feleségül veszi Bilcz Irén Matildot⁷, az ottani görögkatolikus esperes lányát. Házasságukból 1902. március 2-án megszületett Grünwald Béla István⁸ fiuk. Folyamatosan készülnek festményei, pl. 1903-ban: *Ruhaszárítás, Tavaszi kirándulás, Három királyok*, Evangélikus templom oltárképe: *Jézus a Getsemáné kertben*. (6. ábra) Művésznünk 1904-ben Fraknoi díjat nyer és családjával egy évre Rómába költözik és magával viszi festő barátját, Maticska Jenőt (1885–1906). 1905-ben visszatér Nagybányára, de majd új utakat keres, részben az előző időszak élményei miatt, részben Ferenczy Károly Pestre távozása miatt, aki a Képzőművészeti Főiskola tanára lett. Budapesten, a Nemzeti Szalonban gyűjteményes kiállítása van 1906-ban, s ekkor használja először képei aláírásakor az Iványi előnevet, amire csak 1929-ben⁹ kap hivatalos névhasználatot. Iványi 1907-ben részt vesz a Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre (MIÉNK)

2 Habsburg Birodalom kataszteri térképek XIX. század. X-el jelölve a vélelmezett Grünwald ház.

3 Lenkey Tibor, Iványi-Grünwald Béla, Som., Lenkey T., 2019. Kk. 111. 25 cm. ISBN 978-615-00-5510-7. Vélelmezett Grünwald lakóház és bolt, 107.

4 Lenkey Tibor, Iványi-Grünwald Béla, Som., Lenkey T., 2019. Kk. 111. 25 cm. ISBN 978-615-00-5510-7.

5 Uo. 19.

6 Uo. 20.

7 Uo. 24-29.

8 Uo. 31-32.

9 Uo. 41-42.

4. ábra. Mintarajziskola, ma Képzőművészeti Egyetem (Fotó: Sziveg Ákos)

5. ábra. Isten kardja

megalakításában. Budapesten találkozik Kada Elekkel, Kecskemét művészetét pártoló polgármesterével és felajánlja, hogy a nagybányai művészek egy részével kedvező feltételek biztosítása esetén átköltöznek Kecskemétre¹⁰ és létrehozzák az itteni Művésztelepet sokrétűbb lehetőségekkel. Iványi és Nagybánya útjai 1909-ben válnak külön, így Budapestre költözik, ahol

¹⁰ Uo. 34-39., illetve Kecskeméti Újság II. évf. 109. szám, 1909. szept. 26.

6. ábra. Jézus a Getsemáné kertben

7. ábra. Volt Zichy palota (Fotó: Sziveg Ákos)

Rózsa Miklóssal és társaival együtt megalakítják a Művészház Művészeti Egyesületet¹¹ 1909. december 4-én a Váci utca 9-ben. Elnök gróf Teleky Géza (mecénás is), művészeti igazgató: Rózsa Miklós, művészeti alelnök: Iványi-Grünwald Béla, ügyvezető igazgató pedig Mihályi Deák Jenő műkereskedő. Itt új kiállítótér nyílik a művészeknek, de nem úgy alakulnak a bevételek, ezért 1910. október 24-én átköltöznek ideiglenesen az Erzsébetvárosi Kaszinó Városliget fasor 6. szám alatti nyári helyiségeibe, majd a Kristóf tér 2-be mennek,

¹¹ Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2009/2. Tanulmányok. Szerk. Gömörny Judit-Veszprémi Nóra-Szűcs György. A Művészház 1909-1914. Zwickl András: A modern művészet háza.

8. ábra. Ma a Deák Ferenc utca 23.
- Deák Ferenc tér 3. épület (Fotó: Sziveg Ákos)

ahol 1911. március 12-én Rippl-Rónai József tart kiállítást. Gróf Teleky Géza 1912-ben megvette az Egyesületnek a Rózsa utca-Szegfű utca sarkán álló volt Zichy palotát (7. ábra), amit átépíttetett. 1913. január 23-án volt az első nagy kiállítás, ahol 95 művész 284 alkotása vett részt. Az Egyesületen belül állandó viták voltak, s ennek is tudható be, hogy Iványi több társával együtt 1912-ben kilép. A bevételek elmaradása, a látogatottság csökkenése miatt az Egyesület 1914. április 28-i közgyűlésén kimondta feloszlását.

Iványi budapesti lakása a Deák Ferenc utca 23.-Deák Ferenc tér 3. szám alatt volt (8–9. ábra), amit az alanti képen mutatok mai állapotában.

A Kecskeméti Művésztelep építését – amely majd áll 6 iker műteremlakásból és a Műteremházból (11. ábra)¹² – hátráltatta az 1911. július 8-i ottani földrengés, ezért addig a művészek és tanítványaik szállodákban és szállásokon éltek. 1912-ben elkészültek az épületek és újult erővel indult meg a közterületek díszítése és a napi érdekes témák megörökítése.

Kecskeméten 1911-ben elkészült a *Kecskeméti piac télen*¹³ (10. ábra)¹⁴ képe, majd 1912 tavaszára a *Kecskeméti kofák hóbuckák között*¹⁵, mellyel Budapesten, a Képzőművész Társulat kiállításán Iványi 4.000 koronás díjat nyert. Kada Elek polgármester 1913. évi halála gondként jelentkezett, de az ez évi *Tavaszbredése*¹⁶ című festménye Iványinak a Nemzeti Szalon kiállításán kis állami aranyérmes hozott! 1914-ben készült művei közül ki kell emelni a *Kecskeméti utcárszlet* és a *Pihenő Vénusz* festményeket. Az alkotómunkát nagyban befolyásolta az I. Világháború 1914. július 28-i kitérése. 1915-ben a Műcsarnok kiállításán Iványi nagy állami aranyérmes vehetett át *Fürdés után* képéért. (12. ábra)¹⁷

9. ábra. Az itt lakó művészeknek Budapest Főváros Tanácsa 1977-ben emléktáblát állított (Fotó: Sziveg Ákos)

Az I. Világháború 1918. november 11-én ért véget, de Versaillesban a béke-szerződés aláírására csak 1920. június 4-én került sor, az életbelépésre pedig 1921. július 31-én. Ebben az évben jött létre a Szinyei Merse Pál Társaság¹⁸, melynek Iványi-Grünwald Béla alapító tagja lett. Még formálisan a Kecskeméti Művésztelep vezetője 1920-ig, tőle Révész Imre veszi át a vezetői feladatokat, de igazán Budapest művészeti, közösségi élete érdeklő, illetve tavasztól őszig visszatér szülőmegyéjébe, Somogyba, konkrétan Balatonlellére¹⁹. Itt Kandó László művészértársára nyaralójában él a részére kialakított műteremben és festi szebbnél szebb képeit a Balatonról, a tájról, az ott élő emberekről, mint *Este a Balatonnál*, *Vihar előtt*, *Hazatérő tehéncsorda a lellei poros úton*.²⁰ Kecskemét után Budapesten és Balatonlellén újra a tájhoz, az ott megjelenő tárgyakhoz, építményekhez, az itt élő emberekhez fordult. Legyen erre jó példa a *Gémeskút* (1924), a *Disznócsorda* (1925) festményei. Munkásságának jelentős állomása volt 1925-ben az Ernst Múzeumban rendezett kollektív kiállítás, melyen együtt állított ki Rudnay Gyula festő, Kisfaludi Stróbl Zsigmond és Pásztor János szobrász társaival. 1926 nyarán heteket töltött a Hortobágyon, az ott szerzett élményeit több művében megörökítette. Ugyanezem évben kapott megbízást a Debreceni Egyetemtől *Dull Mihály elítéltetése* című nagyméretű festmény elkészí-

12 Uo. 88.

13 Uo. 39.

14 Lenkey Tibor, Iványi-Grünwald Béla, Som., Lenkey T., 2019. Kk. 111. 25 cm. ISBN 978-615-00-5510-7. 39.

15 Uo. 39.

16 Uo. 39.

17 Uo. 44.

18 Uo. 40.

19 Uo. 40.

20 Uo. 40.

10. ábra. Kecskeméti piac télen (1911)

12. ábra. Aba-Novák búcsúztatása amerikai útja előtt 1935-ben (balra a kép szélén Iványi)

11. ábra. Iványi műteremlakása Kecskeméten

13. ábra. Japán Kávéház

14. ábra. A Kávéház belső tere

tésére, melyhez előtanulmányokat folytatott. 1927-ben megalakult a Fővárosi Iparrajziskola szövötműhelye, ahol Iványi folytatta kecskeméti terveit és gyakorlatát, gobelineket készítettett, mint a *Kuruc tánc* és a *Szüret* címűeket. Az eddig leírtakon kívül érdeklődéssel fordult a színházak felé, híres képe a Bajor Gizi előadását megörökítő *Színpadai jelenet*.²¹

21 Telepy Katalin, Iványi Grünwald. Corvina, 1976.

Iványi termékeny művész volt, élenjárta a művészeti élet magyarországi átalakításában, illetve különböző kiállításokon való részvétellel, mint a Nemzeti Szalon, Szinyei Társaság, Műcsarnok, Balatoni Társaság vagy a Munkácsy Céh. Író, költő, festő és más képzőművész barátaival élénk társasági életet élt, mint a képeken is bemutatott Japán Kávéházban. (13–16.ábra)^{22 23} Ezenkívül a megöszült, joviális, állandóan mosolygó és elegáns Iványi-Grünwald Béla mindenkor lakása nyitva állt a barátok, jó ismerősök előtt.

1928. január 28-án Bánáti Sverák József műtermében Budapesten megalakul a Szentendrei Festők Társasága²⁴, melynek első elnöke Iványi-Grünwald Béla lett. A volt nagybányai festők közül többen itt új otthonra leltek. 1929 nyarán két hónapot ismét Nagybányán²⁵ töltött, de régi alapító társai közül már csak Réti Istvánt és Thorma Jánost találta ott, jelentős részben kicserélődtek a résztvevők.

1929-ben készült el a Debreceni Egyetem megrendelésére *Dull Mihály elítéltetése* című képe. Ugyanezen év nyarán kapott hivatalosan engedélyt a névvál-

22 Régi képeslapról másolva

23 Lenkey Tibor, Iványi-Grünwald Béla, Som., Lenkey T., 2019. Kk. 111. 25 cm. ISBN 978-615-00-5510-7.60.

24 Lenkey Tibor, Iványi-Grünwald Béla, Som., Lenkey T., 2019. Kk. 111. 25 cm. ISBN 978-615-00-5510-7. 41.

25 Uo. 41.

15. ábra. Ma Írók Boltja, belül az emléktáblával

16. ábra. A Japán Kávéház ma Írók Boltja
(Fotó: Sziveg Ákos)

17. ábra. Tavasz ébredése (1913)

toztatásra a Magyar Királyi Belügyminisztertől, így már tényleg Iványi-Grünwald Béla²⁶ lett.

Iványi 1930-ban, 63 éves korában Corvin koszorú kitüntetés²⁷ (19. ábra) kapott életművéért, többek között Rudnay Gyula festőművésszel együtt, aki szülőhelye, Som szomszédságában lévő Bábonygyeget községben is hosszú évekig alkotott.

²⁶ Uo. 41-42.

²⁷ Uo. 42.

18. ábra. Balatoni naplemente (1935)

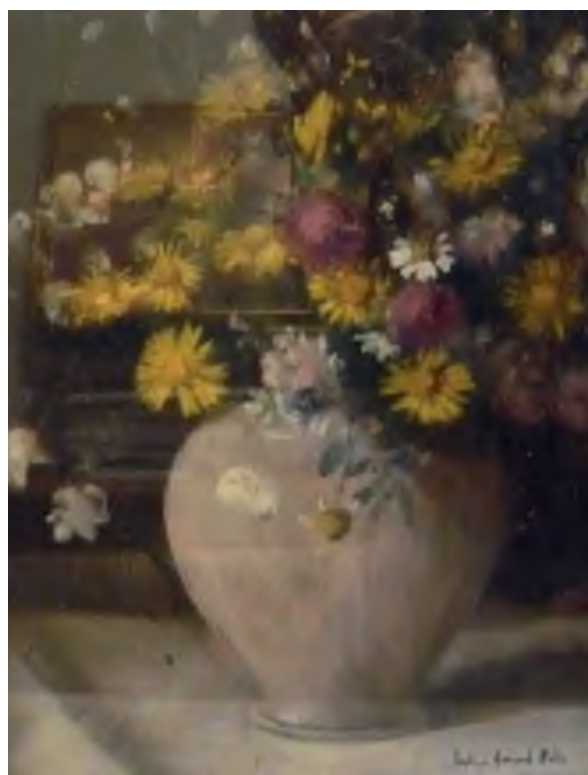
Dr. Kunffy Lajos a szüleihez, Somogytúrra költözött, így a nyaranta Balatonlellén alkotó Iványival rendszeresen találkoztak, illetve például 1932-33-ban Somogy megye székhelyén, Kaposváron, a Turul Szállóban²⁸ közös kiállításon mutatták be sikeresen közel 100 képet. Kunffy Lajos segített Iványinak „művei témáihoz” cigány modelleket és virágokat szerezn. Festőnk számára a legegyszerűbb csokor virág is az őt körülvevő környezetben rejlő összes szépséget foglalta magába, s ezek tükröződtek vissza festményeiben: *Cigányok az erdőben* (1934), *Balatoni naplemente* (1935) (18. ábra), *Gyümölcscsendélet* (1935), *Balaton* (1937) (21. ábra), *Lellei nyaraló* (1935–1939 között), vagy a sok *Virágcsendéletet* (20. ábra), illetve a *Virágok* (1940) képeit említsük.

Iványi szinte itta a környezetéből felé érkező inspirációkat, legyen az a szülőmegyéje gyönyörű Balatonja, az a fölött villódzó fények és árnyak, naplementék, felhők és viharok, vagy a tájon élő emberek, a környezetükben lévő fák, virágok. A magyarországi helyzet, a német törekvések, a II. világháború 1939.

²⁸ Uo. 43.

19. ábra. Corvin koszorú, 1930

20. ábra. Virágcsendélet

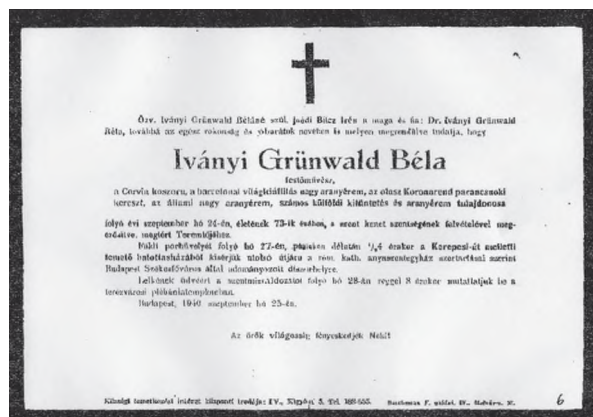
21. ábra: Balaton (1937)

szeptemberi kitörése előtt júniusban fia, ifj. dr. Iványi-Grünwald Béla történész Londonba ment, ott folytatott kutatásokat. 1940 nyara is részére a szokott módon zajlott le, újra Balatonlelén dolgozott, s itt megélhette Nagybánya Magyarországhoz való visszakerülését, de megromlott egészségi állapota, fiáért való aggodása miatt agyvérzést kapott, majd a budapesti János Kórházba szállították, ahol 1940. szeptember 24-én elhalálozott (22–23.ábra)²⁹. Felesége a Budapest Főváros által biztosított díszsírhelyre temettette el szeptember

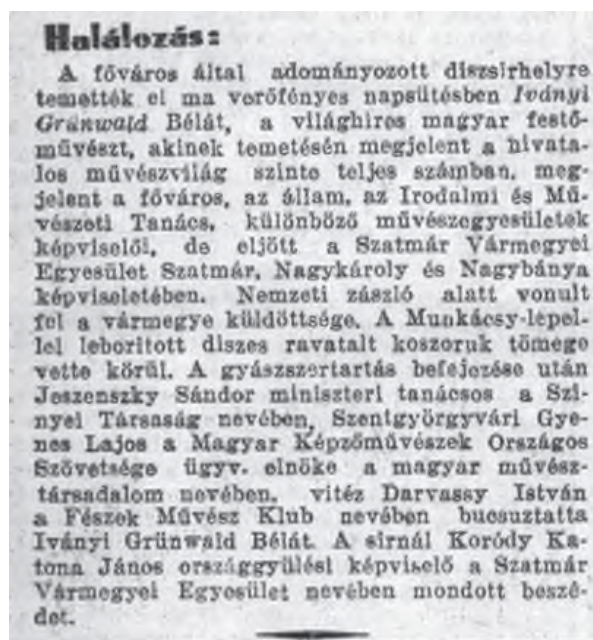

22. ábra: Utolsó budapesti lakóhelye: Andrassy út 28. (Fotó: Sziveg Ákos)

29 Uo. 45.

27-én.³⁰ (25–26. ábra)^{31 32}

23. ábra: Iványi gyászjelentése

24. ábra Budapest, Nemzeti Újság, 1940. szeptember 28.

25. ábra: Pesti Hírlap 1940. szeptember 28.

26. ábra. Új Somogy, 1940. szeptember 28-i számából

Iványi-Grünwald Béla festőművész munkásságában 4 időszakot³³ állapíthatunk meg:

- 1. München: (igazán a Párizsban töltött idő után) ekkor még a szülőföld emlékei, a somogyi táj hatása erőteljesen érződik. Kezdetben Bastien Lepage naturalizmusától indulva a bibliai témákon át jut el a műveiben jelentős szerepet játszó természet és táj ábrázolásáig.
- 2. Nagybánya: itt teljeseedik ki művészileg, emberileg, itt nőül meg, fia születik, fest, tanít. Munkásságára a „plein-air” festészet, vagyis a természet, a fény és árnyék, a benyomások, impressziók gyors és jelentős változásainak pontos megjelenítése a jellemző. Összegezve: érett, elismert festővé válik (például *Völgyben* című festménye, 1900).
- 3. Kecskemét: kísérletezéseiének időszaka, s egyben újra lehetőség a főváros művészeti életébe való bekapcsolódásra (eddigiek kipróbálása, új irányzatok keresése).

30 Lenkey Tibor, Iványi-Grünwald Béla, Som., Lenkey T., 2019. Kk. 111. 25 cm. ISBN 978-615-00-5510-7. 45.

31 Pesti Hírlap 1940. szeptember 28.

32 Új Somogy, 1940. szeptember 28-i számából

33 Lenkey Tibor, Iványi-Grünwald Béla, Som., Lenkey T., 2019. Kk. 111. 25 cm. ISBN 978-615-00-5510-7. 46.

- 4. Somogy és a Balaton: visszatérés a szülőföldre, ahol ötvöződik ifjúkora és nagybányai életének, munkásságának minden tapasztalata. Visszatér a környezet, a táj, benne az ember, az állatok és növények valóságú ábrázolásához, mindaz, amit lát és érzékel.

Iványi vallomása munkásságáról: „...az ecset, mellyel dolgozom, boldogságot szerző hangszer a kezemben. Én senkit nem irigyelek, a legboldogabb emberek közé számítom magamat, mert nagyon-nagyon kedvemem találok a munkámban. Ha két-három napig nem dolgozhatom, nem csak lelkileg, de fizikailag is beteg vagyok. Nagy hiúságaim nincsenek... Ha annak a kis körnek, mely az én szememben mindent jelent, tetszenek az alkotásaim, már megkaptam azt az édes megnyugvást, mely az emberi boldogsághoz szükséges. És ez a mostani életem oly szép, oly kedves, oly zavartalan, hogy nem is akarok a jövőre gondolni. Mit kaphatnék még többet, mint amit eddig kaptam?”

Iványi-Grünwald Béla munkásságának 4. szakaszára művészileg, szakmailag letisztult, megnyugodott, kiegyensúlyozott művész lett. Kellő határozottsággal fordult akár Budapesten, de szülőmegyéjében, Somogyban is az emberek, a táj, a környezet felé. Szinte ontotta a képeket, sajnos további sorsukkal alig törődött. Rendszeresen részt vett jelentős kiállításokon, elismert, ünnepelt művész volt. Már Nagybányán is előfordult, de Pesten és Balatonlellén is, hogy állandó pénzzavarba került, ezért a környezetében lévő művészek közül többekkel másoltatott képeket, amit ellenőrzés, javítás után aláírásával látott el és eladott. (Kártyaadósságok miatt volt állandó pénzzavarban).³⁴

Festőnk szülőfaluja, Som község az alábbiakat tette:

- 1998-ban a községben emléktáblát állítottunk nagy szülőttünknek,
- 2004-től az Önkormányzat, 3 művész és két vállalkozó – egyike e sorok írója – létrehozta a Nemzetközi Iványi-Grünwald Béla Képzőművész Alkotótábort, elsősorban erdélyi, kárpátaljai és magyar művészek számára, évenkénti megrendezéssel. Az elkészült és itt hagyott művekből állandó Képtárat hoztunk létre 2006-ban,
- 2007. júniusban a Községi házban emlékszobát létesítettünk, részben eredeti tárgyakkal,
- 2007. szeptember 24-én, halálának évfordulóján a Fiumei úti sírkertben dr. Boross Péter miniszterelnök úr és a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság segítségével felavattuk új síremlékét. (27–28. ábra)³⁵
- 2017. szeptember 24-én Som községben, a Községi ház kertjében bronz mellszobrát avattuk fel. (29. ábra)³⁶
- 2018. szeptember 19-én Iványi-Grünwald Béla életét és munkásságát „Somogyi értéké” nyilvánította a Megyei Értéktár Bizottság. (30–31. ábra)^{37 38}

27. ábra. Ilyen volt
- Iványi Fiumei úti sírja 2007-ben

28. ábra. ilyen lett

34 Uo. 46-47.

35 Uo. 66., 75.

36 Uo. Könyvborító, 95.

37 Uo. 99.

38 Uo. 97-100.

29. ábra. Iványi bronz mellszobra Somban

30. ábra: Somogyi érték élete és munkássága

Röviden a családtagokról³⁹

Iványi-Grünwald Béláné, sz. Bilcz Irén Matild: Férje halála után 1941 januárjában az Ernst Múzeumban hagyatéki kiállítást tartottak a megmaradt 96 képből, s a bevételből részben megoldódott megélhetése, de később segélyért kellett folyamodnia. A Minisztertanács 1941. március 21-i ülésén férje érdemeire való tekintettel a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium havi 100 pengő segélyt⁴⁰ állapított meg részére. Fia, ifj. dr. Iványi-Grünwald Béla történész az II. világhábo-

³⁹ Uo. 48-57.

⁴⁰ Uo. 48., illetve Minisztertanács 1941.03.21-i ülésének jegyzőkönyvéből, MNL

Somogyi értékek: Díjazottak:

IVÁNYI-GRÜNWARD BÉLA FESTŐMŰVÉSZ ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG

(Som., 1867 - Budapest, 1940)

Iványi-Grünwald Béla Somban és a Balatonnál töltött gyermekévei meghatározóak voltak festői pályafutása során. A budapesti tanulóévek – Székely Bertalan és Lotz Károly tanítványa volt – után külföldi festőakadémiákon tanult. 1896-ban a Nagybányai Művésztelep alapítója lett, ahol a nagybányai táj és környezet hatására egyszerű műveket alkotott. A termékeny alkotó könnyedén festett, bátran kísérletezett és változtatott a stílusán. 1905. után a realista plein-air festészetről a dekoratív, stilizáló, szecessziós irányra váltott. 1911-től az újonnan létrehozott kecskeméti művésztelep vezetője lett. A Szentendrei Festők Társasága elnökének választották 1928-ban. Kiállításokon sikerrel szerepelt, a munkásságáért 1930-ban Corvin koszorút kapott. 1930-tól nyaranta visszaköltözött Somogyba, Balatonlélére. Utolsó évtizedeiben ismét a realiztikus, valóság-hű festészet irányába fordult.

[Életrajza a somogy.hu oldalon](#)

(Somogy Megyei Értéktárba felvétel: 2018.09.19.)

ÉRTÉKÖRZÉS ÉS ÉRTÉKTEREMTÉS SOM KÖZSÉGEBEN

KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG

A hetvenes évektől kihaltak a falusi népszokások, a rendszerváltás idejére egy alárendelt szerepű, funkció nélküli község lett Somból. 1990-től az önkormányzat nagy hangsúlyt fektetett az állami és egyházi ünnepekre, a hagyományok felélesztésére, a településfejlesztési feladatokat céluludatosan, kitartóan és következetesen végezték, kikérve a lakosság véleményét.

Szinte minden évben történt olyan beruházás, amely komfortosabbá, élhetőbbé tette a települést. A közösségépítés eredményeként egyesületek, csoportok alakultak, közösségi terek jöttek létre. Megalakították a Somból Elszármazottak Baráti Körét, Nemzetközi Iványi-Grünwald Béla Képzőművész Alkotótábor szerveztek. 2005. óta évente Soma Sütő Fesztivált rendeznek. 2005-ban a közösségi ház tetőterében helytörténeti kiállítást hoztak létre, állandó fotókiállítást létesítettek.

A somi születésű Iványi-Grünwald Béla festőművész emlékére emlékszókat hoztak létre, emléktáblát és bronzszobrot avattak. A népi mesterségek számára bemutatóteret építettek. A 700 lakosú Som község hosszú idő óta példamutató és követendő településfejlesztési, közösségépítési tevékenységet folytat, a múlt értékeinek megőrzésével és új értékek teremtésével.

(Somogy Megyei Értéktárba felvétel: 2018.09.19.)

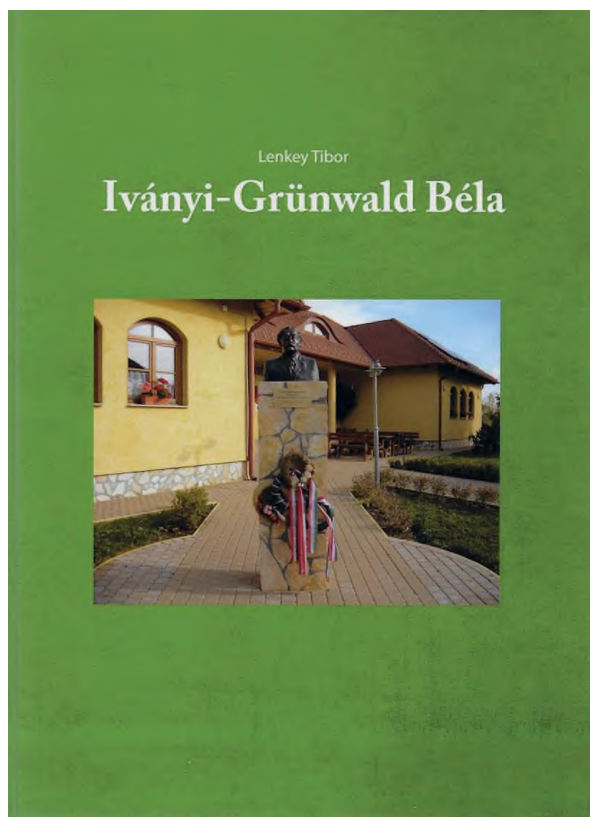
31. ábra. Somogy Megyei Önkormányzat Értéktár Bizottságának döntése

rú kitorése után Londonban maradt, részt vett a BBC magyar nyelvű adásainak szerkesztésében, s ezért a tevékenységéért a Minisztertanács 1942. július 8-i ülésén⁴¹ megfosztja magyar állampolgárságától. Emiatt Iványiné élete Budapesten ellehetetlenült, ezért követte fiát Angliába. Dr. Iványi 1953-ban Londonban, a Westminsterben házasságot kötött Jocelyn Entwisle Peters-szel, aki ezután a *Jocelyn Entwisle Iványi* nevet használta. A házaspár és özvegy Iványiné jól megvoltak egymással 1958. március 28-án Londonban bekövetkezett haláláig. Fia és menyje ezután Althamstone településre költöztek. Dr. Iványi a közeli Colchester város Antikváriumában, kutatás közben halt meg 1965. január 22-én és az ottani Temetőben nyugszik (33. ábra)⁴². Őt is utolérte a valótlan hírek állítása, mert londoni haláláról és végső nyughelyéről írnak mérvadó írók és kézikönyvek. Dr. Iványi felesége, Jocelyn, aki maga is naív festő volt, hosszú életet ért, de egészségi állapotának romlása miatt Idősek Otthonába ment. Bury St Edmunds város Kórházába került, ahol 1993. május 11-én hunyt el. Végakarátának megfelelően férje mellé temették el Colchesterben.

Ifj. dr. Iványi-Grünwald Béla elhunytával a Grünwald család ezen ága kihalt!

⁴¹ Uo. 49., illetve Minisztertanács 1942. 07.08-i ülésének jegyzőkönyvéből, MNL

⁴² Lenkey Tibor, Iványi-Grünwald Béla, Som., Lenkey T., 2019. Kk. 111. 25 cm. ISBN 978-615-00-5510-7. 53-57.

32. ábra. Lenkey Tibor, *Iványi-Grünwald Béla, Som.*, Lenkey T., 2019. Kk. 111. 25 cm. ISBN 978-615-00-5510-7.

Megvitatás

Iványi-Grünwald Béla halála után nagyon kevés életrajzírója, műelemzője beszél családjá visszamaradt tagjainak sorsáról, mint feleségéről, vagy az Angliában rekedt fiáról, annak nejről. Ha írnak is róluk, sajnos az információk sem helyben, sem időben nem felelnek meg a valóságnak. Azért merem ilyen határozottan kijelenteni, mert sok évtizednyi kutatás és hiteles okmányok: nevezettek születési, házassági, halotti okmányai másolatának, iratainak beszerzését elvégeztem, sőt Iványi-Grünwald Béláról szóló könyvemet saját kiadásban 2019-ben megjelentettem. Bebizonyosodott, hogy előbbi okmányok jelenleg csak az én birtokomban vannak, ezért is adtam közre könyvemben, hogy az eddig megjelent téves állításokat cáfoljam, ami elsősorban akkor még Grünwald Béla festőművésznek tulajdonítható, mert vallásváltása miatt családjával és környezetéből másokkal is megszakadt a kapcsolata, így szándékosan adott meg valótlan adatokat születési helyével és idejével kapcsolatban. Sajnálatos, hogy az előttem írók ezt elhitték, továbbadták, s halála után, könyvem megjelenéséig, 79 évig akaratlanul is félrevezettek mindenkit. Mindezek kiderültek a Magyar Nemzeti Galéria, a Magyar Tudományos Akadémia Szakbizottsága, a Petőfi Irodalmi Múzeum, a Somogy Megyei és Nagybányai Levéltár, az Iványi életében

33. ábra: Dr. Iványi és Felesége sírja a Colchesteri Temetőben

jelentős szerepet játszó települések vezetőivel való többszöri egyeztetések során.

Iványi művészete rugalmasan követte kora megújuló stílusirányzatait, s így a legváltozatosabb munkásságú magyar festőművészek egyike volt. Munkájának fontos erőssége kiemelkedő komponáló tehetsége és széles körű színfantáziája!

Összefoglaló

Tanulmányomban az a cél vezetett, hogy Som község kiemelkedő művésze, a későbbi Iványi-Grünwald Béla festő életének és munkásságának valós adatait, tényeit derítsem ki és adjam közre. Már diákként, de felnőttként is irritált, hogy a róla írók milyen könnyedén kezelték életének fontos eseményeit, történéseit, sokszor egymástól is eltérő módon. Sajnos, kutatásaim bebizonyították, hogy maga a művész az okozója elsősorban a születésével kapcsolatos félreértéseknek, mert izraelita vallásúnak született, de házasságkötése előtt római katolikus hitre tért, ezzel viszont elveszítette családjá többségének és régi felekezetének a támogatását. Életében végig kitartott a valótlan adatközlés mellett, amit csak könyvem megjelenése után volt módom helyesbíteni, a szükséges okmányok birtokában. Előbbiekén kívül gondot fordítottam családtagjai további életével kapcsolatban. Sajnálatos, de fia halálával a Grünwaldok ezen ága kihalt. Kérem a tisztelt Olvasót, hogy könyvem és tanulmányom valós, hiteles adatai alapján tudja értékelni, megismerni és elismerni a Som községben született Iványi-Grünwald Béla festőművészt.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetemet fejezem ki mindazon magyar és külföldi könyvtári, levéltári, önkormányzati dolgozóknak, akik a könyvem megjelenéséig akár személyesen, akár levélben vagy telefonon érdeklődésemre segítségemre voltak, a kért anyagok megszerzésében rendelkezé-

semre álltak. Külön köszönet családomnak, akik mind-
ezt támogatták, s elnézték, hogy egyre több időt töltök
úgy Iványival, mint Som községgel kapcsolatos do-
kumentumok beszerzésével, illetve a jelentős kiadási
költség közös viselését biztosították.

Irodalom

GÖMÖRI, J. – VESZPRÉMI, N. – SZÜCS, Gy. (Szerk.): A Művészház 1909–1914, Modern kiállítások Budapesten (A Magyar Nemzeti galéria kiadványai 2009/2). TANULMÁNYOK Zwickl András: „A modern művészet háza”

LENKEY, T.: Ahogy elkezdődött... (Egy polgármester visszaemlékezései). Som, 2019.

LENKEY, T.: Iványi-Grünwald Béla. Som, 2019.

LENKEY, T.: Lenkey család honlapja. [Online]. - 2019. 11. 14. - <https://www.lenkeytibor.hu/>.

LENKEY, T.: Som község története. Som, 2019.

TELEPY, K.: Iványi Grünwald. Corvina, 1976.

Valóság és virtualitás határán – Az elektrográfia kaposvári szálai

GYENES ZSOLT

MATE Kaposvári Campus Rippl-Rónai Művészeti Intézet,
H-7400 Kaposvár, Bajcsy-Zsilinszky Endre u. 10., e-mail: dyenes@gmail.com

GYENES, Zs.: *On the Border of Reality and Virtuality – Electrography in Kaposvár*.

Abstract: Electrography is a form of artistic expression dating back twenty years, a genre which antecedents date back to the 1970s and 1980s. The intermedial exhibitions and art events in Kaposvár and the experiments of the artists working here played a major role in the development of Hungarian electrography. The study – starting with a brief definition of the genre – gathers and describes these facts, which are also less known to the profession.

Keywords: Electrographic art, xerox-art, electrography, intermedia, experimental visual art, techno-media, audiovisual work of art

Fogalomhasználat

Az elektrografika, illetve az elektrográfia magyarországi története közel három évtizedre nyúlik vissza időben. A két kifejezést célszerű azért elkülöníteni. Mindkettő a fotográfiai, a költészeti és a grafikai eredők felbontásából adódó határ-műfajként aposztrofálható¹, de megfigyelhető az is, hogy miképpen mozdulnak el, finomodnak az idők folyamán a felállított kategóriák. A korai, a témához kötődő írásoktól kezdve – az 1990-es évektől, amikor még az elektrografika volt a középpontban – a későbbi váltásig – nagyjából az ezredfordulónál, amikor pedig az elektrográfia kiterjesztett kategóriája jelent meg – a felállított alapkategóriák azért mindvégig alkalmasak maradtak a műfaj érdembeli meghatározásához.

Az elektrografika/elektrográfia a hagyományos művészeti kifejezésekhez, műfajokhoz képest szorosabban kötődik a kísérletezéshez. Ez fakad technomediális természetéből, illetve az új lehetőségek feltárulkozásából.

A továbbiakban inkább az elektrográfia fogalmára, jellegére érdemesebb fókuszálni! N. Mészáros Júlia szerint ide tartozik minden olyan műalkotás, amely valamely elektromos, videó- és digitális technikával jön létre és a technikai eszközök nyomhagyási, grafikai vagy más, tisztán vizuális képkalkító sajátosságain, valamint lehetőségein alapul. Tehát az említett új médiumokkal, mint sajátos technikával, kifejezési eszközzel való új látásmód, új művek, tartalmak megvalósítása a cél.

Az elektrografika és elektrográfia, sok esetben összemossott fogalomhasználatát legelőször Kovács Borbála határozta meg, pontosabban választotta szét „megnyugtató módon”.

„Az *Árnyékkötők* és köre 90-es évek első felében folytatott tevékenysége és a lap által tükrözött szemlélet alapján elmondható, hogy az *elektrografika* ekkor még elsősorban fekete-fehér, így döntően grafikus megjelenésű művészetet jelentett. Az évek során megjelentetett alkotások és elméleti írások nyomán kirajzolódott az irányzat sajátosságai. Így az elektrografika önálló műfaj (vagy irányzat), mely azonban a már ismert műfajok közül a grafikához áll legközelebb. (...) Az ezredfordulóra már hazánkban is megerősödött a számítógép alkalmazásával készült művészeti alkotások szerepe. A computer nemcsak a színek, de új képkalkitási lehetőségek megjelenését is jelentette. Az elektrografikában rövid idő alatt szinte kizárólagossá váló digitális technika révén az irányzat már a korábinál egyértelműbb módon határolódott el a hagyományos grafikától. A két műfaj fogalmi elkülönítése céljából javasolta *Bohár András* esztéta az *elektrográfia* kifejezést, mely egyébként elődjéhez hasonlóan magába foglal minden elektromos, illetve elektronikus eszközzel készült nyomatot.”² Az elektrografika tehát inkább az 1980–90-es évek műfaja, mely a fénymásolásban (xerox) és telefax technikában tárgyiasul leginkább, így „az alternatív szféra másolásművészetéből bontakozott ki”.³ Míg az elektrográfia az ezredforduló óta használatos összefoglaló kategória, elsősorban a széles körű digitális megoldások területe. Az elektrográfia tárháza folyamatosan bővült/bővül az elmúlt két évtizedben, megjelent például a videó, az elektronikus installáció, de még a robottechnika felhasználása is. A művek egy része átlépett a kettőből a három-, illetve a négy-dimenzióba.

Előzmények Kaposváron, az 1990-es évek

A küldeményművészet (mail-art), a happening, a performansz építőelemei és a konceptualista gondolkodás főleg a korai elektronikát (is) használó műveknél kap jelentőséget. A kilencvenes években a fax és a xerox (fénymásolás) technikája kiemelt ebben a viszonylatban. Fontos, természetesen a fotografikus kép (fotográfia, videó) alkalmazása is.

Az elmúlt közel három évtizedben feltűnő, hogy Kaposváron milyen fontos művészeti események valósultak meg a tárgyalt téma viszonylatában. Álljon itt egy lista kiegészítésekkel ellátva, mely ezt az állítást erősíti meg.

1 Bohár 2003.

2 Kovács 2011.

3 Szombathy 2012, 7.

A sort az 1991-es Árnýékkötők kiállítással kell kezdeni. Ez a rendezvény a FÁME, Fény-Árnýék Művészeti Egyesülettel közösen valósult meg az SMK-ban (Somogy Megyei Művelődési Központ). Három évvel később a kaposvári Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola aulájában Bátai Sándor képzőművész a Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társasággal karöltve szervezett telefax kiállítást „A fénymásolás népművészet” címmel. A „Vizuális költészet” a Tanítóképző Főiskola aulájában, 1995-ben került megrendezésre, a Magyar Műhely folyóirattal közösen. Ugyan ebben az évben „Közép-Kelet-Európai Képeslap 2.” címmel valósult meg nemzetközi mail-art kiállítás 127 résztvevővel. A kiállítás rendezője Vörös András és a Kapos Art Egyesület, helyszíne a Kapos ART Galéria (Somogy Megyei Művelődési Központ) volt. A kaposvári Együd Árpád Városi Művelődési Központban „Ars Poetica” címmel szervezett telefax kiállítást Bátai Sándor és a Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság 1996-ban. Egy évvel rá szintén az „Együdben” a „berzsényisek”, továbbá Bátai, Bohár András és Harangozó Ferenc rendezésében nyílt kiállítás „Elektrografika” címmel. Ezen a bemutatón kaposvári lakosú, illetve kaposvári kötődésű kiállítóművészek, Bátai Sándor, Fenyvesi Tóth Árpád, Harangozó Ferenc, Klencsár Gábor, Kovács Borbála és Ország László voltak.

Az „Eredeti és/vagy másolat” (1998) a Csokonai Teremben, a Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság égisze alatt jött létre nemzetközi művészek bevonásával. Kaposvárhoz kapcsolódó kiállítók ezen Bátai, Bohár, Fenyvesi Tóth Árpád, Harangozó, Klencsár és Ország László voltak. Az esemény szervezésében a Berzsényi Társaság és Bátai mellett Bohár András is részt vállalt. A három telefax kiállításnak önálló katalógusa is megjelent. („A fénymásolás népművészet”, „Ars Poetica” és „Eredeti és/vagy másolat”). Az utóbbi újraközlése a Képirás füzetek egyik 2012-es kiadványa. A kaposvári Vaszary Képtárban „Közép-Kelet Európai Képeslap 3.” címmel nemzetközi mail-art kiállítás valósult meg Vörös Andrásék szervezésében 1997-ben. A megnyitó napján alkalmi postahivatal működött napi bélyegzéssel. A kiállítási anyag a következő évben a budapesti Újpest Galériában is megtekinthető volt. Az „Elektrografika” és az „Eredeti és/vagy fénymásolat” című kiállításokról Klencsár Gábor készített videofilmeket, melyek elérhető, fontos dokumentációk. A Csokonai Terem (Galéria), újabb nevén a K.B. Galéria, utóbbi években Rippl Galéria a kétezres években is fontos kamarakiállítások helyszíne (ezekről később).

A másolás-művészetnek nagy szerep jutott a mail-art műfajában, mozgalmában is. Az interakció leginkább a fax-akciók kapcsán érhető tetten. Az ezredfordulótól mindez átmeneti technikai és ahhoz kapcsolódó esztétikai értelemben is a digitális érába.

A korai kísérletezők közül a kaposvári régióhoz köthető Fenyvesi Tóth Árpád (1950–2014) művészete. Személye, munkássága túlfeszítette a műfaji határokat. Korántsem megszokott „képregényei” a képek közötti kapcsolatok viszonylatában nem lineárisak, nem narratívák, hanem asszociatívák.⁴ Intermediális szemlélete sajátos vizuális költészetet hozott létre. A művész élete nagy részét a hivatalos és underground művészeti színterektől egyaránt távol, Balatonfenyvesen töltötte. Törekvései elsősorban az avantgárd örökségéhez kapcsolódtak. A hatvanas évek közepén elmerült a vizuális költészetben; a kollázs technikáját, grafikai elemeket és szemiotikai kutatások eredményeit használta fel. Első képregényeit 1972-ben készítette, 1975-ben pedig csatlakozott a mail art hálózathoz, és így tagjává vált a kiterjedt nemzetközi mozgalomnak.

Tárgyunkhoz szorosan köthető a tevékenysége Klencsár Gábor kaposvári intermédia művésznak, aki részt vett pl. az 1996-os és 1997-es kaposvári telefax, illetve elektrografika kiállításokon (pl. „Ösrobbanás” című művével). Klencsár, Káplán Gézával együtt két Képirás füzetet is jegyez. „A tárgyak lélek(g)zete” című kiadványban a fotográfia és a szöveg teljes mértékben kiegészítik egymást, egyenrangú partnerként jelennek meg. A két szerző „tárgyakkal gondolkodik a tárgyakról. A tárgyak úgyis fennmaradnak, nélkülünk...”⁵ Az „Éneklő Akadémia” Káplánon és Klencsáron kívül kibővült Lékai Sándorral és Novák Istvánnal, mint alkotótársakkal, társszerzőkkel. A csoport 1980-as évektől datált, médiumokat átívelő és egyesítő művei, performanszai és szövegei egyedülálló helyet foglalnak el a vidék, de legfőképpen Kaposvár progresszív művészeti életében. A következő idézet Klencsártól származik, és jól sűríti, exponálja azokat a problémákat, gondolatokat, melyek ebben az írásban is többször felbukkannak, és azon túl a csoport „hangulatát”, hozzáállását is tükrözi az adott társadalmi-egyéni léthez, élethez kötődve. „Mióta képtelenek vagyunk élni, mindent rögzítünk, digitalizálunk, nehogy megsemmisüljön valami fontos, valami számunkra is megfoghatatlan, amiről feltételezzük, hogy ez volt az életünk. De, valahol a nullák és egyek között, egyre könnyebbek és kevesebbek leszünk. Mikor a tiszta hangot sem meghallani, sem megszólaltatni nem tudta már senki, szükség volt egy szintetizátorra. És ez a hangzás tetszett. És ugyanígy az eredeti fotónál, képnél hitelesebbnek hatott az ezeknek csak nyomait, képmaradványait tartalmazó fénymásolat, fax, elektrografika. E képek, hangok, de szövegek is azzal hatnak, ami nincs is rajtuk, bennük igazán. Egy valaha volt vagy vágyott tökéletes egész génjeinkben őrzött emlékét idézik, és egyben szólnak annak megsemmisüléséről. Már nem vagyunk régiek, és még nem is vagyunk igazán újak. Az élet már nem igazán élet, és még nem is annyira virtuális, hogy ne fájna a hiánya.”⁶

4 Fenyvesi Tóth 2001.

5 Klencsár-Káplán 2008.

6 Éneklő Akadémia 2018, 20.

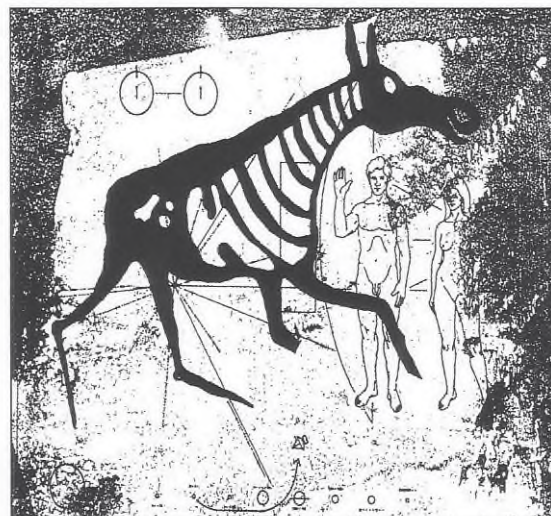
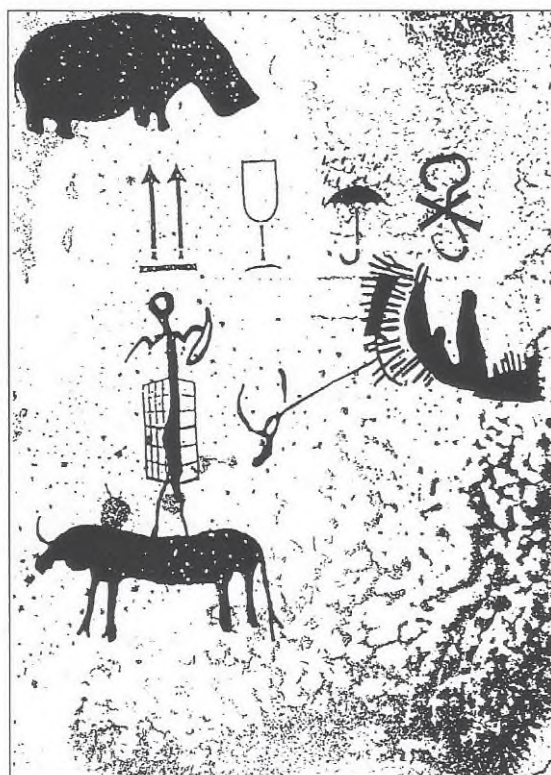
Kiállítások, események Kaposváron az ezredfordulót követően

A Magyar Elektrográfiai Társaság (MET) 2001-ben alakult meg Budapesten a Bartók 32 Galériában. Alapítói közül többen kaposváriak, illetve kaposvári kötődésűek: Bártai Sándor, Bohár András, Harangozó Ferenc, Kováts Borbála és Ország László. Közülük erősebb szálakkal kötődik a megyeszékhelyhez Bártai, Harangozó és Ország.

„Az emberi kultúra írásos-szöveges relikviáinak, illetve vizuális emlékképeinek sajátosan kiművelt tartó-sítása mentén bontakozik ki Bártai Sándor elektrográfiai munkássága. (...) ...alapvetően a múltba visszavetülő emberi emlékezetet tematizálja... (...) Alkotásain immár nem annyira a konkrét üzenetek a mérvadók, nem a személyre szabott dokumentumokat kell keresni bennük, hanem azokat a foszlányokat, töredékeket, melyek főként egymással érintkezve, egymással interferálva teremtenek univerzális esztétikai értéket.”⁷ Bártainak, az 1985 és 1995 között készült „Barlangrajzok” című elektrográfia sorozata kapcsán elmondható, hogy tér-időben csúsznak össze az egyes jelek, jelentések és alkotnak új mezőket. A szembeállítás többirányú; vizuális és szemantikai (1. ábra). „Íráskép” címmel 2002-ben került megrendezésre a képzőművész retrospektív kiállítása a kaposvári Vaszary Képtárban, melynek kurátora Szeifert Judit volt.

Harangozó Ferenc alapítója volt a kaposvári Rippl-Rónai Stúdióknak. Szemléletének alakulásában a Martyn Ferenc-féle organikus absztrakció játszott döntő szerepet. Asszociatív úton épülő formákból stilizál töredékszerű, szürreálisan csapongó vizuális felületeket. A képzőművésznak 2004-ben jelent meg a Képirás kiadványok egyik füzeteként „Elektrográfia” című gyűjteménye. Előszavát, mint néhány más hasonló kiadvány esetében is, Bohár András írta. A művész töredezett, montázsszerű vizuális szerkesztésmódja olyan részletgazdag, sőt bizonyos részleteiben festői jellegű formákat teremt, melyek mintha műholdról készült felvételek, kivágatok lennének. A sorozatok címei is az alapformákra, az alapelemekre utalnak (pl. Kereszt, Földből, Kezdetben, Csillagvilágok, Körtánc). (2. ábra)

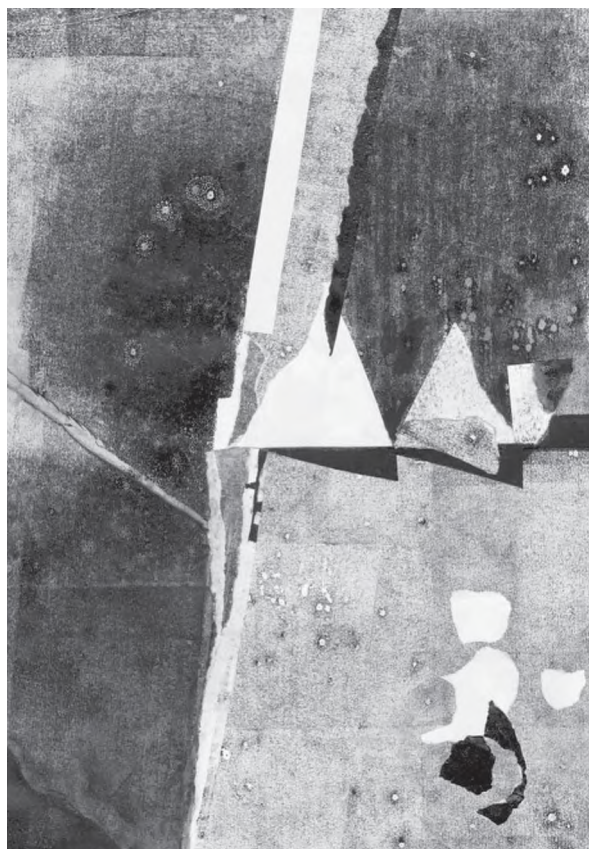
Ország László munkássága szintén kiemelkedő fontosságú az elektrográfia hazai alakulásában. „Kőrös-torok” című albuma 2010-ben jelent meg a Képirás nyomtatott sorozatában. A kiadvány olyan elhagyatott helyszín(ek)en készült fotósorozatot tár a néző elé, ahol az ember nyoma, mint „forradás” maradt hátra. Textúrák, faktúrák, sűrűlőfények, kalligrafikus nyomok, agyag és anyagszerűség az aranybarna végételenségben (homokban), továbbá a részletek és az egész egysége; a léptékváltás átértelmező szerepe; – ilyen formán ragadhatjuk meg a képek esszenciáját. A sorozatból a kaposvári egyetemi K.B. Galériában nyílt kiállítás az album megjelenése idejében. Ország másik, nyomtatásban megjelent, 2014-es keltezésű füzetét a MONITOR SCAN címet kapta. A sorozathoz

1. ábra. Bártai Sándor: Barlangrajzok, 1991.
(a művész szíves jóvoltából)

Bohár András írása társul bevezetőként. Ország egyedi módon, a működő televízió/adás beszkenelésével kísérletezett. Többirányú folyamatok „sűrűsödnek” az állóképeken. A rögzítékényszer és a rögzíthetlenség kettőssége, vagy inkább feszültsége járja át a sorozatot. Jelenkori pop-art? – tehetjük fel a kérdést. Az idő egyfajta birtokbavétele, „meglovagolása” a sorozat. A képek megőriznek, de egyben kioltanak is, töredékekre bontják a másodlagos valóságot. A valószerű

7 Szombathy 2012, 16.

2. ábra. Harangozó Ferenc: Földből I., 2002.
(in: *Elektrográfikák, Képipírás Füzetek*, 2004, 16. o.)

még valóságosabbá válik és ilyen formán le is válik a valóság képi reprezentációjáról. (3. ábra)

A SoBaBu Vizuális Művészeti Egyesület az ezredfordulót követő évtizedben működött. Elnöke Gyenes Zsolt, titkára Lieber Erzsébet volt. A csoportosulás neve onnan eredt, hogy somogyi, baranyai és budapesti művészeket fogott össze; leginkább a kaposvári közép- és felsőfokú művészeti képzésben dolgozó művésztanárokat. A nagyjából egy évtizedes aktív tevékenysége a szervezetnek kiállítások és szimpozionok szervezésében, megvalósításában és ahhoz kapcsolódó katalógusok kiadásában realizálódott. Sokféle technika, művészeti megközelítés kaphatott helyet itt, éppen ezért a legújabb médiumok használata, az elektrográfia is gyakran felbukkant kiállításaikon.

Az első tematikus egyesületi bemutatkozón, mely a „Projekció” (2002) címet kapta és a Kaposvári Szín-Folt Galériában és a Vaszary Képtárban került megrendezésre, felbukkannak azok az alkotók, művek, melyek az itt tárgyalt témához köthetőek. Hendzsel Ilona elektrografikát mutat be, mely (írás)töredékekre, kontrasztokra és a léptékváltásra épül (Projekció). Jancsikity József munkái az elektrográfia azon markáns vonulatához kapcsolhatók, ahol a fotók digitális átalakítása a folyamat gerince (A túlsó oldal I-II.). Leitner Sándor „bábui” az avantgárd intermediális fénykísérleteinek, felvetéseinek továbbgondolásának, azok posztmodern megvalósításának is

tekinthetők (Ember-projekciók). Lendvai Péter plexire szitázott portréja transzparens módon építkezik, a fényt helyezi előtérbe. A mű grafikai megjelenése számítógépes megjelenést hordoz (Önarckép). Lieber Erzsébet variált fotó-lapjai kis, finom elmozdulásokkal, manipulációval formálják a szekvenciát (Vetületek).⁸

A „Horizont” (2003) című kiállításon, mely a Csokonai Galériában valósult meg, Jancsikity József digitális fotografikát állít ki („Ich seh’ so gerne / in die Ferne”, é. n.). Kováts Borbála és Ország László, a már újonnan bevezetett elektrográfia megjelölést használják műveik kapcsán (Kováts: Föld I., 2001, Ország: Stég, é. n.). Lieber Erzsébet és Mojzer Tamás digitális fotómontázzsal jelentkeznek (Lieber: Horizont-egyeztetés II., 2003, Mojzer: Erőszakos performance vízszintes vonallal, 2003).⁹

A „kiVETÍTés” (2004) kiállítás a Vaszary Képtárban került megrendezésre meghívott művészekkel kiegészülve. Baktay Patrícia „házimozija” megragadó intermediális munka. Bohár András „Négy évszak” című sorozata a klasszikus, „csúsztatott másolástechnikára” épül. Kováts Borbála elektrográfijája (Mikroorganizmusok), a tőle megszokott gazdag vizuális elemekkel, felületekkel, illetve rétegekkel építkezik. Leitner Barna installációja (Feedback) aktuális mediális/művészeti kérdéseket boncolgat. Ország László multimédia műve a múlt és jelen szembeállítására és ugyanakkor egyesítése is (Esti harmónia). Papp Pala László elektronikus installációja nem kevés iróniával szól napjaink tömegkommunikációs stratégiáiról (Pala TV). ‘Sigmond Géza objektje és vetítése a Moholy-Nagy, Kepes, Schöffer hagyomány folytatásának tekinthető (Metropolisz). A Vulgár Projekt „népmeséje” a különféle médiumok szintézisen alapul.¹⁰

A „Posztmédia” (2009) című kiállítás és hozzá kapcsolódó szimpózium a Kaposvári Egyetem Művészeti Kara K.B. Galériájában került megrendezésre. Ezen a bemutatón, ennek a soroknak az írója, a Kaposvári Egyetem Egészségügyi Centruma támogatásával és közreműködésével megvalósított, CT technikára épülő installációját valósította meg. Ennek alapját, az elterjedt orvosi képalkotó technikai megoldásra épülő animáció alkotta (Reggeli vizsgálat, 2009). Művészet és tudomány, elektronika, analóg és digitális fúziója; ezek lehetnek a munka kapcsán a további hívószavak.¹¹ Károly Sándor Áron interaktív, flash-technikával készült műve a fotográfia természetének kiterjesztését jelenti (Point and Click, 2009). Papp Pala László interaktív videója teljes mértékben „behúzza”, bevonja a nézőt a mű terébe (Urbanization Zoom, 2008). Szócs Andrea a vetített képet ötvözi a körbejárható plasztikával, így alkotva ezáltal teljes egészet (A Széchenyi fürdőben, 2009).¹²

A volt SoBaBu Vizuális Művészeti Egyesület tagjai közül, mint látható, többen is kísérleteznek szisztematikusan az elektronikus média művészi lehetőségeivel. Álljon itt még néhány példa.

8 Gyenes-Jancsikity 2002.

9 Gyenes-Lieber 2003.

10 Gyenes-Lieber-Papp 2005.

11 Gyenes 2018.

12 Gyenes 2009.

3. ábra. Ország László: *Monitorscan (9)*, 2011.
(a művész szíves jóvoltából)

Károly Sándor Áron fotó alapú elektrográfiái leginkább az ezredfordulót követő évtizedben készültek. „Ex Libris” (2003) című digitális montázsa a repetíció és kimozdítás kettősségére épülő látvány (4. ábra).

Papp Pala László „ProjektorPixels 1” (2006) című műve a klasszikus video esztétikáját ötvözi a számítógépes beavatkozások sajátos nyelvezetével, mindezt állóképben (5. ábra). Számára a mozgóképet és az állóképet sok esetben csak egy hajsza választja el; az egyik könnyedén átalakulhat a másikba.

Mojzer Tamás a video és performansz felől közelít az elektrográfiához. Állóképei sok esetben „melléktermékek”, a video-dokumentációkból kiemelt állóképek, melyek újabb átalakítások kapcsán nyerik el végleges formájukat. (6. ábra) Alkotói módszerében az utalás klasszikus művekre, a parafrázis nagy szerepet játszik. Ebben az esetben a „megtisztulás rituáléján át” leginkább Degas idéződik meg. Mojzer a mellékelt képhez is kapcsolódó nagyobb sorozatát a MET Galériában mutatta be Budapesten 2016-ban.¹³

Lieber Erzsébet a következőket írta 2021-ben készült műve kapcsán: „Írás-jelek 1. című munkám az Írás-jelek sorozatom első képe. Műfaja digitális fotográfia alapú konkrét kép. Digitális munkáim két nagy

csoportba sorolhatók: digitális fotográfia alapú objektív festmények/képek, valamint a digitális fotográfia elemeit felhasználó, egyéb digitális technikákat (képalkotó szoftverek műveleteit) is alkalmazó, az eredeti fotográfákat, vagy azok elemeit átíró konkrét képek. Míg a digitális fotográfia alapú objektív festményeknél kizárólag olyan utómunkákat végzek az eredeti képen, amelyek legfeljebb hatásában értelmezik át az eredeti (rögzített) képvilágot, addig digitális vegyes technikákat alkalmazó konkrét képeim az eredeti képi környezetektől elszakadó, azokat átíró, autonóm képi világokat teremtenek. Sorozataim egyetemes témákat érintenek (Víz-fényképek, Titkos kert, Kezdetben, Harmadkor, Aranykor, Atlantisz, Koyaanisqatsi, Solaris, Írás-jelek stb.). (...) Digitális munkáim eddig printek, nyomatokból összeállított egységek, vetített képek, illetve installációk formájában jelentek meg különböző hazai és nemzetközi kiállítások reális és virtuális tereiben, továbbá land art projektek részeként.”¹⁴ (7. ábra)

A „Rippl-Rónai értelmezések az elektrográfia nyelvén” című közös szabadtéri kiállításon volt látható 2011-ben ennek a tanulmány szerzőjének egyik munkája. (8. ábra) A konceptuális alapú mű érdekessége, hogy az internet véletlen-generált „képességeit” hasz-

13 Mojzer 2016.

14 Lieber 2021.

4. ábra. Károly Sándor Áron: *Ex libris*, 2003. (a művész szíves jóvoltából)

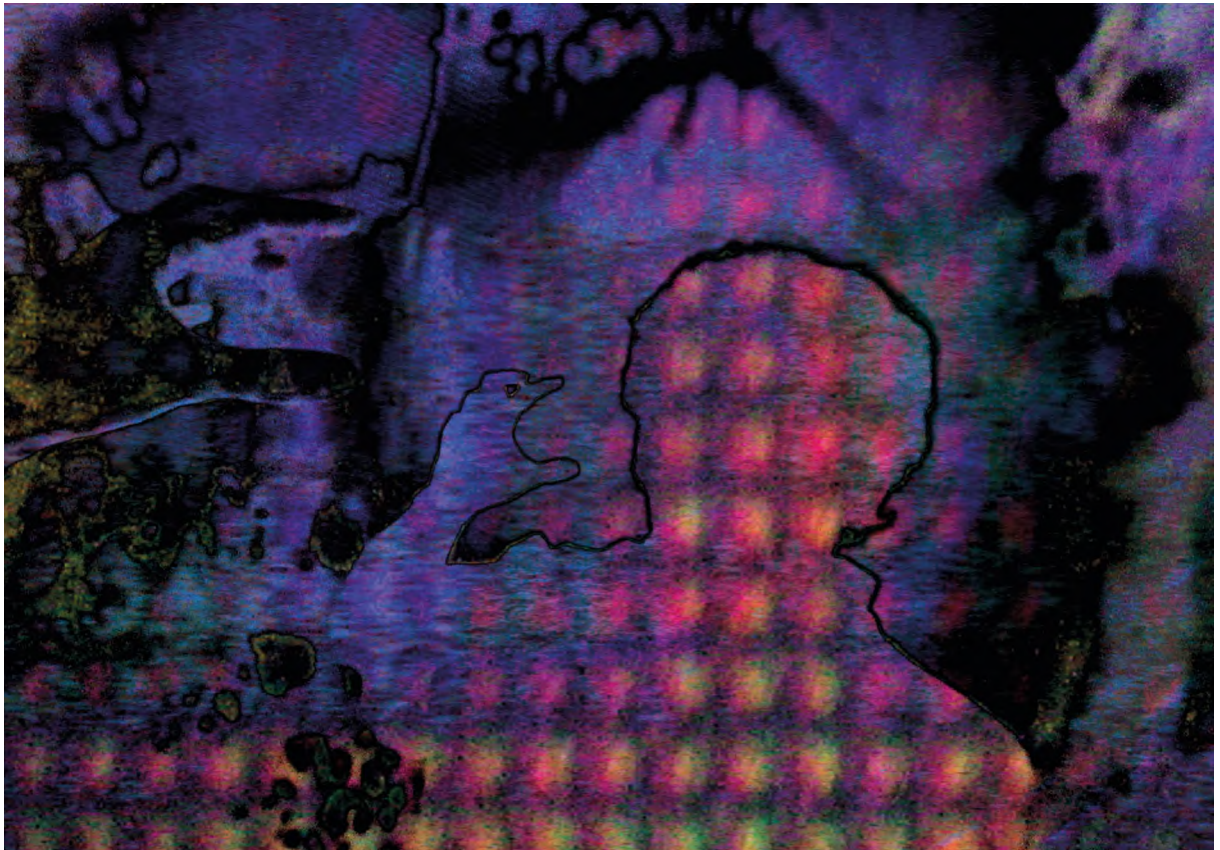
nálva készült. Cornelia Sollfrank szabad felhasználású net.art generátora a keresőbe beírt név vagy fogalom alapján különféle műveket szerkeszt össze a neten talált képekből. A felhasználó művész szerkesztővé válik és kiválasztja a számtalan lehetséges változat közül a neki tetszőt. Az eljárás további kérdéseket vet fel, mint pl. ki a szerző, vagy mennyire lehet hiteles egy robottechnikán alapuló eljárás. A paraméterek azért mégsem végtelenek és „önjáróak”, hanem egy tudatos alkotói szerkesztés eredményei. A jelen szerző az elektrográfia kiterjesztettebb, dinamikusabb változatával foglalkozik több mint egy évtizede; audiovizuális opusokat alkot. „Szinkronia” sorozata közel kétszáz rövid vizuális zenei kísérletet foglal

magában.¹⁵ A sorozat korai darabjaiból jelent meg egy válogatás a Képirás DVD-k keretében „Szinkronia/ Synchrony” címmel 2012-ben.

Az utóbbi időben a „konzerv” audiovizuális művek mellett e sorok írója érdeklődésének körébe kerültek az élő elektronikus előadások, a „komprovizációk” is. (9. ábra). A kifejezés arra utal, hogy nem teljesen élő improvizáció maga a produktum, hanem keveréke az előre elkészített szekvenciáknak (kompozíció), melyek végső, megismételhetetlen formájukat ott a helyszínen, az adott térben és időben nyerik el (improvizáció). Ezek a performanszok az esetek nagy részében másokkal együtt, leginkább párban valósulnak meg.¹⁶

¹⁵ Gyenes 2022b.

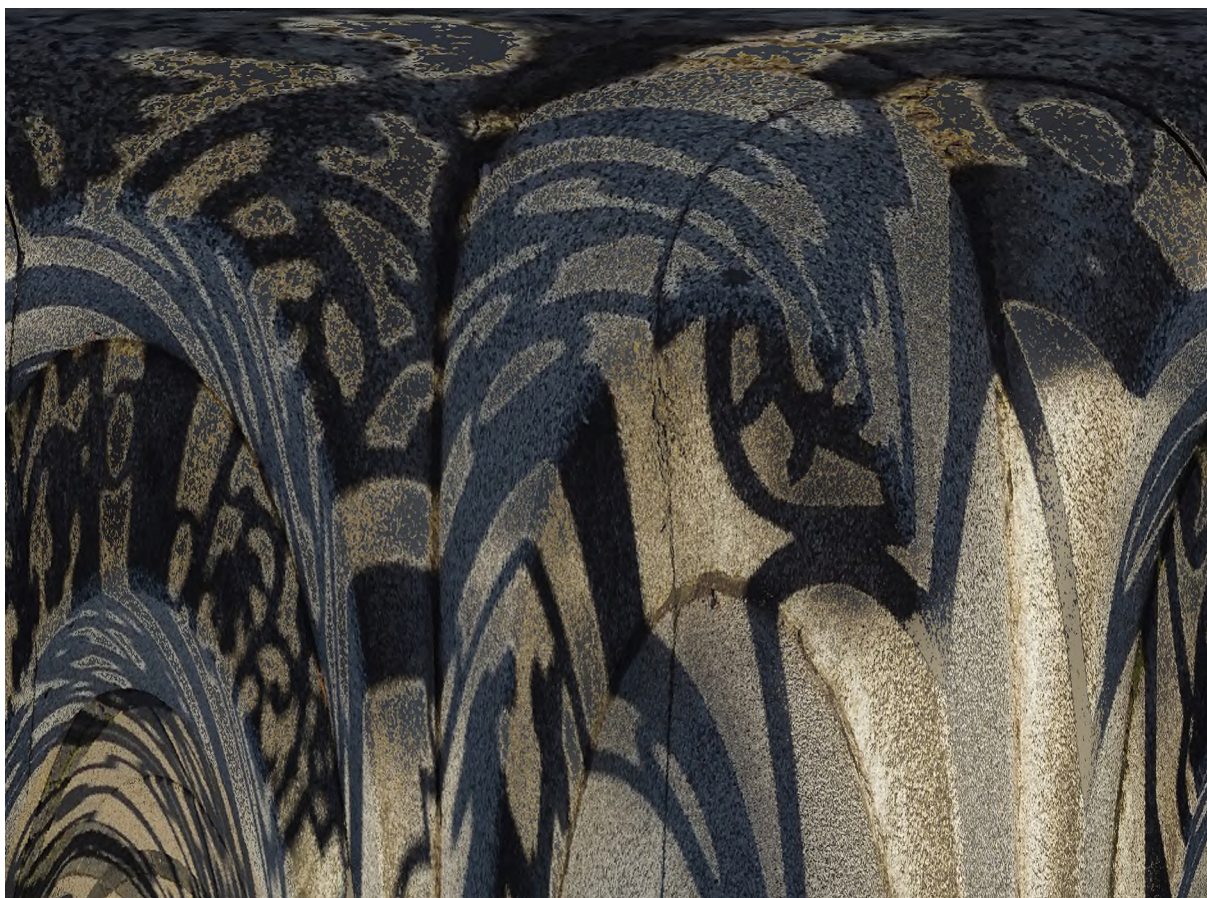
¹⁶ Gyenes 2022a.

5. ábra. Papp Pala László: Projektorpixels 1, 2006. (a művész szíves jóvoltából)

6. ábra. Mojzer Tamás: QR utókép, 2016. (a művész szíves jóvoltából)

7. ábra. Lieber Erzsébet: *Írás-Jelek 1.*, 2021. (a művész szíves jóvoltából)

Már utalás történt arra, hogy a mail-art, a xerox és fax műfaja, esztétikája az ezredfordulót követően egyre inkább a digitális megoldásokba „torkollott”. A Kaposart által szervezett „Kelet-európai digitális üzenet” (Vaszary Képtár, 2007) már a megváltozott helyzet egyértelmű lenyomata. Kaposvári, illetve a város kulturális életéhez kötődő kiállítók ezen a nagyobb léptékű bemutatón a következők voltak: Mojzer Tamás, Gyenes Zsolt, Klencsár Gábor, Vörös András, Rónai Gábor, Papp Pala László, Ország László, Lengyel Zsüliett, Tollas Tamara és Vágner Mátyás. Talán ez volt az első olyan „vegyes” kiállítás Kaposváron, ahol, az állóképek mellett a videoművészet is számottevő súllyal jelent meg, mint kifejezési forma (pl. Mojzer, Vörös, Papp Pala és Vágner).

A video elektrográfiához kapcsolható megjelenése a SoBaBu Vizuális Művészeti Egyesületnél is figyelemre méltó. Külön csoportot alkotnak a videóval is következetesen alkotók, mint pl. Papp Pala, Mojzer, Ország, Gyenes és Jancsikity.

A Magyar Elektrográfiai Társaság (MET) az elmúlt két évtizedben jelentős elektrográfiai események közreműködőjeként jegyezhető Kaposváron. A „Festők Városa Hangulatfesztivál” visszatérő szereplője volt a jelentős létszámot magába foglaló társaság. Néhány fontosabb kiállítás ebben a vonatkozásban a „Rippl-Rónai Parafrázisok I.” (2006), a „Leonardo da Vinci, a

reneszánsz ember” (szabadtéri kiállítás, 2008), „A barlangfestő ember” (Európa Park, 2009) és „Európa elrablása” (Európa Park, 2010) volt.

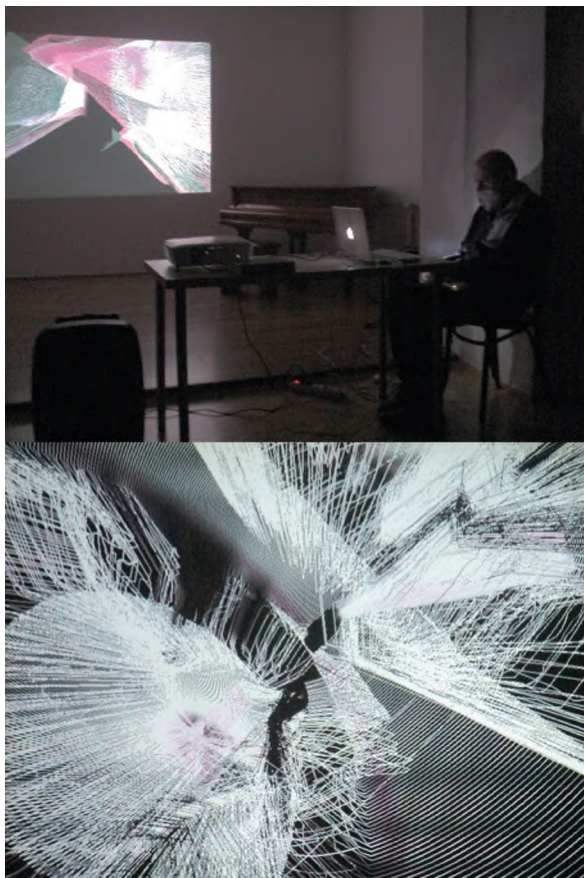
A MET és a Kaposvári Egyetem Művészeti Kara (ma MATE Rippl-Rónai Művészeti Intézet) is több szálon kezdett összekapcsolódni. A MET, illetve volt SoBaBu tagok képviselték, képviselik az egyetemet (pl. Ország, Gyenes, Lieber, Papp Pala, ifj. Ficzek és Károly Sándor).

A 2006-os Rippl-Rónai Parafrázisok folytatásának tekinthető a „Rippl-Rónai értelmezések az elektrográfia nyelvén” című szabadtéri kiállítás az Európa Parkban 2011-ben, szintén a Festők Városa Hangulatfesztiválhoz illeszkedően. A kiállítás szervezője a Képrás Művészeti Alapítvány, a Kaposvári Egyetem, a Magyar Elektrográfiai Társaság és a Vaszary Képtár volt. A városban lakó vagy dolgozó művészek, akik a kiállításon szerepeltek: Rónai Gábor, Papp Pala László, ifj. Ficzek Ferenc, Kiss Melinda, Gyenes Zsolt, Károly Sándor Áron és Ország László.

Egyedülálló módon indított elektrográfia szakirányú alapképzést a Kaposvári Egyetem Művészeti Kara a kétezres évek első évtizedében. Az elektronikus ábrázolás szak felelőse ezeknek a soroknak az írója volt és ennek az alapozó szaknak a keretén belül jött létre az említett szakirány. A Leitner Sándor vezette kar nyitott

8. ábra. Gyenes Zsolt/NAG: Searching the Net for Rippl-Rónai (Powered by Google), 2011.

9. ábra. Gyenes Zsolt: „Komprovizáció”, élő elektronika, 2022. (Fotók: Koszits Attila)

volt az új tartalmak beépítésére, a kísérletezésre is. A szakmai rész kidolgozásában, az említetteken kívül Bohár András és Ország László szerepe meghatározó fontosságú volt.

Bohár András (1961–2006) esztéta, filozófus, képzőművész 2003-tól tanított Kaposváron az egyetemen. Jelentősége az egész magyarországi elektrográfiában meghatározó; alapokat teremtő elméleti és alkotói munkásság. A már többször hivatkozott Képirás Füzetek egyik missziója, hogy Bohár írásait összegyűjtse, megjelenesse. Hét önálló kiadvány és további írások láttak napvilágot tollából a Füzetek keretében. Itt publikált tanulmányai 1994 és 2003 között íródtak, melyek leginkább az elektrográfia önazonosságának, öndefiníciójának alapvető, kihagyhatatlan tanulmányai. Címek szerint, a megjelenés sorrendjében ezek a következők: „Elektrográfia”; „Jelenség és értelem”; „Hátár-műfaj”; „Háttér-esztétika”; „A fénymásolás művészetéről”; „Az elektrográfia jelensége és jelentősége”; „A másik másolta és A művészet mint kommunikációs forma”. Bohár áttekintéseiben a témához művészet-filozófiai, művészetszociológiai és alkotástipológiai problémák felvázolásával közelít. A levinasi fenomenológia, Heidegger filozófiája, Virilio esztétikája, csak néhány fontos kiindulás számára az 1990-es évek hazai elektrografikájának, későbbi elektrográfiájának tárgyalásához. Bohár elektrográfusként is maradandót alkotott. Amint ebből a tanulmányból is kiderülhetett, sok kaposvári kiállítás, rendezvény létrejötté, megszervezése kapcsolódik személyéhez.

A Kaposvári Egyetem elektrográfiai szakirányán tanuló hallgatók és oktatóik 2011-ben az „Instant” című kiállításon mutattak be a Sóház Galériában, Szigetváron (I. később is).

„Az elektrográfia ugyanis nemcsak képzőművészet, hanem kicsit zene, kicsit költészet is. Aki árammal alkot képet, jelekkel, jelzésekkel kínálja a technológiát, saját idegrendszerét áramkörökkel tölti meg, társalkodóvá, társalkotóvá teszi az algoritmusokat. Az alkotás folyamata egy ősi és szakrális rítussal, a felajánlás, az áldozathozatal gesztusával veszi kezdetét. A művész valami hozottat, sajátot, belsőt, intimet ajánl fel a gépek számára.” – írta az „Instant” kiállítás kapcsán Vass Norbert.¹⁷

A Kaposvári Egyetem, korábban Tanítóképző Főiskola, illetve annak galériája (Csokonai, K.B., majd Rippl elnevezéssel) az 1990-es évektől kezdve fontos helyszíne az elektrográfiához kapcsolódó eseményeknek.

A Magyar Elektrográfiai Társaság az egyetemen közösen szervezte meg és bonyolította le „A hiba esztétikája” című szimpoziumot a hozzá kapcsolódó kiállítást 2017-ben.¹⁸ A kiállító művészek között jó néhány kaposvári, illetve a városhoz kötődő alkotó volt; Barti Magdolna, Bohár András, Gyenes Zsolt, Károly-Zöld Gyöngyi, Lieber Erzsébet, Ország László és hallgatók, mint Szűcs Kata és Varga Viktor. A szimpoziumon az egyetem oktatói is előadtak; Gyenes Zsolt, Kozma Péter, Ország László és Szalay Miklós.

¹⁷ Vass 2011.

¹⁸ Gyenes 2017.

A budapesti MET Galériában megrendezésre került „MIX-UP” (2017) kamarabemutató az egyetem oktatóinak – ifj. Ficzek Ferenc, Gyenes Zsolt, Kozma Péter, Leitner Barna és Lieber Erzsébet – elektrográfiai munkáiból nyújtott válogatást. „A kiállítás a hiba fogalmát kitágítva nemcsak a mű elkészítése közben véletlenszerűen, előre nem kódoltan keletkező hibákra fókuszál, hanem ennél tágabb értelemben a rendelkezés, a tökéletlenség, mint a fejlődés lehetséges inspirálója, a túlélés lehetősége merül fel.” – írta Uhl Gabriella művészettörténész.¹⁹

Szigetvár a dél-dunántúli régió része, kulturális szempontból, Pécsen kívül, kapcsolódik Kaposvárhoz is. A Zentai Gábor által vezetett Szigetvári Kultúr- és Zöld Zóna Egyesület fontos szerepet játszott az elektrográfia megismertetésében, népszerűsítésében. Kiállításoknak, szimpóziumoknak adtak helyet a Vár-dzsámiban, a Vigadóban és a Sóházban, szakmai kiadványokat támogattak és itt jött létre a Bohár András Magyar Elektrográfiai Gyűjtemény/Múzeum is (2010). Ezek a kortárs művészeti események leginkább a Magyar Elektrográfia Társaság (MET) társszervezésében valósultak meg.

Kováts Borbála szervezte a Közép-Európai Fény-műhely kiállítását, mely a Vár-Dzsámiban és a Vigadóban valósult meg 2001-ben. Ugyanebben az évben volt a „Lát-Határ” Nemzetközi Összművészeti Fesztivál a Sóházban. A Képzés Művészeti Alapítvány és a Szigetvári Kultúr- és Zöld Zóna Egyesület a II. Elektrográfiai Szimpózium keretében rendezte meg a „Rippl-Rónai értelmezések az elektrográfia nyelvén” című kiállítást. Az összesen negyven alkotás a Vár falán nagyméretű molinókon és stilizált festőállványokon volt megtekinthető 2006-ban. A „Homage á Moholy-Nagy László” című nemzetközi kiállítást a Vigadó Kulturális Központba szervezte a MET, 2007-ben. „A magyar elektrográfia története I.” a Vigadó Kulturális Központban volt látható, 2008-ban. Két évvel később szintén a Vigadó adott otthont a „Magyar elektrográfia 1980-2010” című bemutatónak. Már említésre került ebben az írásban a 2011-es, a Kaposvári Egyetem elektrográfia szakirányon tanuló hallgatóinak és oktatóinak a kiállítása. A Sóházban önálló kiállítást rendeztek Szombathy Bálint műveiből, illetve Lux Antal festményeiből, videóiból, és elektrográfiaiból, a Berlinben élő művész szervesen összekapcsolódó életművéből, továbbá Herendi Péter *Maszkjait* is ott mutatták be. 2012-ben hozzávetőleg ötven alkotó, közel háromszázötven munkája volt a Bohár András Magyar Elektrográfiai Múzeum állományában, bár ezek mindegyikének kiállítására természetesen sem a Sóház Galériában sem pedig a Vigadó terében nem volt lehetőség.²⁰ A MET folyamatosan rendezte meg az Elektrográfiai Szimpóziumokat, kapcsolódó kiállításokkal a Vigadó Galériában és a Dzsámiban (2003, 2004, 2005, 2006, 2009, 2010).

Néhány rövid megjegyzés Kaposvár művészeti életéhez

Bátai Sándor egyik legjobb ismerője, évtizedekig meghatározó alakítója volt Kaposvár kortárs művészeti életének. Írásos feljegyzése alapján kerül összefoglalásra ezen a helyen néhány összetevő, kultúrpolitikai felvetés.²¹ Leginkább továbbgondolásra érdemes kérdések fogalmazódnak meg.

A kor akkori kultúrpolitikája nem véletlen, hogy ebben a városban engedte a Csiky Gergely Színház működését. A színházi kísérletekre „kijelölt” városok, Kaposvár, Kecskemét és Szolnok mellett, hasonló történet a képzőművészet területén is, ahol Pécs és Székesfehérvár volt kivételezett helyzetben. Ez részben Kaposvár kulturális hagyományainak hiánya miatt is alakulhatott így. A kellő mértékű progresszív, haladó szemlélet hiánya napjainkig jelen van, kivételként talán Takáts Gyula irodalmi, Bors István és Ungvári Károly szobrászati, illetve festészeti munkássága említhető az 1970–80-as években. Előbbiek tükrében törvényszerű a Rippl-Rónai József Stúdió (1987–1992) és a Káplán Géza, Klencsár Gábor és Lékai Sándor alkotta művészeti közösség rövid életű léte.

A Vaszary Képtár 1996-2011 közötti működése során országosan ismert rangos kiállítóhelyé vált. Az évezred tízes éveitől a kortárs művészeti kiállítóhelyek többsége megszűnt (pl. Kapos Art, Szín-Folt és Pannon Galéria). A Vaszary Képtár és a Rippl-Rónai Múzeum csak keveseknek tud bemutatkozási lehetőséget biztosítani az ismert anyagi és szervezeti okok miatt.

A helyi sajtóból és televízióból eltűnt vagy esetlegessé vált a képzőművészeti eseményekről szóló „értő” tudósítás. Hiányzik egy olyan művészeti lap, mely hasonlóan a Zalaegerszegen megjelenő Pannon Tükrökhöz rendszeresen helyt ad az ott élő művészek bemutatkozásának.

Ezek a felvetések, illetve további hiányok feltárása, megfogalmazása építő jellegű vitát indíthatna el a város kulturális-művészeti helyzetéről, a legfontosabb ez irányú célok megvalósításának előmozdítására. Az a pezsgő művészeti élet, ami a szerző reménye szerint ebből a dolgozatból is kiderül, és ami a rendszerváltást követő két évtizedben volt tapasztalható, a korhoz igazodva ismételtelen pezsgőbb életet hozhatna „Somogyország” fővárosának. Az a kortárs művészeti fellendülés, melyben az itteni elektrográfusoknak nagy szerep jutott, jó példával szolgálhatna a következő generáció számára.

Külön köszönöm Bátai Sándor segítségét, aki néhány kérdéses évszám és információ vonatkozásában eligazított! (Gy. Zs.)

¹⁹ HAÁsz 2017, 29.

²⁰ Vass 2012.

²¹ Bátai 2013-2015.

Irodalom

- A HÉT MŰVÉSZETTÖRTÉNÉSZE: N. Mészáros Júlia (Interjú). Online: <https://www.computerart.hu/index.php/kiallitasaink-hireink/356-a-het-muveszettortenesze-n-meszaros-julia> (2022. 02. 28.)
- A MAGYAR KAPCSOLATMŰVÉSZET ÉS KÜLDEMÉNYMŰVÉSZET KRONOLÓGIÁJA. Az Artpool dokumentációjára támaszkodva összeállította Galántai György, 1998-ban. Online: <https://artpool.hu/MailArt/kronologia/90.html> (2022. 02. 28.)
- BÁTAI, S. 2013-2015: Esélyek és lehetőségek egy vidéki városban. Kézirat. A szerző e-mail közlése alapján, 2021.
- BOHÁR, A. 2003: Határ-műfaj, Háttér-esztétika. Képirás füzet. Képirás Művészeti Alapítvány.
- BOHÁR, A. 2009: Az elektrográfia jelensége és jelentősége. Képirás füzet. Képirás Művészeti Alapítvány.
- ÉNEKLŐ AKADEMLIA 2018: Eseményhorizont. Képirás füzetek, Képirás Művészeti Alapítvány. Online: http://kepiras.com/kepiras_fuzetek/eneklo_akademia.pdf (2022. 03. 31.)
- FENYVESI TÓTH, Á.: Online: https://acbgaleria.hu/artist/fenyvesi_toth_arpad (2022. 03. 28.)
- FENYVESI TÓTH, Á. 2001: Képregények. Képirás füzetek, Képirás Művészeti Alapítvány.
- GYENES, Zs. 2009: Posztmédiák. (Szerk.: Gyenes, Zs.) SoBaBu Vizuális Művészeti Egyesület, Kaposvár. Online: <http://gyenes62.hu/sobabu/posztmedia.pdf> (2022. 03. 30.)
- GYENES, Zs. 2017: A hiba esztétikája. (Szerk.: Gyenes, Zs.) Online: <http://vizualzene.hu/hiba.html> (2022. 04. 05.)
- GYENES, Zs. 2018: CT a művészetben. A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei. Online: http://real.mtak.hu/91635/1/23_GyenesZsolt_313-318.pdf (2022. 03. 30.) <https://doi.org/10.26080/krrmkozl.2018.5.313>
- GYENES, Zs. 2021: Elektromédia – A Képirás füzetekről. In: Fejezetek a magyar elektrográfia történetéből. Képirás Művészeti Alapítvány.
- GYENES, Zs. 2022a: Audiovisual improvisation 1. Online: <https://www.youtube.com/watch?v=-Z8raTYZG0M> (2022. 04. 17.)
- GYENES, Zs. 2022b: Audiovisual works of art. Online: http://gyenes62.hu/hybrid_media.html (2022. 04. 17.)
- GYENES, Zs. – JANCsikITY J. 2002: Projekció. (Szerk.: Gyenes, Zs. - Jancsikity, J.) SoBaBu Vizuális Művészeti Egyesület, Kaposvár. Online: <http://gyenes62.hu/sobabu/projekcio.pdf> (2022. 03. 30.)
- GYENES, Zs. – LIEBER, E. 2003: Horizont. . (Szerk.: Gyenes, Zs. - Lieber, E.) SoBaBu Vizuális Művészeti Egyesület, Kaposvár. Online: <http://gyenes62.hu/sobabu/horizont.pdf> (2022. 03. 30.)
- GYENES, Zs. – LIEBER, E. – PAPP, L. 2005: KIVETÍTÉS. (Szerk.: Gyenes, Zs. - Lieber, E. - Papp, L.) SoBaBu Vizuális Művészeti Egyesület, Kaposvár. Online: <http://gyenes62.hu/sobabu/kivetites.pdf> (2022. 03. 30.)
- HAÁSZ, Á. 2014: Magyar Elektrográfiai Társaság 2001-2013. (Szerk.: Haász, Á.) MET, Budapest.
- HAÁSZ, Á. 2017: MET, MET Galéria, kiállítások, programok. (Szerk.: Haász, Á.) Magyar Elektrográfiai Társaság, Budapest.
- HARANGOZÓ, F. Online: <https://somoogy.hu/eletrajzok/harangozoferenc.html> (2022. 03. 28.)
- HARANGOZÓ, F. 2004: Elektrografiák. Képirás füzet, Képirás Művészeti Alapítvány. Online: <http://www.kektoll.com/kepiras/2012/harang.pdf> (2022. 03. 31.)
- KELET-EURÓPAI DIGITÁLIS ÜZENET 2007: Online: http://www.kaposart.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=53:kelet-europai-digitalis-uezenet-2007-kiallitok&catid=17&Itemid=88 (2022. 04. 04.)
- KLENCsÁR, G. – KÁPLÁN, G. 2008: A tárgyak lélek(g)zete. Képirás füzet, Képirás Művészeti Alapítvány.
- KAPOS ART KÉPZŐ- ÉS IPARMŰVÉSZETI EGYESÜLET – EGYESÜLETI KIÁLLÍTÁSOK. Online: http://www.kaposart.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=54&Itemid=82 (2022. 02. 28.)
- KOVÁTS, B. 2011: Az elektrografika és az elektrográfia. Online: <http://szalon.arnolfini.hu/kovats-borbala-az-elektrografika-es-az-elektrografia/> (2022. 02. 28.)
- LÁNG, E. 2021: Bevezetés az Elektrográfia című lapszámhoz. Online: <http://kepiras.com/2021/11/lang-eszter-bevezetes-az-elektrografia-cimu-lapszamhoz/> (2022. 02. 28.)
- LIEBER, E. 2021: Írás-Jelek 1. Kézirat. A művész közlése alapján.
- MOJZER, T. 2016: A véget nem érő kép. Képirás online művészeti kiadvány: <http://kepiras.com/2016/04/mojzer-tamas-a-veget-nem-ero-kep/> (2022. 04. 17.)
- N. MÉSZÁROS, J. 2021: A digitális művészet műfajai és technikai háttere. Néhány úttörő jelentőségű művész. In: Fejezetek a magyar elektrográfia történetéből. Képirás Művészeti Alapítvány.
- SZOMBATHY, B. 2012: A magyar elektrográfia rövid története. Szigetvári Kultúr- és Zöld Zóna Egyesület.
- VASS, N. 2011: Árnnyékköltők és fényzenészek. Online: <https://www.prae.hu/article/3509-arnnyekoltok-es-fenyzeneszek/> (2022. 04. 05.)
- VASS, N. 2012: A múzeum mint metafora avagy csapdába csalni az időt. In: Fejezetek a magyar elektrográfia történetéből, Képirás Művészeti Alapítvány
- VASS, N. 2012: Utószó. In: Bohár, A. 1997: A másik másolta, Képirás Füzetek, 2012.

